

პ. წიგნების

მეცნიერების

ნაწ. II

სამეცნიერო მუშაოს ავტორი

წიგნი წარმოადგენს ა. წერეთლის „ძველი რომის“ მეორე ნაწილს და მოიცავს იმ პერიოდს, როცა რომის რესპუბლიკური წყობილება უღრმეს სოციალურ-პოლიტიკურ კრიზისს განიცდიდა და სამხედრო დიქტატურისათვის მწვავე ბრძოლის ასპარეზს წარმოადგენდა. ჩვეულებრივ, ამ პერიოდს „სამოქალაქო ომების“ ეპოქას უწოდებენ.

ნაშრომში თანმიმდევრულად ვრცლად არის განხილული და შეფასებული ის რთული ამბები, რომელთაც ისტორიული კანონზომიერებით შეაპირობეს რესპუბლიკური წყობილების თანდათანობითი დაცემა, ცეზარის დიქტატურის წარმოქმნა და ნიადაგი განუმზადეს პრინციპატის დამყარებას.

ნაშრომი განკუთვნილია სტუდენტთა, მასწავლებელთა და ასტორიით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

ამ წიგნში, რომელიც პირველის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს, განხილულია რომის ისტორიის პერიოდი, როცა რესპუბლიკური წყობილება უღრმეს სოციალურ-პოლიტიკურ კრიზისს განიცდიდა. ეს კრიზისი ამ წყობილების სრულ დაცემას და ახალი პოლიტიკური სისტემით შეცვლის პროცესს განასახიერებდა. ჩვეულებრივად რომის ისტორიის ამ პერიოდს „სამოქალაქო ომების ეპოქას“ უწოდებენ. როგორ ესმოდათ თვითონ ძველ რომაელ მწერლებს ეს ტერმინი? უმეტეს ნაწილად მასში ისინი მხოლოდ რომის მოქალაქეთა შორის შეიარაღებულ ბრძოლას გულისხმობდნენ. უფრო ვრცელსა და შედარებით სწორ განმარტებას გვაძლევს ისტორიკოსი აპიანე, რომელიც წარმოშობით ალექსანდრიელი ბერძენი იყო და ცხოვრობდა დაახლოებით 90—170 წლებში. ალექსანდრიაში ამტყდარი სახალხო აჯანყების დროს იგი რომში გადმოსახლებულა, მოუპოვებია იქ რომის მოქალაქის უფლებები, ჩარიცხულა მხედართა წოდებაში და სახელმწიფო სამსახურში მნიშვნელოვანი წარმატებისათვის მიუღწევია.

აპიანეს „რომის ისტორიის“ ის ნაწილი, სამოქალაქო ომების დასურათებას რომ შეიცავს, ანტიკური ისტორიოგრაფიის ერთადერთი ძეგლია, რომელშიც გრაკხუსების დროიდან დაწყებული ისტორიული ამბები გადაზმითაა მოთხრობილი. „სამოქალაქო ომების“ შესავალში აპიანე განგვიმარტავს, თუ როგორ წარმოიქმნა რომის მოქალაქეთა შორის განხეთქილება და როგორ გადაიზარდა იგი სამოქალაქო ომებში. რომაელ ხალხსა და სენატს შორის ხშირად ხდებოდა, ამბობს იგი, ურთიერთი დავა კანონმდებლობის, სავალო ვალდებულებათა გაუქმების, საზოგადოებრივი მიწის დანაწილებისა და მაგისტრატების არჩევის საკითხების გარშემო. მაგრამ ეს არ იყო, ამ სიტყვის ზუსტი გაგებით, ისეთი

სამოქალაქო ომები, რომლებიც ძალდატანებით მოქმედებდათ გამოყენებამდე მივიდოდნენ. საქმე ეხებოდა უთანხმოებებსა და დავას, რომლებიც კანონის ჩარჩოებში მიმდინარეობდნენ და მოდავე მხარეებისადმი დიდი პატივისცემის დაცვით და ურთიერთი დათმობის გზით მოგვარდებოდნენ (I, 1). ასე გრძელდებოდა საქმე, აპიანეს სიტყვით, იმ დრომდე, ვიდრე სახალხო ტრიბუნი, ტიბერიუს გრაკხუსი ხალხის მღელვარების დროს პირველი არ დაიღუპა და თანაც კაპიტოლიუმზე ტაძრის მახლობლად ბევრი მისი მომხრე არ იქნა გაჟლეტილი; ამ ბილწი საქმის შემდეგ მღელვარება უკვე აღარ დამცხვრალა, ამასთან, მტრულად განწყობილი ჯგუფები ყოველთვის აშკარად გამოდიოდნენ ერთიმეორის წინააღმდეგ, ხშირად მიმართავდნენ სატევრებს და ხან ერთი, ხან მეორე თანამდებობის პირი მღელვარებათა შუალედებში პოულობდა სიკვდილს ან ტაძრებში, ან სახალხო კრებაზე, ან ფორუმზე. ასეთი მსხვერპლნი იყვნენ ხან სახალხო ტრიბუნები, ხან პრეტორები, ხან კონსულები, ხან პირები, რომლებიც ამ თანამდებობათა მიღწევას ლამობდნენ, ხან კიდევ უბრალო ადამიანები, რომლებიც თვალში ეჩხირებოდათ. მთელ დროს, მოკლე შუალედების გამოკლებით, სუფევდა უტიფარი თავხედობა, კანონისა და უფლების სამარცხვინო უგულებელყოფა-ო (I,2)¹.

ამ პერიოდს წინ უსწრებდა დიდი ომები და დაპყრობათა მთელი რიგი. ეს ომები და დაპყრობები ხმელთაშუაზღვისპირეთის მთელი ადრინდელი ისტორიით იყო შეპირობებული და მათი შედეგების მიხედვით რომი იმ დროის მსოფლიოს მბრძანებელი გახდა. ძველი გამოჩენილი ისტორიკოსის პოლიბიოსის სიტყვით რომ ვთქვათ, რომაელებმა დაიმორჩილეს მთელი მაშინდელი დასახლებული დედამიწა (Pol., VI, 50). პოლიბიოსს ვერც კი წარმოედგინა ისეთი ადამიანი, რომელსაც არ დააინტერესებდა საკითხი, თუ პოლიტიკის რა საშუალებით, რა ხერხით დაამარცხეს რომაელებმა არასრული 53 წლის განმავლობაში* დასახლებული სამყაროს თითქმის ყველა ქვეყანა და თავის ერთიან ხელისუფლებას დაუმორჩილეს (I,1).

ძლევაგამოსილი ომების შედეგად რომის სახელმწიფოში მოზღვავდა აუარებელი სიმდიდრე და თავი მოიყარეს მრავალრიცხოვანმა მონებმა. აღვნიშნავთ ზოგიერთ საყურადღებო მაგალითს².

მართალია, მონების რიცხვის შესახებ ცნობებს ძველი მწერ-

*იგულისხმება პერიოდი მეორე პუნიკური ომიდან მაკედონიაზე გამარჯვებამდე.

ლები შედარებით ძუნწად გვაწვდიან, მაგრამ ზოგადი სურათის წარმოდგენა მაინც შეგვიძლია. ჯერ კიდევ პირველი პუნიკური ომის დროს (264—241) რომაელებმა აფრიკაში დაატყვევეს და მონად გახადეს 20 ათასი კაცი. 209 წელს ფაბიუს მაქსიმუსმა ხელთ იგდო ქალაქი ტარენტი, რომლის არისტოკრატია ჰანიბალის მხარეზე იყო, დაატყვევა და მონად გაყიდა 30 ათასი ადამიანი. მომავალი რეფორმატორების მამამ, ტიბერიუს სემპრონიუს გრაქხუსმა, რომელიც 177 წელს რომის კონსული იყო, დაიპყრო სარდინიის შიდა მხარეები და, როგორც იუპიტერისადმი მიძღვნილ წარწერაში აქვს ნათქვამი, დახოცა და ტყვედ წაიყვანა 80 ათასზე მეტი ადამიანი. 167 წელს რომაელებმა დაარბიეს პერსეუსის მოკავშირე ქალაქები ეპირში და მონად გაყიდეს 150 ათასი კაცი.

150 წელს პროტორი სერგიუს სულპიციუს გალბა შეიჭრა ლუზიტანების მხარეში და, მართალია, მათთან ზავი დადო, მაგრამ, როცა მათ იარაღი დაუარეს, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი ამოხოცა და მონებად გაყიდა. კართაგოში სციპიონ ემილიანუსს 50 ათასი მცხოვრები დანებდა და ყველა მონებად გაყიდეს. ვფიქრობ, ნათქვამი საკმარისია იმის გასათვალისწინებლად, თუ რამდენად დიდი უნდა ყოფილიყო ომების შედეგად რომაელების მიერ დატყვევებული და მონებად გადაქცეული ადამიანების რიცხვი.

გარდა მონებისა, ყოველი ძლევამოსილი ომის შემდეგ რომში კონტრიბუციისა თუ ნადავლის სახით დიდი ფულადი თანხები, აუარებელი სიმდიდრე და ძვირფასეულობა გროვდებოდა. საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ზოგიერთ ცნობას. პირველი პუნიკური ომის შემდეგ კართაგელებმა რომს კონტრიბუციის სახით 3200 ვერცხლის ტალანტი გადაუხადეს (ვერცხლის ტალანტი დაახლოებით 2400 ოქროს მანეთს უდრის), ამასთან თითქმის მთელი სიცილია დათმეს და რომელიც ტყვეებიც უსასყიდლოდ დააბრუნეს. მეორე პუნიკური ომის (218—201) შემდეგ, რომელიც მოპირდაპირე მხარეების განსაკუთრებული დაძაბულობით გამოირჩეოდა, დამარცხებულ კართაგელებს უკვე 10 ათასი ტალანტის კონტრიბუციის გადახდა დაეკისრათ.

190 წელს რომაელებმა მაგნეზიასთან სასტიკად დაამარცხეს სირიის მეფე ანტიოქოს III და 188 წელს დადებული ხელშეკრულების ძალით ვალდებული გახადეს 12 წლის განმავლობაში გადაეხადა 150 ათასი ტალანტის კონტრიბუცია. ამას გარდა რომაელებმა ხელთ იგდეს სპილოს 1230 ეშვი, 234 ოქროს გვირგვინი,

137 ათასი გირვანქა ვერცხლი, 224 ათასი ვერცხლის ბერძნული მონეტა, 140 ათასი ოქროს მაკედონური მონეტა და ოქროსა და ვერცხლის მრავალი ჭურჭელი.

ამ მიმართულებით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ნაღავლი, რომელიც 168 წელს პიდნასთან გამარჯვების შემდეგ ლუციუს ემილიუს პავლუს სამდღიან ტრიუმფს თან სდევდა. საამისო ცნობა შემოგვინახა პლუტარქემ მის ბიოგრაფიაში (თ.32—33). „ტრიუმფის პირველი დღე ძლივს იყო, რათა 250 ეტლით გაეტარებინათ ხალხის წინ ომის დროს მიტაცებული ქანდაკებები, სურათები და კოლოსალური გამოსახულებანი, რომლებიც საკვირველ სანახაობას წარმოადგენდნენ. მეორე დღეს მრავალ ფორანზე გაატარეს მშვენიერებითა და ძვირფასეულობით ყველაზე უფრო გამორჩეული მაკედონური იარაღი და საჭურველი. ამ ფორნებს მოსდევდა 3000 კაცი, რომლებსაც მოჰქონდათ ვერცხლის მონეტა 750 ჭურჭელში, რომელთაგან თითოეული წონით სამი ტალანტის ვერცხლს იტევდა და ოთხი კაცის მხრებს ეყრდნობოდა... შემდეგ მოდიოდნენ ადამიანები ოქროს მონეტით სავსე ჭურჭლებით, თითოეული წონით სამი ტალანტისა*, ვერცხლიანი ჭურჭლების მსგავსად. სულ 77 ჭურჭელი იყო. მათს უკან მოჰქონდათ წონით ათი ტალანტის ოქროს წმინდა ფიალა, ძვირფასი ქვებით შემკული“³.

ამას უნდა დავუმატოთ ის, რომ ძვ.წ. II საუკუნის დასაწყისში მარტო ესპანეთიდან ექვსი წლის განმავლობაში რომაელებმა გამოიზიდეს 200 ათასამდე რომაული გირვანქა ვერცხლი (დაახ. 65 ათასი კგ.) და 5 ათასამდე გირვანქა ოქრო (დაახ. 1600 კგ.).

რომში ფულადი სახსრებისა და ძვირფასეულობის ასეთმა მოზღვავენამ და საერთოდ სიმდიდრეთა უდიდესმა კონცენტრაციამ თავდაპირველად მისი ეკონომიური ცხოვრების მძლავრი, თუმცა ერთგვარად ხელოვნური აღმავლობა გამოიწვია. ფართოდ განვითარდა რომის სახელმწიფოში ფულად-სავაზშო კაპიტალი, რომლის ერთ-ერთ სახეს პუბლიკანების კომპანიები წარმოადგენდნენ, რომლებიც იჯარით იღებდნენ რომის პროვინციებში გადასახადების აკრეფას და ამასთან საკრედიტო-სავაზშო ოპერაციებსაც აწარმოებდნენ. ფულად-სავაზშო კაპიტალის თავისებურ სახედ უნდა ჩავთვალოთ აგრეთვე რომაული ზარათხანები. ზარათხანები რომში არა მარტო ახურდავებდნენ ფულს და ერთი ქვეყნის მონეტებს მეორისაზე ცვლიდნენ, არამედ ფულს პროცენტებით ასესხებდნენ, იღებდნენ შესანახავად და ფულის ტრი-

* ტალანტი როგორც წონის ერთეული დაახ. 26 კგ. უდრიდა.

აღთან დაკავშირებულ სხვა ოპერაციებს აწარმოებდნენ. რომში ზარაფების საქმიანობა საერთოდ დამამცირებელ ხელობად ითვლებოდა და ამიტომ ზარაფები იქ უმთავრესად ყოფილი მონებისა და უცხოელების წრეს ეკუთვნოდნენ.

ძვ. წ. მეორე საუკუნის ნახევრისათვის რომის სახელმწიფოს სულ ცხრა პროვინცია ეკუთვნოდა. პროვინციების მმართველებად, ჩვეულებრივად ერთი წლით, იგზავნებოდნენ პრეტორები და კონსულები, თავიანთი რწმუნებულობის დამთავრების შემდეგ, პროპრეტორებისა და პროკონსულების სახელწოდებით. ისინი თითქმის შეუზღუდავი უფლებებით სარგებლობდნენ თავის საგანმგებლო პროვინციებში. საჩივრის აღძვრა პროკონსულის თუ პროპრეტორის მიერ ჩადენილ ბოროტმოქმედებაზე მხოლოდ მაშინ შეიძლებოდა, როცა ის თავის თანამდებობას შემცვლელ მოადგილეს ჩააბარებდა და ისიც უმეტეს წილად უშედეგოდ. ამას გარდა, ომიანობის დროს რომაელ მეომრებს თან მევახშეები, ყოველი ჯურის ავანტურისტები და მძარცველები მისდევდნენ და ღვთის რისხვად ევლინებოდნენ დაპყრობილ მხარეებს, რომლებიც რომაელი მმართველების, მევახშეებისა და პუბლიკანების უსაზღვრო ძარცვა-გლეჯის ობიექტები ხდებოდნენ. ნათქვამი იყო, რომ პუბლიკანების კომპანიები იჯარით იღებდნენ პროვინციებში გადასახადების აკრეფის უფლებას, წინასწარ შეჰქონდათ რომის ერარიუმში (ხაზინაში) განსაზღვრული თანხები და შემდეგ მათ დიდი გადამეტებით აგროვებდნენ, რასაკვირველია, თავის სასარგებლოდ. ნაცვლების, პუბლიკანებისა და მევახშეების მტაცებლური მოღვაწეობა პროვინციებში გამანადგურებელი და დამღუპველი იყო არა მარტო წვრილი გლეხობისათვის, არამედ მთელი მოსახლეობისათვის, რომელიც მევახშეების წყალობით ხშირად მონურ მდგომარეობაშიც კი ვარდებოდა³.

რომაელების გამანადგურებელ და დამამცირებელ დაპყრობებს ადგილობრივი მოსახლეობა ყველგან ერთნაირად არ ხვდებოდა: ზოგიერთი მხარე ამჯობინებდა ძლევამოსილი დამპყრობლების დახმარება მოეპოვებინა და „რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ“ ყოფილიყო აღიარებული, მაგრამ ასეთები შედარებით მცირე იყვნენ. ზოგი კიდევ იმას უცდიდა, თუ რომელი მხარე გაიმარჯვებდა და ამიტომ ნეიტრალიტეტს ამჯობინებდა, თუმცა ასეთი მოქმედებითაც საბოლოოდ ამა თუ იმ სახის დაქვემდებარებას თავიდან ვერ იცილებდა. გარკვეული ნაწილი კი, მათ შორის ბერძენთა ზოგიერთი სახელმწიფო, რომის აგრესიას თავგამოდებით ებრძოდა და მოკავშირეებს ელინისტურ აღმოსავლეთში

ეძებდა. უკვე იყო ნათქვამი, თუ რა განადგურება განიცადა ამ ნიადაგზე, მაგალითად, 167 წელს ეპირის საქალაქო ოლქებმა. მართალია, აღმოსავლეთის ელინისტურ სახელმწიფოებშიც ძლიერი იყო ტენდენცია, სრული წინააღმდეგობა გაეწიათ მსოფლიო ბატონობის პრეტენდენტებისათვის, მაგრამ საჭირო თანხმობა არც მათ შორის სუფევდა და ეს გარემოება რომაელებს მათზე გამარჯვებას უადვილებდა.

ხშირად ადგილობრივი მოსახლეობის ანტირომაული მოძრაობა ღრმა სოციალურ ბრძოლასთან იყო დაკავშირებული და ზოგჯერ თავისებურად გართულებული ფორმით აშკარავდებოდა. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, „სოციალური და იმავე ღროს ანტირომაული მოძრაობის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს არისტონიკეს აჯანყება პერგამოსში, რომელმაც რომაელებს ეგოდენ მრავალი საზრუნავი გაუჩინა, ან ცრუ-ფილიპეს ამბოხება მაკედონიაში. მონათა პირველი და მეორე აჯანყებაც სიცილიაზე აგრეთვე მჭიდროდ არის დაკავშირებული რომაელების პოლიტიკასთან პროვინციებში, მათ მიერ მცირე აზიისა და სირიის თავისუფალი მოსახლეობის მონებად მასობრივ გადაქცევასთან.“⁴

ამიტომ ანტირომაული განწყობილება და საბრძოლო სულისკვეთება ძველადვე ძლიერად იგრძნობოდა და ვლინდებოდა.⁵

ეს განწყობილება კარგად გამოხატა პონტოს მეფე მითრიდატე VI ევპატორმა ერთ თავის წერილში, რომელიც ისტორიკოსმა სალუსტიუსმა შემოგვინახა: „ძველი და ერთიანი მიზეზი რომაელების ომებისა, — წერს იგი, — ყველა ტომთან, ხალხსა და მეფესთან ვნებიანი მისწრაფებაა (*Cupido profunda*) ძალაუფლებისა და სიმდიდრისადმი. რომაელებმა უკვე გაავრცელეს თავიანთი ხელისუფლება დასავლეთით ოკეანემდე. ისინი ყველაფერს ისაკუთრებენ: სახლებს, ცოლებს, ყანებს, ძალაუფლებას. ვინლა არიან რომაელები? ისინი არიან უსამშობლო, უწინაპრო ბრბო, მთელი სამყაროს ჭირი. ისინი არაფრის, არც ადამიანურისა და არც ღვთაებრივის წინაშე არ ჩერდებიან და სპობენ ძლიერით და სუსტთ, შორეულთ და მახლობელთ, ყველას წინააღმდეგ, განსაკუთრებით კი მათ წინააღმდეგ მიმართავენ იარაღს, ვისგანაც მეტი ნადავლია მოსალოდნელი. ამადღნენ ისინი შეუწყვეტელი ომების წყალობით. ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ მოვერიოთ ხალხთა ამ მძარცველებს (*latrones gentium*)“.⁶ თუ მითრიდატე რომის დაუძინებელი მტერი იყო და მის მსჯელობას შესაძლოა სუბიექტური ხასიათი ჰქონდა, სამაგიეროდ რომაელების მიერ პროვინ-

ციების თავაშეგებული გაძარცვის იშვიათ დახასიათებას გვაძლევს, თუნდაც, ისეთი ცნობილი რომაელი, როგორიც იყო სახელგანთქმული ორატორი მარკუს ტულუს ციცერონი თავის შესანიშნავ სიტყვაში ვერესის წინააღმდეგ.⁷

ვინ იყო გაიუს კორნელიუს ვერესი და რას წარმოადგენდა მისი საქმე? ვერესი პროპრეტორი იყო სიცილიაზე და 73—71 წლების განმავლობაში განაგებდა ამ პროვინციას. იგი თავისი თანამდებობის შესრულების დროს განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ადგილობრივი მოსახლეობისადმი უხეში მოპყრობით, თავაშეგებული ძალმომრეობითა და იშვიათი სისასტიკით. ძალადობისა და გამოძალვის გზით მან მთელი სიცილია დაარბია და 40 მილიონი სესტერცის ქონება შეიძინა.

რაში სდებდა ბრალს ვერესს ციცერონი? „ვერესს ბრალად ედება, ამბობდა იგი, რომ მან სამი წლის განმავლობაში დაარბია სიცილიის პროვინცია, ააოხრა მისი ქალაქები, გაძარცვა სახლები, ტაძრებს ჩამოართვა ყველა სამკაული. მთელი სიცილიის წარმომადგენლები მოვიდნენ აქ საჩივრით...“

ციცერონი ირონიით ლაპარაკობს ვერესის—სარდლის ცხოვრებაზე: ზამთრის მოკლე დღეებს ის ნადიმობაში ატარებდაო, ხოლო გრძელ ღამეებს—გარყვნილებაში. გაზაფხულზე ის სეირნობდა, რვა მონა მიეზიდებოდა მის საწოლს და თავი ვარდებით გატენილ ბალიშზე ედო; ამ სახელოვან სარდალს სიცილიის ყველა ქალაქში ჰყოლია მიჩენილი კარგი ოჯახის ქალები, რომელთა ნაწილს პირდაპირ ნადიმებზე იწვევდნენ, ხოლო მორცხვებს—დანიშნულ დროს იბარებდნენ. ციცერონი არა მარტო ვერესის ბოროტმოქმედებას, სხვა მსგავსი მაგისტრატების მოქმედებასაც არ იფიწყებს, მაგრამ ყველას მაინც ვერესი სჭარბობდაო. „რამდენი დამნაშავე აღმოჩნდა, აცხადებს იგი, აზიაში, რამდენი ესპანეთში, გალიაში, სარდინიაში, რამდენი თვითონ სიცილიაშიც, მაგრამ ვის შესახებ გაგონილა მსგავსი რამ?“.

ციცერონი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ხალხების მთელი ქონება მცირერიცხოვანი ადამიანების ხელში გადავიდა, ჩვენ კი გულგრილად ვუცქერით ამას და პირიქით ვათამამებთ ბოროტმოქმედებათა წყალობით გამდიდრებულ მაგისტრატებსო... „გესმით თუ არა თქვენ,—მიმართავს იგი მოსამართლეებს,—რა იქნა იმ ხალხების ფულადი ქონება, რომლებიც მუდმივ გაჭირვებას განიცდიან, როცა ხედავთ, რომ ათენი, პერგამოსი, კიზიკოსი, მილეტი, ქიოსი, სამოსი, მთელი აზია, მთელი საბერძნეთი, მთელი სიცილია რამდენსამე კარმიდამოში თავსდება?“ (II, V, 26—27).

მაგრამ დღესაც მოიპოვებიან ისეთი მკვლევრები, რომლებიც რომის დაპყრობათა ცალმხრივ და ტენდენციურ აპოლოგეტებად გვევლინებიან. ასე მაგ., მკვლევარი ჰოლლე (Holleaux) გვარწმუნებს, თითქოს რომის პოლიტიკას საბერძნეთის მიმართ ალტრუისტული სიყვარული, ფილელინიზმი და ბარბაროსებისაგან მათი თავისუფლების დაცვა წარმართავდა. მეორე მკვლევარი სკალარი (Scullard) კი რომაელების აგრესიას ცხადი ტენდენციით „თავდაცვით იმპერიალიზმად“ (defensive imperialism) წარმოგვიდგენს.⁸

დაპყრობათა მსვლელობაში რომის სახელმწიფომ ღრმა ცვლილებები განიცადა ეკონომიურ, სოციალურ და კულტურულ ცხოვრებაში. ამ მხრივ პირველ რიგში მონათმფლობელობის კლასიკური სისტემის ჩამოყალიბება და განმტკიცება უნდა აღვნიშნოთ და ხაზი გავუსვათ სოციალურ წინააღმდეგობათა მძაფრ გამოვლინებას. „წარმოების მონათმფლობელური წესის განვითარების გამო უკიდურესობამდე გამძაფრდა რომის საზოგადოების ძირითადი წინააღმდეგობა—მონებსა და მონათმფლობელებს შორის.“ (Всемирная История, II). მონათა უმრავლესობა სამხედრო ტყვეებს წარმოადგენდა, მათ ჯერ კიდევ ახსოვდათ თავიანთი წინანდელი თავისუფალი ცხოვრება და მით უფრო მტკივნეულად განიცდიდნენ მონურ პირობებში არსებობას. ამ ნიადაგზე მიმდინარეობდა მონების ამბოხებათა მთელი რიგი. თუ დასაწყისში მათ ლატენტური და უფრო ცალკეული გამოსვლების ხასიათი ჰქონდათ, შემდგომ მათ „მონათა ომების“ ისეთი მძლავრი სახე მიიღეს, როგორიც იყო სიცილიის მონათა პირველი და მეორე აჯანყება და სპარტაკის მეთაურობით მონების უდიდესი ამბოხება, რომელმაც უღრმესად შეარყია რომის რესპუბლიკის მთელი ყოფა-ცხოვრება.

უდავოდ ჩანდა წინააღმდეგობა თვით რომის თავისუფალი მოსახლეობის წრეებშიც. ძველი დროიდან მომდინარეობდა და ამ პერიოდში კი გახსაკუთრებით გამწვავდა ბრძოლა მსხვილსა და წვრილ მიწათმფლობელებს შორის. ამ დროს ქალაქისა და სოფლის პლებსმა ისეთ სოციალურ და პოლიტიკურ მნიშვნელობას მიაღწია, რომ მისდამი ანგარიშის გაუწევლობა აღარ შეიძლებოდა. არც ისე იშვიათი ყოფილა შემთხვევები, როცა სოფლისა და ქალაქის პლებსის უღარიბესი ნაწილი მონების ამბოხებასთან დაკავშირებით ებრძოდა სახელმწიფოში გაბატონებულ ოლიგარქიას. ცნობილია, რომ სავაჭრო, საიჯარო და სავაზმო ოპერაციებს აწარმოებდნენ უმთავრესად მხედართა წოდების წარმომადგენლები,

რომელთაც შექმნეს ახალი მოვაჭრე-მევახშე არისტოკრატია და ცდილობდნენ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში დამოუკიდებელი პოლიტიკური როლი შეესრულებინათ. ამ ნიადაგზე ისინი ებრძოდნენ პოლიტიკურად ძლიერ მიწათმფლობელ დიდკაცობას—ნობილიტეტს. ამ ბრძოლაში ისინი უკავშირდებოდნენ ხან სოფლის და ხან ქალაქის პლებს და დემოკრატიულ მოძრაობაში მემარჯვენე ფრთას წარმოადგენდნენ.

დასასრულ, წინააღმდეგობა სუფევდა რომის მოქალაქეთა და მოქალაქეობრივ უფლებებს მოკლებულ მოკავშირეთა შორის. ყველა ასეთი წინააღმდეგობისა და ბრძოლის გამოვლინებას წარმოადგენენ ამ პერიოდის მძვინვარე პოლიტიკური ამბები.⁹

მონათა მოძრაობა ძვ. წ. II ს-ის მეოცა ნახევარში

1. სიცილიის მონათა პირველი აჯანყება

როგორც ვთქვით, ძვ. წ. II საუკუნის ნახევრისათვის რომში საზოგადოებრივი წინააღმდეგობანი უდიდეს საფეხურს აღწევენ: ჩნდება ღრმა მღელვარებისა და მოძრაობის კერები როგორც თავისუფალ ლატაკთა, ისე ძირითადად მონებს შორის. იწყება მონათა აშკარა აჯანყებები, რომელთაგან თავისი მოცულობით და მნიშვნელობით განსაკუთრებით სიცილიის მონათა პირველი აჯანყება გამოირჩეოდა.¹

ამ დიდ აჯანყებას წინ რამდენიმე საკმაოდ მნიშვნელოვანი აჯანყება უსწრებდა, რომელთა შესახებ ზოგიერთ ცნობებს გვაწვდის ისტორიკოსი ტიტე ლივიუსი (ძვ. წ. 59—ახ. წ. 17). ცნობილია, რომ მის ნაშრომს ჩვეულებრივად დეკადებად ჰყოფენ და მათს შორის ჩვენამდე მთლიანად პირველმა, მესამემ და მეოთხე დეკადამ მოაღწია, დანარჩენთაგან კი მხოლოდ ეგრეთწოდებული epitomae თუ perioche (მოკლე ამონაწერები) დაგვრჩა.

ერთი მისი ასეთი ცნობა შეეხება ძვ. წ. 199 წლის შეთქმულებას. მეორე პუნიკური ომის დამთავრების შემდეგ რომაელებმა კართაგოსთან დადებული ხელშეკრულების სიმტკიცისათვის ლაციუმის ქ. სეტიაში თავიანთი მონებით მძევლებად გადმოიყვანეს კართაგელი დიდკაცობის ნაწილი, რომელიც, რა თქმა უნდა, რომისადმი მტრულად იყო განწყობილი. ამავე დროს როგორც სეტიაში, ისე რომის მახლობელ ქალაქებში—ნორბასა, ცირციისა და

პრენესტეში თავი მოუყარეს მრავალ მონას, ალბათ, კართაგოს ყოფილ თავისუფალ მეომრებს. მძევლებმა მათ წრეში თართო აგიტაცია გასწიეს და მონებმა 199 წლისთვის ამბოხების გეგმა შეამზადეს და გამოსვლის დღეც დანიშნეს. ამ გეგმის მიხედვით, როცა სეტიაში დიდი სადღესასწაულო ასპარეზობანი დაიწყებოდა, რომლებზედაც თავს მოიყრიდნენ მათი ბატონები და მთელი თავისუფალი მოსახლეობა, მონები მათ თავს უნდა დასხმოდნენ და ამოეფლიტათ, შემდეგ კი გაქცეულიყვნენ ზღვისაკენ, ხელში ჩაეგდოთ ხომალდები და სამშობლოში დაბრუნებულიყვნენ. შეთქმულებს შორის გამოჩენილან გამცემლები: ორი მონა და ერთი თავისუფალი, რომელთაც რომის ქალაქის პრეტორისათვის აჯანყების მთელი გეგმა უცნობებიათ. გამცემლები ფულითაც დაუჯილდოებიათ და ორი მონა კიდევ გაუთავისუფლებიათ. პრეტორი სასწრაფოდ მისულა სეტიაში და შეთქმულების ბევრი მონაწილე სიკვდილით დაუსჯიათ, სხვებს კი გაქცევა მოუსწრიათ. მათი მონაწილეობით მალე პრენესტეში მომხდარა მონების აჯანყება, რომელიც რომაელებს სასტიკი ზომების მიღებით ჩაუქრიათ და 500 მონა სიკვდილით დაუსჯიათ.

ტიტე ლივიუსის მეორე ცნობა 196 წელს ეტრურიაში მომხდარ მონათა აჯანყებას შეეხება. ამბოხებულმა მონებმა აქ მოახერხეს ნამდვილი მებრძოლი ლაშქრის შედგენა და უფრო მეტი დარაზმულობით გამოსვლა. რომი იძულებული იყო მათ წინააღმდეგ პრეტორის მეთაურობით მეომრების მთელი ლეგიონი წარეგზავნა. აჯანყებულმა მონებმა რომაელებს ნამდვილი ბრძოლა გაუმართეს, მაგრამ დამარცხდნენ. ბევრი მათგანი ბრძოლის ველზე დაიღუპა თუ ტყვედ ჩავარდა. აჯანყების მეთაურები რომაელებმა ჯვარს გააკრეს, სხვა მონები კი ჯერ გაწკეპლეს და მერე მათ ბატონებს დაუბრუნეს.

გავიდა რამდენიმე წელი და აპულიაში აჯანყდნენ მონა-მწყემსები. ეს მწყემსები უმეტესად მეომარი და გამძლე ილირიელების წრიდან იყვნენ გამოსული. რომ შეძლებოდათ საქონელი დაეცვათ გარეული მხეცებისა და ყაჩაღებისგან, პატრონები მათ თვითონ აიარალებდნენ. ასეთი შეიარაღებული მონა-მწყემსები იმდენად მრავალრიცხოვანი იყვნენ და ისე გაბედულად მოქმედებდნენ, რომ რომის პრეტორს საგრძნობლად გაუჭირდა მათი დამარცხება. აჯანყების ჩახშობის შემდეგ კი პრეტორმა სიკვდილით დასჯა მიუსაჯა 7 ათასამდე მონას, მათგან ზოგიერთმა გაქცევა მოახერხა, დანარჩენები ჯვარს აცვეს.

მოტანილი მაგალითები საკმარისია იმის გასათვალისწინებლად, თუ რამდენად ხშირი და მნიშვნელოვანი ადგილი ჰქონდა II ს. რომში მონების აჯანყებას, მაგრამ ყველა მათთან შედარებით გაცილებით უფრო დიდი მოცულობისა და მნიშვნელობის იყო სიცილიის მონათა პირველი აჯანყება, რომელიც 7 წლის განმავლობაში გრძელდებოდა (138—132). V საუკუნის ქრისტიანი მწერალი პავლე ოროზიუსი ამ აჯანყებას ადარებს „ცეცხლმოკიდებულ აბედს, რომელმაც მრავალ ადგილას ხანძარი გამოიწვია“ (*Historia adversus Paganos*, V,9,5). ხოლო ამ აჯანყების მომთხრობი მთავარი წყაროს—დიოდორე სიცილიელის სიტყვით „არასოდეს არ ყოფილა მონების ისეთი აჯანყება, როგორმაც სიცილიაში იფეთქა“ (XXXV,2,25). სიცილია თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით და დიდი ქალაქებით თავისებური შუამავლის როლს ასრულებდა ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებს შორის სავაჭრო ურთიერთობის განვითარებაში. ჯერ კიდევ ბერძნებმა დაიმორჩილეს და მონებად გაიხადეს ადგილობრივი მცხოვრებლები—სიკულები. კართაგელების ბატონობის დროს კი სიცილია ისეთ მსხვილ მეურნეობათა ქვეყანას წარმოადგენდა, სადაც მრავალი მონა იყო თავმოყრილი. ამ მხრივ საყურადღებოა ტიტე ლივიუსის ცნობა (XXIII, 32), რომ მეორე პუნიკური ომის დროს საგარეო ორიენტაციის საკითხის გარშემო სირაკუზში ბრძოლა წარმოებდა წარჩინებულთა და ღარიბებს შორის, რომელთაგან პირველნი რომისადმი კეთილად იყვნენ განწყობილი; კართაგოს ემისრებმა ჰიპოკრატემ და ეპიკიდემ იქ დიდი რაოდენობით მყოფ მონებს თავისუფლება მიანიჭეს და მათი დახმარებით პუნიკურმა პარტიამ დროებით მოიპოვა ძალა-უფლებაო.² ხოლო რომაელების გაბატონების შემდეგ მონების რიცხვი კიდევ უფრო გაიზარდა. თუ დიოდორე სიცილიელს დავუჯერებთ, იმ დროს მთელი სიცილია იმდენ მონას შეიცავდა, რომ დაჯერებაც კი ძნელიაო. მონები უმეტესად სირიიდან, საბერძნეთიდან, კილიკიიდან ყოფილან მოყვანილი.

მსხვილ მონათმფლობელურ მეურნეობებს სიცილიაში ადგილობრივი მდიდრები და რომაელი მხედრები ფლობდნენ. თუ მონების მდგომარეობა საერთოდ ყველგან მძიმე იყო, აქ, სიცილიაზე მათდამი მოპყრობა ყოველგვარ სისასტიკეს სცილდებოდა. სიცილიელი მონების მდგომარეობას ფართოდ აგვიწერს ძვ. წ. 1 საუკუნის ისტორიკოსი დიოდორე, რომელიც თვითონ სიცილიელი იყო, კარგად იცნობდა იქაურ პირობებს და მეორე მხრივ ისეთი გამოჩენილი ძველი ისტორიკოსის ცნობებს ემყარებოდა, როგორიც პოსიდონიოსი (135—51) იყო. „სანაშენებიდან გაჰყავდათ

რა, ამბობს იგი, მონები ჯგუფ - ჯგუფად, მათ მაშინვე დაღსა და ნიშნებს ასვამდნენ. ახალგაზრდა მონებს ისინი მწყემსებად იყენებდნენ, დანარჩენებს ისე, როგორც თითოეულს დასჭირდებოდა. ბატონები მათ სამსახურით ტვირთავდნენ ხოლმე და მათ საზრდოსა და ტანსაცმელზე ფრიად მცირედ ზრუნავდნენ. ამიტომ მონების უმეტესი ნაწილი ძარცვით ცხოვრობდა და ადგილი ჰქონდა მრავალ მკვლელობას. ისე გამოდიოდა, თითქოს მთელ კუნძულზე გაფანტული მონების მთელი არმია არსებობდა. რომელი პრეტორები იმ ბატონების ძალისა და გავლენის პატივისცემის გამო, რომელთაც მონა-ყაჩაღები ეკუთვნოდათ, ვერ ბედავდნენ მონების დასჯას და ამიტომ იძულებული იყვნენ, პროვანციების გაძარცვა დაეშვათ.“³ იმავე დიოდორეს გადმოცემით, ერთ ულმოებელ მონათმფლობელ დამოფილესთან ტანშიშველი მონები მისულან და ტანსაცმლის მიცემა უთხოვიათ, მას კი თხოვნის დაკმაყოფილების ნაცვლად, მათი სვეტებზე გაკვრა და გაშოლტვა უბრძანებია და ასეთი კითხვით მიუმართავს: „რა, განა მოგზაურები ქვეყნად შიშვლები დადიან და მზა მომარაგებას არ აძლევენ იმათ, ვინც მას საჭიროებს?“ მაშ, ყოველგვარი ყაჩაღური მოქმედების ნებართვას აძლევდა ის თავის მონებს.

წარმოუდგენელი დამცირება და ექსპლოატაცია, რომელსაც სიცილიაზე მრავლად თავმოყრილი მონები განიცდიდნენ, ისეთ დაძაბულ ვითარებას ქმნიდა, რომ ყოველ წუთს მათი საერთო აჯანყების ხანძარი იყო მოსალოდნელი. ინიციატივა ამ მხრივ მოხსენებული დამოფილეს მონებს ეკუთვნოდათ. მისი მამული სიცილიის უნაყოფიერეს ნაწილში, ქ. ჰენას მახლობლად მდებარეობდა. მას გვერდს უმშვენებდა არანაკლებ ულმოებელი და ბოროტი ცოლი მეგალიდა. ამ „სახელოვან“ ცოლ-ქმარს დიოდორე სიცილიელი ასე გვიხასიათებს: დამოფილე მონებს სასტიკად ეპყრობოდა, „გავარვარებული რკინით დადაღვდა ხოლმე იმათ სხეულს, ვინც თავის სამშობლოში თავისუფალშობილი იყვნენ, მაგრამ ტყვეობა და მონობის სიმძიმე განიცადეს. ზოგს ის საერთო სამუშაოებზე შებორკილს გზავნიდა, სხვებს მწყემსებად ნიშნავდა, მაგრამ არც ტანსაცმელს და არც საკმაო საჭმელს არ აძლევდა. არ გავიდოდა ისე დღე, რომ დამოფილეს რამდენიმე თავის მსახურთაგანი სავსებით უბრალო შეცდომისათვის თვითნებურად არ გაეწამებინა. მისი ცოლი მეგალიდა, რომელიც გამორჩეული სასჯელებით ტკბებოდა, არანაკლებ სასტიკად ეპყრობოდა თავის მხევლებსა და მისდამი მსახურებად მიჩენილ მონებს. შეურაცხყოფათა და მტანჯველობის

გამო მონები სრულ გამხეცებამდე და თავის ბატონებისადმი სიძულვილამდე მივიდნენ და გადაწყვიტეს, რომ იმასთან შედარებით, რასაც ისინი განიცდიან, უფრო ცუდი მათ არა შეემთხვევათ რა“. ამ მონების აჯანყებას წინ შემზადების საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდი უსწრებდა: მოხერხებულ დროს მონები ერთმანეთს ხვდებოდნენ და ბატონების საწინააღმდეგო ბრძოლის პირობებსა და გეგმას არკვევდნენ. თავდაპირველად შეთქმულთა რიცხვი 400 აღწევდა. მათ მეთაურობდა სირიელი მონა ევნუსი. იგი ქალაქ ჰენას ერთი შეძლებული მაგნატის ოჯახში მსახურობდა და უმეტესად მასხარას როლს ასრულებდა. ნამდვილად კი იგი ბუნებრივი ნიჭით და შორსმჭვრეტელობით გამოირჩეოდა და დიდი გავლენით სარგებლობდა თავის თანამემამულე სირიელ მონებში.

ზოგიერთი ძველი ავტორი, გასაგები ტენდენციის გამო, მას უფრო ჯადოსნად წარმოგვიდგენს. მაგალითად, კომპილატორი ფლორუსი (ჩვ. წ. II ს.) ასე გვიხასიათებს მას ტიტე ლივიუსის ერთ ეპიტომეში: ერთი სირიელი, სახელად ევნუსი, თავს ფანატიკოსად აჩვენებდა და მაშინ, როცა ის სირიელი ქალღმერთის ცეცხლოვან ნაპერწკლებს აპნევდა თითქოს ღმერთების კარნახით, მონებს თავისუფლებისა და იარაღისაკენ მოუწოდებდა. ხოლო იმის დასამტკიცებლად, რომ ყოველივე ამას ღვთაება იწონებდა, ევნუსი წინდაწინ პირში იღებდა ცეცხლითა და გოგირდით გავსებულ კაკალს, ალს ნელა შეისუნთქავდა და ლაპარაკის დროს ამოისუნთქავდა (II, 7,3, —5). ევნუსის ჯადოქრობის მსგავს სურათს გვაძლევს დიოდორეც.⁴ საყურადღებოა, რომ მკვლევარი კარლო ბიუხერიც მას „წინასწარმეტყველისა და მეფის“ სახელით იხსენიებს⁵. ევნუსი თითქოს არ ერიდებოდა თავისი ბატონის სტუმრების გართობისას პირდაპირ განცხადებინა, რომ იგი ღვთაების მიერაა მეფედ განკუთვნილი. ნათქვამის მიხედვით შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ ევნუსს მონებში თავის გავლენის განსამტკიცებლად მოხერხებულად გამოუყენებია წინასწარმეტყველისა და სასწაულმოქმედის როლი და სარწმუნოებრივი განცდები. როცა შეთქმულებაში მონაწილე მონები ერთ ღამეს ქალაქგარეთ შეკრებილან და მსხვერპლშეწირვისა და ურთიერთ შორის ფიცის მიღების შემდეგ ევნუსის მეთაურობით ქალაქში შეჭრილან, მათ საჩქაროდ შეერთებიან ქალაქის მონები და მთელი ქალაქი აჯანყებულთა ხელში გადასულა.

განცდილმა არაადამიანურმა მოპყრობამ და გაწამებამ ისე გააბოროტა აჯანყებული მონები, რომ მათ თითქმის მთლიანად ამოხოცეს ჰენას თავისუფალი მოსახლეობა. სხვათა შორის, დამოფილეს და მისი ცოლი მეგალიდა მათ ქალაქგარეთა პარკში იპოვეს

და შებოროტილი მიათრიეს თეატრში, სადაც ამ დროს აჯანყებულთა უმრავლესობა იყო თავმოყრილი; დამოფილე იქვე მოჰკლეს, ხოლო მეგალიდა მისავე ყოფილ მხევლებს გადასცეს დასასჯელად. განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ გაბოროტებულ მონებს მაინც არ დაუქარგავთ ადამიანური გრძნობა იმ პირებისადმი, რომელთაც მათდამი კეთილი მოპყრობის თუნდაც ნაპერწკალი გამოუჩენიათ. ასე, დამოფილეს ქალიშვილი თურმე ანუგეშებდა და წამლობდა მისი მშობლების მონებს. ეს მათ არ დაკიწყებიათ და მას სიცოცხლე არამც თუ შეუნარჩუნეს, არამედ საიმედო მცველი მონების თანხლებით მის ნათესავებთან გაგზავნეს ქალაქ კატანაში, დიოდორეს სიტყვით, „კაცთმოყვარეობისა და მისი შებრალების გულისათვის“. ამას გარდა ევენუსის ყოფილი ბატონის სტუმრები თურმე შეწყნარებით ეპყრობოდნენ მას და მაგიდიდან საჭმელს აწვდიდნენ. ესეც არ დავიწყებია ევენუსს და მათ სიცოცხლე შეუნარჩუნა. არც საჭურველთა თავისუფალი ხელოსნები დაუხოციათ აჯანყებულ მონებს, მათთვის ბოროკილები დაუდვიათ და სამუშაოდ სახელოსნოებში წარუგზავნიათ იარაღების დასამზადებლად. არც წვრილ მწარმოებლებს და მათ ქონებას შეხებიან ისინი.

რაკი აჯანყებულმა მონებმა ქალაქში ძალა უფლება ხელთ ჩაიგდეს და სასტიკად გაუსწორდნენ თავიანთ ულმოებელ ბატონებს, მათ წინაშე ბუნებრივად დაისვა ხელისუფლების ორგანიზაციის საკითხი. რა თქმა უნდა, მონებს არ შეეძლოთ პრინციპულად ახალი პოლიტიკური ფორმა შეექმნათ, მათ ან რომაული სისტემა ან ელინისტური წესწყობილება უნდა აერჩიათ. აჯანყებულთა შორის უმრავლესობას სირიელები შეადგენდნენ, მათს წრეში კი უფრო გავრცელებული ელინისტური სისტემა იყო. ამიტომ ქალაქის თეატრში შეკრებილმა მონებმა მეფედ ევენუსი აირჩიეს ანტიოქოსის სახელით და მას მიანიჭეს ყველა სამეფო ატრიბუტი: გვირგვინი, სამეფო კარის ცერემონიალი და გაუჩინეს დედოფალი. ამას გარდა, მეფესთან დააარსეს საბჭო, რომელიც უფრო გამოჩენილი მონებისაგან შედგებოდა. მათ შორის აღსანიშნავია აქეუსი, წარმოშობით ბერძენი, რომელიც აჯანყებულთა შეიარაღებული ძალების მთავარი ორგანიზატორი და ხელმძღვანელი გახდა. აქეუსმა მოკლე დროში მოახერხა მონების მრავალათასიანი შეიარაღებული რაზმის შედგენა და წარმატებით უმკლავდებოდა რომაელების მიერ წარმოგზავნილ ლეგიონებს.

ჰენას რაიონში წარმოქმნილმა აჯანყებამ და მის მიერ მიღწეულმა წარმატებამ დიდი გამოძახილი ჰპოვა სიცილიის სხვა ქა-

ლაქების მონათა წრეშიც. გაჩნდა, სხვათა შორის, აჯანყების მეორე კერა სიცილიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მდებარე ქალაქ აგრიგენტში. ამ კერას მეთაურობდა მონა-მეჯინიბე, ყოფილი კილიკიელი მეკობრე კლეონი. მან დაიკავა მთელი ეს მხარე და შექმნა მონათა ხუთათასიანი რაზმი.

მეორე კერის დაარსებასთან დაკავშირებით სიცილიელ მონათმფლობელებში იმედი წარმოიქმნა, რომ ევნუსსა და კლეონს შორის უთანხმოება და ქიშპობა ატყდებოდა, ერთიმეორეს დაერეოდნენ და ამით მათ აჯანყების ჩაქრობაში ხელს შეუწყობდნენ. მაგრამ მწარედ მოტყუვდნენ: კლეონი დაემორჩილა ევნუსს და თავი მის თანაშემწედ და სარდლად აღიარა. გაერთიანების შემდეგ აჯანყებული მონების ლაშქარმა 20 ათასს მიაღწია. მათ შეძლეს გამკლავებოდნენ რომიდან მოსული პრეტორის რვაათასიან რაზმს. ამ გამარჯვებამ კიდევ უფრო გაზარდა აჯანყებულთა რიცხვი და, თუ დიოდორე სიცილიელს დავუჯერებთ, მათმა შეიარაღებულმა ძალამ 200 ათასს გადააჭარბა.

აჯანყებულთა ხელში გადავიდა კუნძულის ცენტრალური და აღმოსავლეთი ნაწილის ისეთი მსხვილი ქალაქები, როგორიც იყვნენ ჰენა, აგრიგენტი, ტავრომენიონი, კატანა, მესანა. ყოველივე ამის

სურ. 1. ევნუს-ანტიოქოსის ბრინჯაოს მონეტა

შემდეგ სიცილიის უმეტეს ნაწილში წარმოიქმნა მონების თავისუფალი სახელმწიფო, რომელიც ევნუს-ანტიოქოსის სახელითა და ტიტულით საკუთარ ბრინჯაოს მონეტებსაც კი უშვებდა.

ბუნებრივად გვებადება კითხვა, როგორი იყო ამ სახელმწიფოს მეურნეობა და შეიცვალა თუ არა ძველი მონათმფლობელური ურთიერთობა? სამწუხაროდ, საამისო ცნობები ძველმა წყაროებმა არ შემოგვინახეს. შედარებით უფრო დამაფიქრებელია დიოდორე სიცილიელის ცნობა, რომლის მიხედვით აჯანყებული მონები ზრუნავდნენ მომავალზე, არ სწვავდნენ პატარა ვილებს, არ სპობდნენ მათ ქონებას და ხელს არ ახლებდნენ იმათ, ვინც მიწის დამუშავებას განაგრძობდა. რა თქმა უნდა, ეს ცნობა არ ნიშნავს იმას,

თითქოს აჯანყებულმა მონებმა ძველი საწარმოო ურთიერთობა შეცვალეს. ის მხოლოდ იმაზე მიგვითითებს, რომ წვრილ მიწათმოქმედთ ისინი ხელს არ ახლებდნენ. სამაგიეროდ, ლატაკების ბრბო სარგებლობდა მონების აჯანყებით და არა მარტო იტაცებდა ვილების ქონებას, არამედ სწავდა კიდევ მათ.

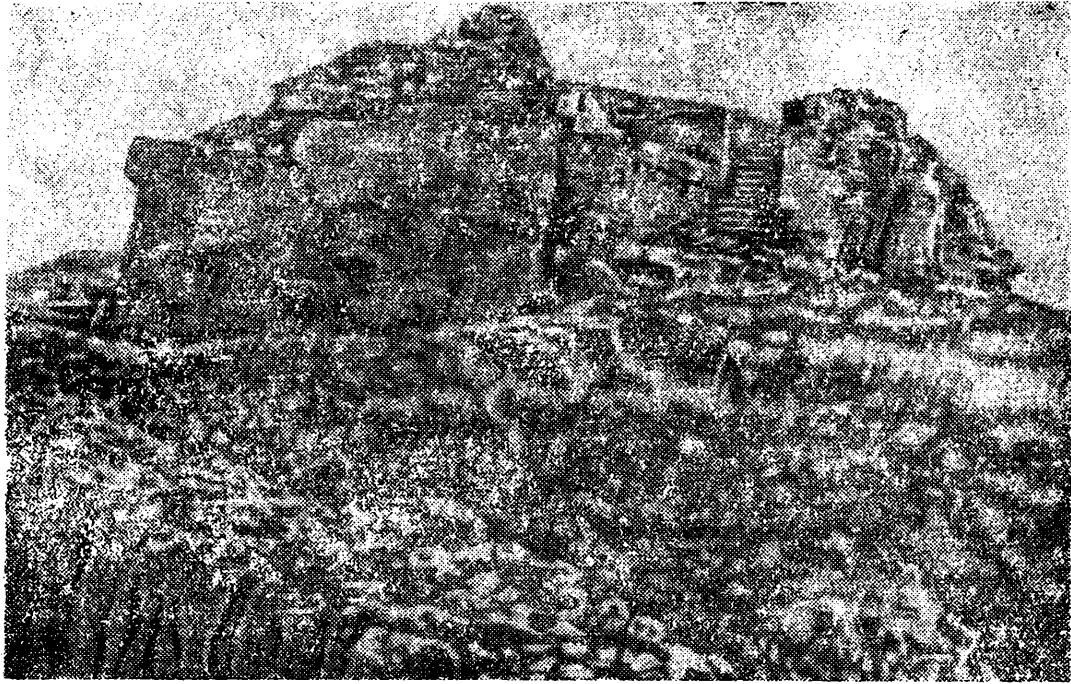
ამგვარად, სიცილიაზე წარმოქმნილ აჯანყებას თანაუგრძნობდა არა მარტო ადგილობრივი წვრილი გლეხობა, არამედ მან გამოძახილი იტალიის გლეხობაშიც ჰპოვა და რომი ფართო აგრარულმა მოძრაობამ მოიცვა. ყოველივე ამას კი მონათმფლობელური რომის ხელმძღვანელობა დამშვიდებით ვერ შეხვდებოდა და ერთიმეორეზე გზავნიდა აჯანყებულთა წინააღმდეგ დამსჯელ ექსპედიციებს, მაგრამ უშედეგოდ. ბოლოს რომმა გადამჭრელი ზომები მიიღო და დიდძალი ჯარი წარგზავნა კონსულების მეთაურობით. კონსულმა კალპურნიუს პიზონმა მოახერხა მესანას აღება და ბრძოლაში რვა ათასი მონა ამოხოცა. შემდეგ, მართალია, იგი ახლოს მიაღვა ჰენას კედლებს, მაგრამ მისი სრული გარემოცვა ვერ შესძლო. 132 წელს კონსული პუბლიუს რუპილიუსი მთლიანად გარშემოერტყა ტავრომენიონს. იშვიათი მამაცობით და თავდადებით იბრძოდნენ მონები, მაგრამ გარემოცულთა შორის საშინელი სიმშვილობა დაწყებულა. დიოდორეს სიტყვით, მათ ჯერ ბავშვებით კვება დაუწყიათ, მერე ბავშვებისათვის ქალები მიუყოლებიათ და ბოლოს ერთმანეთს დარევიან. გაჩენილა მათ წრეში აგრეთვე გამცემიც და რუპილიუსს ტავრომენიონის ციტადელი აუღია. ნაწილი დამცველებისა ბრძოლაში დაღუპულა, ხოლო მტრის ხელში ცოცხლად ჩავარდნილი მონები კლდეზე გადაუჩეხიათ.

ამის შემდეგ რუპილიუსს ჰენასთვის შემოურტყამს ალყა. კლეონს მოუსურვებია ალყის გარღვევა, ციხიდან მცირე რაზმით გამოჭრილა და ბრძოლაში გამირულად დაღუპულა. ევნუსი კი მცირერიცხოვანი მცველების თანხლებით ქალაქის ერთს ყველაზე უფრო მიუწვდომელ ადგილას დამალულა. სამწუხაროდ, მის მცველებს შორისაც აღმოჩენილა გამცემი. მის თანმხლებლებს გაუთვალისწინებიათ ის მწარე ხვედრი, რომელიც მათ მტრის ხელში ცოცხლად ჩავარდნის შემთხვევაში მოელოდათ, და ერთმანეთს დარევიან. ევნუსი ცოცხლად შეუპყრიათ რომაელებს, საპყრობილეში ჩაუსვამთ და იქ დაუსჯიათ. ამგვარად დაიღუპნენ აჯანყებულ მონათა მეთაურები და დაეცა მათი მთავარი ბურჯები.

რუპილიუსმა გასწმინდა სიცილია აჯანყებული მონების ნაშთებისაგან, მაგრამ იძულებული იყო ახალი წესები გაეტარებინა

კუნძულზე და კერძოდ წერილი მიწათმფლობელობის უზრუნველყოფაზე ეზრუნა. (ეგრეთწოდებული *leges Rupiliae*).

სიცილიის მონათა ასეთნა დიდმა ამბოხებამ ფართო გამოძახილი ჰპოვა რომის სახელმწიფოს ბევრ კუთხეში და ზოგიერთ შემთხვე-

სურ. 2. ქ. ჰენას სიმაგრეთა ნანგრევები

ვაში მის საზღვრებს გარეშეც. ამ მხრივ მართალი იყო ჩვენ მიერ დასახელებული ძველი მწერალი ოროზიუსი, რომელმაც სიცილიის მონათა აჯანყება აღმოდებულ აბედს შეადარა. მისივე ცნობით რომის მახლობელ ზოგიერთ პუნქტში ადგილი ჰქონია მონათა მოძრაობას, კერძოდ მინტურნაში და სინუესში. პირველში ჯვარზე გაუკრავთ 450 მონა, ხოლო მეორეში მონების აჯანყებაში 4 ათას მონას მიუღია მონაწილეობა. სიცილიის მონათა აჯანყებას გავლენა მოუხდენია კუნძულ დელოსისა და ატიკის მონების მოძრაობაზეც.

2. აჯანყება პაგამოსის სამეფოში

თუმცა ჩვენს ხელთ არ არის ისეთი ცნობა, რომელიც სიცილიის მონათა პირველ აჯანყებასა და პერგამოსის სამეფოში არისტონიკეს სახელით ცნობილ მოძრაობას შორის პირდაპირ კავშირზე მიგვითითებდეს, მაგრამ ვფიქრობთ, შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ დიოდორე (პოსიდონიოსი) მეორე შემთხვევას ქრონოლოგიურად პირველთან დაკავშირებით გადმოგვცემს. ისტორი-

კოსი ტიტე ლივიუსიც არისტონიკეს მოძრაობას სიცილიის მონათა აჯანყების მიყოლებით მოგვითხრობს. ამიტომ შეგვიძლია, იმ დროის მონათა საერთო მოძრაობასთან დაკავშირებით პერგამონის სამეფოში წარმომდგარი დიდი მოძრაობაც განვიხილოთ.

წინასწარ მოკლედ გავითვალისწინოთ ის პირობები, რომლებშიც ეს მოძრაობა წარმოიშვა. 133 წელს გარდაიცვალა პერგამონის მეფე ატალოს III. იგი თვითნება და ფრიად ახირებული დესპოტთაგანი იყო. მის უცნაურ ახირებულებას გვიდასტურებს თუნდაც ის ამბავი, რომ მას ვითომც თავი მოაბეზრეს მამამისის მრჩევლებმა და მეგობრებმა და მათ წინააღმდეგ მან ასეთ ვერაგულ საშუალებას მიმართა: მიიწვია ყველა ისინი სასახლეში და თავის მცველებს მათი ამოხოცვა უბრძანა, შემდეგ კი მათი ცოლები და ბავშვებიც შეუბრალებლად მოსპო. ამ თავნება მეფემ სიკვდილის წინ თავისი სამეფო რომს უანდერძა.

რით უნდა ავხსნათ ასეთი ანდერძი? ოდესღაც ძლიერი პერგამონის სამეფო პოლიტიკურად თანდათან რომისაგან დამოკიდებული ხდებოდა. ამას გარდა რომაული სავაჭრო და სავაზმო კაპიტალის გაძლიერებული მოქმედება თავის ბაღეში ითრევდა როგორც პერგამონის მეფეს, ისე მთელ მხარეს, რაც საზოგადოებრივ წინააღმდეგობას უკიდურესად ამწვავებდა. ასეთმა მდგომარეობამ განსაკუთრებულ დაძაბვას ატალოს III დროს მიაღწია. გაბატონებულ წრეებს სახალხო აჯანყება დაემუქრა და მათ მხოლოდ რომის სამხედრო დახმარების იმედი-და დარჩენოდათ. ალბათ, ეს იყო იმის მიზეზი, რომ ატალოს III თავის სამეფო რომს უანდერძა⁶.

მეფის გარდაცვალების შემდეგ პერგამონის მმართველმა წრეებმა სცადეს, მონების, ღარიბებისა და არასრულუფლებიან მცხოვრებთა აჯანყების თავიდან აცილების მიზნით, ზოგიერთ დათმობაზე წასულიყვნენ. სპეციალურად გამოცემული დეკრეტით მათ მოქალაქეობრიობა მიანიჭეს მოსახლეობის იმ ნაწილს, რომელიც ამ უფლებას მანამდე მოკლებული იყო, მათ რიცხვში მოქირავნეებს. ერთგვარად გაუმჯობესებულ იქნა მონების მდგომარეობაც. მაგრამ ასეთმა ღონისძიებებმა ადგილობრივი მჩაგვრელებისა და რომაული კირთების წინააღმდეგ მოძრაობა ვერ შეაჩერა. მოძრაობას სათავეში ჩაუდგა ატალოს III-ის უკანონო ძმა არისტონიკე (ის იყო ევმენე II-ის და ეფესელი ხარჭის ძე). მისი სახელით ცნობილი აჯანყება სამ წელზე მეტს გაგრძელდა (132—129). არის-

ტონიკემ მოუწოდა აჯანყებისაკენ მონებს, ლატაკებს და ხელოსნებისა და გლეხების ფართო მასებს. რომაელი მევახშეების მიერ დარბეული პერგამოსის მცხოვრებთა უმრავლესობა მიემხრო არისტონიკეს და ის მეფედ გამოაცხადა. ძველ წყაროებში აღნიშნულია, რომ არისტონიკეს განზრახული ჰქონდა „მზის ქალაქის“ დაარსება და ამის მიხედვით თავისი მიმდევრები „მზის ქალაქის“ მოქალაქეებად ჰყავდა წარმოდგენილი. უნდა ვიფიქროთ, რომ მის მიერ წამოყენებულ პროექტში გარკვეული გამოკრთობა ჰქონდა იამბულის უტოპიურმა რომანმა, რომელშიც ადამიანთა ბედნიერი ცხოვრებაა აღწერილი „ზღაპრულ კუნძულზე“. არისტონიკეს ჩანაფიქრით მისი „მზის სახელმწიფო“ თავისუფლებასა და ძმობაზე დამყარებული უნდა ყოფილიყო, ყველა მოქალაქეს თანაბარი პოლიტიკური და ნივთიერი უფლებებით სარგებლობა ენიჭებოდა და მათ ჰელიოპოლიტები ეწოდებოდათ.⁷

არისტონიკეს მოძრაობა ფართოდ გავრცელდა და განმათავისუფლებელი და ანტირომაული ხასიათი მიიღო. ამ ბრძოლაში რომაელებს აჯანყებულთა წინააღმდეგ დახმარება პირველ რიგში ქალაქმა ეფესმა აღმოუჩინა. ეფესელების ფლოტმა საზღვაო ბრძოლაში დაამარცხა აჯანყებულები, მაგრამ ამ დამარცხების შემდეგ აჯანყება კი არ დამცირალა, არამედ უფრო გაზრდილა. არისტონიკემ თავის გარშემო მრავლად შემოიკრიბა თავისუფალი ღარიბები, გლეხები და მონები, რომელთაც თავისუფლება აღუთქვა. აჯანყება პერგამოსის თითქმის მთელ მხარეს მოედო და მღელვარებამ მცირე აზიის ისეთ სახელმწიფოებშიც იჩინა თავი, როგორც იყვნენ ბითინია, კაპადოკია და პაფლაგონია, რომელთა მმართველ წრეებში პრორომაული განწყობილება იყო გავრცელებული.

რომაელებმა გადამწყვეტი ზომები მიიღეს არისტონიკეს მოძრაობის ჩასახშობად. 131 წელს სენატმა მცირე აზიაში წარგზავნა ჯარით კონსული პუბლიუს ლიცინიუს კრასუსი. რომაელებს ემარებოდნენ მცირე აზიის ზოგიერთი მხარის მეფეები. კრასუსმა ალყა შემოარტყა არისტონიკეს სმირნასა და ფოკეას შორის მდებარე ქალაქ ლევკასში. ეს გარემოცვა მთელი ზამთარი გაგრძელდა, მაგრამ რომაელმა მეომრებმა ვერ შესძლეს ქალაქის აღება და იძულებული გახდნენ ალყა მოეხსნათ. ამით ისარგებლა არისტონიკემ, მოულოდნელად თავს დაესხა კრასუსის ჯარს და გაანადგურა, ხოლო თვითონ კრასუსი დაატყვევა. რომის სენატმა კრასუსის ნაცვლად 130 წელს აჯანყებულთა წინააღმდეგ ახალი არმია წარგზავნა კონსულ მარკუს პერაეონას წინამძღოლობით. პერაეონა გადმოვიდა მცირე აზიაში, მოულოდნელად შეუტია არისტო-

ნიკეს ლაშქარს, დაამარცხა ის და არისტონიკე აიძულა დარჩენილი მეომრებით კარიის მხარის ქალაქ სტრატონიკეაში გაქცეულიყო. ამავე დროს მთელ მხარეს შეესიენ რომაელთა დამსჯელი ექსპედიციები, რომლებიც სასტიკად უსწორდებოდნენ აჯანყებულთ: ანადგურებდნენ იმ ქალაქებს, რომლებიც მათ მხარს უჭერდნენ, არ ერიდებოდნენ სასმელი წყლის მოწამვლას და შეუბრალებლად ხოცავდნენ მოსახლეობას.

ბოლოს რომაელებმა ალყა შემოარტყეს ქალაქ სტრატონიკეას, სადაც არისტონიკე იმყოფებოდა. ხანგრძლივ ალყასთან დაკავშირებით გარემოცულ მეამბოხეთა წრეში შიმშილობა ჩამოვარდა და იძულებული გახდნენ მტრებს დანებებოდნენ. აჯანყების მეთაური მათ დაატყვევეს და ბორკილდადებული რომში წარგზავნეს. აქ იგი საპყრობილეში სასტიკი წამების შემდეგ გაგუდეს. ასე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე პერგამოსის სამეფო ტახტის პრეტენდენტმა და ამბოხებული გლეხობისა და მონების წინამძღოლმა არისტონიკემ.

პერპერნამ ატალიდების ხაზინა და საუნჯენი რომს წარგზავნა, მაგრამ თვითონ მალე გარდაიცვალა პერგამოსში. 129 წლის კონსულმა მანიუს აქვილიუსმა სავსებით ჩააქრო აჯანყება და მთელი ამ მხარის დამორჩილება დაამთავრა. ადგილობრივი და რომაელი მონათმფლობელები და მევახშეები გამარჯვებას ზეიმობდნენ. პერგამოსის სამეფო რომის სამფლობელოს შეუერთდა, რომის პროვინცია გახდა და აზიის სახელწოდება მიიღო. ამით რომაელებმა მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი აზიაში და გახდნენ ეგეოსის ზღვის ორივე სანაპიროს უშუალო ბატონები და აზიის სამეფოების საშიში მეზობლები.

ამ ახალ მდიდარსა და კულტურულ პროვინციას რომისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ერთი მხრივ, ის რომაელი პუბლიკანებისა და მევახშეების ფართო სამოქმედო ასპარეზად გადაიქცა, ხოლო, მეორე მხრივ, აღმოსავლეთში რომაელების ბატონობის სტრატეგიული ბურჯი გახდა. მაგრამ ყოველივე ამასთან ერთად, ის ანტირომაული განწყობილებისა და მოძრაობათა კერად დარჩა, განსაკუთრებით მითრიდატე VI ევპატორის რომთან ბრძოლის დროს, რაზეც საუბარი თავის ადგილას გვექნება.

რომაელი პლანის აგარული მოძრაობა და ძმები გრაქუსები

1. გრაქუსების მოძრაობის წინამძღვრები

საგულისხმებელია, რომ სიცილიის მონების აჯანყებამ ხელი შეუწყო იმ აგრარულ მოძრაობას, რომელიც ძმები გრაქუსების მოღვაწეობასთანაა დაკავშირებული.¹

ჩვენს იტორიოგრაფიაში დღემდე მტკიცედ იყო მიღებული, რომ ამ მოღვაწეობას წინ უსწრებდა რომის ისეთი საზოგადოებრივი ვითარება, რომელიც ძირითად ხაზებში დაგვისურათეს აპიანემ თავის „სამოქალაქო ომების“ პირველ წიგნში (B C. I, 7) და პლუტარქემ ტიბერიუს გრაქუსის ბიოგრაფიაში (თ. 8). გავეცნოთ თითოეული მათგანის მიერ მოცემულ სურათს.

აპიანე ამბობს: „საქმე იმაშია, რომ მდიდრებმა ნაკვთებად დაუნაწილებელი მიწების უმეტესი ნაწილი მიისაკუთრეს და დროთა მსვლელობაში იმ რწმენამდე მივიდნენ, რომ მათ ვერავინ ვერასოდეს ვერ ჩამოართმევდა. მდიდრები მათი კუთვნილი ნაკვთების მახლობლად მდებარე ღარიბების პატარა ნაკვთებს ნაწილობრივ მათი თანხმობით შეისყიდნენ, ნაწილობრივ ძალით აართმევდნენ. ამგვარად, მდიდრებმა, მათს მამულების შემადგენლობაში შემავალი ნაკვთების ნაცვლად, ბარში იწყეს მიწის ფართო სივრცის დამუშავება. ამასთან მდიდრები სარგებლობდნენ ნაყიდი მონების სამუშაო ძალით და იყენებდნენ მათ მიწათმოქმედთა და მწყემსების სახით, იმისათვის, რომ თავისუფალშობილნი სამხედრო სამსახურის შესრულებაში არ გაეცდინათ. ამას გარდა, მონე-

ბის ფლობა მდიდრებს დიდ სარგებლობას ანიჭებდა: სამხედრო-სამსახურისაგან თავისუფალ მონებს შეუფერხებლად ეზრდებოდათ ჩამომავლობა. ყოველივე ეს შეძლებულთა უზომო გამდიდრებას და ამასთან ერთად მხარეში მონების რიცხვის გადიდებასაც იწვევდა. პირიქით, იტალიკების რიცხვი მცირდებოდა, ისინი ჰკარგავდნენ ენერგიას, ვინაიდან მათ სილატაკე, გადასახადები, სამხედრო სამსახური ჩაგრავედათ მაგრამ მაშინაც კი, როცა ისინი მისგან თავისუფალი იყვნენ, მაინც უმოქმედოდ რჩებოდნენ: მიწას ხომ მდიდრები ფლობდნენ, სამიწათმოქმედო სამუშაოებისათვის კი ისინი მონებით და არა თავისუფალშობილებით სარგებლობდნენ.“

შედარებით მცირე განსხვავებით, მსგავს სურათს გვაძლევს პლუტარქეს: „ღარიბთა მეზობლად მოსახლე მდიდრებმა სხვისი სახელით საიჯაროდ გასაცემი მიწის დაპატრონება დაიწყეს და, ბოლოს, უკვე აშკარად დაიწყებდნენ თავისთვის ასეთი მიწების უდიდესი ნაწილი. მიწის ნაკვეთებიდან გამოძევებული ღარიბები აღარც სამხედრო სამსახურს ეწეოდნენ ხალისიანად და აღარც შვილების აღზრდაზე ზრუნავდნენ. ამის გამო მთელს იტალიაში სულ მალე საგრძნობი გახდა, ერთი მხრივ, თავისუფალ მოქალაქეთა რიცხვის შემცირება, მეორე მხრივ კი ბარბაროს მონათა რაოდენობის უსაზღვრო ზრდა. ამ მონათა შემწეობით მდიდრები ამუშავებდნენ იმ მიწებს, საიდანაც მათ რომელიც მოქალაქენი განდევნეს.“²

აპიანეს და პლუტარქეს მონაცემებმა ანტიკური ისტორიის ზოგიერთი მკვლევარის საყურადღებო კრიტიკული შენიშვნები გამოიწვია.³ ამ მხრივ უფრო რადიკალურია ვ. კუზიშჩინის მსჯელობა.⁴ მისი სპეციალური ნარკვევის დასკვნა ასეთია: „აპიანეს მოთხრობა ტიბერიუს გრაკხუსის რეფორმის შესახებ შეიცავს იმ მრავალ ცნობასთან ერთად, რომლებიც ავტორის მიერ უფრო ადრინდელი წყაროებიდანაა გადმოღებული და გრაკხუსების ეპოქას შეესაბამებია, უფრო გვიანდელი დროის—ჩვ. წ. I ს. მეორე ნახევრისა და II დასაწყისის—დამახასიათებელ დებულებებს. ეს სურათი აპიანეს მიერ გრაკხუსების ეპოქაშია გადმოტანილი“. მაგრამ იმ ფართო ლატიფუნდიებს რომ თავი დავანებოთ, რომლებიც კუზიშჩინის აზრით უფრო გვიანდელი პირობების ანარეკლია, ჩვენთვის სწორედ ის არის მნიშვნელოვანი, რომ აპიანეს მოცემული ცნობები ძირითადად გრაკხუსების ეპოქას გვიშუქებენ. უდავოდ უნდა ჩავთვალოთ, რომ „თავისუფალმა გლეხობამ რომის დაპყრობითი პოლიტიკის ხარჯები თავისი მეურნეობის რღვევის

საფასურით გადაიხადა“.⁵ გლეხობის პაუპერიზაციის აჩქარებული პროცესი რომის სახელდრო ძლიერებას დასუსტებით დაემუქრა. ჩვენს ხელთ არსებული ცნობების მიხედვით, თუ 154 წლის ცენზით იმ მოზრდილ მამაკაცთა რიცხვი, რომლებსაც საკუთრება გააჩნდათ, რომელთა მოქალაქეებად ითვლებოდნენ და სამხედრო სამსახურისათვის გამოსადეგი იყვნენ, დაახლოებით 324 ათასს უდრიდა, 136 წლისათვის ის უკვე 318 ათასამდე შემცირებულია. ასეთი შემცირების პროცესი თანდათან ღრმავდებოდა და, ვინაიდან ჯარების დიდ უმრავლესობას მიწათმოქმედი მეომრები შეადგენდნენ, მათი მზარდი გაბოგანოვებისა და სამხედრო კონტიგენტების შემადგენლობიდან ამორიცხვის გამო, რომის სამხედრო ძლევამოსილებას საფრთხე მოელოდა.⁶ მეორე მხრივ, გაბოგანოვების გზაზე დამდგარ გლეხობაშიც ღრმა უკმაყოფილება იზრდებოდა და ამ ნიადაგზე აჯანყებების წარმოქმნა იყო მოსალოდნელი. თუ რამდენად საშიში იყო მონათმფლობელთათვის მონების კონცენტრაცია და, მეორე მხრივ, ის, რომ აჯანყების შემთხვევაში თავისუფალი ღარიბები ამბოხებულ მონათა რიგებში შეიძლებოდა მოხვედრილიყვნენ, ეს ცხადჰყო სიცილიის მონათა პირველმა აჯანყებამ.

ამიტომ რომის ნობილიტეტის უფრო შორსმჭვრეტელი ნაწილი შეშფოთებული იყო წარმოქმნილი ვითარებით და ფართო აგრარული რეფორმის გატარების აუცილებლობას გრძნობდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა სციპიონ ემელიანუსის წრე, რომელშიც შედიოდნენ ისტორიკოსი პოლიბიოსი, ფილოსოფოსი პანეციუსი, რომელიც რომაული სტოიციზმის ფუძემდებლად ითვლება,⁷ მწერალი პუბლიუს ტერენციუს აფრიკელი და კართაგელი ლიბერტინი, იურისტი გაიუს ლელიუს უმცროსი, რომელმაც აგრარული რეფორმის საკუთარი პროექტიც კი შეადგინა, მაგრამ თავის განზრახვაზე შემდეგ ხელი აიღო, რის გამო, პლუტარქეს სიტყვით, მისთვის მეტსახელად ბრძენი თუ გონიერი უწოდებიათ. „როგორც ჩანს, „sapiens“ ლათინურად ერთსაც აღნიშნავს და მეორესაც.“ რა მიზანს ისახავდა სციპი ნის წრე?

ეს წრე ფიქრობდა ისეთი აგრარული რეფორმის გატარებას, რომელიც გლეხური მიწათმფლობელობის აღდგენას, გლეხობის აღორძინებას და ამით რომის სამხედრო ძალების განმტკიცებას უზრუნველყოფდა. საქმე იმაშია, რომ რომში კერძო საკუთრებაში არსებულ მიწასთან ერთად ფართო საზოგადოებრივი მიწაც (ager publicus) არსებობდა, რომლის დიდი ნაწილი ოკუპირებული ჰქონდათ მდიდარ ნობილებს, რომლებიც უხვად იყენებდნენ თავიანთი

მრავალრიცხოვანი მონების შრომას. მოხსენებული წრის გეგმით, ნაწილი ამ მიწებისა მათ უნდა ჩამორთმეოდათ და წვრილ ნაკვეთებად დარიგებოდათ მცირემიწიან და უმიწაწყლო გლეხებს. სციპიონის წრის მოსაზრებებმა გავლენა ტიბერიუს გრაკუსზეც მოახდინეს.

2. ზიბეჩიუს პიაქუსი და მისი მოღვაწეობა

ძმები გრაკუსები, ტიბერიუსი და გაიუსი, წარმოშობით სემპრონიუსების წარჩინებულ პლებეურ გვარს ეკუთვნოდნენ. მამა მათი ტიბერიუს სემპრონიუს გრაკუსი გამოჩენილი რომაელი პოლიტიკური მოღვაწე, დიპლომატი და სარდალი იყო. სახელგანთქმული ორატორი ციცერონი მას თავის ტრაქტატებში განსაკუთრებული ქება-დიდებათ იხსენიებს (*De officiis*, II, 12, 43; *De oratore*, I, 9, 38). სხვადასხვა დროს იგი არჩევით ასრულებდა სახალხო ტრიბუნის, პრეტორის, ორჯერ კონსულის (177 და 163 წლებში) და ცენზორის მოვალეობებს. მახლობელი ესპანეთის მმართველად ყოფნისას მას ადგილობრივი ტომებისადმი გონივრული და ჰუმანური მოპყრობით მათს წრეში ფართო პოპულარობა მოუპოვებია.

ცოლად მას სციპიონ აფრიკელის ასული—კორნელია შეუერთავს, თავის დროის მიხედვით ფრიად განვითარებული და მაღალი ზნეობის ქალი. მათ შორის არსებულ სიყვარულსა და პატივისცემას პლუტარქე ასეთი სიტყვებით გვისურათებს: „მამა ტიბერიუსმა თავის სარეცელში ორი გველი იხილა. მისნებმა მას ეს სასწაული აუხსნეს და ორივე გველის ერთდროულად მოკვლა ან გაშვება სასტიკად აუკრძალეს. ამასთან მისნებმა განაცხადეს: თუ, არჩევანის მიხედვით, მამალი გველი იქნებოდა მოკლული, ეს შემთხვევა თვითონ ტიბერიუსს მოუტანდა სიკვდილს, დედალი გველის მოკვლა კი კორნელიას წარსტაცებდა სიცოცხლეს. ტიბერიუსმა, რომელსაც ცოლი ძალიან უყვარდა, გადაწყვიტა: თუ სიკვდილია, სჯობს მე მოგკდე უკვე ხანში შესული კაცი, ვიდრე ჯერ კიდევ სულ ახალგაზრდა ჩემი ცოლიო. ამ გადაწყვეტილებით მან მამალი გველი მოჰკლა, დედალი კი თავისუფლად გაუშვა. ამის შემდეგ ტიბერიუსი სულ მალე გარდაიცვალა და კორნელიასაგან შეძენილი თორმეტი შვილი დატოვა. ოჯახის პატრონობა და ბავშვების აღზრდა თავის თავზე აიღო კორნელიამ. მან ისეთი გულისხმიერება გამოიჩინა და შვილებისადმი ისეთი სიყვარული და ისეთი დიდსულოვნება გამოამჟღავნა, რომ ის გადაწყვეტილება, რომ-

ლის ძალითაც ტიბერიუსმა საკუთარი სიკვდილი არჩია ეგზონი-
ლისეული ქალის სიკვდილს, სრულიადაც არ აღმოჩნდა მცდარი“
(თ. 8).

დაქვრივებულ კორნელიას, იმავე პლუტარქეს სიტყვით, ეგვიპ-
ტის მეფემ, პტოლემაიოს IV ფილოპატორმა თითქოს ცოლობა
და დედოფლის გვირგვინი შესთავაზა, მაგრამ მას უარი განუცხა-
დებია და მთელი თავისი სიყვარული და მზრუნველობა შვილები-
სადმი მიუძღურა. 12 შვილიდან მას მხოლოდ სამი და შერჩენია:
ერთი ასული სემპრონია, რომელიც სციპიონ ემელიანუსზე გათ-
ხოვილა და ორი ვაჟი—ტიბერიუსი და გაიუსი. ორივე ვაჟისათ-
ვის მას ბრწყინვალე განათლება მიუცია. მათი მასწავლებლები ყო-
ფილან გამოჩენილი ორატორი დიოფანე მიტილენელი და ფილო-
სოფოსი ბლოსიუსი კუმედან.

შემონახული ცნობების მიხედვით კორნელია ამბობდა, თურ-
მე, თავისი ნიჭიერი და წესიერი ვაჟებით და ამბობდა, ისინი ჩე-
მი მშვენება არიანო (*haec ornamenta sunt mea*). სავსებით ახალ-
გაზრდა ყოფილა მისი უფროსი ვაჟი, ტიბერიუსი, როცა ის მესა-
მე პუნიკური ომის დროს (149—146) თავის სიძე სციპიონ ემე-
ლიანუსთან ერთად აფრიკაში გამგზავრებულა და კართაგოს გარე-
მოცვაში მონაწილეობა მიუღია. სციპიონ ემელიანუსს თან ახლდ-
ნენ ისტორიკოსი პოლიბიოსი და იურისტი ლელიუსი, რომელთა
წრეში ყოფნამ თავისი გავლენა მოახდინა ტიბერიუსის პოლიტი-
კურ შეხედულებათა ფორმირებაზე.

აფრიკიდან დაბრუნების შემდეგ ტიბერიუსი ავგურად აურ-
ჩევიათ და საყურადღებოა, რომ ავგურების ნადიმზე ყოფილ კონ-
სულსა და ცენზორს, სენატის პრინციპს აპიუს კლავდიუსს ტიბე-
რიუსი თვითონ დაუსახელებია თავისი ასულის მეუღლედ.

137 წელს ტიბერიუსი ქვესტორად აირჩიეს და დაავალეს
თანხლებოდა კონსულს გაიუს მანცინუსს ჩრდილო ესპანეთში, რო-
მელიც რომაელებმა თითქმის მთლიანად დაიმორჩილეს, მაგრამ
კელტიბერების რამდენიმე ქალაქი და მათს შორის ნუმანცია წი-
ნააღმდეგობას განაგრძობდნენ, სენატი კი მათგან უთუო მორჩი-
ლებას მოითხოვდა. კერძოდ, დიდ მღელვარებასა და აღშფოთე-
ბას განიცდიდნენ ნუმანციელები. კონსულ მანცინუსის ექსპედი-
ციის მიზანს ნუმანციელების დამშვიდება და რომისადმი დაქვემ-
დებარება წარმოადგენდა.

პლუტარქეს გადმოცემით, ტიბერიუსს პირველად მაშინ დაე-
ბადა რეფორმის გატარების განზრახვა, „როცა ნუმანციაში მიმა-
ვალმა ეტრურიაზე გადაიარა, აქ მან უდაბნოდ ქცეული მხარე

იხილა და დაინახა, რომ ისინი, ვინც მიწას ხნავდნენ და საქონელს აძოვებდნენ, სულ უცხოელები და ბარბაროსები იყვნენ," ე. ი. მონები (თ. 8).

ომი ნუმანციელების წინააღმდეგ მარცხით დამთავრდა. მათ მიერ გარემოცული რომაელი ჯარი იძულებული გახდა სამშვიდობო მოლაპარაკება დაეწყო. მაგრამ ნუმანციელებმა მოლაპარაკება არა მანცინუსთან, არამედ მხოლოდ ტიბერიუსთან მოისურვეს, რომლის მამის კეთილი ხსოვნა ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო ჩრდილო ესპანეთის ტომთა შორის. მანცინუსი იძულებული იყო ამაზე დათანხმებულიყო, და ტიბერიუსმა ნუმანციელებთან შედარებით მისაღები ზავი დადო, რომლის თანახმად რომაელების ჯარს თავისუფალი უკანდახევის უფლება მიენიჭა, მაგრამ ალალის დატოვებისა და რომსა და ნუმანციას შორის კავშირის დადების პირობით. რომის სენატმა ეს საზავო პირობები არ დაამტკიცა და ნუმანციელებს გადასცა მანცინუსი. ზურგზე ხელებშეკრული იდგა მთელი დღე იგი ნუმანციის ალაყაფთან, მაგრამ ნუმანციელებმა იგი არ მიიღეს. ომი გზგრძელდა. 134 წელს ნუმანციელების წინააღმდეგ სენატმა სციპიონ ემელიანუსი წარგზავნა, რომელმაც 133 წელს ქალაქი დაანგრია და მისი მცხოვრებლები მონებად გაყიდა.

არსებობს მოსაზრება, რომ სენატის მიერ ნუმანციასთან ტიბერიუსის შუამავლობით დადებული საზავო ხელშეკრულების უარყოფა პირველი საბაბი გახდა მისი მმართველ ოლიგარქიასთან შეტაკებისა.

ძვ. წ. 134 წელს რომში დაიწყო 133 წლისთვის სახალხო ტრიბუნების არჩევნები და ტიბერიუსმაც თავისი კანდიდატურა წამოაყენა. როგორც ჩანს, არჩევნები აგრარული რეფორმის ფართო ლოზუნგების მოთხოვნის პირობებში და დაძაბულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. პლუტარქე გვარწმუნებს, რომ „ტიბერიუსის პატივმოყვარეობა და მისწრაფება ხალხმა აღაგზნო. ხალხი სხვადასხვა წარწერებით სვეტებზე, კედლებსა და ქანდაკებებზე მხურვალედ მოუწოდებდა ტიბერიუსს, სახელმწიფო მიწები ღარიბებისათვის დაებრუნებინა.“

133 წლისათვის სახალხო ტრიბუნად არჩეული ტიბერიუსი თანამდებობის შესრულებას 134 წლის 10 დეკემბერს შეუდგა და პირველ რიგში თავისი ცნობილი აგრარული რეფორმის პროექტი წამოაყენა. მის შედგენაში მონაწილეობა მიუღიათ იმ დროის ცნობილ იურისტებს—მუციუს სცევოლას და მის ძმას ლიცინიუს მუციანეს, მას თანაგრძნობით შეხვედრია ტიბერიუსის სიმამრი აპიუს

კლავდიუსი. თავისი აგრარული რეფორმის სამართლიანობისა და აუცილებლობის დასაბუთებლად ტიბერიუსს ბრწყინვალე სიტყვა წარმოუთქვამს, რომელიც პლუტარქემ შემოგვინახა (თ. 9).

„იტალიაში მცხოვრებ ნადირებს, უთქვამს ტიბერიუსს, თავ-თავიანთი სოროები და ბუნაგები აქვთ თავშესაფარად, მაგრამ იმ ზალხს, ვინც იბრძვის და კვდება იტალიისათვის, არაფერი გააჩნია საკუთარ ქვეყანაში ჰაერისა და სინათლის მეტი. ისინი უსაილკარონი არიან, მოკლებული არიან მუდმივ ადგილსამყოფელს და ცოლშვილით აქეთ-იქით დაძრწიან. სარდლები ატყუებენ ჯარისკაცებს, როცა მათ ბრძოლისაკენ მოუწოდებენ და არწმუნებენ მტრებისაგან დაიცვან წინაპართა საფლავები და ტაძრები. და ეს მაშინ, როცა რომაელთა უმრავლესობას არც მამისეული საკურთხეველი და არც წინაპართა სასაფლაოები არ გააჩნია. ჯარისკაცები მხოლოდ სხვისი ფუფუნებისა და სიმდიდრის გულისათვის ომობენ და იხოცებიან. მათ მსოფლიოს მბრძანებლებს უწოდებენ, სინამდვილეში კი მათ საკუთარი მიწის ერთი ნაგლეჯიც კი არა აქვთ!“

მოტანილი სიტყვა გვარწმუნებს, რომ ტიბერიუსის მიერ წამოყენებული რეფორმის პროექტი გალატაკების გზაზე დამდგარი გლეხობის ინტერესებიდან გამოდიოდა. აპიანე კი გვიმტკიცებს, ტიბერიუსის „მიზანი არა იმაში მდგომარეობდა, რომ ღარიბების კეთილდღეობა შეექმნა, არამედ იმაში, რომ მათი სახით, სახელმწიფოს ბრძოლისუნარიანი ძალა მიეღო“ (B.C.I, 11). აპიანე მასში უფრო საერთოსახელმწიფოებრივ მიზნებს ხედავს, სახელდობრ, სახელმწიფო თვალსაზრისით ბრძოლისუნარიანი მეომრების რიცხვის გადიდებას, და, პირიქით, მონების რიცხვის შესამჩნევ შემცირებას. იგი „აღშფოთებით ლაპარაკობდაო, სამხედრო სამსახურისათვის გამოუსადეგარ, თავისი მეზობლების მიმართ მუდამ ორგულ მონათა მასაზე. მან მოიგონა ის, თუ რა ზარალი განიცადეს ბატონებმა ამას წინ სიცილიაზე მონებისაგან, რომლებიც რიცხვით ძალზე გამრავლდნენ სამიწათმოქმედო სამუშაოებში მათი შრომის საჭიროების გამო; რა ძნელი და ხანგრძლივი ბრძოლა მოუხდათ რომაელებს ამ მონებთან, როგორ გაჭიანურდა ეს ბრძოლა და რამდენი ნაირსახოვანი და საშიში პერიპეტია ჰქონდა მას“ (I,9). ამგვარად, ტიბერიუსის აგრარულ რეფორმაში აპიანე ხაზს უსვამს განსაკუთრებით საერთოსახელმწიფოებრივ მიზნებს. ამას გარდა, თუ პლუტარქეს აზრით, ტიბერიუსს მხედველობაში მხოლოდ რომაელი მოქალაქეები ჰყავდა, აპიანე გვარწმუნებს, რომ ის იტალიის ტომზე ლაპარაკობდა, მის განსაკუთრებულ მამაცო-

ბაზე, რომელებთან ნათესაურ ურთიერთობაზე, იმაზე, თუ ეს ტომი თანდათანობით რა გაჭირვებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რიცხობრივად შემცირდა და ახლა თავისი მდგომარეობის გამოსწორების არავითარი იმედი არ აქვსო“ (იქვე). უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში უფრო სწორია პლუტარქეს დებულება.⁸ ასეთი საერთო შენიშვნების შემდეგ ახლოს გავეცნოთ ტიბერიუსის კანონპროექტის დედააზრს. ტიბერიუსის კანონპროექტი არსებით ნაწილში ლიცინიუსისა და სექსტიუსის 367 წლის იმ კანონის აღდგენას წარმოადგენდა, რომელიც ცალკეული პირების მიერ სახელმწიფო მიწის ოკუპაციას 500 იუგერიტ განსაზღვრავდა. ტიბერიუსის პროექტი შემდეგ დებულებას შეიცავდა:

1. თითოეულ პოსესორს შეეძლო სარგებლობაში ჰქონოდა საზოგადოებრივი მიწიდან 500 იუგერი და დამატებით მოზრდილ ვაჟზე—250 იუგერი, მაგრამ ერთ ოჯახს არა უმეტეს 1000 იუგერისა (250 გა);

2. ასეთი გზით განთავისუფლებული საზოგადოებრივი მიწის ფონდი ნაკვთებად უნდა დაენაწილებინათ და ღარიბი მოქალაქეებისათვის დაეოიგებინათ, თითოეული ოჯახისათვის 30 იუგერი, მემკვიდრეობითსა და განუთვისებელ სარგებლობაში.

3. ასეთი აგრარული რეფორმის სისრულეში მოყვანა ევალეზობდა განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვილ სამწევრიან კომისიას (*tres viri agris iudicandis adignandis*), რომელსაც სახალხო კრება ირჩევდა. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ტიბერიუსის პირველი პროექტი ერთგვარ კომპენსაციას ითვალისწინებდა იმ მელიორაციისა და მშენებლობისათვის, რომელიც პოსესორებს ჩამოსართმევ მიწებზე გაუტარებიათ.

ტიბერიუსის აგრარულ კანონპროექტს სრული თანაგრძნობა მოუპოვებია გლეხების წრეში, ხოლო მკაცრი წინააღმდეგობა გამოუწვევია პოსესორთა და სენატორთა დიდ ნაწილში.

მოწინააღმდეგეთ მოუხერხებიათ, თავის მხარეზე გადაეყვანათ 133 წლის ერთ-ერთი სახალხო ტრიბუნი, ტიბერიუსის პირადი მეგობარი და მსხვილი პოსესორი გაიუს ოქტავიუსი. მათი შთაგონებით მან გამოიყენა ინტერცესიოს უფლება და ტრიბუტულ კომიციებში ტიბერიუსის პროექტის განხილვისას მას ვეტო დაადო. ტიბერიუსი შეეცადა, ოქტავიუსი დაერწმუნებინა, რომ ის თავისი მოქმედებით ფრიად საჭირო საქმეს უშლის ხელს და სთხოვა ვეტოზე უარი განეცხადებინა, მაგრამ უშედეგოდ. მაშინ ტიბერიუსმა უკან წაიღო პირველი პროექტი და წარადგინა მეორე, უფრო რადიკალური, რომლის თანახმად საზოგადოებრივი

მიწების ნორმაზე მეტი ნაწილი პოსესორებს ყოველგვარი კომპენსაციის გარეშე უნდა ჩამორთმეოდათ. პროექტის გარეშე ბრძოლამ უფრო განწვავებული ხასიათი მიიღო. რომში თავს იყრის დიდძალი გლეხობა. მოსწრებულად უთქვამს დიოდორე სიცილიელს: „რომს ხალხი ისე მოაწცდა, როგორც მდინარეები ყოვლის-მიმღებ ზღვასო.“

მოწინააღმდეგეთა ასალაგმავად ტიბერიუსს რადიკალური ღონისძიებისათვის მიუმართავს: დაუბეჭდია სატურნინის ტაძარი, სადაც სახელმწიფო ხაზინა ინახებოდა და სახალხო ტრიბუნის ვეტოს უფლების გამოყენებით სენატისა და მაგისტრატების ყველა განკარგულება შეუჩერებია, ერთი სიტყვით, სახელმწიფოს მთელი მექანიზმის მოქმედება შეუბოროკავს. ასეთ ვითარებაში მეორეჯერ იქნა მოწვეული კომიციების კრება. ოქტავიუსმა კვლავ ვეტო განაცხადა, ტიბერიუსი ისევ შეეცადა, საქმე მშვიდობიანად დაემთავრებინა და სახალხო ტრიბუნებთან ერთად მათს წრეში წარმოქმნილი დავის გადასაწყვეტად სენატს მიმართა. მაგრამ ვერავითარ შედეგს ვერ მიაღწია. „მაშინ ტიბერიუსი კვლავ გაიქცა ფორუმზე, მოგვითხრობს აპიანე (I, 12), სადაც განაცხადა, რომ შემდგომ სახალხო კრებაზე კენჭის საყრელად წამოაყენებს თავის კანონპროექტსაც და ოქტავიუსის უფლებამოსილების საკითხსაც: შეიძლება თუ არა ტრიბუნი, რომელიც არა ხალხის ინტერესებისათვის მოქმედებს, თავის თანამდებობაზე დარჩენას განაგრძობდეს. ტიბერიუსი ასეც მოიქცა, როცა ოქტავიუსმა მის წინააღმდეგ კვლავ თამამად გაილაშქრა, გრაქხუსმა კენჭის საყრელად ჯერ მისი საკითხი დასვა. კენჭის ყრის შედეგად გამოიჩინა, რომ ყველა 35 ტრიბამ ერთხმად უპასუხა, ტრიბუნად არ შეიძლება დარჩეს ის პირი, ვინც ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ მოქმედებსო. მოხდა ოქტავიუსის გადაყენების დადასტურება (abrogatio) და მის ადგილას სხვა პირის არჩევა. ოქტავიუსი ტრიბუნიდან ძალით ჩამოათრეეს და ძლივს გადაურჩა აღელვებულ ხალხს“.

ამ საკითხის ასეთი წარმართვით ტიბერიუსმა თითქოს გაილაშქრა რომის სახელმწიფოს კონსტიტუციის იმ პრინციპის წინააღმდეგ, რომლითაც დაუშვებელი იყო თანამდებობის პირის, ისიც სახალხო ტრიბუნის უფლებამოსილების წარკვეთა ვადის დამთავრებამდე, მაგრამ ამავე დროს ძველი რომის ისტორიაში მან პირველმა წამოაყენა ხალხის სუვერენიტეტის პრინციპი. სხვა ადგილას, როცა ტიბერიუსი შეეხო ოქტავიუსის გადაყენების საქმეს, პლუტარქეს გადმოცემით, ასე განმარტა თავისი მოქმედება:

„სახალხო ტრიბუნი უწმინდესი და ხელშეუხლებელი პიროვნებაა იმიტომ, რომ ის ხალხისადრე შეწირული და ხალხის კეთილდღეობას ემსახურება, მაგრამ თუ ტრიბუნი ხალხს ზურგს შეაქცევს, უსამართლოდ მოექცევა მას, დაასუსტებს მის ძალას და კენჭისყრის უფლებას აღუკვეთავს, მაშინ იგი თვითონვე ხსნის თავის თავს თანამდებობიდან იმიტომ, რომ არ ასრულებს იმ მოვალეობას, რისთვისაც მას ტრიბუნის რწმუნება მიენიჭა“ (პლუტარქე, თ. 15).

ოქტავიუსის გადაწყენების შემდეგ მისმა ვეტომ ძალა დაჰკარგა და სახალხო კრებაზე ტიბერიუსის აგრარულმა კანონპროექტმა კანონის ხასიათი მიიღო. იმავე სახალხო კრებაზე არჩეულ იქნა აგრარული სამეული: თვითონ ტიბერიუსის, მისი სიმამრის აპიუს კლავდიუსისა და იმის გაიუსის შემადგენლობით. უკანასკნელი ამ დროს ნუმანციასთან სციპიონ ემელიანუსის ჯარში იმყოფებოდა და ტრიუმვირატის წევრად დაუსწრებლად აირჩიეს. აგრარული კომისია ენერგიულად შეუდგა სახალხო კრების მიერ დაკისრებული მოვალეობის შესრულებას, მაგრამ პოსესორები ყოველგვარად ცდილობდნენ, მისი საქმიანობისათვის ხელი შეეშალათ და აგრარული რეფორმის გატარება მთლიანად შეეფერხებინათ. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა უმაღლესი ქურუმი სციპიონ ნაზიკა, რომელსაც „შეძენილი ჰქონდა უამრავი სახელმწიფო მიწა და ვერ იტანდა იმას, რომ ახლა ამ მიწებზე ხელი უნდა აეღო.“ მისი წინადადებით სენატმა აგრარულ კომისიას უარი უთხრა სახელმწიფო ხარჯზე კარავის მიცემაზე და წევრებს ყოველდღიური დიეტაც ძალზე შეუმცირა. მთავარ სიძნელეს კი ის წარმოადგენდა, რომ პოსესორები ყოველგვარად ხელს უშლიდნენ იმის გამორკვევას, თუ რომელი მიწა იყო სახელმწიფო და რომელი კერძო (*qua publicus ager, qua privatus esset*). ამას გარდა გამიჯვნის დროს ხშირად მოკავშირეთა უფლებების შეხებას ჰქონდა ადგილი. ყოველივე ასეთი სიძნელეების მიუხედავად, აგრარული სამეული, ხალხის ფართო მხარდაჭერით და მინიჭებული უფლებამოსილების გამოყენებით, თავის მუშაობას ენერგიულად განაგრძობდა.

მართალია, ღარიბ გლეხებს მიწა ეძლეოდათ, მაგრამ მათ არ გააჩნდათ არც ინვენტარი, არც სათესლე და არც საქონელი. ამიტომ აუცილებელი გახდა ამ მტკივნეული საკითხის საჩქაროდ მოწესრიგება. როგორ მოიქცა ამ შემთხვევაში ტიბერიუსი? პლუტარქე გვიაშბობს, „პერგამონის მეფის ატალე ფილომეტორის სიკვდილის შემდეგ ევდემე პერგამონელმა რომში ჩამოიტანა ანდერძი, რომელშიაც მეფის მემკვიდრედ რომაელი ხალხი იყო აღიარებული. ტიბერიუსმა ხალხის გულის მოსაგებად მაშინვე წამოაყენა

კანონი, რომ პერგამონის სამეფოს ხაზინა გადასცემოდა იმ მოქალაქეთ, რომლებმაც გადანაწილებული მიწები მიიღეს, რათა ამ ხაზინის ფულები მათ სამიწათმოქმედო მეურნეობის მოწყობაში შეშველებოდა. რაც შეეხება ატალეს სამეფოში შემავალ ქალაქებს, ამ საკითხზე ტიბერიუსმა განაცხადა, რომ ამ ქალაქების ირგვლივ მსჯელობა სენატს სრულებითაც არ ეხება და მათი ბედის გადაწყვეტა მთლიანად ხალხს უნდა მიევანდო“ (თ. 14).

ამგვარად, თუ მანამდე სენატი უკონტროლოდ განაგებდა სახელმწიფოს საფინანსო და სამეურნეო საქმეებს, ახლა მისი უფლებები ამ მხრივაც ძალზე შეკვეცილ იქნა და კვლავ ხალხის სუვერენიტეტს მიენიჭა პირველი ადგილი.

ტიბერიუსის მიერ წამოყენებულმა ასეთმა ღონისძიებამ კიდევ უფრო მეტად აამხედრა მის წინააღმდეგ სენატორთა წრე. დაიწყო მის მიმართ ცილისწამებები. ერთმა მოწინააღმდეგემ სენატის სხდომაზე მას ასეთი ცილიც კი დასწამა: „მე ტიბერიუსის მეზობლად ვცხოვრობ და ამიტომ ძალიან კარგად ვიცი, რომ ევდემემ მას პერგამონის სამეფო დიადემა და პორფირი გადასცა, როგორც ისეთ კაცს, რომელიც ერთ მშვენიერ ღღეს რომში უნდა გამეფდესო“.

ამასობაში დაიწყო 132 წლისთვის ახალი სახალხო ტრიბუნების საარჩევნო კამპანია. აგრარული რეფორმის გატარების თვალსაზრისით საჭირო იყო ტიბერიუსის სახალხო ტრიბუნად კვლავ არჩევა. ამიტომ მან თავისი კანდიდატურაც წამოაყენა. ამ შემთხვევაში ის შემდეგი დემოკრატიული რეფორმების გატარებას ისახავდა: სამხედრო სამსახურის ვადის შემცირებას, სახალხო კრებაში სასამართლო გადაწყვეტილების გასაჩივრების უფლებას, სასამართლოს კომისიებში სენატორებთან ერთად მხედართა წოდების წარმომადგენელთა თანაბარი რაოდენობით დამატებას და, შესაძლოა, იტალიის მოკავშირეებისადმი სამოქალაქო უფლებების მინიჭებას. ასეთი პროგრამა უკვე სცილდებოდა წმინდა აგრარულ მოთხოვნილებათა ჩარჩოებს და საერთო დემოკრატიული მოძრაობის ხასიათს იღებდა.

კონსტიტუციური ტრადიციის მიხედვით საკამათო იყო, შეიძლებოდა თუ არა ერთი და იმავე პირის ორ წელს ზედიზედ სახალხო ტრიბუნად არჩევა. ამიტომ მოწინააღმდეგეებმა ტიბერიუსის მიერ მეორეჯერ კანდიდატურის წამოყენება სააგიტაციოდ გამოიყენეს და მას ტირანიისადმი მისწრაფებაში დადეს ბრალი.

არჩევნები ზაფხულში მიმდინარეობდა, როცა ტიბერიუსის მომხრე გლეხობა სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებით იყო დატვირ-

თული და კრებაზე გამოცხადება უჭირდა. სამაგიეროდ მოწინააღმდეგენი მთლიანად გამოცხადდნენ მთელი თავისი კლიენტებით. პირველი კომიციები მათ ჩაშალეს, როცა დაინახეს, რომ კენჭისყრა ტიბერიუსის სასარგებლოდ მიმდინარეობდა, და არჩევნები მეორე დღისათვის დანიშნეს. აპიანე მოგვითხრობს, რომ ტიბერიუსმა „სამგლოვიარო ტანისამოსი ჩაიცვა, დღის დარჩენილ დროს ფორუმზე დადიოდა თავის ვაჟით, მასთან ერთად ჩერდებოდა ცალკეული პირების მახლობლად, მათს მზრუნველობას მიანდობდა მას, ვინაიდან თვითონ მტრებისაგან ფრიალ მალე დაღუპვა მოელოდაო“. (B.C. I, 14). სალამოს ღარიბებს სახლამდე გაუცილებიათ ტიბერიუსი, გაუმხნეველიათ და დაურწმუნებიათ, გაბედულად შეხვედროდა მომავალ დღეს. ღამით კი მას მეგობრებთან თათბირი ჩაუტარებია. მეორე დღეს დილიდანვე ტიბერიუსის მომხრეებს კაპიტოლიუმზე ის მოედანი დაუკავებიათ, სადაც საარჩევნო კომიციები უნდა ჩაეტარებინათ. მოწინააღმდეგენი კვლავ შეეცადნენ კრების ჩაშლას და მოპირდაპირეთა შორის ხელჩართული ბრძოლა დაწყებულა. ამავე დროს კაპიტოლიუმზე ერთგულების ქაღალდმერთის ტაძარში სენატის სხდომა მიმდინარეობდა. სხდომა მღელვარე იყო და ტიბერიუსის მოქმედების შესახებ ერთიმეორეზე უფრო შემადრწუნებელი ხმები ვრცელდებოდა. ტიბერიუსის მოძრაობის ამ ტრაგიკულ მომენტს პლუტარქე ასე აგვიწერს (თ. 18—20): ტიბერიუსის მომხრე სენატორმა ფლავიუს ფლაკუსმა ის გააფრთხილა, „სენატის სხდომაზე, როცა კონსული ვერ დაიყოლიეს, მდიდრებმა გადასწყვიტეს, რომ თვითონვე მოგკლანო.“ ტიბერიუსმა ვერ მოახერხა, შორს მდგომი მომხრეებისათვის ეცნობებინა ეს ამბავი, ამიტომ თავზე მიიღო ხელი და ამით ხალხს ანიშნა: განსაცდელი მეღისო. როცა მის მტრებს ეს დაუნახავთ, სენატში გაქცეულან და უცნობებიათ: ტიბერიუსმა მეფობა მოითხოვაო. უკვე მოხსენებულ ნაზიკას კონსულისათვის უთხოვია: უშველე რომს და ტირანი მოსპეო. კონსულს კი ასეთი პასუხი მიუცია: „ძალადობით მოქმედებას ვერ დავიწყებ და ვერც ერთ მოქალაქეს ვერ მივაცემინებ სიკვდილს გაუსამართლებლადო.“ ასეთი სამართლიანი პასუხის მოსმენის შემდეგ ნაზიკა თავისი ადგილიდან წამოჭრილა და სენატორებისათვის შეუყვირია: „რაკი კონსული რესპუბლიკას ღალატობს, წინადადებას გაძლევთ თქვენ, ვინაა ჩვენი კანონების გადარჩენა გინდათ, მე გამომყევითო.“ ჯოხებითა და კეტებით შეიარაღებული სენატორებით, მათი მონებითა და კლიენტებით გარემოცული ნაზიკა გაეშურა მოედნისაკენ. სენატორებისა და უმაღლესი ქურუმის დანახვაზე ტიბერიუსის

მომხრეები დაიბნენ და შედრკნენ. შეიქნა საშინელი ხოცვა-ჟლეტვა, რომლის დროსაც დაიღუპა ტიბერიუსი და სამასზე მეტი მისი მომხრე. ღამით ტიბერიუსის გვამი მოკლულთა სხვა გვამებთან ერთად მდინარეში გადააგდეს.⁹

საქმე ამით როდი დამთავრებულა: ტიბერიუსის მომხრეთაგან ზოგი გაუსამართლებლად გააძევეს რომიდან, ზოგი კი შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს. მოკლულთა შორის ტიბერიუსის მასწავლებელი დიოფანე მიტილენელიც იყო, ხოლო ვინმე გაიუს ვილიუსი გველებით სავსე კასრში ჩაუგდიათ და ასე მოუსპიათ სიცოცხლე. ძლივს დაუხწევია თავი ტიბერიუსის ახლო მეგობარს ბლოსიუსს, რომიდან ის არისტონიკესთან გაქცეულა აზიაში და როცა არისტონიკეს მოძრაობა მარცხით დამთავრდა, თავი მოუკლავს. ამ ამბებთან დაკავშირებით წარმოქმნილ მდგომარეობას აპიანე ასე გვიხასიათებს: რომი ორად გაიყო, „ერთი დანალვლიანდა, მეორე იხარებდა, ზოგი სწუხდა თავის თავს, სწუხდა გრაკხუსს, სწუხდა იმ მდგომარეობას, რომელშიც სახელმწიფო იმყოფებოდა, სადაც უკვე აღარ არსებობდა კანონიერი მმართველობა, მაგრამ ბატონობდა ძალმომრეობა და მუშტის სამართალი. სამაგიეროდ სხვები ფიქრობდნენ, რომ მათ ყველა თავისი სურვილის შესრულებას მიაღწიეს“ (B. C. I, 17). პლუტარქეს სიტყვით კი (თ. 21) „ტიბერიუსის სიკვდილს ხალხი მაინც მეტისმეტად განიცდიდა. აშკარა იყო, რომ იგი შურისძიებისათვის ხელსაყრელ დროს ელოდა. ნაზიკას ხალხი გასამართლებით ემუქრებოდა. სენატმა, რომელიც მისი მდგომარეობით დაშინდა, ყოველგვარი საჭიროების გარეშე დაადგინა, რომ ნაზიკა აზიაში გაეგზავნათ. საქმე ის იყო, რომ ხალხი ყოველი შეხვედრის დროს აშკარად ამჟღავნებდა თავის ზიზღს ნაზიკას მიმართ, აღელვებული მოქალაქენი სადაც კი წააწყდებოდნენ მას, ყველგან უყვიროდნენ, რომ ის ღმერთების მიერ შეჩვენებული ტირანი და ღვთისმკრეხელია. რომ მან წმინდა და ხელშეუხლებელი კაცის სიკვდილით შებილწა ყველაზე უფრო სათაყვანო ტაძარი“. ასეთი მდგომარეობის გამო ნაზიკა იძულებული გამხდარა, იტალიიდან წასულიყო, დაწუხებული და შერცხვენილი დახეტიალობდა უცხო ქვეყანაში და მალე პერგამოსის მახლობლად გარდაიცვალა.

ტიბერიუსის სიკვდილთან ერთად აგრარული კომისიის მუშაობა არ შეწყვეტილა. ტიბერიუსის ნაცვლად კომისიაში არჩეულ იქნა მისი ძმის გაიუსის სიმამრი პუბლიუს ლიკინიუს კრასუსი, რომელიც 131 წელს კონსულადაც აირჩიეს. როცა რომში არისტონიკეს მოძრაობის წინააღმდეგ საბრძოლველად მცირე აზი-

აში ხელმძღვანელი პირის წარგზავნის საკითხი წარმოიშვა, კომი-
ციებმა ეს დავალება ლიცინიუს კრასუსს დააკისრეს, წინააღმდეგ
სციპიონ ემელიანუსისა, რომელიც ერთ დროს ხალხში მნიშვნე-
ლოვანი პოპულარობით სარგებლობდა. ნათქვამი იყო, რომ უკა-
ნასკნელი, მართალია, ზომიერი აგრარული რეფორმის მომხრე
იყო, მაგრამ მკაცრად ილაშქრებდა ტიბერიუსის წინააღმდეგ. რო-
გორც პლუტარქე გადმოგვცემს (თ. 21), როცა მან ნუმანციაში
ტიბერიუსის ტრაგიკული სიკვდილი შეიტყო, ჰომეროსის მიბაძვით
წამოიძახა: „დაე ასე ჩაძლდეს ის, ვინც ამის მსგავსს ჩაიდენს
საქმესო“. ¹⁰ ამის გამო ხალხი სციპიონს თურმე ყოველთვის აწყვე-
ტინებდა სიტყვას ყრილობაზე ლაპარაკის დროს და თვითონაც
იქამდე მისულა, რომ ხალხის ლანძღვა-გინება დაუწყია. ჩვენ ვი-
ცით უკვე, რომ პუბლიუს ლიცინიუს კრასუსი დაიღუპა არისტო-
ნიკესთან ბრძოლაში და ამავე დროს გარდაიცვალა აპიუს კლავ-
დიუსიც. მათ ადგილას არჩეულ იქნენ პოპულარები მარკუს ფულ-
ვიუს ფლაკუსი და გაიუს პაპირიუს კარბო, მესამე წევრად კი გაი-
უსი დარჩა. კომისია ენერგიულად მუშაობდა, ფართო მასშტაბით
ახდენდა სახელმწიფო მიწების კონფისკაციას. თავის მუშაობაში
კომისია სულ მეტსა და მეტ წინააღმდეგობას ხვდებოდა, განსა-
კუთრებით რთული იყო იტალიელი პოსესორების იჯარასთან და-
კავშირებული საკითხები. ისინი რომთან საგანგებო ხელშეკრულე-
ბით იყვნენ დაკავშირებული და მათ მიერ ოკუპირებული სახელ-
მწიფო მიწების კონფისკაციას შეეძლო ამ ხელშეკრულებათა დარ-
ღვევა. ამიტომ მათგან ნრავლად შემოდიოდა საჩივრები. 129 წელს
იტალიელი პოსესორების დამცველობა იკისრა სციპიონ ემილიანუს-
მა. მისი წინადადებით სენატმა გამიჯვნასთან დაკავშირებული
სამოსამართლო საქმეების განხილვის უფლება აგრარულ სამეულს
ჩამოართვა და გადასცა იმდროინდელ კონსულს გაიუს ტუდიტა-
ნუსს. მაგრამ ის მალე ილირიაში გაემგზავრა სალაშქროდ და ამ
საბაბით საერთოდ შეწყვიტა სადაო საკითხების განხილვა. აგრა-
რული სამეული კი უმოქმედოდ დარჩა, ვინაიდან მას არავინ მი-
მართავდა სადაო საკითხების გადასაჭრელად. ყოველივე ამან
ხალხში სციპიონისადმი სიძულვილი და აღშფოთება გააღრმავა.
აპიანე გვარწმუნებს (B. C. I, 19) „ახლა ხალხი ხედავდა, რომ სცი-
პიონი მის წინააღმდეგ მოქმედებდა იტალიოტების გულის მოგე-
ბის მიზნითო. შეამჩნიეს რა ეს, მისმა მტრებმა ღრიალი ასტეხეს:
სციპიონმა გადასწყვიტა ტიბერიუსის კანონის სრული გაუქმება
და მერე შეიარაღებული ხოცვა-ჟლეტის გამართვას აპირებსო“.
მალე ამ ამბების შემდეგ სციპიონი მკვდარი ნახეს სარეცელში და

ამ ამბავმა დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. წინა დღით სციპიონი ემზადებოდა სახალხო კრებაზე გამოსვლისათვის და საწოლის გვერდით მოუმარაგებია გასანთლული ფირფიტა სიტყვის ჩასაწერად. გვამს არავითარი ნაძალადევი სიკვდილის ნიშანწყალი არ აჩნდა. აპიანე კი გვარწმუნებს, ეს ტიბერიუსის დედის კორნელიას საქმე იყო, რომ ხელი შეეშალა აგრარული კანონის გაუქმებისათვის; ამ შემთხვევაში ის მოქმედებდა თავისი ქალიშვილის სემპრონიის დახმარებით, რომელიც სციპიონის ცოლი იყო, მაგრამ ქმარი არ უყვარდაო; ზოგიერთის აზრით სციპიონმა თავი მოიკლა; ზოგიერთნი კიდევ ამტკიცებდნენ, თითქოს მონებმა წამების დროს აღიარეს, რომ სციპიონი ღამით უცხოელებმა გაგუდესო (B.C. I, 20). პლუტარქეს გადმოცემით, სციპიონის მოკვლაში ეჭვი ტიბერიუსის ძმას გაიუსსაც შეეხო, მაგრამ ეს მკვლელობა ყოველგვარი მისაგებელის გარეშე დარჩა და კვლევა-ძიებაც არ უწარმოებიათო: კვლევა-ძიების წარმოების წინააღმდეგ წასულა ხალხი და იმის შიშით, რომ მკვლელობის გამორკვევის დროს დამნაშავედ გაიუსიც არ აღმოჩენილიყო, საქმე მოსპესო. ასე იყო თუ ისე, სციპიონის მოულოდნელი სიკვდილი გამოურკვეველი დარჩა.

თვითონ რომში, კონსერვატორული ელემენტების ზეიმის მიუხედავად, დემოკრატიული მოძრაობა საბოლოოდ ვერ იქნა ჩახშობილი. 131 წელს სახალხო ტრიბუნმა გაიუს პაპირიუს კარბონმა გაატარა კანონი, რომლითაც კომიციებში თარული კენჭისყრა იქნა შემოღებული. სავარაუდოა, რომ მალე სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე განმეორებით არჩევაც იქნა დაშვებული. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ რომში ტიბერიუსის დროიდან იწყებს მკაფიოდ გამოვლინებას და მოქმედებას ორი ძირითადი პოლიტიკური დაჯგუფება: პოპულარები (populares, სიტყვისაგან — populus-ხალხი) და ოპტიმატები (optimates, სიტყვისაგან — optimus-საუკეთესო)¹¹

ციცერონი გვარწმუნებს, რომ რომში ხალხი ორ პარტიად ტიბერიუს გრაქხუსის დროიდან იქნა დაყოფილი. ისინი, ვინც უმრავლესობის სასიამოვნოდ ლაპარაკობდნენ და მოქმედებდნენ, ამბობს იგი, პოპულარები იყვნენ, ხოლო ისინი, ვინც ისე მოქმედებდნენ, რომ თავიანთი განზრახვებით საუკეთესო ადმოჩენილიყვნენ, ოპტიმატებს წარმოადგენდნენო. რასაკვირველია, მიუღებელია ამ ორი პარტიის სრული მოდერნისტული თვალსაზრისით განხილვა, მაგრამ არც იმ აზრის გაზიარება შეიძლება, თითქოს ტერმინი „popularis“ მხოლოდ ცალკეულ პირებსა და ლონისძიებათ შეეხებოდა. არ შეიძლება უარვყოთ, რომ ასეთი დაჯ-

გუფებანი რომის მონათმფლობელურ საზოგადოებაში შედარებით ორ მყარ პოლიტიკურ მიმდინარეობას განასახიერებდნენ, რომელთაც დროთა ვითარებაში პოლიტიკური ბრძოლის გარკვეული მეთოდები და ტრადიცია შეუქმნიათ და განსაზღვრულ სოციალურ ბაზას დამყარებიათ. პოპულარების პარტია ზოგადად დემოკრატიულ ნიმართულებას წარმოადგენდა, რომელი გლეხობისა და პლების ინტერესებს და სახელმწიფოს მმართველობაში ხალხის ხუფერენულ უფლებებს იცავდა და უმთავრესად ტრიბუტულ კომიციებს ემყარებოდა. ოპტიმატების პარტია კი კონსერვატორულ მიმდინარეობას განასახიერებდა, ნობილიტეტის ინტერესებს იცავდა და სენატს ემყარებოდა, რომლის ავტორიტეტის შეურყევლობისათვის თავგამოდებით იბრძოდა. მაგრამ „პოპულარები და ოპტიმატები ისეთი ორგანიზებული პოლიტიკური პარტიები არ იყვნენ, რომელთაც მუდმივი წევრები და ცენტრალური აპარატის მსგავსი რამ გააჩნდათ“. ამას გარდა თავიანთ მოქმედებაში ეს პოლიტიკური პარტიები ფართოდ ემყარებოდნენ პატრონატსა და კლიენტელას. უძველესი დროიდან წარმოქმნილი პატრონატი ამ ეპოქაში სხვადასხვა მოღვაწეს ხალხის მასასთან აკავშირებდა. ეს კავშირი იმ პირად ერთგულებას ემყარებოდა, რომელიც სავალდებულო იყო როგორც პატრონისათვის, ისე კლიენტისათვის და მემკვიდრეობით ხასიათს ატარებდა. ის გაცილებით უფრო ფართოდ იყო გავრცელებული ოპტიმატების, ვიდრე პოპულარების წრეში და, რა თქმა უნდა, ამას ხშირად არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა ამა თუ იმ საკითხის სახალხო კრებაზე გადაწყვეტის საქმეში. მნიშვნელოვანი იყო აგრეთვე პოლიტიკურ მოღვაწეთა მეგობრების (*amici*) როლი. რომელი პოლიტიკური მოღვაწე ასეთ მეგობრებთან თათბირობდა სხვადასხვა საკითხზე და ისინი მის თანმხლებლებს წარმოადგენდნენ, მაგრამ თუ კლიენტელა მემკვიდრეობითი ხასიათისა იყო, მეგობრობა (*amicitia*) არაფორმალურ კავშირს წარმოადგენდა. ორივე ეს ფორმა კი არსებითად არადემოკრატიული იყო. პოპულარებისა და ოპტიმატების პარტიები არც თანმიმდევრულად დამუშავებული პროგრამით გამოირჩეოდნენ და მათს შიგნით ხშირად წინააღმდეგობასა და რენეგატობას ჰქონდა ადგილი. ყოფილა შემთხვევები, როცა ოპტიმატების ბანაკში გადადიოდა პოპულარების ზოგიერთი გამოჩენილი მოღვაწე და პირობით პოპულარების ხელმძღვანელები უმეტესად სენატის წარჩინებულთა წრიდან გამოდიოდნენ. ინტერესთა ცხადი წინააღმდეგობა თავს იჩენდა ხოლმე პოპულარების პარტიაში; მხედართა წრე ხშირად ლალატობდა თავისი პარტიის პოზიციებს და ოპტი-

მატებს ემხრობოდა: ზოგჯერ კი ქალაქის პლებისის ინტერესები გარკვეულად ეწინააღმდეგებოდა სოფლის გლეხობის ინტერესებს და ეს გარემოება თავის დაღს ასვამდა პოპულარების პოლიტიკურ ბრძოლას.

3. გაიუს გრაქხუსი და მისი რეფორმები

ტიბერიუსის მიერ დაწყებული საქმე დიდი ენერგიით განაგრძო მისმა ძმამ გაიუსმა, რომელიც მასზე 9 წლით უმცროსი იყო. თუ ძველი წყაროები მისი მოღვაწეობის შეფასებაში სხვადასხვა აზრისა არიან, მისი პიროვნების დახასიათებაში თითქმის ყველა შეთანხმებულია, რომ გაიუსი იყო იშვიათი ნიჭით, მჭევრმეტყველებით და ენერგიით დაჯილდოებული, მაღალგანათლებული ადამიანი. ასე მაგალითად, ორატორი ციცერონი გვარწმუნებს, გრაქხუსი ჭკუით, მჭევრმეტყველებით და გამბედაობით ყველა თავის თანამედროვეთაგან ცხადად გამოირჩეოდაო (Cic., pro Rabinio, V, 14). მაგრამ ბიოგრაფოსი პლუტარქე კი ასე ადარებს უფროსსა და უმცროს ძმას: „გაიუსის სიტყვა მრისხანე და ვნებიანი, შიშს იწვევდა, ტიბერიუსის სიტყვა კი მეტად სასიამოვნო გახლდათ.... ტიბერიუსსა და გაიუსს ენის გარდა, ხასიათიც სხვადასხვანაირი ჰქონდათ. ტიბერიუსი ალერსიანი და მშვიდი ხასიათის ადამიანი იყო, გაიუსი კი სასტიკი და ფიცხიო“ (Plut., Gracchus, 2). ამასთან პლუტარქესთვის ცხადი ყოფილა, რომ გრაქხუსი უმოქმედობაში ვერ გაატარებდა თავის სიცოცხლეს (თ. 1).

ახალი დროის ისტორიოგრაფიაშიც გაიუს გრაქხუსს დადებითად ახასიათებენ და აღნიშნავენ „მის ბრწყინვალე ორატორულ ნიჭიერებას და სახელმწიფო მოღვაწის არაჩვეულებრივ ტალანტს“.¹² მის შესახებ მომხსენი ამბობს: „ტალანტით, ხასიათის სიმტკიცით და განსაკუთრებით თავისი ბუნების მგზნებარებით ის ტიბერიუსზე შეუდარებლად მაღლა იდგა.... გატაცებული, შეუდრეკელი ერთგულება, რომელსაც მისდამი მისი მახლობელი მეგობრები იჩენდნენ, ამ კეთილშობილი ადამიანის არაჩვეულებრივ მომხიბვლელობას მოწმობს.... ამ აღგზნებულმა ვნებამ, რომელიც დროთა მსვლელობაში კი არ მცირდებოდა, არამედ იზრდებოდა, შექმნეს იგი საუკეთესო ორატორად, როგორიც კი ოდესმე ყოფილა რომაელი.“¹³

ბენედიქტუს ნიზესთვის გაიუსი „დემონური ბუნების“ ისეთი ადამიანია, რომელიც „თავისუფალი არ იყო მეოცნებე

იდეოლოგიისაგან, მაგრამ ხელისუფლებისადმი ვნებიანი მიდრეკილებით და წარმტაცი მჭევრმეტყველებით უფროს ძმას აღემატებოდა“. ¹⁴

სამხედრო სამსახური გრაკუსს ჯერ კიდევ ჭაბუკს დაუწყია. ნუმანციელებთან ომში იგი მონაწილეობდა თავისი სიძის სციპიონ ემელიანუსის მეთაურობით. იმ დროს მასთან ერთად ჯარში ყოფილან, როგორც ძველი წყაროები გვამცნობენ, ისტორიკოსები სემპრონიუს აზელიონი და რუტილიუს რუფუსი, ორივე სამხედრო ტრიბუნები. ამ ლაშქრობის დამთავრებამდე, როგორც ვიცით, გაიუსი დაუსწრებლად აგრარული სამეულის წევრად აურჩევიათ. როგორც მიჯნათა ქვების წარწერები გვიჩვენებს, იგი თითქმის სიკვდილამდე ასრულებდა ამ კომისიის წევრობას.

როცა ტიბერიუსის სიცოცხლე და მოღვაწეობა დიდი კატასტროფით დამთავრდა, გაიუსი, პლუტარქეს სიტყვით, ყოველგვარ თანამდებობას გაუბოდა და სიმშვიდეში ცხოვრებას არჩევდა. მაგრამ, როგორც ჩანს, დაღუპულ ძმაზე ფიქრი არ ასვენებდა. შესაძლოა, მისი ასეთი განწყობილების ანარეკლია ის სიტყვები, რომელთა წარმოთქმას მას ციცერონი მიაწერს (Cic., De orat., III, 56): „სად ვეძიო მე, უბედურმა თავშესაფარი? საით წარვმართო ნაბიჯები? კაპიტოლიუმისაკენ? მაგრამ ის ხომ ჯერ კიდევ სველია ძმის სისხლით? შინისაკენ? რომ ვიხილო დედაჩემი მწუხარებასა და სასოწარკვეთილებაში?“ ყოველ შემთხვევაში ამ დროს იგი ერიდებოდა ჯერ კიდევ თავისი განზრახვების გამომჟღავნებას.

126 წელს გაიუსი ქვესტორად გაუგზავნიათ კონსულ ლუციუს ავრელიუს ორესტესთან ერთად სარდინიაში. კონსულს ევალებოდა დაეწყნარებინა ამ კუნძულის შიდა ნაწილის მოუსვენარი და მეგრძოლი მოსახლეობა. პლუტარქეს გადმოცემით, გაიუსს აქაც დიდად უსახელებია თავი მამაცობით, სამართლიანობით, გონივრულობით, უბრალოებით და შრომისმოყვარეობით. სხვათა შორის იმ წელს მკაცრი ზამთარი დამდგარა და კონსულ ორესტეს სარდინიის ქალაქებისათვის დაუფალებია ჯარისკაცების ტანსაცმლით მომარაგება. მაგრამ ამ ქალაქებს ელჩები წარუგზავნიათ სენატში და ასეთი ხარკისაგან გათავისუფლება უთხოვიათ. სენატს მათი თხოვნა შეუწყნარებია და კონსულისათვის კი დაუფალებია, ტანსაცმელი ჯარისათვის სხვაგან ეშოვნა. მაშინ გაიუსს სათითაოდ ჩამოუვლია სარდინიის ქალაქები და დაუთანხმებია ჯარისკაცებისათვის ტანსაცმელი მიეწოდებინათ.

ამასობაში გავიდა ორი წელი, მაგრამ სენატს დაუდგენია კონსულისა და მასთან გაიუსის მესამე წელს დატოვება სარდი-

ნიაში. გაიუსი კი ჩამჯდარა ხომალდში და მოულოდნელად რომში გაჩენილა. ამისათვის იგი ცენზორების სამართალში მიუციათ, მაგრამ მას თავდაცვის ბრწყინვალე სიტყვა წარმოუთქვამს და ასე დაუმთავრებია: „ყველა მოლაშქრეთაგან მხოლოდ მე წავიღე თან ფულით სავსე ქისა და უკან ცარიელი ჩამოვიტანე მაშინ, როცა სხვებმა შინიდან წამოღებული ღვინით სავსე ამფორები გამოცალეს და უკან ოქროთი და ვერცხლით სავსე ჩამოიტანესო“ (Plut., G. Gr., 2). გაიუსი გაუმართლებიათ. ცხადია, სენატი გაიუსში უკვე მომავალ მოწინააღმდეგეს ხედავდა და ის კვლავ რამდენჯერმე მიუციათ სამართალში. მას აბრალებდნენ მოკავშირეთა აჯანყებასა და ფრეგელის შეთქმულებაში მონაწილეობას, მაგრამ მას ყოველი ასეთი ბრალდება თავიდან აუცდენია.

124 წელს მან თავისი კანდიდატურა წამოაყენა 123 წლის სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე და შეუდგა საარჩევნო სამზადისს. შესაძლოა, მის მაშინდელ სულიერ განწყობილებას გვიხასიათებს ციცერონი (Plut., G. Gracchus, 1, Cicero, De divinatione, I, 26, 56), როცა ამბობს, „თითქოს სიზმარში მას გამოეცხადა ტიბერიუსი და უთხრა: „რალას აყოვნებ, გაიუს? უკან დასახევი გზა არსად არის: ჩვენ ორთავეს ერთნაირი სიცოცხლე და ხალხის კეთილდღეობის გულისათვის ერთნაირი სიკვდილი გვიწერიაო.“

არჩევნებზე იმდენ ხალხს მოუყრია თავი, რომ ბევრს ქალაქში თავშესაფარი ვერ უპოვნია და ასეთი სიმრავლე ფორუმსაც ვერ დაუტევია, ამიტომ ხმის მიცემა სახლების სახურავებიდან და ბანებიდანაც კი ხდებოდა. მოწინააღმდეგეებსაც თავის მხრივ ისეთი ენერგიული ზომები მიუღიათ, რომ მიცემული ხმების მიხედვით გაიუსს მხოლოდ მეოთხე ადგილი დაუკავებია. ყოველ შემთხვევაში სახალხო ტრიბუნად არჩევის შემდეგ გაიუსმა რომში განსაკუთრებული როლის შესრულება იწყო. სამწუხაროდ, მისი კანონების თანმიმდევრობისა და ზოგიერთი მათგანის შინაარსის გარშემო ძველ წყაროებში იმდენი წინააღმდეგობაა შემჩნეული, რომ სრული სიზუსტით გარკვევა ზოგიერთი რამესი სჭირს, მაგრამ საერთო სურათის აღდგენა კი შესაძლებელია.

უნდა ვიფიქროთ, რომ გაიუსის პირველი საკანონმდებლო ნაბიჯები მისი ძმის მკვლელობაში მონაწილეთა წინააღმდეგ იყო მიმართული. არსებობს ცნობა,¹⁵ თითქოს როცა დედამისს შეუტყვია, რომ მას განზრახვა აქვს შური იძიოს ძმის მკვლელებზე და განაგრძოს მის მიერ დაწყებული რეფორმები, მისთვის ასეთი წერილით მიუმართავს: „მე გეთანხმები, რომ მტრებისათვის სამა-

გიეროს გადახდა კარგია, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ამის ჩადენა ისეა შესაძლებელი, რომ სამშობლოს ზიანი არ მოუვიდეს; ხოლო თუ ამასთან სახელმწიფო იღუპება, მაშინ გაცილებით უმჯობესია უარი ვთქვათ შურისძიებაზეო.“

მიუხედავად ამისა, საფიქრებელია, რომ უწინარეს ყოვლისა გაიუსმა გაატარა კანონი, რომელიც იმ განსაკუთრებული სასამართლო კომისიების წინააღმდეგ იყო მიმართული, რომლებმაც გაუსამართლებლად დასაჯეს ტიბერიუსის მომხრეები. ამ კანონის თანახმად, რომელსაც უკუქცევითი ძალა ენიჭებოდა, ხალხს ეძლეოდა უფლება, თვითონვე გაესამართლებინა თანამდებობის ის პირები, რომლებმაც გაუსამართლებლად დასაჯეს რომის მოქალაქეები. ამ კანონს ის მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ რომაელ მოქალაქეებს იცავდა მაგისტრატების თვითნებობისაგან და აფართოვებდა პროვოკაციის ძველ უფლებას (*jus provocacionis*), რომლის მიხედვით უსამართლოდ დასჯილთ უფლება ჰქონდათ აპელაციით მიემართათ სახალხო კრებისათვის. პროვოკაციის უფლება რომ გაიუს გრაცხუსმა გააფართოვა, ეს თავის დროზე საფუძვლიანად დაასაბუთა მომზენმა. ეს კანონი პირველ რიგში ეხებოდა პოპილიუს ლენატუსს, რომელმაც, კონსულად ყოფნის დროს, გაუსამართლებლად გააძევა რომიდან ტიბერიუსის მეგობრები. ახლამას თვითონ ემუქრებოდა გაძევება, ამიტომ მან გასამართლებას აღარ მოუცადა და რომიდან გაიქცა.

გაიუსის მეორე კანონი ყოფილი სახალხო ტრიბუნის, ტიბერიუსის მოპირდაპირის, მარკუს ოქტავიუსის წინააღმდეგ იყო მიმართული და უკრძალავდა მეორეჯერ თანამდებობის დაკავების უფლებას იმ პირს, ვისაც ხალხმა ერთხელ უკვე ჩამოართვა ეს თანამდებობა. ეს კანონი გაიუსს უკანვე წაუღია და განუცხადებია: დედაჩემის კორნელიას თხოვნით ოქტავიუსისათვის მიპატიებიაო.

შემდეგ იგი შეუდგა ფართო სოციალურ ღონისძიებათა გატარებას. თავის მოღვაწეობაში იგი ემყარებოდა როგორც სოფლის, ისე ქალაქის პლებს და აგრეთვე მხედართა წოდებას, თუმცა უკანასკნელის წარმომადგენლები ხშირად ახდილად ღალატობდნენ დემოკრატიულ ფრონტს. პლუტარქე ჩამოთვლის იმ კანონებს, რომლებიც, მისი აზრით, გაიუსმა ხალხის საკეთილდღეოდ და სენატის ძლიერების დასასუსტებლად წამოაყენა. მას ამ მიმართულებით არაერთი მგზნებარე სიტყვა წარმოუთქვამს. გაიუსის სიტყვებიდან ჩვენამდე მხოლოდ მცირე ნაწყვეტებმა მოაღწიეს, მაგრამ მათშიც, მომზენის სიტყვით, გვხვდება ამაღელვებელი აღ-

გილები. მას მოტანილი აქვს ერთი ასეთი ნაწყვეტი, როცა გაიუსი სახალხო კრებაში წარდგენილ კანონებზე ლაპარაკობდა: „მე რომ თქვენთვის მომეგონებინა, რომ წარჩინებული გვარიდან ვარ წარმომდგარი და თქვენი გულისათვის დავკარგე ძმა და რომ ახლა უკვე აღარავინ დარჩენილა პუბლიუს აფრიკელის და ტიბერიუს გრაქხუსის ჩამომავლობიდან ჩემსა და ერთი ბავშვის გარდა, რომ დამეწყო თქვენთვის თხოვნა, მე გაგეშვით, რათა მთელი ჩემი გვარი ძირიანად არ ამოწყდეს და ცოცხალი დარჩეს მისი შთამომავალი, მაშინ თქვენ, ვფიქრობ ამაზე ხალისით განაცხადებით თანხმობასო.“¹⁶

მის მიერ წამოყენებულ ღონისძიებათაგან პირველ რიგში აღსანიშნავია პურის, აგრარული და სამხედრო კანონები. გაიუსის სამხედრო კანონი (*lex militaris*) კრძალავდა სამხედრო სამსახურში 17 წელზე ნაკლები ასაკის მოქალაქეთა გაწვევას და ჯარისკაცების ტანსაცმლით მომარაგებას სახელმწიფოს აკისრებდა, მათი ხელფასიდან საფასურის გამოუკლებლად. ამას გარდა პროვოკაციის უფლება გაიუსის დროიდან ჯარისკაცებზეც გავრცელდა.

ქალაქის ღარიბი მოქალაქეების დახმარების მიზნით გაიუსმა ისეთი პურის კანონი გაატარა (*lex frumentaria*), რომლის ძალით ბაზართან შედარებით პურის ფასი დაახლოებით ორჯერ ნაკლები უნდა ყოფილიყო.

პლუტარქე გადაჭრით გვარწმუნებს, რომ გაიუსი ღარიბთათვის პურზე დაბალ ფასებს აწესებდაო (თ. 5). ამგვარად, გაიუსის კანონით ღარიბ მოქალაქეთათვის დახმარების აღმოჩენა სახელმწიფოს ერთ-ერთ მოვალეობად იქნა აღიარებული. მართალია, წინათაც რომში ადგილი ჰქონია პურის იაფ ფასებში გაყიდვის შემთხვევებს, მაგრამ ახლა მას უკვე კანონის ხასიათი მიენიჭა. შესაძლოა, ამ მხრივ გაიუსზე იმ პრაქტიკამაც იქონია გავლენა, რომელიც ელინისტურ ქალაქებში იყო გავრცელებული და რომლის მიხედვით ამ ქალაქების მთავარ საზრუნავს მოქალაქეთა სურსათ-სანოვაგით უზრუნველყოფა და ზოგჯერ ღარიბთათვის იაფი პურის მიწოდება წარმოადგენდა. მტკიცე ფასებში გასაყიდი პური უმთავრესად პროვინციებიდან შემოჰქონდათ რომში და სახელმწიფო საწყობებში ათავსებდნენ. გაიუსმა აგრეთვე მოითხოვა რომ პლებსი უფასოდ დაეშვათ თეატრალურ წარმოდგენებზე.

რა თქმა უნდა, გაიუსის ამ კანონს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქის პლებსისათვის და ფართოდაც მიიზიდა ის გაიუსის მხარეზე, მაგრამ მას შემდგომისათვის ერთგვარად უარყოფითი მნიშვნელობა ჰქონდა იტალიის მიწათმოქმედების განვითარების

თვალსაზრისით. მართალია, იტალიაში წვრილ მეურნეობათა და ქვეითების მთავარი მიზეზი წვრილსა და მსხვილ მიწათმფლობელთა შორის კონკურენცია იყო და გლეხობის პაუპერიზაცია გაცილებით ადრე დაიწყო, ვიდრე გაიუსი ამ კანონს გამოსცემდა, როგორც ეს სამართლიანად აღნიშნა მკვლევარმა გ. შროტმა,¹⁷ მაგრამ არც იმის გამორიცხვა შეიძლება, რომ იაფი პურის შემოღებამ და უფრო გვიან პურის უფასო დარიგებამ პურის კულტურაზე ერთგვარად შემაფერხებელი ზეგავლენა მოახდინა. ამ მხრივ საყურადღებოა ერთი იტალიელი გლეხის განცხადება: „რას ჰგავს ეს ქვეყანა! როცა მე რომში ვიყავი, ვნახე, თუ რამდენიმე წელში როგორ გაზრდილა მოსახლეობა. ამ ასი ათას მუქთახორას დიდ ქალაქებში ხომ სჭირდება პური! და ჩვენ, რომის გლეხებმა, ჩვენ უნდა შევწყვიტოთ ხვნა-თესვა იმიტომ, რომ ჯერ კიდევ შეგვიძლია ვუშველოთ თავს ცხვრების მოშენების თუ განებივრებული ფულადი ტომრებისათვის ტკბილეულობის შემზადების გზით“¹⁸.

თავის მრავალფეროვან სოციალურ მოღვაწეობაში გაიუს გრაქხუსს არც სოფლის პლებსი დავიწყებია და მთლიანად აღუდგენია ტიბერიუსის აგრარული კანონი, ალბათ, გაუმჯობესებული და გაფართოებული სახით.

ნობილიტეტთან ბრძოლის პირობებში გაიუსს არ შეეძლო ყურადღება არ მიექცია და თავის მხარეზე არ გადმოეყვანა მხედართა წოდების წარმომადგენლები, ვინაიდან ამ წოდების ეკონომიური მნიშვნელობა სახელმწიფოში სულ იზრდებოდა და ამასთან მისი პოლიტიკური პრეტენზიებიც ფართოვდებოდა. მათი ინტერესების მიხედვით გაიუსმა გაატარა სასამართლოს კანონი (*lex iudiciaria*). ეს კანონი ეხებოდა მუდმივ სამოსამართლო კომისიებს, განსაკუთრებით გამოძალვათა გამრჩევ კომისიებს (*quaestiones perpetuae de repetundis*), რომლებიც კალპურნიუსის 143 წლის კანონის საფუძველზე იყო დაძვარებული. პლუტარქე გვარწმუნებს (თ. 5): „თუ წინათ ყველა უმნიშვნელოვანეს საქმეს მხოლოდ სენატორები აწარმოებდნენ და ამის გამო ისინი ხალხისა და მხედრებისათვის ფრიად საშიშარნი იყვნენ, ახლა 300 მოსამართლე სენატორს გაიუსმა მხედართა წოდებიდან ამდენივე კაცი დაუმატა და, ამგვარად, 600-კაციანი, შერეული სახის, სასამართლო დააწესა.“ მაშასადამე, თუ პლუტარქეს დავუჯერებთ, სასამართლო თანაბარი რაოდენობით გადაეცა სენატორებსა და მხედრებს. საწინააღმდეგო ცნობას გვაწვდის აპიანე (I, 22). მისი სიტყვით, სასამართლოები სენატორებისაგან მხედრებს გადაეცა და გაიუსმა განაცხადაო: „მე ერთი დარტყმით მოვსპე სენატი“. აღ-

სანიშნავია, რომ აპიანეს მსგავს ცნობას გვაწვდიან ციცერონი, დიოდორე და ველეუს პატერკულუსი.

როგორ უნდა შევათანხმოთ ძველი წყაროების ცნობათა ასეთი სხვადასხვაობა? ჩვენს ისტორიოგრაფიაში უფრო განმტკიცებულია შეხედულება, რომ გაიუსმა თავდაპირველად სასამართლო კანონის უფრო ზომიერი რედაქცია წამოაყენა, მაგრამ, სენატის მხრივ წინააღმდეგობის გაწევის გამო, ის უფრო რადიკალური რედაქციით შეცვალაო. დღემდე მაინც საკამათოა, რომელი კანონით იქნა დაწესებული პირველად მხედრების სასამართლო. არსებობს საკმაოდ გავრცელებული მოსაზრება; რომ ეს მოხდა აცილიუსის კანონით, რომლის ნამდვილი შინაარსი და თარიღი ზუსტად დადგენილი არ არის.¹⁹

პლუტარქე იმასაც კი გადმოგვცემს, თითქოს „ამ კანონის გატარების დროს გაიუსი განსაკუთრებული ყურადღებით სხვა რამესაც მოეკიდა. სახელდობრ: ყველა მის წინ გამოსული ორატორი სენატისაკენ და ეგრეთწოდებულ კომიციისაკენ პირმიბრუნებული ლაპარაკობდა, გაიუსმა კი პირველად შეაქცია ზურგი სენატს, მიბრუნდა ფორუმისაკენ და ისე წარმოსთქვა თავისი სიტყვა. ამიერიდგან იგი ყოველთვის ასე იქცეოდა. პირის ამ უბრალო შებრუნებით, უბრალო მოძრაობით გაიუსმა ფრიად დიდი საქმე გააკეთა.... და ორატორები დაავალდებულა, ლაპარაკის დროს პირი ხალხისაკენ ექნათ ხოლმე და არა სენატისაკენ“.

მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ სასამართლო კომისიებში სენატორების მხედრებით შეცვლას არც მექრთამეობა, არც მიკერძოება და არც უკანონობა არ მოუხპია. თუ სენატორთა სასამართლო დაუფარავ მიკერძოებას იჩენდა თავის წევრთა ბოროტმოქმედებათა მიმართ, არანაკლები მიკერძოებით ეპყრობოდა მხედართა სასამართლო მათი წრის პუბლიკანებსა და მევახშეებს.

მხედართა წოდების გულის მოსაგებად გაატარა გაიუსმა აგრეთვე კანონი აზიის პროვინციის შესახებ (*lex de provincia Asia*). ამ კანონის ძალით აზიის პროვინციად გადაქცეული ყოფილი პერგამოსის სამეფოს მოსახლეობას რომის სასარგებლოდ შემოსავლის მეათედი ნაწილის გადახდა დაეკისრა. ამ გადასახადთა აკრეფა კი ძოიჯარე კომპანიებს დაევალა. მათი აუქციონით გაცემა უნდა მომხდარიყო არა ადგილობრივად, არამედ რომში. ეს კი ფრიად ხელსაყრელი პირობა იყო რომაელი პუბლიკანებისათვის, ვინაიდან მათ აქ პროვინციელები კონკურენციას ვერ გაუწევდნენ და ამ საქმეში მონოპოლია მათ ენიჭებოდათ. ამავე დროს სხვა პროვინციებში, მაგ., სარდინიასა და სიცილიაზე მსგავსი გა-

დასახადების აკრეფის იჯარით გაცემა იქვე წარმოებდა და ადგილობრივ შეძლებულ მცხოვრებთ საშუალება ჰქონდათ უშუალო მონაწილეობა მიეღოთ აუქციონებში. გაიუსის კანონით მხედართა წრის მოიჯარეებს აზიის მდიდარი პროვინციის ფართო ექსპლოატაციის საშუალება მიენიჭათ. თუმცა, პლუტარქეს სიტყვით (თ. 6), გაიუსი ზოგჯერ თავგამოდებით იცავდა პროვინციებს მხართველთა ძალადობისაგან: „ასეთი იყო, მაგალითად, ფრიად სამართლიანი და შესანიშნავი გადაწყვეტილება იმ პურის შესახებ, რომელიც პროპრეტორმა ფაბიუსმა გამოგზავნა ესპანეთიდან. გაიუსმა დაიყოლია სენატი, ეს პური გაეყიდათ, აღებული ფული ესპანეთის ქალაქებისათვის გაეგზავნათ და ფაბიუსი სასტიკად გაეკიცხათ იმისათვის, რომ იგი თავისი ძალმომრეობით რომის მბრძანებლობას შემაძრწუნებელ და აუტანელ რამედ ხდიდა პროვინციის ხალხისათვის“.

ამ მხრივ მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე გაიუსის კანონს კონსულთა პროვინციების შესახებ (*lex de provinciis consularibus*). წინათ სენატი პროვინციებს ანაწილებდა კონსულების არჩევის შემდეგ და, მაშასადამე, შეეძლო საუკეთესო პროვინციები თავისთვის სასურველი პირებისათვის გადაეცა. გაიუსის ამ კანონით კი პროვინციების დანაწილება მათ არჩევამდე უნდა გაეტარებინათ.

დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა გაიუსის კანონს გზების მშენებლობის შესახებ (*lex de viis muniendis*) და მის მიერ საზოგადო ბეღლებისა და საწყობების მშენებლობას. ამას პლუტარქე ასე გადმოგვცემს: „ყველაზე უფრო მეტი შრომა გაიუსმა გზების მშენებლობაზე გასწია. იგი თავგამოდებით ცდილობდა, ყოველი გზა მარჯვე და მასთან ფაქიზი და ლამაზი ყოფილიყო... ზოგიერთ მათგანს გათლილი ქვებით ჰკირწყლავდნენ, ზოგს კი დატკეპნილი ქვიშით ამაგრებდნენ. წყალდიდობის გამო გაჩენილ ნალვარევ ადგილებსა და ხევებს ან მიწით ავსებდნენ ანდა ხიდებით აკავშირებდნენ. ამიტომ გზა ყველგან სწორი, ერთნაირი სიმაღლისა და სიგანის გამოდიოდა“ (თ. 7). ასეთი მშენებლობა მცირექონებიან მოსახლეობას საშოვარს აძლევდა, მხედრები იღებდნენ იჯარით სამუშაოებს; გზების გაყვანა სასარგებლო იყო აგრეთვე ქალაქისა და სოფლის პლებსისათვის. ყველა ამ საქმეს თვითონ გაიუსი ჩაუდგა სათავეში და მოიჯარეებით, ოსტატებით, თანამდებობის პირებით, ჯარისკაცებით გარშემორტყმული დადიოდა და ყველას თავაზიანად ეპყრობოდა, რაც, თურმე, ხალხში აღტაცებას და ერთგულებას იწვევდა.

როცა 123 წელს დაიწყო მომავალი წლისთვის ტრიბუნების არჩევნები, გაიუსი ადვილად იქნა არჩეული მეორეჯერ სახალხო ტრიბუნად. ამგვარად, გაიუსი იყო ერთსა და იმავე დროს ტრიბუნი, აგრარული კომისიის წევრი და ფართო საზოგადოებრივი მშენებლობის ხელმძღვანელი. დიდი იყო მისი ავტორიტეტი და უფლებამოსილება. თავის პროექტებს ის არდგენდა სახალხო კრებაზე განსახილველად, სენატსა და მაგისტრატებს კი მეორე ადგილს მიაკუთნებდა. ალბათ, ამ დროს წამოაყენა მან ორი ძირითადი ღონისძიება: კანონპროექტები ახალშენების გაყვანისა და მოკავშირეთათვის რომაული მოქალაქეობრიობის მინიჭების შესახებ.

პირველის წამოყენება, ალბათ, იმით იყო გამოწვეული, რომ სახელმწიფო მიწის მარაგი უკვე ამოიწურა და აგრარული რეფორმის გატარება კი თავის გაგრძელებას მოითხოვდა. საკუთრივ იტალიაში გაიუსს გაუყვანია ახალშენები ბრუტიუმზე—მინერვია, ტარენტის ტერიტორიაზე—ნეფტუნია და, საფიქრებელია, კაპუას მხარეში. მაგრამ, როგორც ჩანს, ასეთი ღონისძიება საკმარისი არ ყოფილა. ამიტომ გაიუსს საჭიროდ დაუნახავს ახალშენების დაარსება იტალიის გარეშეც, კერძოდ ყოფილი კართაგოს დაწყევლილ ტერიტორიაზე. საამისო როგაციო სახალხო კრებაზე შეუტანია მის კოლეგას რუბრიუსს და ის კრებას დაუმტკიცებია (*lex Rubiria*). ახალი ახალშენისათვის იუნონია უწოდებიათ. გაიუსის ამ ღონისძიებას სასტიკი გულისწყრომა და უკმაყოფილება გამოუწვევია მოწინააღმდეგე წრეში.

ასევე მტრულად შეხვედრიან მის როგაციოს მოკავშირეთათვის მოქალაქეობის მინიჭების შესახებ (*rogatio de sociis et nomine Latino*). ამ როგაციოს წამოყენებას თვით რომის სახელმწიფოს არსებობის პირობები მოითხოვდა. საქმე იმაშია, რომ მოკავშირეები რომაელებთან ერთად იბრძოდნენ ყველა ომში, მაგრამ მოქალაქის უფლებებს მოკლებული იყვნენ, განაგრძობდნენ პირდაპირი სამხედრო გადასახადების (*tributum*) გაღებას, მოკლებული იყვნენ მიეღოთ მონაწილეობა მიწების გადანაწილებაში და დაზღვეული არ იყვნენ რომაელი მაგისტრატების ძალმომრეობისა და ბოროტმოქმედებისაგან. უმიწაწყლო მოკავშირეებს იმის იმედი ჰქონდათ, რომ მოქალაქის უფლებების მოპოვების შემდეგ საშუალება მიენიჭებოდათ მიწების მიღებისა. მეორე მხრივ, პოლიტიკურად სრულუფლებიან მოქალაქეთა რიცხვის გადიდება რომის დემოკრატიის პოზიციებს გაამაგრებდა.

125 წელს რომში უნდა გაეტარებინათ ცენზი, ამიტომ რომში მრავლად მოიყარეს თავი არამოქალაქეებმა იმ ხმების გამო, რომ მოქალაქეობრიობის ჩარჩოების გაფართოვებაა მოსალოდნელიო. რომის ხელმძღვანელობას განსაკუთრებული ღონისძიებების მიღება დასჭირდა, რომ ასეთი პირები ქალაქიდან გაეძევებინათ. 125 წელს აგრარული კომისიის წევრმა, კონსულმა ფულვიუს ფლაკუსმა წამოაყენა პროექტი იტალიოტებისათვის მოქალაქის უფლებების მინიჭების შესახებ, ხოლო იმათ, ვინც ამას არ მოსურვებდა, რომის სახალხო კრებისადმი აპელაციის უფლება უნდა მისცემოდა. ასეთი ღონისძიება, სენატის წინააღმდეგობის გამო, არ იქნა მიღებული. ამან მოკავშირეებში მღელვარება გამოიწვია. კერძოდ ლათინთა ახალშენი ფრეგელე აჯანყდა რომის წინააღმდეგ. პრეტორმა ლუციუს ოპიმიუსმა ეს ქალაქი დაანგრია და რომის ხელმძღვანელობამ სასტიკი ზომების მიღებით ასეთი მოძრაობის შემდგომი გაფართოება შეაჩერა.

ნათქვამიდან ჩანს, რომ გაიუსს არ შეეძლო ყურადღება არ მიეპყრო ამ მტკივნეული საკითხისათვისაც. მისი როგაციოს პირველი რედაქცია უფრო ზომიერი ხასიათის უნდა ყოფილიყო. აპიანე გადმოგვცემს, რომ მოქალაქეობრივი უფლებები მთლიანად უნდა მისცემოდათ მხოლოდ ლათინებს, დანარჩენ მოკავშირეებს კი—ლათინების უფლებები (თ. I, 23). პლუტარქე უფრო ზოგად ცნობას გვაწვდის, „მესამე კანონი მოკავშირეთა საკითხს ეხებოდა და იტალიის მთელ მოსახლეობას ხმის მიცემის უფლებას ანიჭებდა რომის მოქალაქეთა თანაბრადო.“

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ აპიანეს ცნობა ამ კანონის პირველ რედაქციას შეეხება, ხოლო პლუტარქეს სიტყვები მის მეორე უფრო რადიკალური ხასიათის რედაქციას გულისხმობს, რაზეც საუბარი თავის ადგილას გვექნება.

გაიუსის პოპულარობითა და დიდი გავლენით შეძრწუნებული სენატი და საერთოდ მისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგენი თავისებური დემაგოგიის გზას დაადგნენ. მათ შეცვალეს ტაქტიკა და, გაიუსის გავლენა რომ მოესპოთ, პირდაპირი ბრძოლის ნაცვლად მის წინააღმდეგ მისივე კოლეგის, მდიდარი, წარჩინებული და მჭევრმეტყველი მარკუს ლივიუს დრუზუსის დემაგოგიური კონტრპროექტები გამოიყენეს. „ლივიუს დრუზუსმა, ამბობს პლუტარქე, თავისი რწმუნება, როგორც სახალხო ტრიბუნისა, მთლიანად სენატის სამსახურს დაუქვემდებარა და ისეთი კანონების გატარება დაიწყო, რომლებშიც კარგი და სასარგებლო არაფერი იყო.... იგი იქითკენ მიისწრაფოდა, რომ პირმოთნეობისა და მაამებლობის

შემწეობით თვითონ ამადლებულიყო ბრბოს თვალში, გაიუსი კი დაემცირებინა“ (თ. 9).

იქვე პლუტარქეს საამისო მაგალითიც აქვს მოტანილი: როცა გაიუსს ორი ახალშენის დაარსებისას და იქ ყველაზე უფრო შეძლებულ მოქალაქეთა გადაყვანის წინადადება შეუტანია, მის საწინააღმდეგოდ დრუზუსს წამოუყენებია უფრო რადიკალური კანონი თორმეტი ახალშენის მოწყობისა და თითოეულ ახალშენში სამ-სამი ათასი ულარიბესი მოქალაქის გაგზავნის შესახებ. ამასთან, თუ გაიუსის პროექტით კოლონისტებს თავისი ნაკვეთებისათვის მცირე საიჯარო გამოსაღების გადახდა ეკისრებოდათ, დრუზუსის პროექტი მათ ყოველგვარი გადასახადისაგან ანთავისუფლებდა. დრუზუსის პროექტის მოჩვენებითმა რადიკალიზმმა სახალხო კრების წევრებზე გავლენა მოახდინა, უმრავლესობა ადვილად წამოეგო დემაგოგიურ ანკესზე და მისმა კანონპროექტმა კანონის სახე მიიღო (Lex Livia). რა თქმა უნდა, პრაქტიკულად ამ კანონს არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია, ვინაიდან თავისუფალი მიწა 12 ახალშენის მოსაწყობად სინამდვილეში უკვე არ არსებობდა.

ამ პირველმა მარცხმა გაიუსის პოპულარობა და გავლენა საგრძნობლად შეარყია.

ამას გარდა, როცა გაიუსმა მოკავშირეთადმი სამოქალაქო უფლებათა მინიჭების კანონპროექტი წამოაყენა, დრუზუსმა კარგად გაითვალისწინა ის გარემოება, რომ ასეთი ღონისძიების წინააღმდეგი იყვნენ არა მარტო სენატორები, არამედ პლებსიც, რომელსაც არ სურდა სრულუფლებიან მოქალაქეთა რიცხვის გადიდებით თავისი პრივილეგიები შეემცირებინა. ამიტომ დრუზუსმა მას გარეგნულად თითქოს დემოკრატიული და მისაღები ღონისძიება დაუპირისპირა, რომლის ძალით სარდლებს ეკრძალებოდათ ლაშქრობათა დროს ლათინებისათვის ფიზიკური სასჯელი მიეყენებინათ.

დრუზუსის ეს პროექტიც სახალხო კრებამ მოიწონა და მასაც კანონის სახე მიეცა. ამან კიდევ უფრო შეარყია გაიუსის ავტორიტეტი, მან თვითონაც საბედისწეროდ მოუფიქრებელი ნაბიჯი გადადგა. 122 წელს, როგორც აპიანე გადმოგვცემს (I, 24), ფულვიუს ფლაკუსთან ერთად²⁰ იგი 70 დღით გაემგზავრა აფრიკაში ახალშენ იუნონიის მოსაწყობად. ერთი მხრივ, ამით მან დაარღვია კონსტიტუციური ტრადიცია, რომლითაც სახალხო ტრიბუნის მიერ რომის დატოვება დაუშვებლად ითვლებოდა და, მეორე მხრივ, მოწინააღმდეგეთ საშუალება მისცა მის მიმართ ფართო აგიტაცია გაეწიათ და ისედაც შერყეული მისი ავტორიტეტი კო-

დედ უფრო შეერყიათ. სხვას რომ თავი დავანებოთ, კართაგოს დაწყევლილ და შეჩვენებულ ტერიტორიაზე ახალშენის მოწყობა კმაროდა მის წინააღმდეგ საზღვარდაუდებელი აგიტაციის გასაწევად. პლუტარქეც და აპიანეც მოგვითხრობენ, რომ კართაგოს ადგილას ახალშენ იუნონიის დაარსებას მრავალი ავის მომასწავებელი ნიშანი ახლდაო: პირველი ალამი ქარმა გაიტაცა და ნაწილ-ნაწილად დაფლთა, მძლავრად ამოვარდნილმა ქარმა გაფანტა აგრეთვე საკურთხეველზე დაწყობილი სამსხვერპლო ცხოველის შიგნეული, მოცვივდნენ მგლები, ამოგლიჯეს სამიჯნო ბოძები და შორს გაიტაცესო და სხვ. და სხვ. მიუხედავად ამისა, გაიუსს ყველაფერი რიგზე მოუწყვია და რომში დაბრუნებულა. პლუტარქეს სიტყვით (თ. 12), რომში დაბრუნებული გაიუსი ხალხთან დაახლოების მიზნით პალაციუმიდან ფორუმს ქვემოთ მდებარე ადგილზე გადასახლებულა. „ეს ადგილი კი თითქმის სულ უბრალო და ღარიბი მოქალაქეების სამკვიდრებელს წარმოადგენდაო.“ გაიუსს მალე წარუდგენია სახალხო კრების განსახილველად რამდენიმე ახალი კანონპროექტი, მათს შორის როგაციო მოკავშირეთადმი რომის მოქალაქის უფლებების მინიჭების შესახებ წინანდელთან შედარებით უფრო რადიკალური რედაქციით. ამ კანონპროექტმა ლათინებსა და მოკავშირეებში ფართო გამოძახილი და დაინტერესება ჰპოვა, რომის მოქალაქეთა დიდ უმრავლესობაში კი მტრული დამოკიდებულება გამოიწვია.

გაიუსის დახმარებით 122 წლის კონსულად არჩეულ იქნა მისი მეგობარი, გაიუს ფანიუსი. მაგრამ, როცა გაიუსმა მოხსენებული როგაციო წამოაყენა, ფანიუსი მის მოწინააღმდეგეთ შეუერთდა, მისი პოლიტიკური მოპირდაპირე გახდა და მის წინააღმდეგ დემაგოგიური სიტყვით გამოვიდა. ლათინები და მოკავშირეები დიდად იყვნენ დაინტერესებული კანონპროექტის ბედით და რომში ყოველი მხრიდან მრავლად მოიყარეს თავი. მაგრამ ხმის მიცემის დღეს ფანიუსმა, სენატის წინადადებით, რომიდან გააძევა ყველა არამოქალაქე. გაიუსმა ასეთი ღონისძიების წინააღმდეგ პროტესტი განაცხადა, მაგრამ მისი გაუქმება ვერ მოახერხა.

გაურკვეველია, თუ რა ბედი ეწია გაიუსის ამ კანონპროექტს, თვითონვე წაიღო უკან, თუ დრუზუსმა ვეტო დაადო. ყოველ შემთხვევაში მისთვისაც ცხადი გახდა, რომ მისი ავტორიტეტი საბოლოოდ შეირყა და ხალხის მასაზე თავისი წინანდელი გავლენა დაჰკარგა. მწარე დამარცხება განიცადა მან, როცა 121 წლისთვის სახალხო ტრიბუნობაზე თავისი კანდიდატურა კვლავ

წამოაყენა. მესამეჯერ ის უკვე აღარ იქნა არჩეული, თუმცა პლუტარქე გადმოგვცემს (თ. 12): „ამბობენ, ხმის უმრავლესობა მაშინ გაიუსმა მიიღო, მაგრამ მისმა ამხანაგმა ტრიბუნებმა ხმები განგებ დაითვალეს ცუდად და ყალბი შედეგი გამოაცხადესო. სხვათა შორის, ეს კარგა ხანს სადავო საკითხი იყო. ასეთმა მარცხმა გაიუსზე მძიმედ იმოქმედაო.“ 122 წლის 10 დეკემბერს გაიუსმა, როგორც სახალხო ტრიბუნმა, დაამთავრა თავისი რწმუნებულება და ამასთან ერთად დაჰკარგა ტრიბუნის ხელშეუხებლობა.

ამავე დროს 121 წლის კონსულად არჩეულ იქნა მისი დაუძინებელი მტერი ლუციუს ოპიმიუსი, რომელმაც, წინათ პრეტორად ყოფნის დროს, გაანადგურა ქ. ფრეგელე. გაიუსის მოპირდაპირეებმა მასთან ანგარიშის გასასწორებლად უმთავრესად კართაგოს ადგილას დაარსებული ახალშენის იუნონიის საკითხი აირჩიეს. ავგურებმა დაწყევლილ ადგილას ახალშენის დაარსება ღმერთების რისხვის გამომწვევად ჩათვალეს. კონსულმა ოპიუსმა სახალხო კრება მოიწვია, რომელსაც რუბრიუსის კანონი იუნონიის შესახებ უნდა გაეუქმებინა. ამ კრებისათვის ორივე მოწინააღმდეგე ბანაკი გაცხარებით ემზადებოდა და საერთოდ რომი დიდი მღელვარებით იყო მოცული. კომიციების შესაკრებ ადგილად კაპიტოლიუმი იყო დანიშნული. ორივე მხარე კრებაზე დარაზმული გამოცხადდა. როცა კონსულმა ოპიუსმა სახალხო კრების გახსნის წინ მსხვერპლის შეწირვა შეასრულა, მისმა ერთ-ერთმა ლიქტორმა ფულვიუსს და მის მომხრეთ შესძახა: „თქვენ, ჰეი, მაწანწალა მოქალაქენო, გზა მიეცით რიგიან ხალხსო!“ „ამ სიტყვებს მან, როგორც ზოგიერთები გადმოგვცემენო, ამბობს პლუტარქე (თ. 13), ზედ ისიც დააყოლა, რომ მოწინააღმდეგეთ გაშიშვლებული ხელით ფრიად შეურაცხმყოფელი რამ უჩვენაო.“ ასეთი უმსგავსო თავხედობისათვის ეს ლიქტორი იქვე განგმირა გაიუსის რომელიღაც მომხრემ. ამ მკვლელობას გაიუსი უზომოდ შეუწუხებია, ხოლო ოპიმიუსს ეს ამბავი ხელზე დაუხვევია და მეორე დღესვე სენატის საგანგებო კრება მოუწვევია.

სენატს პირველად გამოუყენებია ეგრეთ წოდებული *senatus consultum ultimum* (მისი ფორმულა: *videat L. Opimius consul, ne quid respublica detrimenti capiat*— კონსულმა ლ. ოპიმიუსმა ყური უგდოს, რათა სახელმწიფომ რაიმე ზიანი არ განიცადოს) და კონსული ოპიმიუსი, ვითომც რომში წესრიგის აღსადგენად, განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღუჭურვია. არსებითად ეს პირველი შემთხვევა იყო რომში საალყო წესების გამოცხადებისა.

იმ ღამეს ორივე მხარე ენერგიულად ემზადებოდა გადამწყვეტი შეტაკებისათვის. ოპიმიუსს განკარგულება გაუცია, სენატორებს და მხედრებს თავისი კლიენტებით და მონებით კაპიტოლიუმი დაეკავებინათ, ამავე დროს გრაკხუსიანების წინააღმდეგ კრეტელი მოქირავნეებიც უნდა გამოეყენებინათ. გაიუსი და ფულვიუსი თავის მხრივ მახლობელ პირებს ეთათბირებოდნენ და მეორე დღისთვის ემზადებოდნენ.

პლუტარქე დიდი თანაგრძნობით აგვიწერს გაიუსის საბედისწერო გამოთხოვებას მეორე დილას თავის მეუღლე ლიცინიასთან (თ. 15). გაიუსი და ფულვიუსი სენატში მიიწვიეს მათი მოქმედების განსამარტებლად. მაგრამ მათ გაითვალისწინეს რა მოსალოდნელი საფრთხე, პასუხის ნაცვლად თავიანთი შეიარაღებული მომხრეებით ავენტინი დაიკავეს. საყურადღებოა, რომ გზად ისინი მონებს მოუწოდებდნენ, მიმხრობოდნენ მათ და სამაგიეროდ თავისუფლებას აღუთქვამდნენ, მაგრამ აქედან არა გამოვიდა რა. სენატში მოსალაპარაკებლად კი მათ ფულვიუს ფლაკუსის უმცროსი შვილი წარგზავნეს. მაგრამ ოპიმიუსმა ის დააჭერიანა და საპყრობილეში გაგზავნა, თვითონ კი მრავალრიცხოვან მეომართა და კრეტელ მოისართა თანხლებით გრაკხუსიანების წინააღმდეგ დაიძრა. სისხლისმღვრელ შეტაკებაში 3000-მდე კაცი დაიღუპა. ფლაკუსი შეეცადა, ერთი თავისი კლიენტის სახელოსნოში დამალულიყო, მაგრამ ის მალე აღმოაჩინეს და უფროს ვაჟთან ერთად მოჰკლეს. გაიუსმა ავენტინიდან გაქცევის დროს ფეხი იღრძო, მტრები კი მოსაკლავად მოსდევდნენ და ერთ ხიმიწიან ხილთან წამოეწივნენ. ბოლომდე ერთგულმა მეგობრებმა პონიპონიუსმა და ლიცინიუსმა იგი აიძულეს განეგრძო გზა, თვითონ კი მტრებს წინ დაუხვდნენ და ხილთან არავინ მიუშვეს, ვიდრე ბრძოლაში არ დაიხოცნენ. ამასობაში გაიუსმა მოახერხა მდინარის მარჯვენა მხარეზე გადასვლა, მაგრამ მტრები უკვე უახლოვდებოდნენ. ამიტომ, რომ მათ ხელში ცოცხალი არ ჩავარდნოდა, თანხლებელ მონას უბრძანა, იგი მოეკლა. მონამ ეს შეასრულა და შემდეგ თვითონაც გაიგმირა გული. აპიანეს გადმოცემით (I, 26), ფლაკუსისა და გაიუსის მოკვეთილი თავები ოპიმიუსისათვის მიუტანიათ და მას მომტანთათვის იმდენივე ოქრო მიუცია, რამდენსაც თავები იწონიდნენ. მოკლული გრაკხუსელების გვამები ტიბრში გადაუყრიათ, მათი ქონების კონფისკაცია გაუტარებიათ და ცოლებისათვის სამგლოვიარო წესების შესრულება აუკრძალავთ.

„გამარჯვებულ“ ოპიმიუსს მკვლელობათა სიბილწისაგან ქალაქის განწმენდა მოუწყვია და სენატის ბრძანებით ფორუმზე თანხმობის ქალღმერთის სახელზე ტაძარი აღუმართავს. ხოლო ვილაცას ღამით ტაძრის შუბლანზე ასეთი ტაეპი დაუწერია: „გიჟურმა საქმემ აუგო ეს ტაძარი თანხმობის ქალღმერთსო“.

ასე ტრაგიკულად დაიღუპა თავის მომხრეებთან ერთად მეორე ძმა გაიუს გრაქხუსიცი. მაგრამ რომაელმა ხალხმა, პლუტარქეს სიტყვით (თ. 18), მალე გამოამჟღავნა, „თუ როგორ უსაზღვროდ განიცდიდა გრაქხუსთა სიკვდილს. დახოცილ ძმებს ქანდაკებები გაუკეთეს და საჯარო ადგილზე დადგეს; ის ადგილები კი, სადაც ტიბერიუსი და გაიუსი მოჰკლეს, წმინდა ადგილებად აღიარეს. რომაელ ხალხს აქ შესაწირავად მოჰქონდა წლის დროთა ყველა ის პირველი ნაყოფი, რასაც დედამიწა იძლევა. მოქალაქენი მრავლად მიდიოდნენ ხოლმე ამ ადგილებთან, ვით ღმერთთა ტაძრებთან, სწირავდნენ მსხვერპლს და პირქვე ემხობოდნენო.“

4. გრაქხუსების მოღვაწეობის ისტორიული მნიშვნელობა და შემდგომი მხედველობა აგრარულ საკითხში

მართალია, ძნელი გრაქხუსები საზოგადოებრივი ბრძოლის ასპარეზზე ტრაგიკულად დაიღუპნენ, მაგრამ ისინი რომის ისტორიის ისეთ გამოჩენილ მოღვაწეებს ეკუთვნოდნენ, რომელთა მიერ დაწყებულ საქმეს უკვალოდ არ ჩაუვლია. გრაქხუსების დროიდან რომში დაიწყო ისეთი გამძაფრებული პოლიტიკური ბრძოლის პერიოდი, რომელმაც საუკუნეზე მეტ ხანს გასტანა და რომის რესპუბლიკის ისტორიას თავისი დაღი დააჩნია.

გრაქხუსების მოღვაწეობიდან პირველ რიგში ის წარმატება უნდა აღინიშნოს, რომელიც აგრარული რეფორმის დარგში იქნა მიღწეული. მოცემული ცნობების თანახმად სოფლის წვრილ მეურნეთა რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა: თუ 136 წელს გატარებული ცენზის მიხედვით რომში 317933 სამხედროვალდებული მოქალაქე აღმოჩნდა, 125 წლისათვის მათმა რიცხვმა 394736-ს მიაღწია. მაშასადამე, გრაქხუსების მიერ გატარებული აგრარული რეფორმის შედეგად დაახლოებით 80 ათასამდე რომაელმა მოქალაქემ მიიღო მიწის ნაკვეთები.²¹ მაგრამ, რა თქმა უნდა, განვითარებული მონათმფლობელობის, მზარდი ფულადი ურთიერთობისა და თავაშვებული მეფახშეობის პირობებში მათ ვერ შეძლეს მოესპოთ ის მიწეზები, რომლებიც გლეხების პაუპერიზაციას იწვევდა, ანდა საგრძნობლად შეესუსტებინათ ამ პროცესის შემდგომი განვითარება.

მეორე მხრივ, ძმები გრაქუსები რომაელი პლებისის ინტერესების დამცველად გამოდიოდნენ და დემოკრატიული იდეების წამოყენებით რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ახალი ნაკადი შეჰქონდათ. მათი მეოხებით სახელმწიფოს მმართველობის სისტემაში სახალხო კრება განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა და სენატი და ოლიგარქია ხშირად საგრძნობ მარცხს განიცდიდა. მაგრამ, გარკვეული პირობების გამო, მათ ვერ შესძლეს ისეთი რადიკალური ღონისძიების გატარება, როგორიც იყო იტალიის გარეშე ახალშენების გაყვანა და მოკავშირეთათვის მოქალაქეობრივი უფლებების მინიჭება.

გრაქუსების რეფორმებით განსაკუთრებით მოგებული დარჩა მხედართა წრე, რომელიც რომის დემოკრატიის ყველაზე მეტად მერყევ და ოპორტუნიტულ ფრთას წარმოადგენდა. მან ისეთი პოლიტიკური და ეკონომიური უპირატესობანი მოიპოვა, რომლებიც მას ოპტიმატებთან წარმატებითი კონკურენციის საშუალებას ანიჭებდა.

ძმების გრაქუსების მოღვაწეობის შეფასება ახალ ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვაგვარია. ჯერ კიდევ 1925 წელს გამოცემულ შრომაში (История древнего Рима) პროფ. ვ. სერგეევი აღნიშნავდა: „ეკონომიური თვალსაზრისით ტიბერიუსის აგრარული რეფორმა უკან დახევა იყო, ვინაიდან თავის მთარველობაში იღებდა მეურნეობის დრომოჭმულ ფორმებს. დასასრულ, იურიდიული მხრივ, ე. ი. სახელმწიფოს გარეგანი კეთილდღეობის მხრივ, რეფორმა უკვე პირდაპირ დამქცევი იყო იმიტომ, რომ ის რევოლუციური გზით გატარდა და მომავალში უფლების დარღვევის პრეცედენტი გახდაო“ (გვ. 41).

გრაქუსის იდეალის კონსერვატორობას ხაზი გაუსვა პროფ. ს. კოვალიოვიც²²: „აგრარული კანონი, ამბობს იგი, შეიცავდა უტოპიურ, ეკონომიური განვითარების საწინააღმდეგო პუნქტებს. ასეთი იყო კანონის მუხლები, რომლებიც მიწის ნაკვეთების განუსხვისებლობას შეეხებოდნენო.“ მაგრამ ამავე დროს იგი ხაზს უსვამს იმას, რომ „გაიუს გრაქუსის უმნიშვნელოვანესი ღონისძიებანი და კანონები მტკიცედ შევიდნენ ცხოვრებაში, ვინაიდან ისინი უპასუხებდნენ მომწიფებულ საზოგადოებრივ მოთხოვნილებებს“.

გერმანელი მკვლევრის ა. ჰოისის (A. Heuss) აზრით, პოპულარების პროგრამა არსებითად კონსერვატული იყო და ტიბერიუს გრაქუსი თავის ნების წინააღმდეგ აღმოჩნდა რევოლუციონერიო.²³

მაგრამ ეკონომიური თვალსაზრისით რა უტოპიურადაც არ უნდა ჩავთვალოთ გრაკხუსების აგრარული რეფორმა, ცხადია, ისინი გამოდიოდნენ გალატაკების გზაზე დამდგარი რომაელი გლეხობის ინტერესებიდან, ამ მხრივ მათი მოღვაწეობა არსებული სინამდვილიდან გამომდინარეობდა და ამდენად ის მიზანშეწონილი იყო. ამასთან უნდა გვახსოვდეს ისიც, რომ მათ პირველებმა წამოაყენეს მოკავშირეებისადმი მოქალაქეობრივი უფლებების მინიჭების საკითხი, რომლის გადაწყვეტა იტალიოტებსაც მიანიჭებდა მიწის ნაკვეთების მიღების უფლებას და ერთგვარად მაინც დაიცავდა მათ რომაელი მაგისტრატების თვითნებობისაგან.

არიან ისეთი თანამედროვე მკვლევრები, რომლებიც გრაკხუსებს ცბიერ დემაგოგებად და რომის ისტორიის ბოროტ გენიებად გვიხასიათებენ. ასე მაგალითად, მკვლევარი ს მ ი თ ი გვიმტკიცებს: გრაკხუსები რომის ისტორიის ბოროტი გენიები იყვნენო. პირველად წოდებრივი ინტერესები მათ დააყენეს სახელმწიფო ინტერესებზე მაღლა; თავისუფლებისა და რესპუბლიკის ცნებები მათ პარტიულ ლოზუნგებად აქციეს და ამით სამუდამოდ ძირი გამოუთხარეს რომაელი საზოგადოების ნანატრ ერთიანობასო.²⁴ ზოგი კიდევ გრაკხუსებს თვალთმაქც დემაგოგებად წარმოგვიდგენს და მათ ბრძოლას სციპიონ ემელიანუსის, თუ ლივიუს დრუზუსის წინააღმდეგ არა პოლიტიკური, არამედ პირადული მოტივებით ხსნის. ასეთებისთვის გაიუსის მოწინააღმდეგე დრუზუსი ისეთი პრაქტიკული მოღვაწეა, რომელიც ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნავდა, მაგრამ ყველა მსგავსი მოსაზრების საფუძველს ცხადი ტენდენციურობა და ისტორიული ფაქტების სუბიექტური განხილვა წარმოადგენს და ამიტომ მათზე შეჩერება მიზანშეწონილად ვერ ჩაითვლება.

მართალი იყო პროფესორი მაშკინი, როცა წერდა: „გრაკხუსების არათანმიმდევრულობისა და სოციალური შეზღუდულობის მიუხედავად, რომის ისტორიაში ამ გამოჩენილი მოღვაწეების მნიშვნელობა ფრიად დიდიაო.“²⁵

გაიუს გრაკხუსის დაღუპვის შემდეგ რომში მკაცრი რეაქცია დამყარდა, მაგრამ ოპტიმატებმა გრაკხუსების საქმეთა სრული მოსპობა მაინც ვერ შესძლეს.

ჩვენ ვიცით, რომ სახალხო ტრიბუნის რუფუსის კანონმა გაიუსის მიერ კართაგოს ადგილას დაარსებული ახალშენი იუნონია გაუქმებულად გამოაცხადა, მაგრამ ფაქტიურად იქ კოლონიტები არსებობდნენ, მიწის 200—200 იუგერს იღებდნენ და თავისუფალი იყვნენ მეთედისა და საძოვრების გადასახადთა ვალები-

საგან. ხოლო მათ მოსაწყობად ცალკე თანამდებობის პირები—
ლუუმფირებიც კი იქნენ დანიშნული. იტალიის გარეშე იქნა დაარ-
სებული აგრეთვე 118 წელს ახალშენი ნარბოში (გალის ახალ
პროვინციაში, პირენეების მახლობლად).

ამას გარდა, რეაქციას არ შეეძლო ჩამოერთმია რომის გლე-
ხებისათვის აგრარული სამეულის მიერ საზოგადოებრივი მიწიდან
ათი ათასობით მიცემული ნაკვეთები. მაგრამ ოპტიმატებმა ამ
მხრივ სხვა ხერხს მიმართეს: გააუქმეს ამ ნაკვეთების მემკვიდრეო-
ბითი იჯარა და განუსხვისებლობა და ამით კვლავ შექმნეს მათი
შესყიდვის საშუალება. აპიანე გვარწმუნებს (I, 27): „და, დაუყო-
ნებლევ იწყეს მდიდრებმა ღარიბებისაგან ნაკვეთების შესყიდვა და
ზოგჯერ ამ საბაბით ძალითაც ართმევდნენ მათო.“

აღბათ, 119 წელს გააუქმეს აგრარული კომისია და შეწყვი-
ტეს საზოგადოებრივი მიწის შემდგომი განაწილება, ხოლო პოსე-
სორების მფლობელობაში დარჩენილი ager publicus-ის ნაკვეთები
(vetus possessio) კანონით დაწესებული ნორმის ფარგლებში მათ
სრულ საკუთრებად აღიარეს, თუმცა მათ განსაკუთრებული გადა-
სახადების გაღება დააკისრეს და ამ გზით მიღებული სახსრები
ღარიბთათვის დასარიგებლად განსაზღვრეს.

გრაკხუსების შემდეგ მიღებულ აგრარულ ღონისძიებათა თა-
ვისებურ შეჯამებას წარმოადგენს სახალხო ტრიბუნის სპურიუს
თორიუსის კანონი (lex Thoria). მისი ავტორის ვინაობისა და გა-
მოცემის თარიღის საკითხი ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დღემდე სა-
კამათოა. მისი მნიშვნელოვანი ნაწყვეტები აღმოჩენილია XVI საუ-
კუნის ბოლოში ბრინჯაოს ერთი დაფის მეორე გვერდზე. მომ-
ზენი მისი გამოცემის თარიღად 119 წელს თვლის, კორნელი—
114 წელს, ხოლო უფრო მიღებულია 111 წელი.

ამ კანონმა სავსებით დაადასტურა სრული კერძო საკუთრე-
ბა როგორც გრაკხუსების კანონებით მიღებულ მიწის ნაკვეთებზე,
ისე პოსესორთა მიერ შენარჩუნებულ რეფორმამდელ „ძველ სამ-
ფლობელო ადგილებზე“, დაწესებული ნორმის ფარგლებში (500—
1000 თუგურის რაოდენობით). მათი პატრონები ყოველგვარი გა-
დასახადისაგან განთავისუფლდნენ და შეეძლოთ გაეყიდათ რო-
გორც თავიანთი ნაკვეთები, ისე მათზე აგებული შენობები. სამა-
გიეროდ კერძო პირებს მომავალში აეკრძალათ დაუნაწილებელი
სახელმწიფო მიწების ოკუპაცია და მათი იჯარით გაცემა თუ სა-
ძოვრებად გადაქცევა უკვე ცენზორების კომპენტენციაში შედიოდა.

აღსანიშნავია, რომ ამ კანონში ლაპარაკია არა მარტო იტა-
ლიის, არამედ პროვინციის სახელმწიფო მიწებზეც და განსაკუთ-

რებული ადგილი აქვს დათმობილი აფრიკის პროვინციას, სადაც რომაელების მიერ კართაგოს ძველი ტერიტორიის დაპყრობის შემდეგ მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფოებრივ მიწად იქნა გამოცხადებული. რომაელებს მისი ერთი ნაწილი ადგილობრივი მცხოვრებლებისათვის დაუტოვებიათ და მათგან განსაკუთრებულ გადასახადებს (stipendium) აგროვებდნენ; მეორე ნაწილი რომაელ მოქალაქეებისათვის გადაუციათ კერძო სარგებლობაში და აქედანაც განსაზღვრულ შემოსავალს (vectigal) იღებდნენ. ნაწილი კიდევ სახელმწიფოს განკარგულებაში დაუტოვებიათ და მას ცენზორები იჯარით გადასცემდნენ როგორც მოქალაქეებს, ისე ლათინებსა და პერეგრინებს. იჯარის შესყიდვის აღების სისტემამ კი საერთოდ ისეთი მიმართულება მიიღო, რომელიც გაიუსმა დასახა.

განხილულ კანონში გათვალისწინებულ ღონისძიებათა შედეგად უფრო მეტად გაფართოვდა შეძლებული უმცირესობის ზელში მიწების კონცენტრაცია. უკვე 104 წელს სახალხო ტრიბუნმა მარციუს ფილიპუსმა განაცხადა: რომში რაიმე უძრავი საკუთრება ორი ათას ოჯახზე მეტს არ გააჩნიაო. გალატაკებული გლეხების უმრავლესობა იძულებული იყო ნობილების კლიენტი გამხდარიყო და მოსავლის ნაწილის გადახდით და სხვადასხვა ბეგარის შესრულებით მათგან მიწის პატარა ნაკვეთები მიეღო.²⁶

მაგრამ ყოველივე ამის მიუხედავად, სწორი არ იქნებოდა, გვეფიქრა, რომ გრაქუსების შემდეგ წვრილმა და საშუალო მიწათმფლობელობამ ისეთი განადგურება განიცადა, რომ ყოველგვარი მნიშვნელობა დაჰკარგა. პირიქით, ის მტკიცედ განაგრძობდა თავისი არსებობისათვის ბრძოლას. ეს განსაკუთრებით ჩრდილო და ცენტრალური იტალიის შესახებ უნდა ითქვას.

რომის საგარეო პოლიტიკა ძვ. წ. II ს. ბოლოში ¹

1. რომი იტალიის ჩრდილოეთით

გრაქუსების შემდეგ რომში დამყარებული რეაქციის დროს, რომელიც ათ წელზე მეტს გაგრძელდა, ნობილიტეტის გაბატონებულ ვიწრო ჯგუფში უსაზღვრო კორუფციამ იჩინა თავი: მექრთამეობამ, შენ-ჩემობამ, ძალადობამ. მთელი სახელმწიფო აპარატი დანაგვიანდა ამ საშინელი სენით, მაგრამ განსაკუთრებით მოიკიდა ფეხი მან რომის ჯარში: ჯარისკაცებში დისციპლინა დიდად შეირყა, გავრცელდა დეზერტირობა, მტრის მხარეზე გადასვლა, მშვიდობიანი მოსახლეობის გაძარცვა. მეთაურების მნიშვნელოვანი ნაწილი არ ერიდებოდა მტრისაგან ქრთამის აღებას და უმეტეს დროს გარყვნილებასა და ქეიფში ატარებდა. ბუნებრივია, რომ ასეთ პირობებში რომელი ლაშქრის ბრძოლისუნარიანობა ძალზე შეირყა, რაც განსაკუთრებით ნუმიდიის მეფე იუგურტასთან ომის დროს გამოვლინდა ².

ძვ. წ. II ს.-ის ბოლო წლების საგარეო პოლიტიკის ზოგადი მიმოხილვა იტალიის ჩრდილოეთით მოხინაღრე ხალხებთან ურთიერთობიდან დავიწყოთ და პირველ რიგში ის მიზანდასახულობა გავითვალისწინოთ, რომელიც ამ მხრივ მას ახასიათებდა.

რას ისახავდნენ მიზნად ამ მიმართულებით რომის მმართველი წრეები? შინაგანი მდგომარეობის მიხედვით მათ სურდათ ალპების სანაპიროზე შეეძინათ ახალშენების გადაყვანისთვის საჭირო მიწები, ხოლო სტრატეგიული და სავაჭრო თვალსაზრისით — ესპანეთთან საზღვარ და სახმელეთო კავშირის უზრუნველყოფა. მოვიგონოთ ზოგიერთი მთავარი მომენტი.

ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. VI საუკუნეში ფოკეელმა კოლონისტებმა მდ. როდანის (რონის) შესართავის მახლობლად დააარსეს ახალშენი მასილია. რომთან მასალიოტები ძველი დროიდანვე კეთილ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ და ერთ დროს ესპანეთის აღმოსავლეთ სანაპიროზე თავისი გავლენა გაავრცელეს. ამ დროს მასალიოტებს დიდად ავიწროებდნენ ლიგურები, რომლებიც ჩრდილოეთ იტალიის ერთ უძველეს მკვიდრ ტომად ითვლებოდნენ. ამიტომ მასალიოტებმა მათ წინააღმდეგ დახმარებისათვის რომს მიმართეს. ძვ. წ. 154 წელს რომაელებმა ლაშქრობა მოაწყვეს ლიგურების წინააღმდეგ და საკმაოდ შეუპოვარი ბრძოლის შემდეგ მათზე გამარჯვება მოიპოვეს. გავიდა სამიოდე ათეული წელი და მასალიოტებმა კვლავ მიმართეს რომაელებს დახმარებისათვის, ამჟამად კელტების წინააღმდეგ. ალპებისიმიერი კელტები იმ დროს ორ, ურთიერთისადმი მტრულად განწყობილ, ძლიერ ჯგუფად იყვნენ დანაწილებული. მათ შორის განსაკუთრებული ძლიერება და მნიშვნელობა მოპოვებული ჰქონდათ არვერნებს, რომელთაც კელტების ტომთა უმრავლესობა ექვემდებარებოდა, და მათი გავლენა პირენეებიდან რეინამდე ვრცელდებოდა. მათ უპირისპირდებოდნენ და ექიშებოდნენ ედუები. ამიტომ არვერნების საწინააღმდეგოდ რომაელებმა ედუებთან მომავლისათვის მნიშვნელოვანი მეგობრული კავშირი დაამყარეს.

მასალიოტების დასახმარებლად რომაელებმა 125 წელს წარგზავნეს ლაშქარი კონსულის, გრაკხუსიანების ერთი ცნობილი ხელმძღვანელის, ფულვიუს ფლაკუსის მეთაურობით. ამ ლაშქრობის შედეგად ცალკეული ტომები დაპყრობილ იქნენ და იძულებული გახდნენ მასალიოტებისათვის ხარკი ეძლიათ. 122 წელს ამ მხარეში დაარსებულ იქნა რომაელების პირველი დასახლების პუნქტი—(ციხე-სიმაგრე *Aquae Sextiae*. როგორც დავინახეთ, მასალიოტების დასაცავად წარმოებულ ომში რომაელებს კელტების ძლიერ ტომ არვერნებთანაც მოუხდათ ხანგრძლივი შეტაკება. ბოლოს მათ ისინი აიძულეს, დამორჩილებოდნენ და თავიანთი დატყვევებული მეთაურები რომს წარგზავნათ. ამასთან ერთად რომაელებმა პირენეებიდან რონამდე გაიყვანეს ახალი გზა, ეგრეთ წოდებული *via Domitia*. ხოლო 118 წელს კელტების ძველ ქალაქ ნარბოში განსახლდნენ რომაელი მოქალაქეები და ალპებსა და პირენეებს შორის წარმოიქმნა ახალი პროვინცია—ნ ა რ ბ ო ს გ ა ლ ი ა.

აქ მრავლად მოიყარეს თავი რომაელმა მოვაჭრეებმა და გადასახლებულებმა. აქედან რომაელებმა ურთიერთობა დაამყარეს

გალის სხვა ტომებთან, ამაში მათ დაეხმარა ედუებთან დადებული მეგობრული კავშირი.

ასეთი გზით მოახერხეს რომაელებმა დაპატრონებოდნენ იტალიის ესპანეთთან შემაერთებელ სახმელეთო გზას, ხოლო იმ მიზნით, რომ პირენეების ნახევარკუნძულთან ურთიერთობის საზღვაო გზაც უზრუნველყოთ, მათ დაიკავეს ბალეარის კუნძულები, რომლებსაც პირატები თავის დასაყრდენ პუნქტად იყენებდნენ.

ამავე პერიოდში რომს უხდებოდა ცვალებადი წარმატებით ომის წარმოება აღმოსავლეთ ალპებში, ილირიასა და დუნაიზე³.

2. ომი ნუმიდიის მეფე იუგურტასთან

რას წარმოადგენდა იმ დროს ნუმიდიის სამეფო? ჩვენ ვიცით, რომ ნუმიდიის მეფე მასინისა მეორე პუნიკურ ომში (218—201) რომაელების მხარეზე იბრძოდა და ომის პროცესში დიდად გაათავართოვა თავისი სამეფოს საზღვრები. მესამე პუნიკურ ომში კი (149—146) მასინისა თითქმის არ ეხმარებოდა რომაელებს, რადგან უკმაყოფილო იყო მათი მოქმედებით და თვითონ ფიქრობდა კართაგოს დაპყრობას. თავისი ქვეყნისა და ხალხის წინაშე მეფე მასინისას თვალსაჩინო დამსახურება მიუძღოდა: იგი მფარველობდა მიწათმოქმედებას და მცხოვრებლების ბინადრობას ხელს უწყობდა. თუმცა ნუმიდიის კულტურა ძირითადად პუნიკური იყო, მაგრამ მასინისას აინტერესებდა აგრეთვე ბერძნული ყოფა-ცხოვრება და ცდილობდა თავის სამეფოში მიეზიდა როგორც ბერძნები, ისე რომაელები. ის გარდაიცვალა 148 წელს. სიკვდილის წინ მან სთხოვა სციპიონ ემელიანუსს, მისულიყო ნუმიდიაში მის სამ ვაჟს—მიციპსას, გულუსსა და მასტანაბალს შორის ხელისუფლების საკითხის მოსაგვარებლად. მართლაც, სციპიონმა ამ საქმეში მას ერთგვარი დამსახური გაუწია. უფროსი ვაჟი მასინისასი მიციპსა გარდაიცვალა 118 წელს. სამეფო მანაც თავის მხრივ განუყოფლად უანდერძა ორ ვაჟს, ადპერბალსა და ჰიემზხალს, და ძმისწულ იუგურტას, რომელიც მან იშვილა. მათს შორის იუგურტა იშვიათი სილამაზით, დიდი ენერგიითა და ადმინისტრაციული ნიჭით გამოირჩეოდა და ნუმიდიელებს შორის იშვიათი სიყვარულით სარგებლობდა. ამასთან ერთად იგი იყო ცბიერი, სასტიკი და ვერაგი, ომში კარგად გამოწვრთნილი და ფრიალ პატივმოყვარე ადამიანი. ერთ დროს იგი სციპიონ ემელიანუსის მეთაურობით ნუმანციასთან იბრძოდა და ზოგიერთ რომაელ წარჩინებულთან მახლობელ ურ-

თიერთობაში იმყოფებოდა. ასეთი პირების ახლოს გაცნობის შედეგად იგი დარწმუნებულია, რომ ქრთამის საშუალებით რომში ყველაფრის მიღწევაა შესაძლებელი. როცა მიციპსას მემკვიდრეებს შორის დაფა ამტყდარა, მათს ურთიერთობაში ჩარეულა რომი და აფრიკაში წარუგზავნია 118 წლის კონსული პორციუს კატონი. მას ნუმიდის სამეფო მემკვიდრეებს შორის ისე გაუნაწილებია, რომ უფრო მეტად გაუმწვავებია განხეთქილება.

იუგურტას თავი დაჩაგრულად უგრძნია და მიზნად მთელ სამეფოში გაბატონება დაუსახავს. 117 წელს მიგზავნილი მკვლელების ხელით ჰიემპსალი სიცოცხლეს გამოასალმა და გზიდან ჩამოიშორა. ამით აღელვებულმა ადჰერბალმა იუგურტას შეუტია და მისი სამფლობელო დაარბია. მაგრამ იუგურტამ შესძლო მისი დამარცხება და აიძულა იგი ჯერ აფრიკის პროვინციაში გაქცეულიყო და მერე რომში მოეძებნა თავშესაფარი. ადჰერბალმა რომის სენატს დახმარება და მისი კანონიერი უფლებების დაცვა სთხოვა. ამავე დროს იუგურტა რომში გზავნის თავის ელჩებს და თან ატანს მდიდარ საჩუქრებს სენატის გავლენიანი წევრებისათვის. სენატმა ნუმიდიაში გაგზავნა კომისია გაიუს გრაკხუსის მკვლელის, ლუციუს ოპიმიუსის მეთაურობით. კომისიამ ნუმიდის სამეფო ასე გაანაწილა: ადჰერბალს ხვდა მისი აღმოსავლეთი ნაწილი სატახტო ქალაქით ცირტათი, იუგურტას კი — ნაყოფიერი და შედარებით მჭიდროდ დასახლებული დასავლეთი ნაწილი. იმის შესახებ, თუ როგორ მოიქცა ამ შემთხვევაში ოპიმიუსი, პლუტარქე გაიუს გრაკხუსის ბიოგრაფიაში (თ. 18) შემდეგს გვაცნობებს: „როცა იგი ნუმიდის მეფე იუგურტასთან ელჩად გაგზავნეს, მან ამ მეფისაგან ფული მიიღო ქრთამად. მექრთამეობისათვის ოპიმიუსი გასამართლებულ და საშინლად შერცხვენილ იქნა. პატივაყრილი დაბერდა იგი საყოველთაო ზიზღსა და კიცხვაშიო“.

იუგურტა თითქოს უკმაყოფილო დარჩა კომისიის მოქმედებით და 113 წელს შეიჭრა ადჰერბალის ნაწილში, დაამარცხა იგი და, რომის პროტესტის მიუხედავად, ალყა შემოარტყა მას ცირტაში, სადაც იმ დროს მრავალი იტალიელი მოვაჭრე, მევახშე და პუბლიკანი იმყოფებოდა. ადჰერბალმა კვლავ რომს მიმართა მუდარით. სენატმა ორჯერ წარგზავნა კომისია ნუმიდიაში შექმნილი მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად, მაგრამ იუგურტამ მოახერხა კომისიის წევრების მოსყიდვა და მდგომარეობა უცვლელი დარჩა.

ამასობაში ხანგრძლივი გარემოცვით შეწყუხებულმა მცხოვრებლებმა ადჰერბალი აიძულეს, ქალაქი ცირტა იუგურტასთვის ჩაება-

რებინა იმ პირობით, რომ მათ სიცოცხლეს შეუნარჩუნებდნენ. მაგრამ იუგურტამ თავისი ალტქმა ვერაგულად დაარღვია; აღჭერბალი ჯვარს აცვა და მთლიანად ამოხოცა შეიარაღებული მამაკაცები, რომლებიც ხელთ ჩაუვარდა, მათს შორის ბლომად იყვნენ იტალიელებიც. იუგურტას ასეთმა ვერაგულმა მოქმედებამ რომაელები ძალზე აღაშფოთა. განსაკუთრებით აღშფოთებული იყვნენ მხედართა წოდების წარმომადგენლები, რომლებიც ცირტაში თავისი წევრების დალუპვას მტკივნეულად განიცდიდნენ. მათი დაჟინებითი მოთხოვნის შედეგად 111 წელს სენატმა, ზოგიერთი წევრების წინააღმდეგობის მიუხედავად, იუგურტას ომი გამოუცხადა. ომის ხელმძღვანელად წარგზავნეს ოთხი ლეგიონით კონსული კალპურნიუს ბესტია, წინათ გრაკხუსელი და ახლა კი ნამდვილი ოპტიმატი. მაგრამ იუგურტამ ადვილად შესძლო როგორც კონსულის, ისე მისი ლეგატების მოსყიდვა და მცირე კონტრიბუციის გაღებით არამცთუ მიაღწია ზავს, არამედ მთლიანად შეინარჩუნა თავისი სამფლობელო. მაშინ სახალხო ტრიბუნის გაიუს მემიუსის წინადადებით იუგურტა რომში გაიწვიეს პასუხისგებისათვის და ხელშეუხებლობა აღუთქვეს. მაგრამ როცა მემიუსი სახალხო კრებაზე მის დაკითხვას შეუდგა, მეორე ტრიბუნმა, რომელიც იუგურტას მიერ იყო მოსყიდული, ისარგებლა ვეტოს უფლებით და მას თავიდან ააცდინა პასუხის გაცემა და დაკითხვის გაგრძელება. ამავე დროს რომში იმყოფებოდა მასინისას შვილიშვილი მასივა, რომელიც ნუმიდიის ტახტის პრეტენდენტად გამოდიოდა. გათამამებულმა იუგურტამ იგი ვერაგულად მოაკვლევინა და მკვლეელი ფარულად გააპარა რომიდან. როცა ეს ამბავი გამოაშკარავდა, სენატმა იგი რომიდან გააძევა. როცა იუგურტა რომს ტოვებდა, სალუსტიუსის გადმოცემით, მას ასეთი ფრაზა წარმოუთქვამს: „ოი, გამყიდველო ქალაქო, შენ არსებობას შესწყვეტ, როგორც კი შესაფერი მყიდველი გამოგიჩნდება“. (Sal. De bell. Jugurth., XXXV, 10).

იუგურტას რომიდან გაძევების შემდეგ, მის წინააღმდეგ საომარი მოქმედება განახლდა. მაგრამ რომაელი ჯარი დემორალიზებული და ბრძოლისუნარმოკლებული იყო. ზოგიერთი მეთაური მტრისაგან ქრთამებს იღებდა და ბრძოლას მარცხით ამთავრებდა. რომაელი მეომრები იმასაც კი არ ერიდებოდნენ, რომ იუგურტას ჯარისკაცებისათვის სპილოები, იარაღი და ნადავლი მიეყიდათ. მათში დისციპლინა ფრიად შერყეული იყო. ასეთი მოვლენების შედეგი ნათლად გამოვლინდა 110 წელს, როცა რომაელების ჯარმა კონსულ ავლუს პოსტიმიუს ალბინუსს მეთაურობით ციხე სუ-

თულთან სამარცხვინო დამარცხება განიცადა. მან იუგუროთასთან სამარცხვინო საზავო ხელშეკრულება დადო: იუგუროთა რომის მოკავშირედ იქნა აღიარებული და რომაელების ჯარს ათი დღის განმავლობაში მთლიანად უნდა დაეტოვებინა ნუმიდიის საზღვრები.

რომაელების ჯარზე გამარჯვებამ იუგუროთას დიდი სახელი მოუხვეჭა ჩრდილო აფრიკის თავისუფალ და ნახევრად თავისუფალ ტომთა შორის და მათ მრავლად იწყეს მისი დროშის ქვეშ თავმოყრა. რომში კი, პირიქით, უდიდესი მღელვარება და საგანგაშო ვითარება წარმოიქმნა. აუცილებელი გახდა დამარცხების მიზეზების გამოკვლევა და სახალხო ტრიბუნის მამილიუს ლიმეტანუსის წინადადების შემდეგ აფრიკაში მომხდარი ამბების გამოსარკვევად განსაკუთრებული კომისია შეიქმნა. დაიწყო მთელი რიგი სამოსამართლო პროცესები და რამდენიმე მექრთამე სენატორსა და მათს შორის უკვე მოხსენებულ ოპიმიუსს რომიდან გაძევება მიესაჯათ. ალბინუსის მიერ იუგუროთასთან დადებული ხელშეკრულება სენატმა გააუქმა და ომის გასაგრძელებლად აფრიკაში წარგზავნა 109 წლის კონსული კვინტუს ცეცილიუს მეტელუსი, წინათ გრაქხუსელი, ახლა კი ნამდვილი ოპტიმატი, მაგრამ შედარებით პატიოსანი და სამართლიანი ადამიანი. იგი არ მოერიდა იმას, რომ თავის ლეგატებად არაწარჩინებული წრიდან გამოსული ნიჭიერი ადამიანები დაენიშნა.

მათს შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა გაიუს მარიუსი, წარმოშობით homo novus, ქალაქ არპინუმის მახლობლად მდებარე სოფლის გლეხის შვილი. ოჯახს მისთვის თითქმის არავითარი განათლება არ მიუცია, მაგრამ თავისი ნიჭით და მამაცობით მას დიდი წარმატებისათვის მიუღწევია. ახალგაზრდობიდანვე იგი ჯარში მსახურობდა, თავი ისახელა ჯერ კიდევ ნუმანციასთან ომში და ცნობილი სარდლის—სციპიონ ემელიანუსის ყურადღება მიიპყრო. ცოლად მას შეურთავს იულია, იულიუსების ძველი წარჩინებული გვარის წევრი და, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, იულიუს ცეზარის ნათესავი გამხდარა. 119 წელს იგი სახალხო ტრიბუნად აურჩევიათ და პლებისსის სასარგებლოდ ზოგიერთი ღონისძიება გაუტარებია. 115 წელს მარიუსი პროტორი იყო და ვადის დამთავრების შემდეგ, პროპრეტორის სახით, შორეულ ესპანეთს განაგებდა. მაგრამ მან განსაკუთრებით ისახელა თავი იუგუროთას წინააღმდეგ ომში.

აფრიკაში მისვლისთანავე კონსულ მეტელუსს ჯარში ძალზე შერყეული დისციპლინის აღდგენა დაუწყია და საჭირო ღონისძიე-

ბათა გატარების შედეგად მიზნისათვის მიუღწევია. 109 წელს მდინარე ბაგრადისის შენაკად მუთულთან მან სასტიკად დაამარცხა იუგურთა და იგი მხარის შორეულ ნაწილში განდევნა. ამ ბრძოლაში განსაკუთრებით ისახელა თავი მარიუსმა და მეტელუსის თანაშემწეთა შორის პირველი ადგილი მოიპოვა. დამარცხებულმა იუგურთამ სცადა დიდი კონტრიბუციის შეთავაზებით მეტელუსთან დაზავებისათვის მიეღწია, მაგრამ როცა აქედან არა გამოვიდა რა, რომაელი ლაშქრის წინააღმდეგ პარტიზანული ბრძოლის გზას დაადგა. მას ამ ბრძოლაში დიდ დახმარებას უწევდნენ გეტულების ტომი და მისი სიმამრი, მავრეტანიის მეფე ბოკხუსი. ამიტომ ომი აფრიკაში გაჭიანურდა, რაც რომაელებში, განსაკუთრებით მხედართა წრეში, დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. ამიტომ მეტელუსს დაუპირისპირეს გაიუს მარიუსი და 107 წლის კონსულის თანამდებობაზე პოპულარებმა მისი კანდიდატურა წამოაყენეს. მეტელუსმა თავისი ხელქვეითი პირის ასეთ მაღალ თანამდებობაზე არჩევის განზრახვა იწყინა და მხოლოდ დიდი ყოყმანის შემდეგ დართო რომში გამგზავრების ნება. თავის მხრივ მარიუსი საარჩევნო კომპანიის დროს მკაცრად და მიკერძოებით აკრიტიკებდა მეტელუსის მოქმედებას ომის ასპარეზზე. შესავალში უკვე მოხსენებული დასავლეთელი მკვლევარი სმითი იმაშიც კი გვარწმუნებს, რომ მარიუსი პოლიტიკანი იყო და კეთილშობილ მეტელუსს ზურგს უკან უსინდისო ინტრიგებს უწყობდაო. რომში მარიუსი ხმების დიდი უმრავლესობით იქნა კონსულად არჩეული და მასვე მიენდო, სახალხო ტრიბუნის მანლიუს მანცინუსის წინადადებით, ნუმიდიაში ომის ხელმძღვანელობა. ამიტომ აფრიკაში დაბრუნებისას გაიუსმა ჩაიბარა რომაელი ჯარის სარდლობა, ხოლო ამით უაღრესად შეურაცხყოფილი მეტელუსი რომს გაემგზავრა. აქ მას, მართალია ტრიუმფი მოუწყვეს და „ნუმიდელის“ საპატიო ტიტული მიანიჭეს, მაგრამ ის მაინც მტკივნეულად განიცდიდა სარდლობიდან გადაყენებას და მის ადგილას მისი ყოფილი ლეგატის დანიშვნას. მარიუსმა რამდენიმე მძიმე დამარცხება მიაყენა იუგურთას, მაგრამ ის მაინც ხელიდან უსხლტებოდა. ბოლოს მარიუსმა შესძლო გეტულების თავის მხარეზე გადაბირება და ბოკხუს მავრეტანელთანაც კავშირი გააბა. როცა უკანასკნელმა შეამჩნია, რომ მისი სიძის საქმე ცუდად მიდიოდა, მარიუსს აცნობა, რომ მზად იყო იუგურთასთვის ელაღატა, თუ მასთან მოსალაპარაკებლად ლუციუს კორნელიუს სულას გაგზავნიდნენ. მომავალი სასტიკი დიქტატორი სულა მარიუსის ჯარში ქვესტორად მსახურობდა და თავისი მამაკობითა და მხიარული ხასიათით საერთო სიყვარული და პატივის-

ცემა ჰქონდა დამსახურებული. როგორც ჩანს, ბოკხუსი წინათაც იცნობდა სულას თავისი ელჩების ნაამბობით და ამიტომ აირჩია ის შუამავლად. სულა მივიდა ბოკხუსის ბანაკში და დაიწყო მოლაპარაკება. მავრეტანიის ძლიერი მეფე დიდხანს ყოყმანობდა, გადაეცა სულასთვის იუგურთა, თუ, პირიქით, სულა იუგურთასთვის. ბოლოს გადასწყვიტა, მიეხმო თავისი სიძე ვითომც მის ხელში სულას გადასაცემად. როგორც იუგურთა, ისე მისი ამაღლა მასთან უიარაღოდ უნდა მისულიყვნენ. იუგურთა სიმამრის მხრივ ლატს არ მოელოდა, ადვილად წამოეგო ამ ანკესს და უიარაღოდ გამოცხადდა მის ბანაკში. მას და მის თანმხლებლებს მოულოდნელად გარს მავრეტანელების რაზმი შემოერთყა და ამაღა ამოხოცა, ხოლო იუგურთა რომაელებს გადასცა. სულამ დაბორკილი იუგურთა რომაელების ბანაკში მიიყვანა. ამით დამთავრდა ომი იუგურთასთან.

როცა ამ ამბავმა რომს მიაღწია, მარიუსი დაუსწრებლივ მეორეჯერ აირჩიეს 104 წლის კონსულად და მასვე მიაკუთვნეს საგანმგებლოდ გალიის პროვინცია. მარიუსს რომში ტრიუმფი მოუწყვეს. ამ პროცესიაში სამეფო სამოსში გამოწყობილი ბორკილადებული იუგურთაც მონაწილეობდა, რომელიც იმავე დღეს საპყრობილეში გაგუდეს, როგორც რომაელი ხალხის მტერი.

ნუმიდიის სამეფო რომაელებმა ორ ნაწილად გაჰყვეს: დასავლეთი ნაწილი მავრეტანიის მეფე ბოკხუსს მიაკუთვნეს იმ ლატის საფასურად, რომელიც მან თავისი სიძის მიმართ ჩაიდინა, ხოლო აღმოსავლეთი ნაწილი მასტანაბალის შვილს და იუგურთას გერ ძმას, ჭკუანაკლებ გაუდას გადასცეს. ასეთი ბედი ეწია ნუმიდიის მეფე იუგურთას და მის სამეფოს. რომაელებმა საკმაოდ ხანგრძლივი ომის შედეგად თავიდან მოიშორეს ისეთი მოწინააღმდეგე, როგორიც იუგურთა იყო, და ამით ძველი კართაგოს აღდგენის ყოველგვარი საშუალება მოსპეს.

3. კიმვრებისა და გავგონების შემოსევა, მარიუსის სამხედრო ჩაუოჩება, უდიდესი განსაცდელის თავიდან აცილება

ჯერ კიდევ აფრიკაში იუგურთას წინააღმდეგ ომის დაწყებამდე ჩრდილოეთ იტალიას უდიდესი განსაცდელი დაატყდა: 113 წელს ალპების ჩრდილო-აღმოსავლეთ მისადგომებთან გამოჩნდა ტომთა დიდი გაერთიანება. მის ძირითად ნაწილს გერმანული წარმოშობის ტომი კიმვრები წარმოადგენდნენ, მაგრამ ამ ჯგუფში კელტური ელემენტებიც იყვნენ შერეული. მოდიოდნენ ეს ურ-

დოები მთელი ოჯახებით, ქალებით, ბავშვებით, თავიანთი სარჩოსაბადებლთ. ახალი ბინადრობის მოპოვებისათვის ბრძოლაში ისინი გაუგონარი სიმამაცით და თავგანწირვით გამოირჩეოდნენ და თავისი შეუპოვარი მოძრაობით თავისებურ სტიქიურ შემოსევას განასახიერებდნენ.

თავის მოძრაობაში კიმვრები რომაელებს პირველად 113 წელს შეეჯახნენ ნორიკუმში, სადაც ტავრისკების ტომი ბინადრობდა, რომელთანაც ცოტა ხნის წინათ მათ მეგობრული ურთიერთობა დაამყარეს. რომის კონსულმა პაპირიუს კარბომ, რომელიც ალპების გასასვლელს იფარავდა, კიმვრებს ტავრისკების ტერიტორიის დატოვება მოსთხოვა. კიმვრები ამაზე დათანხმდნენ, მაგრამ კარბომ ვერაგული გზა აირჩია: მან მოინდომა ჩასაფრებულ ადგილას მათი შეტყუება და მთლიანად ამოხოცვა. მართლაც ის თავს დაესხა ასეთი გზით მოტყუებულ კიმვრებს, მაგრამ ქალაქ ნორეიას მახლობლად (ახლანდელ კარინთიაში) სასტიკი დამარცხება განიცადა. სრული განადგურებისაგან რომაელი ლაშქარი მოულოდნელად ამტყდარმა საშინელმა კეჩა-ქუხილმა გადაარჩინა.

მოსალოდნელი იყო, რომ ამ გამარჯვების შემდეგ კიმვრები სამხრეთით იტალიისაკენ დაიძროდნენ, მაგრამ ისინი დასავლეთით მიბრუნდნენ და შესაძლოა ამ დროს შეუერთდა მათ მეორე გერმანელი ტომი — ტევტონები. 111 წელს მათ გადალახეს რეინი და ზემოთ რონის მიდამოებში გაჩნდნენ. სამხრეთ გალიაში, რომაული პროვინციის მახლობლად, კიმვრების გამოჩენამ კვლავ გამოიწვია მათი შეტაკება რომაელებთან. 109 წელს მათ დაამარცხეს კონსული მ. იუნიუს სილანუსი, რომელმა ჯარმა თითქმის ბანაკიც კი დაჰკარგა.

გაერთიანებულმა ტომებმა არც ამ გამარჯვებით ისარგებლეს, პირიქით, რომის სენატს ელჩები გაუგზავნეს და მათთვის დასასახლებელი მხარე ითხოვეს, მაგრამ უარი მიიღეს. მხოლოდ 105 წელს გაჩნდნენ ისინი ქვემო რონის მიდამოებში და, ალბათ, იტალიაში შეჭრას ფიქრობდნენ. ყოველ შემთხვევაში რომაელებმა მათ წინააღმდეგ ორი არმია წარგზავნეს, რომელთა სარდლებს შორის მტრობა და ქიშპობა სუფევდა. იმავე 105 წელს არაუზიონთან რომაელების ორივე არმია იქნა მოსპობილი და ბრძოლის ველზე 80 ათასამდე მეომარი დაიღუპა. იმის ნაცვლად, რომ ბარბაროსულ ტომებს ახლა მაინც საჩქაროდ დაეწყოთ იტალიაში შეჭრა, მათ არვერნების მხარის განადგურება დაიწყეს. შემდეგ კიმვრები ესპანეთისაკენ, ხოლო ტევტონები ჩრდილო გალიისაკენ და-

აძრუნენ. ამით რომაელებს ორი წლით შესვენების საშუალება მიეცათ და გალია და იტალია სრულ განადგურებას გადაურჩა.

არაუზიონთან რომაელების ორი არმიის განადგურების ამბავმა რომში დიდი მღელვარება გამოიწვია. საშინელ სამხედრო კატასტროფაში დამნაშავე მთავარი პირები გაასამართლეს და დასაჯეს, კიმვრებისა და ტევტონების წინააღმდეგ საბრძოლველად კი მარიუსი გაგზავნეს, რომელიც, როგორც ვიცით, 104 წლისათვის დაუსწრებლივ იქნა მეორეჯერ კონსულად არჩეული.

ამ დროს მარიუსი რონესთან იმყოფებოდა და საშინელ მტრებთან საბრძოლველად თავის ჯარს ამზადებდა. მის ჯარში იმყოფებოდნენ ისეთი გამოცდილი მეთაურები, როგორიც იყვნენ კორნელიუს სულა და კვინტუს სერტორიუსი, რომელმაც შემდგომ სულას დიქტატურის დროს მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

აქვე დაამთავრა მარიუსმა სამხედრო რეფორმის გატარება, რომელიც ჯერ კიდევ 107 წელს დაიწყო. იგი ნებაყოფლობითი შეკრების გზით შეუდგა საცენზო სიების გარეშე მყოფი ღარიბებისაგან მეომრების შეგროვებას. მარიუსი ჯარში იწვევდა არა მარტო რომაელ ღარიბებს, არამედ პროვინციელებსაც. ამგვარად, თუ წინათ ჯარში მხოლოდ ისეთი რომაელი მოქალაქეები მსახურობდნენ, რომელთაც მიწის საკუთრება გააჩნდათ და საცენზო სიებში ითვლებოდნენ, ახლა ჯარში იღებდნენ ყველა მსურველს, ვინც კი სამხედრო თვალსაზრისით გამოსადეგი იქნებოდა. გაიუს გრაქუსის სამხედრო კანონის დამატებას წარმოადგენდა მეომრებისათვის ჯამაგირის მტკიცე სისტემის დაწესება. ამასთან მათ უნაწილდებოდათ სამხედრო ნადავლი და ვადის დამთავრების შემდეგ ვეტერანებს მიწის ნაკვეთები ურიგდებოდათ. გაუმჯობესებულ იქნა ჯარის მატერიალური ნაწილი და ტექნიკური შეიარაღება; მნიშვნელოვნად შეიცვალა ჯარების ორგანიზაცია: წინანდელი საბრძოლო ერთეულები—მანიპულები მარიუსმა უფრო მსხვილ შენაერთში—კოჰორტებში გააერთიანა და ამიერიდან თითოეული ლეგიონი 10 კოჰორტის, 30 მანიპულისა და 60 ცენტურიისგან შედგებოდა. ამით ჯარის სტრუქტურას მეტი გარკვეულობა და მკაფიოება მიენიჭა. საერთოდ, მარიუსი მოძრავი კოჰორტების ფორმირების ინიციატორად ითვლება.

მარიუსის სამხედრო რეფორმას რომის მომდევნო ისტორიისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ რეფორმის შედეგად რომაული სამოქალაქო ლაშქარი ისეთ პროფესიონალურ არმიად გადაიქცა, რომელიც თანდათან განცალკევდა ხალხისაგან, ამ გა-

რემოებამ კი უფრო გვიან ფრიად მტკივნეული გავლენა მოახდინა რომში დემოკრატიული მოძრაობის მსვლელობაზე. მეომარი-პროფესიონალები, გარდა თავიანთი მეთაურებისა, სხვა ხელისუფლებას არ სცნობდნენ, თავის სამხედრო დღესასწაულებს იხდიდნენ და მთავარ სათაყვანოდ ლეგიონის დროშა—„საღვთო არწივი“ (*aquila sancta*) მიაჩნდათ. ასეთ ჯარისკაცებზე დაყრდნობით რომის ძლევამოსილი სარდლები დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას იწყებენ და გზას უწალდავენ სამხედრო დიქტატურის განმტკიცებას. საბოლოო ანგარიშში რომის რესპუბლიკური წყობილების დამხობაში პროფესიონალურმა არმიამ მთავარი იარაღის როლი შეასრულა.

სამხედრო რეფორმის გატარების დროს მარიუსი სისტემატურად წრთვნიდა თავის არმიას, აჩვენდა ჯარისკაცებს მუდმივ ვარჯიშობას, ხანგრძლივი გადასვლების მოწყობას, მიწის გათხრებზე მუშაობას და მტკიცე ღონისძიებათა გატარებით მთლიანად აღადგინა მათში დისციპლინა და ბრძოლისუნარიანობა. ამასობაში ესპანეთისაკენ დაძრულმა კიმვრებმა კელტიბერების მხრივ დიდი წინააღმდეგობა განიცადეს, ამიტომ ესპანეთს თავი დაანებეს და გადავიდნენ ჩრდილო გალიაში, სადაც ტევტონებს შეუერთდნენ. ბელგების ტომის მიერ მედგარი უკუგდების შემდეგ როგორც ტევტონების, ისე კიმვრების მეთაურებმა სხვადასხვა გზით იტალიაში შეჭრა განიზრახეს. ამ დროს მარიუსი რომში იმყოფებოდა, სადაც ის მეოთხეჯერ იყო 102 წლის კონსულად არჩეული, და როგორც კი გაიგო ამ ტომების მოძრაობა, საჩქაროდ დაბრუნდა რომესთან თავის გამაგრებულ ბანაკში. სამი დღე უტევდნენ რომაელთა ბანაკს ეს ტომები, მაგრამ ვერავითარ შედეგს ვერ მიაღწიეს და პირდაპირ იტალიისაკენ დაიძრნენ. მართალია, მარიუსმა ისინი წყნარად გაატარა, მაგრამ როცა ტევტონები საკმაოდ დაწინაურდნენ, მათ მოულოდნელად თავს დაესხა მასილიის ჩრდილოეთით მდებარე რომაელთა პატარა ახალშენ აკვესექსთთან (*Aquae Sextiae*) და მუსრი გაავლო. 100 ათასზე მეტი ტევტონი დაიღუპა თუ ტყვედ ჩავარდა ამ საშინელ სისხლისმღვრელ ომში. ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ბევრმა ტევტონმა ქალმა ტყვეობა თავის მოკვლა ამჯობინა. ამასობაში კიმვრებმა შესძლეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ იტალიაში გადასვლა. მარიუსის კოლეგამ, კვინტუს ლუტაციუს კატულუსმა მათი მოძრაობა ვერ შეაჩერა ალპების გადმოსასვლელებში და იძულებული გახდა პადუსის მარჯვენა ნაპირისაკენ დაეხია. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მის ჯარს მარიუსის ჯარიც შეუერთდა, რომაელებმა მილანის დასავლეთით ვერცელუსთან თითქმის მთლიანად გა-

ანადგურეს კიმვრები, რომელთაგან 65 ათასზე მეტი ბრძოლის ველზე დაიღუპა და დარჩენილები კი მონებად იქნენ გაყიდული.

ასეთი საშინელი განსაცდელისაგან რომისა და იტალიის გადარჩენამ მარიუსს უდიდესი სახელი და გავლენა მოუხვეჭა, იგი მეხუთეჯერ აირჩიეს 101 წლის კონსულად. მას „რომის მხსნელს“, „მეორე რომულს“ უწოდებდნენ და მისგან გაბედულ სოციალურ რეფორმებს მოელოდნენ.

საზოგადოებრივი ბაჟის განახლება რომში

1. სიცილიის მონათა მეორე აჯანყება

როცა რომი კიმვრებისა და ტევტონების საშინელი შემოსევის წინაშე იდგა, სიცილიაზე მონათა მეორე აჯანყება შემზადდა. დიოდორე სიცილიელის სიტყვით, ამ დიდ აჯანყებას წინ მონათა მრავალი მოკლე ამბოხება და წვრილი შეთქმულება უსწრებდა, „თითქოს ასეთი გზით თვითონ ღვთაება წინასწარმეტყველებდა სიცილიაზე მომავალ ახალ კოლოსალურ აჯანყებას“¹. ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ, მართალია, თვითონ რომში დავალიანების ნიადაგზე მონობა პოეტელუსის კანონმა აკრძალა, მაგრამ პროვინციებსა და ვასალურ სამეფოებში მოთარეშე რომაელი პუბლიკანები და მევახშეები მოურიდებლად ჰყიდნენ მონებად ადგილობრივ დავალიანებულ მცხოვრებთ, რომელთა უმრავლესობა სიცილიაზე იქნა მიყვანილი. როცა მარიუსმა კიმვრებისა და ტევტონების ურდოებთან ომის დროს, სენატის ნებართვით, დამხმარე მეომრების მოშველება სთხოვა ბითვინიის მეფე ნიკომედეს, მან უარით უპასუხა, ჩემი ქვეშევრდომი ბრძოლისუნარიანი მამაკაცების უმეტესი ნაწილი რომაელი მევახშეების მიერ მონებადაა გაყიდულიო². ამიტომ საშინელმა საგარეო საფრთხემ და იტალიაში მონების მუდმივმა მღელვარებამ აიძულა რომის სენატი გამოეტანა დადგენილება მოკავშირე სახელმწიფოების ყველა თავისუფალშობილი ქვეშევრდომის გათავისუფლების შესახებ და ამ საკითხის მოგვარება პროვინციების მმართველთ მიანდო. კერძოდ, სიცილიაზე ამ საკითხის მოგვარებას შეუდგა პრეტორი ლიცინიუს

წერვა და დაიწყო მონებად გაყიდული თავისუფალშობილი ადამიანების გათავისუფლების საკითხის გარკვევა. ყველა მონად გაყიდულს იმედი ჰქონდა, რომ განთავისუფლდებოდა. მაგრამ, როცა პრეტორმა 800 კაცს აჰყარა მონობის ბორკილები, ადგილობრივმა მონათმფლობელებმა მოახერხეს მისი მოსყიდვა და მან საკითხის შემდგომი განხილვა შესწყვიტა. იმ მონებს კი, რომლებიც მასთან თავისუფლების მისაღებად მოდიოდნენ, ის თავიანთ პატრონებს უბრუნებდა. რა თქმა უნდა, ამან მონათა წრეში დიდი მღელვარება წარმოქმნა. ამას გარდა შესაძლოა მონების მოძრაობაზე გავლენა იქონია აგრეთვე 105 წელს არაუზიონთან რომის ორი არმიის განადგურებამ. საგულისხმებელია, რომ „ხმები რომაელების დამარცხების შესახებ მონებამდე აღწევდა და მათში თავისუფალი ბარბაროსების ხელით საძულველი რომის დანგრევის იმედებს აღვიძებდა“³.

სიცილიის მონათა მეორე აჯანყება 104 წელს დაიწყო და 5 წელი გაგრძელდა. პირველი და მეორე აჯანყების აღწერილობაში ისეთ ზოგად მსგავსებას აქვს ადგილი, რომ ზოგიერთმა მკვლევარმა მათი ხელოვნური დუბლირებაც კი აღიარა. მაგრამ ასეთ მოსაზრებას საფუძვლიანად ვერ ჩავთვლით და, ბუნებრივია, რომ ის საერთოდ არც იქნა დაზიანებული.

დიოდორეს გადმოცემით, სიცილიის მონათა მეორე აჯანყების თავისებურ პროლოგს წარმოადგენდა მონათა ამბოხება კაპუას მახლობლად (კამპანიაში), რომელსაც მხედართა წოდების გალატაკებული წევრი, ვინმე მინუციუსი მეთაურობდა. დიოდორეს მიხედვით ამ აჯანყების საბაზი თითქოს რომანტიული ამბავი იყო. მინუციუსს თავდავიწყებამდე შეყვარებია ერთი ტურფა მხევალი და მისი გამოსყიდვა განუზრახავს, მაგრამ საამისოდ საკმაო თანხა და საშუალება არ აღმოჩნდა. მიუხედავად ამისა, მხევალი მას თავისთან გადაუყვანია იმ პირობით, რომ დანიშნულ ვადაზე პატრონს გამოსასყიდ თანხას გადაუხდიდა. გავიდა დრო, დადგა გადახდის ვადა, მაგრამ მინუციუსმა საჭირო თანხა მაინც ვერ შეაგროვა და, მისთვის რომ ეს მხევალი არ მოეშორებინათ, კრედიტორების წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყო. რა თქმა უნდა, მთელი ეს რომანტიული ამბავი, მართალია ის თუ შეთხზული, მონების აჯანყების პირდაპირ საბაზად ვერ ჩაითვლება. ამიტომ ჩვენთვის ამ ამბოხების მხოლოდ საერთო მსვლელობაა საყურადღებო. მინუციუსს 3500 მონა შეუიარაღებია, თავი მათ მეფედ გამოუცხადებია და მონათმფლობელთა მამულების დარბევა დაუწყია. რომში იძულებული გამხდარა მის წინააღმდეგ პრეტორი ლუციუს ლუ-

კულუსი გამოეგზავნა. პირველ შეტაკებაში აჯანყებულმა მონებმა რომაელები დაამარცხეს, მაგრამ ლუკულუსმა ნაცად ხერხს მიმართა, მინუციუსის ჯარის სარდალი აპოლონიუსი მოისყიდა და მისი შემწეობით შეამბოხენი და მათი მეთაური ხელთ იგდო.

გადავიდეთ პირდაპირ სიცილიის მონათა მეორე აჯანყებაზე⁴ მის დასაწყისად შეიძლება ის მოძრაობა ჩავთვალოთ, რომელიც სირაკუზის მახლობლად დაიწყო. აქ საღვთო გორაკზე ღამით თავმოყრილმა რამდენიმე ათეულმა მონამ თათბირი გამართა და აჯანყების გეგმა გამოიმუშავა. იმავე ღამეს შეთქმულებმა თავიანთი ბატონები დახოცეს. მოკლე დროში მათ 200-მდე მონა შეუერთდა. მოსალოდნელი შემოტევისაგან თავის დაცვის მიზნით შეთქმულები ერთ მაღლობ ადგილზე გამაგრდნენ. მაგრამ მათს წრეში გამცემი აღმოჩნდა, რომელმაც სიცილიის პრეტორს ლუციუს ნერვას მთელი შეთქმულების გეგმა და ამბავი აცნობა. ნერვამ ადვილად შესძლო ამ მოძრაობის სათავეშივე ჩახშობა.

მონათა აჯანყებამ თავი იჩინა აგრეთვე ქალაქ ჰერაკლეას მახლობლად. 80 მონისაგან შემდგარმა ჯგუფმა მოჰკლა მხედართა წოდების წარჩინებული წევრი პუბლიუს კლონიუსი და მთაზე გამართულ ბანაკში გამაგრდა. მათს გარშემო ფართოდ იწყეს მოგროვება სხვა მონებმაც და მათმა რიცხვმა მალე 2 ათასს მიაღწია. მონებმა ნერვას მიერ მათ წინააღმდეგ წარმოგზავნილი რაზმი უკუაქციეს და იარაღი ჩამოართვეს. მოკლე დროში აჯანყებულ მონათა გარშემო საკმაოდ ძლიერი არმია წარმოიქმნა, რომელიც 20 ათასი ქვეითი მეომრისაგან და 2 ათასი ცხენოსნისაგან შედგებოდა. აჯანყებულმა მონებმა მეფედ სირიელი მონა, ცხოველთა შიგნეულზე გამოცდილი მარჩიელი, სალვიუსი აირჩიეს და მასთან აჯანყების წინამძღოლთაგან შემდგარი საბჭო დააარსეს. მეფედ არჩეულმა სალვიუსმა სირიელი უზურპატორის ტრიფონის სახელწოდება მიიღო და თავის რეზიდენციად მთა ტრიოკალაზე გამართული ბანაკი აირჩია.

პირველი გალაშქრება მან ქ. მორგანტინეზე მოაწყო და მას ალყა შემოარტყა. მან მოუწოდა გარემოცულ ქალაქში მყოფ მონებს მის მხარეზე გადმოსულიყვნენ და სამაგიეროდ გათავისუფლება აღუთქვა. მაგრამ თავის მხრივ ადგილობრივი მონათმფლობელებიც სრულ გათავისუფლებას შეპირდნენ მათ, უკეთუ ისინი ქალაქს დაიცავდნენ. მორგანტინელმა მონებმა ისევ თავიანთი ბატონების ხელთ მიღებული თავისუფლება ამჯობინეს და თავგამოდებით იცავდნენ ქალაქს, მაგრამ მწარედ მოტყუვდნენ: მონათმფლობელთა შეპირება პრეტორმა იძულებით აქტად ჩათვალა და

გააუქმა. მოტყუებული მონების უმრავლესობამ ისევ ტრიფონთან გაქცევა მოახერხა.

ამასობაში სიცილიის დასავლეთ ნაწილში, ქალაქ ლილიბეუმის მახლობლად გაჩნდა აჯანყების მეორე მნიშვნელოვანი კერა. ამ კერას მეთაურობდა კილიკიელი მონა ათენიონი, რომელიც ასტროლოგად და მკითხავად ითვლებოდა. იგი გამოირჩეოდა ადმინისტრაციული ნიჭით და ჰქონდა სამხედრო გამოცდილება. ის მეომრებად იღებდა თავის ჯარში არა ყველა მონას, არამედ მხოლოდ ისეთებს, რომლებიც სამხედრო თვალსაზრისით იყვნენ გამოსადეგი, დანარჩენთაგან კი თავიანთ ადგილებზე დარჩენას და სრული წესრიგისა და ქონების დაცვას მოითხოვდა. მაშასადამე, შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ ყოფილ მონათმფლობელურ მეურნეობებში დარჩენილ მონებს ჯარის სურსათითა და საჭურვლით მომარაგებაზე უნდა ეზრუნათ. ათენიონმაც თავი მეფედ გამოაცხადა და, თუ დიოდორეს დავუჯერებთ, ვარსკვლავებზე მკითხაობით წინასწარმეტყველებდა, რომ სიცილიაზე დამყარდება ახალი სამეფო და ის იქნება მისი მეფე.

როცა მის გარშემო მონათა ათიათასიანი ჯარი შეკრებილა, მას ალყა შემოურტყამს ქალაქ ლილიბეუმისათვის, მაგრამ მისი აღება ვერ მოუხერხებია. მიუხედავად ამისა, მონათა მოძრაობა სულ ფართოვდებოდა და მთელი სიცილია აჯანყებათა ცენტრში ეხვეოდა. ამ შემთხვევაშიც მონათმფლობელებს იმედი ჰქონდათ, რომ მონათა ორი შეიარაღებული ძალა ერთიმეორეს დაერეოდა და მათ მოძრაობის ჩახშობას გაუადვილებდა. მაგრამ იმედი არც ახლა გაუმართლდათ. ათენიონი შეუერთდა თავისი ჯარით ტრიფონს, აღიარა მისი ხელისუფლება, დაემორჩილა მას და მისგან არმიის სარდლად დანიშვნა მიიღო. სატახტო ქალაქად მათ ტრიოკალას მტკიცედ გამაგრებული ბანაკი აირჩიეს. როგორც ვიცით, სიტყვა ტრიოკალა „სამჯერ მშვენიერს“ ნიშნავს და, დიოდორეს განმარტებით, ეს სახელი ამ ადგილს ისეთი სამი ღირსების მიხედვით შეარქვეს, რაც მის საუცხოვო წყაროს წყალსა, ნაყოფიერ ნიადაგსა და მიუვალ მდებარეობაში გამოიხატებოდა. აქ ტრიფონის ბრძანებით აუგიათ სამეფო სასახლე და სახალხო კრების მოედანი. სახალხო კრება წყვეტდა ისეთ საკითხებს, რომლებიც საბჭოს მიერ წინასწარ იყო განხილული. თვითონ მეფედ აღიარებული ტრიფონი კი ხალხის წინაშე დიადემით, კვართითა და მეწამული ტოგით მორთული გამოდიოდა და წინ ლიქტორები მოუძღოდნენ.

ამბოხებული მონების მხარეზე მასობრივად გადადიოდნენ თავისუფალი ღარიბ-ღატაკნიც, რომელთაც, ალბათ, ისარგებლეს მდგომარეობით და მდიდრების ქონებისა და ჯოგების წატაცებას მიჰყვეს ხელი. დიოდორეს სიტყვით: „არა მარტო მონები, არამედ ღარიბ-ღატაკებიც თავისუფალთა რიცხვიდან ყოველგვარ უწყესობასა და ძარცვას მისდევდნენ და უსირცხვილოდ ჰკლავდნენ წამწყდომ მონებსა და თავისუფალთ, რათა ისინი მათი უგუნურების მოწმენი არ ყოფილიყვნენ“⁵. ამ ძველი ავტორის მონათმფლობელურ ტენდენციებს რომ თავი დავანებოთ, მაინც უნდა ვაღიაროთ, რომ მონებსა და თავისუფალ ღარიბთა შორის ამ შემთხვევაშიც საკმაო ერთობასა და შეთანხმებულ მოქმედებას არ ჰქონდა ადგილი.

სიცილიაზე შექმნილმა რთულმა მდგომარეობამ აიძულა რომი მრავალათასიანი ჯარი გამოეგზავნა პრეტორ ლუციუს ლიციინიუს ლუკულუსის მეთაურობით. ამ დროს ტრიფონსა და ათენიონს შორის დროებითმა გაუგებრობამ იჩინა თავი. ტრიფონმა ეჭვი აიღო ათენიონზე, თითქოს ის შეთქმულებას უწყობდა, და დააპატიმრა, მაგრამ როცა მათ უკვე რომის დიდი ჯარი უახლოვდებოდა, იგი გაათავისუფლა. ტრიფონი საჭიროდ თვლიდა რომაელი ჯარისაგან თავი ტრიოკალაში დაეცვათ. ათენიონი კი იმ აზრისა იყო, რომ ბრძოლა ღია ადგილას ჩაეტარებინათ. ბრძოლა თავდაპირველად მოპირდაპირეთათვის ცვალებადი იყო, მაგრამ ბოლოს მონებმა სასტიკი დამარცხება განიცადეს და ბრძოლის ველზე 20 ათასამდე მოკლულ-დაჭრილი დატოვეს. თვითონ ათენიონი დაიჭრა თეხში, თავი მტრებს მკვდრად მოაჩვენა და ამით სიკვდილს გადაურჩა. ტრიფონმა კი დარჩენილი ჯარით თავი ტრიოკალას შეათარა.

მაგრამ ლუკულუსი მიადგა ტრიოკალას და მას ალყა შემოარტყა. მონების ნაწილი იმდენად შედრკა, რომ მზად იყო, თავიანთ ბატონებს დაბრუნებოდა და შეწყენარება ეთხოვა. მაგრამ საბოლოოდ მტერთან სიკვდილამდე ბრძოლის განწყობილებამ გაიმარჯვა. ამავე დროს სიკვდილს გადარჩენილმა ათენიონმა მოახერხა მათთან დაბრუნება და ამან კიდევ უფრო განამტკიცა მიღებული გადაწყვეტილება. გამხნევებულმა მონებმა ლუკულუსის ჯარი დაამარცხეს. ამ ამბავმა დიდად გააოცა რომის მმართველი წრეები, მათთვის გაუგებარი იყო, რომაელთა დამარცხება. დიოდორე სიცილიელი კი ასე გაგვიმარტავს ამას: „ყოველივე იმისაგან, რისი გაკეთებაც აუცილებელი იყო, პრეტორს არაფერი შეუსრულებია ან თავისი უმოქმედობით ან ქრთამით“⁶. ასე იყო, თუ ისე, სენატმა ლუკულუსი რომში გაიწვია; აქ იგი გაასამართლეს და რო-

მიდან გააძევეს. აჯანყებულ მონებთან წარმატებას ვერც ლუქულუსის შემცვლელმა პრეტორმა მიაღწია და ისიც რომში გაიწვიეს, გაასამართლეს და გაძევება მიუსაჯეს.

როცა ტრიფონი გარდაიცვალა, მონებმა მის შემცვლელად სიკვდილს გადარჩენილი ათენიონი აირჩიეს. მონათა ჯარი ამ დროს იმდენად მოღონიერდა, რომ ათენიონმა ქალაქ მესანას აღებაც კი განიზრახა. მის დასაცავად რომიდან მოავლინეს მარიუსის კოლეგა — კონსული გაიუს აქვილიუსი, გამოცდილი მხედართმთავარი. ბრძოლის დროს მასა და ათენიონს შორის შერკინებაც კი მომხდარა, რომლის დროსაც ათენიონი მოკლულ იქნა, ხოლო კონსული მძიმედ დაიჭრა თავში. გაიმარჯვეს რომაელებმა და დამარცხებული მონების რაზმები აქვილიუსმა აიძულა, იარაღი დაეყარათ და მტერს დანებებოდნენ.

თავგანწირულ წინააღმდეგობას განაგრძობდა მონებმა ერთი ჯგუფი, რომელსაც მამაცი მონა სატირუსი მეთაურობდა. აქვილიუსმა მათ სიცოცხლის შენარჩუნება და დაუსჯელობა აღუთქვა. მაგრამ როცა ისინი დანებდნენ, მათ ბორკილები დაადო და გადაგზავნა რომში, სადაც ისინი გლადიატორების როლში უნდა გამოსულიყვნენ. არსებობს გადმოცემა, რომლის მიხედვით, ამ მონებმა არ მოისურვეს რომში ასეთი სამარცხვინო როლის შესრულება, ერთმანეთს დაერივნენ და სიცოცხლე მოისპეს. ამ დროიდან მონებს სიცილიაში სიკვდილით დასჯის შიშით აეკრძალათ რაიმე იარაღის ტარება.

ასე ტრაგიკულად დამთავრდა 100 წელს სიცილიის მონათა მეორე აჯანყებაც. სიცილიის მონათა მეორე აჯანყებამაც გამოაჩინა ჰპოვა რომის სახელმწიფოს ზოგიერთ ადგილას, სახელდობრ კუნძულ დელოსზე, ატიკაში.

2. დემოკრატიული მოძრაობის აღმავლობა: საგუნინი და გლაპსია

თუ სიცილიის მონათა პირველ აჯანყებას თან სდევდა გრაქხუსებისა და მათი მიმდევრების გამოსვლები, მათს მეორე ამბოხებასაც რომაელი პლებსის მოძრაობის აღმავლობა დაემთხვა. ამ შემთხვევაშიც ბრძოლა არსებითად იმ საკითხების გარშემო მიმდინარეობდა, რომელთაც აქტუალური ხასიათი ჰქონდათ გრაქხუსების მოღვაწეობაში. განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ამ ბრძოლაში მიწის ნაკვეთების მიღებით დაინტერესებული

მარიუსის ვეტერანები განსაკუთრებულ მონაწილეობას იღებდნენ. ამჟამად პლების მოძრაობას მეთაურობდნენ გაიუს სერვილიუს გლავცია და ლუციუს აპულეუს სატურნინი. გლავცია პლებეების წრიდან იყო გამოსული, ბუნებრივი ორატორული ნიჭით და ენერგიით გამოირჩეოდა და ხალხში ფართო პოპულარობით სარგებლობდა. სატურნინი წარმოშობით ნობილიტეტს ეკუთვნოდა, მაგრამ არ ერიდებოდა საჯაროდ გაეკიცხა მმართველი წრეების გამოყიდველობა და ანგარება.

ცნობები იმ დროის რომის შინაგანი ისტორიის შესახებ საკმაოდ ბუნდოვანია და ზოგიერთი მომენტი სპეციალისტებს შორის დღემდე საკამათოა, ამიტომ ზუსტი სურათის აღდგენა ძნელია, მაგრამ ზოგიერთი ალბათობითი მოსაზრების გამოთქმა მაინც შეიძლება.

საგულისხმებელია, რომ 104 წელს გლავცია სახალხო ტრიბუნად აირჩიეს⁷. ალბათ, ამ დროს გაატარა მან სამოსამართლო კანონი (*lex Servilia iudiciaria*), რომლითაც სასამართლოები კვლავ მხედრებს დაუბრუნდათ. მეორე მისი კანონი (*lex Servilia de repetundis*) გამოძალვათა საწინააღმდეგო ღონისძიებათა გაძლიერებას შეიცავდა⁸. ცნობილია, რომ 1909 წელს ტარენტის რაიონში აღმოაჩინეს წარწერის ფრაგმენტი, რომელიც გამოძალვათა კანონის დასკვნით ნაწილს წარმოადგენს: მასში დადგენილია არარომეელი ბრალმძებლებისათვის ჯილდო, განსაზღვრულია კანონისა და სამოსამართლო მასალის გამოქვეყნების წესი და გათვალისწინებულია მაგისტრატების მხრივ კანონისადმი ერთგულების ფიცის მიღება. ამ ფრაგმენტის გამომცემლის ბარტოჩინის ვარაუდით, ფრაგმენტი გლავციას კანონს უნდა მიეკუთვნოს. ეს ვარაუდი გაიზიარა მკვლევარმა პიგანიოლმაც⁹.

პოპულარების მეთაურები 101 წლის არჩევნებში შეთანხმებულად გამოვიდნენ და 100 წლისათვის მარიუსი მეექვსეჯერ კონსულად, გლავცია პრეტორად და სატურნინი მეორეჯერ სახალხო ტრიბუნად იქნენ არჩეული. არჩევნები ფრიად დაძაბულ ვითარებაში ჩატარდა და სატურნინის კონკურენტი ავლუს ნუნიუსი მოკლულ იქნა.

არსებობს მოსაზრება, რომ ჯერ კიდევ პირველი ტრიბუნობის დროს სატურნინმა გაატარა კანონი „რომაელი ხალხის დიდობის შეურაცხყოფის შესახებ“ (*lex Apuleia de maiestate*). ეს კანონი ითვალისწინებდა ისეთ დანაშაულებრივ ქმედობათ, რომელნიც ვნებდნენ ხალხის ინტერესებს, და ისეთ მტრულ აქტებს,

რომლებიც სახალხო კრებას თუ ხალხის წარმომადგენლებს შეუ-
რაცხყოფდა¹⁰.

როცა სატურნინი მეორეჯერ აირჩიეს სახალხო ტრიბუნად, მან, ქალაქის პლებისის ინტერესების მიხედვით, სახალხო კრებას წარუდგინა პურის კანონი. ამ კანონით სახელმწიფო საწყობებიდან გასასყიდი პურის ფასი იმდენად მცირე იყო, რომ თითქმის მის უფასო დარიგებას უდრიდა. ამ კანონმა სენატის მხრივ დიდი წინააღმდეგობა გამოიწვია, ეს ღონისძიება მეტისმეტად დატვირთავს სახელმწიფოსო. სახალხო კრებაზე განხილვის დროს ამ კანონს მეორე ტრიბუნმა ცეპიონმავეტო დაადო. შემდეგ კი მან და ოპტიმატებმა ისეთი ვითარება შექმნეს, რომ კრება დაიშალა და კანონი ვერ გავიდა, მაგრამ ცეპიონი მაინც პასუხისგებაში მისცეს რომაელი ხალხის დიადობის შეურაცხყოფისათვის.

კიდევ უფრო მეტი წინააღმდეგობა გამოიწვია სატურნინის აგრარულმა კანონმა. ამ კანონით მარიუსის ვეტერანებს აფრიკაში უნდა მიეღოთ მიწის ნაკვეთები, თითოეულს 100 იუგერის რაოდენობით; უნდა დაენაწილებინათ აგრეთვე გალიაში ის მიწები, რომლებიც რომაელებმა კიმვრებს ჩამოართვეს; მარიუსის ვეტერანების მცირე მიღებული ნაკვეთები კერძო მფლობელობად ითვლებოდა და ისინი გამოსაღებთა გადახდისაგან თავისუფლდებოდნენ. ცნობილია, რომ მარიუსის არმიაში მრავლად მსახურობდნენ იტალიკები, ამიტომ საგულისხმებელია, რომ ამ კანონით ნაკვეთები ეძლეოდათ არა მარტო რომაელ მოქალაქეებს, არამედ მათაც. ეს კი მათთვის სამოქალაქო უფლებების მინიჭებას მოასწავებდა. ამას გარდა გათვალისწინებული იყო აგრეთვე პროვინციებში ახალშენების დაარსება. ყველა ასეთი ღონისძიების გატარება მარიუსს ევალებოდა.

ამ კანონის თავისებურებას წარმოადგენდა ისიც, რომ სენატორებს, მისი მიღებიდან 5 დღის განმავლობაში, ფიცი უნდა მიეღოთ, რომ მას დაიცავდნენ, ხოლო ვინც ამას არ შეასრულებდა, მას სენატიდან გაძევება მოელოდა.

ამ კანონპროექტის გარშემო ცხარე ბრძოლა გაჩაღდა. მისი გატარების დიდი მოწინააღმდეგე იყვნენ არა მარტო ოპტიმატები, არამედ მხედრები და თითქმის ქალაქის პლებისიც. ოპტიმატები ყოველგვარად შეეცადნენ, რომ სახალხო კრება ძალით გაერეკათ და საკითხის გადაწყვეტა შეუძლებელი გაეხადათ. მაგრამ კრება მაინც ბოლომდე შესდგა, უმთავრესად მარიუსის ვეტერანების მონაწილეობით, რომელთაც ამ დღისთვის მრავლად მოიყარეს თავი რომში და სატურნინის წინადადებები მიღებულ იქნა. მათი გან-

ხორციელების გარანტიას კი, როგორც ვთქვით, სენატორების მხრივ ახალი კანონებისადმი ერთგულების ფიცი წარმოადგენდა. მეტელუს ნუმიდიელის გამოკლებით, ყველა სენატორმა მიიღო დაწესებული ფიცი. ამიტომ იგი იძულებული გახდა რომი დაეტოვებინა.

მაგრამ სატურნინის ამ კანონების გარშემო ბრძოლა არ შეწყვეტილა და, პირიქით, მწვავედ გრძელდებოდა. დაიწყო არჩევნები 99 წლისათვის. სატურნინმა წამოაყენა თავისი კანდიდატურა მესამეჯერ სახალხო ტრიბუნობაზე. მეორე კანდიდატად გამოვიდა ვინმე ეკვიციუსი, ლიბერტინი თუ გამოქცეული მონა, რომელიც თავს ტიბერიუს გრაქხუსის შვილად ასაღებდა. ისიც და სატურნინიც სახალხო ტრიბუნებად აირჩიეს. უფრო გართულებით მიმდინარეობდა კონსულების არჩევნები. გლავციამ კონსულობაზე თავისი კანდიდატურა წამოაყენა, ხოლო მის კონკურენტად ის გაიუს მემიუსი გამოვიდა, რომელიც წინათ პოპულარებს ეკუთვნოდა, სახალხო ტრიბუნი იყო და მაშინ მისი წინადადებით რომში გამოიწვიეს იუგურთა თავისი მოქმედების ახსნა-განმარტებისათვის; ახლა კი ის ოპტიმატების კანდიდატი იყო. მას თავს დაესხა ხალხი საარჩევნო კამპანიის დროს და კეტებით მოჰკლა.

მაშინ სენატმა სახელმწიფო განსაცდელში გამოაცხადა და წესრიგის აღდგენა კონსულ მარიუსს მიანდო. მარიუსი ჯერ ყოყმანობდა, ეძნელებოდა თავისი ყოფილი მოკავშირეების წინააღმდეგ გამოსვლა, მაგრამ ბოლოს დათანხმდა. სენატორებმა ქალაქში მყოფ შეიარაღებულ ძალებს მოუხმეს და თვითონაც შეიარაღებულები გამოცხადდნენ ფორუმზე. გულზე ხელდაკრეფილები არც სატურნინისა და გლავციას მომხრეები იყვნენ: თავისი ძალების გასადიდებლად მათ გაათავისუფლეს პატიმრები და მონებს თავისუფლება აღუთქვეს, თუ ისინი მათ მხარეზე იბრძოლებდნენ. ასეთ პირობებში 100 წლის 10 დეკემბერს ფორუმზე ნამდვილი ხელჩართული ბრძოლა გაიმართა. სატურნინელები იძულებული გახდნენ კაპიტოლიუმისათვის შეეფარებინათ თავი. მაგრამ მოპირდაპირეთ დაწებდნენ მას შემდეგ, რაც წყლის მიწოდება შეუწყვიტეს. მარიუსს, თითქოს, უნდოდა გადაერჩინა სატურნინი და გლავცია და მცველებით გარემოცული გაგზავნა ისინი კურიაში (სენატის შენობაში), მაგრამ გაბოროტებულმა არისტოკრატიულმა ახალგაზრდობამ სახურავიდან აგლეჯილი კრამიტებით ამოხოცა ისინი.

ზოგიერთი დასავლეთელი მკვლევარი, მაგ., უკვე ორჯერ დასახელებული ს მ ი თ ი ზერელედ ეხება სატურნინის მოძრაობასა

და მის გამომწვევ პირობებს და მას უბრალო „ხულიგნურ არეულობად“ თვლის.

მკვლევარი მომზენი კი ასე გვიხასიათებს მარიუსის როლს სატურნინის მოძრაობის განადგურებაში: „მარიუსი, რომელიც ამ ოპერაციებს მეთაურობდა, ადვილად დაიხსნიდა ყოფილი მოკავშირეების, ახლა კი ტყვეების სიცოცხლეს. სატურნინმა დაუყვირა ბრბოს, რომ ყველა თავისი წინადადება მას შეჰქონდა კონსულთან შეთანხმებით; თითქოს მარიუსზე უფრო ცუდი ადამიანიც კი უნდა შეეძრწუნებინა იმ უპატიოსნო როლს, რომელსაც იგი ამ დღეს ასრულებდა, მაგრამ მარიუსს უკვე კარგა ხანია აღარ ეჭირა გაბატონებული მდგომარეობა. არისტოკრატიული ახალგაზრდობა ბრძანების გარეშე ავიდა ფორუმზე სენატის კურიის სახურავზე, სადაც დროებით იმყოფებოდნენ ტყვეები და სახურავიდან აგლეჯილი კრამიტებით ამოხოცა ისინი. ასე დაიღუპა სატურნინი გამოჩენილი ტყვეების უმეტესი ნაწილით... ამ დღეს გაუსამართლებლად და განაჩენის გაოშე დაიღუპა რომაელი ხალხის ოთხი თანამდებობის პირი: პრეტორი, ქვესტორი, ორი სახალხო ტრიბუნი და სხვა გამოჩენილი მოღვაწეების რიგი... ისინი დაიღუპნენ, როგორც ავანპოსტი, რომელიც ჯარის მიერ სახიფათო წუთებში იქნა მიტოვებული...“¹¹.

პლენსის მხარდაჭერით ამაღლებულმა სამხედრო ბელადმა მარიუსმა, რომელმაც თავისი მოკავშირეები არ დაინდო და შეიარაღებული ძალით ჩაახშო დემოკრატიული მოძრაობა, პოპულარების წრეში დიდად გაიტება სახელი, ხოლო ოპტიმატები მას მაინც „ახალ ადამიანად“ თვლიდნენ. ასეთი შერყეული მდგომარეობის გამო მარიუსმა დასტოვა დროებით რომი და მცირე აზიაში გაემგზავრა, ვითომც ალექმის შესასრულებლად და ღმერთების დედის თაყვანსაცემად, გავრცელებული ხმების მიხედვით კი იმისათვის, რომ მისი სამარცხვინო გამცემლობა დავიწყებას მისცემოდა.

სატურნინის მკვლელად ვინმე გაიუს რაბირიუსს ასახელებდნენ. უფრო გვიან ამ მკვლელობისათვის ის პასუხისგებაში მიუცია ნპ წლის სახალხო ტრიბუნს ტიტუს ლაბიენუსს, მისი დაცვა კი გამოჩენილ ორატორს ციცერონს უკისრია.

რას გვეუბნება აღწერილი ამბავი? ის იმაზე მიგვითითებს, რომ იმ დროს რომში უკვე ნათლად ვლინდებოდა დემოკრატიული მოძრაობის კრიზისი და ღრმავდებოდა ინტერესთა წინააღმდეგობა არა მარტო ოპტიმატებსა და მხედრებს შორის, არამედ ქალაქისა და სოფლის ღარიბ-ღატაკთა შორისაც. ქალაქის პლებსი

გარდა იმისა, რომ თავისი კლიენტური ურთიერთობით დაკავშირებული იყო ოპტიმატებთან, დაინტერესებული არ იყო მიწების დარიგებით და ამიტომაც მისი ნაწილი პოპულარების მეთაურთა ზოგიერთი ღონისძიებისადმი წინააღმდეგობას ან სრულ გულგრილობას იჩენდა. შეიცვალა ბრძოლის მეთოდებიც: ორივე მებრძოლი მხარე მოურიდებლად მიმართავდა ისეთ საშუალებას, როგორიც იყო სახალხო კრების ძალით დაშლა, მოწინააღმდეგეთა მოკვლა და სხვა სახის ძალმომრეობა. უკვე ჩანდა, რომ პოლიტიკური ბრძოლა სამოქალაქო ომის სტადიაში გადადიოდა. გაძევებაში იძულებით წასული მეტელუს ნუმიდელი 99 წელს რომს დაბრუნდა. გამარჯვებულმა რეაქციამ გააუქმა სატურნინის კანონები და გადარჩენილი მომხრეების წინააღმდეგ ფართო გასამართლების მოწყობა დაიწყო.

3. სახალხო ზაიგუნის დივიუს დანუს უმპროსი და მოკავშირეთა ომი

ნობილიტეტისა და მხედრების გაერთიანებული ბრძოლა სატურნინ-გლავციას მოძრაობის წინააღმდეგ ხანმოკლე აღმოჩნდა და მათ შორის კვლავ თავი იჩინა ღრმა განხეთქილებამ. განსაკუთრებულ აღშფოთებას იწვევდა მხედართა სასამართლოების ცალმხრივი მფარველობა იმ პუბლიკანებისა და მევახშეების მიმართ, რომლებიც ყოველგვარ ბოროტმოქმედებას ჩადიდნენ პროვინციებში და პირიქით, სასტიკი, მიკერძებული და ხშირად სრულიად უდანაშაულო დასჯა პროვინციების იმ მმართველთა ნაწილისა, რომლებიც მხედრებისათვის რაიმე მოსაზრებით მიუღებელი იყვნენ. ერთი სიტყვით, მხედრების წრის წარმომადგენლები ისევე დაუფარავად სარგებლობდნენ თავიანთი მონოპოლიური მდგომარეობით სასამართლოში, როგორც წინათ სენატორები. ამ მხრივ განსაკუთრებით ხაზგასასმელია პუბლიუს რუტილიუს რუფუსის პროცესი. იგი იყო გაბოჩენილი საძიებრო პირი, იურისტი და ისტორიკოსი და ლეგატად მსახურობდა აზიის პროვინციაში კვანტუს ლუციუს სცევოლასთან. როგორც სცევოლა თვითონ, ისე მისი ლეგატი რუფუსი დაუნდობლად ებრძოდნენ პუბლიკანებსა და მევახშეებს, რომლებიც სძარცვავდნენ და ავიწროვებდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას. ისინი არ ერიდებოდნენ მძიმე დამნაშავე პირთა სიკვდილით დასჯასაც კი. ამიტომ გასაგებია, რომ პუბლიკანებისა და მევახშეების წრეში მათ დიდი სიძულვილი და მტრობა

დაიმსახურეს. რუფუსი პასუხისმგებლობაში მისცეს და მხედართა სასამართლომ სრულიად უდანაშაულოდ მას გაძევება და ქონების კონფისკაცია მიუსაჯა, ვითომც მის მიერ პროვინციელებისადმი მიყენებული ზარალის ასანაზღაურებლად. ამაყმა რუფუსმა, რა თქმა უნდა, იწყინა ასეთი „გასამართლება“ და გაძევებაში წავიდა სწორედ იმ პროვინციაში, რომლის გაძარცვას მას ასე უდიერად აბრალებდნენ, ჩაეწერა ადგილობრივი მოქალაქეების სიაში და რომში დაბრუნება აღარ მოისურვა. რუტილიუს რუფუსის ასეთმა უკუღმართმა გასამართლებამ რომში დიდი საერთო უკმაყოფილება გამოიწვია მხედრების სასამართლოს წინააღმდეგ და კვლავ მორიგ საკითხად იქცა სასამართლოს რეფორმა, რასაც განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია 91 წლის სახალხო ტრიბუნმა მარკუს ლივიუს დრუზუს უმცროსმა. წარმოშობით იგი რომის საზოგადოების მაღალ წრეს ეკუთვნოდა, მაგრამ თავისი მსოფლმხედველობით ოპტიმატების იმ ფრთას ემხრობოდა, რომელიც ყველაფერზე მაღლა სახელმწიფო ინტერესებს აყენებდა და მიზნად სახელმწიფოს განახლებას ისახავდა. ხასიათით და მოქმედებით კი იგი უფრო გრაკუსებს ემსგავსებოდა და, ალბათ, ამიტომ თუ უწოდებს მას ერთი ანონიმური წყარო „გრაკუსების მკრთალ ანარეკლს“.

მარკუს ლივიუს დრუზუსის მოღვაწეობას ასე ახასიათებს ისტორიკოსი გაიუს სალუსტიუს კრისპუსი თავის წერილეაში „ცეზარ-მოხუცისადმი სახელმწიფო საქმეების შესახებ“ (*epistulae ad Caesarem senem de re publica*): „მარკუს ლივიუს დრუზუსი თავისი ტრიბუნობის დროს ყოველთვის და მთელი ძალდონით ცდილობდა ეპოვნა ნობილიტეტში დასაყრდენი და თავდაპირველად ყველაფერი, რასაც კი წამოიწყებდა, მათი (ნობილების) ინიციატივიდან მომდინარეობდა. მაგრამ იმ ინტრიგანებმა, რომელთათვისაც მოტყუება და ვერაგობა სახელზე უფრო ძვირფასია, გადაწყვიტეს, რომ ფრიად დიდ სიკეთეს ღებულობდა ირავალი ადამიანი ერთის წყალობით, და, ალბათ, გოდნოდნენ რა თავის გარყვნილებასა და ვერაგობას, თავის მიხედვით იწყეს მარკუს ლივიუს დრუზუსის განსჯაც. იმის შიშით, რომ იგი პოპულარობის გამო ერთი არ დაუფლებოდა ხელისუფლებას სახელმწიფოში, იწყეს მისთვის წინააღმდეგობის გაწევა და ამით დაღუპეს მისი და საკუთარი გეგმებიც“¹².

პირველ რიგში დრუზუსმა სამოსამართლო რეფორმების პროექტი შეადგინა, რომლის მიხედვით სასამართლო კომისიები მხედრებიდან კვლავ სენატორების ხელში გადადიოდა. ამ რეფორ-

მის გატარებისას, აპიანეს სიტყვით (B. C. I, 35), მან განიზრახა მტრულ დამოკიდებულებაში მყოფი სენატორები და მხედრები შეერიგებინა ორივე მხარისათვის მისაღები კომპრომისით და ამ მიზნით წამოაყენა პროექტი, რომლის თანახმად 300 სენატორს ემატებოდა ამდენივე ახალი სენატორი მხედართა წარჩინებული წრიდან და, მაშასადამე, სენატორების რიცხვი 600 მდე დიდდებოდა. ამასთან ერთად დრუზუსმა თავის კანონპროექტს მიუმატა კიდევ ის, რომ უნდა დაარსებულიყო განსაკუთრებული სისხლის სამართლის კომისია იმ მოსამართლეთა განსასჯელად, რომლებიც თვითონ იქნებოდნენ მექრთამეობაში მაილებული. „ლივიუსს თავის კანონპროექტში მხედველობაში ჰყავდა სენატორებიც და მხედრებიც, გვარწმუნებს აპიანე, მაგრამ მოხდა იმის საწინააღმდეგო, რისი იმედიც მას ჰქონდაო“. მისი სიტყვით, ამ პროექტმა ვერც სენატორები და ვერც მხედრები ვერ დააკმაყოფილა.

დრუზუსის მოღვაწეობას საფუძვლად ის მოსაზრება ედო, რომელიც სხვადასხვა საზოგადოებრივი წრეების ინტერესების კომპრომისულ შეთანხმებას გულისხმობდა და სახალხო კრებაზე კანონის გატარებისათვის აუცილებელ უმრავლესობას უზრუნველჰყოფდა. ამ თვალსაზრისით მას არც სოფლისა და ქალაქის პლების ინტერესების დავიწყება შეეძლო. ამიტომ მან წამოაყენა იტალიაში სახელმწიფო მიწების ღარიბთა შორის ისეთი დანაწილების პროექტი, რომ მისივე სიტყვით, „დაუნაწილებელი მხოლოდ ტალახი და ჰაერი დარჩენილიყო“¹³. მეორე მხრივ მან შეადგინა პურის კანონი, რომელიც ქალაქის პლებისისათვის პურის ფასის ახალ შემცირებას გულისხმობდა. დრუზუსს გაუთვალისწინებია ის ხარჯები, რომლებიც ახალი კოლონიების დაფუძნებასა და გაი-აფებული პურის დარიგებასთან იყო დაკავშირებული, და ასეთი ფინანსიური ღონისძიება დაუსახავს: ყოველ რვა სრულფასოვან ვერცხლის დენარიუსზე ერთი მოვერცხლილი სპილენძის დენარიუსის გამოშვება¹⁴. დრუზუსის ასეთმა ღონისძიებებმა, რომლებიც გრაკუსების პროგრამის თავისებურ ანარეკლს წარმოადგენდნენ, დიდად აამაღლეს მისი სახელი რომაელი ხალხის თვალში.

მაგრამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო მისი წინადადება იტალიკებისათვის სამოქალაქო უფლების მინიჭებისა და ამ გზით რომაელ მოქალაქეთა რიცხვის შევსების შესახებ. ჯერ ის შეპირებია ლათინებს, რომ გააუქმებდა 95 წლის კონსულების მიერ მათ წინააღმდეგ გატარებულ კანონს (lex Licinia-Mucia de civibus regundis), რომელიც თითქოს მხოლოდ იმ ლათინებს შეეხებოდა, ვინც უკანონოდ მიითვისა რომის მოქალაქის უფლებები;

მაგრამ არსებითად ის იმ მიგრაციის კანონის გაუქმებას წარმოადგენდა, რომლის თანახმად რომში გადასახლებულ ლათინებს, ცენზის გავლის შემდეგ, რომის მოქალაქის უფლებები ენიჭებოდათ, შემდეგ კი დრუზუსმა ამ მხრივ ფართო პროექტი შეიმუშავა მოკავშირეთათვის მოქალაქეობრივი უფლებების მინიჭების შესახებ.

ცნობილია, რომ მოკავშირეები (socii) რომაელებთან ერთად მონაწილეობდნენ ლაშქრობებში, ჰქმნიდნენ რომის დიდებასა და ჭლებამოსილებას, მაგრამ გარდა იმისა, რომ რომში ისინი მოქალაქეობრივი უფლებებით არ სარგებლობდნენ და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში მონაწილეობას არ იღებდნენ, მათ არც მიწების დანაწილება ეხებოდა, რომელიც გრაკხუსების დროიდან დაწყებული ტარდებოდა რომში. ამას გარდა ადგილი ჰქონდა რომაელი მსხვილი მიწათმფლობელების მხრივ ისეთი ტერიტორიების ოკუპაციას, რომლებითაც ოდითგან იტალიის ხალხები და ტომები სარგებლობდნენ. ასე, მაგ., შუა იტალიის მთიან მხარეებში მცხოვრები ტომები ჩვეულებრივად გადარეკავდნენ ხოლმე თავიანთ საჭონელს აპულიაში, მაგრამ აქ მესაქონლეობის მსხვილი მეურნეობები გაიჩინეს რომაელმა მაგნატებმა და მათ ასეთი საშუალება უალრესად შეუზღუდეს. მოკლედ, მოქალაქეობრივი უფლებების მოპოვებას მოკავშირეებისათვის არა მარტო პოლიტიკური, არამედ ეკონომიური მნიშვნელობაც ჰქონდა¹⁵.

აპიანე გადმოგვცემს (I, 34, 35), რომ კონსული ფულვიუს ფლაკუსი პირველი იყო, ვინც ახდილად აგულიანებდა იტალიელებს, მოეპოვებინათ რომის მოქალაქეობრიობა იმისათვის, რომ ქვეშევრდომებიდან რომის მბრძანებლობის მონაწილენი გამხდარიყვნენ. მაგრამ ვერც მისმა და ვერც გაიუს გრაკხუსის ცდებმა ამ მხრივ მიზანს ვერ მიაღწიეს. დრუზუსსაც აღუთქვამს იტალიოტებისათვის, რომ წარადგენდა მათთვის მოქალაქეობრივი უფლებების მინიჭების შესახებ კანონპროექტს. „ეს იყო იტალიოტების მთავარი სურვილი, რადგან იმედოვნებდნენ, რომ ასეთი საშუალებით ისინი, ნაცვლად ქვეშევრდომებისა, მაშინვე გახდებოდნენ სრულუფლებიანნი“. როგორც ჩანს, დრუზუსის მონაწილეობით მოკავშირეებში შექმნილა საიდუმლო ორგანიზაცია, რომლის წევრები ურთიერთშორის მტკიცე ფიციტ ყოფილან შეკავშირებული.

რა ბედი ეწია დრუზუსის კანონპროექტებს?

ერთ კანონპროექტში გაერთიანებული მისი წინადადებები ხალხმრავალ სახალხო კრებას განუხილავს. წინააღმდეგ მკაცრად გაულაშქრია 91 წლის კონსულს ლუციუს მარციუს ფილიპუსს, რომელიც დრუზუსის მთავარი მოპირდაპირე ყოფილა. დრუზუ-

სის ბრძანებით იგი დაუპატიმრებიათ და საპრობილეში წარუგზავნიათ. ამის შემდეგ გაერთიანებული კანონპროექტი სახალხო კრებას მიუღია და სენატსაც, მიუხედავად ფილიპუსის მუქარისა, მოუწონებია.

მაგრამ მოკავშირეებისადმი უფლებების მინიჭების შესახებ კანონპროექტი განსაკუთრებულ ოპოზიციას იწვევდა როგორც სენატორების, ისე მხედრების წრეში. მისდამი ოპოზიციურად იყვნენ განწყობილი ეტრურიისა და უმბრიის მსხვილი მიწათმფლობელებიც. სამაგიეროდ იტალიის გლეხობა მთლიანად მის მხარეზე იყო. მაგრამ თანდათან ფართოდ გავრცელდა ხმები, რომ დრუზუსი მოკავშირეებთან საიდუმლო კავშირში იმყოფებოდა და მოწინააღმდეგეებმა მის სახელმწიფოებრივ ღალატზე იწყეს ლაპარაკი. ამით ისარგებლა ფილიპუსმა და ფორმალური საბაბით სენატს გააუქმებინა სახალხო კრების მიერ მიღებული დრუზუსის კანონები. დრუზუსი უპროტესტოდ დაემორჩილა სენატის დადგენილებას. მიაქცია რა ყურადღება წარმოქმნილ დაძაბულ მდგომარეობას, ამბობს აპიანე (B. C. I, 36), იგი სახლიდან იშვიათად გამოდიოდა და სულ მეცადინეობდა სუსტად განათებულ პორტიკში. ერთხელ საღამოს, როცა ის ეთხოვებოდა მასთან მოსულ ხალხს, თავისი სახლის შესასვლელთან, შეცრივ დაუყვირია: მე დაჭრილი ვარო და დაცემულა მამამისის ქანდაკების კვარცხლბეკთან. მიგზავნილმა მკვლელმა იგი ხარაზის დანით სასიკვდილოდ განგმირა, ბინდში მიიმალა და უცნობი დარჩა. მკვლელობის გარშემო სასამართლო გამოძიება არ უწარმოებიათ, მაგრამ, ცხადია, ის მოწინააღმდეგეთა ტერორისტული შურისძიების მსხვერპლი გახდა. ასე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე დრუზუსმა, რომელიც აგრეთვე ტრიბუნის თანამდებობის შესრულების დროს იქნა მოკლული.

როცა ამ ამბავმა იტალიეების ყურამდე მიაღწია, აპიანეს სიტყვით (1,38), ისინი დიდმა მღელვარებამ მოიცვა და რაკი დარწმუნდნენ, რომ მოქალაქეობრივი უფლებების მოსაპოვებლად სხვა გზა აღარ არსებობდა, რომისაგან აშკარა განდგომა გადაწყვიტეს. საიდუმლო მოლაპარაკებების შედეგად ისინი შეთანხმდნენ, თავიანთ წრეში ერთგულების განმტკიცების მიზნით, ურთიერთშორის მძევლები გაეცვალათ.

როცა ეს შეიტყო პიცენუმის ქალაქ ასკულუმში მყოფმა პრეტორმა გაიუს სერვილიუსმა, თეატრში თავი მოუყარა ადგილობრივ მცხოვრებლებს, მუქარით სავსე სიტყვით მიმართა მათ და თავისი მოქმედებით მათში ისეთი აღშფოთება გამოიწვია, რომ იქვე

მოჰკლეს იგიც, მისი ლეგატიც და მისი მცველებიც, შემდეგ დაერივნენ ქალაქს, იქ მყოფი რომაელები ამოხოცეს და მათი ქონება დაიტაცეს.

შეთქმულთა მოძრაობამ თანდათან ფართო ხასიათი მიიღო. მალე იგი მოედო საბინელ ტომებს—მარსებს, პიცენებს, პელიგნებს, ვესტინებს. მათ მეთაურობდნენ მამაცობით განთქმული მარსები, ამიტომ ზოგჯერ მოკავშირეთა ომს მარსების ომი (*bellum Marsicum*) ეწოდება. მოძრაობამ მოიცვა მთელი სამნიუმი, თითქმის მთელი კამპანია, აპულია, ლუკანია და კალაბრია.

აშკარა საომარი მოქმედების დაწყებამდე შეთქმულთა მეთაურებმა ერთხელ კიდევ სცადეს, რომთან ურთიერთობა მოლაპარაკების გზით მოეწესრიგებინათ. ამ მიზნით, აპიანეს სიტყვით (I, 39), მათ რომში წარგზავნეს ელჩები საჩივრით, რომ თუმცა ისინი რომაელების ხელისუფლების განმტკიცებას ყოველგვარად ხელს უწყობდნენ, მაგრამ გაწეული დახმარებისათვის ღირსი ვერ გახდნენ მიედოთ რომის მოქალაქის უფლებები. სენატმა მათ ასე უპასუხა: თუ ისინი სინანულს გრძნობენ იმაში, რაც ჩაიდინეს, მათ დესპანები უნდა წარმოუგზავნონ სენატსო. ამგვარად, რომის სენატმა მოკავშირეთა კოალიციის მიმართვას სრული უარით უპასუხა. მაშინო, გვარწმუნებს აპიანე, იტალიკებს ყოველი იმედი წარეკვეთათ. ამასთან ერთად რომში სახალხო ტრიბუნს კვინტუს ვარიუსს წამოუყენებია კანონპროექტი, რომლის თანახმად პასუხისგებაში უნდა მიეცათ ყველა, ვინც ცხადად თუ ფარულად რომის საწინააღმდეგოდ ეხმარებოდა იტალიკებს, განსაკუთრებით კი გამოერკვიათ იმ შეთქმულების ხასიათი, რომელსაც ვითომც დრუზუსი ხელმძღვანელობდა. ეს კანონპროექტი სახალხო კრებამ მიიღო უმთავრესად მხედართა წრის ინიციატივით და მონაწილეობით. კანონის მიღებას თან მოჰყვა იმ პირების გასამართლება, რომლებსაც დრუზუსის მომხრეებად თვლიდნენ. დავასახელოთ ზოგიერთი მაგალითი. აპიანე გადმოგვცემს (I, 37), რომ სენატორმა ბესტიამ აღარ მოუცადა სასამართლოში გაწვევას და თვითონ წავიდა გაძევებაში; მეორე სენატორი კოტა გამოვიდა სასამართლოში, თავისი მოქმედების შესახებ შთამაგონებელი სიტყვა წარმოთქვა და მხედრების წინააღმდეგ გაილაშქრა, მაგრამ კენჭისყრამდე დასტოვა რომი.

ასე შემზადდა და დაიწყო ფრიად მწვავე ომი რომაელებისა თავის იტალიელ მოკავშირეებთან (90—88). ამ ომს რომაულმა

ანალიტიკამ საერთოდ მოკავშირეთა ომი (bellum Sociale) უწოდა. ვიდრე მის მსვლელობას შევეხებით, საჭიროა გავითვალისწინოთ, თუ რომელი ტომი ან ქალაქი დარჩა აჯანყების გარეშე და რომისადმი არამტრულად განწყობილი. ამ მხრივ პირველ რიგში უმბრები და ეტრუსკები უნდა დავასახელოთ, რაც უმთავრესად, ალბათ, იმით აიხსნება რომ ამ ტომთა ცხოვრებაში მთავარ პოლიტიკურ როლს პრორომაული განწყობილების მსხვილი მიწათმფლობელები ასრულებდნენ. არ მიმხრობია აჯანყებას ლათინთა ახალშენების უმრავლესობაც. რომის მხარეზე იყვნენ ზოგიერთი მოკავშირე ქალაქებიც, მაგალითად, ნოლა და ნუცერია კამპანიაში. რასაკვირველია, რომაელებს მაარს ჯერდნენ იტალიის დაპყრობის დროს სავადასხვა ადგილას დაარსებული მათი ახალშენები, მაგრამ ეს გრძელდებოდა მანამდე, ვიდრე რომაელების ამ თავისებურ ციხე-სიმაგრეთ რომაელი მეთაურები ხელმძღვანელობდნენ. ხოლო როცა აჯანყებულთ ხელთ უგდიათ ეს ახალშენები კამპანიაში—ნოლა, სტაბიე, მინტურნი და სალერნუმი, ახალმოსახლე ჯარისკაცები და მონები მათს მხარეზე გადასულან, ხოლო მეთაურები, რომლებიც ამის წინააღმდეგ წასულან, მოუკლავთ. ასევე მოქცეულან ისინი აპულიაშიც, სადაც პიცენ გაიუს იუდაცილიუსის რაზმი მოქმედებდა¹⁶.

აჯანყებულ იტალიკებს საკუთარი საკავშირო სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია ჩამოუყალიბებიათ, მის სატახტო ქალაქად პელიგნების მხარეში მდებარე ქალაქი კორფინიუმი გაუხდიათ და მისთვის „იტალია“ უწოდებიათ. ახლად წარმოქმნილ სახელმწიფოში მართვა-გამგეობის ორგანოებს წარმოადგენდნენ: ყველა აჯანყებული ტომისა და მხარის დეპუტატებისაგან შედგარი 500-წევრიანი სენატი, ორი კონსული და 12 პრეტორი¹⁷. ამ სახელმწიფოდან ჩვენ დრომდე მოაღწია სპეციალურად მოჭრილმა მონეტებმა, რომლებზეც აღბეჭდილია ლეგენდა „იტალია“ და ამოკვეთილია ხარის გამოსახულება, რომელიც რომაულ ძუმგელს ფეხებით სთელავს. ერთი მონეტის წინა გვერდზე გამოსახულია დაფნით შემკული იტალია, ხოლო უკანა გვერდზე ხელშეკრულების დადება რომის წინააღმდეგ. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მონეტებზე მოცემულია განდგომილთა ანტირომაული სულისკვეთება და მათი საბრძოლო ნიშანი.

აჯანყებულ იტალიკებს რომაელების მიბაძვით საკმაოდ ძლიერი არმია შეუქმნიათ, რომელიც ასი ათასი მეომრისაგან შედგებოდა. არმიას ორი მთავარსარდალი—მარსი კვინტუს პომპედიუს

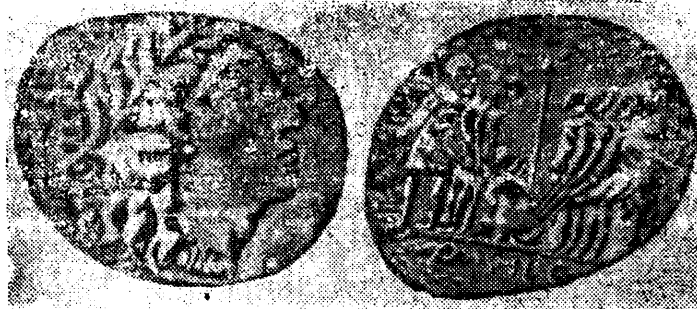
სილო და სამნიტი გაიუს პაპიუს მუტილუსი ხელმძღვანელობდა. ჯარისკაცების დაახლოებით ამდენსავე რიცხვს შეიცავდა რომაელების არმიაც. ამასთან არც შეიარაღებაში და არც სამხედრო

სურ. 3. აჯანყებული იტალიკების მონეტა: იტალიელი ხარი ფეხით სთელავს რომაულ ძუმგელს

ხელოვნებაში იტალიკები თავის მოპირდაპირეთ არ ჩამოუვარდებოდნენ, მამაცობით და თავგანწირვით კი მათზე მაღლა იდგნენ.

ომი მწვავე ფორმებში იმდინარეობდა. მის მსკლელობას შედარებით ვრცლად გამოგვცემს აპიანე (1,43—47). შევჩერდეთ მხოლოდ მთავარ მომენტებზე. ომის პირველმა წლებმა რომაელებს დიდი მწუხარება და განსაცდელი მიაყენა. კამპანიასა და სამნიუმში აჯანყებულთა წინააღმდეგ მოქმედებდა რომაელების არმია კონსულ ლუციუს ცეზარის მეთაურობით, რომლის ლეგატთა შორის ცნობილი იყო კორნელიუს სულა. მიუხედავად იმისა, რომ ცალკეულ შემთხვევებში ამ არმიას ერთგვარი წარმატება ჰქონდა, იგი მოკავშირეებმა მაინც დაამარცხეს და

სურ. 4. აჯანყებული იტალიკების მონეტა: დაფნით შემკული იტალია, უკანა გვერდზე მეომრები კავშირს სდებენ

აიძულეს, უკან დაეხია. ამ დამარცხების შედეგი ის იყო, რომ რომაელებმა თითქმის მთელი კამპანია დაჰკარგეს და მოძრაობას კამპანიის მთელი რიგი ქალაქები შეუერთდნენ.

ამავე დროს ომი სწარმოებდა ჩრდილოეთით. აქ რომაელების არმიას მეორე კონსული პუბლიუს რუტილიუს ლუპუსი მეთაურობდა. მის ლეგატთა შორის იმყოფებოდნენ მარიუსი და გნეიუსი

პომპეუს სტრაბონი. მას თავს დაესხნენ მარსები და იგი სასტიკად დაამარცხეს. ბრძოლის ველზე დაიღუპა თვითონ კონსული და მათასამდე რომაელი მეომარი. ამ ამბავმა რომში დიდი მღელვარება გამოიწვია. თანამდებობის პირებმა სამგლოვიარო ტანსაცმელი ჩაიცვეს და რომში საერთოდ ისეთი დაჭიმული მდგომარეობა შეიქმნა, რომ მოკლული ლუპუსის ნაცვლად კონსულის არჩევნები ვერ მოეწყო, ვინაიდან კონსულ ლუციუს ცეზარს მოკლე ხნითაც არ შეეძლო რომში დაბრუნებულიყო და საარჩევნო კომიციები ჩაეტარებინა. უშუალო განსაცდელი დაემუქრა თვითონ რომსაც: ომი წარმოებდა მის მისადგომებთან და მცხოვრებლები სასწრაფოდ ასწორებდნენ მის ალაყაფის კარებსა და სიმაგრეთ. რომაელების ასეთმა მარცხმა გავლენა მოახდინა იმ ტომებზეც, რომლებიც ომში მონაწილეობისაგან თავს იკავებდნენ, და მათი ნაწილი მოკავშირეთა მოძრაობას მიემხრო, ნაწილი კი ჯერ კიდევ უოყმანობდა.

ასეთი მდგომარეობის გამო რომის ხელისუფლება იძულებული გახდა, ერთგვარი დათმობის გზას დადგომოდა. აჯანყების შემდგომი გაფართოვების შეჩერების მიზნით, 90 წლის ბოლოს კონსულმა ლუციუს ცეზარმა გაატარა კანონი, რომლის ძალით რომაელი მოქალაქის უფლებები მხოლოდ იმ თემებს ენიჭებოდათ, რომელნიც რომს არ განდგომიან (lex Julia). მართალია, ამ კანონმა შეაჩერა აჯანყების შემდგომი გაფართოვება და ის ტომებიც ჩააფიქრა, რომლებიც ჯერ კიდევ უოყმანობდნენ, მაგრამ რომაელების მდგომარეობა კვლავ ფრიად რთული იყო. აჯანყებული მოკავშირეების წინააღმდეგ ბრძოლასთან ერთად 89 წელს რომს მძიმე ომის დაწყება მოუხდა აღმოსავლეთით პონტოს მეფე მითრიდატე ევპატორთან, რაზეც საუბარი თავის ადგილას გვექნება. ამგვარად, იტალიაში აჯანყება და აღმოსავლეთით მდიდარი პროვინციების დაკარგვა დაემუქრა ამ დროს რომს. ყოველივე ამას დაემატა თვით რომში წარმოქმნილი ეკონომიური კრიზისი. დავალიანებულთა რიცხვი დიდად გაიზარდა. კრედიტორები კი შეუბრალებლად მოითხოვდნენ პროცენტებისა და მთელი ვალის გადახდას. მათ გამოექომაგა ქალაქის პრეტორი ავლუს სემპრონიუს ახელიონი. იგი შეეცადა დავალიანებულთა მდგომარეობის შემსუბუქებას ვალების გადახდის ვადის გაგრძელების გზით. ამავე დროს მან განაახლა მევახმეობის საწინააღმდეგო კანონები, რითაც კრედიტორების წრეში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია და იგი მოპკლეს ფორუმზე, როცა ღმერთებს მსხვერპლს სწირავდა. ასეთმა გართულებულმა მდგომარეობამ კვლავ აიძულა რომის ხელისუფ-

ლება მოკავშირეების მიმართ ახალი ღონისძიება გაეტარებინა: 89 წელს სახალხო ტრიბუნების მარკუს პლავციუს სილვანისა და გაიუს პაპირიუს კარბონის კანონით (*lex Plautia Papiria*) რომის მოქალაქის უფლებები მიენიჭათ ყველა მათ, ვინც ორი თვის განმავლობაში იარაღს დაყრიდა. ამას გარდა პომპეუს სტრაბონის იმავე წლის კანონით დადასტურებულ იქნა ლათინებისათვის რომის მოქალაქის უფლებების, ხოლო ჩრდილო იტალიის (ციზალპური გალიის) მოსახლეობისათვის ლათინთა მოქალაქეობრიობის მინიჭება. ამ კანონებმა მებრძოლ მოკავშირეებში უდავო განხეთქილება შეიტანა. უმბრები და ეტრუსკები რომის ერთგული დარჩნენ და ზოგიერთმა სხვა ტომმაც რომაელების მხარეზე გადასვლა იწყო, მაგრამ ომი გრძელდებოდა და ალავ-ალავ კვლავ მწვავე ხასიათს ატარებდა. მეორე მხრივ, რომის ხელისუფლება დიდ მზრუნველობას იჩენდა მორჩილი და შეუპოვარი ჯარების შექმნაზე, საამისო ხარჯებს არ ერიდებოდა და არც მათ მიერ ომის პროცესში დაკავებული იტალიის ქალაქების რბევასა და განადგურებას კრძალავდა. ჯარისკაცები მხოლოდ იმ მეთაურებს აფასებდნენ, რომლებიც მათ ასეთ მოქმედებაში ხელს არ უშლიდნენ და, პირიქით, თვითონაც მონაწილეობდნენ.

ასეთ ღონისძიებათა შედეგად ომის ასპარეზზე იტალიკებისათვის კატასტროფული მდგომარეობა წარმოიქმნა და მათ მთელი რიგი მწვავე დამარცხება განიცადეს.

პლუტარქე გვარწმუნებს (*Plut., Sul., 6*), რომ მოკავშირეთა ომში მარიუსმა ვერ მოახერხა რამე მნიშვნელოვანი ჩაედინაო. სამაგიეროდ დიდი როლი შეასრულა მისმა ყოფილმა ლეგატმა იუგურთასთან ომში კორნელიუს სულამ. სულას მსგავსი ჯარების წინამძღოლებისა და მოხერხებული ცბიერი პოლიტიკის მეოხებით შესძლო რომის ხელისუფლებამ ბრძოლის ველზე მისთვის სასურველი დიდი გარდატეხის მიღწევა. როცა სულა კამპანიაში მოქმედებდა, ქ. ნოლას მახლობლად მან გაანადგურა აჯანყებულთა დიდი რაზმი, რომელსაც ნიჭიერი მეთაური ლუციუს კლუენციუსი ხელმძღვანელობდა. ამ ბრძოლაში დაიღუპნენ თვითონ კლუენციუსი და 50 ათასამდე მისი ჯარისკაცი. ამ გამარჯვების შემდეგ სულა სამნიუმში შეიჭრა, დაამარცხა სამნიტების ჯარი და დიდად გამაგრებული ქალაქი ბოვიანუმი დაიკავა.

გნეიუს პომპეუს სტრაბონმა ამავე დროს დაიმორჩილა საბინელების მხარე და პიცენუმი. თუ რა გამწვავებას ჰქონდა ადგილი ამ ბრძოლების დროს, ამას კარგად აგვიწერს აპიანე (*I, 47*). როცა ქ. ასკულუმის კედლებთან პომპეუსი ცხარე ბრძოლას აწარ-

მოებდა და რომაელებმა გაიმარჯვეს, მშობლიური ქალაქის დასაცავად მოსულმა აჯანყებულთა სახელოვანმა ბელადმა გაიუს იუდაცილიუსმა მოახერხა თავისი რაზმით ქალაქში შეღწევა და ალყა გაგრძელდა. მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ ქალაქის დაცვა უიმედო იყო. მაშინ მან ბრძანა ყველა თავისი მოწინააღმდეგის — რომთან შეთანხმების მომხრე პირების სიკვდილით დასჯა, ქალაქის მთავარ ტაძარში უზარმაზარი კოცონის დანთება და მასზე მთელი მისი ქონების დადება. შემდეგ მან თავის მეგობრებთან უკანასკნელი ღზინი გადაიხადა, საწამლავი დალია, კოცონზე გამართულ სარეცელზე დაწვა და ცეცხლის წაკიდება ბრძანა. ამის შემდეგ ქალაქი რომაელებს დანებდა და რომაელებმა მეთაურები და ყველა გამოჩენილი მოქალაქე სიკვდილით დასაჯეს, დანარჩენები კი ქალაქიდან გააძევეს. ასკულუმის დამხობას საბედისწერო მნიშვნელობა ჰქონდა აჯანყების მთელ მსვლელობაზე შუა იტალიაში. რომაელების სარდალმა მეტელუს პიუსმა „ცეცხლითა და მახვილით“ დაიმორჩილა აპულია და ლუკანია.

ასეთ უაღრესად მძიმე პირობებში აჯანყებულთა დარჩენილი ნაწილის მეთაურებმა 88 წელს დახმარებისათვის რომის წინააღმდეგ მებრძოლ პონტოს მეფე მითრიდატეს მიმართეს, მაგრამ აქედან არაფერი გამოვიდა.

იმავე წელს ერთ-ერთ ბრძოლაში დაიღუპა აჯანყების ნიჭიერი, ჭკვიანი და ენერგიული ბელადი პომპედიუს სილო. ამასთან რომაელები სულ უფრო ფართოდ იმორჩილებდნენ აჯანყებით მოცულ მხარეებს. სულ უფრო ცხადი ხდებოდა, რომ მოკავშირეთა მოძრაობა განწირულია. შექმნილი პირობების გამო მოკავშირეები იძულებული გახდნენ, იარაღი დაეყარათ და თავის ბედს დამორჩილებოდნენ. ხოლო ზოგიერთ ადგილას, მაგ., ქალაქ ნოლაში, გრძელდებოდა კიდევ უიმედო და უპერსპექტივო ბრძოლა.

მართალია, მოკავშირეებმა ამ ომში დიდი მსხვერპლი გაიღეს და მათ მიერ შექმნილი ფედერაცია დღემოკლე აღმოჩნდა, მაგრამ ამ სისხლისმღვრელ ბრძოლებს მთლად ფუჭად არ ჩაუვლია: თითქმის მთელი იტალიის თავისუფალმა მოსახლეობამ მოიპოვა რომის მოქალაქის უფლებები, მაგრამ რომის ხელისუფლებამ ამ საკითხშიც რომაელების ბატონობის შენარჩუნების ტენდენცია გაატარა. ცნობილია, რომ რომში 35 ტრიბა არსებობდა. ახლად მიღებული მოქალაქეები არა ყველა მათგანში გაანაწილეს, არამედ ერთი ვერსიით მხოლოდ რვაში (Vell. Paternulus, Hist., II, 20,2), ხოლო მეორე ვერსიით — ათში (Appian., B. C., I, 49). ცხადია, ასეთი ღონისძიება მიზნად ახალი მოქალაქეების პოლიტიკური გავლე-

ნის შეზღუდვას გულისხმობდა. ამას გარდა, თუმცა იტალიის ქალაქებს შეუნარჩუნეს ადგილობრივი თვითმართელობა და თანაც მათს თავისუფალ მოსახლეობას რომის პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება მიენიჭა. მაგრამ ფაქტიურად ამ უფლებით სარგებლობას უფრო ნომინალური ხასიათი ჰქონდა.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ იტალიის ხალხთა რომანიზაციამ ისეთი ფართო და თანმიმდევრული ხასიათი მიიღო, რომ მხოლოდ ზოგიერთმა მთიანმა რაიონმა შეინარჩუნა თავისთავადობა.

მოკავშირეთა ომის შესახებ საყურადღებო მოსაზრებები გამოთქვა უკანასკნელ დროს მკვლევარმა ე. გაბამ. 1953 წელს გამოქვეყნებულ ნარკვევში იგი გვარწმუნებს, რომ ამ ომს არა დემოკრატიული, არამედ არისტოკრატიული ხასიათი ჰქონდა და მიზნად არა რომისაგან პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას ისახავდა, არამედ რომის მოქალაქეებთან უფლებრივ გათანაბრებასა და რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის მოპოვებას. იტალიის მოსახლეობის მაღალმა ფენებმა, თითქოს, ხალხის მასების მხარდაჭერის უზრუნველსაყოფად რომისაგან დამოუკიდებლობის ლოზუნგი პროპაგანდისტული მიზნით წამოაყენეს¹⁸. მიუხედავად ამ ავტორის ზოგიერთი სწორი დებულებისა, მისი ნარკვევი ცალმხრივ ხასიათს ატარებს და იტალიეების ამ ფრიად მნიშვნელოვანი მოძრაობის პირობებისა და მონაწილეების დახასიათების მთლიან სურათს ვერ გვაძლევს.

გაითუღება აღმოსავლეთში და სოსიანური ბრძოლის გამწვავება რომის სახელმწიფოში

1. პონტოს მეფე მითრიდატე VI ეპკაჟოკი¹

რომი ჯერ კიდევ აჯანყებულ იტალიელ მოკავშირეებთან ომით იყო გართული, რომ იძულებული გახდა ერთდროულად მცირე აზიაში დაეწყო მძიმე და საკმაოდ ხანგრძლივი ომი პონტოს მეფე მითრიდატე VI ეპატორის წინააღმდეგ, რომელმაც მძლავრად შეარყია რომის ბატონობა აღმოსავლეთის პროვინციებში.

პონტოს ელინისტური სახელმწიფო წარმოიქმნა ძვ. წ. IV ს. მცირე აზიაში, შავი ზღვის სამარეთ-აღმოსავლეთ და სამარეთ სანაპირო ზოლში. ჩვენ ვიცით, რომ ზღვას საერთოდ და კერძოდ შავ ზღვას ბერძნულად „პონტო“ ეწოდება და აქედანაა წარმომდგარი ამ სამეფოს საელი. პონტოს სამეფო თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით საქართველოს ერთი უახლოესი ქვეყანათაგანი იყო და მისი ტერიტორიის დიდი ნაწილი ქართველი ტომებით ყოფილა დასახლებული. ამიტომ პონტოს სამეფოს ისტორია ჩვენთვის, ქართველებისათვის, საყურადღებოა როგორც რომის წარსულის, ისე ქართველ ტომთა შორეული თავგადასავლის შესწავლის თვალსაზრისით.

თავდაპირველად პონტოს სამეფო შედარებით არავრცელ სამფლობელოს წარმოადგენდა, მაგრამ შემდგომ თანდათანობით გაუარტოვდა. ძვ. წ. II საუკუნის დასაწყისში ის უკვე საკმაოდ მნიშვნელოვან სახელმწიფოს წარმოადგენდა და დასავლეთით მის

ფარგლებში თითქმის მთელი პაფლაგონია შედიოდა. განსაკუთრებით გაძლიერდა პონტო მას შემდეგ, რაც მცირე აზიაში სელევკიდების ბატონობა შეირყა და მის მეფედ ფარნაკ პირველი გახდა. ამ დროს დაიპყრო მან ბერძნული ქალაქი სინოპი და ტახტი იქ გადაიტანა. მართალია, ბითვინიის, პერგამოსისა და კაპადოკიის კოალიციასთან ბრძოლაში ფარნაკი დამარცხდა და პაფლაგონიაზე ხელი აიღო, მაგრამ სინოპი შეინარჩუნა. ერთ დროს პონტოს მეფე „რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ“ ითვლებოდა. ასეთი ტიტული კი რომისაგან ერთგვარ დამოკიდებულებას მოასწავებდა, რაც პონტოს გაძლიერებული სამეფოსათვის თანდათან მიუღებელი ხდებოდა. ამ მოვლენამ განსაკუთრებით იჩინა თავი მითრიდატე VI-ის მეფობაში (111—63), რომლის დროსაც პონტო უძლიერესი სახელმწიფო და ანტირომაული განწყობილების ცენტრი გახდა.

ევპატორად* წოდებული მეფე მითრიდატე VI წარმოშობით თავს მამის მხრივ აქემენიდების, ხოლო დედის მხრივ სელევკიდების ჩამომავლად თვლიდა. გადმოცემით მას ფრიად მძიმე ბავშვობა გაუტარებია. 11 წლის ბიჭუნა ყოფილა, როცა მამამისი მითრიდატე ევერგეტი** მოუკლავთ და მისთვის რეგენტები დაუნიშნავთ. სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა კი არსებითად დედამისს, ქვრივ დედოფალს მიუსაკუთრებია. ამ თავნება, ხელისუფლების მოტრფიალე ქალს რამდენჯერმე უცდია, თავიდან მოეშორებინა თავისი ვაჟი, ტახტის კანონიერი მემკვიდრე და მეურვეების დახმარებით არაერთხელ ჩაუგდია ის საბედისწერო განსაცდელში. ყოველივე ამის გამო ყმაწვილი მითრიდატე სასახლეს განშორებია და 7 წლის განმავლობაში მთებსა და ღრეებში დაეხეტებოდა. მხოლოდ დავაჟკაცებისას დაბრუნებულა იგი სატაატო ქალაქ სინოპში, ქვრივი დედოფალი საპყრობილეში ჩაუსვამს და ძალაუფლება თვითონ აუღია ხელში.

შემონახული ცნობების მიხედვით, ასეთი ბავშვობის გამო მითრიდატეს სისტემატური განათლება არ მიუღია, მაგრამ იშვიათი ნიჭის წყალობით მას ბევრი რამ შეუთვისებია. ელინური კულტურის საგანძურიდან და მეზობელი ხალხების 22 ენა შეუსწავლია. იგი მფარველობას უწევდა თავის დროის პოეტებს, ხელოვანთ, ფილოსოფოსებს და თვითონაც უცდია ბუნებისმეტყველების დარგში საკუთარი შემოქმედება. ამასთან ერთად იგი გამოირჩეო-

* *εὐπατορ*-კეთილშობილი.

** *εὐεργέτης*-კეთილმომქმედი.

და მკვერმეტყველებით, სიმტკიცით და შორსმჭვრეტელობით. შემო-
ნახულია აგრეთვე მისი გარეგნობის აღწერილობაც: იგი გოლიათუ-
რი აღნაგობისა და იშვიათი ძალის პატრონი ყოფილა. ამავე დროს
რომაული წყაროები გადაჭარბებულად და ტენდენციურად გვისუ-
რათებენ მის ხასიათს: მის უხეშობას, ავხორცობას, ვერაგობასა და
ულმობელოებას. მათი სიტყვით, მას კარგად შეუსწავლია შხამისა და

სურ. 5. მითრიდატე VI ევპატორი (გამოსა-
ხელება მონეტაზე)

შხამსაწინააღმდეგო საშუალებათა ადამიანის ორგანიზმზე ზეგავლე-
ნა და გაწაფულა როგორც მახლობელი, ისე გარეშე პირებისადმი
ვერაგულ მოპყრობასა და მათს ფარულ მკვლელობაში. მისი სა-
მეფო კარი ხშირი მოწმე ყოფილა უაღრესად შემადრწუნებელი
სურათებისა. ერთი სიტყვით, მითრიდატე წარმოდგენილია რო-
გორც ჭეშმარიტი აზიელი დესპოტი, შეუბრალებელი მბრძანებელი
და ვერაგი და ცბიერი ადამიანი. რა თქმა უნდა, მითრიდატე თა-
ვისი მშფოთვარე ეპოქის შვილი იყო, ბავშვობიდან ბევრი მწვავე
განცდების გადამტანი და, ბუნებრივია, მის პიროვნებას ზოგი-
ერთი, ცხადი უარყოფითი თვისებები ახასიათებდა, მაგრამ მისი
მხოლოდ ასეთი მუქი საღებავებით დახასიათება უმთავრესად იმით
უნდა აიხსნას, რომ იგი რომის ბატონობის დაუძინებელი მტერი
იყო. მთელი თავისი არსებობის მანძილზე რომს იშვიათად შეხვე-
დრია ისეთი მოწინააღმდეგე, როგორიც მითრიდატე VI.

„შესავალში“ უკვე იყო საუბარი მის ერთ წერილზე, რომელ-
შიც იგი რომის საგარეო პოლიტიკასა და ბატონობის ნამდვილ
ხასიათს გვისურათებს. დროგამოშვებით, 25 წლის მანძილზე, რო-
მის წინააღმდეგ მას სამი დიდი ომი ჩაუტარებია და მასთან ბრძო-
ლაში თვითონაც დაღუპულა.

აპიანე ასეთი სიტყვებით ახასიათებს მითრიდატეს (თ. 112):
„ასე მოკვდა მითრიდატე, რომელიც იყო მეთექვსმეტე (თაობა) და-
რიოს ჰისტასპეს ძისა, სპარსთა მეფისა, მერვე (თაობა) მითრიდა-
ტესი, რომელიც გადაუდგა მაკედონელებს და დააფუძნა პონტოს

სამეფო... რომაელებს 40 წლის მანძილზე გაცხარებით ებრძოდა.... იგი ბრძოლებში სულ საუკეთესო მხედართმთავრებს ხვდებოდა. იგი დაამარცხეს სულამ, ლუკულუსმა და პომპეუსმა, მაგრამ ბევრ-ჯერ ესეც სჯობნიდა ხოლმე მათ... სულით, თვით უბედურების დროსაც, ის მუდამ დიდი და მხნე იყო.... ხშირად იყო ის დაჭრი-ლი მტრისა და სხვა ბოროტმოზაველთა მიერ, მაგრამ არასოდეს არ დაუხევია უკან....“ ამასთან ერთად, აპიანე აღნიშნავს მითრი-დატეს სისხლისმოყვარეობას, ულმობელობას, გოლიათურ ტანა-დობასა და ფიზიკურ ძალას და დახასიათებას ასეთი სიტყვებით ამთავრებს: „იგი მისდევდა ელინურ განათლებას. ამიტომ იყო, რომ ელინური სარწმუნოების საქმეებისა ესმოდა და მუსიკა უყ-ვარდა. იგი გონიერი იყო ყველაფერში და მომთმენი, სისუსტეს მხოლოდ ერთში იჩენდა—ქალებთან სიამ-ტკბილობა უყვარდაო“.

მეფობის პირველ წლებშივე მითრიდატე ენერგიულად შედ-გომია თავისი სახელმწიფოს გაფართოებას. დავიწყოთ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროდან. თავის დროზე აქ სამი ცნობილი ელინური ცენტრი წარმოიქმნა: ო ლ ბ ი ა—ბუგ-დნეპრის ლიმანის შესართავთან, ხ ე რ ს ო ნ ე ს ი—ტავრიდაში, თანამედროვე სევასტოპოლიდან სამი კილომეტრის დაშორებით და ბ ო ს ფ ო რ ი ს ს ა მ ე ფ ო (კიმერიის ბოსფორი), რომელიც ძვ. წ. IV ს-ში ფლობდა მთელ ქერჩის ნა-ხევარკუნძულს და ტამანის ნახევარკუნძულის ტერიტორიას, დაა-ხლოებით ახლანდელ ნოგოროსიისკამდე. მას განაგებდა არაბერძნუ-ლი დინასტია სპარტოკიდებისა და მისი მოსახლეობა ბერძნული და ადგილობრივი მცხოვრებლებისაგან შედგებოდა. ხოლო სატახტო ქალაქი იყო პ ა ნ ტ ი კ ა პ ე ო ნ ი (ახლანდელი ქერჩის ადგილას).

ოლბიის, ხერსონესის და ბოსფორის სამეფოს დამოუკიდებ-ლობას დაემუქრა სკვითების სახელმწიფო, რომელიც ძვ. წ. III სა-უკუნის მეორე ნახევარში წარმოიქმნა და II ს-ში მეფე სკილურის დროს დიდ განვითარებას მიაღწია. მისი სატახტო ქალაქი იყო ნეაპოლი, რომელშიც სკვითებთან ერთად ელინებიც ცხოვრობდნენ. სკილურმა დაიწყო საკუთარი მონეტების მოჭრა, რომელთა ლე-გენდა ბერძნულად იყო შესრულებული და გამოსახულებათაც წმინ-და ბერძნული ხასიათი ჰქონდათ.

შინაგანი და გარეგანი პირობების გამო ძვ. წ. II ს-ის ნახე-ვარში ოლბია იძულებული იყო სკილურის ხელისუფლებას დამორ-ჩილებოდა. ოლბიის მოსახლეობის ცხოვრებაში დიდ როლს ასრუ-ლებდა ვაჭრობა და ხელოსნობა, ამიტომ სკილურის სამეფოსად-მი დაქვემდებარება ოლბიოპოლიტიკებისათვისაც ერთგვარად ხელ-საყრელი იყო, ვინაიდან მათ მომთაბარე ტომთა თავდასხმებისა და

ხარკის გადახდისაგან ათავისუფლებდა. ხერსონესი კი თავისი მიწათმოქმედი მოსახლეობით სკვითებს დიდ წინააღმდეგობას უწევდა. ძვ. წ. II საუკუნის ოთხმოციან წლებში ხერსონესელები სკვითების წინააღმდეგ დაუკავშირდნენ პონტოს მეფეს ფარნაკ I, რომელიც ყოველგვარად ცდილობდა თავი ბარბაროსული მოსახლეობისაგან ელინური ქალაქების დამცველად წარმოედგინა. მასთან ხერსონესმა სკვითების საწინააღმდეგო სპეციალური ხელშეკრულება დადო. თავის მხრივ ფარნაკმა დახმარება აღუთქვა ხერსონესს, თუ სკვითები თავს დაესხმოდნენ ქალაქს ან მის ქვემდებარე ტერიტორიას. მაგრამ II საუკუნის ბოლოში სკვითების შემოტევა ხერსონესზე განახლდა და ის კრიტიკულ პირობებში ჩავარდა. ამიტომ ხერსონესელებმა დახმარებისათვის პონტოს მეფე მითრიდატე ევპატორს მიმართეს და იგი თავის პროსტატად (დამცველად) აღიარეს. მითრიდატემ მათ დასახმარებლად საკმაოდ დიდი ჯარი წარგზავნა სარდლის დიოფანტის მეთაურობით. მისმა ბრძოლამ სკვითებთან რამდენიმე წელი გასტანა და ბოლოს სკვითები ხერსონესიდან განდევნა. დამარცხებული სკვითები იძულებული გახდნენ მითრიდატესთან კავშირიც კი დაედოთ და მომდევნო ხანებში მონაწილეობა მიეღოთ, როგორც მოკავშირეებს, პონტოს არმიაში. ოლბიამ და ხერსონესმა მითრიდატესთან კავშირი დადეს და ერთ დროს მისი სამეფოს ფარგლებში შედიოდნენ.

სკვითები არ ასვენებდნენ აგრეთვე ბოსფორის სამეფოსაც, რომლის შინაგანი მდგომარეობა ძვ. წ. II საუკუნის ბოლოში იმდენად გართულდა, რომ მოსალოდნელი იყო მონებისა და დამოკიდებული გლეხობის ერთიანი გამოსვლა ბოსფორის ქალაქების მმართველი წრეების წინააღმდეგ. ალბათ, ასეთი მდგომარეობის შედეგი იყო ის, რომ ბოსფორის უკანასკნელმა მეფემ პერისადე V თავისი ტახტი ნებაყოფლობით მითრიდატეს დაუთმო. მაგრამ ამ ამბავმა ბოსფორის დამოკიდებული მოსახლეობისა და მონა-სკვითების წრეში დიდი მღელვარება გამოიწვია, რომელიც აჯანყებით დამთავრდა. ამ აჯანყებას ხელმძღვანელობდნენ თვითონ პერისადეს მონა-სკვითები და მათი მეთაური სკვითი სავმაკი. საფიქრებელია, რომ მათ საკუთარი სამეფო შეჰქმნეს, პერისადე მოჰკლეს და მეფედ სავმაკი აირჩიეს. მითრიდატემ აჯანყების ჩასაქრობად 106 წელს ფლოტი და ჯარი წარგზავნა იმავე დიოფანტის სარდლობით. ბოსფორის ქალაქებმა თეოდოსიამ და პანტიკაპეონმა ამ ექსპედიციას დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ, სისხლისმღვრელი ბრძოლის მიუხედავად, მისი უკუგდება მაინც ვერ შეძლეს. დიოფანტმა აჯანყების ბევრი მონაწილე სიკვდილით დასაჯა,

ტყვედ ჩავარდნილი სავმაკი კი დასასჯელად სინოპში წარგზავნა და ბოსფორის მეფედ მითრიდატე აღადგინა.

ამასთან ერთად მითრიდატემ კავშირი დაამყარა შავიზღვისპირეთის სხვა ტომებთან და ამით მნიშვნელოვნად გააძლიერა თავისი სამეფო. ამიერიდან ბერძნული ქალაქები და ბოსფორის სამეფო მითრიდატეს უხვად აწვდიდნენ პურსა და ფულად სახსრებს. მარტო ბოსფორიდან ყოველწლიურად მას 7500 მედიმნზე მეტი პური მოსდიოდა². აღმოსავლეთით მითრიდატემ ძვ. წ. II და I საუკუნის მიჯნაზე შედარებით ადვილად შესძლო კოლხეთის დაპყრობა, რომელიც II საუკუნეში უკვე დაუძლურებას განიცდიდა ცენტრალური ხელისუფლების დაქუცმაცებისა და მთიელ ტომთა შემოსევის წყალობით, და მისი სატრაპიად გადაქცევა. ეხება რა კოლხეთს, სტრაბონი ერთი მხრივ აღნიშნავს მის სახელგანთქმულობას ძველად, ხოლო მეორე მხრივ იმ დროს მისი სამეფო ხელისუფლების დაკნინებას. მისი სიტყვით, მითრიდატე კოლხეთის მმართველად და გამგებლად მუდამ თავის რომელიმე მეგობართაგანს გზავნიდა. ამასთან სტრაბონი გვარწმუნებს (XI, 2, 17, 18), რომ კოლხეთი მდიდარი იყო გემსაშენი ტყით და აქედან იღებდა მითრიდატე მთავარ დახმარებას მისი საზღვაო ძალებისათვის. მართლაც, კოლხეთი თურმე უხვად აწვდიდა პონტოს მეფეს გემსაშენ ხე-ტყეს, გაწრთვნილ მეზღვაურებს, სელს, ქერელს, ფისსა და ცვილს. 115 წელს მითრიდატემ პონტოს სამეფოს შეუერთა აგრეთვე მცირე არმენია (ή μικρὴ Ἀρμενία), რომელიც ძველი ხაიასის ტერიტორიაზე მდებარეობდა და რომელსაც აღმოსავლეთით ევფრატის სათავეები საზღვრავდა, ხოლო დასავლეთით და სამხრეთით—პონტო და კაპადოკია.

შემდეგ მითრიდატე VI შავი ზღვის დასავლეთ სანაპიროზე დამკვიდრებას შეეცადა. ქალაქების ერთი ნაწილი, ისტრია და კალატია, მას თვითონ დაემორჩილა, ხოლო მეორე ნაწილი, აპოლონია, მისი მოკავშირე გახდა. თრაკიელი და სხვა ტომებისადმი ურთიერთობაში მითრიდატემ მათთან კავშირის დადება ამჯობინა და მათს წრეში მოქირავნეების შეგროვება იწყო³. მითრიდატე ასეთი წარმატებით არ დაკმაყოფილებულა და მცირე აზიის დანარჩენი სამეფოების დაქვემდებარება განუზრახავს. იგი დაკავშირებია ბითვინიის მეფეს ნიკომედე II და ორივეს შეთანხმებულად დაუკავებია პაფლაგონია და გალატია. მაგრამ მათს შორის კაპადოკიის საკითხის გარშემო მალე გამთიშველი უთანხმოება წარმოქმნილა⁴. ამას გარდა, რომის ხელისუფლებას გაუთვალისწინებია ის გარემოება, რომ პონტოს სამფლობელოს გაფარ-

თოგება რომაელების აზიის პროვინციისკენ გარკვეულ საშიშროებას უქმნიდა ამ პროვინციას და ორივე მეფეს კატეგორიულად მოსთხოვა პაფლაგონიისა და კაპადოკიის გათავისუფლება. რომაელებმა პაფლაგონია დამოუკიდებლად გამოაცხადეს, ხოლო კაპადოკიაში მეფედ თავისი „კაცი“ არიობარზანე დასვეს. მითრიდატე, რომელიც რომაელებთან შეტაკებისაგან ჯერ კიდევ თავს იკავებდა, ყოველივე ამას უპროტესტოდ დაემორჩილა. მაგრამ მოკავშირის ძებნა ახლა სხვა მხარეში იწყო და თავისი ყურადღება მეზობელი დიდი არმენიის მეფე ტიგრანე II-ზე შეაჩერა. ცნობილია, რომ ძვ. წ. 95 წელს პართელებმა დიდი არმენიის ტახტზე აიყვანეს ტიგრანე II, რომელიც მათ მძევლად ჰყავდათ. საგარეო მდგომარეობა ხელსაყრელი იყო ტიგრანესათვის. საქმე იმაშია, რომ რომის სახელმწიფო იმ დროს მნიშვნელოვან შინაგან გაჭირვებას განიცდიდა, აზიაში სელევკიდების ოდესღაც ძლიერი სამეფო სრული დაქვეითების გზაზე იდგა. ტიგრანემ მოხერხებულად ისარგებლა ასეთი საერთაშორისო ვითარებით და არამცთუ დაიბრუნა მეფობის დასაწყისში პართელებისათვის დათმობილი მხარეები, არამედ დიდად გააფართოვა თავის სამეფოს საზღვრები და სხვათა შორის შემოიერთა არმენიის ზეგანის დასავლეთ ნაწილში, სავაჭრო გზების მახლობლად მდებარე მხარე სოფენა.

ტიგრანესთან მითრიდატემ 94 წელს სამხედრო-მეგობრული კავშირი დადო და ორივე მეფემ თავისი მიზნების განსახორციელებლად შეთანხმებული მოქმედება იწყო. ამ კავშირს მოკლე დროში იბერიის სამეფო და ალბანიაც შეუერთდნენ.

უწინარეს ყოვლისა მითრიდატე და ტიგრანე კაპადოკიის საკითხში შეთანხმებულან. ამ შეთანხმებით, თუ კაპადოკიას დაიპყრობდნენ, მითრიდატეს მისი მიწა წყალი უნდა გადასცემოდა, ტიგრანეს კი ხალხი და ქონება. ამას გარდა მათ განსაზღვრეს თავიანთი ღმრთივად დაპყრობების სფერო. მითრიდატემ პრეტენზია განაცხადა მთელ მცირე აზიაზე, შავი ზღვის სანაპიროსა და საბერძნეთზე, ტიგრანემ კი უმთავრესად პართიასა და სირიაზე.

93 წელს ტიგრანე II შეიჭრა კაპადოკიაში და იქიდან გააძევა რომაელების მიერ მეფედ დაყენებული არიობარზანე. მაგრამ საქმეში ჩაერივნენ რომაელები, მისი ჯარი დაამარცხეს და 92 წელს კორნელიუს სულამ, რომელიც იმ დროს კილიკიას განაგებდა, აღადგინა კაპადოკიის დამოუკიდებლობა. მაგრამ შემდეგ მითრიდატემ კვლავ გამოაძევა კაპადოკიიდან არიობარზანე და ბითინიიდან—ნიკომედე III. ორივე გამოძევებულმა მეფემ საჩივრით რომს მიმართა და დახმარება ითხოვა. რომის სენატმა სისასტი-

კით ცნობილ კონსულარს მანიუს აკვილიუსს დაავალა კაპადოკიასა და ბითვინიაში წინანდელი მდგომარეობის აღდგენა, ეს დავალება მან მთლიანად შეასრულა. ამ შემთხვევაშიც მითრიდატემ აშკარა ბრძოლისაგან თავი შეიკავა. მაგრამ აკვილიუსი ამით არ დაკმაყოფილდა და ბითვინიის მეფე ნოკომედე III-ს მითრიდატეს წინააღმდეგ ომის დაწყება ჩააგონა. რა თქმა უნდა, მითრიდატემ მას თავის მხრივ შესაფერი წინააღმდეგობა გაუწია, რაც ომში რომაელების ჩარევის საბაბი გახდა. ასე დაიწყო პირველი ომი მითრიდატესთან (89—84).

მითრიდატემ კარგად ისარგებლა იმ მდგომარეობით, რომელშიც მაშინ რომი იმყოფებოდა აჯანყებულ მოკავშირეებთან საკმაოდ მძიმე ომის გამო, და 89 წელს გაილაშქრა რომაელების წინააღმდეგ. მან შეჰქმნა ძლიერი და კარგად გაწვრთნილი არმია, რომელიც თითქმის 300 ათასი მეომრისაგან შედგებოდა, მის განკარგულებაში იყო აგრეთვე 400-გემიანი სამხედრო ფლოტი. პირველ რიგში მან ბითვინიის ჯარები გაანადგურა და, როცა ნიკომედე გადარჩენილებთან ერთად პაფლაგონიაში გაიქცა, მითრიდატეს ხელთ ჩაუვარდა მისი სადგომი, სადაც ბევრი ფული და ტყვე იყო. ყველა მათ მიმართ მითრიდატემ კაცთმოყვარეობა გამოიჩინა, გაათავისუფლა, საგზაო ხარჯი მისცა და თავთავის სახლებში გაუშვა, ეს იმისათვის, რომ მტერთან კაცთმოყვარის სახელი მოეხვეჭა (App., Mithrid. 18).

შემდეგ მითრიდატემ რომაელების ჯარს შეუტია. რომაელებმა სცადეს ფრიგიაში გამაგრება, მაგრამ ასეთ გეგმაზე ხელი აიღეს, ვინაიდან ადგილობრივი მოსახლეობა მათ მხარეზე ბრძოლას გაურბოდა. რომაელების ჯარმა სრული განადგურება განიცადა. დამარცხებულმა აკვილიუსმა თავი აზიის პროვინციას შეაფარა. ხოლო როცა მითრიდატე ამ პროვინციაში შევიდა, ის აქედანაც გაიქცა, მაგრამ ლესბოსელებმა იგი შეიპყრეს და მითრიდატეს გადასცეს. აპიანეს გადმოცემით (Mithrid., 21), „მითრიდატე მას შებორკილს, სახედარზე შესმულს დაატარებდა და მაყურებლებს უცხადებდა, რომ ეს მანიუსი არისო, ვიდრე პერგამოსში მას პირში გამდნარი ოქრო არ ჩაასხეს, რომ ამით შეერცხვინათ რომაელები მექროთამეობისათვის“.

როგორც ყოფილ პერგამოსის სამეფოში, ისე მცირე აზიის სხვა ადგილებში რომაელი მეფახეების უსაზღვრო თვითნებობით და ადმინისტრაციის ძალმომრეობით განაწამები მოსახლეობა მითრიდატეს და მის სარდლებს დიდი იმედით და თანაგრძნობით ხვდებოდა.

მითრიდატესაც თავი ამ ხალხების მხსნელად წარმოედგინა და მათ სოციალური გადატრიალების თავისებურ მაცნედ ევლინებოდა. იგი აცხადებდა, რომ განზრახული აქვს მიმბრობილ მხარეებში გაატაროს ვალების გაუქმება, მიწების გადანაწილება და მონების გათავისუფლება. ბერძენთა იონიური ქალაქები დიდი ზემოქმედებდნენ მას. მაგ., ქ. ეფესოში მასთან სადღესასწაულო ტანსაცმელში გამოწყობილი დელეგაცია გამოცხადებულა და მას „როგორც ახალ დიონისეს და აზიის მამასა და მხსნელს მისალმებია“.

რომაელებისადმი უდიდესი სიძულვილით მოცული მითრიდატე იქამდე მისულა, რომ ქალაქების მმართველობისათვის საიდუმლოდ მიუწერია: „30 დღემდე მოეცადათ და შემდეგ ყველანი ერთხმად დასხმოდნენ თავს მათთან მყოფ რომაელებს და იტალიელებს, მათ, მათ ცოლებს, შვილებს და გათავისუფლებულ მონებს, რომლებიც წარმოშობით იტალიელები არიან, დაეხოცათ ისინი და დაუმარხავები დაეყარათ, მათი ქონება კი გაეყოთ მეფე მითრიდატესათვის. მან გამოაცხადა აგრეთვე სასჯელი მათთვის, ვინც მათ დამარხავდა ან დამალავდა და — ჯილდო დაბეზლებისათვის. მათ, ვინც გამომამჟღავნებდა ან მოჰკლავდა დამალულებს — მონებს მიეცემოდათ თავისუფლება უფალთა გაცემისათვის, ხოლო ვალიანებს ვალის ნახევარი, თუკი კრედიტორს დააბეზლებდნენ“ (Mithrid., 22). თუ რა შედეგი მოჰყვა მითრიდატეს ამ საშინელ განკარგულებას, ამას ვრცლად გადმოგვცემს იგივე აპიანე (თ. 23): „ეფესელებმა ისინი, ვინც არტემიდეს ტაძარში გაიქცნენ და იქ ქანდაკებებს მოეხვივნენ, დაითრიეს და დახოცეს. პერგამოსელებმა ასკლეპიოსის ტაძარში თავმოყრილ ლტოლვილებს, რომლებიც არ იშლებოდნენ, ქანდაკებებზე შემოხვეულებს ისრები დაუშინეს, ადრამიტიონელები გაეკიდნენ ზღვაში გასულებს და იქ ხოცავდნენ, ხოლო ჩვილებს ზღვაში ახრჩობდნენ..... ასეთი უბედურება ეწვიათ აზიაში მყოფ იტალიელებსა და რომაელებს...“ ანტიკური ისტორიკოსების მონაცემების მიხედვით მითრიდატეს ასეთი ბრძანების შესრულების დროს 80 ათასამდე ადამიანი დაიღუპა. საყურადღებოა ამ მხრივ აპიანეს დასკვნა: „ამით სრულიად ცხადი გაადა, რომ აზიამ მითრიდატეს შიშით კი არა, უფრო რომაელთა სიძულვილის გამო ჩაიდინა მათ მიმართ ასეთი რამეო“.

მცირე აზიაში წარმატებების მიღწევის შემდეგ მითრიდატემ თავისი ფლოტი წარგზავნა ეგეოსის ზღვისაკენ გამოცდილი სარდლის, ბერძენ არქელაოსის უფროსობით. ფლოტმა ხელთ იგდო ეგეოსის ზღვის სრუტეები და კუნძულები, როდოსის გამოკლებით, და არქელაოსის დიდი არმია თრაკიისა და მაკედონიის გავლით

საბერძნეთში შეიჭრა. საბერძნეთის მთავარი ქალაქები ანტირომაულმა მოძრაობამ მოიცვა. კერძოდ ათენში რადიკალურ-დემოკრატიული გადატრიალება მოხდა. მას ეპიკურეული ფილოსოფიის მასწავლებელი არისტოიონი მეთაურობდა. თავის მოქმედებაში ის ღარიბებს ემყარებოდა და მათ ინტერესებთან დაკავშირებულ პროგრამას ანხორციელებდა. მისმა მოქმედებამ მდიდრების უმეტესი ნაწილი აიძულა, ქალაქიდან გაქცეულიყო. ათენში მომხდარმა გადატრიალებამ გავლენა მოახდინა ბერძენთა ზოგიერთ სახელმწიფოზე და მათაც მის მაგალითს წაბადეს.

მოკლედ, ერთი წლის შემდეგ მითრიდატეს ხელქვეით აღმოჩნდა თითქმის მთელი მცირე აზია, საბერძნეთი და შავი ზღვის ნაპირები, მხოლოდ მცირე აზიის შედარებით მცირე ნაწილი და კუნძული როდოსი უწევდა მას დიდ წინააღმდეგობას, ხოლო ეგეოსის ზღვაზე მისი ფლოტი ბატონობდა, რომლის შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი როლი მეკობრეებს ეკუთვნოდათ. მთელი დაქვემდებარებული ტერიტორია მითრიდატეს სატრაპიებად დაუყვია, განსაკუთრებული მზრუნველობა გამოუჩენია მას ბერძნული ქალაქებისადმი, რომლებიც 5 წლით ყოველგვარი გამოსადგებისაგან გაუთავისუფლებია.

ამგვარად, მითრიდატემ რომაელების ბატონობას აზიაში კატასტროფიული ვითარება შეუქმნა. აპიანეს სიტყვით, როცა რომაელებმა მითრიდატეს აზიაში შეჭრა შეიტყვეს, მის წინააღმდეგ ლაშქრობა გადაწყვიტეს, რაგრამ თვითონ გართული იყვნენ განდგომილ იტალიკებთან ბრძოლაში. ამავე დროს რომის სახელმწიფო ომის წარმოებისათვის საჭირო თანხების მხრივ დიდ გასაჭირს განიცდიდა და ამიტომ გადაუწყვეტიათ, გაეყიდათ „ის, რაც მეფე ნუმა პომპილიუსმა ღმერთების შესაწირავად დაადგინა“. ხოლო, როცა რომაელებმა აჯანყებული იტალიკები ძირითადად დაიმორჩილეს, რომის ხელისუფლებამ გადასწყვიტა, ენერგიულად შედგომოდა მითრიდატეს წინააღმდეგ ომის შემზადებას. მოკავშირეთა ომში მონაწილეობისაგან განთავისუფლებული ნაწილები თავს კამპანიის ქალაქ ნოლაში იყრიდნენ და მათგან საბერძნეთსა და აზიაში გასაგზავნ დიდ არმიას ამზადებდნენ. ამ არმიის ფრიად მნიშვნელოვან ნაწილებს სულას რაზმები შეადგენდნენ.

2. სოსიანუკი ბრძოლის გამწვავება რომში

როცა რომაელებმა განდგომილ იტალიკებთან ერთგვარი ურთიერთობა მოაწესრიგეს, მორიგ საკითხად მითრიდატეს წინააღ-

მდეგ ომის დაწყება დაისახეს. ოპტიმატებმა მოახერხეს 88 წლის კონსულებად თავიანთი კანდიდატების ლუციუს კორნელიუს სულას და კვინტუს პომპეუს რუფუსის გაყვანა. რომის სენატმა კი წილის ყრით აზიის პროვინციის გამგებლობა და მითრიდატესთან ომის წარმართვა სულას მიაწოდა. სულა იმ დროს ნიჭიერ, მაგრამ ულმობელ სარდლად ითვლებოდა და ისეთი გამოჩენილი ოპტიმატის, როგორც იგი იყო, ასეთი უფლებამოსილებით აღჭურვამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია მხედრებში და საერთოდ პომპეუსის წრეში. წარმოიქმნა სულას საწინააღმდეგო ძლიერი ოპოზიცია, რომელსაც 88 წლის სახალხო ტრიბუნი, სულპიცეუს რუფუსი მეთაურობდა. მან სახალხო კრების განსახილველად ღირსშესანიშნავი პროექტები წარადგინა: 1. ახალი მოქალაქეები იტალიკებიდან ყველა 35 ტრიბაში ნაწილდებიან და ამით მათი სრული უფლებრივი გათანასწორება ხდება ძველ მოქალაქეებთან. 2. სენატიდან გაირიცხებიან ის პირები, რომელთა ვალები 2 ათას დენარიუს აღემატება. გინაიდან სენატორებს შორის იმ დროს მნიშვნელოვანი იყო იმ პირთა რიცხვი, რომლებიც ვალებით იყვნენ დატვირთული, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ამ ღონისძიებას მიზნად სენატის დასუსტება ჰქონდა დასახული. 3. რომში დაბრუნების უფლება ენიჭებათ სატურნინის მოძრაობასთან დაკავშირებით გაძევებულ პირებს. ამ კანონპროექტების განხილვამ მღელვარე ხასიათი მიიღო. მოწინააღმდეგე წრეებმა ყოველგვარი საშუალება იხმარეს, რომ ხელი შეეშალათ მათი გატარებისათვის. კონსულებმა სულამ და პომპეუს რუფუსმა განსაკუთრებული სარწმუნოებრივი დღესასწაულების მომიზეზებით გადამწყვეტი სახალხო კრებისათვის დანიშნული ყველა დღე უქმედ გამოაცხადეს. მაგრამ რომში ისეთი მღელვარე ვითარება წარმოიქმნა, რომ მოწინააღმდეგენი იძულებული გახდნენ ხელი აეღოთ ოპოზიციაზე და სახალხო კრებამ სულპიცეუსის პროექტები მიიღო. ამას გარდა სახალხო კრების განსაკუთრებული დადგენილებით სულას ჩამოერთვა მითრიდატესთან ომში სარდლობა და გადაეცა მარიუსს აზიის პროკონსულის ხელისუფლების მინიჭებასთან ერთად. არც სულა და არც რუფუსი არ დაემორჩილნენ სახალხო კრების დადგენილებას და რომი დატოვეს. აპიანეს გადმოცემით (B. C. I, 57), სულა გაეშურა ჯარისკაცებთან ნოლაში და ყოველგვარად შეეცადა აემხედრებინა ისინი მარიუსისა და სულპიცეუსის წინააღმდეგ. იგი მოუწოდებდა მათ „რომი ტირანებისაგან გაეთავისუფლებინათ“. მისი სიტყვებით და მოწოდებებით აღელვებულმა ჯარისკაცებმა მოჰკლეს როდიდან მათთან გამოგზავნილი ორი სამხედრო ტრიბუნი და მას რომზე

გალაშქრება მოსთხოვეს. „გახარებულმა სულამო, გვიამბობს აპიანე, მაშინვე დასძრა ადგილიდან ექვსი ლეგიონი. ჯარის მეთაურები, ერთი ქვესტორის გამოკლებით, თანახმა არ იყვნენ სამშობლოს წინააღმდეგ გაელაშქრათ და რომში გაიქცნენ. გზაზე სულას შეხვდნენ რომიდან მომავალი ელჩები და შეეკითხნენ მას: რატომ ილაშქრებს სამშობლოზე შეიარაღებული ძალით. სულამ მათ უპასუხა: „ტირანებისაგან გასათავისუფლებლად“.

როცა სულა რომს მიახლოვებია, მასთან გამოცხადებულა მეორე კონსული პომპეუს რუფუსი, მოუწონებია მისი მოქმედება და მთლიანად შეერთებია მას. ყოველგვარი შეთანხმება და მით უმეტეს შერიგება სულას კატეგორიულად უარუყვია და, ქალაქის ყველა ალაყაფის კარების დაუფლების შემდეგ, ორი ლეგიონით შეჭრილა ქალაქში. ეს პირველი შემთხვევა იყო რომის ისტორიაში, როცა მის წინააღმდეგ, საკუთარივე ჯარი ილაშქრებდა. პოპულარებს გვერდში ამოუდგა ქალაქის მთელი მოსახლეობა და ამბოხებულ ლეგიონებს თავგანწირული წინააღმდეგობა გაუწია. ასეთ საბედისწერო ვითარებაში პოპულარების მეთაურებს დიდი ენერგია გამოუჩინიათ, მარიუსს ქალაქში მაცნეები დაუგზავნია და მონებისათვის თავისუფლება აღუთქვამს.

თუ რა ხასიათი მიიღო სულას ამბოხებულ ლეგიონებსა და ქალაქის მოსახლეობას შორის გაჩაღებულმა ხელჩართულმა ბრძოლამ, ამას პლუტარქე ასე აგვიწერს (Sul., IX): „მრავალრიცხოვანმა, მაგრამ უიარაღო მოსახლეობამ ჯარისკაცებს სეტყვასავით დააყარა სახურავებიდან კრამიტები და ქვები, აკავებდა მათს წინსვლას, უკან ახევინებდა თვით ქალაქის კედლებამდე. მაგრამ აქ გაჩნდა თვითონ სულა, ამ სურათის დანახვაზე მან დაიქვირა: „ცეცხლი წაუკიდეთ სახლებსო“, ხელი სტაცა ანთებულ ჩირაღდანს, თვითონ წაუძღვა ყველას და მეისრეებს უბრძანებდა. ეტყორცნათ ზემოთ სახურავებისთვის ცეცხლმოკიდებული ისრები. გონიერება მასში დადუმდა და ვნებამოდებული თავის მოქმედებაში განრისხების იმ ზომამდე მივიდა, რომ მხოლოდ მტრებს ხედავდა, არარად აგდებდა მეგობრებს, ნათესავებს და მახლობელთ და ცეცხლით იკაფავდა გზას უღმობლად, ხოლო ცეცხლი ხომ არ არჩევს მართალსა და დამნაშავესო“.

ასეთ სისხლისმღვრელ ბრძოლაში პოპულარები დამარცხდნენ და სულას ჯარები დაეპატრონენ რომს. სულპიცეუს რუფუსი გაიქცა, მაგრამ გზაზე მტრებს ჩაუვარდა ხელში და მოჰკლეს. მისი თავი სულას ბრძანებით ფორუმზე გამოდევს. მარიუსიც იძულებული გახდა, გაქცეულიყო. თავისი ვაჟით და ზოგიერთი მაილო-

ბლით ის აფრიკაში გაიქცა, სადაც ბოლოს მავრიტანიაში ჰპოვა თავშესაფარი. ამგვარად, სულა რომის სრული მბრძანებელი გახდა და, აპიანეს გადმოცემით (B. C. I, 59), მეორე დღესვე მოიწვია სახალხო კრება დემოკრატიის საწინააღმდეგო რეფორმების გასატარებლად. იგი უმტკიცებდა, თურმე, ხალხს, რომ იძულებული იყო, სახელმწიფოში შექმნილი პირობების გამო, მიეღო გადამწყვეტი ზომები. განცდილი ხოცვა-ჟლეტით დაშინებულმა მოქალაქეებმა თითქმის უხმოდ მიიღეს ახალი კონსტიტუციის წარმოდგენილი პროექტი, რომელიც ხალხს არსებითად ყოველგვარ პოლიტიკურ მნიშვნელობას უკარგავდა. პირველ რიგში სულამ მთლიანად გააუქმა სულპიცისუსის ინიციატივით სახალხო კრების მიერ მიღებული კანონები და ტრიბუტული კომისიების უფლებათა შემცირების მიზნით ცენტურიატული კომისიების მნიშვნელობა გააღიდა: საკანონმდებლო ფუნქციები ამ კომისიებს გადასცა და ნაცვლად ძვ. წ. 241 წელს რეფორმირებული საარჩევნო სისტემისა, რომელმაც ერთგვარად შეამცირა პირველი საცენზო თანრიგის გაბატონებული მდგომარეობა, ძველი სერვიუსეული ხმის მიცემის წესი და სისტემა აღადგინა. („ხმის მიცემა... არა ტრიბებში, არამედ, როგორც ეს მეფე ტულუს ჰოსტილიუსმა დააწესა, ცენტურებში“). მთავარი კი ის იყო, რომ დადგინდა, არც ერთი პროექტი არ შეეტანათ სახალხო კრების განსახილველად სენატის წინასწარი სანქციის გარეშე. ამ მხრივ თითქოს იმ მოსაზრებით ხელმძღვანელობდნენ, „რათა ხმის მიცემა არა ხელმოკლეთა და ყველაზე მეტად თამამების, არამედ შეძლებულთა და კეთილგონიერთა ხელში ყოფილიყო“. ასეთი ღონისძიება კი სახალხო ტრიბუნების საკანონმდებლო ინიციატივის გაუქმებას მოასწავებდა. აპიანე გვარწმუნებს, რომ სახალხო ტრიბუნებს, რომელთა ხელისუფლებამ უმეტესად „ტირანული ხასიათი მიიღო“, ჩამოართვეს მათი უფლების ბევრი პრეროგატივაო. არსებითად მათ მხოლოდ პლებების დახმარების უფლება შერჩათ და ისიც შეზღუდული სახით. სამაგიეროდ განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვეს სენატი, რომელიც სულას 300 ახალი წევრით შეუვსია.

ასეთ ღონისძიებათა გატარების შემდეგ სულა თავისი ჯარით მალე მითრიდატესთან საომრად უნდა გამგზავრებულიყო, მაგრამ წინასწარ საჭირო იყო 87 წლისათვის ისეთი კონსულების არჩევა, რომლებიც მის მიერ შექმნილი წყობილების ერთგული დამცველები იქნებოდნენ. პლუტარქეს სიტყვით (Sul., X), ხალხმა სულასადმი სიძულვილი იმაში გამოხატა, რომ მის მიერ წამოყენებული კანდიდატები უარჰყო და კონსულებად აირჩია ლუციუს კორნე-

ლიუს ცინა — მარიუსელი და გნეიუს ოქტავიუსი — ოპტიმატი. სულამ მათ მაინც ჩამოართვა ფიცი, რომ დაიცავდნენ მის მიერ დამყარებულ წყობილებას, და გაემგზავრა მითრიდატესთან საომრად.

სულას წასვლის შემდეგ რომი ისევ დიდმა შინაურმა მღელვარებამ მოიცვა. ცინამ, რომელსაც მხარს უჭერდა ტრიბუნების უმრავლესობა, სახალხო კრებაში კვლავ წამოაყენა კანონპროექტი ახალი მოქალაქეების ყველა ტრიბაში განაწილებისა და სულას გადატრიალების დროს კანონს გარეშე გამოცხადებულ პირთა ამნისტიის შესახებ. ამ კანონპროექტის განხილვა ფორუმზე მოპირდაპირეთა შორის ნამდვილ ხელჩართულ სისხლისმღვრელ ბრძოლად გადაიქცა. ცხარე შეტაკებაში ათი ათასამდე კაცი დაიღუპა და, ორატორ ციცერონის სიტყვით: „მთელ ფორუმზე ეყარა მოქალაქეთა გვამების გროვა და იდგა მათი სისხლის გუბეები“. გაიმარჯვეს სულანელ-ოპტიმატებმა და კორნელიუს ცინა და პოპულარების სხვა მეთაურები იძულებული გახდნენ რომიდან გაქცეულიყვნენ. ცინამ ნოლას გარემომცველ ჯარს შეაფარა თავი. ამ ჯარში მრავლად იყვნენ ჯარისკაცები ახალი მოქალაქეებიდან და ამიტომ მან მოახერხა მათში სულანელების საწინააღმდეგო განწყობილების გაღვივება და თავის მხარეზე გადაყვანა. მას მრავლად მიემხრნენ იტალიკები. აპიანეს სიტყვით (I, 66), „მოკავშირე ქალაქები მისთვის ჯარსა და ფულს აგროვებდნენ და მასვე შეუერთდა მრავალი გავლენიანი პირი რომიდან, რომელთაც არ მოსწონდათ იქ დამყარებული წყობილება.“ პოპულარების ზოგიერთი მეთაურიც მიმოიფანტა იტალიაში, სულანელების წინააღმდეგ ამხედრებდა ხალხს და თავს უყრიდა მებრძოლთ. ამავე დროს აფრიკიდან დაბრუნებულმა მარიუსს უფროსმა ეტრურიაში იწყო ჯარის მოგროვება და მალე მის გარშემო გაქცეული მონებისა და იტალიკებისაგან შემდგარი ექვსათასიანი არმია მოგროვდა. მარიუსისა და ცინას გაერთიანებული არმიები სხვადასხვა მხრიდან მიადგნენ რომს. მარიუსმა ოსტია აიღო და ქალაქს სურსათ-სანოვავის მიწოდება შეუწყვიტა. ამას გარდა, აპიანეს გადმოცემით (I, 69), „ცინამ რომში წარგზავნა მაცნეები და თავისუფლების მინიჭება აღუთქვა იმ მონებს, რომლებიც მის მხარეზე გადავიდოდნენ. მაშინვე მის მხარეზე მონების დიდ რიცხვს გადაურბენია“. თავისუფალშობილთა მნიშვნელოვანი რიცხვიც გადასულა ცინას მხარეზე.

რომის სენატი იძულებული გამხდარა, ხელი აეღო წინააღმდეგობაზე და კაპიტულაციასზე დათანხმებულიყო. თავის მხრივ პოპულარებმაც სასტიკად იძიეს შური სულას მომხრე ოპტიმატებზე.

ხუთი დღე მიმდინარეობდა ქალაქში შეუწყნარებელი მკვლელობები და ძარცვა-გლეჯა და ასეთმა მოვლენამ საკმაოდ ფართო ასპარეზი ჰპოვა მთელ იტალიაში. მართალია, შემდგომი დროის რომის ისტორიოგრაფია ერთგვარად აჭარბებს 87 წელს გამარჯვებული პოპულარების, განსაკუთრებით მარიუსის მიერ ჩადენილ სისასტიკეთა დასურათებაში, მაგრამ არ შეიძლება უარყოთ, რომ მოცემული სურათი ძირითად ხაზებში სინამდვილეს გადმოგვცემს.

გამარჯვებულებმა აღადგინეს წინანდელი წყობილება და 88 წლის კონსულებად აირჩიეს მარიუსი და ცინა. მაგრამ მეშვიდეჯერ კონსულად ყოფნა მარიუსს მხოლოდ ერთ თვეს მოუხდა, ვინაიდან იგი მალე ავად გახდა და 88 წლის იანვარში გარდაიცვალა. მის ადგილას აირჩიეს აგრეთვე პოპულარების პარტიის გამოჩენილი მოღვაწე ლუციუს ვალერიუს ფლაკუსი.

სულას ჩამოართვეს მითრიდატესთან ომში მთავარსარდლობა, სამშობლოს მტრად გამოაცხადეს, მისი სახლი მიმოანგრიეს და ქონების კონფისკაცია გაატარეს. მტრებად იქნენ გამოცხადებული აგრეთვე სულას მიმდევართა მეთაურები და უკიდურესი ოპტიმატები. მათი სახლებიც გაანადგურეს და სიკვდილით დასაჯეს ქონების კონფისკაციით, მათი მოკვეთილი თავები კი ფორუმზე გამოდევს. ასეთ დასჯილთა შორის იყო კონსული ოქტავიუსიც.

სხვა მდგომარეობა წარმოიქმნა იმ გააზატებული მონების მიმართ, რომელნიც პოპულარების ჯარს შეუერთდნენ და მათს მხარეზე იბრძოდნენ. მათს წრეში თავი იჩინა ყოფილი პატრონებისადმი სამაგიეროს გადახდის გრძნობამ და, წყაროების ცნობით, ისინი ფართოდ უვარდებოდნენ მათ სახლებში, არბევდნენ და ხოცავდნენ ოჯახის წევრებს. აპიანე გვარწმუნებს (I, 74), თითქოს „ცინამ მათ არაერთხელ აუკრძალა ამის ჩადენა, მაგრამ ისინი არ უჯერებდნენო. მაშინ ცინამ ერთ ღამეს, როცა მონებს ეძინათ, შემოარტყა მათ რაზმი, რომელიც გალებისაგან შედგებოდა და მათ ისინი მთლიანად ამოხოცეს. ასე მიიღეს მონებმა ჯეროვანი სამაგიერო მათ მიერ ბატონებისადმი ერთგულების არაერთგზის დარღვევისათვის“. ყოფილ მონების მიმართ ასეთი სასტიკი ღონისძიება, ცინას ბრძანებით, მარიუსელების ერთ მეთაურთაგანს კვინტუს სერტორიუსს გაუტარებია, რომელმაც შემდგომში თვალსაჩინო როლი შეასრულა, რაზეც საუბარი თავის ადგილას გვექნება.

მარიუსის სიკვდილის შემდეგ კონსულად არჩეული ვალერიუს ფლაკუსის წინამძღოლობით რომაელებმა მითრიდატეს წინააღმდეგ ახალი არმია წარგზავნეს. ამ არმიამ მოახერხა რომისადმი

მტრულად განწყობილი ეპირი და მაკედონია გაეგლო, ბოსფორი გადაელახა და აზიაში გადასულიყო. ფლაკუსს ევალეზოდა ებრძოლა არა მხოლოდ მითრიდატეს, არამედ მეამბოხე სულას წინააღმდეგაც. რომში კი თითქმის მთელი ძალაუფლება ცინას ხელში გადავიდა, რომელსაც სამჯერ ზედიზედ ირჩევენ კონსულად (87—85). მისი მმართველობის დროს, გარდა სულას ყველა კანონის გაუქმებისა, გატარებულ იქნა ფართო დემოკრატიული ღონისძიებები: რომაელ მოქალაქეებთან სრული უფლებრივი გათანაბრების მიზნით ახალი მოქალაქეები იტალიკებიდან კვლავ ყველა 35 ტრიბაში გაანაწილეს, ქალაქის დავალიანებული პლებისის ინტერესების მიხედვით ვალები 3/4-ით შეამცირეს და ასეთი შემცირება ბინის ქირის დავალიანებასაც შეეხო; გატარებულ იქნა საყურადღებო ფინანსიური რეფორმაც: ჩვენ ვიცით, რომ სახალხო ტრიბუნმა ლივიუს დრუზუს უმცროსმა ყოველ რვა სრულფასოვან ვერცხლის დენარიუსზე ერთი მოვერცხლილი სპილენძის დენარიუსის გამოშვება იწყო. ასეთმა არასრულფასოვანმა მონეტამ თანდათან თავისი ღირებულება დაჰკარგა და ამან ფულის ბრუნვა დაარღვია, ამიტომ პრეტორ გრატიდიანუსის ინიციატივით ასეთი არასრულფასოვანი ფული ნაწილობრივ ახალი სრულფასოვანი მონეტით შეცვალეს. უყურადღებოდ არ დაუტოვებიათ სოფლის პლებისიც და მის სასარგებლოდ უცდიათ რამდენიმე ღონისძიების გატარება, მაგრამ ძირითადად იმით დაკმაყოფილებულან, რომ 84 წელს მიუღიათ კანონი კაპტუაში დიდი ახალშენის გადაყვანის შესახებ. დიდ მზრუნველობას იჩენდნენ იმ დროს პოპულარები იტალიკების მიმართ. ამ მხრივ სხვა ღონისძიებათა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ ცენზორებმა მარციუს ფილიპუსმა და მარკუს პერპერნამ საფუძვლიანად გადასინჯეს ძველი რომაული ტრიბები და ღრმად შეურიეს მათ ახალი მოქალაქეები. ამიტომ გასაგებია, რომ იტალიკების ფართო მასა პოპულარებისადმი ერთგულებას იცავდა და მათს მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენდა. ხოლო ბუნებრივი იყო ის დაინტერესებაც, რომელსაც ამჟღავნებდა მხედრების წრე, რომელმაც მითრიდატეს ომისა და სულას მოქმედების შედეგად ფრიად მნიშვნელოვანი ნივთიერი ზარალი განიცადა.

მაგრამ ამავე დროს რომში სენატორთა შორის არსებობდა ისეთი ჯგუფი, რომელიც პოპულარების მოღვაწეობის წინააღმდეგი იყო და სულასთან შეთანხმებას ისახავდა მიზნად. თავის მხრივ სულამაც ასეთ ხერხს მიმართა; მითრიდატესთან ზავის დადების შემდეგ სენატს მოახსენა ომის დამთავრება და მისი განზრახვა იტალიაში დაბრუნებისა. ამასთან აღუთქვა, რომ დაიცავდა ახალი

მოქალაქეებისადმი მინიჭებულ უფლებებს. სენატორების მოხსენებულმა ჯგუფმა მასთან მოლაპარაკებაც დაიწყო. ასეთმა გარემოებამ აიძულა კონსულები ცინა და კარბო სულას წინააღმდეგ ექსპედიციისათვის ჯარის შეგროვება დაეწყოთ ადრიატიკის ზღვაზე, მაგრამ ჯარისკაცების ნაწილი ანკონაში ხომალდებზე ჩასხდომის დროს აჯანყდა და ცინა მოჰკლა. გადარჩენილმა კარბომ კი ექსპედიცია გადადო. ვიდრე ამ თემაზე ლაპარაკს გავაგრძელებდეთ, გავეცნოთ მითრიდატესთან სულას ბრძოლის მთავარ მომენტებს.

3. პიკვედი ომი მითრიდატეს წინააღმდეგ

87 წლის გაზაფხულზე სულა თავისი ჯარით ეპირში გადავიდა. ვინაიდან მითრიდატემ უარჰყო სულას სამშვიდო წინადადებები, რომლებიც ძირითადად ომამდე არსებული მდგომარეობის აღდგენას გულისხმობდა, სულა სასწრაფოდ შეიჭრა ბეოტიაში. აქ მან დაამარცხა მითრიდატეს სარდალი არქელაოსი და ათენის „ტირანი“ არისტოიონი და შემდეგ თითქმის მთელ საბერძნეთს დაეპატრონა ათენისა და პირეუსის გამოკლებით, სადაც თავი შეაფარეს არქელაოსმა და არისტოიონმა. სულამ ათენს ალყა შემოარტყა, რომელიც რამდენიმე თვე გაგრძელდა.

გარემოცული ათენის დამცველები დიდი გაჭირვებით ახერხებდნენ ზღვით სურსათ-სანოვავისა და დამხმარე ძალების მიღებას და თავდაცვის განმტკიცებას. მაგრამ რომაელები იმასაც კი არ მოერიდნენ, რომ თავიანთი საალყო მანქანებისათვის ისეთი ისტორიული ადგილები გაეჩხათ, როგორიც იყო აკადემიისა და ლიკეონის ჭალები. ჩვენ ვიცით, რომ პირველი იმ ადგილს წარმოადგენდა, სადაც პლატონმა თავისი ფილოსოფიური სკოლა დააარსა, ხოლო მეორე აპოლონის ტაძართან არსებობდა, სადაც ერთ დროს არისტოტელე მოძღვრობდა.

ათენმა და პირეუსმა სულას დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს და ყველა მისი შეტევა მოიგერიეს. მაშინ სულამ მათს წინააღმდეგ ისე შეავიწროვა ალყა, რომ ათენი უდიდესი სიმშვილის წინაშე დააყენა. ამიტომ ათენი იძულებული გახდა ბრძოლაზე ხელი აეღო.

სულას ჯარი ქალაქში შეიჭრა და ათენში გაიმართა, აპიანეს სიტყვით (Mithr.—38), დიდი და უმოწყალო ჟლეტა, არ იბრალდნენ არც ბავშვებს და არც ქალებს. ათენელების მხოლოდ მცირეოდენმა ნაწილმა შესძლო აკროპოლისში გაქცევა. არისტოიონი იძულებული გახდა ცეცხლი წაეკიდებინა მუსიკალური შეჯიბრე-

შის შენობის—ოდეონისათვის. ბოლოს სულამ აკროპოლისიცი აიღო და გაძარცვა, სიკვდილით დასაჯა არისტიონი და მისი მანლობელი პირები, დანარჩენთ სიცოცხლე შეუნარჩუნა და ათენსაც „თავისუფლება“ დაუტოვა.

ამავე დროს საბერძნეთის განთქმული კულტურული ცენტრი, უდიდეს მხატვრულ საუნჯეთა შემცველი ათენი თავის ჯარისკაცებს მისცა დასარბევად და გასაძარცვავად. პლუტარქე გადმოგვცემს, რომ ათენის ქუჩებში გამართულ ხოცვა-ჟლეტის დროს ათენის ემიგრანტები ემუდარებოდნენ თურმე სულას, შეებრალებინა მოსახლეობა და მან თითქოს უპასუხა: ვუბოძებ მრავალთ მცირეთ და მიცვალებულთა მოსახსენებლად შევიწყნარებ ცოცხლებსო (Sul., XIV). არა ნაკლები სისასტიკით მოექცა იგი ათენის განთქმულ ნავსადგურს პირეუსს..

ამ გარემოების შემდეგაც სულას მდგომარეობა კვლავ მძიმე იყო. ერთი მხრივ, მითრიდატემ მაკედონიაში დიდი სამხედრო ძალა გამოგზავნა, რომელიც თერმოპილესთან გამოჩნდა და მაკედონია დაიკავა. ბეოტიაში იგი არქელაოსის არმიის ნაშთებს შეუერთდა. მეორე მხრივ, ჩვენ ვიცით, რომ რომში მომხდარმა გადატრიალებამ მას სარდლობა ჩამოართვა და მის ადგილას კონსული ვალერიუს ფლაკუსი დაინიშნა. მესამე მხრივ, სულას აფიქრებდა ის გარემოება, რომ უფლოტოდ ბრძოლა მითრიდატეს წინააღმდეგ თითქმის შეუძლებელი იყო. ამიტომ ამ საქმის მოგვარება მან თავის ნიჭიერ ქვესტორს, ლიცინიუს ლუკულუსს მიაწოდო. როდოსელებისაგან მან ექვსი ახალი ხომალდის მიღება მოახერხა, მაგრამ მათი უმეტესი ნაწილი მეკობრეებმა წაართვეს. მაშინ ლუკულუსი ალექსანდრიაში ეწვია ეგვიპტის მეფეს და ფლოტით დახმარება სთხოვა, მაგრამ ზრდილობიანი უარი მიიღო. ეს უკვე იმის მომასწავებელი იყო, რომ რომის სახელმწიფოს ძველი ავტორიტეტი ამ დროს უკვე საგრძნობლად იყო შერყეული. მძიმე იყო სულას ჯარის ფინანსიური მდგომარეობაც. ამიტომ ის არ მოერიდა ძველი საბერძნეთის ცნობილი ადგილების უმოწყალო გაძარცვას.

ყოველივე ამის მიუხედავად, სულამ იშვიათი ენერგიით და გამბედაობით განაგრძო ომი მითრიდატეს წინააღმდეგ. მან წელს სულას დიდი ბრძოლა მოუხდა მითრიდატეს ჯარებთან ბეოტიაში ქერონეასთან და გამარჯვება მოიპოვა.

იმავე წელს ეპირში გადავიდა რომაელების მეორე არმია ვალერიუს ფლაკუსის წინამძღოლობით. ეს არმია და სულას ჯარები ერთმანეთს თესალიაში დაუპირისპირდნენ. მაგრამ შეტაკება მათს შორის არ მომხდარა. ფლაკუსის არმია ჩრდილოეთისაკენ წავიდა,

განვლო მაკედონია და თრაკია, გადალახა ბოსფორი და მცირე აზიაში გადავიდა. სულა მას არ დადევნებია, ვინაიდან საბერძნეთში ინდომარეობა ჯერ კიდევ რთული იყო: მითრიდატემ ევბეაზე, კვლავ თავი მოუყარა დიდ სამხედრო ძალას და გადაიყვანა აქედან ჯარები შუა საბერძნეთში. ბეოტიაში ორქომენოსთან მოხდა მეორე დიდი ბრძოლა სულას და მითრიდატეს ჯარებს შორის და რომაელებმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვეს. სულამ მთელი საბერძნეთი გასწმინდა მითრიდატეს ჯარებისაგან.

საბერძნეთში განცდილმა დიდმა მარცხმა მითრიდატეს მდგომარეობა თვით მცირე აზიაშიც შეარყია. აქაც სხვადასხვა ადგილას თავი წამოყვეს პრორომაული განწყობილებისა და მიმართულების ჯგუფებმა და მისგან განდგომა იწყეს ზოგიერთმა ქალაქებმა. ასეთი განწყობილება განსაკუთრებით ქ. ქიოსში გამოვლინდა. მითრიდატეს ჯარების სარდლობა იძულებული იყო, ბრძოლით აეღო ეს ქალაქი და სასტიკი სასჯელის სახით მას დიდი კონტრიბუცია დაადო, ხოლო მისი თავისუფალი მოსახლეობა, რომელსაც მცველებად მონები მიუჩინა, კოლხიდაში წარგზავნა. მითრიდატეს საწინააღმდეგო გაჰოსვლებს ადგილი ჰქონდა ქ. ეფესოსში და ზოგიერთ სხვა ქალაქში. მითრიდატეს ველარ შველოდა ვერც უსასტიკესი ზომები და ვერც მის მიერ წამოყენებული დემოკრატიული ლოზუნგები: მცირე აზიის ქალაქებისადმი თავისუფლების მინიჭება, ვალების კასაცია, მონების გათავისუფლება, მეტეკებისათვის მოქალაქეობრივი უფლების მიცემა. მას სრული დამარცხება მოელოდა. ის რომაელების ორი—სულას და ფლაკუსის—არმიის რკალში ემწყვდებოდა.

ჩვენ ვიცით, რომ სულას გარდა მითრიდატეს წინააღმდეგ იბრძოდა რომის კონსულის, ვალერიუს ფლაკუსის არმია. მაგრამ მის ჯარში თანხმობა არ სუფევდა, თვითონ სარდალი ჯარისკაცებში ავტორიტეტით არ სარგებლობდა და მისი ლეგატი ფლავიუს ფიმბრია მათს წრეში მის საწინააღმდეგო აგიტაციას ეწეოდა. ამ ნიადაგზე წარმომდგარა შეთქმულება და ფლაკუსი მოუკლავთ. ამ მკვლელობას აპიანე ასე გადმოგვცემს (Mithr., 52): „ფიმბრია დაედევნა მას (ფლაკუსს) და ჭაში დამალული მოჰკლა, თუმცა იგი რომაელთა კონსული იყო და ამ ომის მხედართმთავარი... მოსჭრა თავი და ზღვაში გადააგდო, ხოლო დანარჩენი ტანი დაუმარხავი დააგდო, თავის თავი კი ლაშქრის შეუზღუდავ მხედართმთავრად გამოაცხადა“.

ამ ახალი მხედართმთავრის, ფიმბრიას წინააღმდეგ მითრიდატემ წარგზავნა ლაშქარი თავისი ვაჟის მითრიდატე უმცროსის წინაძღოლობით.

ფიმბრიაშ პროპონტიდასთან სასტიკად დაამარცხა ეს ლაშქარი და მითრიდატე უმცროსმა მცირერიცხოვანი თანმხლებლებით პერგამოსში გაქცევით უშველა თავს, სადაც იმ დროს მამამისი იმყოფებოდა. მაგრამ ფიმბრიას ჯარი მსწრაფლ გაჩნდა პერგამოსის კედლებთან და მითრიდატე უმცროსი იძულებული გახდა სასწრაფოდ გასცლოდა ქალაქს და თავი ახლომდებარე ნავსადგურ პიტანეს შეაფარა. მაგრამ ფიმბრიაშ იქაც მისდია და ირგვლივ თხრილი შემოავლო, „ვიდრე მეფე ხომალდებით მიტილენში (ლესბოსზე) არ გაიქცა“.

მეორე მხრივ, სულას ქვესტორმა ლუკულუსმა ამასობაში უკვე მოახერხა იმდენად ძლიერი ფლოტის შექმნა, რომ რომაელებმა შესძლეს ეგეოსის ზღვის კუნძულებზე გაბატონება. ამის შედეგი კი ის იყო, რომ კუნძულებისა და მცირე აზიის ქალაქებმა უფრო გაბედულად იწყეს რომაელების მხარეზე გადასვლა.

ამიტომ ფიმბრიაშ ლუკულუსს სთხოვა, დახმარებოდა პონტოს მეფის დატყვევებაში, მაგრამ მისი მიმართვა უშედეგო დარჩა. მაშინ იგი მიუბრუნდა მცირე აზიის იმ ქალაქებს, რომლებიც მითრიდატეს მიემხრნენ, და აოხრებდა მათ ქვეყანას. არ დაუზოგავს მას ისეთი ქალაქიც, როგორიც ილიონი იყო. მის აწიოკებადარბევას აპიანე ასე აგვიწერს (Mithr., 53): „ქალაქში რომ შევიდა, ყველანი დახოცა, ვინც კი შემოხვდა და ყველაფერი დასწვა... მან არც ტაძრები დაინდო, არც ისინი, ვინც ათენას ტაძარს იყვნენ თავშეფარებულები; ესენი თვით ტაძართან ერთად დასწვა... ქალაქი, რომელმაც უარესი გადაიტანა, ვიდრე აგამემნონის დროს, დაიღუპა ნათესავთა ხელით, მისი ნანგრევებიც კი აღარ გადარჩენილა, არც ტაძარი, არც ქანდაკება“.

საერთოდ ამ დროს მცირე აზიის მოსახლეობა ძნელად წარმოსადგენ რბევა-აწიოკებას განიცდიდა როგორც მითრიდატეს, ისე სულასა და ფიმბრიას ჯარების მხრივ და მას აუტანელ ტვირთად აწვა მოპირდაპირე მხარეთა საომარი მოქმედება.

ამასთან ომის ასპარეზზე ისეთი სიტუაცია დამყარდა, რომ მცირე აზიაში გადასულ სულას ადვილად შეეძლო მითრიდატეს საბოლოო დამარცხება და განადგურება, მაგრამ მას დიდად აფიქრებდა ის წარმატება, რომელიც მითრიდატესთან ბრძოლაში რომის მეორე დემოკრატიულმა არმიამ მოიპოვა: ასე თუ ისე სულა ჯერ კიდევ მაინც მემამოხე მთავარსარდლად ითვლებოდა, რომელიც რომის ცენტრალურ ხელისუფლებას არ დაემორჩილა; აზიის მთელი პროვინცია კი თითქმის მთლიანად მის მოწინააღმდეგე რომაელი სარდლობის ხელქვეითი გახდა. ამიტომ ის არ მოერიდა

ისეთი ნაბიჯის გადადგმას, როგორიც მითრიდატესთან სამშვიდობო მოლაპარაკების დაწყება იყო. ამ მიზნისათვის მან მთლიანად გამოიყენა მითრიდატეს მხედართმთავარი არქელაოსი.

ჯერ ერთმანეთს შეხვდნენ არქელაოსი და სულა. არქელაოსმა წინადადება მისცა სულას, რომაელებს აზია დაეტოვებინათ და რომში დაბრუნებულიყვნენ და სამაგიეროდ აღუთქვამდა პონტოელების დახმარებას იმ ბრძოლაში, რომელიც მას რომში მოელოდა. სულამ კი მოითხოვა: მითრიდატეს მთლიანად გადაეცა ფლოტი, დაებრუნებინა ტყვეები, ემიგრანტები და გაქცეული მონები, აენაზლაურებინა ომში გაწეული ხარჯები, დაეტოვებინა ყველა დაპყრობილი პროვინცია და დაკმაყოფილებულიყო მისი მეფობის დასაწყისში არსებული საზღვრებით. მითრიდატე იძულებული იყო შეხვედროდა სულას. შეხვედრა მოხდა 85 წელს ქ. დარდანში (ჰელესპონტზე). სულამ, რომელიც დიდად იყო დაინტერესებული, რაც შეიძლება მალე დაბრუნებულიყო რომში, მითრიდატეს საკმაოდ კომპრომისული პირობები წაუყენა: ომის დაწყებიდან ყველა დაპყრობილ მხარეზე ხელის აღება, 2 ათასი ტალანტის კონტრიბუციის გადახდა და პონტოს სამეფოს ფლოტიდან 80 გემის გადაცემა. ასეთ კომპრომისულ პირობებზე მითრიდატე, რა თქმა უნდა, დათანხმდა და იმასაც კი მიაღწია, რომ „რომაელი ხალხის მეგობრისა და მოკავშირის“ ტიტული მოიპოვა. ზავის დამყარების შემდეგ სულამ მიზნად ფიმბრიას ჯარების განადგურება დაისახა. მან შეუტია პერგამოსთან დაბანაკებულ ფიმბრიას ჯარს. ჯარის დიდმა ნაწილმა ფიმბრიას უღალატა და სულას მხარეს გადავიდა. „ფიმბრია პერგამოსში წავიდა; შევიდა ასკლეპიოსის ტაძარში და დაიცა მახვილი. რადგან ჭრილობა მისთვის სასიკვდილო არ გამოდგა, უბრძანა თავის მონას მახვილი გაერჭო“ (აპიანე, იქვე, 60).

პროვინცია აზია სულას სრულ განკარგულებაში გადავიდა. იგი სასტიკად გაუსწორდა ადგილობრივ მცხოვრებლებს. სიკვდილით დასაჯა მითრიდატეს მომხრეები, რომლებიც ხელთ იგდო, და განსაკუთრებული სისასტიკე გამოიჩინა იმათდამი, ვინც 88 წელს რომაელებისა და იტალიელების ამოხოცვაში მიიღო მონაწილეობა. მითრიდატეს მიერ გატარებული ვალების კასაცია და მონების განთავისუფლება სულამ გააუქმა. აპიანეს სიტყვით, მან „მონებს, რომლებსაც თავისუფლება მიანიჭა მითრიდატემ, გამოუცხადა, რომ მაშინვე დაბრუნებოდნენ თავიანთ ბატონებს“. ადგილობრივ მოსახლეობას დაეკისრა ომის დაწყების დროიდან გადაუხდელ გამოსაღებთა გადახდა და დიდი სამხედრო კონტრიბუცია 20 ათასი ტალანტის რაოდენობით. კონტრიბუციის თანხის

წესაგროვებლად განსაკუთრებული ზომები იყო მიღებული: „ჯარისკაცები... დიდად ავიწროვებდნენ, ქალაქები კი ისედაც გაჭირვებულ მდგომარეობაში იყვნენ, ისინი სესხულობდნენ ფულს დიდი პროცენტით; ზოგი საწინდრად მსესხებელს თეატრს აძლევდა, ზოგი — გიმნასიებს, სიმაგრეებს, ნავსადგურებს ან სხვა რამე სახელმწიფო ქონებას. ამგვარად მოუგროვებს და მიუტანეს ფული სულას“ (აპიანე, იქვე, 63).

სამაგიეროდ მან უხვად დააჯილდოვა ის მხარეები და ხალხები, რომლებიც რომის ერთგულები დარჩნენ: „ილიონელებს, ქიოსელებს, ლიკიელებს, როდოსელებს, მაგნეზიას და ზოგ სხვას თავისუფლება მიანიჭა და რომაელთა მეგობრად ჩარიცხა“ (იქვე, 61).

4. სულას დაბრუნება რომში და მწვავე სამოქალაქო ომის გაგრძელება

84 წელს სულა მცირე აზიიდან საბერძნეთში გადავიდა და საბერძნეთმა კვლავ განიცადა რომაელების მკაცრი ოკუპაცია. 83 წლის გაზაფხულზე კი დიდი ნადავლით დატვირთული სულა 40 ათასიანი არმიისა და უზარმაზარი ფლოტის თანხლებით იტალიისაკენ დაიძრა, თუ რა განწყობილებით უახლოვდებოდა ის იტალიას და რას განიცდიდნენ მისი მოპირდაპირენი, ამას აპიანე შემდეგი სიტყვებით გადმოგვცემს (B. C. I, 81): „სულა მიდიოდა რომში თავისი მტრებისადმი უმკაცრესი, თუმცა დაფარული შურისძიების გრძნობით. ქალაქში დარჩენილი რომაელები, რომელნიც კარგად იცნობდნენ სულას ზნეს და ახსოვდათ მისი წინანდელი აერიში და რომის ხელში ჩაგდება, შიშს განიცდიდნენ, როცა მოიგონებდნენ სულას წინააღმდეგ გამოცემულ დეკრეტებს, მისი სახლის დაქცევას, მისი ქონების კონფისკაციას, მისი მეგობრების მოკვლას... ისინი სთვლიდნენ, რომ მათთვის საშუალო გზა არ არსებობდა,—ან გამარჯვება ან საბოლოო დაღუპვა... როგორც ყოველთვის ხდება ხოლმე უკიდურესი საფრთხის დროს, აქაც გამოჩნდა დიდი ენერგია, დიდი თავგამოდება“.

ამიტომ, როცა სულა ბრუნდიზიუმში გადმოვიდა, სადაც მას ალაყაფის კარები გაუღეს, მთელი იტალია მწვავე სამოქალაქო ომმა მოიცვა, რომელიც იმ დრომდე გაგრძელდა, ვიდრე სულამ სრული ბატონობა არ მოიპოვა.

ბრუნდიზიუმში გადმოსულ სულას ყოველი მხრიდან შეუერთდნენ მისი მომხრეები და რომში არსებული წყობილებით უკმაყოფილო ოპტიმატები. მათ შორის იყვნენ კვინტუს მეტელუსი და 23

წლის ახალგაზრდა გნეუს პომპეუსი, რომელმაც თან მოიყვანა თავის კლიენტებისა და მოიჯარეებისაგან შემდგარი ორი ლეგიონი-მოქირავნეთა რაზმით მივიდა მასთან აგრეთვე იტალიაში უმდიდრესი ოჯახის შვილი მარკუს ლიკინიუს კრასუსი, რომლის ძმა და მამა მარიუსელებმა სიკვდილით დასაჯეს.

მართალია, თავის მხრივ მარიუსელებმა დიდ ჯარს მოუყარეს თავი, მაგრამ მასში სუსტი დისციპლინა სუფევდა და გამოცდილი სარდლებითაც ღარიბი იყო. სულას ჯარის უპირატესობას კი, გარდა კარგი სარდლებისა, ისიც წარმოადგენდა, რომ სულა მდიდარი იყო ნივთიერი სახსრებით, მაშინ როცა მარიუსელების ზაზინა უდიდეს სიღიწროვებს განიცდიდა.

როცა სულა კამპანიაში შეიჭრა, აქ მას დახვდნენ 83 წლის კონსულები კარბო და კორნელიუს სციპიო, მაგრამ მან პირველსავე შეტაკებაში დაამარცხა კარბოს ჯარი, ხოლო სციპიოს მეომრებმა მიატოვეს იგი და სულას მხარეზე გადავიდნენ.

რომში 82 წლის კონსულებად აირჩიეს ისევ კარბო და მარიუს უმცროსი. ცნობილი მარიუსის ეს ახალგაზრდა ვაჟი სიმამაცით და ენერგიით გამოირჩეოდა, მაგრამ ჯერ კიდევ აკლდა მხედართმთავრის ტაქტი და გამოცდილება. მარიუსელებთან ერთად სულას წინააღმდეგ თავგანწირულად იბრძოდა იმ სამნიტების ნაწილი, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო დამორჩილებული განვლილ საკავშირო ომში. მათს სახელგანთქმულ მეთაურს ტელეზინს კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული, რომ სულას გამარჯვება სამნიტებისათვის უალრესად საბედისწერო იქნებოდა, ამიტომ ის არავითარ განსაცდელსა და საფრთხეს არ გაუბრძოდა.

მარიუს უმცროსი თავის ჯარით ლაციუმში იდგა და ელოდა სულას, რომელიც რომისაკენ მიიწევდა. საკრიპორტუსთან მოხდა დიდი ბრძოლა. სულას მხარეზე რამდენიმე კოჰორტის გადასვლამ ხელი შეუწყო მარიუს უმცროსის დამარცხებას. ჯარის დარჩენილი ნაწილით მან პრენესტეს მიაშურა და იქ ჩაიკეტა. ამგვარად მარიუსი იძულებული იყო რომი დაეტოვებინა, მაგრამ ქალაქიდან წასვლის წინ სიკვდილით დასაჯა სულას იქ დარჩენილი მომხრეები. სულა ყოველგვარი წინააღმდეგობის გაუწევლად შევიდა რომში, ხოლო იქიდან მალე დაიძრა ჩრდილოეთ იტალიისაკენ, სადაც ადრიატიკის ზღვასთან კონსული კარბო მედგრად ებრძოდა სულას ლეგატების—მეტელუსის, პომპეუსისა და კრასუსის ლაშქართ.

ამასობაში პრენესტეში გამომწყვდეულ მარიუსის დასახმარებლად მოვიდა სამნიტების მრავალათასიანი ლაშქარი. ამიტომ სულამ თავისი ჯარის ნაწილი ეტრურიაში დატოვა და დანარჩენი

ნაწილით სამნიტების წინააღმდეგ გამოეშურა ლაციუმში. შეიცვალა მდგომარეობა ჩრდილოეთ იტალიაშიც: მეტელუსისა და პომპეუსის ჯარებმა თანდათანობით ისეთ წარმატებას მიაღწიეს, რომ კარბო სრულ სასოწარკვეთილებამდე მიიყვანეს და ის იტალიიდან გაიქცა. ამის შემდეგ მისი ჯარის ნაწილი პრენესტესთან სამნიტებს შეუერთდა, ხოლო მეტელუსისა და პომპეუსის ჯარები სულას დასახმარებლად ლაციუმისაკენ დაიძრნენ.

ყოველივე ამის გამო სამნიტებმა პრენესტეს თავი მიანებეს და მოულოდნელი შეტევით სულას მიერ დაკავებული რომის ხელში ჩაგდება განიზრახეს. კოლინის ალაყაფის კარებთან 82 წლის 1 ნოემბერს მოხდა საშინელი სისხლისმღვრელი ბრძოლა მათსა და სულანელებს შორის. ბრძოლის პროცესში სულა, რომელიც მარჯვენა ფრთას ხელმძღვანელობდა, იძულებული გახდა უკან დაეხია ქალაქის ზღუდემდე, მაგრამ მდგომარეობა გამოასწორა ლიკინიუს კრასუსმა, რომელმაც გაიმარჯვა მარცხენა ფრთაზე და ამაღდა დასწყევითა ბრძოლის ბედი: სამნიტები დამარცხდნენ და თითქმის მთლიანად იქმნენ ამოვლენილი. სულას ხელთ ჩაუვარდა რამდენიმე ათასი ტყვე-სამნიტი და მათს შორის მძიმედ დაჭრილი მეთაური ტელეზინი და მისი ბრძანებით ისინი გადაიყვანეს მარსის ველზე, ცირკში ჩაკეტეს და მთლიანად ამოხოცეს.

პლუტარქემ ასეთი შემადრწუნებელი სურათი შემოგვინახა ამ დაუნდობელი სასჯელისა: როცა სასჯელის ადგილის მახლობლად, ბელონის ტაძარში მოწვეული სენატის სხდომაზე სულა სიტყვას ამბობდა, სენატორების ყურამდე მიულწევია იმ სამნიტების საშინელ კივილს, რომელთაც საქონელივით კლავდნენ. სენატორები შეძრწუნებულან, სულა კი არ შემკრთალა და მათთვის სრული გულცივობით განუცხადებია: ყურადღებით მომისმინეთ და ნუ სწუხდებით იმაზე, თუ რა ხდება გარეთ; იქ, ჩემი ბრძანებით, გარეწართა ჯგუფს გაკვეთილს აძლევენო (Sul., XXX). მას დამსჯელი ექსპედიციაც კი წარუგზავნია სამნიუმში და ისე გაუპარტახებია ეს მხარე, რომ იგი უდაბნოს დამსგავსებია.

მალე სულას დანებებია პრენესტე და მარიუს უმცროსს თავი მოუკლავს, ხოლო ქალაქის მოსახლეობის მამაკაცთა ნაწილი თითქმის მთლიანად მოუსპიათ. სხვა ქალაქები, რომლებიც სულას ჯერ კიდევ წინააღმდეგობას უწევდნენ, დანებებისა თუ ძალით დაკავების შემდეგ, ძარცვა-გლეჯის, უსაზღვრო ძალმომრეობისა და მასობრივი მკვლელობის ასპარეზი ხდებოდნენ.

იტალიაში გამარჯვების შემდეგ სულას მხედართმთავრებმა მის ბელისუფლებას დაუქვემდებარეს დასავლეთი პროვინციები.

კუნძული სარდინია მათ ჯერ 82 წ. დაიკავეს. სიცილიაში კი სულამ გნეუს პომპეუსი წარგზავნა, სადაც მისთვის მარიუსელების ნაშთს წინააღმდეგობა არ გაუწევია და უბრძოლველად დაუტოვებია კუნძული.

იტალიიდან ლტოლვილი კარბო თავშესაფარს სიცილიაში პოულობს, მაგრამ აქ მას აპატიმრებენ და ხელშეკრულს წარუდგენენ პომპეუსს, რომელიც მას, სამჯერ კონსულად ნამყოფს, მთელი ხალხის წინ უდიერად ლანძღავს და შემდეგ სიკვდილით დასჯის, ხოლო მის მოკვეთილ თავს სულას უგზავნის.

სიცილიიდან პომპეუსი გადასულა აფრიკაში, სადაც მარიუსელი დომიციუს აჰენობარბიუსი მოღვაწეობდა. პომპეუსმა ის დაამარცხა და სულს ორმოციოდე დღეში აფრიკა დაიმორჩილა. ასეთი სამსახურისათვის სულას პომპეუსისათვის *Magnus* („დიდი“) უწოდებია, ხოლო შემდგომში მისთვის ტრიუმფი მიუნიჭებია აფრიკაში გამარჯვების გამო იმისდა მიუხედავად, რომ მას ჯერ კიდევ არავითარი ორდინარული მაგისტრატურა არ გაუვლია.

რაც შეეხება ესპანეთს, მასზე საუბარი ცალკე გვექნება, როცა იქ ცინას მახლობელი თანამებრძოლის კვინტუს სერტორიუსის მოღვაწეობას შევეხებით.

5. სულას დიქტატურა

ამგვარად, სულა თავის მომხრეებისა და ჯარის დახმარებით რომის სახელმწიფოს დაეპატრონა. როგორც მთელ იტალიაში, ისე ქლაქ რომში უსაშინელესი ტერორი გაბატონდა. პლუტარქეს სიტყვით, „ქალაქი მოიცვა უანგარიშო და გაუთავებელმა მკვლელობამ“ (*Sul.*, XXXI). აპიანე კი ასე აგვიწერს რომში შექმნილ მდგომარეობას: „თვითონ სულამ მიიწვია რომაელები კრებაზე, რომელზეც მან ენაწყლიანად ბევრი ილაპარაკა თავის თავზე, მაგრამ ამასთან ერთად სხვების შესაშინებლად ბევრი საშინელებაც აღნიშნა. მან განაცხადა, რომ ხალხის მდგომარეობას გააუმჯობესებს, თუკი მას გაუგონებენ. სამაგიეროდ თავის მტრების მიმართ თვით უკიდურესი ხიფათის მიყენებამდე არავითარ დაზოგვას არ დაუშვებს... მაშინვე ამის შემდეგ სულამ სიკვდილით დასჯა მიუსაჯა ორმოცამდე სენატორს და დაახლოებით 1600-მდე ეგრეთწოდებულ მხედარს. სულამ, ვგონებ, პირველმა შეადგინა სიკვდილმისჯილთა სიები და ამასთან ჯილდოები დაუნიშნა იმათ, ვინც მათ მოჰკლავდა, ფული—ვინც დააბეზლებდა, სასჯელი—ვინც

მისჯილებს დაფარავდა. მცირე ხნის შემდეგ პროსკრიბირებულ სენატორებს კიდევ სხვებიც მიუმატა. ყველა ისინი, როცა ხელში ჩაუვარდებოდათ, მოულოდნელად ილუპებოდნენ იქ, სადაც მიასწრებდნენ—სახლებში, ქუჩაბანდებში, ტაძრებში; ზოგიერთი შიშით სულასკენ გარბოდა, მაგრამ მათ სიკვდილამდე სცემდნენ მის ფეხებთან, სხვებს მისგან გაათრევდნენ და სრესდნენ. შიში იმდენად დიდი იყო, რომ ხმის ამოღებასაც კი ვერავინ ბედავდა... ქალაქიდან ლტოლვილებს მძებრები ყველგან დაეძებდნენ და ვინც სურდათ იმას ჰკლავდნენ (B. C., I, 95).

სიკვდილმისჯილთა სიებს პროსკრიპციები ეწოდებოდა; მათში შეჰქონდათ იმათი სახელი, ვინც სულას მოწინააღმდეგედ ან საეჭვო პირად იყო მიჩნეული და ქონების კონსფისკაციასთან ერთად სიცოცხლეს უნდა გამოსაღმებოდა. ამ მხრივ უწინარეს ყოვლისა ის პირები იყო აღრიცხული, ვინც კარბოს, ნორბანს და მარიუს უმცროსს ემორჩილებოდნენ, მათს ჯარებში მსახურობდნენ, ანდა მათ ფულად დახმარებას უწევდნენ და სულას საწინააღმდეგო რჩევას აძლევდნენ. მთელ იტალიაში დააარსეს ასეთი პირების საქმეთა გამრჩევი უსასტიკესი სამსჯავროები. საკმარისი იყო ბრალდებულისათვის დაემტკიცებინათ ან უბრალოდ ცილი დაეწამებიათ, რომ იგი მარიუსელების არა მარტო მიმდევარი იყო, არამედ მათდამი სტუმართმოყვარეობას იჩენდა, მეგობრობდა, ან ფულს ასესხებდა, თუ თვითონ მათგან სესხულობდა. იმასაც კი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, გაუწია თუ არა მან მათ სავსებით უბრალო სამსახური და მოგზაურობდა თუ არა მათს კომპანიაში (იქვე, I, 196).

სულას არ დაუნდვია არა მარტო ცოცხალი ადამიანები, არამედ მიცვალებულებიც. მისი ბრძანებით, საფლავიდან ამოუგდიათ მარიუს უფროსის გვამი და მდინარეში გადაუგდიათ.

სასტიკად გაუსწორდა სულა იტალიის ქალაქებს, რომლებიც მარიუსელებს ემხრობოდნენ. „ქალაქების უმეტეს ნაწილში სულამ გაგზავნა კოლონისტები ჯარისკაცებისაგან, რომლებიც მის ხელქვეით მსახურობდნენ, რათა მთელ იტალიაში ჰყოლოდა თავისი გარნიზონები; ამ ქალაქების კუთვნილ მიწას, მათში არსებულ საცხოვრებელ სადგომებს სულა კოლონისტებს შორის ანაწილებდა. ამან განსაზღვრა მათი მიდრეკილება მისდამი სიკვდილის შემდეგაც. ვინაიდან მათ არ შეეძლოთ თავისი მდგომარეობა მყარად ჩეთვაღათ, ვიდრე სულას განკარგულებები არ განმტკიცდებოდა, ამიტომ ისინი იბრძოდნენ სულას საქმისათვის მისი სიკვდილის შემდეგაც“ (იქვე).

პროსკრიბირებულთა ქონება ჩალის ფასად იყიდებოდა აუქციონით და ამ მდგომარეობით დიდი მოგებით სარგებლობდა სხვადასხვა ჯურის ავანტიურისტი და სპეკულანტი, რომლებიც ხშირად უდანაშაულო ადამიანების სისხლზე აგებდნენ თავიანთ კეთილდღეობას. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ფიგურას წარმოადგენდა სულას მიერ გააზატებული ქრიზოგონე. მოქმედების სრული ასპარეზი მიენიჭა პირად მტრობას, ბოროტ შურისძიებას და ანგარებას.

ფაქტიურად შემოიმტკიცა რა ხელისუფლება, სულამ განიზოახა იურიდიულადაც გაეფორმებინა სახელმწიფოში თავისი ბატონობა. ვინაიდან 82 წლის ორივე კონსული კარბო და მარიუს უმცროსი დაიღუპნენ და იმ დროს რომს კონსული არ ჰყავდა და უმაღლეს ხელისუფლებას განასახიერებდა დროებითი მმართველი „ინტერრექსი“ (interrex) ლუციუს ვალერიუს ფლაკუს უფროსი, რომელიც სულას ერთგული კაცი იყო. მან კომიციებში გაატარა კანონი, რომლის ძალით სულას განუსაზღვრელი ვადით მიენიჭა დიქტატორის შეუზღუდავი უფლებები (dictator perpetuus legibus scribundis et reipublicae constituendae—კანონთა გამოცემისა და სახელმწიფოს მოწყობისათვის) და, მაშასადამე, მას მიენიჭა უფლება რომელიც მოქალაქეების სიკვდილით დასჯისა და მათი ქონების კონფისკაციისა. აღმოსავლეთ პროვინციებისადმი მიმართვებში ის თავის თავს ავტოკრატორად (თვითმპყრობელად) იხსენიებდა. რომის ფორუმზე კი მას მოოქრული ქანდაკება აღუმართეს ასეთი წარწერით: „კორნელიუს სულა, ბედნიერი იმპერატორი“. დიქტატორად გამოცხადებულმა სულამ ვალერიუს ფლაკუსი თავისი ცხენოსანი ჯარის უფროსად (magister equitum) დანიშნა. აპიანე გვარწმუნებს, „სულას, როგორც დიქტატორის წინ, იწყეს 24 ჩუგლუგის ტარება, იმდენისავე, რამდენსაც წინანდელი მეფეების წინ ატარებდნენ და მრავალრიცხოვანი მცველები ერტყნენ გარს მასო“ (I, 100). მართალია, რესპუბლიკის გარეგანი ფორმა თითქოს არსებობდა, მაგრამ, აპიანეს სიტყვით, სულამ ყველაფერი თავისი სურვილით მოაწყო და ყველა შიშისაგან ცახცახებდა და დუმდა.

აპიანეს გადმოცემით, „მეფური ხელისუფლებით“ მოსილი სულა კონსულებზე მაღლა მდგარა, მაგრამ ძველი სახელმწიფოებრივი წყობილების მოჩვენებითი დაცვის მიზნით, მას დაუწყია კონსულების არჩევნებიც. ცხადია, როგორც კონსულის, ისე დიდ თანამდებობაზე კანდიდატურის წამოყენება და გაყვანა მრისხანე დიქტატორის ნება-სურვილზე იყო დამყარებული. მოვიგონოთ ერთი ფრიად საყურადღებო მაგალითი: როცა სულას უერთგულესმა და

დამსახურებულმა პეტაურთაგანმა კვინტუს ლუკრეციუს ოფელამ სულას სურვილის წინააღმდეგ კონსულის არჩევნებში თავისი კანდიდატურა წამოაყენა, სულამ იგი ფორუმზე მოჰკლა და ხალხს განუცხადა: „მოქალაქენო, თქვენ იცით და ახლა ჩემგან მოისმენთ ამას: „მე მოვკალი ლუკრეციუსი, ვინაიდან არ ვამიგონა... და მე ყველას ვურჩევ, ვინც ჩემ მიერ ორჯერაა დამარცხებული, მესამეჯერ აღარ ეთხოვოს ცეცხლიო“. ასეთი სიტყვებით შეუშინებია რომაელები და მართავდა მათ, როგორც სურდაო“ (აპიანე, I, 101). სენატი სულამ სახელმწიფოს მთავარ ორგანოდ გახადა, თავისი კრეატურით შეავსო და სენატორთა რიცხვი 300-დან 600-მდე გაადიდა. სენატორთა წოდება თითქმის სიცოცხლეული გახდა. ამას გარდა, თუ გაიუს გრაქხუსის დროიდან დაწყებული სასამართლოები მხედრების ხელში იყო, ახლა მთლიანად სენატორებს გადაეცა. გატარებულ იქნა სასამართლოების რეორგანიზაცია; გადიდა მუდმივი სამოსამართლო კომისიების რიცხვი (*quaestiones perpetuae*), ასე, მაგ., შემოღებულ, თუ აღდგენილ იქნა კომისიები მოსყიდვის (*quaestio de ambitu*), გამოძალვის (*de pecuniis repetundis*), მოწამვლის, (*de veneficiis*), მკვლელობის (*de sicariis*) და სისხლის სამართლის სხვა საქმეების განსახილველად. სულას დიქტატურა მიზნად ისახავდა ოპტიმატების იმ ნაწილის ბატონობის გაძლიერებასა და განმტკიცებას, რომელიც მისი მორჩილი იყო და მისი წყალობით აღზევებული ნობილიტეტის მეორე ნაწილის მიმართ, რომელიც უხმოდ არ ემორჩილებოდა მის ბატონობას, ის არ ერიდებოდა მკაცრი ღონისძიების მიღებას. ალბათ, ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ისტორიკოს სალუსტიუსს, როცა თქვა: ნობილიტეტმა ხალხზე ბატონობა საკუთარი მონობის ფასით მოიპოვაო (*Sall., Hist., I, 55*).

სულას დიქტატურის მთავარ სოციალურ დასაყრდენს წარმოადგენდნენ პროსკრიბირებულთა ის 10 ათასი მონა, რომლებიც მან გაააზატა და თავისებურ გვარდიად გაიხადა. მათ მიანიჭა მან კორნელიუსების სახელი და მოქალაქეობრივი უფლებები. ისინი შეერივნენ რომის პლებს და დიდ ზეგავლენას ახდენდნენ კომიციებზე. ასეთივე მტკიცე საყრდენს წარმოადგენდნენ სულას 120 ათასი ვეტერანი, რომელთაც მიწის ნაკვეთები დაურიგა იტალიაში.

სულამ პრეტორების რიცხვი ექვსიდან რვამდე გაადიდა, ხოლო ქვესტორების—რვიდან ოცამდე და განსაზღვრა მაგისტრატების უფლებამოსილება: კონსულების შეკვეცილი ხელისუფლება უმთავრესად რომსა და იტალიაზე ვრცელდებოდა, პრეტორები კი მხოლოდ სასამართლოებს განაგებდნენ. თანამდებობის შესრულებ-

ბის დაწყებიდან ერთი წლის განმავლობაში კონსულები და პრეტორები რომში უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო შემდეგ ისინი ინიშნებოდნენ პროვინციების მმართველებად, მტკიცედ განსაზღვრულ იქნა აგრეთვე თანამდებობათა დაკავების თანმიმდევრობა: კონსულად შეიძლებოდა ყოფილიყო არჩეული არა ნაკლებ 42 წლის ასაკის პირი, რომელსაც თან პრეტურა ჰქონდა განვლილი; პრეტორად—პირი, რომელმაც განვლო ქვესტურა და იყო არა ნაკლებ 39 წლის ასაკისა; ქვესტორად კი—არა ნაკლებ 30 წლის ხნოვანებისა. კონსულად მეორეჯერ არჩევისათვის ათი წლის შუალედი იყო საჭირო.

ცენზორებს ჩამოერთვათ მთავარი ფუნქცია—სენატის შევსება, ვინაიდან ყოფილი ქვესტორები თავისთავად ხდებოდნენ სენატის წევრები, ხოლო მათი სამეურნეო მოვალეობები კონსულებს გადაეცათ. ამით ცენზურა ფაქტიურად გაუქმებული აღმოჩნდა. სულას აღარ აღუდგენია მის მიერ შემოღებული საარჩევნო და ხმის მიცემის ძველი სერვისეული სისტემა, ვინაიდან კომიციები უყოყმანოდ ატარებდნენ ყველა მის წინადადებას და კანონპროექტს. სამაგიეროდ მან დიდად შეზღუდა და დაამცირა სახალხო ტრიბუნების უფლება (*Tribunicia potestas*). მათ დაუტოვეს პლებების საქმეთა შუამავლის როლი და ინტერცესიოს ძველი უფლება, მაგრამ უსაფუძვლო და უადგილო ჩარევისათვის „მათ ჯარინა მოელოდათ. რაც შეეხება ტრიბუნების საკანონმდებლო ინიციატივას, მათ მოქმედება ამ მხრივ მხოლოდ სენატის წინასწარი მოწონების შემდეგ შეეძლოთ. აეკრძალათ ყოფილ სახალხო ტრიბუნებს კურულუქ თანამდებობათა დაკავებაც. მოკლედ, სახალხო ტრიბუნი გახდა *imago sine re*. გააუქმა სულამ აგრეთვე ხალხისათვის გრაცხუსების დროიდან შემოღებული პურის დარიგება.

81 წელს სულამ გამოსცა სპეციალური კანონი (*lex Cornelia*), რომელიც გაძევებით ემუქრებოდა (*aquae et ignis interdictione*) იმ პირთ, ვინც აჯანყების წაჩქეზებლობასა და მაგისტრატის მიმართ წინააღმდეგობის გაწევაში იქნებოდნენ მხილებული. ეს კანონი ითვალისწინებდა ასეთსავე სასჯელს თვითონ მაგისტრატების მიერ უფლების გადამეტებისათვის.

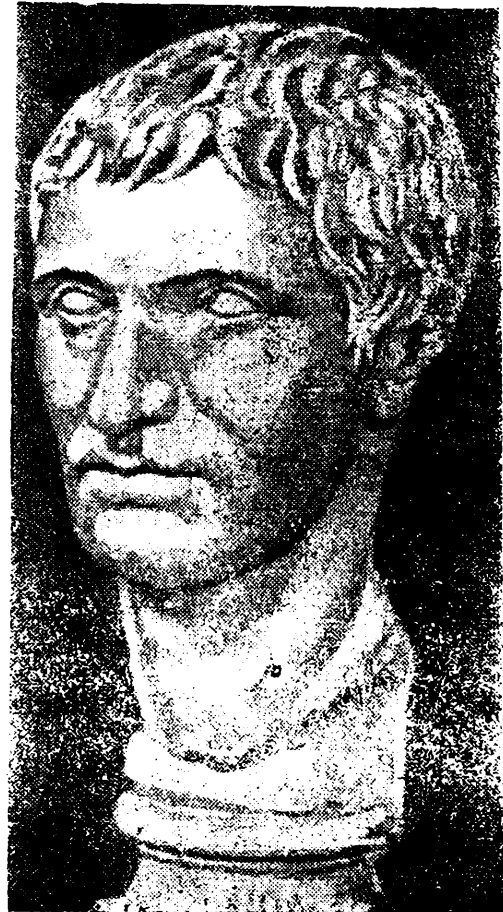
მეორე მხრივ, სულამ დაადასტურა იტალიკებიდან ახალი მოქალაქეების ყველა 35 ტრიბაში განაწილება და მათი ძველ მოქალაქეებთან უფლებრივი გათანაბრება. უფრო მნიშვნელოვანი და მყარი იყო იტალიის ადმინისტრაციული დაყოფა. მან ზუსტად განსაზღვრა საკუთრივ იტალიის მიჯნები. მის ჩრდილოეთ საზღვრად დადგინდა მდინარე რუბიკონი, ხოლო დანარჩენ ნაწილს აღ-

პებამდე ციზალპური გალია (Gallia eisalpina) უწოდეს და ვრცელ საქალაქო ტერიტორიებად დაჰყვეს.

საზღვარდაუდებელი მლიქვნელებით იყო მოცული სასტიკი დიქტატორის ცხოვრება. გარდა „ბედნიერი იმპერატორისა“ (felix), მას „ეპაფროდიტოს“ (ἐπαφροδίτης) ე. ი. აფროდიტეს მიერ შეყვარებულს უწოდებდნენ, თუმცა არსებობს მოსაზრება, რომ ეს დამოუკიდებელი ტიტული იყო, რომელიც რომაელების ენეასა და აფროდიტესაგან წარმოშობას გულისხმობდა. იშვიათი ბრწყინვალეობით მოუწყვეს მას ტრიუმფი პონტოს მეფე მითრიდატეზე გამარჯვების გამო. სახელმწიფოში დიდი უფლებებით და კადნიერებით სარგებლობდნენ სულას ვეტერანები, მახლობლები და თავორიტები.

79 წელს, აპიანეს გადმოცემით (I, 104), სულას ნებაყოფლობით, ყოველგვარი იძულების გარეშე, ხელი აუდია თავის დიდ ძალაუფლებაზე, მოუწვევია სახალხო კრება და ეს თავისი გადაწყვეტილება გამოუქვეყნებია. გაუშვია ლიქტორები და მცველები და დამსწრეთათვის წინადადებით მიუმართავს, გამოეთქვათ აზრი მისი მოღვაწეობის შესახებ, მაგრამ მსურველი არავინ აღმოჩენილა. მაშინ ის ჩამოსულა ტრიბუნიდან და მხოლოდ მახლობელი პირების თანხლებით წასულა სახლში. ბუნებრივია, რომ მის ასეთ საქციელს თანამედროვენი გაუკვირვებია და დღესაც აკვირვებს ზოგიერთ ახლანდელ ავტორს. შესაძლოა, სულას ასეთი ნაბიჯი იმით აიხსნება, რომ მის მიერ გატარებულ ღონისძიებათა შემდეგაც წინააღმდეგობანი, რომელნიც რომის საზოგადოებას ღრღნიდნენ, კიდევ უფრო გამწვავდნენ და ეს არ გამოეპარა მის ყურადღებას⁴.

ყოველ შემთხვევაში აპიანე გვარწმუნებს, სულას მობეზრობი, ძალაუფლება, რომი და სოფლის ცხოვრება შეიყვარაო (I, 104).

სურ. 6. ლუციუს კორნელიუს სულა

მომზენი ასეთი სიტყვებით აგვიწერს სულას მოქმედებას: ის „განაგებდა მილიონი ადამიანის სიცოცხლესა და საკუთრებას, მისი ნიშნის მიხედვით კვეთდნენ თავებს, რომის ყოველ ქუჩაში, იტალიის ყოველ ქალაქში მას სასიკვდილო მტრები ჰყავდა... და აი ეხლა ეს ადამიანი საჯაროდ გამოვიდა ფორუმზე, ნებაყოფლობით უარი თქვა თავის შეუზღუდავ ხელისუფლებაზე, გაუშვა შეიარაღებული ამალა, დაითხოვა ლიქტორები და წინადადებით მიმართა მოქალაქეთა კრებას, აზრი გამოეთქვათ, თუ ვინმეს სურდა მასთან ანგარიშის გასწორება... ყველანი დუმდნენ. სულა ჩამოვიდა ტრიბუნიდან და ფეხით, მხოლოდ ყველაზე მეტად მახლობელი ადამიანების თანხლებით, ჩაუარა სწორედ იმ ბრბოს, რომელმაც რვა წლის წინათ ძირფესვიანად დაანგრია მისი სახლი“. მომზენს სურს დაგვარწმუნოს, რომ „სულა ერთი ფრიად გასაოცარი მოვლენათაგანია ისტორიაში“⁷.

დიქტატორობიდან გადადგომის შემდეგ სულა სოფლად თავის მშვენიერ მამულში დამკვიდრებულია და მემუარების წერას შესდგომია. პლუტარქეს სიტყვით (Sul., XXXV), აქ ის ნადიმებსა, ფუფუნებასა და მხიარულებაში ატარებდა დროს და, თუ აპიანეს დავუჯერებთ, თევზაობით და ნადირობით ერთობოდა. სულა გარდაიცვალა 78 წელს 60 წლის ასაკში.

მას ბრწყინვალე დაკრძალვა მოუწყვეს და ამის წინააღმდეგაც ლეპიდუსის გარდა არავინ გამოსულა, იმდენად დიდი იყო შიში მისი ვეტერანებისა და მახლობლების წინაშე. სწორედ უთქვამს ისტორიკოს აპიანეს, რომ სულა სიკვდილის შემდეგაც კი საშიშარი იყო.

აპიანე ასე აგვიწერს სულას დაკრძალვის პროცესიას (I, 105—106): სულას ცხედარი ზეიმით გაატარეს მთელ იტალიაში, რომში ფორუმზე დაასვენეს და სახელმწიფო ხარჯზე დაკრძალეს. იგი, სამეფო სამოსელში გამოწყობილი, ოქროს სარეცელზე ესვენა. მის კუბოს აცილებდა ხალხმრავალი დემონსტრაცია: ვეტერანები, გააზატებული, ქალაქთა წარმომადგენლები, წარჩინებული პირები, პლებეების ფართო წრეები. სამგლოვიარო პროცესიაში მონაწილეობას იღებდნენ ყველა ქურუმი, მთელი სენატი, მაგისტრატები, ნობილების წრის ახალგაზრდობა. ამასთან ერთად მთელი იტალიიდან დაკრძალვაზე თავი მოიყარეს მოფერცხლილ ტანსაცმელში გამოწყობილმა მისმა ჯარებმა თავიანთი დროშებით. კუბოს ამკობდა 2 ათასი ოქროს გვირგვინი და მის წინ მიჰქონდათ ჩუგ-ლუგები და დროშები. კუბოს მარსის ველისაკენ მხრებით მიასვენებდნენ სენატორები. ცხედარი დასწვეს და ფერფლი იქვე

მარსის ველზე დაკრძალეს, იქ, „სადაც მხოლოდ მეფეებს მარხავდნენო“.

ძველი რომის ისტორიაში სულას დიქტატურას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. არსებითად ის შეუზღუდავ ერთპიროვნულ მმართველობას წარმოადგენდა და უმთავრესად სამხედრო რეფორმის შემდეგ განვითარებულ პროფესიონალურ არმიას ემყარებოდა, რომელსაც სარდლები უკვე არამარტო გარეგან ომებში იყენებდნენ, არამედ პოლიტიკურ ბრძოლაშიაც. ამას გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, სულას მიერ შექმნილი წყობილება უზრუნველყოფდა არა მთელი ნობილიტეტის, არამედ მხოლოდ მისთვის სასურველი ნაწილის ბატონობას. ამას კი, როგორც დავინახავთ, შემდგომში თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა. სულას მიერ შეიარაღებული ძალით პოლიტიკური ხელისუფლების მითვისება ისეთი პრეცედენტი გახდა, რომელსაც შემდგომი დროის რომაელი სარდლები ფართოდ ბაძავენ⁸.

ძველი რომაელი ისტორიკოსები სულას პიროვნებას სხვადასხვაგვარად გვიხასიათებენ. აპიანე, მაგ., მას ისეთ სასტიკ, დაუნდობელ და უაღრესად ფიცხ ადამიანად გვიხასიათებს, რომელმაც მეფურ ძალაუფლებას მიაღწია და თავისივე ნებით მასზე ხელი აიღო. სულას დიქტატურის ისტორიული როლი იმაში გამოიხატებოდა, რომ მან პირველმა სცადა რომში მონარქიული ხელისუფლების განმტკიცება და ისეთ სახელმწიფოებრივ სისტემას ჩაუყარა საფუძველი, რომელიც შემდგომში იულიუს ცეზარმა განავითარა. მანვე პირველმა გამოიყენა ელინისტური თეორიები, რომ თავისი ხელისუფლებისათვის სარწმუნოებრივი გამართლება მოენახა. ამას ის თავის ნაშრომებში განსაკუთრებით უსვამს ხაზს. მას დაუწერია თავისებური ისტორიული ნაშრომი, უმეტეს ნაწილად მას შემდეგ, რაც თავისი ოფიციალური თანამდებობისათვის თავი დაუხრებია. ეს შრომა განუვრცია მის აზატს კორნელიუს ეპიკადუსს და აღუწერია სულას დასასრული. ამ ნაშრომის ძირითადი ტენდენციაა სულას პოლიტიკური მოღვაწეობა განგების საქმედ წარმოგვიდგინოს. დაგვიტოვა სულამ აგრეთვე მემუარები, რომლებიც უმეტესად მის ავტობიოგრაფიას წარმოადგენს, და რა თქმა უნდა, სუბიექტურ ხასიათს ატარებს. მას სულა თავის მეგობარს ლუციუს ლიკინიუს ლუკულუსს მიუძღვნის, რომელიც შემდგომ დროს მითრიდატესთან მესამე ომში მონაწილეობდა. აქაც სულა თავს ღვთაებრივი განგების ორგანოდ გვაცნობს. ცხადია მას სურდა ისტორიოგრაფიაზე გავლენა მოეხდინა.^{8a}

ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ რა სასტიკი და დაუნდობელი იყო სულას დიქტატურა, რომელმაც რომაელებს იმდენად დიდი შიში და მოკრძალება ჩაუნერგა, რომ თითქმის ვერავინ ბედავდა ხმის ამოღებას და სრულ ღუმელს ამჯობინებდა. მით უფრო ღირშესანიშნავია ის მკაცრი კრიტიკა, რომელიც მისდამი ახალგაზრდა მარკუს ტულუს ციცერონმა გაბედა. წარმოშობით იგი მხედართა წრეს ეკუთვნოდა და მამამისი საშუალო ზომის მამულის მფლობელი იყო. განათლება მას რომში მიუღია და ადრე შედგომია ადვოკატის მოღვაწეობას. ცნობილია, რომ იგი ძველი რომის ფრიად გამოჩენილი ორატორი და სახელმწიფო მოღვაწე იყო. მის მოღვაწეობას პოლიტიკურ ასპარეზზე ორ პერიოდად ვყოფთ: პირველ პერიოდში იგი პოპულარების მიმდევრად და მათ წარმომადგენლად გვევლინება; მეორე პერიოდში კი იგი ოპტიმატების მხარეზე გადადის, მათ პოზიციებს იზიარებს, მონათმფლობელურ რომის ტრადიციულ დამცველის როლში გამოდის და თავის მშფოთვარე ცხოვრებას ტრაგიკულად ათავენ. პირველი პერიოდი მისი მოღვაწეობისა სულას დიქტატურას დაემთხვა. ამ პერიოდში ციცერონმა თავი ისახელა არსებული რეჟიმის კრიტიკის თვალსაზრისით გაბედული და თამამი სამოსამართლო სიტყვებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ვინმე კვინკციუსის (Pro Quinctio) და როსციუს უმცროსის (Pro Roscio Amerino) დასაცავი მისი ორი სიტყვა.

უსამართლოდ დაზარალებული კვინკციუსის საქმე კერძო ხასიათისაა, მაგრამ ციცერონი მას არსებულ პოლიტიკურ სინამდვილეს უკავშირებს და ცდილობს ის სულას დიქტატურის კრიტიკისათვის გამოიყენოს. თუმცა ჯერ კიდევ ფრთხილად, მაგრამ გარკვეულად ეხება იგი სულას დიქტატურის ბნელ მხარეებს. ამ სიტყვაში ციცერონმა გამოავლინა თავისი იშვიათი ორატორული ნიჭი და თავისი სიძულვილი სულას რეჟიმისადმი, მიუხედავად იმისა, რომ იმ დროს თურმე სახელმწიფოს ორი უძლიერესი ღერძი—პროტექცია და მჭევრმეტყველება მისი კლიენტის წინააღმდეგ მოქმედებდნენ. მართალი უთქვამს პლუტარქეს (Cicero, 5), რომ მომხიბლავი მეტყველება დიდ დახმარებას უწევდა ციცერონს მსმენელის დარწმუნებაში. საკმარისია გავეცნოთ ამ სიტყვას, რომ დავრწმუნდეთ, თუ როგორ მოხერხებულად და დამაჯერებლად აკრიტიკებს იგი სულას დიქტატურას.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია სიტყვაში მოცემული დასურათება პროსკრიპირებული ადამიანების ბედისა: „ვისი სახელიც საჯაროდ გამოკრულია ხალხმრავალ ადგილებზე, ამბობს იგი, იმას

ისიც კი არ შეუძლია, რომ დაიღუპოს უხმოდ უცხო თვალთაგან მოშორებითო“. და ამას ჩადის ციცერონი იმ პირობებში, როცა ყოველივე ასეთ თქმას შეეძლო მთქმელი დიდ საფრთხეში ჩაეგდო. საყურადღებოა ისიც, რომ ციცერონი თანაბრად გმობს როგორც ცინას, ისე სულას მომხრეთა ბატონობის დროს ჩადენილ დანაშაულობათ და გავლენისა და მდგომარეობის ბოროტად გაძოყვნებას.

უფრო მკვეთრია და პირდაპირი სულას დიქტატურის დაგმობა ციცერონის მეორე სიტყვაში. პლუტარქე გვარწმუნებს (Cicero, 3), „სულას სისასტიკის შიშით როსციუსს ვერავინ ვერ ეხმარებოდაო; ის კი არა, ყველამ ზურგი შეუქცია მას. მარტოდ-მარტო დარჩენილმა ყმაწვილმა კაცმა შემწეობისათვის ციცერონს მიაშურაო“. მის დაცვას ციცერონმა ბრწყინვალე სიტყვა მიუძღვნა, რომელშიც მკვეთრად გააკრიტიკა სულას რეჟიმი და მკაცრად შეეხო სულას იმ ფავორიტების წრეგადასულ მოქმედებას, რომლებიც ყოველი ჯურის მედროვე-ავანტურისტებთან ერთად სარგებლობდნენ შექმნილი სიტუაციით და სხვის სისხლსა და წამებაზე აგებდნენ თავიანთ „კეთილდღეობას“. განსაკუთრებით ამათრახებდა ციცერონი სულას ცნობილ აზატს, ბერძენ ქრიზოგენეს, რომელსაც თავისი ბინძური საქმიანობით შეუძენია საკუთარი სახლი პალატინზე, მშვენიერი აგარაკი ქალაქის გარეუბანში და მრავალი მამული; სახლი მისი კი სავსე ყოფილა კორინთული და დელოსური ნაკეთობის ბრინჯაოს ჭურჭლით, სუფრის ვერცხლეულობით, ნოხებით, სურათებით და იმდენი მარმარილოთი, „რამდენის შეგროვებაც შეიძლებოდა არეულობისა და მძარცველობის დროს ერთ სახლში მრავალი მდიდარი სახლიდანო“. სიტყვის დასასრულს ის მოუწოდებს მოსამართლეებს, ისეთი განაჩენი გამოიტანონ, რომელიც ბოლოს მოუღებს სახელმწიფოში გაბატონებულ არაადამიანურ სისასტიკესა და სისხლისღვრას, რომელთა პირობებში უმშვიდეს ადამიანთაც კი ჩაეხშო სიბრალული და გული სავსებით გაუქვავდათო.

ამ საკითხზე საუბარი რომ დავამთავროთ, საჭიროდ გთვლით, მოკლედ გავითვალისწინოთ ის წესი, რომლის მიხედვითაც იმ სამართლოს წევრებს, რომელთაც ის მიმართავდა, უნდა გამოეტანათ თავისი განაჩენი, თუმცა წინასწარ უნდა გვახსოვდეს, რომ ისინი სულას მომხრეთა წრეებს ეკუთვნოდნენ და საკითხის თავისუფლად გადაწყვეტას მოკლებულნი იყვნენ.

საქმის განხილვის შემდეგ სასამართლოს წევრებს ურიგებდნენ გასანთლულ ფირფიტას, რომლის ერთ გვერდზე დაწერილი

იყო ასო „C“ (condemno—მსჯავრს ვდებ), მეორეზე—„A“ (absolvo—
ვათავისუფლებ); ყოველი წევრი ფირფიტაზე იმ ასოს წაშლიდა,
რომელსაც მისი შეხედულებით, თუ სხვის ზეგავლენით, ზედმეტად
მიიჩნევდა და მას ურნაში ჩაუშვებდა; განაჩენი (sententia) ხმის უმ-
რავლესობით გამოჰქონდათ. იმ შემთხვევაში, თუ მოსამართლეთა
ერთი მესამედი კენჭისყრამდე განაცხადებდა, რომ საქმე საკმაოდ
გარკვეული არ არისო (non liquet), საქმის გარჩევა გადაი-
დებოდა.

კავშირები მოქალაქის აღმშენებლის პერიოდში

1. დანიშნულების გამოხატვა და საზოგადოების მომსახურება

როგორც ვიცით, 78 წელს სულა გარდაიცვალა. მისი სიკვდილის შემდეგ რომში კვლავ გამწვავდა ბრძოლა სულას რეჟიმის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა შორის. მოსახლეობის სხვადასხვა ნაწილში თავი იჩინა არსებული წყობილებისადმი ცხადმა უკმაყოფილებამ. უკმაყოფილო იყო ნობილების დიდი ნაწილი, რომელიც სახელმწიფო მმართველობას და პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობას მოკლებული იყო; მხედრები უკმაყოფილო იყვნენ იმით, რომ სამოსამართლო კომისიებში მონაწილეობის უფლება აღეკვეთათ; პროსკრიბირებულ პირთა მახლობლები ფიქრობდნენ, დაებრუნებინათ დიქტატურის დროს ჩამორთმეული მიწები და მოქალაქეობრივი უფლებები; ქალაქის პლებსი უკმაყოფილო იყო სულას მიერ იაფი პურის დარიგების შეწყვეტით და სახალხო ტრიბუნების ხელისუფლების დიდი დამცირებით: უკმაყოფილო იყო ის გლეხობა, რომელმაც მიწები დაჰკარგა, განსაკუთრებით უკმაყოფილო იყვნენ იტალიკები, რომელთა მიწები სულას ვეტერანებს დაურიგდათ. უკმაყოფილოთა მეთაურობა იკისრა 78 წლის კონსულმა მარკუს ემილიუს ლეპიდუსმა. წინათ ის სულას ემხრობოდა და დიდი ქონებაც შეიძინა პროსკრიპციების დროს. ახლა კი ოპოზიციის ინტერესების დამცველად გამოვიდა.

პლუტარქე გვარწმუნებს, თითქოს შორსმჭვრეტელმა სულამ თავიდანვე გაითვალისწინა ლეპიდუსის მერყევი ხასიათი და წინააღმდეგი იყო მისი კონსულად არჩევისა. როცა მის არჩევაში

სულას ერთგულ გნეიუს პომპეუსს დიდი მონაწილეობა მიუღია, ყოფილ დიქტატორს მისთვის ასეთი კითხვით მიუმართავს: „კონსულად აირჩიეთ ყველაზე უფრო დიდი არანაზადა ლეპიდუსი?“

გარდაიცვალა თუ არა სულა, ლეპიდუსი მკაცრად ილაშქრებს მისი კონსტიტუციის წინააღმდეგ და მიზნად მის გაუქმებას ისახავს. არსებობს ცნობა, რომ ის სულას საზეიმო დაკრძალვის წინააღმდეგიც კი იყო.

პლუტარქეს გადმოცემით, მან მყისვე აისხა იარაღი და გამოაცოცხლა ცინანელების პარტიის ნაშთები, რომსა და იტალიაში სულას რომ გადაურჩნენ, და თავის გარშემო შემოიკრიბა. მიიზიდა მან აგრეთვე სულას მიერ რომიდან გაძევებულებიც.

რა სამოქმედო პროგრამას ისახავდა ლეპიდუსი? მისი პროექტით უნდა განეხლებინათ პურის კანონები და აღედგინათ სახალხო ტრიბუნების სულამდელი უფლებამოსილება, დაებრუნებინათ დიქტატურის დროს გაძევებული პირები და საკუთარი მიწებიდან გამოძევებულ იტალიკებისათვის კვლავ მიენიჭებინათ მათი უფლებები. ამ ღონისძიებათაგან მან შესძლო გაეტარებინა მხოლოდ იაფი პურის დარიგების აღდგენა და ისიც შეკვეცილი სახით. მისი კოლეგა, მეორე კონსული ლუტაციუს კატულუსი მის წინააღმდეგ მოქმედებდა, როგორც სულას რეჟიმის მომხრე და დამცველი.

როცა ეტრურიაში ადგილობრივმა მოსახლეობამ, რომელსაც სულამ მიწები ჩამოართვა თავისი ვეტერანებისათვის, ნამდვილი სამოქალაქო ომი გააჩაღა, სენატმა მის წინააღმდეგ საბრძოლველად წარგზავნა ორივე კონსული, ლუტაციუს კატულუსი და ლეპიდუსი. უკანასკნელმა ისარგებლა ამ შემთხვევით და ეტრურიაში საკმაოდ დიდი ჯარი მოაგროვა რომზე გალაშქრების მიზნით. ხოლო როცა მისი კონსულობის ვადა გავიდა, მან ხელი არ აიღო თავის თანამდებობაზე და სენატს წაუყენა მეორეჯერ კონსულად არჩევის მოთხოვნილება. მისმა ასეთმა საქციელმა სენატი ძალზე გააღიზიანა და იგი სახელმწიფოს მტრად გამოაცხადა. ამასთან ერთად სენატმა საჭიროდ ჩათვალა შეიარაღებული ბრძოლა ჩაეტარებინა ლეპიდუსის წინააღმდეგ და მისი ხელმძღვანელობა კატულუსს და პომპეუსს დააკისრა. პომპეუსი გაეშურა ლეპიდუსის თანაშემწის, მარიუსელის მარკუს იუნიუს ბრუტუსის წინააღმდეგ და მას ალყა შემოარტყა მუტინაში. ამასობაში ლეპიდუსი ჯარით რომს მიუახლოვდა და მის დაკავებას აპირებდა, მაგრამ კატულუსისაგან დამარცხება განიცადა და იძულებული იყო ეტრურიაში დაეხია. აქ კვლავ დამარცხდა, სარდინიაში გადავიდა და იქ მიი-

ცვალა¹. მისი ჯარის გადარჩენილი ნაწილი პრეტორად ნამყოფმა პერპერნამ ესპანეთში გადაიყვანა და სერტორიუსის ლაშქარს შეუერთა, პომპეუსმა კი მუტინა აიღო და ცეზარის მომავალი მკვლელის მამა, ბრუტუსი სიკვდილით დასაჯა.

ვინ იყო კვინტუს სერტორიუსი, რომელთანაც გარბოდნენ რომიდან ლტოლვილი პირები? იგი იყო საუკეთესო სარდალი და ჩინებულად ფლობდა როგორც პარტიზანული, ისე გაშლილი ბრძოლის ტაქტიკას. მის შესახებ აპიანე თავის „იბერიკაში“ (101) ზოგადად აღნიშნავს: „ცინას პარტიის მიერ იბერიის მმართველად არჩეულმა კვინტუს სერტორიუსმა თვით ეს იბერია აღმართა რომაელების წინააღმდეგ... იგი დიდი გამბედაობით და ბრწყინვალე მოფიქრებით გამოდიოდა რომის წინააღმდეგ; და სხვა მხრივაც, ენერგიის თვალსაზრისითაც ის ფრიად სახელოვანი იყო“. შედარებით ვრცლად სერტორიუსის მოღვაწეობაზე აპიანე მოგვითხრობს „სამოქალაქო ომებში“ (I, 108—115), ხოლო მისი ვრცელი ბიოგრაფია პლუტარქემ დაგვიტოვა.

სერტორიუსი დაბადებულია სამნიუმში და საკმაოდ მდიდარი ოჯახის წევრი ყოფილა. მამის გარდაცვალების შემდეგ მისი აღზრდა მთლიანად თავს უღვია დედამისს და იმ დროის მიხედვით მას ბრწყინვალე განათლება მიუღია. ერთ დროს იგი სამოსამართლო საქმეებით ყოფილა გატაცებული და ენამჭევრი ორატორის სახელი მოუპოვებია. შემდეგ იგი მთელი ენერგიით შესდგომია პოლიტიკურ და სამხედრო საქმიანობას. მამაცი და ნიჭიერი მეთაურის სახელი მოუხვეჭია მას ჯერ კიმვრებთან ომში და მერე რომის წინააღმდეგ ამხედრებულ მოკავშირეებთან ბრძოლაში.

მარიუსელების ბატონობის დროს იგი რომში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა და სხვათა შორის მონაწილეობა მიუღია იმ მონების სამარცხვინო ამოხოცვაში, რომლებიც მარიუსელებს მიემხრნენ და შემდეგ, თითქოს, თავიანთი ყოფილი ბატონების აწიოკება დაიწყეს. 83 წელს მარიუსელების ხელმძღვანელობას სერტორიუსი პრეტორად წარუგზავნია ესპანეთში. მაგრამ სულას დიქტატურული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ იგი იძულებული გამხდარა 81 წელს აფრიკაში გაქცეულიყო, ხოლო ორივე ესპანეთი სულას დაემორჩილა. ორიოდვე წლის შემდეგ მავრეტანიაში სერტორიუსთან ესპანეთიდან მისულან სულანელ მმართველების წინააღმდეგ აჯანყებული ლუზიტანების მოციქულები და უთხოვიათ, დაბრუნებულიყო და მათი ლაშქრის სარდლობა ეკისრა. სერტორიუსს ეს თხოვნა დაუკმაყოფილებია და იბერიაში დაბრუნებულა, თან წაუყვანია მას ემიგრანტების რაზმი და მავრე-

ტანელი მეომრები. მასვე ლუზიტანების გარდა მიმხრობიან ებროს ჩრდილოეთით იბერები და კელტიბერები და ყველა მათგან მნიშვნელოვანი ჯარი შეუქმნია. სერტორიუსის მეთაურობით რომაელების ძალმომრეობის წინააღმდეგ თითქმის მთელი ესპანეთი ამდგარა. სერტორიუსმა ორივე ესპანეთის სულას მიერ წარგზავნილი მმართველები დაამარცხა და მთელ ესპანეთში დანთებული აჯანყების ცეცხლი ვერც კვინტუს მეტელუსმა ჩააქრო.

სერტორიუსის ბანაკი მარიუსელთა ემიგრაციის ცენტრი, გამოძევებულ და მშობლიურ კერას მოწყვეტილ რომაელთა თავშესაფარი გახდა. სერტორიუსი თავის თავს რომის სახელმწიფოს კანონიერ წარმომადგენლად სთვლიდა და, თუმცა მის ჯარში მრავალი იბერიელი მსახურობდა, მაგრამ მის ძირითად ბირთვს მაინც რომაელები შეადგენდნენ. მართვის წესიც რომაული იყო: „ყველაფერი სამშობლოს კანონებით“. ემიგრანტებისაგან მან შეადგინა უმაღლესი ორგანო — სამასწევრიანი სენატი, რომელიც ნიშნავდა თანამდებობის პირებს, პრეტორებსა და ქვესტორებს და განაგებდა იმ მხარეებს, რომლებიც სერტორიუსს ექვემდებარებოდნენ.

პროვინციების რომაელ მმართველებიდან სრული განსხვავებით სერტორიუსი განსაკუთრებული ყურადღებით და მზრუნველობით ეპყრობოდა ადგილობრივ მოსახლეობას და მისი წრფელი პატივისცემა და სიყვარული დაიმსახურა. მას მხსნელად სთვლიდნენ და მის პიროვნებას ღვთაებრივი შარავანდედით მოსაგნდნენ.

ამ მხრივ სერტორიუსი ძველი რომის ისტორიაში უდავოდ ღირსშესანიშნავ პიროვნებას წარმოადგენდა. პლუტარქე გადმოგვცემს (Sert., VI), „დაინახა რა, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას მრავლად ჰყავს ისეთი ასაკის ჭაბუკები, რომლებიც გამოსადეგი არიან სამხედრო სამსახურისათვის, მაგრამ ყოველწლიურად მოვლინებულ პრეტორების გაუმაძღრობისა და დიდგულობის გამო, ის უაღრესი არაკეთილგანწყობილებით ეპყრობა რომაელების მთელ ხელისუფლებას, მან მიიზიდა იბერიელთა მამასახლისები თავისი ალერსიანი მოპყრობით, ხოლო უბრალო ხალხი — გადასახადთა შემცირებით. უმთავრესად კი მან სიყვარული მოიპოვა ჯარის სადგომებისაგან მათი განთავისუფლებით — ის აიძულებდა ჯარისკაცებს აეგოთ საზამთრო ბარაკები ქალაქის გარეუბნებში და თვითონ პირველი ცხოვრობდა მათში“².

მეორე მხრივ, სერტორიუსი დიდად ზრუნავდა ადგილობრივი დიდკაცობის ბავშვთა აღზრდაზე და ამ მიზნით ოსკაში (ახლანდელ უესკაში) მას მათთვის თავისებური აკადემია დაუარსებია. პლუ-

ტარქე მოგვითხრობს (Sert., XIV): „მან შეაგროვა ადგილობრივ ტომთა საუკეთესო ოჯახების ბავშვები, გაგზავნა ისინი დიდ ქალაქ ოსკაში და დაუნიშნა მასწავლებლები ბერძნულ და რომაულ მეცნიერებათა სწავლებისათვის... მამები დიდი კმაყოფილებით უცქეროდნენ იმას, თუ როგორ წესიერად მიდიოდნენ სკოლაში მეწამულაშიან ტოგაში გამოწყობილი მათი შვილები, როგორ იხდიდა მათთვის ფულს სერტორიუსი, რომელიც ხშირად კითხულობდა მათს წარმატებას და საუკეთესო მოწაფეებს ჯილდოს ურიგებდა“. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამ გზით მას იბერიელთა არისტოკრატიის რომანიზაცია სურდა. თვითონ პლუტარქე აღნიშნავს, რომ ეს ბავშვები: სინამდვილეში მისი მძევლები იყვნენ და განათლებას აძლევდა, „რათა მათ მოწიფულობის წლებში მასთან ერთად მონაწილეობა მიეღოთ პოლიტიკასა და მართვაში“.

თავისი ბრძნული პოლიტიკით სერტორიუსმა იბერიელ ტომთა შორის, როგორც ნათქვამი იყო, დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა. გავრცელებული ყოფილა ხმა, რომ სერტორიუსს თან ახლდა ფურ-ირემი, რომელიც, თითქოს, ღმერთების ნება-სურვილს ატყობინებდა. ერთ ადგილობრივ მონადირეს მისთვის უჩუქებია იგი, მაგრამ პლუტარქეს გადმოცემით (Sert., XI), სერტორიუსს პირველად ეს საჩუქარი არაფრად გახარებია, მაგრამ შემდეგ ფურ-ირემი მოუშინაურებია და ის იმდენად შეთვისებია, რომ დაძახებაზე მასთან მიიბრუნდა ხოლმე და უკან დასდევდა. სერტორიუსს ეს ფურ-ირემი სარწმუნოებრივი თაყვანისცემის საგნადაც კი გაუხდია და ამტკიცებდა, თურმე, რომ იგი არტემიდამ უბოძა და მას მრავალ საიდუმლოს უხსნის. თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ფურ-ირემს სერტორიუსის ცხოვრებაში, ამას აპიანე ასე გადმოგვცემს (B. C., I, 110): სერტორიუსს ჰყავდა თეთრი მოშინაურებული, თავისუფლად მოსეირნე ფურ-ირემი. როცა ის დაიკარგა, სერტორიუსმა ეს თავისთვის ცუდ ნიშნად ჩათვალა და გლახა გუნებაზე დადგაო.

გაბედული ხასიათი ჰქონდა აგრეთვე სერტორიუსის საგარეო პოლიტიკას. იგი არ მოერიდა ფორმალური ხელშეკრულება დაედო მითრიდატე პონტოელთან.

მას მითრიდატესთან გაუგზავნია ორი მისი თანამოაზრე, რომლებიც მოუწოდებდნენ პონტოს მეფეს სერტორიუსის მოკავშირე გამხდარიყო. მითრიდატე დათანხმებულა და თავის მხრივ სერტორიუსთან მოციქულები წარუგზავნია. მოციქულები მან „თავის სენატში შეიყვანა და აღივსო სიამაყის გრძნობით, რომ მისმა

სახელმა პონტომდეც კი მიაღწია და რომ მას შეუძლია რომაელებს გარსემოადგეს დასავლეთიდანაც და აღმოსავლეთიდანაც“ დადებული ხელშეკრულებით სერტორიუსი მითრიდატეს შეპირდა, რომ მისცემს კაპადოკიას, ბითინიას, პაფლაგონიას და გალატიას და მხედართმთავრად გაუგზავნა მარკუს ვარიუსი, რომიდან გამოქცეული სენატორთაგანი. მითრიდატემ თავის მხრივ მას 40 ხომალდის მიწოდება და 3 ათასი ტალანტის გადახდა აღუთქვა.

პლუტარქეს გადმოცემით (Sert., XXIV), მითრიდატესთან წარგზავნილ მარკუს ვარიუსს აზიაში დაუმორჩილებია რამდენიმე ქალაქი, ზოგიერთი ქალაქისათვის დამოუკიდებლობა მიუნიჭებია, ზოგიც გადასახადებისაგან გაუთავისუფლებია და ასეთ მოქმედებას თურმე სერტორიუსის სახელს უკავშირებდა. „ამგვარად, აზიის მოსახლეობამ, რომელსაც მოიჯარეები ავიწროებდნენ და რომელიც იქ დაბინავებული უცხოელი ჯარისკაცების გაუმაძღრობისა და თვითნებობისაგან იტანჯებოდა, კვლავ ამოისუნთქა და უკეთესის იმედი და ხელისუფლების მოსალოდნელი შეცვლის სურვილი აღედგა“. ამასთან ერთად სერტორიუსი დაკავშირებია კილიკიელ მეკობრეებსაც კი, რომელთაც მის განკარგულებაში მთელი ფლოტი გადაუციათ.

სერტორიუსის ასეთ გაძლიერებას დიდი განგაში შეუქმნია რომში. ხმა გავრცელებულა, რომ სერტორიუსი ახალი ჰანიბალია, რომელიც მთელ იტალიას და კერძოდ რომს ემუქრებაო. რომის სენატმა გადასწყვიტა მის მიმართ განსაკუთრებული ზომები მიეღო. რვა წელი მოუწია რომის მთავრობა, რომ სასურველი შედეგებისათვის მიეღწია და საბოლოოდ ისიც უმთავრესად თვითონ სერტორიუსის ბანაკში მოწყობილი შეთქმულების წყალობით.

ჯერ კიდევ სულამ წარგზავნა სერტორიუსის წინააღმდეგ კვინტუს მეტელუსი, მაგრამ მან ვერ შესძლო თითქმის მთელ ესპანეთში დაწყებული ამბოხების ჩაქრობა. ახლა კი რომის სენატი სერტორიუსთან საბრძოლველად საუკეთესო ჯარებს გზავნის გნეიუს პომპეუსის წინამძღოლობით.

მართალია, პომპეუსმა ლეპიდუსის დამარცხების შემდეგ თავისი ჯარი არ დაშალა და სენატს პირიქით ესპანეთში დანიშვნა მოსთხოვა, რაც ეწინააღმდეგებოდა სულას მიერ დადგენილ წესებს, მაგრამ სენატი იძულებული იყო, მისი მოთხოვნა შეესრულებინა. 77 წელს პომპეუსმა პროკონსულის წოდებით გადალახა ალპები და ესპანეთში გადავიდა. პირველ წლებში ომი სერტო-

რიუსსა და პომპეუსს შორის ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა. ერთ ბრძოლაში კი პომპეუსი დამარცხდა, მძიმედ დაჭრილი კინალამ ტყვედ ჩავარდა და მთელ მის ჯარს განადგურება მოელოდა, რომ მის დასახმარებლად საჩქაროდ — მეტელუსი არ გამოჩენილიყო.

ნათელი ხდებოდა, რომ სერტორიუსი, როგორც სარდალი, პომპეუსზე გაცილებით მაღლა იდგა და საფიქრებელი იყო, რომ ასეთი გამარჯვების შემდეგ მისი პოზიცია უფრო განმტკიცდებოდა, მაგრამ მის ბანაკშივე თავი იჩინა ბოროტმა შეთქმულებამ: მის გარშემო მყოფი რომაელები ვერ ერკვეოდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ მის ბრძნულ პოლიტიკაში, ვერ ეგუებოდნენ იბერიელთაღმე მის კაცთმოყვარეობასა და კეთილშობილ მზრუნველობას და ურთიერთშორის ბელადის მიმართ ღრმა უკმაყოფილებას აღვივებდნენ. რომის სარდლობა ყოველგვარად ცდილობდა, თავის მხარეზე გადაებირებინა ასეთი მერყევი ელემენტები და დიდი ჯილდოც დაუნიშნა იმას, ვინც სერტორიუსის მოკვეთილ თავს ჩააბარებდა. ეს ამბავი სერტორიუსს შეუმჩნეველი არ დარჩა, ამიტომ მან განდევნა თავის მცველი რაზმიდან რომაელები და ისინი უერთგულესი იბერიელებით შესცვალა. როცა გამოირკვა, რომ შეთქმულები სერტორიუსის მოკვლას ეპირებოდნენ, მან მათი ნაწილი დააპატიმრა და სიკვდილით დასაჯა. შეთქმულების ერთ-ერთმა მთავარმა ხელმძღვანელმა პერპერნამ, რომელიც, როგორც ვიცით, ლეპიდუსის ლაშქრის ნაშთით შეუერთდა სერტორიუსს, ოსკაში მოაწყო წინასწარი განზრახვით ნადიმი, რომლის დროსაც შეთქმულებმა მუხანათურად მოჰკლეს სერტორიუსი და მისი მცველები.

ასე ტრაგიკულად დაამთავრა თავისი სიცოცხლე ძველი რომის ერთმა გამოჩენილმა მოღვაწემ, დიდმა ორგანიზატორმა, მამაცმა და ნიჭიერმა სარდალმა სერტორიუსმა. სერტორიუსის მოღვაწეობის განსაკუთრებულ შეფასებას გვაძლევს თეოდორე მონზენი, რომელიც ასე ათავენს მისი მოკვლის პირობების ამბავს: „მასთან ერთად მოკვდნენ მისი ერთგული თანამგზავრები. ემიგრანტების იმ საბრალო ბანდის ღალატის წყალობით, რომელიც ის იძულებული იყო სამშობლოს წინააღმდეგ წაეყვანა, ასე დაამთავრა სიცოცხლე ერთმა უშესანიშნავესმა, თუ არა ყველაზე უფრო შესანიშნავმა ადამიანმა (Wo nicht der größte Mann), რომელიც აქამდე რომს წარმოუქმნია, ადამიანმა, რომელიც უფრო ბედნიერ გარემოებაში შესაძლოა, თავისი სამშობლოს განმაახლებელი (Regenerator) გახდებოდა. ისტორიას კორიოლანები არ უყვარს;

მან გამონაკლისი არ გამოიჩინა ამ ყველაზე მეტად დიდსულოვანი, გენიალური და ყველას შორის უაღრესი სინანულის ღირსის მიმართაც“².

სერტორიუსის მოკვლის შემდეგ იბერიელების მეომართა უმრავლესობა თავიანთ სადგომებში დაბრუნდა; დარჩენილი ჯარის სარდლობა კი პერპერნამ იკისრა. მას არც საამისო ნიჭი მოეპოვებოდა და არც ავტორიტეტი. პომპეუსმა ადვილად შესძლო მისი დამარცხება და ტყვედ ჩავარდნილი პერპერნა სიკვდილით დასაჯა. ასე დაამთავრა სიცოცხლე სერტორიუსის საწინააღმდეგო შეთქმულებისა და ლალატის მთავარმა მომწყობმა პერპერნამაც.

შეთქმულების სხვა მონაწილეთა ნაწილი პომპეუსს ჩაუვარდა ტყვედ და სიკვდილით იქნა დასჯილი, მხოლოდ მცირე ნაწილმა მოახერხა აფრიკაში გაქცევა და თავს უშველა.

პლუტარქეს გადმოცემით (Sert., XXVII), პერპერნას დასჯის წინ პომპეუსისათვის გადაუცია სერტორიუსის არქივი, ისეთ საიდუმლო დოკუმენტებს რომ შეიცავდა, რომელიც რომის ზოგიერთი გამოჩენილი მოღვაწის მასთან საიდუმლო მიმოწერას წარმოადგენდა და მათი მხრივ „პოლიტიკური წყობილების შეცვლის სურვილებს“ ამჟღავნებდა. პომპეუსს უბრძანებია, ეს არქივი მთლიანად დაეწვათ.

2. მითრიდაზეს მეოქრობი რომაელებთან (83—82)

ჩვენ ვიცით, რომ პირველი ომი რომაელებისა მითრიდატესთან დარდანის ზავით დამთავრდა. მართალია, ამ ზავმა მითრიდატეს მდგომარეობა აზიაში ერთგვარად შეარყია, მაგრამ მას ჯერ კიდევ საკმაოდ ძალა და გავლენა შერჩა. ამიტომ მან მალე მოინელა ეს და კვლავ ენერგიულ მოქმედებას შეუდგა. ერთი მხრივ, მან განსაკუთრებული მზრუნველობა გამოიჩინა თავის ჯარების რომაული წესების მიხედვით რეორგანიზაციის საქმეში და ამისათვის ფართოდ გამოიყენა მასთან მყოფი რომაელი ემიგრანტების გამოცდილება და დახმარება, ხოლო, მეორე მხრივ, დიდი ყურადღება მიაქცია ძლიერ მოკავშირეებთან ურთიერთობის განმტკიცების საკითხს. ამ მიზნით არმენიის მეფეს, ტიგრანს, მან ცოლად შერთო თავისი ქალი და დაუნათესავდა მეზობელ სამეფოს ძღვევამოსილ მბრძანებელს. ტიგრანის სამეფო კი დიდად იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. მას შემდეგ, რაც სელევკიდების ოდესღაც ძლიერმა სამეფომ არსებობა შესწყვიტა, ტიგრანმა თავი მისი დამხობილი დინასტიის მემკვიდრედ გამოაცხადა და, სთვლიდა რა თავს და-

ჩიუსისა და ქსერქსეს მოადგილედ, ბაძავდა მათ ჩვეულებებსა და პოლიტიკაში.

ხოლო მითრიდატეს, რომელსაც განუდგენ კოლხები და ბოსფორელები, 83 წელს მათ წინააღმდეგ ბრძოლა დაუწყო. კოლხები მას სთხოვდნენ, მეფედ მათთვის მისი ძე მითრიდატე უმცროსი მიეცა. ეს თხოვნა მითრიდატეს შეუწყნარებია და კოლხებიც კვლავ დამორჩილებიან. მაგრამ შემდეგ მითრიდატე VI-ს ეჭვი აღძვრია, რომ ყოველივე ეს მისმა ძემ მეფობის მოპოვების სურვილის ზეგავლენით მოუწყო. ამიტომ მოაყვანია იგი, დაადო ოქროს ბორკილები და დიდხანს არ გაუვლია, რომ მოჰკლა კიდეც. ბოსფორელების წინააღმდეგ კი მითრიდატემ ფლოტი ააგო და დიდი ლაშქარი მოამზადა. სამზადისი ისე დიდი ყოფილა, რომ, აპიანეს თქმით, სასწრაფოდ გავრცელებულა ხმა, თითქოს ის არა ბოსფორელების, არამედ რომაელების წინააღმდეგ ტარდებოდა (§ 64).

ამას დაერთო ისიც, რომ სულას მოადგილე აღმოსავლეთში ლუციუს ლიცინიუს მურენა იმ საბაბით, ვითომც მითრიდატე დარდანიის ზავით ნაკისრ მოვალეობებს არ ასრულებსო, მის სამფლობელოში შეიჭრა და რბევას შეუდგა. როცა მითრიდატეს კაცებმა მას ხელშეკრულება მოაგონეს, მან განაცხადა, მე ის არ მინახავსო. ასე ატყდა მითრიდატეს მეორე ომი რომაელებთან. მითრიდატემ შესძლო გამკლავებოდა მურენას და იგი დაამარცხა კიდეც. საქმეში სულა ჩაერია, რომელსაც, აპიანეს თქმით, ღირსეულად არ მიაჩნდა დაზავებულ მითრიდატესთან ომი და მურენასთან გაგზავნა ავლუს გაბინიუსი წინადადებით, რათა მას ომი შეეწყვიტა, ხოლო მითრიდატე და კაპადოკიის მეფე, არიობარზანე ერთმანეთში მოერიგებინა. „არიობარზანთან მოლაპარაკებაზე მითრიდატემ თავის ოთხი წლის ასული მასზე დანიშნა და დიდი მასპინძლობა გამართა, რომელშიც გაბინიუსს მონაწილეობა არ მიუღია“. ასე დამთავრდა მითრიდატესა და რომაელების მეორე ომი დაახლოებით მესამე წელს“ (§ 66).

ამით ისარგებლა მითრიდატემ და 80 წელს განდგომილი ბოსფორი დაიმორჩილა; იქ მეფედ თავისი ძე მახარე დასვა და თავს დაესხა კოლხებს იქით მცხოვრებ აქეელებს, რომლებშიც, აპიანეს გადმოცემით, იმ ხალხს გულისხმობდნენ, რომელსაც ტროის ომიდან უკან დაბრუნებისას გზა აებნაო. მათთან ბრძოლაში მითრიდატეს ლაშქრის ორი მესამედი დაუკარგავს და უკან დაბრუნებულია (§ 67).

78 წელს მითრიდატე და ტიგრან II კვლავ ილაშქრებენ კაპადოკიაზე და ხელთ იგდებენ მის სატახტო ქალაქს, მაზაკას. წინათ

დადებული ხელშეკრულების თანახმად, კაპადოკიის ტერიტორია მითრიდატეს გადაეცა, ხოლო ნადავლი ტიგრანს, რომელმაც აქედან 300 ათასი კაცი გადაასახლა არმენიაში და დაასახლა ერთ ადგილას, „იქ, სადაც მან პირველად დაიდგა არმენიის გვირგვინი“ (იქვე).

77 წელს არმენიისა და მესოპოტამიის საზღვარზე ტიგრანმა ახალი სატახტო ქალაქი დააარსა — ტიგრანოკერტა (აპიანეს „ტიგრანოპოლისი“) და, „სთვლიდა რა იგი თავს დარიუსისა და ქსერქსეს მოადგილედ, ბაძავდა აქემენიდებს ჩვეულებებსა და პოლიტიკაში“.

ამავე დროს მითრიდატე გრძნობდა, რომ დარდანის ხელშეკრულება რომაელებთან ბრძოლაში მხოლოდ შესვენებას წარმოადგენდა და ფართოდ ემზადებოდა ახალი გადამწყვეტი ომისათვის, რაზედაც საუბარი თავის ადგილას გვექნება.

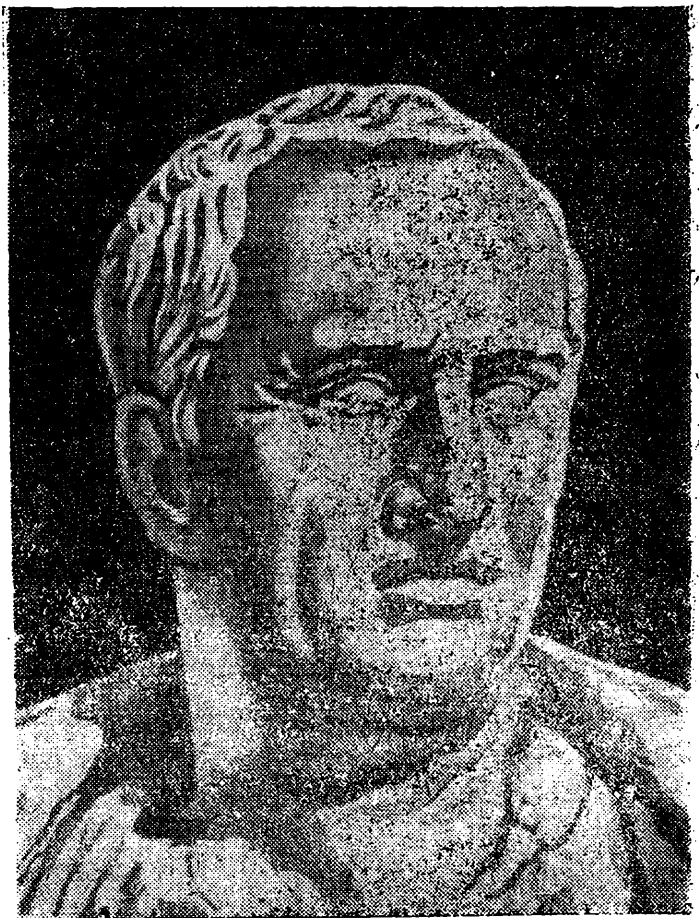
3. მონათა უდიდესი აჯანყება სპარგაკის მეთაურობით (74—71 წწ.)

როცა რომი ზემოთ აღწერილ შინაგან და გარეგან გართულებას განიცდიდა, ძვ. წ. აღ. 74 წელს იტალიაში დაიწყო მონათა უდიდესი აჯანყება, რომელმაც დიდად შეარყია მთელი სახელმწიფო.

ხშირი ომიანობის შედეგად რომაელებმა იტალიაში მონების აუარებელ რიცხვს მოუყარეს თავი. ამავე დროს ქალაქის მონათა განსაკუთრებულ ნაწილს წარმოადგენდნენ ეგრეთწოდებული გლადიატორები (gladiatores — სიტყვისაგან gladius - „მახვილი“). ისინი იყვნენ მონები, რომელთაც სპეციალურად სწრთვნიდნენ ურთიერთშორის სასიკვდილო ბრძოლისათვის და ეს სანახაობა მონათმფლობელური საზოგადოების ყველაზე მეტად სასიამოვნო გასართობს წარმოადგენდა. არსებობს ცნობა, რომ ეს სანახაობა რომაელებმა ეტრუსკებისაგან გადმოიღეს. გლადიატორებს ღონიერი მონებისაგან ირჩევდნენ და მკაცრი რეჟიმის განსაკუთრებულ სკოლებში სპეციალური მასწავლებლები ავარჯიშებდნენ და ასწავლიდნენ მათ ბრძოლის ნაირ ხერხებს.

შეიარაღების მიხედვით გლადიატორები რამდენიმე ჯგუფად იყოფოდნენ: ზოგი მათგანი სრული შეიარაღებით იბრძოდა, ზოგის მთავარ იარაღს მხოლოდ სამკაპი და ბადე წარმოადგენდა (Retiarii - „მებრძოლები ბადეთი“). მათი ოსტატობა იმაში გამოიხატებოდა, რომ მოწინააღმდეგისათვის თავზე ბადე მოეხვიათ და

მერე სამკაპით გაეგმირათ. სხვები შეიარაღებული იყვნენ დიდი ოთხკუთხოვანი ფარებით და პატარა სატევრებით, ზოგიც კიდევ გრძელი მახვილებით და პატარა ფარებით. ნათქვამი იყო, რომ გლადიატორთა ბრძოლა მონათმფლობელურ რომში არაჩვეულებრივი მოწონებით სარგებლობდა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა გლადიატორები ერთმანეთს სწრაფად და „ლა-მაზად“ ჰკლავდნენ. თუ ერთი მებრძოლთაგანი არენაზე დამარცხებული დაეცემოდა, დამსწრენი თავის წამოძახილით გამოხატავდნენ სურვილს, უნდა შერჩენოდა მას სიცოცხლე თუ გამარჯვებულს იგი უნდა გაეგმირა. იმპერატორების დროს სვეტონიუსის გადმოცემით (Wita Claudii, 21), სანახაობის დაწყების წინ გლადიატორების საზეიმო პროცესია არენაზე ასეთი სიტყვებით მიმართავდა იმპერატორს: Ave, Caesar, morituri te salutant („სალამი შენდა, ცეზარო, სასიკვდილოდ მიმავალნი შენ გესალმებიან“).

სურ. 7. მარკუს ტულიუს ციცერონი

გლადიატორების სკოლებიდან განსაკუთრებით გამოირჩეოდა სკოლები პრენესტესა და კაპუაში. კამპანიის ქალაქ კაპუაში ამ დროს ფართოდ იყო ცნობილი ვინმე ლენტულუს ბატიატეს სკოლა. ამ სკოლაში სათანადო წვრთნას გადიოდნენ სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის მონები: თრაკიელები, სამნიტები, ლიგურიელები, კელტები, გერმანელები. აქედან იგზავ-

ნებოდნენ სახელმწიფოს ცენტრებში კარგად გაწრთვნილი გლადიატორები არენაზე საბრძოლველად. უაღრესად სასტიკ პირობებში უხდებოდათ ცხოვრება ამ სკოლის გლადიატორებს: ყოველი მათი ნაბიჯი რეგლამენტირებული იყო და ისინი მუდმივ მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ასეთ არაადამიანურ პირობებში არსებობა და სხვათა გასართობად არენაზე ნაძრახი

ბიკვდილის პერსპექტივა უნერგავდა ამ სკოლის გლადიატორებს, რომელთაც ჯერ კიდევ არ დავიწყებოდათ თავისუფალი ცხოვრება, მონობის უღლისაგან განთავისუფლების აუცილებლობას. ამ ნიადაგზე მათს წრეში 74 წელს წარმოიქმნა შეთქმულება, რომელშიც ორასამდე კაცს მიუღია მონაწილეობა. შეთქმულება გამოააშკარავეს, მაგრამ 70-ზე მეტმა მონამ მოახერხა ქალაქიდან გაქცევა და ვეზუვიზე გამაგრება.

ამ ამბავს ასე მოგვითხრობს აპიანე (B. C., I, 116): „სწორედ ამ დროს იტალიაში გლადიატორთა შორის, რომელთაც კაპუაში სწორთენიდნენ თეატრალური წარმოდგენებისათვის, იყო თრაკიელი სპარტაკი. წინათ ის ეომებოდა რომაელებს, ტყვედ ჩავარდა და გლადიატორად იქნა გაყიდული. სპარტაკმა დაარწმუნა 70-მდე თავისი ამხანაგი, თავისუფლებისათვის რისკზე წასულიყვნენ და მიუთითებდა, რომ ეს უკეთესია, ვიდრე თეატრში თავის გამეტებაო. ისინი თავს დაესხნენ მცველებს, გაუსხლტნენ რკალს და ქალაქიდან გაიქცნენ. შეიარაღდნენ რა ხელკეტებით და სატევრებით, რომლებიც მათ შემთხვევით მგზავრებს ჩამოართვეს, გლადიატორები მთა ვეზუვიზე წავიდნენ. სპარტაკმა მიიღო რა ბრბოს შემადგენლობაში მრავალი გაქცეული მონა და ზოგი ვინმე სოფლის თავისუფალი მუშებისაგან, იწყო აქედან უახლოეს მიდამოებზე თავდაცემა. თანაშემწეებად მას ჰყავდნენ გლადიატორები ენომაოსი და კრიქსოსი. რადგან სპარტაკი ნადავლს ყველას თანაბრად უნაწილებდა, ამიტომ მალე მასთან ხალხმა მრავლად მოიყარა თავიო“.

მართალია, რომელი და ბერძენი ავტორები ბევრს წერდნენ სპარტაკზე, მაგრამ ჩვენამდე ყველა მათს ცნობას როდი მოუღწევია და ის მასალაც, რომელიც დროთა მსვლელობამ შემოგვინახა, ხშირად მოკლეა და ნაწყვეტ-ნაწყვეტი. აღსანიშნავია, რომ ყველა ავტორი ხაზს უსვამს სპარტაკის იშვიათ კეთილშობილებასა და გმირობას. მაგალითად, პლუტარქე, რომელმაც შედარებით ვრცელი ცნობები მოგვცა მის შესახებ კრასუსის ბიოგრაფიაში გვარწმუნებს: სპარტაკი იყო „ადამიანი, რომელიც გამოირჩეოდა არა მარტო განსაკუთრებული მამაცობით და ფიზიკური ძალით, არამედ თავისი ჭკუით და ხასიათის სირბილით უფრო ელინს ემსგავსებოდაო“ (თ. 8). სპარტაკის სადაურობის საკითხში ყველა წყარო თითქმის შეთანხმებულია, რომ ის წარმოშობით თრაკიელი იყო, იგი, პლუტარქეს თქმით, რომის ჯარში მოქირავნედ მსახურობდა, შემდეგ ჯარიდან გაიქცა, რომაელებს ტყვედ ჩაუვარდა და გლადიატორებში ჩარიცხეს⁴.

ძველი რომის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი თეოდორე მომზენი სპარტაკს სპარტოკიდების სამეფოს გვარს უკავშირებს; იგი წერს: „შესაძლოა, ის შთამომავალი იყო სპარტოკიდების წარჩინებული გვარისა, რომელმაც თრაკიულ სამშობლოში და აგრეთვე პანტიკაპეონში მეფურ პატივსაც კი მიაღწია, მსახურობდა ის რომის არმიის თრაკიის დამხმარე ჯარში, დეზერტირი გახდა და ყაჩაღად გავარდა მთაზე. აქ იგი კვლავ იქნა დატყვევებული და ასპარეზობისათვის (Kampfspiele) განკუთვნილი“⁵. მომზენის ამ დებულებას მიშულინი შემდეგ მოსაზრებას უმატებს: „შესაძლოა, რომ თვითონ ბოსფორის მეფეების სპარტოკიდების დინასტია თავისი წარმოშობით დაკავშირებულია, როგორც ამას ზოგიერთი სწავლული ფიქრობს, თრაკიელ ტომებთან — „სპარტებთან“⁶. მაგრამ მსგავს ალბათობით მსჯელობებს რომ თავი დავანებოთ, ჩვენთვის საკმარისია ვიცოდეთ, რომ სპარტაკი წარმოშობით თრაკიელი იყო.

თავდაპირველად ვეზუვის მთაზე გაქცეული გლადიატორების მოქმედებას რომის ხელმძღვანელები დიდ ყურადღებას არ აქცევდნენ და, ოროზიუსის სიტყვით რომ ვთქვათ, მას „მარტივად უყურებდნენ“; ხოლო აპიანეს თქმით, მას „რომაელები კიდევ არა ნამდვილ ომად, არამედ უბრალო ყაჩაღურ თავდასხმად სთვლიდნენ“. ამიტომ სპარტაკის წინააღმდეგ მხოლოდ ადგილობრივ რაზმებს გზავნიდნენ, რომელთაც აჯანყებულები ადვილად უსწორდებოდნენ და ძალით ართმევდნენ მათ იარაღს. ამან რომაელები უკვე შეაშფოთა და გაქცეულ გლადიატორებთან საბრძოლველად გაგზავნეს პრეტორი გაიუს კლავდიუსი 3 ათასიანი რაზმით. მასთან შეტაკებაში სპარტაკმა თავისი სამხედრო ნიჭი გამოააშკარავა. კლავდიუსი თავისი რაზმით მთის ძირში ისეთ ადგილას დაბანაკდა, სადაც ზევიდან მხოლოდ ერთი სანდო ჩასავალი იყო. ამით მას სურდა მონებისათვის უკანდასახევი გზა გადაეჭრა. მაგრამ იგი მოსტყუვდა. სპარტაკი უფრო შორსმჭვრეტელი აღმოჩნდა, მან თავისიანებს დაავალა გარეული ვაზის ლერწმისაგან კიბე დაეწნათ; მასზე ისინი ძირს დაეშვნენ და მოულოდნელად თავს დაატყდნენ კლავდიუსის რაზმს. მან და მისმა რაზმმა თავს გაქცევით უშველეს, მათს ბანაკს კი გლადიატორები დაეპატრონენ.

ცოტა ხნის შემდეგ რომმა კამპანიაში გაგზავნა პრეტორი პუბლიუს ვარინიუსი ორი ლეგიონით. სპარტაკმა აქაც დიდი სიმხნევე გამოიჩინა: ჯერ მისი ლეგატები დაამარცხა და შემდეგ თვითონ პრეტორი. „ვარინიუსს ცხენიც კი წაართვა თვითონ სპარტაკმა, ხოლო რომაელმა მხედართმთავარმა ისეთი საფრთხე

განიცადა, რომ გლადიატორებს კინალამ ტყვედ არ ჩაუვარდა“ (აპიანე). ასეთი ბრწყინვალე წარმატების შემდეგ სპარტაკის გარშემო მონებმა უფრო ფართოდ იწყეს თავმოყრა. აპიანეს თქმით, მასთან გამორბოდნენ არა მარტო მონები, არამედ „გადასულები და ყოველი ვიგინდარა“. მაშასადამე, სპარტაკის მოძრაობას მონებს გარდა თავისუფალი ღარიბებიც უერთდებოდნენ. ამასთან ერთად აღსანიშნავია სალუსტიუსის „ისტორიის“ ერთ ფრაგმენტში (Hist., III, 67, 1) შემონახული ცნობა, რომ სპარტაკის წინააღმდეგ წარგზავნილი რომაელი მეომრები უხალისოდ იბრძოდნენ, ზოგი ბრძოლის ველიდან გარბოდა და, სასტიკი ბრძანების მიუხედავად, უკან აღარ ბრუნდებოდა, ზოგი სამსახურზედაც უტიფრად უარს აცხადებდა. ამ ცნობას უდავო მნიშვნელობა აქვს იმ დროის უბრალო ჯარისკაცების განწყობილების გათვალისწინებისათვის და ეს მით უმეტეს, რომ ყოველივე ამას სალუსტიუსი წერდა ამ ამბებიდან სულ 30 წლის განვლის შემდეგ, როცა მონათმფლობელური რომი ჯერ კიდევ მტკივნეულად განიცდიდა დიდი წვალებით თავიდან აცდენილ საბედისწერო საფრთხეს.

სპარტაკის მოძრაობა კამპანიის საზღვრებს გასცილდა და მეზობელ მხარეებშიც ფართოდ გავრცელდა. მისმა არმიამ 70 ათას მიაღწია და „აჯანყებულები სჭედავდნენ იარაღს და სურსათ-საწოვარს აგროვებდნენ“. ახლა სპარტაკი მართლაც გახდა რომისათვის „დიდი და მრისხანე ძალა“ და მასთან ბრძოლა „ერთი უმძიმესი და უდიდესი ომთაგანი“ შეიქნა (Plut., Crassus, 9).

სპარტაკის პიროვნების დამახასიათებელია ის, რომ თავის არმიას ის არა მარტო აიარაღებდა, არამედ ჯარისკაცებს უმთავრესად დაჯერების გზით უნერგავდა დისციპლინის გრძნობას და ებრძოდა მონების იმ ნაწილს, რომელიც ადგილობრივი მოსახლეობისადმი სრულ თავაშვებულებასა და უხეშ ძალმომრეობას იჩენდა. სალუსტიუსი გადმოგვცემს ამ მხრივ საყურადღებო შემთხვევებს. სპარტაკს ახასიათებდა აგრეთვე, ძველი წყაროების მიხედვით, უანგარობა და პატიოსნება, რაც სხვათა შორის მის მიერ თავის ბანაკში ოქროსა და ვერცხლის ხმარების აკრძალვაშიც გამოიხატა. აპიანე მოგვითხრობს (B. C. I, 117): „მან (სპარტაკმა) აუკრძალა მის ხალხთან მოვაჭრე პირებს, ოქროთი და ვერცხლით გადაეხადათ საფასური; თავისიანებს კი — მათი მიღება. მემამბოხენი ყიდულობდნენ მხოლოდ რკინასა და სპილენძს ძვირს ფასად და არ აწყენინებდნენ იმათ, ვისაც მოჰქონდა მათთან ეს ლითონი“.

ჰქონდა თუ არა დასახული სპარტაკს მონათმფლობელურ რომთან ბრძოლაში გარკვეული გეგმა? ამ კითხვაზე არსებითად ორი პასუხი შეიძლება გვექონდეს. ერთი გვარწმუნებს, რომ ის „მიმართული იყო მთელი მაშინდელი რევოლუციური მოძრაობის გეგმის განხორციელებისაკენ: გაენადგურებინათ და მოესპოთ ქალაქი რომი, როგორც მონათმფლობელობის მთავარი ცენტრი, როგორც იმ დროის ყველა უსაზღვრო უბედურების მიზეზი“⁷. ძველ წყაროებში ასეთი მოსაზრების დამადასტურებელი ცნობები, სამწუხაროდ არ მოგვეპოვება. პირიქით, არსებობს პლუტარქეს აზრი, რომ სპარტაკს კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული ის, რომ ვერ შესძლებდა რომაელების ძლევამოსილების შემუსვრას და ამიტომ თავისი ჯარი წაიყვანა ალპებისაკენ, რათა თითოეულისათვის მიეცა საშუალება, მათზე გადასვლის შემდეგ სახლში დაბრუნებულიყო (Cras., 9). ამის მიხედვით შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ სპარტაკს განზრახული ჰქონდა, რაც შეიძლება მეტი მონა გაეყვანა იტალიის საზღვრებიდან და თავიანთ სახლებში დაებრუნებინა.

ყოველ შემთხვევაში რომის სენატმა ბოლოს მთლიანად გაითვალისწინა ის დიდი საფრთხე, რომელიც რომს სპარტაკისაგან მოელოდა და მის წინააღმდეგ უფრო რადიკალურ ზომებს მიმართა. მასთან საბრძოლველად 72 წლის ორივე კონსული — ლუციუს გელიუსი და კორნელიუს ლენტულუსი გაგზავნა.

ამ დროს თვითონ სპარტაკის ბანაკში წარმოიშვა უთანხმოება. ძნელია ამ უთანხმოების მიზეზის ზუსტად გარკვევა. ჩვენი დროის მკვლევარები მას სხვადასხვანაირად განგვიმარტავენ და სხვათა შორის აჯანყებულ მონათა ტომობრივი შემადგენლობის ნაირსახეობას უსვამენ ხაზს. უფრო საფიქრებელია, რომ თავისუფალი გლეხობა, რომელიც მოძრაობას მიემხრო, წინააღმდეგი იყო იტალიიდან წასვლისა და რომზე ლაშქრობას მოითხოვდა. ასეთივე აზრის იყო, ალბათ, ერთი მეთაურთაგანი კრიქსოსიც, რომელსაც დიდად იზიდავდა ქალაქ რომის სიმდიდრეთა დატაცების პერსპექტივა.

ასე იყო თუ ისე, კრიქსოსი 20 ათასიანი რაზმით გამოეყო სპარტაკის არმიას და დამოუკიდებლივ იწყო მოქმედება. აპულიაში მთა გარგანუსთან კონსულ გელიუსის ჯარმა ეს რაზმი გაანადგურა და ბრძოლაში კრიქსოსიც დაიღუპა. როგორ მოიქცა ამის შემდეგ სპარტაკი? მან რამდენიმე დამარცხება აგემა რომაელების ჯარებს და შემდეგ სწრაფად გაემურა ჩოდილოეთისაკენ. მისი ჯარი, აპიანეს გადმოცემით, 120 ათასამდე გაიზარდა. მუტინაში (მოდენაში) მან დაამარცხა ციხაღპური გალიის პროკონსულ-

ლის კასიუს ლონგინუსის ჯარი და ამით ალპებისაკენ მიმავალი გზა გაიწმინდა, მაგრამ მოულოდნელად შესცვალა თავისი მსვლელობის გეზი, უკან მობრუნდა და თვით ქალაქ რომზე გალაშქრება განიზრახა. აპიანე მოგვითხრობს: „შესწირა რა დაღუპულ კრიქსოსს მსხვერპლად 300 ტყვე რომაელი, სპარტაკი 120 ათასიანი ქვეითა ჯარით აჩქარებით დაიძრა რომისაკენ. მან ბრძანა დაეწვათ მთელი ზედმეტი აღალი, დაეხოცათ ყველა ტყვე და დაეკლათ სასაპალნე საქონელი, რათა მსუბუქად ევლოთ. გადმოსულებს, რომლებიც მასთან მრავლად მოდიოდნენ, სპარტაკი აღარ იღებდა“ (I, 117).

რატომ შესცვალა სპარტაკმა პირვანდელი თავისი გეგმა სწორედ იმ დროს, როცა ის ალპებს მიაღმა? შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ მის ლაშქარში იმ ნაწილმა გაიმარჯვა, რომელიც რომზე გალაშქრებას თქრობდა, და სპარტაკი იძულებული გახდა მათი მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა, მაგრამ რომზე მას მაინც არ გაულაშქრია. რომზე გალაშქრების გადაწყვეტილება მან შესცვალა, აპიანეს თქმით, რადგან „თავს რომაელების ტოლძალოვნად არ სთვლიდა“.

ამავე დროს რომი დიდმა განგაშმა მოიცვა. სენატმა უბრძანა კონსულებს შეეწყვიტათ საომარი მოქმედება სპარტაკის წინააღმდეგ და სამაგიეროდ პრეტორი მარკუს ლიკინიუს კრასუსი განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვა და პროკონსულის წოდებით მთავარსარდლად დანიშნა. მართალია, მის განკარგულებაში 10 ლეგიონი გადასცეს, მაგრამ ჯარისკაცებში დისციპლინა საგრძნობლად იყო შერყეული. კრასუსის ლეგატ მუმმიუსის მეთაურობით ორმა ლეგიონმა სპარტაკთან შეტაკებაში დიდი დამარცხება განიცადა და ჯარისკაცების მხოლოდ ნაწილმა გაქცევით უშველა თავს. საჭირო გახდა ჯარში დისციპლინის აღდგენა და კრასუსმა განაახლა ეგრეთწოდებული დეციმაცია, რომელიც წილისყრით ყოველი მეათე ჯარისკაცის სიკვდილით დასჯაში გამოიხატებოდა. აპიანეს გადმოცემით (I, 118), ასეთი წესით დასჯილთა რიცხვი 4 ათასს აღწევდა და „კრასუსი თავისი ჯარისკაცებისათვის უფრო საშინელი აღმოჩნდა, ვიდრე მათი დამამარცხებელი მტრებიო“.

სპარტაკმა შესძლო სამხრეთისაკენ გაეკათა გზა და ლუკანით ბრუტიუმისაკენ დაიძრა. ერთ ხანად „სპარტაკმა დაიკავა მთები თურიის გარშემო და თვითონ ქალაქიც“. აქვე აუკრძალა მან ნადავლის შესასყიდად მოსულ ვაჭრებს ოქროსა და ვერცხლის გადახდა, რაზეც საუბარი უკვე გვქონდა.

სპარტაკს თან მოსდევდა კრასუსი თავისი ჯარით. სპარტაკმა განიზრახა ჯარის ნაწილი სიცილიაზე გადაეყვანა, რათა აქ პლუტარქეს თქმით, „კვლავ გაეჩაღებინა სიცილიელი მონების აჯანყება, რომელიც ამას წინ ცოტა ადრე იქნა ჩაქრობილი; საკმარისი იყო ნაპერწკალი, რომ ის ახალი ძალით აფეთქებულიყო“ (Cras., 10). მაგრამ ეს განზრახვა რომ შეესრულებინა, საჭირო იყო ტრანსპორტი, რომელიც მას არ გააჩნდა. ამიტომ აჯანყებული მონების ბელადი შეუთანხმდა კილიკიელ პირატებს, რომ მათ თავიანთი ხომალდებით გადაეყვანათ სიცილიაზე მისი ჯარის ნაწილი. მაგრამ პირატებმა უმტყუნეს და დაპირება არ შეუსრულეს. ჯარის გადაყვანა ტივეებით არ მოხერხდა, მით უმეტეს, რომ სიცილიის ნაპირები რომაელების მიერ გამაგრებული და დაცული იყო. ამასობაში ჩრდილოეთიდან მის ბანაკს მოადგა კრასუსი და ბრუტიუმში მომწყვდეული მისი არმია სხვა ნაწილებისაგან მთლიანად იქნა მოწყვეტილი. კრასუსს, რომ უფრო მჭიდროდ ჩაეკეტა ის, „ზღვიდან და ზღვამდე ღრმა თხრილი გაუვლია, ხოლო მთელი თხრილის გასწვრივ ისეთი კედელი გაუყვანია, რომელიც გაოცებას იწვევდა თავისი სიმაღლით და გამძლეობით“ (პლუტარქე, იქვე). პირველი ცდა ასეთი ზღუდის გადალახვისა მარცხით დამთავრებულა, მაგრამ შემდეგ სპარტაკს მოუხერხებია მისი გადალახვა და კვლავ ლუკანიაში გადასულა. კრასუსს კი უფიქრია, რომ მონები რომზე გაილაშქრებნო.

ასეთი ვითარების გამო იგი იძულებული გახდა დახმარება მოეთხოვა და რომის სენატმა მის დასახმარებლად სასწრაფოდ გამოიწვია ესპანეთიდან პომპეუსი და მაკედონიიდან მარკუს ლიკინიუს ლუკულუსი, რომლის ლაშქარი ბრუნდიზიუმში უნდა გადმოსულიყო. სპარტაკის ლაშქრის გარშემო რკალი თანდათან ვიწროვდებოდა. ასე გართულებულ ვითარებაში მონებს შორის კვლავ წარმოქმნილა უთანხმოება. საქმე იმაში იყო, რომ სპარტაკი იონიის ზღვაზე რომაელების მთავარ სამხედრო ნავსადგურ ბრუნდიზიუმისაკენ დაიძრა, იმ მიზნით, რომ თავისი არმია ხომალდებით საბერძნეთში გადაეყვანა და, შესაძლოა, აქედან თავიანთ ქვეყნებში დაებრუნებინა. ასეთი განზრახვის წინააღმდეგ გამოსულა მისი ლაშქრის ორი გამოჩენილი მეთაური და თავიანთი მომხრეებით სპარტაკს განდგომიან. ამ გამოყოფილ რაზმს თავს დასხმია კრასუსი და სისხლისმღვრელ ბრძოლაში 12 ათასამდე მონა დაღუპულა. რა თქმა უნდა, ასეთ ამბავს საბედისწერო მნიშვნელობა ჰქონდა სპარტაკის მოძრაობისათვის.

კრასუსს სწყუროდა თვითონ დაემთავრებინა ომი სპარტაკთან, ვიდრე ბრძოლის ველზე პომპეუსი და ლუკულუსი გაჩნდებოდნენ. ამიტომ მან მკაცრად შეუტია სპარტაკის არმიას. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა 71 წელს აპულიაში. ამ ბრძოლას აპიანე ასე აგვიწერს (I, 120): „მოხდა გრანდიოზული ბრძოლა, არაჩვეულებრივად გამძვინვარებული რომ იყო იმ სასოწარკვეთილების გამო, რომელმაც ადამიანთა ეგოდენ დიდი რაოდენობა მოიცვა. სპარტაკი დასჭრეს ბარძაყში ხელშუბით: მუხლებზე დაცემულმა მან ფარი ასწია და იგერიებდა თავდამსხმელებს, ვიდრე გარშემოხვეულთა დიდ რიცხვთან ერთად არ დაიღუპა. სრულ არეულობაში მყოფი დანარჩენი მისი ჯარი აკუწეს. ამბობენ, რომ მოკლულთა რიცხვის დადგენაც კი არ შეიძლებოდაო. რომაელთაგან ათას კაცამდე დაიღუპა. სპარტაკის გვამი ვერ იპოვეს“.

სხვაგვარად გადმოგვცემს სპარტაკის სიკვდილს პლუტარქე (Cras., 11): „ბრძოლის დაწყების წინ მას ცხენი მოჰგვარეს, მაგრამ მან მახვილი იძრო, მოჰკლა ის და თქვა, რომ გამარჯვების შემთხვევაში მას ბევრი კარგი ცხენი ერგება მტრებისაგან, დამარცხების შემთხვევაში კი მას აღარც თავისი დასჭირდება. ამ სიტყვებით ის თვითონ კრასუსისკენ გაემართა და მოჰკლა ორი ცენტურიონი, რომლებიც მას წინ შეეჩინნენ. ბოლოს იგი, თანამოსაგრეთაგან მიტოვებული, მტრების მიერ გარშემორტყმული, დაიღუპა მათი დარტყმებით ისე, რომ ერთი ნაბიჯითაც უკან არ დაუხევია და ბოლომდე იბრძოდაო“.

გადარჩენილი სპარტაკელების დიდი რიცხვი ბრძოლის შემდეგ მთებში გაქცეულა, მაგრამ კრასუსი უკან დადევნებია. ისინი ოთხ ნაწილად გაყოფილან და მტერს იგერიებდნენ, ვიდრე არ დახოცილან. მათგან რ ათასი კაცი კრასუსს დაუტყვევებია და რომსა და კაპუას შორის ჯვარზე გაუკრავს. ამის შემდეგაც იტალიაში ხანგრძლივად არსებობდნენ სპარტაკელების ცალკეული რაზმები. სხვათა შორის პომპეუსის ბიოგრაფიაში პლუტარქე გადმოგვცემს (თ. 21): „კრასუსის სწრაფი და მამაცური მოქმედების მიუხედავად, ბედმა ერთგვარად ამ გამარჯვებაშიც არგუნა წილი პომპეუსს. მას ხელთ ჩაუვარდა ბრძოლიდან გამოქცეული ხუთი ათასი მონა. ამოუღიტა რა სულ ერთიანად ეს მონები, პომპეუსმა დაასწრო კრასუსს და სენატს მისწერა, რომ კრასუსმა გლადიატორები დაამარცხა ველზე გამართულ ბრძოლაში, ხოლო მან, პომპეუსმა, სავსებით აღმოფხვრა ამ ომის ფესვები“.

მონათა აჯანყებამ სპარტაკის მეთაურობით ძველი რომის ისტორიაში მნიშვნელოვანი კვალი დასტოვა იმ მხრივ, რომ რო-

მის სახელმწიფო საგრძნობლად შეანძრია. რომელი მონათმფლობელები დიდ ხანს შიშით იგონებდნენ მონათა სახელოვან ბელადს, რომელმაც მათზე წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა. შეიძლება ითქვას, რომ სპარტაკის აჯანყება მთელი მონათმფლობელური წყობილების შერყევა და მისი კრიზისის ერთ-ერთი მძლავრი გამოვლინება იყო. ამ აჯანყების ჩაქრობის შედეგად იტალიამ დაპყარვა არა ნაკლებ 100 ათასი მონისა. მონების რიცხვის ასეთმა შემცირებამ და შიშმა, რომ მსგავსი აჯანყება შეიძლებოდა კვლავ განმეორებულყო, აიძულა მამულების მქონე მონათმფლობელები თავიანთ მეურნეობაში, ერთი მხრივ, უპირატესობა ნაყიდ მონებთან შედარებით სახლში დაბადებულ მონებისათვის მიეკუთვნებიათ და, მეორე მხრივ, დაეწყოთ მსხვილი მამულების პატარა ნაკვთებად დანაწილება და კოლონებისათვის იჯარით გადაცემა. „ამ ეპოქის ძეგლებში ჩვენ პირველად გვხვდება სიტყვა კოლონის (colonus) ხმარება სწორედ ამ მნიშვნელობით“⁸.

4. სულამდელი კონსვივსიის აღგენა

ჩვენ უკვე გავეცანით სულას სიკვდილის შემდეგ მის მიერ შექმნილი წყობილების წინააღმდეგ დაწყებულ ბრძოლას, უმთავრესად ლებიდუსისა და სერტორიუსის მოძრაობათა გათვალისწინების სახით. ამავე მიმართულებით უნდა მოვიგონოთ ახალგაზრდა იულიუს ცეზარის პირვანდელი ოპოზიციური მოქმედება. წარმოშობით იგი იულიუსების პატრიციულ გვარს ეკუთვნოდა. მამამისი პრეტორი იყო, მამიდამისი კი ცოლად ჰყავდა მარიუს უფროსს, ხოლო მარიუს უმცროსი მისი დეიდაშვილი იყო. ამის მიხედვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ოჯახური ტრადიციით ის უფრო პოპულარების პარტიასთან იყო დაკავშირებული. ცამეტი-ოდე წლის ყოფილა ცეზარი, როცა ის იუპიტერის ქურუმად (Flamen Dialis) აურჩევიათ. ცოლად შეურთავს მას ცინას ასული კორნელია. სულა ასეთი შეუღლების დიდი წინააღმდეგი ყოფილა და მისთვის განქორწინება მოუთხოვია, მაგრამ უშედეგოდ. პლუტარქეს თქმით (Caes., 1), სულას მისი მოკვლაც კი ნდომებია და თითქოს, „როცა ზოგიერთებმა უთხრეს, ასეთი ყმაწვილის მოკვლას არავითარი აზრი არა აქვსო, სულამ მათ ასე მიუგო: „თქვენ ბრიყვები ყოფილხართ, თუ ვერ ხედავთ, რომ ამ ყმაწვილში მრავალი მარიუსი ზისო“. სულას მუქარამ აიძულა ცეზარი რომს გასცლოდა, რამდენიმე წელი აზიაში გაატარა და რომში მხოლოდ მისი სიკვდილის შემდეგ დაბრუნდა.

რომში დაბრუნებული ცეზარი 77 წელს არ მოერიდა სამართალში მიეცა, პროვინციაში ჩადენილ გამოძალვათა გამო, ყველაზე მეტად თავხედი მიმთვისებელი, სულას პირადი მეგობარი, კორნელიუს დოლაბელა. „მის ბრალდებას თავისი მოწმობით საბერძნეთის მრავალმა ქალაქმა დაუჭირა მხარი. მიუხედავად ამისა დოლაბელა გაამართლეს“ (Plut., Caes., 4). მეორე წელს ცეზარი მძლავრად გამოვიდა სულანელ პუბლიუს ანტონიუსის წინააღმდეგ, რომელსაც ბრალად სდებდნენ მექრთამეობას. „თავისი ჩინებული დასაცავი სიტყვების მეოხებით ცეზარმა რომში ფრიად ბრწყინვალე სახელი მოიხვეჭა“, გვარწმუნებს პლუტარქე. 75 წელს ცეზარმა მხარი დაუჭირა სახალხო ტრიბუნის პლავციუსის წინააღმდეგას ლეპიდუსის აჯანყებაში მონაწილეთა ამნისტიის შესახებ და „ამასთან დაკავშირებით სახალხო კრებაში თითონ წარმოთქვა სიტყვა“ (Suet., Caes., 5). შემდეგ იგი კვლავ აღმოსავლეთში წავიდა და მხოლოდ 74 წელს დაბრუნდა უკან. ამავე დროს რომში სახალხო ტრიბუნები არ ერიდებოდნენ მოსალოდნელ სასჯელს და გაბედულად ექმნებოდნენ ხალხს. ასეთ ტრიბუნთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უნდა მიეკუთვნოს 73 წლის სახალხო ტრიბუნს — გაიუს ლიკინიუს მაცერს, რომელიც ისტორიკოსი იყო და უმცროს ანალისტებს მიეკუთვნება. სალუსტიუსი თავის „ისტორიის“ ერთ შემონახულ ნაწილში მას ისეთი სიტყვის წარმოთქმას მიაწერს, რომელშიც იგი დიდად აკრიტიკებს სულას რეჟიმს და მას „საყოველთაო მონობას“ უწოდებს, ხალხი რომ პირუტყვების მსგავსი გახადაო. სალუსტიუსის გადმოცემით, მაცერი ხაზს უსვამდა ტრიბუნის ხელისუფლების დიდ მნიშვნელობას თავისუფლებისათვის ბრძოლაში და მისი აღდგენის აუცილებლობას და აღსანიშნავია, რომ, პლუტარქეს თქმით (Pomp., 21), „რომაელ ხალხს არაფერი არ სწყუროდა ისე დაუცხრომლად და არაფერი არ სურდა ისე ვნებიანად, როგორც სახალხო ტრიბუნის თანამდებობის კვლავ გამოვლინება“. მაცერი, მაშასადამე, გრძნობდა რომელი ხალხის ასეთ განწყობილებას და მით უფრო თამამად იმაღლებდა ხმას tribunitia potestas-ს სულამდელი სახით აღდგენას. მაგრამ რადგანაც მმართველი ოლიგარქია მტკიცედ იცავდა სულას მიერ შექმნილ რეჟიმს, იგი მოუწოდებდა ხალხს, არ ებრძოლა მდიდართა საქმისათვის და უარი განეცხადებინა სამხედრო სამსახურზე. სულას რეჟიმის კრიტიკის თვალსაზრისით მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე იმ სამოსამართლო პროცესს, ციცერონმა რომ 71 წელს აღძრა სიცილიის მმართველის ვერესის წინააღმდეგ, რომელიც ადგილობრივ მოსახლეობის მიმართ უდიდეს

ძალმომრეობასა და გამოძალვას იჩენდა. ამ პროცესზე საუბარი უკვე გვქონდა „შესავალში“ და სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.

ყოველივე ამან აიძულა რომის მმართველი წრეები დათმობაზე წასულიყვნენ და სულამდელი წყობილების აღდგენაზე დათანხმებულიყვნენ. ეს კი დაკავშირებული იყო ორი ცნობილი სარდლის პომპეუსისა და კრასუსის სახელთან. რომში დაბრუნების შემდეგ მათ თავიანთი ჯარები არ დაითხოვეს, ერთმანეთთან პოლიტიკური შეთანხმება გაატარეს და პოპულარებს სულამდელი კონსტიტუციის აღდგენა აღუთქვეს. მოვიგონოთ მოკლედ მათი წინანდელი მოღვაწეობა. პომპეუსის ბიოგრაფიაში პლუტარქე ცხადი მიკერძოებით გვიხასიათებს მის პიროვნებას: „არც ერთ რომაელს არ დაუმსახურებია ხალხის უსაზღვრო სიყვარული ისე ადრე, როგორც პომპეუსმა დაიმსახურა და მასავით ხანგრძლივად არავის არ უსარგებლებია ამ სიყვარულით“ (Pomp., 1). მართალია, პომპეუსს გამოცდილი და ძლევამოსილი სარდლის სახელი ჰქონდა უკვე მოხვეჭილი, მაგრამ არა მარტო ამან შეუქმნა მას ავტორიტეტი. ის უწინარეს ყოვლისა დაწინაურდა იმით, რომ სულას უერთგულესი მომხრე გახდა, იყო რომის ერთი ფრიად მდიდარი მიწათმფლობელი, ჰყავდა ფართო კლიენტელა და ჯარისკაცებში პოპულარობით სარგებლობდა. დიდი ენერგიით ებრძოდა და ანადგურებდა იგი მარიუსელების ნაშთებს სიცილიასა და აფრიკაში და ჯარისკაცებს იმპერატორად გამოუცხადებიათ, ამ სიტყვის მაშინდელი მნიშვნელობით. ამ ოპერაციის შემდეგ უკანდაბრუნებულს სულა ქალაქგარეთ შეგებებია, გულთბილად მისალმებია და ომახიანი ხმით მისთვის მაგნუსი (დიდი) უწოდებია. პომპეუსს ტრიუმფი მოუთხოვია, თუმცა კანონით ამის უფლება არ ჰქონდა, ვინაიდან შესაბამისი სახელმწიფო თანამდებობა არ ჰქავებია. ამიტომ სულაც წინააღმდეგი ყოფილა, „ამის უფლებას კანონი კონსულს ან პრეტორს აძლევს მხოლოდ და სხვას არავისო“. პომპეუსი არ შემდრკალა და ასეთი პასუხი მიუცია: „ამომავალ მზეს უფრო მეტი ხალხი სცემს თაყვანს, ვიდრე ჩამავალსო“, ე. ი. ჩემი ძალა იზრდება, შენი კი მცირდებაო. სასტიკი დიქტატორი დათანხმებულა და პომპეუსი 81 წელს ტრიუმფით დაუჯილდოვებია. თუ პლუტარქეს ზემოთ მოტანილი სიტყვები სინამდვილეს ოდნავ შეესაბამება, შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ის, თუ როგორი პატივმოყვარეობით ყოფილა შეპყრობილი ჯერ კიდევ ახალგაზრდა პომპეუსი. როგორც პოლიტიკურ მოღვაწეს, პომპეუსს ახასიათებდა მერყეობა და ორიენტაციის ცვლა. ჩვენ უკვე ვიცით, მაგალითად, თუ როგორ მოიქცა ის ლეპიდუსის საქმეში:

ჯერ მომხრე იყო მისი კონსულად არჩევისა, ხოლო როცა ის სულას რეჟიმის წინააღმდეგ გამოვიდა, პომპეუსმა მის წინააღმდეგ სასტიკად გაილაშქრა. ესპანეთიდან დაბრუნებისას, როგორც იყო ნათქვამი, მან გზაზე ამოჟლიტა ბრძოლიდან გამოქცეული ხუთი ათასი მონა და ეს ამბავი, გარკვეული ქოსაზრებით, სასწრაფოდ აცნობა სენატს. მას იმედი ჰქონდა, რომ რომში გაატარებდა თავისი ჯარისკაცებისათვის მიწის ნაკვეთების დარიგებას და თავისთვის ახალი ტრიუმფისა და კონსულობის მიღებას, მაგრამ მმართველ წრეებში დიდ წინააღმდეგობას წააწყდა. ამიტომ მიზანშეწონილად ჩასთვალა, ისევ პოპულარების მეთაურებს შეთანხმებოდა, რომლებიც თავის მხრივ სამხედრო მეთაურში ეძებდნენ დახმარებას სენატის წინააღმდეგ ბრძოლაში და პომპეუსის ინიციატივას დადებითად შეხვდნენ. ასეთი გზით მოიპოვა პომპეუსმა მეორე ტრიუმფი და შემდეგ კონსულობა.

რაც შეეხება კრასუსს, იგი ისეთს უმდიდრეს წრეს ეკუთვნოდა, რომელმაც დიდი ქონება შეიძინა პროსკრიპციების დროს და შემდეგ ყოველნაირ სპეკულაციას მისდევდა. იგი ტრაბახობდა, თურმე, რომ მდიდრად მხოლოდ იმას სთვლის, ვისაც შეუძლია თავის ხარჯზე მთელი არმია შეინახოსო. კრასუსს გარს ერტყა მრავალი კლიენტი, რომელთაც იგი ფართოდ იზიდავდა ფულის სესხებით, თუ სასამართლოში გამოქომაგებით. სპარტაკზე გამარჯვების შემდეგ მას, რომში დაბრუნებულს, ოვაცია მოუწყვეს და დაფნის გვირგვინი მიართვეს. იმ მიზნით, რომ ხალხში ფართო პოპულარობა მოეპოვებინა, მან უდიდესი გამასპინძლება მოუწყო ხალხს და სამი თვის სამყოფი პური დაურიგა.

აი, ორ ასეთ სარდალს შორის მოხდა შეთანხმება და ისინი 70 წლის კონსულებად აირჩიეს. პლუტარქეს გადმოცემით (Pomp., 22), „მაშინდელ სახელმწიფო მოღვაწეთა შორის ყველაზე უფრო ენამჭევრმა და უდიდესმა კაცმა, კრასუსმა, რომელიც პირადად პომპეუსს და საერთოდ ყველას ზიზღით და ამაყად უყურებდა, ვერ გაბედა კონსულის თანამდებობაზე თავისი კანდიდატურის წამოყენება მანამდის, სანამ მან ამის ნებართვა პომპეუსს არ სთხოვა“. და თურმე „პომპეუსს ეს მეტად ესიამოვნა“. როგორც ჩანს, პომპეუსი და კრასუსი ხასიათით და მდგომარეობით იმდენად განსხვავდებოდნენ, რომ მათი შეთანხმება ხანგრძლივი და მითუმეტეს მყარი ვერ იქნებოდა. პლუტარქე გვარწმუნებს, „პომპეუსი და კრასუსი არჩეულ იქნენ კონსულებად, მაგრამ ისინი ერთმანეთისაგან მეტისმეტად განსხვავდებოდნენ და ამის გამო ერთმანეთში ხშირად უთანხმოება ჰქონდათო“ (იქვე).

ყოველ შემთხვევაში კრასუსმა და პომპეუსმა გააუქმეს სულას ანტიდემოკრატიული ღონისძიებები და პირველ რიგში მთლიანად აღადგინეს სახალხო ტრიბუნის უფლებამოსილება (*tribunitia potestas*) და განაახლეს ცენზორის თანამდებობა, ხოლო ახლად არჩეულმა ცენზორებმა გაატარეს სენატის გაწმენდა იმ პირებისაგან, რომლებიც სენატორებად პირდაპირ სულას მიერ იყვნენ დაყენებული. ამას გარდა, პრეტორ ავრელიუს კოტამ გაატარა სასამართლოების რეფორმა (*lex Aurelia*), რომლის თანახმად, სასამართლოს მუდმივი კომისიების შემადგენლობა ასეთი შეფარდებით იქნა განაწილებული: ერთი მესამედი სენატორებს, ერთი მესამედი მხედრებს და ერთი მესამედი ერაზულ ტრიბუნებს (*tribuni aerarii*— ალბათ მდიდარი პლებეები, რომლებსაც მხედრების შემდეგ მეორე ადგილი ეკავათ).

საყურადღებოა, რომ კონსულობის ვადის დამთავრების შემდეგ კრასუსი ცხოვრების წინანდელ წესებს დაბრუნებია. ხოლო პომპეუსი თურმე საჯაროდ იშვიათად გამოდიოდა და ისიც მხოლოდ დიდი ამალით გარშემორტყმული. „ამ ამალის გარეშე მასთან შეხვედრა ან მისი დანახვა უკვე ადვილი აღარ იყო. პომპეუსს ყველაზე უფრო სასიამოვნოდ სწორედ დიდძალი ამალით გარშემოხვეული გამოჩენა მიაჩნდა. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ამ სანახაობით მეტი ნათელი მოეფინებოდა მის პატივსა და სიდიადეს და რომ, თავისი ღირსების დასაცავად, საჭირო იყო მდაბიო ხალხთან შეხვედრისა და ახლო ურთიერთობისაგან თავის შეკავება“ (პლუტარქე, იქვე, თ. 23).

5. მეკობრეების თარეში და პომპეუსის ბაძოდა მათთან

მეკობრეების თარეში ამ დროს ზღვასა და სანაპიროებზე უდიდეს წერტილს აღწევს, როგორც ამაზე შედარებით ვრცლად მოგვითხრობენ პლუტარქე (*Pomp.*, 24—28) და აპიანე (*Mithr.*, 92—96). ისინი ბატონობდნენ ხმელთაშუა ზღვის არა მარტო აღმოსავლეთ რაიონებში, არამედ შორს დასავლეთით, „ვიდრე ჰერაკლეს სტელამდე“. მეკობრეების მთავარ პუნქტებს წარმოადგენდნენ კილიკიის და კრეტის ზღვისპირა ქალაქები. „მაგრამ მათ ყველგან ეჭირათ ციხე-სიმაგრეები, კონცხები, უდაბური კუნძულები და ნავსადგურები“. ვინაიდან მათთვის ყველაზე მნიშვნელოვან გასამგზავრებელ ადგილად კილიკიის პუნქტები ითვლებოდა, ამიტომ მეკობრეების საერთო სახელი კილიკიელები იყო. მითრიდატეს

რომთან ბრძოლაში ფართოდ უსარგებლებია მეკობრეების ფლოტი. მათთან კავშირი ჰქონდა სერტორიუსსაც. ისინი თავს ესხმოდნენ გაუმაგრებელ ქალაქებს, ანგრევდნენ და აჩანაგებდნენ, ხოლო ოდნავ შეძლებული ხალხი ნავსაყუდელში მიჰყავდათ და მხოლოდ გამოსასყიდის მიღების შემდეგ ანთავისუფლებდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში მონებად ჰყიდდნენ. მეკობრეების ფლოტი გამოირჩეოდა მამაცი მეზღვაურებით, გამოცდილი მესაჭეებით და ათასზე მეტი სწრაფი და მსუბუქი ხომალდებით. მეკობრეებთან გარბოდნენ მონები, გაძევებულები და პირები, რომელთაც სასჯელი ემუქრებოდა, აგრეთვე ავანტურისტები. განსაკუთრებით ემტერებოდნენ ისინი, თურმე, რომაელებს. „ისინი ზღვიდან ხმელეთზეც გადმოდიოდნენ ხოლმე, რომაელთა შარავნებზე ყაჩაღობდნენ და სანაპირო დაბებს ძარცვავდნენ. ერთხელ მათ მოიტაცეს მეწამული ფერით ნაქარგი ტოგებით მორთული ორი პრეტორი“ მათი მსახურებითა და ლიქტორებით.

თავიანთი მოქმედებით მეკობრეებს ზღვაზე მოგზაურობა და ვაჭრობა შეუძლებელი გაუხდიათ და იმდენად გათავხედებულან, რომ ოსტიასაც კი თავს ესხმოდნენ და ამით რომისათვის სურსათ-სანოვაგის მიწოდება იმდენად შეუფერხებიათ, რომ ხალხი შიმშილობის წინაშე დაუყენებიათ. მართალია, რომის სენატს რამდენიმე ექსპედიცია გაუგზავნია მეკობრეების წინააღმდეგ, მაგრამ მათ რაიმე წარმატებისათვის ვერ მიუღწევიათ. ამ გარემოებამ გადაწყვეტინა სურსათ-სანოვაგის ნაკლებობით შეწუხებულსა და მოსალოდნელი შიმშილობით შეშინებულ რომაელებს. უმთავრესად პოპულარების წრეს, მეკობრეების წინააღმდეგ საგანგებო ზომების მიღება მოეთხოვათ. ამიტომ 67 წლის სახალხო ტრიბუნს ავლუს გაბინიუსს წარუდგენია კანონპროექტი, რომლის ძალით ერთ კონსულართაგანს უნდა მინიჭებოდა სამი წლით პროკონსულის ხელისუფლება მთელ ხმელთაშუა ზღვაზე და ხმელეთზე ზღვის სანაპიროდან 50 მილის დაშორებით. კანონპროექტში დასახელებული არ ყოფილა ის პირი, ვისაც ასეთი უფლებები უნდა მინიჭებოდა; მაგრამ ყველა გრძნობდა, რომ ის პომპეუსს გულისხმობდა. ოპტიმატებს დიდი წინააღმდეგობა გაუწევიათ ამ კანონპროექტის გატარებისათვის, მაგრამ ცხარე ბრძოლის შემდეგ სახალხო კრებას ის მიუღია და შემდეგ პერსონალურად პომპეუსი ათრჩევია. ამ კანონის (lex Gabinia) საბოლოო რედაქციით, პომპეუსს მიენიჭა imperium ზემოაღნიშნულ ფრიად ფართო სივრცეზე. მას უფლება ჰქონდა, თავისი შეხედულებით თანაშემწეებად დაენიშნა სენატორთა წოდებიდან 25 ლეგატი პროპრეტორის რწმუნებულობით

და ორი ქვესტორი და თავის ხელქვეითად ჰყოლოდა დიდი არმია და ფლოტი — 120 ათასი ქვეითი და 5 ათასი ცხენოსანი ჯარისკაცი და 500 სამხედრო ხომალდი. მის განკარგულებაში იყო აგრეთვე ხუთასი ატიკური ტალანტი და პროვინციების შემოსავალი. პომპეუსისადმი ასეთი დიდი უფლებამოსილების შესახებ აპიანე აღნიშნავს (Mith., 94): „პომპეუსამდე ჯერ არც ერთ ზღვაზე მოლაშქრე კაცს არ ჰქონია ბოძებული ასე დიდი ძალა-უფლება რომაელთაგანო“.

აქვე უნდა მოვიგონოთ, რომ გაბინიუსის კანონისათვის მხარი დაუჭერია იულიუს ცეზარსაც, რომელიც 68 წელს უკვე ქვესტორად იყო არჩეული. 67—66 წლებში იგი მოქმედებდა, როგორც პოპულარებთან პომპეუსის დაახლოების მომხრე. მამიდის, გაიუს მარიუსის ქვრივისა და თავისი პირველი ცოლის, კორნელიას დაკრძალვების დროს მას ბრწყინვალე სიტყვები წარმოუთქვამს, რომლებშიც აქებდა იულიუსების გვარს და დიდი თანაგრძნობით იხსენიებდა პოპულარების ცნობილ მეთაურებს — მარიუსსა და ცინას. აღსანიშნავია ისიც, რომ დაკრძალვის პროცესიაზე მიჰქონდათ მარიუსისა და ცინას გამოსახულებანი, რასაც წინათ ვერაფერს ბედავდა (პლუტარქე, Caes., 5—6). ასეთი განწყობილებისა იყო მაშინ ცეზარი და ალბათ ამ ნიადაგზე ცდილობდა პომპეუსთან დაახლოებას.

პომპეუსი დიდი ენერგიით შეუდგა მეკობრეების წინააღმდეგ ბრძოლას. მან ლეგატებს დაუნაწილა ზღვა და თითოეულს მისცა ხომალდები, მხედრები და ქვეითი ჯარი. თავისი სამხედრო ხომალდებით ისინი ახერხებდნენ მეკობრეთა ხომალდების ხელში ჩაგდებას ან სპეციალურად მოწყობილ ჩასაფრებაში მომწყვდევას. ამ გზით მეკობრეებისაგან განწმენდილ იქნა ხმელთაშუა ზღვის ჯერ დასავლეთი ნაწილი და მერე პომპეუსი აღმოსავლეთისაკენ დაიძრა. გაქცეულმა მეკობრეებმა თავი კილიკიას შეაფარეს. 49 დღის განმავლობაში პომპეუსმა გაანადგურა კილიკიაში მეკობრეთა ბუნაგები, ბრძოლაში 10 ათასამდე თავზე ხელაღებული მეკობრე დაიღუპა და ტყვედ ჩავარდა. პომპეუსის ჯარებმა გაანადგურეს მათი 120 კედლებგამაგრებული საზვერავი კოშკი და ხელთ იგდეს 800-ზე მეტი ხომალდი. მთელი ეს ოპერაცია სამი თვე გაგრძელდა და ხმელთაშუა ზღვაზე აღდგენილ იქნა წესიერი მიმოსვლა და რომის ურთიერთობა პროვინციებთან შედარებით უხიფათო გახდა.

პლუტარქეს გადმოცემით (თ. 28), ტყვედ ჩავარდნილი მეკობრეების მიმართ პომპეუსს თავისებური ჰუმანურობა გამოუჩენია.

„პომპეუსი ფიქრობდაო, გვარწმუნებს იგი, რომ ადამიანი ბუნებით არაა ველური და მოუთვინიერებელი ცხოველი, რომ იგი საკუთარი ბუნების წინააღმდეგ იბრება მანკიერებისაკენ და ჩვეულების, ბინისა და ცხოვრების წირის გამოცვლით კვლავ თვინიერი ხდება. თვით გარეული ნადირიც კი ანებებს თავს ველურ ჩვევასა და სიშმაგეს, თუ მას უხეში საკვები უფრო ნაზი საკვებით შეეცვლებაო“. ამიტომ პომპეუსს გადაუწყვეტია, ტყვეები ზღვისაგან მოშორებულ ხმელეთზე დაესახლებინა და მათთვის ცხოვრების სიტკბო ეგემებია, „რათა ისინი ქალაქებში ცხოვრებას და მიწის დამუშავებას მიჩვეულიყვნენო“. მართლაც, პომპეუსს ყოფილი პირატები დაუსახლებია, მაგ., კილიკიის სოლოიში (პომპეიოპოლისში), დიმეში (აქაიაში) და სხვ.⁹ მეკობრეებზე ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ პომპეუსის პოპულარობა რომაელებში უფრო გაიზარდა და მას ისეთი სახელი შეუქმნა, რომ ერთი წლის შემდეგ უფრო დიდი უფლებამოსილება მიანიჭეს და უფრო რთული დავალება დააკისრეს.

რომის საგარეო და შინაგანი მდგომარეობა ძვ. წ. I საუკუნის სამოციან წლებში

1. მითრიდატესთან მესამე ომის პიკული ეპაჰი ¹

როგორც დავინახეთ, ლუციუს ლიცინიუს მურენას დამარცხებისა და დარდანის ზავით გათვალისწინებული ხელშეკრულების აღდგენის შემდეგაც მითრიდატეს იმედი არ დაუკარგავს, რომ დაიბრუნებდა მცირე აზიის იმ ნაწილებს, რომლებიც სულასთან ომში დაჰკარგა, და მოსალოდნელი ახალის ომისათვის იწყო მზადება. „ხოლო მითრიდატე, მოგვითხრობს აპიანე (თ. 69), რამდენადაც მას რომაელები მრავალგზის ჰყავდა გამოცდილი, ფიქრობდა, რომ ეს ომი განსაკუთრებით შეურიგებელი იქნება; იგი დაფიქრებით მოეკიდა მთელ სამზადისს, რადგან (მიაჩნდა, რომ) ახლა გადაწყდებოდა ყველაფერი“. ამიტომ იგი რომაელებთან მესამედ საბრძოლველად ემზადებოდა, ხოლოდებს აგებდა, იარაღს აგროვებდა და 2000000 მედიშნი პური მოიმარაგა. უწინდელი ძალების გარდა მას მოკავშირეებად შეემატნენ: ხალიბები, არმენიელები, სკვითები, ტავრები, აქეელები, ჰენიოხები, ლევკოსირები და სხვ. ჩვენ ვიცით, რომ მითრიდატეს კავშირი ჰქონდა დამყარებული ესპანეთში გაბატონებულ სერტორიუსთან, მეკობრეებთან და კრეტასთან, ძალაში იყო მისი კავშირიც თრაკიელებთან და იგი იმედს ამყარებდა აგრეთვე თავის სიძე ტიგრანზე. რომის სახელმწიფოს მაშინდელი გართულებული საგარეო და შინაგანი მდგომარეობაც მისთვის ხელსაყრელი იყო. ამიტომ ახლა უკეთესად შეიარაღებული, ვიდრე წინათ, იგი შესაფერ მომენტს უცდიდა, რომ

თავისი ზრახვები სისრულეში მოეყვანა. უსამართლობა იქნებოდა, არ აღგვენიშნა, რომ რომაელებშიც იყვნენ საკმაოდ გავლენიანი პირები, რომლებსაც მითრიდატესთან ანგარიშის გასწორება დამთავრებულად არ მიაჩნდათ.²

ახალი ომის უშუალო საბაბი კი ბითვინიის ამბები გახდა. 74 წელს გარდაიცვალა ბითვინიის უკანასკნელი მეფე ნიკომედე III ფილოპატორი, რომელიც რომაული ორიენტაციის კაცი იყო და რომელმაც სიკვდილის წინ, პერგამონის მეფის ატალოს III-ის მსგავსად, თავის სამეფო რომს უანდერძა. რომაელი ვაჭრები და მევახშეები წინათაც თავისუფლად ფარფაშობდნენ ბითვინიაში და ახლა რომაელებმა, ისარგებლეს რა მეფის ანდერძით, დაეუფლნენ იმ რაიონებს, რომლებიც მათს მცირეაზიურ სამფლობელოს ესაზღვრებოდა. ამას ვერ შეურიგდა მითრიდატე, გარდაცვალებული მეფის მემკვიდრის უფლებების დამცველად გამოვიდა, ბითვინიაზე პრეტენზია განაცხადა და რომაელებს ანდერძით დატოვებულ სამემკვიდრეოში შეეცილა. ასე დაიწყო მითრიდატესთან მესამე ომი (74—64)

რომის სენატმა ომის გამგებლობა მიაწოდა 74 წლის კონსულებს, სულას ყოფილ მეგობარს, ლუციუს ლიცინიუს ლუკულუსს და მარკუს ავრელიუს კოტას. მათზე დაკისრებული მოვალეობა ასე იყო განაწილებული: ლუკულუსს ხვდა მითრიდატეს წინააღმდეგ მთავარსარდლობა და კილიკიისა და აზიის პროვინციები; ხოლო კოტას—ფლოტიის სარდლობა და ბითვინია. ამავე დროს პრეტორს, მარკუს ანტონიუსს კრეტისა და მეკობრეების წინააღმდეგ ომის წარმოება დაეკისრა.

მითრიდატე ბითვინიაში შეიჭრა. „ბითვინიის ქალაქები სიხარულით ეგებებოდნენ მას. არა მარტო ბითვინიას, არამედ მთელ აზიას ჰქონდა მოდებული, პლუტარქეს თქმით (Lucul., 7), ძველი სენი და მზად იყო განდგომოდა რომს, ვინაიდან რომაელი მევახშეები და გადასახადთა ამკრეფნი მეტისმეტად სტანჯავდნენ მას“. მითრიდატეს წინააღმდეგ მოსულმა კოტამ ბრძოლის დაწყება მეტისმეტად იჩქარა და ხმელეთსა და ზღვაზე ერთდროულად დამარცხდა. ამ ბრძოლაში მან დაჰკარგა მთელი ფლოტი და ოთხი ათასი ქვეითი მეომარი და თვითონაც, მითრიდატეს მიერ გარემოცული, ქალკედონში მოემწყვდა. შემდეგ მითრიდატე პროვინცია აზიაში გადავიდა ჯარით და ჰელსპონტის თითქმის მთელი სანაპირო დაიკავა. აქ მას მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია მხოლოდ თავისუფალმა ქალაქმა კიზიკოსმა. მითრიდატემ კიზიკელებს ალყა შემოარტყა ხმელეთიდან, ხოლო ზღვიდან ხომალდებით ჩაუ-

კეტა ვიწრო სრუტე, რომელიც ქალაქს ხმელეთისაგან ჰყოფდა. მაგრამ ორმხრივ ალყაში მომწყვდეული კიზიკელები განსაცდელს მამაცურად შეხვდნენ, რომაელების დახმარების მოლოდინში. მართლაც ლუკულუსი თავის მხედრობით მითრიდატეს წინააღმდეგ დაიძრა და კიზიკოსთან მის მახლობლად დაბანაკდა. მან მითრიდატეს ლაშქარს ფრიალ მძიმე პირობები შეუქმნა: ერთი მხრივ, ის მოსწყვიტა ხმელეთისაგან და, მეორე მხრივ, ზღვიდანაც უარესად შეუზღუდა სურსათ-სანოვავის მიღება. ამის შედეგი იყო ის, რომ „მთელი ლაშქარი შიმშილობდა, ბევრი კიდევაც იხოცებოდა, ხოლო იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ბარბაროსულად ჭამდნენ ადამიანის შიგნეულს. ისინი კი, ვინც ბალახს ჭამდნენ, ავად ხდებოდნენ. მათმა გვამებმა, რომლებიც იქვე ეყარნენ დაუმარბავად, შავი ჭირიც გამოიწვიეს შიმშილის გარდა“ (აპიანე, 76).

ასეთმა მდგომარეობამ აიძულა მითრიდატე კიზიკოსის ალყაზე ხელი აეღო და ღამით გაიქცა ხომალდებით მიზიის ნავსადგურ პარიონში, ხოლო მისი ლაშქარი ხმელეთით სწრაფად გადავიდა იმავე მიზიის ქალაქ ლამფსაკოსში. როცა ეს ლაშქარი ერთ ფრიალ ადიდებულ მდინარეზე გადადიოდა, წყალმა და ლუკულუსის მეომრების თავდასხმამ მას საგრძნობი ზიანი მიაყენა.

ლუკულუსმა ახლა განსაკუთრებული ყურადღება პონტოს ფლოტს მიაპყრო და თავისი ხომალდებით მასზე ორ საზღვაო ბრძოლაში, ტროას ნაპირთან და კუნძულ ლემნოსთან, გამარჯვება მოიპოვა და შემდეგ ისევ მითრიდატეს მიუბრუნდა, რომელიც თავისი ძალების მეტი წილით ბითვინიის ქალაქ ნიკომედიაში მოცურავდა. გზაზე ამოვარდნილი ქარიშხალისაგან მან დიდი ზარალი განიცადა. რომაელები მთლიანად დაეპატრონენ ბითვინიას და განაგრძობდნენ შეტევას მითრიდატეს წინააღმდეგ. განცდილი მარცხის შემდეგ მითრიდატემ თავი შეაფარა თავის სატახტო ქალაქს სინოპეს, აქედან კი პონტოს ქალაქ ამისოში (ეხლანდელ სამსუნში) გასცურა და კაცები გაუგზავნა სიძეს, ტიგრანს და თავის ვაჟს მახარეს, ბოსფორის მმართველს, რომ ორივე აჩქარებულიყვნენ მის დასახმარებლად.

ლუკულუსი გადავიდა პონტოს სანაპირო მხარეში და იქ დაიზამთრა, გაზაფხულზე კი საომარი მოქმედება განაახლა. აქ მას მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ გამაგრებული პუნქტები, განსაკუთრებით სინოპე და ამისო, რომელთაც მას შესავალი ალყაფის კარებები მტკიცედ დაუხურეს და თავგამოდებით ებრძოდნენ. ლუკულუსმა მათ ალყა შემოარტყა. ერთ ხანად ლუკულუსის ლაშქარი მითრიდატეს მეომრების პირისპირ იდგა ქ. კაბეირასთან

და მოპირდაპირეს ცვალებადი წარმატებით შედარებით პატარა ბრძოლებს უმართავდა.

პონტოელების ძლიერებას მათი ცხენოსანი ლაშქარი წარმოადგენდა. და, როცა ერთი დიდი ბრძოლის პროცესში რომაელებმა ის გაანადგურეს, მითრიდატე კაპადოკიის ქალაქ კომანაში გაიქცა და იქიდან ტიგრანთან მივიდა. ტიგრანმა ის თავისთან არ მიუშვა, მაგრამ ბრძანა, მის ქვეყანაში ის მეფურ ყოფაში ჰყოლოდათ. „როდესაც მითრიდატეს სულ გადაუწყდა თავის სახელმწიფოს იმედით, მოგვითხრობს აპიანე, საჭურისი ბაკხოსი გაგზავნა თავის სასახლეში, რომ როგორც კი შეიძლებდა, ისე დაეხოცა მისი დები, ცოლები და ხარჭები“ (თ. 82). ამ ტრაგიკულ ამბავს, რომელიც იმ დროის ზნეჩვეულების დამახასიათებელია, უფრო ვრცლად გადმოგვცემს პლუტარქე (Lucul., 18): „და აი, როცა ფარნაკიაში ბაკხოსი მოვიდა და ქალებს გამოუცხადა, რომ უნდა დაიხოცოთ და თითოეულმა თქვენთაგანმა ის სიკვდილი აირჩიეთ, რომელიც ყველაზე უფრო ადვილი და ყველაზე უფრო უმტკივნეულო გგონიათო, მონიმემ (მითრიდატეს ცოლმა) ჩამოიგლიჯა თავიდან დიადემა, შემოიხვია ყელზე და ჩამოეკიდა. დიადემა მაშინვე გაწყდა... გაგლეჯილი დიადემა მონიმემ ძირს დაადო, დააფურთხა მას და ბაკხოსს ყელი მიუშვირა: მომკალი ჩქარაო“. და ყველა ისინი დაიხოცნენ მახვილით, საწამლავით და ყულფებით. ამ ამბავმა მითრიდატეს ციხისთავებზე ისეთი მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ ისინი ლუკულუსის მხარზე გადავიდნენ.

ამასობაში კოტამ ჰერაკლეს მტკიცე ალყა შემოარტყა, მაგრამ მისი ალება მხოლოდ მაშინ შესძლო, როცა ლუკულუსის ფლოტმა გასწმინდა ეგეოსის ზღვა პონტოელების ფლოტისაგან და ქალაქი ზღვიდან ჩაკეტა. ორი წლის თავდაცვის შემდეგ მისი გარნიზონი მტერს დანებდა თავისუფალი გასვლის პირობით. ქალაქი რომაელებმა შეუბრალებლად გააჩანაგეს. როცა რომაელებმა დაიმორჩილეს ქალაქები ამასტრისი პაფლაგონიაში და ტიოსი, კოტამ თავისი ამოცანა დამთავრებულად ჩასთვალა და 70 წელს რომში დაბრუნდა.

მითრიდატეს არმენიაში გაქცევის შემდეგ ლუკულუსი უმეფოდ დარჩენილი სამეფოს დაპყრობას შეუდგა. ეს მძიმე და ხანგრძლივ მოქმედებას მოითხოვდა. მთელი რიგი ქალაქების გარნიზონები, რომლებიც ნაწილობრივ პირატებისაგან შედგებოდნენ, მედგრად ებრძოდნენ რომაელებს, მაგრამ თანდათან ერთიმეორის შემდეგ დაპყრობილ იქნენ. ბოლოს ლუკულუსმა შესძლო ამისოსა

და სინოპეს აღება, ორივე გააპარტახა და მერე ისევ დაასახლა. კიმერიის ბოსფორის მმართველმა მახარემ, რომელიც წინათ მამას ეხმარებოდა, ახლა მას განუდგა და ლუკულუსს ათას ოქროდ ღირებული გვირგვინი გაუგზავნა და რომაელთა მეგობრად და მოკავშირედ მიღება სთხოვა. მალე ამის შემდეგ დაეცა პონტოს სამეფოს უკანასკნელი ბასტიონი. ლუკულუსმა ერთი ზამთარი პროვინცია აზიაში დაჰყო და ადგილობრივი მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობის შემამსუბუქებელი ღონისძიებები გაატარა, რაზეც საუბარი სხვა ადგილას გვექნება.

არმენიის მეფე ტიგრან II, რომელთანაც თავი დამარცხებულმა მითრიდატემ შეაფარა, პირველად რომთან კონფლიქტისაგან თავს იკავებდა. მაგრამ როცა ლუკულუსმა მკაცრი ფორმით სიმამრის გადაცემა მოსთხოვა, მან მტკიცე უარით უპასუხა. მაშინ ლუკულუსმა ტიგრანის წინააღმდეგ გაილაშქრა. თავისი მხედრობა მან არმენიის სატახტო ქალაქ ტიგრანოკერტასაკენ დასძრა, მისადგომთან დაბანაკდა და ქალაქს ალყა შემოარტყა. „ქალაქი ტიგრანოკერტა, პლუტარქეს თქმით, სავსე იყო სიმდიდრითა და საუცხოო ძეგლებით.“ მის დასაცავად სხვა ხალხთა და ტომებთან ერთად მისულან „კასპიის ზღვის მხარიდან დაძრული მრავალრიცხოვანი ალბანები და ალბანების მეზობლად მცხოვრები იბერები“ (პლუტარქე, Lucul., 26). ყველა ამ ძალითურთ ტიგრანმა ტავროსი გადალაზა და ტიგრანოკერტა რომაელთა ჯარით ალყაშემორტყმული დაინახა. ლუკულუსმა ქალაქზე იერიში მიიტანა და 69 წელს აიღო. სამეფო განძეულობა მან თავისთვის დაიტოვა, ქალაქი კი გასადარცვავად დაუთმო ჯარისკაცებს. ლუკულუსის ამ გამარჯვების შედეგი იყო არმენიიდან სირიის ჩამოშორება, რომელიც გადაეცა სელევკიდ ანტიოქოს XIII-ს, მეტსახელად აზიატიკოსს. ტიგრანე მითრიდატესთან ერთად გაიქცა არმენიის ძველ სატახტო ქალაქ არტაქსატაში (არტაშატში, მდებარეობდა არაქსის შუაწელზე). 68 წელს ლუკულუსი ამ ქალაქისაკენ გაემართა. ტიგრანე იძულებული გახდა, არტაქსატას მისადგომები დაეცვა, თავისი მხედრობა აქეთკენ წამოეყვანა და რომაელების პირისპირ დაბანაკებულიყო. მოწინააღმდეგეთ ერთმანეთისაგან ჰყოფდა მდინარე არსანია. ლუკულუსის წინააღმდეგ ტიგრანმა რჩეული და მრავალრიცხოვანი მხედრობა გამოიყვანა, რომელთა შორის გამოირჩეოდნენ, პლუტარქეს გადმოცემით (Lucul., 31), ცხენოსანი ნშივლდოსნები მარდები და შუბოსანი იბერები, რომელთაც ტიგრანი საუკეთესო მებრძოლებად თვლიდა და ყველაზე უფრო დიდ ნდობას უცხადებდა.³ მიუხედავად ამისა, ტიგრანი დამარცხდა.

მაგრამ ვერც ლუკულუსმა მოახერხა არტაქსატამდე მისვლა, ვინაიდან მისი ლაშქარი ისეთმა მღელვარებამ მოიცვა, რომ ომის გაგრძელება მისთვის შეუძლებელი გახდა. რამ გამოიწვია ლუკულუსის ლაშქარში ასეთი მღელვარება? ლუკულუსმა ენერგიული და მკაცრი ზომების მიღებით შესძლო აღედგინა თავის ჯარში ფრიად საგრძნობად შერყეული დისციპლინა და პირველ რიგში ამით გამოიწვია მეომრების ნაწილში დიდი უკმაყოფილება. ამასთან ერთად ლუკულუსის ჯარისკაცები, რომლებმაც ომის პროცესში გაძლიდრება და განებივრება მოასწრეს, უხალისოდ ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას. ისინი უჩიოდნენ მთიან მხარეში ლაშქრობის სიძნელეთ და დასვენებას მოითხოვდნენ, მღელვარე ჯგუფებად იკრიბებოდნენ და ღამით კარვებს ყვირილით ავსებდნენ. „ეს უკვე ჯარის ამბოხების ნიშანი იყო“.

ლუკულუსის მიმართ ჯარისკაცების ასეთი ცუდი განწყობილებით რომში მყოფმა მისმა მოწინააღმდეგეებმა ისარგებლეს და მას ბრალს დებდნენ იმაში, რომ იგი თითქოს სარდლის რწმუნების შენარჩუნებისა და ანგარების მიზნით ახანგრძლივებდა ომს. მაგრამ ნამდვილი მიზეზი რომში ლუკულუსის მიმართ უკმაყოფილებისა იყო არა მისი გადაჭარბებული სიფრთხილე თუ მოჭრთამვა, არამედ აზიაში მის მიერ გატარებული ისეთი ღონისძიებები, რომლებიც რომაელ მევახშეთა და გადასახადთა ამკრეფი კომპანიების ბოროტმოქმედებათა ალაგმისაკენ იყო მიმართული.

ვალაპარაკით პლუტარქე (Lucul., 20): „მოიჯარენი და მევახშენი ძარცვავდნენ ამ მხარეს და მის მოსახლეობას მონებად ხდიდნენ. ცალკეული პირები იძულებული იყვნენ, საკუთარი ღამაზი ვაჟები და ქალიშვილები გაეყიდათ, ხოლო თემები ტაძრის ქონებას, სურათებსა და წმინდა ქანდაკებებს ჰყიდდნენ, მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს თვითონაც მონობაში ჩასავარდნად იყვნენ განწირულნი. ყველაზე უფრო შემადრწუნებელი მაინც ის წამება იყო, რასაც იქაურები მონად გახდომამდე განიცდიდნენ. მათ თოკებით სცემდნენ... აი ასეთი საშინელება იხილა ლუკულუსმა აზიის ქალაქებში და უსამართლოდ დაჩაგრულები მყისვე დაიხსნა მარწუხებიდან. უწინარეს ყოვლისა, მან ბრძანება გასცა, სარგებელად თავნის მეასედ ნაწილზე მეტი არ მიერიცხათ; მერე გააუქმა ყოველი სარგებელი, რომელიც თავნს აღემატებოდა. და მესამე ზომა, რაც მან გაატარა და რაც ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო, იმაში მდგომარეობდა, რომ მევალეს დაუწესა, მოვალის შემოსავლიდან მხოლოდ მეოთხედი წილით ესარგებლნა“. ლუკულუსის მიმართ სენატის წევრთა ნაწილში და განსაკუთრებით მხედართა

წრეში უკმაყოფილების მიზეზი სწორედ მისი ასეთი საქმიანობა იყო. მის შემცველად 67 წელს რომის სენატმა გაგზავნა კონსული მანიუს აცილიუს გლაბრიო.

ამასობაში არც მითრიდატეს ეძინა. მდინარე არსანიასთან ბრძოლის შემდეგ მან განიზრახა, კვლავ დაეპყრო და დაებრუნებინა თავისი პონტოს სამეფო და შეტევაზე გადავიდა. მან შესძლო დაპატრონებოდა პონტოს, კაპადოკიას და დაემუქრა „პროვინცია აზიას“. რომისათვის აღმოსავლეთში ისეთი მდგომარეობა წარმოიქმნა, რომელშიც ლუკულუსის გამარჯვებათა თითქმის ყველა ნაყოფს სრული განადგურება დაემუქრა, ამიტომ საჭირო შეიქმნა ახალი მთავარსარდლის დანიშვნა. პლუტარქეს გადმოცემით, (Pomp., 30), როცა რომში შეიტყვეს, პომპეუსმა მეკობრეებთან ომი დაამთავრა და ახლა ქალაქების დავლას აწარმოებსო, სახალხო ტრიბუნმა მანილიუსმა 68 წელს გამოაქვეყნა კანონი, რომლის ძალით პომპეუსს უნდა მიეღო ყველა ის პროვინცია და ჯარი, რომლებიც ლუკულუსის ხელქვეით იმყოფებოდნენ და, აგრეთვე ბითინიაც, გლაბრიოს რომ ეკავა; ხოლო მერე მითრიდატე და ტიგრან მეფეებთან ბრძოლა განეგრძო“. ამასთან ერთად პომპეუსს ენიჭებოდა *imperium maius* სხვა სარდლების მიმართ და დამოუკიდებელი ომის გამოცხადებისა და ზავის დადების უფლება. მანილიუსის კანონის წინააღმდეგ გამოვიდნენ სენატის უკიდურესი მემარჯვენე ფრთის წარმომადგენლები, კატულუსი და პორტენზიუსი. მისი თავგამოდებით დაცვა უკისრია ციცერონს, რომელსაც როგორც არეტორს, უფლება ჰქონდა სიტყვით მიემართა ხალხისათვის (*pro lege Manilia*).

ციცერონი ცდილობდა, დაერწმუნებინა მსმენელები, რომ აზიაში რომის სრული ძალაუფლების აღდგენა მხოლოდ პომპეუსს შეუძლიაო. მაგრამ, თუ წინათ ვერესის პროცესზე ის თავს ესხმოდა არა მარტო პროვინციების ცუდ და ბოროტ მმართველთ, არამედ რომაელ მხედართა წრიდან გამოსულ მევახშეებსა და გადასახადთა მოიჯარეებს, ახლა პირიქით უკანასკნელთა დამცველად გვევლინება. და ეს უკვე ახალი მოტივია მის პოლიტიკურ მოღვაწეობაში და რომის საზოგადოების გარკვეული ნაწილის სულსკვეთების ამსახველი. ჩაუფიქრდითო, ეუბნება იგი მსმენელებს, გამოსაღებთა გადამხდელების, აქციონერებისა და მოიჯარე ამხანაგობათა აგენტების განწყობილებას ახლანდელ დროს, როცა რომაელების დიდ მონაპოვარს უდიდესი განსაცდელი ემუქრებაო. იგი მათ მიუთითებს იმ ზარალზე, რომელიც რომაელი მოქალაქეების ქონებას აზიაში მოელოდა მითრიდატეს თარეშის პირობებში.

„მოიჯარეებმა, დინჯმა და პატივცემულმა ადამიანებმა, თავისი ფულადი ოპერაციები და კაპიტალი გადაიტანეს ამ პროვინციაში, ამბობს იგი, მათი ინტერესები კი, თავისთავად ღირსია თქვენი ყურადღებისა; თუ ჩვენ სახაზინო გადასახადების შეკრებაში სახელმწიფოს არტერიას ვხედავდით, მაშინ იმ წოდებას, რომელიც მათ განაგებს, შეგვიძლია სხვების არსებობის საწინდარი ვუწოდოთ. მაგრამ, ამას გარდა, სხვა წოდებათა წევრებიც, ფხიანი და მომქმედი ადამიანები ნაწილობრივ თვითონვე აწარმოებენ აზიაში ფულის ბრუნვას... ამ პროვინციაში დიდი კაპიტალიც დააბანდეს. ამიტომ კაცთმოყვარეობა მოითხოვს თქვენგან, რომ გასაჭარისაგან დაიხსნათ თანამოქალაქენი. კეთილგონიერებამ უნდა გიკარნახოთ, რომ ამდენი მოქალაქის დარბევამ არ შეიძლება უკვალოდ ჩაიაროს სახელმწიფოს ცხოვრებისათვისაც“ (18). რომის დახსნა ამ განსაცდელისაგან შეუძლია მხოლოდ პომპეუსს, მხედართა წრიდან გამოსულ სარდალსა და მოღვაწეს. ჩვენი მოკავშირეებიო, ამბობს იგი, დარწმუნებული არიან, რომ ამ ადამიანშია შეერთებული ყველა მაღალი თვისება; რომ მის გამოჩენას მის ხმის ერთ ბგერას შეუძლია აიძულოს მტრები შემოსევა შეწყვიტონ. თუ ჩვენ პროვინციაში ზოგჯერ ისეთ ნაცვლებს ვგზავნიდით, რომ მათი მისვლა მცირედ განსხვავდებოდა მტრების შემოსევისაგანო, პომპეუსი, პირობით გამოირჩევა ისეთი თავშეკავებულობით, ალერსიანი მოპყრობით და ჰუმანურობით, რომ ადამიანები მით უფრო ბედნიერად თვლიან თავს, რაც უფრო ხანგრძლივად დარჩება ის მათთანო (13). ჯარისკაცებს იგი მოსახლეობის ძარცვა-გლეჯის ნებას არ აძლევდა; ეს მაშინ, როცა ლუკულუსის ჯარისკაცები მითრიდატეს მდიდარი ბანაკის ხელში ჩაგდების შემდეგ ისე გაერთვნენ ძარცვა გლეჯვაში, რომ მეფის გაპარვა ვერც კი შეამჩნიესო (22). — პომპეუსმა სიმამაცით დაჩრდილა არა მარტო თანამედროვეთა სახელი, არამედ იმათიც კი, რომლებზეც მოგვითხრობს გადმოცემაო (27). სარდალს ოთხი ღირსება უნდა ამკობდეს: სახედრო საქმის ცოდნა, ბუნებრივი ნიჭი, პირადი მომნიბეღელობა და ბედნიერება. თუ ეგრეთწოდებული „სარდლის თვისებები“ — თავშეკავებულობა, სიმამაცე, მოქმედება, სისწრაფე, წინდახედულება, ჩვეულებრივ, მხედა-თმთავრის ერთადერთ გარდუვალ ღირსებას უნდა წარმოადგენდეს, პომპეუსი ამ მხრივ დიდად გადააჭარბებს ძველი და ახალი დროის ყველა სხვა მხედართმთავარს, ერთად აღებულით (28—30). მოკლედ, იმაზე უკეთეს სარდალსა და მოღვაწეს ვერ ვიპოვნით და ვერც დავასახელებთ, რომ

გორიც პომპეუსია, მხოლოდ მას ძალუძს რომის ღირსება დაიცვას მითრიდატესთან საბედისწერო ომში.

დიდი ორატორის ბრწყინვალე სიტყვამ, პომპეუსის მომხრეების ზეგავლენამ და იმ რომაელი პუბლიკანების, მევახშეების და აქციონერების წრეში წარმოქმნილმა შიშმა, რომელთაც აღმოსავლეთში დაბანდებული კაპიტალის დაკარგვა აფიქრებდათ, თავისი გავლენა იქონია და პომპეუსის მითრიდატესთან ომში ხელმძღვანელობის საკითხი დადებითად გადაწყდა. მანილიუსის კანონი (*De imperio Pompeii*) ძალაში შევიდა და პომპეუსმა დაუსწრებლად მიიღო უზენაესი ძალაუფლება.

საინტერესოა, თუ როგორ შეხვდა თვითონ პომპეუსი ამ ამბავს: პლუტარქე გადმოგვცემს: „ამბობენ, როცა პომპეუსმა რომიდან წერილი მიიღო და ტრიბთა გადაწყვეტილების ამბავი შეიტყო იმ მეგობართა თანდასწრებით, რომლებიც მას უზენაეს ხელისუფლებას ულოცავდნენ, წარბები მოღუმა, თეძოზე ხელი დაირტყა და ისე, თითქოს უკვე დაღლილი და თავმოებზრებული იყო განმგებლობის უფლებებით, წამოიძახა: „ეხ, გაუთავებელი ომები! განა უკეთესი არ იქნებოდა, მეც ერთი უბრალო ადამიანი ვყოფილიყავ? განა ამ დაუსრულებელ ლაშქრობაში ყოფნასა და თავიდან მოუცილებელ შურის თვალების ქვეშ არსებობას არ აჯობებდა, რომ ცოლთან ერთად სოფლად ცხოვრება შემეძლოს?“ (*Pomp.*, 30). პომპეუსის ასეთ თვალთმაქცობას მის მეგობრებზედაც კი ცუდი შთაბეჭდილება მოუხდენია. მაგრამ ასე იყო თუ ისე, პომპეუსი შეუდგა ამ განსაკუთრებული მოვალეობის შესრულებას.

2. მითრიდატესთან მესამე ომის უკანასკნელი ეტაპი

ასეთი, არაჩვეულებრივი უფლებამოსილებით აღჭურვილი პომპეუსი სასწრაფოდ შეუდგა მითრიდატესთან გადამწყვეტი ომისათვის მზადებას. შეაგროვა მან დიდძალი ლაშქარი და ზღვაზედაც ზურგის გამაგრებისათვის თავისი ძლიერი ფლოტი განალაგა ფინიკიიდან ბოსფორის სრუტემდე. ამასთან ერთად მან, რომაელების ნაცადი ტაქტიკის მიხედვით, მითრიდატესთან წინასწარი დიპლომატიური მოლაპარაკება გამართა. ისტორიკოს კასიუს დიოკოკციანუსის (155—235) გადმოცემით (*XXXVI*, 45, 2), ამ მიზნით მან მოციქულად და, შესაძლოა, მსტოვარად, გაგზავნა მასთან ემიგრანტი მიტროფანე, რომლის მოციქულობა უშედეგო

იყო. მეორე მხრივ, პომპეუსს სურდა, ხელი შეეშალა არმენიის მეფე ტიგრანისათვის, რომ იგი თავის სიმამრს დახმარებოდა და ამ მიმართულებით მან, იმავე კასიუსის სიტყვით, მოლაპარაკება დაიწყო პართელებთან და კტეზიფონში მეფე ფრაატთან მოცქეულები წარგზავნა. იგი შეპირდა ფრაატს, რომ მესოპოტამიაში დიდ ტერიტორიას დაუთმობდა და სამაგიეროდ მისგან, როგორც მოკავშირისაგან, არმენიაზე ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან თავდასხმა მოითხოვდა (XXXVI, 45, 3).

ფრიად გართულებული იყო იმ დროს არმენიის სამეფოს შინაური მდგომარეობა. ტიგრან II მითრიდატეს ასულის კლეოპატრასაგან სამი ვაჟი ჰყავდა. უფროსმა ვაჟმა შეთქმულება მოუწყო მამას და ტახტიდან ჩამოგდებას ცდილობდა, მაგრამ თანამზრახველებთან ერთად მოკლულ იქნა. ტახტის დაკავება განიზრახა აგრეთვე საშუალო ვაჟმა. როცა ტიგრანი ორ ვაჟთან ერთად ნადირობდა, ცხენიდან ჩამოვარდა და გრძნობა დაჰკარგა. საშუალო ვაჟმა მოხსნა მას სამეფო ტიარა და თვითონ დაიდგა. უმცროსმა ვაჟმა—ახალგაზრდა ტიგრანმა მამას მოუარა და ფეხზე დააყენა. ცნობიერებაზე მოსულმა მოხუცმა საშუალო ვაჟის სიკვდილით დასჯა ბრძანა და უმცროსს გვირგვინსა და ტახტს შეპირდა. მაგრამ გავიდა მცირე დრო და ახლა უმცროსმა ვაჟმა მოუწყო შეთქმულება, როცა ის კაპადოკიაში იმყოფებოდა. ამიტომ ტიგრან II იძულებული გახდა კაპადოკიაში ძლევამოსილი ლაშქრობა შეეწყვიტა და თავის ქვეყანაში დაბრუნებულიყო. მან დაამარცხა განდგომილი და მემამოხე ვაჟი, რომელიც თანამზრახველ მაგნატებთან ერთად კტეზიფონში გაიქცა და იქ ცოლად შეირთო მეფე ფრაატის ასული.⁴ ალბათ, ამ მომენტს გულისხმობდა დიო კასიუსი, როცა წერდა: „ტიგრანი კი, ტიგრანის ვაჟი, რომელმაც წაიყვანა თავისთან ზოგიერთი მაგნატი, მოხუცის ხელისუფლება რომ არ სიამოვნებდათ, ფრაატთან გაიქცა. და, როცა უკანასკნელი ფიქრობდა იმაზე, თუ რას შედგომოდა პომპეუსთან დადებული ხელშეკრულების მიხედვით, ახალგაზრდა ტიგრანმა დაარწმუნა იგი არმენიაზე ომით წასულიყო“ (XXXVI, 51, 2). იმავე კასიუსის სიტყვით, ტიგრანს ეჭვი დაბადებია, რომ შვილის ამხედრება მის წინააღმდეგ პაპამისის, მითრიდატეს საქმეაო და მათს შორის წინანდელი ურთიერთობა მტრობით შეცვლილა.

პომპეუსი გალატიაში წავიდა და ლუკულუსისაგან ჩაიბარა არმიის მთავარსარდლობა. მიუხედავად ყოველგვარი ცდისა, პომპეუსი და ლუკულუსი ერთმანეთთან ვერ შეარიგეს. განაწყენებული ლუკულუსი რომში დაბრუნდა, პოლიტიკურ მოღვაწეობაზე

ხელი აიღო და ცნობილი გახდა თავისი ქეიფებით („ლუკულუსის ნადიმები“).

როცა პომპეუსი პონტოს სამეფოში შეიჭრა, მითრიდატეს, რომლის განკარგულებაში 30000 ქვეითი და 3000 ცხენოსანი მეომარი იყო, ზემოთ ნათქვამის მიხედვით, არც პართელების და არც ტიგრანის დახმარების იმედი არ ჰქონდა. ამიტომ შეეცადა პომპეუსთან სამშვიდობო მოლაპარაკება დაეწყო. აპიანეს გადმოცემით (Mithr., 98), „მან პომპეუსს გაუგზავნა მოციქულები, უნდოდა შეეტყო, როგორ შეიძლებოდა ომის დამთავრება“, მაგრამ მითრიდატესთვის სრული დამორჩილება და უწყმანო დანებება მოუთხოვია. ამიტომ მითრიდატე თავის ნაცად ტაქტიკას დაადგა: მტერთან გადამწყვეტ შეტაკებას ერიდებოდა; სულ უკან იხევდა და მოულოდნელი მიხტომით მტერს საგრძნობ ზარალს აყენებდა. მაგრამ ამასთან თავისივე ქვეყნის დარბევა უხდებოდა, რომ ამით რომის არმიის სურსათ-სანოვაგით მომარაგება დიდად გაეძნელებინა. როცა პომპეუსი მცირე არმენიაში გადავიდა, მას სასწრაფოდ თან მიჰყვა მითრიდატე, რომელიც ბუნებრივად გამაგრებულ და მიუვალ მთაზე დაბანაკდა და აქაც რომის ჯარისათვის სურსათ-სანოვაგის მიწოდებას ხელს უშლიდა. ამიტომ პომპეუსის მდგომარეობა გაუარესდა. მაგრამ თვითონ მითრიდატეც, უწყლობის გამო იძულებული გახდა დაეტოვებინა თავისი კარგი პოზიცია და ადგილიდან დაძრულიყო. პომპეუსი კვალდაკვალ მისდევდა მას და მოსვენებას არ აძლევდა. ბოლოს მითრიდატე მეორე მალალ მთაზე გამაგრდა და განაგრძობდა მტრის ჯარზე თავდასხმას. პომპეუსმა მის ბანაკს ალყა შემოარტყა, დიდად გაუძნელა სურსათის მოპოვება და შიმშილობამდე მიიყვანა. „პომპეუსის ალყას, მოგვითხრობს პლუტარქე (Pomp., 32), მითრიდატემ ორმოცდახუთ დღეს გაუძლო, მერე კი ბრძოლისათვის უვარგისი და ავადმყოფი მეომრები ამოხოცა და რჩეულ ძალებთან ერთად ფარულად გაიქცა“. პომპეუსი მითრიდატეს ევფრატის სანაპიროებთან დაეწია და იქვე მახლობლად დაბანაკდა. ხოლო რაკი მას ეშინოდა, მითრიდატეს ევფრატზე გადასვლა არ მოესწრო, მან შუალამის ქამს დასძრა საბრძოლოდ გამზადებული მხედრობა. მაგრამ მითრიდატემ ამჯერადაც მოახერხა ბრძოლის ველიდან გაქცევა და თავის მცირერიცხოვანი მხლებლებით წავიდა ციხე-სიმაგრე სინორეაში (სინორიაში), პონტოსა და არმენიის საზღვარზე. ეს ციხე-სიმაგრე აღსავსე ყოფილა სამეფო ქონებით და განძეულობით. აქ, პლუტარქესა და აპიანეს მოწმობით, ინახებოდა დიდძალი ძვირ-

ფასი ნივთი. ამ ქონებიდან მითრიდატემ უკეთესი ტანსაცმელი და ფული დაურიგა მასთან შემოკრებილ ლტოლვილებს და თავის მეგობრებს ცალ-ცალკე მისცა მომაკვდინებელი შხამი იმ შემთხვევისათვის, თუ მტერს ჩაუვარდებოდნენ ხელში.

აქედან მითრიდატე არმენიისაკენ გაემართა და ტიგრანს მიმართა დახმარებისათვის, მაგრამ ტიგრანმა იგი არამცთუ არ მიიღო, არამედ ასი ტალანტი დაუნიშნა ჯილდოდ იმას, ვინც მის თავს მიუტანდა. ამიტომ მითრიდატემ თან წაიღო 6000 ტალანტი (დაახლოებით თორმეტნახევარი მილიონი ოქროს მანეთი) და გაეშურა ევფრატის სათავეებისაკენ, რომ იქიდან კოლხიდაში გაქცეულიყო. მითრიდატეს გზა სინორიიდან კოლხიდამდე ვრცლად აგვიწერა აპიანემ (Mithr., 101). ამ აღწერილობის მიხედვით, მეოთხე დღეს მან გადალახა ევფრატი, შემდეგ სამი დღე აიარალებდა იმათ, ვინც მასთან ერთად იყო, და შეიჭრა ხოტენეში, რომელიც მდებარეობდა ახლანდელ ოლთისსა და არდაგანს შორის.⁵ აქ მისი დაბრკოლება სცადეს ისრებითა და შურდულებით შეიარაღებულმა ხოტენებმა (ხოტენის მცხოვრებლებმა) და იბერებმა⁶, რომლებიც მან უკუაგდო და გადავიდა მდინარე აფსაროსზე (ჭოროხზე)⁷. იგი მივიდა ფაზისის გავლით დიოსკურიაში, „სადაც დაიზამთრა და მომავალი მოქმედების გეგმის შედგენა დაიწყო: ის ფიქრობდა, რომ პონტოს, მის ნაპირზე მცხოვრებ სკვითებს და მეოტიისის ტბას შემოუვლიდა და ბოსფორში შეიჭრებოდა, აქ გადააყენებდა თავის უმაღურ მოღალატე შვილს მახარეს და კვლავ დაუპირისპირდებოდა და შეებრძოლებოდა რომაელებს ევროპიდან, როცა ისინი აზიაში იყვნენ“. ასეთი უჩვეულო რამ მოიფიქრა მითრიდატემ, ამბობს აპიანე (Mithr., 102), და მაინც ცდილობდა მის მიღწევასო.

მართლაც გვაოცებს ის სიმხნევე, ენერგია და დაუცხრომლობა, რომელსაც მოხუცი მითრიდატე რომაელებთან ბრძოლაში იჩენდა. მან გადაიარა მეომარი და მტრულად განწყობილი სკვითური ტომები, ზოგან დარწმუნებით, ზოგან ძალით. როცა ის მეოტისში შევიდა, ყველამ კარგად მიიღო, ბევრი საჩუქრები მიუტანეს და მისგანაც მიიღეს. მითრიდატემ ისინი მოკავშირეებად გაიხადა და „კიდევ უფრო უცნაური რამ გადასწყვიტა: თრაკიაზე გავლით მაკედონიაში უნდა შეჭრილიყო და მაკედონებზე გავლით—პეონებში, ხოლო შემდეგ ალპების გადავლით—იტალიაში“ (აპიანე, იქვე).

რაკი მითრიდატე გაიქცა, პომპეუსმა მასთან ომი დამთავრებულად ჩათვალა და იმავე წელს არმენიაზე გაილაშქრა, რომე-

ლიც იმხანად პართელთა მეფე ფრაატის თავდასხმას განიცდიდა. ტიგრანის უმცროსი შვილის და მეანბოხე მაგნატების თანხლებით ფრაატი შეიჭრა არმენიაში და სატახტო ქალაქ არტაქსატამდე (არტაშატამდე) მივიდა. ტიგრანი იძულებული გახდა თავის სამეფოს მთიან რაიონებში გაქცეულიყო. მაგრამ ქალაქი არტაშატი მტერს მედგრად დაუხვდა და პართელებს მისი ალება გაუჭირდათ. მაშინ ფრაატმა ჯარის ნაწილი ტიგრან უმცროსს დაუტოვა და თავის ქვეყანაში დაბრუნდა (Cassius Dio XXXVI, 51,2). ეს რომ მოხუცმა ტიგრანმა შეიტყო, თავი მოუყარა ჯარის ერთგულ ნაწილებს, დაამარცხა მოღალატე შვილი და განდგომილი მაგნატები და მთლიანად აღადგინა თავისი ხელისუფლება. გაქცეულმა ტიგრან უმცროსმა ჯერ მითრიდატესთან წასვლა განიზრახა, მაგრამ, როცა გაიგო, რომ მან დამარცხება განიცადა, ისევ პომპეუსთან მივიდა, რომ მისი დახმარებით მიეღო ტახტი და გვირგვინი არმენიაში. რგი პომპეუსს მდინარე არაქსის პირას დაუხვდა (Plut., Pomp., 33).

იმ იმედით, რომ პომპეუსის დახმარებით მიიღებდა მამის გვირგვინს, ტიგრან უმცროსმა რომაელების ლაშქრის გამყოლობა იკისრა და პირდაპირი გზით წარუძღვა მას არტაშატისაკენ. ტიგრან II კარგად გრძნობდა, რომ რომაელების წინააღმდეგ გამკლავებას ვერ შესძლებდა და ამიტომ იძულებული იყო პირადად გამოცხადებულიყო პომპეუსთან. თუ აპიანეს დავუჯერებთ, ის პომპეუსთან არა თავისი ნებით, არამედ პომპეუსის გამოძახებით გამოცხადდა. აპიანე აღნიშნავს: „ზოგი იმას ამბობსო, რომ ის ლიქტორებმა მოიყვანეს, რადგანაც ის პომპეუსის მიერ იყო გამოძახებული“ (Mithr., 104). ასე იყო თუ ისე, მეგობრებისა და ნათესავების თანხლებით მივიდა იგი პომპეუსთან მორჩილების გამოსაცხადებლად. პომპეუსმა, აპიანეს თქმით (Mithr., 105), მას აპატია ჩადენილი საქმენი და შეარიგა შვილთან, რომელსაც გადაეცა სოფენე და გორდიენე, ხოლო მამას დანარჩენი არმენია, რომლის მემკვიდრეც შემდეგ ისევ შვილი უნდა გამხდარიყო. ამასთან ტიგრანის მამას ხელი უნდა აეღო ყველა თავის დაპყრობაზე და მხოლოდ დიდი არმენიით დაკმაყოფილებულიყო, უნდა გადაეხადა 6000 ტალანტის კონტრიბუცია და რომაელი მეომრებისათვის ფულადი საჩუქრები მიეცა. სამაგიეროდ მას რომაელების მეგობრისა და მოკავშირის ტიტული ენიჭებოდა.

რასაკვირველია, ასეთი სამშვიდობო შეთანხმებით ტიგრან უმცროსი კმაყოფილი ვერ დარჩა: ის მთელი სამეფოს მბრძანებლობას ფიქრობდა და მას მხოლოდ სოფენე და გორდიენე მია-

კუთვნეს; ამას გარდა აღნიშნული დიდი კონტრიბუცია იმ ხაზი-
ნა-საცავიდან უნდა გაეღოთ, რომელიც მის ნაწილში, სოფენაში
არსებობდა. ამიტომ მან პომპეუსისადმი დამოკიდებულება შესცვა-
ლა და მის განკარგულებებს უდიერად ეპყრობოდა. ამას თან მოჰ-
ყვა მისი დაპატიმრება და პომპეუსის მომავალ ტრიუმფში მონა-
წილეობის მისაღებად მცველები მიუჩინეს. ამ ამბავსა დიდი უკმა-
ყოფილება გამოიწვია პართელებში. პლუტარქეს გადმოცემით
(Pomp., 33), „მცირე ხნის შემდეგ პართების მეფე ფრაატემ ელჩი
გამოგზავნა. იგი ახალგაზრდა კაცის, როგორც მისი სიძის, გათა-
ვისუფლებას მოითხოვდა და წინადადებას იძლეოდა, პართელები-
სა და რომაელების საბრძანებელთა საზღვრად მდინარე ევფრატი
ჩავთვალოთო. პომპეუსმა ფრაატს ასე უპასუხა: დატყვევებული
ტიგრანი მამას უფრო მეტად ეკუთვნის, ვიდრე სიმამრს; რაც
შეეხება ჩვენს საზღვარს, მაგ საკითხს მართლმსაჯულება გადაწყ-
ვეტსო“. მაგრამ, როგორც პლუტარქე მოგვითხრობს პომპეუსმა
ფრაატის პროტესტი უყურადღებოდ დატოვა და, გამოიყენა რა
პართელები ტიგრან მეორის წინააღმდეგ, რომაელების ნაცადი
პოლიტიკის თანახმად, ახლა მან პართელების ძლიერი დამოუკი-
დებელი სახელმწიფოს არსებობა რომისათვის მიუღებლად მი-
იჩნია. თავისი მოთხოვნა ფრაატმა გორდიენეს დაკავებით გაა-
მაგრა. პომპეუსმა თავის ლეგატს აფრანიუსს უბრძანა გორდიენე
პართელების ჯარისაგან გაეწმინდა, რაც მის მიერ შესრულებულ
იქნა. ეს იყო, როგორც ჩანს, პირველი შეტაკება რომაელებსა და
პართელებს შორის, რომელიც პართელების გორდიენედან გაძე-
ვებით დამთავრდა.

პომპეუსი რომ ამ საქმიანობაში იყო, მითრიდატემ დაას-
რულა პონტოს შემოვლა და აიღო ბოსფორის სამეფოს მთავარი
ქალაქი პანტიკაპეოში, რომელიც მდებარეობდა დაახლოებით ახ-
ლანდელი ქერჩის ადგილას. როცა ის მის მიერ ბოსფორის მე-
ფედ დასმული ვაჟის, მახარეს, სამფლობელოში შესვლას აპირებ-
და, მამისადმი ღალატისა და რომაელთა მხარეზე გადასვლის გა-
მო შეშინებული მახარე გაიქცა და მერე თავი მოიკლა. მითრი-
დატემ ერთხელ კიდევ სცადა პომპეუსთან სამშვიდობო მოლა-
პარაკება. მაგრამ პომპეუსს მოციქულები გაუგზავნა, როცა ის სირია-
ში იმყოფებოდა. მოციქულებმა აღუთქვეს რომაელებს, რომ მით-
რიდატე ხარკს გადაუხდიდა მამეული სახელმწიფოდანაც. მაგრამ
პომპეუსმა მოითხოვა, რომ ის თვითონ მისულიყო მასთან ისე,
როგორც ტიგრანი. ამაზე კი მითრიდატემ უარი განაცხადა და

სასწრაფოდ დაიწყო ლაშქრის შეგროვება თავისუფალთაგან და მონათაგან, სამხედრო ფლოტი გაიჩინა და დიდი რაოდენობით იარაღის, ისრებისა და მანქანების დამზადებას შეუდგა. მან ყველას შეაწერა გადასახადები და მისი მოხელენი ბევრს ძალიან ავიწროებდნენ (აპიანე, 107). მოსახლეობის ასეთმა შევიწროებამ, ყირიმის სანაპიროს ქალაქების ბლოკადამ და სკვითების დინასტიებთან კავშირმა ბერძნული ქალაქების მოსახელობაში დიდი უკმაყოფილება წარმოქმნა და მითრიდატეს განუდგნენ ქერსონესი, თეოდოსია, ნიმფეონი, ფანაგორია და პონტოს ნაპირის სხვა დანარჩენებიც, რომელთაც ომის პირობებში ფრიად ხელსაყრელი მდებარეობა ჰქონდათ. ამ განდგომების გამო მითრიდატემ ლაშქარსაც ეჭვის თვალით დაუწყო ცქერა (აპიანე, 108). მიუხედავად ამისა მან მაინც განიზრახა თავისი გრანდიოზული გეგმის განხორციელება — ევროპიდან იტალიაში შეჭრა. მაგრამ მისმა შვილმა ფარნაკმა, რომელიც მას ყველა შვილზე მეტად უყვარდა და რომელსაც თავის მემკვიდრეობას ჰპირდებოდა, ისარგებლა ჯარში შექმნილი უკმაყოფილებით, მამის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყო და აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა. მითრიდატემ, რომ, ეს შეიტყო, შეეცადა აჯანყებულებთან მოლაპარაკება გაემართა მაგრამ არა გამოუვიდა რა. მათ მეფედ ფარნაკე გამოაცხადეს. პანტიკაპეონის სასახლეში ყველას მიერ მიტოვებულმა მითრიდატემ თვითონ შეაზავა საწამლავი და დალია, მაგრამ არ იმოქმედა და მაშინ ერთგულმა მონამ მოჰკლა იგი, მისი ბრძანებით.

ასე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე რომის უდიდესმა მოწინააღმდეგემ, რომელსაც რომაელები ვერაგულად ებრძოდნენ და რომელმაც მათთან სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში თვითონაც საგრძნობი ვერაგობა გამოიჩინა. მითრიდატეს სიკვდილი პომპეუსმა იერუსალიმის გარემოცვის დროს შეიტყო და ამ ამბავმა რომაელი მეომრები ფრიად გაახარა. მისი გვამი ფარნაკმა პომპეუსს გაუგზავნა, მაგრამ უკანასკნელის ბრძანებით ის დაკრძალეს პონტოს მეფეთა აკლდამაში სინოპის მახლობლად. ამასთან ფარნაკმა უსიტყვო კაპიტულაცია გამოაცხადა. ბოსფორის სამფლობელო პომპეუსმა მას გადასცა და იგი რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ სცნო, ხოლო ფანაგორია თავისუფალ ქალაქად აღიარა.

განვაგრძოთ საუბარი პომპეუსის მოქმედების შესახებ აღმოსავლეთში. მას შემდეგ, რაც მან ნნ წელს არმენია რომის გავლენის სფეროში მოაქცია, მის დასაცავად დატოვა თავისი ლეგატი აფრანიუსი, თვითონ კი ჩრდილოეთით გაილაშქრა მითრიდა-

ტეს წინააღმდეგ, რომელიც მაშინ კოლხიდაში იმყოფებოდა თავის მცირერიცხოვანი ჯარით. პლუტარქეს თქმით (Pomp., 34). პომპეუსს იმ ტომებზე უნდა გაეგლო, რომლებიც კავკასიონის ქედის გარშემო ცხოვრობდნენ და რომელთა შორის „ყველაზე უფრო დიდი ალბანები და იბერები არიანო“. აპიანეს გადმოცემით (Mithr., 103), „ზოგნი, ვინც მითრიდატეს მეზობელი ტომები იყვნენ, მას თავისუფლად ატარებდნენ, ოროჯზე კი, ალბანთა მეფე და არტოკე, იბერთა მეფე 70000 კაცით ჩაუსაფრდნენ მას მდინარე კირნოსთან (მტკვართან)“. ეს ამბავი 66 წლის დეკემბერში უნდა მომხდარიყო. როცა ეს პომპეუსმა შეიტყო, მდინარეზე ხიდი გასდო და სდევნიდა მათ, „ვიდრე ყველამ მძევლები არ გამოუგზავნეს და საჩუქრები არ მიართვეს.“⁸ ამგვარად, ალბანებმა და იბერებმა რომაელებს, რომლებიც ჩრდილოეთისაკენ მიემართებოდნენ, კოლხიდაში მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ დამარცხდნენ, თავიანთ ქვეყნებში დაიხიეს და პომპეუსთან ზავი შეკრეს (Plut., Pomp., 34), ასეთი გამარჯვების შემდეგ, რომელიც არც ისე ბრწყინვალე უნდა ყოფილიყო, პომპეუსმა ალბათ, ცოტა უკან დაიხია და დაიზამთრა ანაიტის მხარეში (არმენიის უკიდურეს დასავლეთ მხარეში — აკილისენეში)⁹.

როცა პომპეუსმა ამიერკავკასიის ქვეყნებზე — ალბანიას, იბერიასა და კოლხიდაზე გაილაშქრა, მას მიზნად ჰქონდა დასახული არა მარტო პონტოს მოკავშირეთა საბოლოო განადგურება, არამედ რომაელებს აქეთ ისიც იზიდავდა, რომ ამ მხარეებში მათ ეგულებოდათ საჭირო სამხედრო ძალა, ბუნებრივი რესურსები და ის სავაჭრო-სატრანსპორტო გზები, რომლებიც ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებს შუააზიასთან, ინდოეთსა და ჩინეთთან აერთიანებდა.¹⁰ 65 წლის გაზაფხულზე პომპეუსმა, ვიდრე კოლხიდაში წავიდოდა, იბერთა წინააღმდეგ გაილაშქრა, რომ იბერიის მხრიდან ზურგი გამაგრებული ჰქონოდა. საფიქრებელია, რომ იბერიაში შეჭრა მან სამხრეთიდან მოახდინა. ამ ლაშქრობის შესახებ პლუტარქე აღნიშნავს (Pomp., 34). „იბერნი არც მიდიელების მორჩილებაში ყოფილან, არც სპარსებს ექვემდებარებოდნენ და, თავის დროზე, მაკედონელთა მბრძანებლობაც აიცდინეს თავიდან... მაგრამ პომპეუსმა იბერებიც დაამარცხა დიდ ბრძოლაში ისე, რომ ცხრაათასი კაცი მოკლულ იქნა, ხოლო ათი ათასზე მეტი რომაელებს ჩაუვარდა ტყვედ“. ხოლო ამ ლაშქრობას უფრო ვრცლად აგვიწერს კასიუს დიო (XXXVII, 1, 3—5, 2, 1—6). ამ აღწერილობის მიხედვით ლაშქრობის მსვლელობა ზოგადად ასე უნდა წარმოვიდგინოთ. იბერიის მეფე არტაგი (არტოკი), ერთი მხრივ, ემზადებოდა, მოუ-

ლოდნელად თავს დასხმოდა პომპეუსის ლაშქარს, ხოლო, მეორე მხრივ, მასთან სამშვიდობო მოლაპარაკება გამართა. მაგრამ ვიდრე ის ომის სამზადისს დააბოლოებდა, რომაელებმა დაასწრეს და მის სატახტო ქალაქს მიაღწენ. მაშინ არტაგი გადავიდა მტკვარზე და დასწვა მასზე გადებული ხიდი, რომ რომაელების წინსვლა შეეჩერებინა. რომაელებმა აიღეს აკროპოლისი, ე. ი. მცხეთის შიდა ციხე—არმაზციხე, ახლანდელი ბაგინეთის ტერიტორიაზე. სტრაბონი მას ჰარმოზიკეს უწოდებს (XI, 3,5). როცა არტაგმა დაინახა, რომ პომპეუსი მდინარეზე გადმოსვლას და დაღვენების გაგრძელებას აპირებდა, მასთან მოციქულები გაგზავნა და ზავი სთხოვა. თავის მხრივ აღუთქვა მდინარეზე ხიდის აღდგენა და სურსათ-სანოვავის მიწოდება. ყოველივე ეს მან შეასრულა, მაგრამ როცა პომპეუსი მტკვარზე გადავიდა, არტოგი შეშინდა და მდინარე პელორისაკენ¹¹ გაიქცა. პომპეუსი მას დაედევნა, დაეწია და დაამარცხა. არტოგი გადავიდა პელორზე, დასწვა ხიდი და გაიქცა. მისი მეომრების ნაწილი ბრძოლაში დაიღუპა, ნაწილი კიდევ მდინარეზე გადასვლის დროს. უმეტესი ნაწილი კი ტყით დაბურულ ხეობაში რამდენიმე დღე თავგამოდებით ებრძოდა მომხდურთ; მაღალ ხეებზე შესული მეომრები. ისარს უშენდნენ რომაელებს და დიდ ზიანს აყენებდნენ, მაგრამ როცა რომაელებმა ხეები მოსჭრეს, ისინიც დაიღუპნენ.

მაშინ არტაგმა ისევ პომპეუსთან დაზავება ამჯობინა და მას საჩუქრები გაუგზავნა. მაგრამ პომპეუსი ზავზე არ თანხმდებოდა, ვიდრე არტაგი მას მძევლებად თავის შვილებს არ მისცემდა. ამიტომ არტაგი იძულებული გახდა მიეცა მისთვის მძევლებად თავისი შვილები და პომპეუსი მას დაეზავა. საზავო ხელშეკრულების თანახმად იბერიაში მეფობა ძალაში დარჩა, მაგრამ ამასთან ერთად არტაგი რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ იქნა აღიარებული, რაც, როგორც ვიცით, რომისაგან ერთგვარ პოლიტიკურ დამოკიდებულებას გულისხმობდა. პლუტარქეს გადმოცემით (Pomp., 36), „როცა პომპეუსს იბერთა მეფემ მთლად ოქროსაგან ნაკეთები საწოლი, მაგიდა და სამეფო ტახტი გაუგზავნა და სთხოვა, ეს საჩუქრები მიეღო, პომპეუსმა მთელი ეს ძღვენი სახელმწიფო ხაზინისათვის კვესტორებს გადასცა“. იბერიის მეფე არტაგის სამეფოს სიმდიდრის მხრივ ეს ცნობა უდაოდ საყურადღებოა.

ქართლიდან პომპეუსმა კოლხეთს მიაშურა და ქალაქ ფაზისს მიაღწია, სადაც „მას შეეგება სერვილიუსი თავისი ფლოტით,

რომლითაც იგი პონტოს იცავდა“ (პლუტ., Pomp., 34). კოლხიდი-დან პომპეუსი არმენიაში დაბრუნდა და იქიდან ალბანიაზე გაი-ლაშქრა. პომპეუსის ეს ლაშქრობაც ვრცლად აქვს აწერილი კა-სიუს დიოს (XXXVII, 3, 3—6; 4, 1—4 და 5, 1) და აგრეთვე პლუტარქეს (Pomp., 35). პომპეუსმა დაამარცხა ალბანების მეფე ოროფი და მასთან ზავი დადო. ალბანეთის მეფეც რომაელი ხალ-ხის მეგობრად და მოკავშირედ იქნა გამოცხადებული. პომპეუსი აღმოსავლეთში მოქმედებდა, როგორც შეუზღუდავი მბრძანებელი და რომაელი ხალხის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი. თავისი შეხედულებით და სენატის შეუკითხავად ახდენდა იგი ტერი-ტორიების გადანაწილებას, იხილავდა და სწყვეტდა ადგილობრივ ხელისუფალთა შორის ატეხილ დავასა და შეხლა-შემოხლას, ამტ-კიცებდა ტახტის პრეტენდენტებს და აფართოებდა რომის პოლი-ტიკის ერთგულად გამტარებელი და ნება-სურვილის შემსრულე-ბელი დინასტიების ჯგუფს.

64 წელს მან დაამთავრა პონტოს სამეფოს დაპყრობა და ბითვინიასთან მისი შეერთებით შექმნა ერთიანი პროვინცია— „ბითვინია და პონტო“. შემდეგ იგი გადავიდა სირიაში და თავი-სებურად მოაწესრიგა იქაური გართულებული მდგომარეობა: საქ-მე იმაშია, რომ იმ დროს იქ ანარქია სუფევდა. ლუკულუსის მიერ ტახტზე აღდგენილი ანტიოქოს აზიატიკოსი ავტორიტეტით არ სარგებლობდა და სელევკიდების უკანასკნელ წარმომადგენელთა შორის ქიშპობა და დავა მიმდინარეობდა. პომპეუსი სირიის საქ-მეებში ჩაერია, ვითომც იმ საფუძვლით, რომ ის წინათ ტიგრანს ეკუთვნოდა და ახლა კი მისგან რომაელებს გადაეცა, და სირია მან რომის პროვინციად გამოაცხადა. ერეოდა პომპეუსი აგრეთვე მცირე აზიის პროვინციების საქმეებში და მფარველობას უწევდა ბერძნულ ქალაქებს. გართულებული იყო იმ დროს მდგომარეობა იუდეაშიც. სამეფო ტახტისათვის აქ ერთიმეორეს ებრძოდნენ ძმები ჰირკანე და არისტობულე მაკავეელთა დინასტიიდან. პირველი ორთოდოქსალური დოგმატიკის მომხრე ფარისეველთა პარტიას ემ-ყარებოდა. ეს პარტია სასულიერო წოდების ინტერესებს გამოსახავდა და იბრძოდა ისეთი საეკლესიო თემის შექმნისათვის, რომელიც საერო ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელი იქნებოდა. მეორეს მხარს უჭ-ერდნენ სადუკეები, რომელთა მიზანს ძლიერი საერო სახელმწიფოს შექმნა წარმოადგენდა. ეს პარტია უმთავრესად მოვაჭრეების, ელი-ნიზირებული ინტელიგენციისა და სამხედრო წრეებისაგან შედგე-ბოდა. პომპეუსმა მხარი დაუჭირა ფარისეველთა პარტიას და ჰირ-კანეს გამოექომაგა. როცა მან იერუსალიმზე გაილაშქრა, გზაზე

შეიტყო, როგორც ვთქვით, მითრიდატეს სიკვდილი. არისტობულე იძულებული გახდა პომპეუსს დამორჩილებოდა და იერუსალიმაც მას ალაყაფის კარები გაუღო, მაგრამ არისტობულეს მომხრეთა ნაწილი იერუსალიმის ტაძარში გამაგრდა და დანებებას არ აპირებდა. პომპეუსმა მაინც მოახერხა ტაძარში შესვლა და რომაელმა მეომრებმა ის ძალზე გაძარცვეს. პომპეუსმა იუდეას ჩამოართვა დაპყრობილი ტერიტორიები და ის სირიის პროვინციის შემადგენელ ნაწილად გამოაცხადა, მაგრამ ერთგვარი ავტონომია დაუტოვა: ჰირკანე იერუსალიმის მღვდელმთავრად და ეთნარქად სცნო.

აპიანე ასე გვიხასიათებს პომპეუსის მოქმედებას აღმოსავლეთში (Mithr., 114): მან „კოლხებთან, ალბანებთან, იბერებთან, არმენიელებთან, მიდიელებთან, არაბებთან, იუდეველებთან და სხვა აღმოსავლელ ხალხებთან წარმატებული ბრძოლებით განაგრცო რომაელთა ძალაუფლება ეგვიპტემდეო.“ მისი გადმოცემით, დაპყრობილ ხალხებს პომპეუსმა ზოგს დამოუკიდებლობა მისცა მოკავშირეობის პირობით, სხვები მაშინვე რომაელთა ქვეშევრდომებად აქცია, ზოგიც სამეფოებად გადასცა: ტიგრანს—არმენია, ფარნაკს, მითრიდატეს განდგომილ შვილს—ბოსფორი, მითრიდატეს მიერ არაერთხელ გამოძევებულ კაპადოკიის მეფეს, არიობარზანეს მან დაუბრუნა კაპადოკია და დამატებით მისცა სოფენე, გორდიენე და ზოგი სხვა ადგილი; ანტიოქოს კომაგენელს ჩააბარა სელევკია და მესოპოტამიის ნაწილი; კაპადოკიის მეზობლების, გალატელთა ტეტრაქი დეიოტარე, რომელსაც IV საუკუნის რომაელი ისტორიკოსი ევტროპიუსი მეფის ტიტულით იხსენიებს, ამ თანამდებობაზე დაამტკიცა; პაფლაგონიის მმართველად დანიშნა ატალოსი. ხოლო კოლხთა დინასტად დააყენა არისტარქე; კაპადოკიის ქალაქ კომანაში, რომელიც განთქმული იყო თავის ტაძრით, ქალღმერთის ქურუმად არქელაოსი გამოაცხადა, ხოლო ფანაგორიელი კასტორი, რომელიც ერთ დროს ებრძოდა პომპეუსს, მან როქაელთა მეგობრად სცნო. „სხვებსაც დაურიგა მრავლად მიწები და ფულებიო“, ასეთი სიტყვებით ამთავრებს აპიანე ამ საყურადღებო ცნობებს, რომლებიც საკმაოდ ზუსტად გვისურათებენ პომპეუსის შეუზღუდავ ფართო მოქმედებას აღმოსავლეთში და მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენენ თანამედროვე ისტორიოგრაფიისათვის. აღსანიშნავია, რომ პომპეუსი მფარველობას იჩენდა ბერძნულ ქალაქებისადმი და თვითონაც აარსებდა ახალ ქალაქებს, რომლებიც ერთგვარად ხელს უწყობდნენ აღმოსავლეთში ელინისტური კულტურის გავრცობას.

62 წლის ბოლოს პომპეუსმა ლაშქარი უხვად დააჯილდოვა, თვითონ ეფესოსში გასცურა და რომისაკენ გაეშურა, ხოლო ლაშქარი კი ბრუნდიზიუმშივე შინ გაუშვა. ამ საქციელით მან რომაელები განაცვიფრა. იგი ტრიუმფით შევიდა ქალაქში და ეს ტრიუმფი ორ დღეს გრძელდებოდა. „მან ნავსადგურებში შემოიყვანა

სურ. 8. გნეიუს პომპეუს დიდი

700 სავსე ხომალდი. ხოლო „ამ საზეიმო მსვლელობისას მოჰქონდათ ეტლები და ტახტრევანები ოქროთი და ნაირნაირი სამკაულებით შემკობილები, დიდძალი ფული, ურიცხვი იარაღი და მოკყავდათ უამრავი ტყვეები, რომლებიც თავის სამშობლოს წესის მიხედვით იყვნენ გამოწყობილნი (აპიანე, 116).“ პომპეუსის ტრიუმფი მეტისმეტად დიდი და ბრწყინვალე იყო, მოგვითხრობს პლუტარქე (Pomp., 45), „მიუხედავად იმისა, რომ ზეიმის გადახდა ორ დღეზე განაწილდა, დრო მაინც არ აღმოჩნდა საკმარისი... ზეიმის დროს წინ მიჰქონდათ დაფები იმ ქვეყნებისა და ხალხების სახელთა აღნიშვნით, რომელნიც კი პომპეუსმა დაამარცხა და რომლებზედაც გამარჯვების ტრიუმფს

იხდიდა... სახელმწიფო ხაზინაში ლითონის ფულის, ოქროსა და ვერცხლის ნივთების სახით შეტანილ იქნა ოცი ათასი ტალანტი იმის ჩათვლელად, რაც ჯარისკაცებს დაურიგდათ... მეკობრეთა მეთაურების გარდა ტრიუმფში მიდიოდნენ შემდეგი ტყვეები: არმენიის მეფის ტიგრანის ძე ცოლითა და ქალიშვილით, თვითონ ტიგრანის მეუღლე ზოსიმე, იუდეველთა მეფე არისტობულე, მითრიდატეს დაი და ხუთი შვილი, მრავალი სკვითი ქალი და, აგრეთვე ალბანების, იბერებისა და კომაგონელთა ძეფან მძევლები“, ასეთი იყო დაბრუნება რომში ძღვევამოსილი სარდლის, პომპეუსისა, რომლის დააყრობებმა ფართოდ გაუხსნა გზები რომაელების სავაზო კაპიტალს.

3. რომის შინაური მფლობელობა და კაზინოს პირველი შემთხვევა

ნათქვამი იყო, რომ პომპეუსმა ბრუნდიზიუმშივე თავისი ლაშქარი შინ გაუშვა და მცირერიცხოვანი ამალით დაბრუნდა რომში. უნდა ვიფიქროთ, რომ პომპეუსს იმედი ჰქონდა, რომ მის მიერ აღმოსავლეთში მოხვეჭილი დიდი სახელი მას საშუალებას მისცემდა სახელმწიფო მმართველობაში განსაკუთრებული როლი ეთამაშნა. მაგრამ ეს იმედი მას არ გაუმართლდა. რომის სენატი მას მტრულად შეხვდა და არც პოპულარებმა გამოიჩინეს მისდამი მაინცდამაინც კეთილი განწყობილება. მართალია, მან ბრწყინვალე ტრიუმფი გადაიხადა, მაგრამ მისი მოთხოვნა, რომ სენატს მთლიანად დაემტკიცებინა მის მიერ აღმოსავლეთში გატარებული ღონისძიებები, არ იქნა შესრულებული და სენატი დათანხმდა მხოლოდ მის ნაწილ-ნაწილად განხილვაზე. არ იქნა მიღებული აგრარული კანონიც, რომელიც პომპეუსის გეტერანებისათვის მიწის ნაკვეთების დარიგებას გულისხმობდა.

შეიცვალა პომპეუსისადმი ცეზარისა და კრასუსის დამოკიდებულება. ჩვენ ვიცით, რომ მითრიდატესთან ომში პომპეუსის მთავარსარდლად დანიშვნის კანონს იულიუს ცეზარმაც დაუჭირა მხარი, მაგრამ შემდეგ იგი მის მოწინააღმდეგეს კრასუსს დაუახლოვდა. ერთ დროს კრასუსიც ოცნებობდა სამხედრო ასპარეზზე სახელის მოხვეჭაზე და მდიდარი ეგვიპტის დაპყრობის გეგმას ისახავდა, მაგრამ ამ მხრივ მას ბევრი მოწინააღმდეგე გაუჩნდა და ასეთ გეგმაზე ხელი აიღო. იგი დაუახლოვდა ცეზარს და პოპულარების პარტიის მეთაურებს და ყოველნაირად ცდილობდა აზიაში მყოფი პომპეუსის ავტორიტეტისა და პოპულარობის შერყევას. ალბათ მისი დახმარებით, ნნ წელს კონსულებად არჩეულ იქნენ პოპულარების პარტიის კანდიდატები, პუბლიუს ავტრონიუს პეტუსი და პუბლიუს კორნელიუს სულა (ყოფილი დიქტატორის ძმისწული, მაგრამ სხვა მიმართულების კაცი). ცენზორად აირჩიეს კრასუსი, ხოლო ედილად ცეზარი.

პლუტარქეს სიტყვით, ცეზარი ედილი რომ გახდა, სამას ოცი წევრილი გლადიატორი გამოიყვანა; „ზარ-ზეიმებისა და ნადიძების მოსაწყობად გაწეული ხარჯებითა და ფუფუნებით ცეზარმა ყველა მისი წინამორბედის პატივმოყვარეობა დაიწყო“ (Caes., 5 — 6). ამას გარდა, ცეზარს მარიუსელთა პარტიის აღდგენა და გაძლიერება მოუწოდებოდა და ედილობის დროს მალულად აღუდგენია კაპიტოლიუმზე მარიუსის გამოსახულება და

ის ძეგლები, რომლებიც მის გამარჯვებაზე მოუთხოვნიდნენ. ცნობილია, რომ ისინი წინათ სულას ბრძანებით იქნა აქედან გატანილი. ამ ამბავს დიდი აუროხაური გამოუწვევია. ზოგიერთებს ყვირილი აუტეხიათ, ცეზარი თავისი პოლიტიკური ზრახვებით ტირანიისაკენ მიისწრაფისო, მაგრამ ხალხის უმრავლესობას მარიუსის სახის დანახვაზე დიდი სახოტბო სიტყვებით შეუქია ცეზარი. ეს ამბავი სენატის სხდომაზეც კი განუხილავთ, მაგრამ ცეზარს ყოველგვარი ბრალდებისაგან თავი დაუცავს.

რაც შეეხება კრასუსს, მან ბოლომდე ვერ დაამთავრა ცენზორის მოვალეობის შესრულება, მისი კოლეგის შეუწყვეტელი წინააღმდეგობის გამო და მასზე ხელი აიღო.

ამავე დროს მიეკუთვნება ლუციუს სერგიუს კატილინას „პირველი“ შეთქმულება.¹² რა ხასიათი და მიზანდასახულობა ჰქონდა ამ შეთქმულებას? ის წარმოადგენდა რესპუბლიკაში უმაღლეს თანამდებობათა მიღების პირველ ცდას შეთქმულების გზით. ლათინური სიტყვა *coniuratio*, რომლითაც აღნიშნულია ასეთი მოქმედება, გულისხმობს ერთგულების თანაზიარი ფიცით შეკავშირებული ადამიანების ფარულ მოქმედებას. კატილინას შეთქმულება ძველი რომის ისტორიის ერთი უდავოდ მნიშვნელოვანი ფურცელთაგანია და მასზე შედარებით ვრცლად მოგვიხდება შეჩერება. პირველ რიგში გავეცნოთ კატილინას პიროვნებას.

ვინ იყო კატილინა, რომელიც მკვლევართა დიდ ყურადღებას იპყრობდა ძველადვე და იპყრობს დღესაც? მიუხედავად იმისა, რომ ანტიკურმა მწერლებმა საკმაოდ ვრცელი ცნობები შემოგვინახეს, მკვლევართა შორის დღემდე არ ცხრება კამათი მისი პიროვნებისა და მოღვაწეობის გარშემო. მის მთავარი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ ძირითადად დაცულია კატილინას მხოლოდ უარყოფითი და მტრულად განწყობილი დახასიათება. სალუსტიუსის გადმოცემით (*De con. Cat.*, V 1—9), ლუციუს კატილინა, რომელიც ჩამომავალი იყო წარჩინებული გვარისა, სულიერი და ფიზიკური ძლიერების გარდა ბოროტი და გარყვნილი ხასიათითაც გამოირჩეოდა. ახალგაზრდობიდანვე მას ხიბლავდა შინაომი, მკვლელობა, ძარცვა-გლეჯა, მოქალაქეობრივი განიეტქილება. ფიზიკურად მტკიცე, ის დაუჯერებელი სიადვილით იტანდა შიმშილს, სიცივესა და უძილობას. ზნეობრივად თამამი, ის იყო ცბიერი, მერყევი; ცრუ, არაგულწრფელი, სხვისისადმი ხარბი, მფლანგველი, ვნებებში მგზნებარე; ნჭევრმეტყველება მას საკმაოდ ჰქონდა, კეთილგონიერება მცირე; მის გაუმაძღარ სულს მუდამ სწყუროდა რალაც უსაზღვრო, დაუჯერებელი, მიუწვდომელი...

დასახული მიზნის შესრულებაში ის არავითარ საშუალებას არ ერიდებოდა; მის ბიწიერ საქმიანობას წააქეზებდა გარემომცველი ზნეობრივად გათახსირებული საზოგადოება, რომელსაც დალუპვისაკენ მიაქანებდა ორი უცუდესი და ერთიმეორისადმი დაპირიპირებული ბოროტება—ფუფუნება და ანგარება. და რასაკვირველია, თუ, სალუსტიუსის სიტყვით, ასეთ დიდსა და გარყვნილ სახელმწიფოში კატლინას ადვილად შეეძლო თავის გარემო შემოეკრიბა უზნეო და ბოროტი ადამიანები, ყოველი არამზადა და ზნედაცემული პიროვნება, ლოთობასა და გარყვნილებაში მამისეული დოვლათის გამფლანგველები, ვალებით დატვირთულნი, რომელთაც სწყუროდათ ბიწიერებისა და ბოროტმოქმედების შედეგთაგან თავის გამოსყიდვა...“ (XIV, 1—3). ამ სიტყვებიდან ის გამოდის, რომ მართალია სალუსტიუსს კატლინა ბიწიერების განსახიერებად ყავს წარმოდგენილი, მაგრამ იმდროინდელი საზოგადოების, უმთავრესად ნობილიტეტის სისხლად და ხორცად მიაჩნია.

უფრო დაუნდობელია კატლინასადმი ციცერონი, რომელმაც მას ოთხი განსაკუთრებული სიტყვა (*Orationes in Catilinam*) მიუძღვნა. სალუსტიუსის მსგავსად, ციცერონი ასე გვიხასიათებს კატლინას და მის გარემომცველ წრეს: მთელს იტალიაში არ მოიპოვებოა მომწამვლელი, გლადიატორი, ბანდიტი, მკვლელი, ანდერძთა გამყალბებელი, ყალთაბანდი, მფლანგველი, უზნეო დედაკაცი, ახალგაზრდების გამრყენელი, გარეწარი, რომლებიც კატლინას თავის ყველაზე მახლობელ მეგობრად არ თვლიდაო; არ ყოფილა უკანასკნელ დროს მკვლელობა, რომელიც უიმისოდ მომხდარიყოს, არც ისეთი გარყვნილი საქმე, რომლის სულისჩამდგმელი ის არ ყოფილიყოს (*Oratio*, II, 7—8). აქ ნამდვილი სისხლის სამართლის ამბავია გადმოცემული, რომელიც დიდ კრიტიკულ მიდგომას მოითხოვს. ციცერონის სიტყვით, ყოველ შეცდენილ ახალგაზრდას კატლინა ხელში აჩეჩებდა იარაღს უტიფარი მოქმედებისათვის და გზას უნათებდა ავხორციანობისაკენ. მანვე მოკლა თითქოს პირველი ცოლი ახალი ქორწინების გულისათვის (14), მართალია, ამ ცნობას სხვა არც ერთი ანტიკური მწერალი არ ადასტურებს, მაგრამ ზოგიერთი მათგანი ეხება მის პირად ოჯახურ ცხოვრებასაც; მაგ., პლუტარქე მოგვითხრობს, რომ კატლინა საკუთარ ქალიშვილთან ცხოვრობდა და ღვიძლი ძმა მოჰკლა, ხოლო იმის შიშით, რომ სამართალში არ მიეცათ, მოკლული ძმა, ვითომც ცოცხალი ყოფილიყოს, სულას მიერ სიკვდილით დასჯილთა სიაში შეატანინა (*Plut., Cicero*, 10). სალუსტიუსი იმაშიც გვარწმუნებს.

მუნებს, რომ კატილინამ ახალგაზრდობიდანვე წაიბილწა თავი სა-
შინელი მრუშობით. მას შეუყვარებია ლამაზი ქალი ავრელია
ორესტილა, რომელიც ყოყმანობდა თურმე მას ცოლად გაჰყოლო-
და, ოჯახში პირველი ცოლიდან ვაჟი გყავსო. მაგრამ კატილინას
შვილი მოუკლავს, რომ ახალი ქორწინებისათვის დამაბრკოლებე-
ლი მიზეზი მოესპო (De con. Cat., XV, 1-2).

თუ ყველა ასეთ ცნობას ვირწმუნებთ, ჩვენს წინაშე სისხლის
სამართლის ისეთი ბოროტი გმირი წარმოსდგება, რომელიც
ყოველგვარ ადამიანურ ღირსებასაა მოკლებული, მაგრამ საყურად-
ღებოა, რომ ისინი, ვინც ასე პირქუშად გვისურათებენ კატილი-
ნას, ვერ მალავენ მისი ხასიათის ზოგიერთ დადებით მხარეს:
დაუღალავ ენერგიას, მომხიბვლელობას, მეგობრებისადმი გულშე-
მატკივრობას, უსაზღვრო გამბედაობას, შეთქმულთა საერთო საქ-
მით თავდადებულ გატაცებას და გმირულ სიკვდილს. ციცერო-
ნის სიტყვით, კატილინა ამბობდა თურმე, მხოლოდ ის შეიძლება
იყოს ბედკრულთა ჭეშმარიტი მეგობარი, ვინც თვითონ უბედუ-
რიაო; ნუ ენდობით, დაჭრილნო და დაჩაგრულნო, უვნებელთა
და ბედნიერთა აღთქმებსო (Pro Murena, 50). სენატში წარმოთქ-
მულ სიტყვაში, იმავე ციცერონის გადიოცემით, კატილინას თამა-
მად განუცხადებია: „სახელმწიფოში ორი სხეულია; ერთი სუს-
ტი, უძლური თავით, მეორე ძლიერი, მაგრამ უთავო; ამ მეორე
სხეულმა მხარი დამიჭიროს მე და ის, ვიდრე მე ცოცხალი ვარ,
უთავო არ იქნებაო“ (იქვე, 51).

ახალგაზრდობაში კატილინა სულას მომხრეთა წრეში ყოფი-
ლა და თითქოს ახლო მონაწილეობა მიუღია პროსკრიპციებში.
68 წელს ის პრეტორად აურჩევიათ და ერთი წლის შემდეგ აფ-
რიკის პროვინციაში პროპრეტორად გამგზავრებულა, სადაც თავის
ძალმომრეობით და მექრამეობით ადგილობრივ მოსახლეო-
ბაში დიდი უკმაყოფილება გამოუწვევია. ვერც კი მოასწრო მან,
66 წელს რომში დაბრუნება. რომ აქ პროვინციის დელეგაციას
მის წინააღმდეგ რომის სენატში საჩივარი აღუძრავს. რომში დაბ-
რუნებულ კატილინას განზრახვა ჰქონია თავისი კანდიდატურა
წამოეყენებინა 65 წლისათვის კონსულების არჩევნებში, მაგრამ
66 წელს კონსულს ლუციუს კოლკაციუს ტულუსს, რომელიც კონ-
სულების არჩევნებს ილქძღვანელობდა. მიუღებლად მიუჩნევა
სიაში მისი კანდიდატურის შეტანა, წინაიდან მისი საქაე მექრ-
ამეობის გამო გამოძიებაში იმყოფებოდა. არსებული წესების
მიხედვით კი სახელმწიფო თანამდებობის მაძიებელი პირი ვალ-
დებული იყო არჩევნების დაწყებამდე 17 დღით ადრე გამოცხა-

დებულები საარჩევნო კომისიის თავმჯდომარესთან და ოფიციალურად განცხადებინა თავისი სახელი. კატილინა ამ საშუალებას მოკლებული იყო, ვინაიდან მექრთამეობაში ედებოდა ბრალი და აფრიკის მოსახლეობის საჩივარს მის წინააღმდეგ მხარს უჭერდა სახალხო ტრიბუნი პუბლიუს კლოდიუსი.

ამავე დროს, 65 წლისათვის კონსულებად არჩეული ავტრონიუს პეტუსი და პუბლიუს სულა ჯერ არც კი შედგომოდნენ მოვალეობის შესრულებას (იყვნენ ეგრეთწოდებულნი *consules designati*), რომ მოპირდაპირეებმა მათ ბრალი დადეს ამომრჩეველთა მოსყიდვაში... მათ წაუყენეს კალპურნიუსის 67 წლის კანონი, რომლის თანახმად ამომრჩეველთა მოსყიდვა სისხლის სამართლის დანაშაულად ითვლებოდა და ისჯებოდა ფულადი ჯარიმით და სენატიდან გარიცხვით. ეს არჩევნები გააუქმეს და ახლად აირჩიეს მახლათს ტომკვატუსი და ლუციუს ავრელიუს კოტა. მაშინ გადაყენებული კონსულები შეუთანხმდნენ კატილინას და გადაწყვიტეს ძალის გამოყენებით გადატრიალება მოეხდინათ და ხელთ ეგდოთ უმაღლესი ხელისუფლება. ეს გეგმა მათ გაუზიარებიათ კალპურნიუს პიზოსტვის. სალუსტიუსი და სვეტონიუსი¹³ გვარწმუნებენ, რომ ამ შეთქმულებაში მონაწილეობას იღებდნენ ცეზარი და კრასუსი. შეთქმულთა გეგმით, 65 წლის დამდეგს, როცა კონსულები თანამდებობის შესრულებას შეუდგებოდნენ და საზეიმო პროცესიით გაემართებოდნენ კაპიტოლიუმის ტაძარში იუპიტერისადმი მსხვერპლის შესაწირავად, მათ უნდა მოეკლათ ყველაზე მეტად გამოჩენილი სენატორები, ხელთ ეგდოთ კონსულებს *fascies* და პიზო ჯარით გაეგზავნათ ესპანეთის ორივე პროვინციის ხელში ჩასაგდებად; უნდა გაეტარებინათ იმ განაჩენის კასაცია, რომლის ძალით პეტუსსა და სულას უმაღლესი მაგისტრატურა ჩამოერთვა, და ისინი ისევ კონსულებად აღედგინათ; რესპუბლიკას სათავეში კრასუსი უნდა ჩადგომოდა, ხოლო ცაენოსან ჯარს — ცეზარი. დანიშნულ დღეს კატილინა თურძე კურიის მახლობლად ელოდა კრასუსის სიგნალს, მაგრამ მას დაპირება არ შეუსრულებია და არც სენატის სხდომაზე გაქცეულებულა. მაშინ მიღებული გეგმის განხორციელება თებერკლია პირველი რიცხვებისათვის გადაუდვიათ. მაგრამ ამ დღესაც კატილინას ვადაზე ღირე მიუცია სიგნალი კურიის მალობლად თავმოყრილ შეთქმულთათვის და დასაუფლი განზრახვა არც ახლა განხორციელებულა. ეს ამბავი მაინც გაამაჟრდა, მაგრამ რომის სენატსა და კონსულებს ვერ გაუბეღიათ შეთქმულების წინააღმდეგ რაიმე გადამწყვეტი ზომების მიღება, იით უმეტეს, რომ მათ მხარს უჭერდნენ

ისეთი პოლიტიკური მოღვაწეები, როგორც იყვნენ კრასუსი და ცეზარი. სალუსტიუსის სიტყვით, გავრცელებული ყოფილა ხმები, რომ კრასუსმა ზოგი რამ იცოდა ამ შეთქმულებაზეო, და საფიქრებელია, რომ ის პომპეუსისადმი სიძულვილის გამო მზად იყო ყველასათვის შეეწყო ხელი მისი ძლევამოსილების საწინააღმდეგოდ; ამას გარდა, ალბათ იმედი ჰქონდა, რომ შეთქმულების წარმატების შემთხვევაში, პირველ ადგილს დაიკავებდა (Sal., XVII, 7). ხოლო ცეზარის შესახებ აპიანე გადმოგვცემს, რომ მის მიმართ არსებობდა შეთქმულებთან დაკავშირების ეჭვი, მაგრამ ციცერონმა ვერ გადაწყვიტა მასთან ბრძოლის დაწყება, რადგან ის ხალხში დიდი პოპულარობით სარგებლობდაო (B. C. I, 6).

ასეთ პირობებში მხოლოდ იმით დაკმაყოფილებულან რომ შეთქმულების ერთ-ერთი მეთაური კალპურნიუს პიზო ესპანეთში გაუგზავნიათ კვესტორად პრეტორის უფლებებით (*questor pro praetore*) და ამ დანიშვნისათვის მხარი დაუჭერია კრასუსს, რომელიც პიზოს პომპეუსის ცხარე მოწინააღმდეგედ იცნობდა (Sal., XIX, 1). კასიუს დიო გვარწმუნებს, რომ პიზოს ადგილობრივმა მოსახლეობამ ყელი გამოსჭრა იმისათვის, რომ მათ მიმართ რაღაც უსამართლო მოქმედება ჩაიდინაო (Cassius Dio, *Historiae Romanae*, XXXVI, 44, 5).¹⁴

4. სეპტიმიუს სევერუსის აგაპიური კანონპროექტი

64 წელს სახალხო ტრიბუნმა პუბლიუს სერვილიუსმა სახალხო კრებაში შეიტანა ტრიბუნთა კოლეგიის მიერ დეტალურად დამუშავებული აგრარული კანონპროექტი (*lex Servilia agraria*), რომელშიც ფართოდ იყო გათვალისწინებული წინანდელი აგრარული კანონმდებლობა და ის მოსალოდნელი სიძნელენიც, რომელნიც შეიძლებოდა მის განხორციელებას შეხვედროდა.¹⁵ რას გულისხმობდა ეს კანონპროექტი? სოფლისა და ქალაქის ტრიბების მიწამცირე მოქალაქეების მიწის ნაკვეთებით უზრუნველყოფას იტალიის ფარგლებში. ამ მიზნით უწინარეს ყოვლისა უნდა დაენაწილებინათ კამპანიაში საზოგადოებრივი მიწების დარჩენილი ნაწილი, მაგრამ ვინაიდან ის მცირე იყო, ამიტომ გულისხმობდნენ მთელ იტალიაში შეეძინათ კერძო მიწები, მათი მფლობელების თანხმობით და სრული ღირებულების გადახდით. ეს კი დიდ სახსრებს მოითხოვდა და პროექტში გათვალისწინებული იყო, ხარჯების დასაფარავად ყველა პროვინციაში რომის სახელმწიფოს კუთვნილი მიწების გაყიდ-

ვა, კერძო პირებისათვის პროვინციებში სხვადასხვა გადასახადებით სარგებლობის უფლების მიყიდვა და, რაც მთავარია, პომპეუსის სამხედრო ნადავლის გამოყენება. პროექტით გათვალისწინებული ოპერაციების გატარება ეკისრებოდა სახალხო კრების მიერ არჩეულ ათწევრიან კომისიას (დეცემვირს), რომელსაც ხუთი წლით ენიჭებოდა პრეტორის ხელისუფლება. მას ეკუთვნოდა უფლება თავის შეხედულებით გაეყვანა ახალშენები ამა თუ იმ მუნიციპიუმში და, საჭიროების შემთხვევაში, ეკისრებოდა ჯარის სარდლობაც. ერთი სიტყვით, კომისიას ენიჭებოდა ფართო რწმუნებანი ადმინისტრაციულ, ფინანსიურ და სამოსამართლო ნაწილში.

რულუსის კანონპროექტმა ოპტიმატების, მიწათმფლობელების და მხედრების წრეში პანიკა გამოიწვია. განსაკუთრებით წინააღმდეგი იყო მისი ორატორი ციცერონი, რომელმაც თავის მოღვაწეობის ამ პერიოდში უკვე რადიკალურად შესცვალა თავისი წინანდელი პოზიციები. იგი ამ პროექტში ხედავდა მხოლოდ სახელმწიფოს ფინანსიური განადგურების ნიშნებს და სამოქალაქო ომის საბაბს. ჯერ კიდევ კონსულის თანამდებობის შესრულების დაწყებამდე, მან სიტყვა წარმოთქვა სენატში (*De lege agraria*)¹⁶. კონსულობის დროს კი, ორი სიტყვა სენატისა და ხალხის წინაშე.

პირველ სიტყვაში ციცერონი მკაცრად აკრიტიკებს რულუსის კანონპროექტის ცალკეულ მუხლებს და თავის სიტყვას ასე ამთავრებს: „თქვენ, სახალხო ტრიბუნებო, უკვდავი ღმერთების გულისათვის, გონს მოდით, მიატოვეთ ისინი, ვინც მალე თქვენ მიგატოვებენ, თუ თქვენ არ ეცდებით მათ დაასწროთ. შეგვითანხმდით ჩვენ, გახდით კეთილთა მეგობრები, გაინაწილეთ საერთო სიყვარული და ერთგულება ჩვენი საერთო სამშობლოს დაცვაში! სახელმწიფოში ბევრია ფარული ჭრილობა, ბევრი დამლუბველი მზაკვრობა ემუქრება მას ბიწიერი მოქალაქეების მხრივ“. თავის მეორე სიტყვაში ციცერონი ცდილობს თავისებურად განმარტოს სიტყვა „დემოკრატია“ და აცხადებს, მას არ შეუძლია დაუშვას, „რომ ადამიანებმა, რომელსაც ხალხს უფასო მიწის სატყუარათი რომ აცდუნებენ, რომლებიც გაიმედებენ და გატყუებენ თქვენ თავიანთი საქმის გარეგნული მხარეებით, ხოლო იდუმალების საფარველის ქვეშ სულ სხვას განიზრახავენ, მიისაკუთრონ დემოკრატიების სახელი“ (II, 10). ამ სიტყვიდან ჩანს, რომ იმ დროის რომის დემოკრატიაში ორი მიმდინარეობა სჭარბობდა: ერთი მიზნად „მშვიდობას, თავისუფლებასა და უზრუნველ ცხოვრებას“ ისახავდა (*pax, libertas, otium*), მეორე კი ღარიბთა ინტერესებიდან გამოდიოდა და მას უქვემდებარებდა სახელმწიფოს

ყველა სახსრებსა და ძალას. ეს მეორე მიმდინარეობა არ მოწონს განსაკუთრებით ციცერონს. ამიტომ ციცერონი ყოველგვარი ორატორული ხერხის გამოყენებით ცდილობს, დაარწმუნოს ხალხი, ზურგი შეაქციოს მოჩვენებით დემოკრატებს, რომლებიც ისეთ აგრარულ კანონს სთხოვენ, ხალხს რომ თავს ახვევს ათ მეფეს (იგულისხმება დეცემვირი) და ძალით მათ უნდა დაუქვემდებაროს ხაზინა, შემოსავალი, ყველა პროვინცია, მთელი სახელმწიფო, ყველა სამეფო, ყველა თავისუფალი ხალხი, ერთი სიტყვით მთელი სამყარო. „ამ მშვენიერ დემოკრატიულ აგრარულ კანონში, თქვენ არაფერი არ გეძლევათ, ეუბნება იგი დამსწრეთ, სამაგიეროდ ყველაფერი ძღვნად მიერთმევა ცნობილ ადამიანებს. რომელ ხალხს მხოლოდ სატყუარას გულისათვის აქვს აღთქმული მიწის ნაკვეთები, ნამდვილად კი მას ართმევენ თავისუფლებას“ (II, 15). დააფასეთო, მიმართავს ციცერონი ხალხს, ეს ქალაქი, ფორუმი,“ ასპარეზობანი, დღესასწაულები და ყველა სხვა ასეთი სიკეთე და ნუ დასტოვებთ ჩვენი სახელმწიფოს ამ კერას, ნუ დაეთანხმებით რულუსს, მიგამაგროთ სიპონტის რომელიმე უდაბნოს, (ახალშენი აპულიაში, რომლის სამხრეთით მდებარეობდა ჭაობიანი საფლობი სალაპია) ან სალაპიის ჭირიან საფლობსო (II, 71). კერძოდ, რულუსს, როგორც მომავალი დეცემვირის წევრს, ციცერონი ასეთი დაცინვით იხსენიებს: წარმოიდგინეთო, თუ როგორ გაემგზავრება იგი პონტოში აუქციონის მოსაწყობად; იგი წინასწარ გაუგზავნის გნეიუს პომპეუსს შემდეგი შინაარსის უწყებას: „სალამი გნეიუს პომპეუსს ...სახალხო ტრიბუნისა და დეცემვირის პუბლიუს სერვილიუს რულუსისაგან. ვაპირებ რა ჩემი კანონის საფუძველზე გავყიდო ის მიწები, რომლებიც შენ საკუთარი შრომით მოიპოვე, გთხოვ შემხვდე სინოპში და იქვე წარმოგზავნო დამხმარე რაზმი“ (II, 53).

ციცერონის მეორე სიტყვის საპასუხოდ, სახალხო ტრიბუნებს კვლავ მიუმართავთ ხალხისათვის, რომელსაც არწმუნებდნენ, რომ ციცერონი აგრარული კანონისა და საერთო სიკეთის წინააღმდეგ იმიტომ გამოდის, რომ იცავს სულას მიერ ნაბოძები მიწების მფლობელთა. ამის პასუხს წარმოადგენს ციცერონის მესამე აგრარული სიტყვა. ჩვენ ზოგადად აღვნიშნეთ რულუსის პროექტის საერთო მოწინააღმდეგენი. ახლა უფრო გარკვეულად დავახასიათოთ ისინი. პირველ რიგში მის წინააღმდეგ ამხედრებულან ოპტიმატები, რომლებიც შიშობდნენ, რომ დაჰკარგავდნენ გადასახადების იჯარას სახელმწიფო მიწებზე; წინააღმდეგი ყოფილან აგრეთვე მხედრები და ქალაქის პლებსიც, რომლის მთავა-

რი ნაწილი დაინტერესებული იყო სახელმწიფო მიწების შენარჩუნებასა და შემოსავალში, როიელიც ზოგჯერ ხალხისათვის დარიგებას ხმარდებოდა, ხოლო შედარებით შეძლებული ნაწილი თვითონ იღებდა მონაწილეობას საიჯარო ამხანაგობებში. ამგვარად, თავი იჩინა აშკარა და სრულმა განხეთქილებამ ქალაქისა და სოფლის პლებსს შორის და რულუსს თავისი პროექტი კენჭის საყრელადაც აღარ დაუსვამს.

ამიტომ დემოკრატიულმა ოპოზიციამ ცეზარის მეთაურობით რომელიც, საგულისხმოა, რულუსის კანონპროექტის წამოყენების ინიციატორი იყო, მის გატარებაში მარცხი განიცადა. მაგრამ ცეზარის გავლენა სენატორების წრეში და მისი პოპულარობა პლებსს შორის მაინც იზრდებოდა. 63 წლის დასაწყისში ცეზარი არჩეულ იქნა კომიციებში დიდ პონტიფიკად (*pontifex maximus*). ის განაგრძობდა პოპულარების ხაზის გატარებას და მისი წინადადებით 63 წლის დასაწყისშივე პასუხისმგებლობაში იქნა მიცემული ნოხუცი სენატორი გაიუს რაბირიუსი, რომელსაც ბრალად ედებოდა ძვ. წ. 100 წელს სატურნინისა და გლავციას მკვლელობაში მონაწილეობა.

5. კატლინას „მეოჩა“ შეთქმულება

აფრიკელი დელეგაციის მიერ კატლინას წინააღმდეგ აღძრული სამოსამართლო პროცესზე ის გამართლებულ იქნა, მაგრამ ეს პროცედურა ბმდენად გაჭიანურდა, რომ მან ვერც 64 წლის კონსულობაზე წამოაყენა თავისი კანდიდატურა. ის მაინც იმედს არ ჰკარგავდა და 63 წლისთვის დაიწყო მზადება. ამ მიზნით მას განსაკუთრებული საარჩევნო პროგრამა წამოუყენებია, რომლის მთავარ ღოზუნგს ვალების კასაცია (*tabulae novae*) წარმოადგენდა. ის ამომრჩევლებს შეპირებია: თუ კონსულად აშირჩევთ, გამოვაქვეყნებ ახალ სავალო წიგნებს, რომლებიც საკრედიტო ურთიერთობას მოვალეების სასარგებლოდ შეცვლიანო. ამ ღოზუნგმა, იმ დროს როცა მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა მევახშეთა ბრჭყალებში იყო მოქცეული, ფართო მოწონება დაიმსახურა. ციცერონის სიტყვით, სადაც კი იყვნენ ვალებში ჩაფლული ადამიანები, არა მარტო რომში, არამედ იტალიის მივარდნილ კუთხეებშიც კი, კატლინამ ყველა ჩაითრია თავის გაუგონრად დანაშაულებრივ წრეშიო. კატლინას საარჩევნო პროგრამა ბევრ რამეში მოგვაგონებს პოპულარების წარმომადგენელთა ღოზუნგებს.

ჩვენი მიზნისათვის პირველ რიგში საჭიროა გავარკვეოთ, რა ელემენტებისაგან შედგებოდა კათილინას მომხრეთა ჯგუფი? აპიანეს გადმოცემით, კათილინა შეუთანხმდა ზოგიერთ სენატორსა და მიედარს და თავის გარშემო შემოიკრიბა მდაბიო ხალხი, უცხოელები და მონები (B. C., II, 2). მონების შესახებ უნდა ითქვას, რომ სალუსტიუსი გვარწმუნებს, კათილინა თავის საქმისათვის მიუღებლად თვლიდა შეთქმულებაში მონების მონაწილეობასო, მაგრამ იქვე დასძენს, ის აპირებდა ქალაქის მონების ამბოხების გამოწვევასო (con Cat., XXIV, 4). ჩვენის აზრით, უფრო სარწმუნოდ აპიანეს აზრი უნდა მივიჩნიოთ.

კათილინარიების განსაკუთრებულ კატეგორიას, ციცერონის გადმოცემით, სხვადასხვა სახის მოვალეები შეადგენდნენ; მათ სიცოცხლე აქვთ მოწამლული სასამართლოში გამოძახებით, აღმასრულებელი ფურცლებით და ქონების აღწერით; ამიტომ ისინი ჯგუფ ჯგუფად სტოვებენ ქალაქებსა და სოფლებს და მეაპობოხეთა ბანაკში გარბიანო (II, 21—22). უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამ ჯგუფში შედიოდნენ აგრეთვე მევახშეობის გაათრეხული დაწოლით გაბოგანოებული გლეხები და ხელოსნები. კათილინას უდიდეს მოწინააღმდეგე ციცერონს კი, მომზენის თქმით, ამ „პოლიტიკურ ორპირსა“ და რომის რესპუბლიკის ახლადმოვლენილ „მხსნელს“ არ სურს და არც ძალუძს ჩაწვდეს და გაიგოს თითქმის საყოველთაო დავალიანების მიზეზი და ყველა ასეთ ადამიანს სისხლის სამართლის დამნაშავეებად თვლის.¹⁷ სალუსტიუსის სასახელოდ კი უნდა ითქვას, რომ ის კათილინას გამოსვლას იმ კოლოსალურ დავალიანებას უკავშირებს, რომელიც „ყველგან სტანჯავდა რომაელ მოქალაქეებს“.

გავიზიარებთ თუ არა კათილინას პიროვნების დახასიათებას ძველ წყაროებში და მისი მოქმედებისა და თანამოაზრეების ტენდენციურ გაშუქებას, მაინც უნდა გვახსოვდეს რომ კათილინას შეთქმულებას რომის რესპუბლიკის არსებობის უკანასკნელ ათეულ წლებში ღრმა მნიშვნელობა ჰქონდა უპირატესად იმიტომ, რომ მასთან მოსახლეობის ფართო მასები იყვნენ დაკავშირებული. 64 წლის ივნისის დამდეგს, როცა გაცხარებული საარჩევნო კომპანია წარმოებდა, კათილინას შეთქმულების ერთ მონაწილეს მარკუს პორციუს ლუკას სახლში შეუკრებია ერთგული მომხრეები და მათთვის ასეთი სიტყვით მიუმართავს: „თქვენი მამაცობა და ერთგულება ჩემ მიერ გამოცდილი რომ არ იყოს, ტყუილად გაგვიღიმებდა ბედნიერება; დიდი მოლოდინი, თვით ძალაუფლება ჩვენ

ხელში ამოა აღმოჩნდებოდა და ჯაბანი ავანტურისტების გარემოცვაში მეც არ დავიწყებდი ლანდების დევნას და სინამდვილის უგულვებელყოფას. მაგრამ სწორედ იმიტომ, რომ მრავალგზის მომიხდა შესაფერის მდგომარეობაში დავრწმუნებულიყავი თქვენს გულადობასა და ერთგულებაში, გავბედე ჩემს თავზე აძელო საქმე, რომელიც განსაკუთრებულია თავისი ნიშნულობით; ამასთან ერთად, კარგად შევიგნე, რომ ჩვენი შეხედულება სიკეთესა და ბოროტებაზე ერთნაირია, ხოლო გვსურდეს ერთი და იგივე დავებრძოდეთ ერთსა და იმავეს,—ეს ერთადერთი ნიშანია მტკიცე მეგობრობისა. ჩვენს გონებაში მომწიფებული პროექტები ყველა თქვენთაგანმა სათითაოდ მოისმინა“. ის მოუწოდებს დამსწრეთ აღიჭურვონ თავდაჭერილობით და სიმტკიცით, რაც აუცილებელია მომავალ მძიმე ბრძოლაში ხელისუფლების იმ უზურპატორთა წინააღმდეგ, რომლებმაც ხალხს წაართვეს თავისუფლება, პატრი, ქონება, გავლენა და შეუქმნეს აუტანელი პირობებიო. „გსურთ—ამირჩიეთ ბელადად, გსურთ თქვენს განკარგულებაში ვიქნები როგორც რიგითი ჯარისკაცი: მე მთლიანად, სულით და ხორციით თქვენ გექუთვნითო“. (Sal., XX—XXI).

ამავე დროს გამოჩენილან ადამიანები, რომლებიც თურმე ამტკიცებდნენ, სიტყვის დამთავრების შემდეგ კატილინამ თავისი დანაშაულებრივი შეთქმულების მონაწილეებს ფიცი დაადებინაო: ჩამოუტარა სასმისი ღვინოში გახსნილი ადამიანის სისხლით და როცა წარმოთქვეს შელოცვები, ყველამ იგემა ეს სასმელიო. პლუტარქე ამბობს: „გაიხადეს რა კატილინა ხელმძღვანელად, ბოროტ-მომქმედებმა ერთმანეთს ერთგულების მრავალგვარი ფიცი მისცეს, რაც იმით გაამაგრეს, რომ ადამიანი დაკლეს და მისი ხორცი იგემესო“ (Plut., Cicero, 10)¹⁸. მაგრამ ყოფილან ისეთი ადამიანებიც, რომლებიც, სალუსტიუსის სიტყვით, ამ ხმას და სხვა მრავალ მსგავსს, ციცერონის იმ მომხრეთა გამონაგონად თვლიდნენ, რომელნიც ცდილობდნენ ჭორებით გაემართლებინათ ციცერონის მიერ შეთქმულთა წინააღმდეგ მიღებული საშინელი ზომებიო.

ეს კია, რომ შეთქმულების წევრებს მტკიცე ფიცი აკავშირებდათ. სალუსტიუსი გვარწმუნებს: „სენატის ორი დეკრეტის მიუხედავად, არავინ მოისურვა შეთქმულების გაცემა და კატილინას ბანაკის დატოვება. ამდენად მყარი და ძლიერი აღმოჩნდა გამარწნელი სენი, რომელმაც მოქალაქეთა უმეტესი ნაწილი მოიცვა“.

კატილინარიების შეთქმულების ამბავი თავისი აგენტების წყალობით ციცერონს დროზე შეუტყვია და არჩევნების დროს

მოხერხებულად გამოუყენებია. თუ სენატორების უმრავლესობას წინათ ციცერონის კონსულად არჩევა თავიანთი ღირსების შეურაცხყოფად მიაჩნდა, ახლა პირიქით, ციცერონი ყველაზე მეტად სასურველ კანდიდატად იქნა მიჩნეული, და ერთხმად (*omnibus suffragiis*) აირჩიეს კიდეც. მეორე კონსულად აირჩიეს გაიუს ანტონიუსი, რომელიც კატილინას უთანაგრძნობდა და მასთან მეგობრულ ურთიერთობაში იმყოფებოდა, მაგრამ ციცერონმა მოახერხა თავისი კოლეგის ნეიტრალობის უზრუნველყოფა იმით, რომ დაუთმო მაკედონიის პროვინცია, რომელიც მას კონსულობის დამთავრების შემდეგ უნდა მიეღო. ამგვარად, კატილინა ახლაც დამარცხდა. ხოლო ციცერონი დაუნდობელ ბრძოლას განაგრძობდა კატილინარიების წინააღმდეგ, თუმცა ახალ ასპარეზზე მისი პირველი დებიუტი მაინც რულუსის აგრარული კანონპროექტის წინააღმდეგ გამოსვლა იყო.

ამის შენდევაც კატილინა განაგრძობდა კონსულად არჩევისათვის ბრძოლას. 62 წლის კონსულობის კანდიდატებად წამოყენებულ იქნენ, მასთან ერთად, იმ დროის გამოჩენილი იურისტი, სულფიციუს რუფუსი. ცნობილი მხედართმთავარი, ლიკინიუს მურენა და იუნიუს სილანუსი, როგორც ძველი წყაროები გვიდასტურებენ, კატილინას მხარს უჭერდა ხალხის ფართო მასა და გავლენიან წრეებშიც თანამგრძნობები ჰყავდა. ციცერონი, რომელიც, როგორც ვიცით, უდიდესი მტერი იყო კატილინასი, ყოველგვარად ცდილობდა მისი არჩევისათვის ხელი შეეშალა. ამასობაში მთელი რომი მოიცვა პანიკურმა მითქმა-მოთქმამ კატილინას შეთქმულების შესახებ. ზოგს სავსებით სჯეროდა ეს ხმები და ზოგიც მათ სკეპტიკურად უყურებდა. მდგომარეობა გაართულა იმანაც, რომ სულფიციუს რუფუსმა საარჩევნო კომისიას განუცხადა: ჩემს კანდიდატურაზე უარს ვაცხადებ და გადაწყვეტილი მაქვს, პასუხისგებაში მივცე მურენა, რომელიც ამომრჩეველთა მოსყიდვას აწარმოებსო. არჩევნები კი 63 წლის 20 ოქტომბერს უნდა შემდგარიყო.

ასეთ გართულებულ სიტუაციაში კატილინას მოუწვევია შეთქმულების გამოჩენილი წევრები და ამომრჩეველთათვის მგზნებარე სიტყვით მიუმართავს. ეს სიტყვა თითონ ციცერონმა შემოგვინახა. „მხოლოდ ის, ვინც თვითონაა უბედური, შესაძლოა იყოს უბედურთა ნამდვილი მოსარჩლე; ნუ დაუჯერებთ, დაბეჩავებულნო, უვნებელთა და ბედნიერთა დაპირებებს; თუ თქვენ გსურთ ძონძების გამოცვლა და დანაკარგის ანაზღაურება, მაშინ შეხედეთ ჩემს ვალებს, ჩემს ქონებას, ჩემს გამბედაობას; ყველაზე გაბედული და;

ყველაზე მეტად დაზარალებული უნდა იყოს ჩაგრულთა ბელადი და მედროშე“ (Cic., pro Murena, 50).

რომში ხმა გავრცელებულა, კათილინა საიდუმლო კრებებს იწვევს და სამოქმედოდ ემზადებაო. ციცერონი კვლავ ლოდინის პოლიტიკას განაგრძობდა. არჩევნებამდე რამდენიმე დღით ადრე კათონი სენატში კათილინას სასამართლოთი და გამოძიებით დამუქრებია. კათილინას მისთვის მკაცრი და გაბედული პასუხი გაუცია და უთქვამს: „თუ თქვენ ხანძარს ააგიზგიზებთ ჩემს გარშემო, მე მას არა წყლით, არამედ ნანგრევებით ჩავაქრობო“ (იქვე, 51). თავის მხრივ ციცერონს, როგორც კონსულს, სენატის წინაშე პირდაპირ დაუსვამს საკითხი იმ საფრთხის შესახებ, რომელიც, მისი აზრით, სახელმწიფოს ემუქრებოდა კათილინარიების მოქმედების გამო. სენატს გადაუწყვეტია დროებით შეეწყვიტა საარჩევნო კომიციების მოწვევა და სენატის სასწრაფო საგანგებო სხდომაზე განეხილა რომის რესპუბლიკაში შექმნილი მდგომარეობა. სენატის ამ სხდომაზე ციცერონს დეტალურად აუწერია კათილინას და მისი მომხრეების დანაშაულებრივი საქმიანობა და ამ მხრივ სენატორებისათვის მძიმე საზოგადოებრივი სურათი დაუხატავს. ხოლო, როცა კათილინასათვის მიუმართავს წინადადებით, თავისი აზრი გამოეთქვა მოსმენილ მოხსენებაზე, „მაშინაო, ამბობს ციცერონი, მან, თავისი ჩვეულებრივი გულახდილობის ერთგულმა, ბოდიშის მოხდა არ დაიწყო და კიდევ უფრო მეტად გამოამჟღავნა და გაიბა თავი“. ციცერონი აღნიშნავს კათილინას სიტყვებს სახელმწიფოში ორი სხეულის არსებობის შესახებ, რომელთაგან ძლიერის, მაგრამ უთავოს მესვეურობას ის თავის თავზე იღებდა, როცა ეს სიტყვები კათილინას წარმოუთქვამს, გამარჯვებულის ზეიმით დაუტოვებია სხდომა. მაშინ სენატმა კათილინას სახელთან დაკავშირებული მოძრაობა ფორმალურადაც სცნო ამბოხებად (tumultus) და კონსულები განსაკუთრებული უფლებებით აღჭურვა მის ჩასახშობად (senatus consultum ultimum)

მომზენის თქმით, 62 წლის კონსულების არჩევნები 63 წლის 28 ოქტომბერს ჩაუტარებიათ. არჩევნებს ხელმძღვანელობდა კონსული ციცერონი. მისი განკარგულებით, კომიციები ამ დღეს ისე ყოფილან გამაგრებული, რომ სამხედრო ბანაკს ემსგავსებოდნენ. თვითონ ციცერონი კი, როგორც არჩევნების თავმჯდომარე, ტრადიციის საწინააღმდეგოდ, საარჩევნო კრებაზე გამოცხადებულა შეიარაღებული მცველებით გარშემორტყმული და ტოგის ქვეშ მბრწყინავ ჯავშანში გამოწყობილი.

პლუტარქეს სიტყვით, ციცერონმა განზრახ ჩამოუშვა მხრებიდან ტოგა და ჯავშანი გამოაჩინა, რათა ენიშნებია დამსწრეთათვის, რომ განსაცდელში ვიმყოფებო. ასეთ პირობებში საარჩევნო ბრძოლა ფრიად მწვავე ფორმებში მიმდინარეობდა. „ბოლოს, როცა საქმე კენჭისყრაზე მიდგა, კატილინა კვლავ გააშავეს, ხოლო კონსულებად სილანუსი და მურენა იქნენ არჩეული“ (Plut., Cicero, 14).

ამგვარად, კატილინას ეს ცდაც, ლეგალური გზით მოეპოვებინა უმაღლესი ხელისუფლება, კვლავ მარცხით დამთავრდა და მის შეთქმულებას უკვე ამბოხების ხასიათი მიეცა. არჩევნების შემდეგ გავიდა რამდენიმე დღე და, როგორც სალუსტიუსი მოგვითხრობს (con. Cat., 30), ერთ სენატორს სენატში წაუკითხავს წერილი, რომელიც მას ფეხსულებიდან მიუღია. წერილის ავტორი მას ატყობინებდა, რომ კატილინას შეთქმულების ერთ მეთაურთაგანს, გაიუს მანლიუსს აურაცხელ მომხრეებთან ერთად, ეტრურიაში ამბოხების დროშა აღუმართავსო. მანლიუსის ამბოხების ცნობასთან ერთად, რომში ხმა გავრცელებულა, კატილინარიები მიტინგებს მართავენ და შემოაქვთ იარაღიო, რომ კაპუა, აპულია და ბრუტიუმი მონათა ამბოხებამ მოიცვაო და შეთქმულებს ყველა ოპტიმატის და პირველ რიგში ციცერონის მოკვლა აქვთ განზრახულიო. ბევრი წარჩინებული პირი იღებდა ანონიმურ წერილებს მოსალოდნელი განსაცდელის წინასწარი შეტყობინებით.

ამიტომ ბევრმა სენატორმა მიატოვა ქალაქი და უფრო უშიშარ ადგილას შეაფარა თავი.

სენატმა გადაწყვიტა ამბოხების წინააღმდეგ უფრო ენერგიული ზომების მიღება. პროკონსულები კვინტუს მეტელუსი და კვინტუს რეკსი, რომლებიც ტრიუმფის მოლოდინში რომის მახლობლად იმყოფებოდნენ, განსაკუთრებული დავალებებით იქნენ წარგზავნილი აპულიაში, ხოლო ორ პრეტორს კაპუასა და პიცენუმში ერთგული მეომრების შეგროვება დააკისრეს. დააწესეს აგრეთვე ჯილდო იმ პირთათვის, ვინც შეთქმულთა საიდუმლოებას გასცემდა: მონებს გათავისუფლება და ფულადი საჩუქარი, თავისუფალ მოქალაქეთ — შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის დაუსჯელობა და ორჯერ მეტი ფულადი ჯილდო; გლადიატორთა ჯგუფები, რომლებშიც უფრო ძლიერი იყო აჯანყებისადმი მიდრეკილება, სხვადასხვა ადგილას გადაიყვანეს და დაქსაქსეს. ქალაქში მშვიდობიანობისა და წესრიგის დასაცავად მცველები ჩააყენეს უმცროსი მაგისტრატების (პოლიციის მოხელეების — *tres viri capitales*) მეთვალყურეობით (Sal., con. Cat. XXX).

სალუსტიუსის გადმოცემით (XXXI, 1—4), რომმა სავსებით შეიცვალა გარეგანი სახე; ყველა ღელავდა, ბობოქრობდა, აღარ ენდობოდნენ არც ადგილს, არც ადამიანებს; საფრთხის დონეს ყველა იმ შიშთან შეფარდებით ზომავდა, რომელსაც თვითონ განიცდიდა; ქალები მწუხარებით აპყრობდნენ ზეცისკენ ხელებს, გოდებდნენ თავიანთ პატარა ბავშვებზე და სრულ სასოწარკვეთილებაში გარდებოდნენ.

თვითონ კათილინა ყოველივე ამას აუღელვებლივ ხვდებოდა და სრული სიმშვიდით განიცადა ახალგაზრდა სენატორის ლუციუს ემილიუს პავლუსის ბრალდება საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევაში. ამ ბრალდების გასაბათილებლად და თავისი სიმართლის დასამტკიცებლად თვითონ კათილინა მისულა რამდენიმე წარჩინებულ პირთან, მათს შორის ციცერონთან, თხოვნით, მიეღოთ იგი შინაპატიმრობაში. რაკი ყველას უარი განუცხადებია, კათილინა დამკვიდრებულა ერთი პრეტორის სახლში, სადაც იმ მომენტს ელოდებოდა, როცა მისი მიმდევრები შეძლებდნენ მის პოზიციის განმტკიცებას (Cassius Dio, XXXVII, 32, 2; Cicero, in Cat. I, 19). კათილინას ასეთმა მოქმედებამ ბევრს თავგზა აუბნია: კონსული ციცერონი კათილინას საშინელ ბრალდებას უყენებდა, კათილინა კი თვითონ მივიდა მასთან და შინაპატიმრობა სთხოვა, ხოლო ციცერონმა არავეითარი ზომა არ მიიღო. მაშ, რაშია საქმე, თვითონ ციცერონმა ხომ არ შეთხზა კათილინას საშინელი შეთქმულების ამბავიო. მაგრამ აგენტებმა ციცერონს მოუტანეს ცნობა, რომლის მიხედვით შეთქმულები თითქოს 1 ნოემბრისათვის აპირებდნენ რომის მახლობლად ლაციუმში მდებარე ციხე-სიმაგრის, პრენესტეს დაკავებას. პრენესტეს (ახლანდელ პალესტრინას) მემამოხეთათვის ხელსაყრელი სამხედრო ბაზის მნიშვნელობა ჰქონდა და მისი მცხოვრებლებიც ოპოზიციურად იყვნენ განწყობილი.

ციცერონმა კათილინას ეს განზრახვა რომ შეიტყო, პრენესტეს გარნიზონი სასწრაფოდ მოიყვანა საბრძოლო მდგომარეობაში და შეთქმულთა განზრახვას ფრთები შეუკვეცა.

მაშინ კათილინამ იგივე პორციუს ლეკას სახლში მეორედ მოუყარა თავი სათათბიროდ ყველაზე მეტად ერთგულ თანამოაზრეთ. ამ სათათბიროზე კათილინა ჯერ ცხარედ კიცხავდა შეკრებილთა სიმაღალეს უყიჟინებდა. შემდეგ კი დასამშვიდებლად აცნობა მათ, რომ უკვე გაგზავნა მანლიუსი შეიარაღებული გამოსვლებისათვის მომზადებული მასების ხელმძღვანელად და სხვა პირები აგრეთვე შესაფერ პუნქტებში სამხედრო მოქმედების დასაწყებად.

ამასთანავე აღნიშნა, რომ თვითონ მას წყურია, წავიდეს მანლიუსის ჯართან და მას სათავეში ჩაუდგეს, მაგრამ თავს იკავებს, ვინაიდან ჯერ კიდევ ვერ მოხერხდა მისი განზრახვების მთავარი მოწინააღმდეგის, ციცერონის გზიდან ჩამოშორება და მოსპობა.

დამსწრეთ შორის აღმოჩენილა ორი პირი, რომელი მხედარი გაიუს კორნელიუსი და სენატორი ლუციუს ვარგუნტეუსი, რომელთაც თავს უდვიათ ციცერონის მოკვლა მეორე დღეს განთიადისას. ციცერონს ეს ამბავი შეუტყვია და თავდაცვითი ზომები მიუღია. ამიტომ ციცერონის სახლის კარები მათ მაგრად დაკეტილი და მცველებით გარემოცული დაბვედრიათ და დავალება ვერ შეუსრულებიათ (Sal., XXVII, 3—4, XXVIII, 1—3). პლუტარქეს ვერსიით კი, ციცერონი მარციუსსა და ცეთეგუსს უნდა მოეკლათ; დილით ადრე ისინი შეიარაღებულნი უნდა მისდგომოდნენ ციცერონს კარზე, ვითომცდა მისასალმებლად და მეორე თავს დასხმოდნენ და მოეკლათ... მაგრამ დანიშნულ დროს ისინი ციცერონის სახლში არ შეუშვიათ (Plut., Cic., 16).

ამ ამბით შეშფოთებულ ციცერონს სასწრაფოდ დაუნიშნავს სენატორთა საგანგებო თათბირი მეორე დღისათვის იუპიტერ სტრატორის ტაძარში. ციცერონის მოსაზრებით, იუპიტერ სტრატორის (მხსნელის) ტაძარს სხდომა მონაწილენი უნდა დაეხსნა კათილინას მომარეების ძოსალოდნელი ექსცესებისაგან.

კათილინა, როგორც ყოფილი პრეტორი, სენატორი იყო და სენატის ამ სხდომას პირადად ესწრებოდა. სხდომაზე ციცერონმა წარმოთქვა თავისი 'მესანიშნავი აირველი სიტყვა კათილინას წინააღმდეგ. ამ სიტყვაში კათილინა წარმოდგენილია როგორც ჯოჯოხეთის მოციქული, როგორც საზოგადოების ნაძირალი, რომელიც რომის სახელმწიფოს ძირს უთხრის და დაღუპვას უძახდებს. ამიტომ დასაწყისშივე ციცერონი ასე მ. მართავს კათილინას: „როდემდე გამოიყენებ ბოროტად შენ. კათილინავ, ჩვენს მოთმინებას? (Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra), როდის შეწყდება შენი 'მეურაცამყოფელი უგუნური ხრიკები?\" კათილინას მოქმედების გათკალისწინებისას ციცერონი მძაფრულად წარმოთქვამს: „ოი, დოვებავ, ოი, ზნე-ჩვეულებავ! ყველაფერი იცის სენატმა, ყველაფერს ხედავს კონაული; და ეს ააცი კი, კიდევ ცოცხალია!... და ის განა მართო ცოცხალია? აოა, ის მოდის სენატში, მონაწილეობს საზოგადოებრივ თათბარში და თვითონვე საიავს ყოველი ჩვენთაგანის მოკვლას“. ციცერონი კატეგორიულად მოითხოვს კათილინასაგან; „წადი, კათილინავ,

ქალაქიდან, გაანთავისუფლე სახელმწიფო შიშისაგან! გაემგზავრე—
თუ შენ ეს სიტყვა გჭირდება—გაძეგებაში“.

კათილინა, სალუსტიუსის თქმით, ცდილობდა, დაერწმუნე-
ბინა სენატორები თავის უდანაშაულობაში. მაგრამ მისთვის სი-
ტყვის გაგრძელების საშუალება არ მიუციათ და აღშფოთებული
შეძახილებით გამასპინძლებიან: „მტერო! მკვლელო!“ მაშინ მას,
სიბრაზით გამწარებულს, წარმოუთქვამს: „რაკი მტრებით ვარ
გარემოცული და უფსკრულისაკენ მიბიძგებენ, მე ჩავაქრობ ჩემს
გარშემო მძვინვარე ხანძარს საერთო ნანგრევებითო“ (Sal., XXXI,
7—8). ამ სიტყვებით მას სხდომა დაუტოვებია.

კათილინამ რომი დასტოვა და იმ ღამესვე ეტრურიაში გაიქ-
ცა მანლიუსთან. „კათილინა დაუყონებლივ გავიდა ქალაქიდან,
მოგვითხრობს პლუტარქე (Cicero, 16), სამასი შეიარაღებული
კაცი; გვერდით, თითქოს დიდი თანამდებობის პირი ყოფილი-
ყო, დაიყენა წკებლის კონებითა და ცულებით აღჭურვილი ლიქ-
ტორები, გაშალა დროშები და მანლიუსისაკენ გაემართა. აქ მან
ოცი ათასამდე კაცი შეაგროვა და დაიწყო ქალაქების შემოვლა,
რომელთაც განდგომისაკენ მოუწოდებდა“. წასვლისას კორნელიუს
ცეთეგუსსა და ლენტულუსს დაავალა, საჩქაროდ შეეცნოთ შეთქ-
მულთა წრეები, დაეჩქარებინათ კონსულის, ციცერონის ხელყოფა
და აღუთქვა, რომ მალე დიდი ჯარით მოადგებოდა ქალაქის აღა-
ყაფის კარებს. ციცერონმა კი სენატის საგანგებო სხდომის მეო-
რე დღეს 9 ნოემბერს მიწვეულ სახალხო მიტინგზე მეორე სიტყვა
წარმოთქვა კათილინას წინააღმდეგ და შეეცადა, დაემშვიდებინა
უკანასკნელი ამბებით შეშფოთებული რომაელი საზოგადოება.

უდავო ყურადღების ღირსია ის მიპართვა, რომელიც აჯან-
ყებულთა ერთ მეთაურთაგანს, მანლიუსს პროკონსულ კვინტუს
მარციუსისათვის გაუგზავნია: „უმაღლესო მთავარსარდალო! ღმერ-
თებსა და ადამიანებს მოვუხმობთ მოწმეებად, რომ ჩვენ იარაღს
ხელი მოგვიდეთ არა სამშობლოს წინააღმდეგ და არა იმისათვის,
რომ ვისმე ვავნოთ, არამედ მარტოოდენ იმისათვის, რომ უსა-
მართლოებისაგან დავიცვათ თავიო“. მიმართვა ასეთი სიტყვებით
მთავრდებოდა: „ნუ დაგვაყენებთ ჩვენ ისეთი აუცილებლობის წი-
ნაზე, რომ დავთიქრდეთ იმ საკითხზე, თუ როგორ ივირად გავ-
ყიდოთ ჩვენი სისალი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაშიო“.

მოქმედების რა გეგმას ისახავდნენ რომში დარჩენილი მე-
თაურე ი შეთქმულებისა? ერთი მათგანი, პრეტორი პუბლიუს
კორნელიუს ლენტულუსი, მეტსახელად სურა, კათილინასაგან მი-
ღებული ინსტრუქციების თანახმად, თვითონ პირადად და სხვების

დახმარებით, აგიტაციას ეწეოდა იმათ წრეში, ვინც მისი აზრით, განწყობილებითა და ქონებრივი მდგომარეობით გადატრიალებაში მონაწილეობის შესაფერ ელემენტს წარმოადგენდა. პლუტარქეს გადმოცემით, ლენტულუსისათვის ცრუ მისნებს და თაღლითებს თითქოს ჩაუგონებიათ, სიბილას წიგნებში რომს ბედისწერით სამი კორნელიუსი ჰყავს ერთმმართველად დანიშნულიო: ორმა მათგანმა, ცინამ და სულამ უკვე შეასრულა გადაწყვეტილი მოვალეობა, ახლა კი მას, როგორც მესამე კორნელიუსს, ღვთაება ანიჭებს ერთხელმწიფებასო (Plut., Cic., 17). ეს ცნობა უფრო იმას გულისხმობს, რომ ლენტულუსის პიროვნება უარყოფითად წარმოგვიდგინოს. მეორე მხრივ აპიანე გვაცნობს (B. C., II, 3) შეთქმულთა მოქმედების შემდეგ გეგმას: როგორც კი გაიგებდნენ, რომ კატილინა ფეხულეში იმყოფება, ლენტულუსსა და ცეტეგუსს უნდა ესარგებლათ პირველის სამსახურებრივი მდგომარეობით, შეეღწიათ ციცერონის სახლში და საუბრის დროს მოეკლათ იგი. სახალხო ტრიბუნს ლუციუს ბესტიას კი ევალებოდა, საჩქაროდ მოეწვია მაცნეების დახმარებით სახალხო კრება და ბრალი დაედო ციცერონისათვის, რომ ის მხდალია, ასტებს ხოლმე განხეთქილებას და აფორიაქებს ქალაქს, როცა არავითარი საშიშროება არ არსებობსო. ბესტიას სიტყვით შემდეგ, როცა დაბინდდებოდა, სხვა შეთქმულები (სტატილიუსისა და გაბინიუსის, მეთაურობით) ქალაქს თორმეტ ადგილას წაუკიდებენ ცეცხლს და შეუდგებიან წარჩინებულ ადამიანთა ძარცვასა და ხოცვასო.

როდის უნდა მომხდარიყო ეს? სატურნალიების დღესასწაულის დროს (17 დეკემბერი). ამ გეგმის შესრულებისათვის შეთქმულებს ცეტეგუსის სახლში მიუტანიათ და დაუმალავთ ხმლები, ძენძი და გოგირდი. მათვე გამოუყვიათ ასი კაცი, რომიც ას უბნად დაუნაწილებიათ და თითოეულ უბნისათვის თითო-თითო კაცი მიუჩენიათ, რათა ყველას ერთდროულად დაეწყო ცეცხლის წაკიდება ისე, რომ ქალაქს მთლიანად მოსდებოდა ხანძარი. სხვებს უნდა გადაეღობათ წყალსადენები და მოეკლათ ყველა, ვინც წყლისთვის მივიდოდა (Plut., Cicero, 18).

შეთქმულების ახალი გეგმა დაწვრილებით აცნობეს ციცერონს. მაგრამ ის ჯერ კიდევ უდავო ფაქტების გამომჟღავნებას ელოდა და მალე ასეთი მომენტიც დადგა. ამ დროს რომში მოვიდნენ გალების ტომის ალობროგების ელჩები. მათ მოიტანეს სენატისადმი მიმართული საჩივარი ადგილობრივი მაგისტრატებისა და რომაელი მევახშეების უკანონო მოქმედებისა და თვითნებობის შესახებ. შეთქმულები დაუკავშირდნენ მათ და წინადადება

მისცეს აჯანყებისათვის მხარი დაეჭირათ. სამაგიეროდ წარმატების შემთხვევაში მათ სრული დახმარება და უაკი დასაჩუქრება აღუთქვეს. ალობროგების წარმომადგენლები დაპირებიან, გალიაში ამბოხებას გამოვიწვევთ და შეთქმულთა დასახმარებლად ცხენოსანთა რაზმს გამოვგზავნითო. მაგრამ ელჩებს ეს ამბავი თავის მფარველ პატრონისათვის, სანგასთვის უცნობებიათ; უკანასკნელს კი, თავის მხრივ, ყველაფერი ციცერონისათვის მოუხსენებია. ციცერონს უთხოვნია მისთვის, დაეთანხმებინა ელჩები, რომ დროებით შეთქმულებისადმი თანაგრძნობა გამოეჩინათ და, რაც განსაკუთრებით ახასიათებს ციცერონის ადვოკატურსა და საგამომძიებლო ხრიკებს, ურთიერთობა დაემყარებინათ შეთქმულების სხვა წევრებთან; ხოლო ლენტულუსის, ცეთეგუსის, სტატილიუსისა და კასიუსისაგან მიეღოთ ხელმოწერილი, ბეჭედდასმული წერილები, ვითომდა ალობროგების დასარწმუნებლად. სამმა მათგანმა ასეთი წერილები სიამოვნებით გადასცეს ელჩებს.

ლენტულუსს ელჩებისათვის სანდო გამცილებელი დაუნიშნავს, რომელსაც ისინი, ეტრურიაზე გავლის დროს, კატილინასათვის უნდა წარედგინა. მასვე გაუტანებია კატილინასათვის გადასაცემად შემდეგი შინაარსის წერილი:—„ვინც გწერს, ამას გაიგებ მომტანისაგან; გთხოვ, მიიღო მხედველობაში, თუ როგორ ხიფათში ჩავარდი, და ნუ დაივიწყებ, რომ ვაჟკაცი ხარ. მოისაზრე, რას მოითხოვს შენი ინტერესები, ეძიე ყველას დახმარებაო“... სიტყვიერად კი ასეთი დავალება დაუმატებია: „რაკი სენატმა მტრად გამოგაცხადა, რა მოსაზრებით თაკილობ შენ მონებს? რომში ყველაფერი მზად არის, რაც გვიბრძანე, მხოლოდ ნუ აყოვნებ და უფრო ახლოს მოდიო“ (Sal., con. Cat., XLIV).

ციცერონმა განკარგულება მისცა თავის კაცებს, დანიშნულ ადგილას ჩასაფრებოდნენ ელჩებს და უკან დაებრუნებინათ (Cassius Dio, XXXVII, 34). რაკი ციცერონმა ხელთ იგდო დოკუმენტალური მასალა, ის აპატიმრებს შეთქმულების მთავარ წარმომადგენლებს. 3 დეკემბერს სენატის სხდომაზე ციცერონი შეუდგა დაპატიმრებულთა დაკითხვას და ადრე თუ გვიან ყველა გამოტეხილა და ალობროგების მხილება სწორად უცვნია.

სენატს ლენტულუსი გადაუყენებია თანამდებობიდან და ყველა ბრალდებულის შინაპატიმრობა დაუდგენია წარჩინებულ მოქალაქეებთან (libera custodia). რომში სწრაფად გავრცელებულა ამბავი შეთქმულების გამოაშკარავებისა და ცნობილი მეთაურების დაპატიმრების შესახებ. აჟარებელ ხალხს მოუყრია თავი სენატთან და მოუთმენლად ელოდნენ სხდომის დასასრულს. ყურადღე-

ბის ღირსია ცნობა, რომელიც სალუსტიუსმა შემოგვინახა:—რომის პლებსი, შეიცვალ რა თავისი წინანდელი აზრი, კათილინას განზრახვებს კრულვას უგზავნიდა და ცამდე აჰყავდა ციცერონი; ისინი ისე ხარობდნენ და ილხენდნენ, თითქოს მონობის ბორკილები მოიშორესო (Sal., XLVIII, 1—2).

სენატის სხდომის დამთავრების შემდეგ, ციცერონს შეკრებილი ხალხი დიდი ოვაციით შეხვედრია და მას, აქვე ფორუმზე, წარმოუთქვამს კათილინას საწინააღმდეგო მესამე სიტყვა, რომელშიც დაწვრილებით უამბნია სენატის სხდომაზე მომხდარი ამბები.

მეორე დღეს სენატს გაუგრძელებია შეთქმულთა დაკითხვა, რადგან ოპტიმატების პარტიაში აღძრულა ტენდენცია შეთქმულებასთან ცეზარის დაკავშირებისა. ამ პარტიის წარმომადგენლებს, კვინტუს კატულუსსა და გაიუს პიზოს მიზნად დაუსახავთ, ყოველგვარი საშუალებით აეძულებინათ ალობროგები ან რომელიმე დამსმენი, რომ შეთქმულების მონაწილედ ცეზარიც დაესახელებინათ. სალუსტიუსი გვარწმუნებს, ორივენი ცეზარის წინააღმდეგ გამოსვლებში პირადი მტრობით ხელმძღვანელობდნენო. ციცერონი მათს მოთხოვნას არ დამორჩილებია, მაგრამ კატულუსი და პიზო არ ცხრებოდნენ და ცეზარის გარშემო მძიმე განწყობილებას ჰქმნიდნენო. ამავე დროს სენატში მიუყვანიათ ვინმე ლუციუს ტარქვინიუსი, რომელსაც მონაწილედ დაუსახელებია მარკუს ლიცინიუს კრასუსი, რომელმაც თითქოს ის გააგზავნა კათილინასთან და დაავალა გადაეცა მისთვის: ნუ შეძრწუნდება ლენტულუსის, ცეთეგუსისა და სხვა შეთქმულთა დაპატიმრების გამო, პირიქით დააჩქაროს შეტევა ქალაქზე, რათა ამით შეთქმულები გამხნევდნენ და პატიმრებიც განსაცდელისაგან დავიხსნათო. სალუსტიუსის გადმოცემით, როგორც კი მან კრასუსის სახელი ახსენა, ყველამ ერთხმად იყვირა, მოწმე სტყუისო. თვითონ კრასუსს ცხარე პროტესტი განუცხადებია ამ ბრალდების წინააღმდეგ და უთქვამს, ეს ჩემი ბრალდება და შეურაცხყოფა ციცერონის ოინებიაო (Sal., XLVIII, 3—8).

აპიანე გადმოგვცემს (B. C., II, 5), რომ რომში გავრცელებულა ხმები, ლენტულუსისა და ცეთეგუსის მონებსა და აზატებს განზრახვა აქვთ მათი ძალით გათავისუფლებისო. შეიტყო თუ არა ყოველივე ეს ციცერონმა, დაუყოვნებლივ ჩააყენა სამხედრო მცველები კაპიტოლიუმსა და ფორუმზე, ხოლო მეორე დღეს, 5 დეკემბერს, დილით ადრე მოიწვია სენატის სხდომა, რომელსაც პატიმართა ბედი უნდა გადაეწყვიტა. ციცერონის მოქმედებას ამ დროს მომზენი ასე ახასიათებს: „მის გარშემო მოტრიალე ადა-

შიანები, განსაკუთრებით, წარჩინებული მეუღლე, დაჟინებით მოითხოვდნენ, რომ მას თავისი დამსახურებანი სამშობლოს წინაშე ასეთი გაბედული ნაბიჯით დაეგვირგვინებინა, კონსულმა, რომელიც, როგორც ყველა ლაჩარი, ცდილობდა, თავიდან აეცილებინა მშიშარას შესახედაობა და საშინელი პასუხისმგებლობის წინაშე კანკალებდა, ასეთი გასაჭირის გამო მოიწვია სენატი ოთხი პატიმრის სიცოცხლისა და სიკვდილის საკითხის გადასაწყვეტად. რა თქმა უნდა, ამას არავითარი აზრი არ ჰქონდა, რადგანაც მაშინ კონსტიტუციით სენატს კიდევ უფრო ნაკლებად შეეძლო ამ საკითხზე დადგენილების გამოტანა, ვიდრე კონსულს, ამიტომ კანონით მთელი პასუხისმგებლობა მაინც უკანასკნელს ეკისრებოდა, მაგრამ განა ოდესმე ყოფილა სიმბდალე თანმიმდევრული?“¹⁸.

სხდომის გახსნის შემდეგ, ციცერონმა წინადადება მისცა სენატორებს, თავისი აზრი გამოეთქვათ ლენტულუსის, ცეთეგუსის და სამი სხვა პატიმრის სასჯელის შესახებ. ეს სხდომა 5 დეკემბერს, მაშასადამე, წლის ბოლოს მიმდინარეობდა, მიღებული პრაქტიკის თანახმად პირველად თავისი აზრი მომავალი წლისთვის არჩეულ მაგისტრატებს უნდა გამოეთქვათ. ამიტომ პირველად ილაპარაკა სილანუსმა, რომელიც 62 წლის კონსულად იყო არჩეული. მან მოითხოვა, რომ მოხსენებული პატიმრებისათვის სასჯელის უმაღლესი ზომა (*extremum supplicium*) მიეყენებინათ. მის წინადადებას მიმხრობიან ზოგი სენატორები. როცა რიგი პრეტორად ახლადარჩეულ ცეზარზე მისულა, მას ვრცელი და დასაბუთებული სიტყვა წარმოუთქვამს, რომელიც სალუსტიუსმა მთლიანად შემოგვინახა (LI). მისი სიტყვის ზოგადი შინაარსი ასეთია: მან სასტიკად დაგმო ბრალდებულთა დანაშაული, მაგრამ მათი სიკვდილით დასჯა, სახალხო კრების მხრივ წინასწარი მოწონების გარეშე, უკანონოდ მიიჩნია და ხაზი გაუსვა იმას, რომ ასეთ უკიდურესად საშიშ ზომას შეიძლება საბედისწერო შედეგები მოჰყვეს ახლანდელი კონსულისათვის (ე. ი. ციცერონისათვის). მისი წინადადებით, დამნაშავეთა ქონების კონფისკაცია უნდა გაეტარებინათ, ხოლო თვითონ ისინი სამუდამო პატიმრობაში მოეთავსებინათ და აეკრძალათ მათ შესახებ სენატში ან სახალხო კრებაში საკითხის აღძვრა. ცეზარის სიტყვას სენატის წევრებზე დიდი გავლენა მოუხდენია. მის აზრს მიმხრობია, როგორც სვეტონიუსი გვარწმუნებს (Caesar, 14), ციცერონის ძმა კვინტუსიც.

ამას ციცერონი ძალზე შეუშფოთებია. მას შეუწყვეტია ხმის მიცემა და ბრწყინვალე სიტყვით გამოსულა, რომელიც მის

მიერ კათილინას წინააღმდეგ წარმოთქმულ მეოთხე სიტყვად არის ცნობილი. იგი შეეცადა სავსებით გაებათილებინა ცეზარის მოსაზრებები და ასე მიმართავდა დამსწრეთ: „იზრუნეთ საკუთარ თავზე, ცოლებსა და შვილებზე, თქვენს ქონებაზე და დაიცავით პატივი და კეთილდღეობა რომაელი ხალხისა; ჩემს დაზოგვასა და ჩემზე ფიქრს თავი დაანებეთო“. (IV, 1—3).

ციცერონის ამ ბრწყინვალე ორატორულ სიტყვასაც დამსწრენი ვერ დაუმზვიდებია. მის შემდეგ, აპიანეს გადმოცემით (B. C., II, 5), ერთგვარად შემარიგებელი სიტყვა წარმოუთქვამს ტიბერიუს კლავდიუს ნერონს: „ბრალდებულნი პატიმრობაში დავტოვოთ იმ დრომდე, ვიდრე კათილინა ომში არ იქნება დამარცხებული და შეთქმულების საქმე დაწვრილებით გამოკვლეულიო“. ასეთი წინადადება სენატორების უმრავლესობას მოსწონებია; სილანუსსაც კი თავისი აზრი შეუცვლია და განუცხადებია, რომ ბრალდებულთა სიკვდილით დასჯა სრულიადაც არ ჰქონია მხედველობაში: უნაღლესი სასჯელი რომაელი სენატორისათვის საპრობილეოა.

მაგრამ მომავალი წლისათვის სახალხო ტრიბუნად არჩეულ მარკუს პორციუს კატონს თავის სიტყვით დამსწრეთა ასეთი განწყობილება შეუცვლია. მას მკაცრად გაულაშქრია ცეზარის აზრის წინააღმდეგ და დამნაშავეთა სიკვდილით დასჯა მოუთხოვია. კატონის სიტყვამ გადაწყვიტა შეთქმულთა ბედი. სენატორთა უმრავლესობა დაეთანხმა მის წინადადებას და მათი სიკვდილით დასჯა დაადასტურა.

იმავე დღეს, გვიან საღამოთი ციცერონი სენატორთა თანხლებით მივიდა მსჯავრდადებულებთან. მცველებით გარსშემოხვეულმა წაიყვანა ისინი მამერტინის ციხეში, სადაც ბნელ ქვაბულში, ეგრეთწოდებულ ტულიანუმში იქნენ გაგუდული. მათ დასჯას ციცერონი ციხის კარებთან ელოდა და შემდეგ ხალხს განუცხადა: შეთქმულთა მეთაურები სიკვდილით დაისაჯნო. ხალხი თურმე ამ ცნობას შეძახილებითა და ტაშის ცემით შეხვდა და ციცერონს სამშობლოს მხსნელს უწოდებდა. ასე დამთავრდა კათილინას შეთქმულების პირველი ეტაპი. მაღლიერმა სენატმა დიდი პატივი მიაგო ციცერონს: უწოდა მას „სამშობლოს მამა“ (*pater patriae*), და დანიშნა მისი სახელით ღმერთებისადმი მრავალდღიური სამადლობელი პარაკლისები (*supplicatio*), „იმისათვის, რომ მან დაიხსნა ქალაქი ხანძრისაგან, მოქალაქენი ხოცვა-ჟლეტისაგან და იტალია ომისაგანო“ (Vell. Pat., II, 35). მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, კათილინარიების წინააღმდეგ ცი-

ცერონის მოქმედებამ მალე დიდი ოპოზიცია გამოიწვია რომში. შეთქმულთა სიკვდილით დასჯის ამბავს კათილინას ბანაკამდეც მიუღწევია. მას განუზრახავს ათი ათას მეომართან ერთად გალიაში გადახვეწილიყო, მაგრამ კვინტუს მეტელუს ცელერს შეუტყვია მისი მოძრაობის მარშრუტი და თავის ლეგიონებით მისთვის გზა გადაუჭრია. ასეთ გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფ კათილინას, სალუსტიუსის გადმოცემით (LVIII), თავისი მეომრებისათვის უკანასკნელი გამამხნეველელი სიტყვით მიუმართავს: ჩვენ გზას გვიღობავს მტრის ორი არმია, უთქვამს მას—ერთი ქალაქის მხრიდან (ანტონიუსისა), მეორე გალიის მხრიდან (ცელერისა), სურსათ-სანოვაგე გველევა და მხოლოდღა იარაღით შეგვიძლია გზა გავიკაფოთ; ჩვენ ვიბრძვით სამშობლოსათვის, თავისუფლებისა და სიცოცხლისათვისო. თავის სიტყვას იგი ასე ამთავრებს: „როცა თქვენ გაცქერდებით, მეომრებო, და ვიწყებ თქვენი გმირობის შეფასებას, მე მიპყრობს გამარჯვების დიდი იმედი. აღფრთოვანება, ასაკი და თქვენი ვაჟკაცობა, ამასთანვე უკიდურესი გაჭირვება, რომელიც ლაჩრებს მამაცებად ჰქმნის, მინერგავს მხნეობას... ხოლო თუ ბედი მაინც უღალატებს თქვენს მამაცობას, ეცადეთ, რაც შეიძლება, ძვირად დაუთმოთ მტერს თქვენი სიცოცხლე; უფრთხილდით ტყვედ ჩავარდნას, რადგან საქონელივით დაგკლავენ; პირიქით, იბრძოლეთ, როგორც ნამდვილმა ვაჟკაცებმა და დაუტოვეთ მტრებს გამარჯვება, მთლად სისხლითა და ცრემლებით გაჟღენთილი“. 62 წლის დამლევს, ეტრურიის ქალაქ პისტორიასთან, მომხდარა გადამწყვეტი ბრძოლა და კათილინა თავის მომხრეებითურთ მთლიანად გაუნადგურებიათ. როცა კათილინას, სალუსტიუსის სიტყვით, დაუნახავს, რომ მისი ჯარი უკვე დამარცხებულია და ის მხოლოდ მცირერიცხოვანი მეომრების ამარა რჩება, მოგონებია თავის წარმოშობა და წინანდელი ღირსება, შეჭრილა მტრის შემჭიდროვებულ რიგებში და განგმირული დაცემულა ბრძოლის ველზე. არც ერთი მისი თანამებრძოლთაგანი ბრძოლას არ გაქცევია; ყველას თავის გვამებით დაუფარავს ის ადგილი, რომელიც ბრძოლის დასაწყისში დაუკავებია; არც ერთი მათგანი მტერს ტყვედ არ ჩავარდნია, ყველა გმირულად დაღუპულა (Sal., LXI).

ასე დამთავრდა ამ შეთქმულების მეორე ეტაპიც. მაგრამ როგორც თვითონ ციცერონის ერთი სიტყვიდან ჩანს (Pro Flacco. 95), რომის პლებეებში კათილინას სახელი დიდ ხანს ცოცხლობდა, მის საფლავს ყვავილებით ამკობდნენ და სულის მოსახსენებელ ტრაპეზებს მართავდნენ.

მართალია, კატილინარიების განადგურების საქმეს ციცერონმა დიდი ამაგი დადო, სენატორთა მხურვალე მადლობა დაიმსახურა და „სამშობლოს მხსნელის“ სახელიც მოიხვეჭა, მაგრამ, როგორც შემონახული ცნობებიდან ჩანს (პლუტარქე, თ. 23, კასიუსი დიო, XXXVII, 38), რომის მოსახლეობის ფართო წრეებში მის მიმართ თანდათან გაზრდილა მტრული განწყობილება. კონსულობის უკანასკნელ დღეს, როცა მიღებული წესის თანახმად, ციცერონს კომიციებისათვის თავისი მოღვაწეობის ანგარიში უნდა წარედგინა, სახალხო ტრიბუნს ცეცილიუს ნეპოტუსს ის მკაცრად შეუჩერებია და უთქვამს, რომ იმას უფლება არა აქვს ხალხს მიმართოს, ვინც სასამართლოს გარეშე სიკვდილით დასაჯა რომელი მოქალაქეებიო. ამასთან ტრიბუნა ჩაუხორგავთ და ციცერონისათვის საშუალება არ მიუციათ ტრიბუნიდან ელაპარაკა. მხოლოდ იმის ნება დართეს, რომ რწმუნებულობის დამთავრების აღსანიშნავი ფიცი წარმოეთქვა და მაშინვე ჩამოსულიყო ტრიბუნიდან. ციცერონი დათანხმებულა, ასულა ტრიბუნაზე და წარმოუთქვამს არა მამა-პაპათაგან დაწესებული ფიცი, არამედ საკუთარი, სადაც აღუნიშნავს, რომ მან სამშობლო იხსნა და მეუფება შეუნარჩუნა. ამან კიდევ უფრო გაადიდა მის წინააღმდეგ სიძულვილიო.

რომის შინაგანი და საგარეო მდგომარეობა ძვ. წ. I საუკუნის სამოსიან და ორმოსდაათიან წლებში

1. პირველი ზარიზმობა

62 წელს იულიუს ცეზარი პრეტორად იქნა არჩეული. პრეტორად ყოფნის დროს მას მწვავე კონფლიქტი ჰქონდა სენატთან. იგი მკაცრად ილაშქრებდა იმის წინააღმდეგ, რომ კათილინას მომხრეების მიმართ გრძელდებოდა სასტიკი ზომების მიღება და მოურიდებლად ამხილებდა სახაზინო თანხების ფლანგვას ოპტიმატების მეთაურების მიერ. ამიტომ სენატმა მოიწადინა მისი თანამდებობიდან გადაყენება და სათანადო ბრძანებულებაც გამოსცა, მაგრამ ამან ხალხში ისეთი მღელვარება გამოიწვია, რომ სენატორები იძულებული გახდნენ ის გაეუქმებინათ. ცეზარის პრეტორობის დროს, პლუტარქეს გადმოცემით (Caes., 9), ადგილი ჰქონდა თითქოს გახმაურებულ უსიამოვნებას: როცა რომში 62 წელს კეთილი ქალღმერთის დღესასწაულს იხდიდნენ, რომელიც უმაღლესი პონტიფიკის სახლში იმართებოდა და რომელზე დასწრება მხოლოდ ქალებს შეეძლოთ, ახალგაზრდა პუბლიუს კლოდიუსმა, შემდგომში სახალხო ტრიბუნად არჩეულმა, ქნარზე დამკვრელი ქალის ტანსაცმელი გადაიცვა და ცეზარის ცოლს პომპეიას ფარულად ეწვია. მაგრამ მისი იქ ყოფნა ქალებმა გამოააშკარავეს და სახლიდან გამოაძევეს, ხოლო თავთავიანთ სახლებში დაბრუნებისას ეს ამბავი ქმრებს უამბეს. სენატორების ნაწილმა კლოდიუსის საქციელს სარწმუნოებრივი დანაშაულის ხასიათი მისცა და შესაფერი ბრალდება წაუყენა კლოდიუსს. თვითონ ცეზარმა ამ ბრალდებას მხარი არ დაუჭირა და მხოლოდ იმით დაკმაყოფილდა, რომ ცოლს გაეყარა, ვითომც იმ მოტივით, რომ „ჩემი ცოლი ეჭვის ქვეშაც არ უნდა იყოს“. ამის მიუხედავად, სასამარ-

თლო პროცესი მაინც შედგა და მთავარ ბრალმდებლად ციცერონი გამოვიდა. მართალია, კლოდიუსი გაამართლეს, მაგრამ ამ დროიდან მასა და ციცერონს შორის დაუძინებელი მტრობა დამყარდა.

როცა ცეზარს პრეტორობის ვადა გაუთავდა, მას სენატმა საგამგებლოდ დაუნიშნა ესპანეთი, როგორც პროვინცია. მაგრამ მის გამგზავრებას ხელს უშლიდნენ მევალეები. ამიტომ დახმარებისათვის ცეზარმა კრასუსს მიმართა, უკანასკნელი შეუთანხმდა მის ყველაზე უფრო აბეზარ და უღმობელ მევალეებს, იკისრა რვაას ოცდაათი ტალანტის ვალის გადახდა და ცეზარს ესპანეთში გამგზავრების საშუალება მისცა. მისი წასვლის შემდეგ რომში მდგომარეობა დაძაბული იყო. ჩვენ ვიცით, თუ როგორი განგაშით ელოდა ბევრი ძლევამოსილი პომპეუსის რომში დაბრუნებას და შიშობდა, რომ სულას მსგავსად იგი, თავის არმიაზე დაყრდნობით, ხელისუფლებას მიითვისებდა. მაგრამ მან ბრუნდიზიუმშივე გაუშვა ჯარისკაცები და, მართალია, მას დიდი ტრიუმფი გადაუხადეს, მაგრამ პოლიტიკურად იგი იზოლირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა.

ამასობაში ცეზარი ესპანეთში ენერგიულად მოქმედებდა. მან გაიმარჯვა ლუზიტანებზე და გზადაგზა დაიპყრო ის ტომები, რომლებიც უწინ რომაელთ არ ემორჩილებოდნენ. ამასთან ერთად მან „ქალაქებში თანხმობა დაამყარა და განსაკუთრებული მონდობებით შეუდგა კრედიტორებსა და მოვალეთა შორის არსებული დავის მოგვარებას. ცეზარმა დაადგინა, რომ კრედიტორს მოვალის შემოსავლიდან ყოველწლიურად აეღო მხოლოდ ორი მესამედი, დარჩენილი ნაწილით კი პატრონს ესარგებლა, სანამ ასეთრიგად მთელი ვალი არ იქნებოდა გასტუმრებული. ამ საქმეთა მოწესრიგების წყალობით მან დიდად გაითქვა სახელი და ამის შემდეგ მალე დატოვა პროვინცია, სადაც თვითონაც გამდიდრდა და... ნივთიერი მდგომარეობის გამოკეთების საშუალება მისცა ჯარისკაცებსაც, რომლებმაც იგი იმპერატორად აღიარეს“ (პლუტ., Caes., 12). ცეზარი იმ დროს მიუახლოვდა რომს, როცა 59 წლის კონსულების არჩევნები იწყებოდა. იგი შეეცადა ნებართვა მიეღო, დაუსწრებლად წამოეყენებინა თავისი კანდიდატურა და ტრიუმფიც გადაეხადა, მაგრამ სენატში ამას ბევრი მოწინააღმდეგე გაუჩნდა, ამიტომ ტრიუმფზე უარი განაცხადა და კონსულად არჩევისათვის მზადებას შეუდგა.

რომში დაბრუნებულმა ცეზარმა მოლაპარაკება გამართა პომპეუსსა და კრასუსთან. ორივე ეს პირი იმ დროს უკვე მოკლე-

ბული იყვნენ სენატში გავლენასა და სენატორებისაგან მხარდაჭერას და ერთმანეთსაც მტრობდნენ. ცეზარმა შეარიგა ისინი და რომში სამ ძლიერ პიროვნებას — პომპეუსს, ცეზარსა და კრასუსს შორის მოხდა კერძო, არაოფიციალური შეთანხმება, რომელიც დღეს

სურ. 9. იულიუს ცეზარი

პირველი ტრიუმვირატის სახელითაა ცნობილი, თუმცა ძველი ავტორები მას უბრალოდ გავლენიან და ძლევამოსილ ადამიანთა კერძო შეთანხმებად სთვლიდნენ. ის არსებითად სენატის წინააღმდეგ იყო მიმართული და მისი წევრები უმთავრესად სახალხო კრებას ემყარებოდნენ.

როგორ უყურებდნენ ასეთ შეთანხმებას ძველი რომაელი ავტორები? პლუტარქე გვარწმუნებს (Caes., 13): „ცეზარმა ძველი მტრები მეგობრად აქცია, მათი ძალა საკუთარ ხელში მოიმწყვდია და ამ ვითომცდა კაცთმოყვარული საქმით სრულიად შეუმჩნევლად სახელმწიფო გადატრიალება მოახდინა“. ტიტე ლივიუსი მას *conspiratiam*-დ (შეთქმულებად) თვლის (Per., 103). კასიუს დიო (XXXVII, 54 — 57) ამ შეთანხმებას ისეთ მეგობრობად (φιλία) წარმოგვიდგენს, რომელიც, სენატისა და ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ, მიზნად ისახავდა სახელმწიფოში უმაღლესი ხელი-

სუფლების მიღწევას. მარკუს ტერენციუს ვარომ ამ ტრიუმვირზე მთელი სატირა შეჰქმნა და მას *Triumphus* — „სამთავიანი ურჩხული“ უწოდა. ციცერონი (*Ad Att.*, 19, 1 — 2, 20, 4) ამ შეთანხმებას სახელმწიფოს საფუძველთა შერყევად თვლის; იგი მის წევრებს პოპულარებს უწოდებს და ამ ტერმინს ხმარობს უარყოფითი მნიშვნელობით: „ამ პოპულარებმა თითქმის ყველაზე მეტად ზომიერი ადამიანებიც კი აიძულეს ასისინებულიყვნენ“ და „ახლა არაფერი ისე პოპულარული არ არის, როგორც პოპულარებისადმი სიძულვილი“¹. ასეთი დახასიათება ტრიუმვირისა ძირითადად იმით აიხსნება, რომ „60 წლის შეთანხმება მიმართული იყო სენატის, სენატორული დიდკაცობის წინააღმდეგ; მასთან ბრძოლაში ტრიუმვირი სახალხო კრებას უნდა დამყარებოდა. მისი როლი და მნიშვნელობა გაიზარდა, თუმცა ძალიან ხშირად ის თავისუფალი არ იყო თავის ნება-სურვილის გამომჟღავნებაში“². პომპეუსს ჰქონდა ბრძოლის ველზე მოპოვებული დიდი სამხედრო სახელი და მას მხარს უჭერდა მრავალრიცხოვანი ვეტერანები; კრასუსი გამოირჩეოდა თავისი დიდი სიმდიდრით და სავაჭრო-სავაზშო წრეებთან კავშირით; ცეზარი დიდად პოპულარული იყო პლებეებს შორის. ასეთი პირადი გავლენით და ერთიმეორესთან დამოყვრებით ისარგებლეს მათ პირველ რიგში მოხსენებული შეთანხმების დადების დროს. მაგრამ ამასთან ერთად ისინი არ ერიდებოდნენ მოწინააღმდეგეთა მიმართ ძალადობის გამოყენებასა და მოსყიდვას. მართალია, მათს შორის უმეტესი ავტორიტეტით პომპეუსი გამოირჩეოდა, მაგრამ ფართო ღონისძიებათა გატარების ინიციატორი და ხელმძღვანელი ცეზარი იყო, რომლის არჩევა 59 წლის კონსულად ტრიუმვირის პირველ ამოცანას წარმოადგენდა.

2. ცეზარის კონსულობა

60 წელს ჩატარებულ არჩევნებში 59 წლის კონსულებად არჩეულ იქნენ იულიუს ცეზარი და კალპურნიუს ბიბულუსი. ცეზარი დაუყოვნებლივ შეუდგა ისეთ ფართო ღონისძიებათა გატარებას, რომლებიც თავისი შინაარსით სენატის საწინააღმდეგო ხასიათს ატარებდნენ. ცეზარის მიერ წამოყენებულ ღონისძიებათა შესახებ პლუტარქე ამბობს (*Caes.*, 14): „მათი წამოყენება ვინმე უტიფარ სახალხო ტრიბუნს უფრო შეეფერებოდა, ვიდრე კონსულს“. ცეზარის კოლეგა ბიბულუსი, რომელიც სენატის პოზიციების დამცველობას კისრულობდა, ამაოდ ცდილობდა ხელი შეეშალა მისი პრო-

ექტების გატარებისათვის, თავის სახლში მაგრად ჩაიკეტა და კონსულობის დანარჩენი დრო ასე გაატარა. თავისი პროტესტების დასასაბუთებლად გულუბრყვილოდ „ცუდის მომასწავებელ ნიშნებზე“ მიუთითებდა და მომზენის მოსწრებული თქმით, თავისებური „პოლიტიკური ასტრონომიით“ ერთობოდა³. ამიტომ იყო, რომ ზოგიერთი 59 წელს მომხდარ ამბავს ასე ათარიღებდა: „იულიუსისა და ცეზარის კონსულობაში“. სენატს ცეზარი ანგარიშს არ უწევდა და, პირიქით, იმდენად დაუშინებია სენატორები, რომ სენატის სხდომებს ზოგიერთი მათგანი თავს არიდებდა. სამაგიეროდ ის ფართოდ ემყარებოდა სახალხო კრებას, რომელზეც ზეგავლენას ხშირად სხვადასხვა ხერხის გამოყენებით აღწევდა*.

გავეცნოთ ზოგადად ცეზარის მიერ გატარებულ ღონისძიებათ და დავიწყოთ მისი ორი აგრარული კანონის განხილვიდან. ეს კანონები თითქმის იმავე პრინციპებზე იყო აგებული, როგორზედაც სერვილიუს რულუსის აგრარული კანონპროექტი. კანონები ითვალისწინებდნენ ვეტერანებისა და ღარიბებისათვის მიწების დანაწილებას იტალიაში. თუ პირველ კანონში გასანაწილებელ ფონდიდან კამპანიის სახელმწიფო მიწები გამორიცხული იყო, მეორეშიც ისინი იგულისხმებოდნენ. მაგრამ ვინაიდან ეს ფონდი საკმარისი არ იყო, საჭიროდ ჩაუთვლიათ კერძო პირებისაგან მიწების შესყიდვა საცენზო სიებში აღნიშნული ფასების მიხედვით. მიწის ნაკვეთები უნდა მიეღო 20 ათას ადამიანს, პირველ რიგში პომპეუსის ვეტერანებს და შემდეგ ხელმოკლე მოქალაქეებს, რომლებსაც სამ შვილზე ნაკლები არ ჰყავდათ. ცეზარის ამ გაერთიანებულ კანონს სენატის დიდი ოპოზიცია გამოუწვევია, მაგრამ ის მაინც შეუტანია სახალხო კრების განსახილველად. ძველი ავტორების გადმოცემით სახალხო კრება ფრიად მღელვარე პირობებში მიმდინარეობდა. ჯერ კიდევ ღამით შეიარაღებულ მომხრეებს დაუკავებიათ ფორუმი და კრებას დასწრებიან პომპეუსის ვეტერანები. ცეზარს ყურადღება არ მიუქცევია იმისათვის რომ მეორე კონსულს, კალპურნიუსს ბიბულუსს და სახალხო ტრიბუნებს წარმოდგენილი კანონის წინააღმდეგ ინტერცესიოს უფლება გამოუყენებიათ. ამტყდარ შეხლა-შემოხლაში ორი ტრიბუნიც კი დაუჭრიათ,

* აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ გადაჭარბებულია იმ მკვლევართა მოსაზრება, რომლებიც ცეზარის ამ პირველ კონსულობას მისი დიქტატურის პროტოტიპად წარმოგვიდგენენ (მაგ. *V o g t, Römische Geschichte, Erste Hälfte, Freiburg, 1955*). ასეთი მოსაზრების საფუძვლიან კრიტიკას შეიცავს ს. ლ. უტჩენკოს ნარკვევი — *Консулат Цезаря — трибунат клония* (ВДИ, 1961, № 3, გვ. 34 — 39). მისი დასკვნით, ცეზარი იმ დროს ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა რომში პირველხარისხიან ფიგურას.

ხოლო პრეტორი, კატონ უმცროსი ძალით წაუყვანიათ საპყრობილეში, მაგრამ, მისდამი ხალხის თანაგრძნობის გამოვლინების გამო, გაუთავისუფლებიათ. მიუხედავად ასეთი პირობებისა, კანონი სახალხო კრებამ მოიწონა. მის გასატარებლად აირჩიეს ოცწევრიანი კომისია. კომისიაში შევიდნენ ცნობილი სენატორები და ციცერონიც, რომელიც კანონის მომხრე არ იყო, და, თუ პლუტარქეს დავუჯერებთ (Caes., 4) მან პირველმა მიიჩნია ცეზარი საშიშ პიროვნებად. მაგრამ ისიც და სხვა სენატორებიც, სასტიკი სასჯელის შიშით, იძულებული გახდნენ ამ კანონისადმი ერთგულების ფიცი მიეღოთ. მხოლოდ კატონი და ერთი სენატორი ჯიუტობდნენ და ფიცის მიღებას ეწინააღმდეგებოდნენ, მაგრამ ბოლოს ისინიც დათანხმდნენ და ფიცი მიიღეს.

ცეზარის მეორე კანონით დამტკიცებულ იქნა პომპეუსის მიერ აღმოსავლეთში გატარებული ღონისძიებები, რასაც უწინ სენატი ეწინააღმდეგებოდა. გაატარა ცეზარმა საყურადღებო კანონი გამოძალვათა შესახებ (lex Iulia repetundarum). ეს კანონი ისეთ ღონისძიებებს შეიცავდა, რომლებიც პროვინციელების მდგომარეობის შემსუბუქებას გულისხმობდა. ის ზუსტად განსაზღვრავდა პროვინციების მმართველთა კომპეტენციას, აწესებდა გადასახადთა ნორმებს და აძლიერებდა სასჯელს გამოძალვისათვის. სამაგიეროდ მხედართა წოდების გულის მოსაგებად ცეზარმა გაატარა კანონი, რომლის ძალით საიჯარო თანხა მესამედით იქნა შემცირებული. ამ კანონმა ტრიუმვირის მხარეზე ფართოდ მიიზიდა მხედრები. აპიანეს თქმით (B. C., II, 13), „მხედრებმა ცეზარის გაღმერთება იწყეს... და მას მიემატა მომხრეების ახალი ჯგუფი, უფრო ძლიერი, ვიდრე ხალხიო“.

ცეზარის მიერ 59 წელს გატარებული კანონმდებლობა პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა მხარეს გულისხმობდა. გაატარა მან ისეთი კანონიც, რომელიც გალიის პროვინციებს შეეხებოდა. განსაკუთრებით საყურადღებოა ცეზარის მიერ შემოღებული წესი სენატისა და სახალხო კრების დადგენილებათა (acta Senatus et populi Romani) გამოქვეყნებისა საყოველთაო ცნობისათვის. არსებითად ეს იყო ისტორიაში პირველი გაზეთი. ცნობებს წერდნენ დიდ თეთრ დაფებზე, რომლებსაც ქალაქის სხვადასხვა ნაწილში გამოჰკიდებდნენ. ოფიციალურ განკარგულებებს ზოგჯერ უმატებდნენ სხვადასხვა ქვეყნიდან მიღებულ მნიშვნელოვან ცნობებს.

ჯერ კიდევ 60 წელს, სენატმა, გაიუს გრაქხუსის კანონის მიხედვით, 59 წლის კონსულებისათვის გაითვალისწინა მეორეხა-

რისხოვანი პროვინციები. ეს, რასაკვირველია, ცეზარს ვერ დააკმაყოფილებდა და, როცა დადგა დრო მისი რწმუნებულობის ვადის დამთავრებისა, მისმა მომხრე სახალხო ტრიბუნმა, პუბლიუს ვატინიუსმა კომიციებში გაატარა კანონი (lex Vatinia), რომელმაც შესცვალა სენატის წინანდელი დადგენილება და ცეზარს მიაკუთვნა ხუთი წლით გამგებლობა ციხალპურ გალიასა და ილირიაში. იგი აღჭურვილ იქნა უდიდესი უფლებამოსილებით და შეეძლო თავისი შეხედულებით დაენიშნა ლეგატები ორმაგი რიცხვით, გაეყვანა მოქალაქეთა ახალშენები და შეედგინა არმია ორი ლეგიონისაგან. მალე ამის შემდეგ გარდაიცვალა ნარბონის გალიის მმართველი ცეცილიუს მეტელუს ცელერი და სენატმა ცეზარის საგანძგებლო პროვინციებს დაუმატა ნარბონის გალია და მის არმიას კიდევ ერთი ლეგიონი, მაგრამ ცეზარი თავის სამსახურებრივი წლის დამთავრების შემდეგ მაშინვე როდი წავიდა მისდამი მიკუთვნებულ პროვინციებში, არამედ ერთ დროს რომის მიდამოებში იმყოფებოდა და თვალყურს ადევნებდა რომში მიმდინარე პოლიტიკურ ბრძოლას. მას არ უნდოდა დაშორებოდა რომს, ვიდრე იქ მისი მთავარი მოწინააღმდეგე კატონი და ციცერონი იქნებოდნენ. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც, კატონი, ვითომც დიპლომატიური დავალების შესრულების მიზნით კვიპროსზე გაგზავნეს, ხოლო ციცერონი რომიდან გამოაძევეს, ცეზარი პროკონსულის წოდებით გაემგზავრა თავის პროვინციაში. ციცერონის გაძევების რთული საქმე კი დაკავშირებული იყო სახალხო ტრიბუნის პუბლიუს კლოდიუსის მოღვაწეობასთან.

3. კლოდიუსის ზარიზმობა

59 წლის 10 დეკემბერს სახალხო ტრიბუნის მოვალეობის შესრულებას შეუდგა პუბლიუს კლოდიუსი, რომელიც ამ თანამდებობის მიღებისათვის, ცეზარის დახმარებით, პატრიციების წრიდან პლებეებში გადავიდა. ნათქვამი იყო, რომ 62 წელს იგი სამართალში იყო მიცემული ვითომც იმ სარწმუნოებრივი დანაშაულისათვის, რომელიც მან კეთილი ქალღმერთის დღესასწაულის დროს ცეზარის სახლში შეპარვით ჩაიდინა. მართალია, იგი გამართლეს, მაგრამ მის დიდ მოწინააღმდეგედ და ბრალმდებლად ციცერონი გამოვიდა და მათს შორის დაუძინებელი მტრობა დამყარდა. კლოდიუსის შესახებ რომის არისტოკრატიულ საზოგადოებაში მრავალი ცუდი მითქმა-მოთქმა იყო გავრცელებული. ცეზარს უსაყვედურებდნენ, რომ იგი კლოდიუსს იყენებდა თავისი მიზნებისათვის. ასეთ დაახლოებას მასთან პლუტარქე ცეზარს

სამარცხვინოდ უთვლის და ამბობს (Caes., 14): „ყველაზე უფრო სამარცხვინოდ მაშინდელ პოლიტიკურ ამბებში მაინც იმას სთვლიდნენ, რომ ცეზარის კონსულობის დროს სახალხო ტრიბუნად აირჩიეს სწორედ ის კლოდიუსი, რომელმაც ცეზარის საქორწინო სარეცელი და ღამის წმინდა ზეიმი შებღალა, მაგრამ საქმე იმაში იყო, რომ კლოდიუსი ციცერონის გასანადგურებლად იქნა ტრიბუნად არჩეული, და თვითონაც ცეზარი არ წავიდა თავის პროვინციაში, სანამ არ დაამარცხა ციცერონი და იტალიიდან არ გააძევა იგიო“*.

კლოდიუსმა გაატარა ოთხი დემოკრატიული კანონი: პირველი-lex frumentaria აუქმებდა ფასის გადახდას იმ პურზე, ყოველთვიურად რომ ურიგდებოდა უღარიბეს მოსახლეობას; ციცერონის აზრით, ამით მან სახელმწიფო აზარალა შემოსავლის ოცი პროცენტით შემცირების გამო (Pro Sest., 25). შესაძლოა, კატონ უმცროსის გაგზავნა კვიპროსზე ამ კანონთან იყო დაკავშირებული, რომ ამ კუნძულის შემოერთებით დაეფარათ უფასო პურის დარიგებაზე გაწეული ხარჯები. მეორე კანონით მაღალ მაგისტრატებს აეკრძალათ კომიციების დღეებში ეწარმოებინათ ცისიერ მოვლენათა დაკვირვება. ეს კანონი საშუალებას უსპობდა ოპტიმატებს, ხელი შეეშალათ კომიციების სხდომებისა და მათთვის მიუღებელი კანონების გატარებისათვის, ვითომც არასასიკეთო ცისიერი ნიშნების მიხედვით; მესამე კანონმა განსაზღვრა ცენზორების უფლება თავისი შეხედულებით სენატიდან იმ წევრების გამორიცხვისა, რომლებიც მათ მიუღებლად მიაჩნდათ. ის, ალბათ, იმ სენატორებს გულისხმობდა, რომლებიც სენატორთა უმრავლესობას ოპოზიციას უწევდა, აძიერიდან სენატთან მხოლოდ იმ პირების გამოყვანა შეიძლებოდა, რომელთა მიმართ ორივე კონსულის მიერ აღიარებული ოფიციალური ბრალდება იქნებოდა წამოყენებული. მეოთხე კანონი შეეხებოდა ძველი კვარტალური კოლეგიების აღდგენასა და ახლების დაარსებას. ეს კოლეგიები რომის სენატს აუკრძალავს 64 წელს, კატილინას წინააღმდეგ ბრძოლის დროს.

რას წარმოადგენდნენ ძველ რომში ეს კვარტალური კოლეგიები (collegia compitalicia)? ისინი იყვნენ ისეთი გაერთიანებანი,

* მკვლევართა უმრავლესობა კლოდიუსს ცეზარის მხოლოდ „იარაღად“ ანდა „აგენტ-პროვოკატორად“ სთვლის (მაგ., მ. ო. მ. ზ. ე. ნ. ი., პ. ო. კ. ო. კ. ი. კ. ა. რ. კ. ო. პ. ი. ნ. ო. და სხვ.) უკანასკნელ დროს ასეთი შეხედულების რადიკალურად საწინააღმდეგო მოსაზრება წამოაყენა უკვე დასახელებულმა ს. ლ. უ. ტ. - ჩ. ე. ნ. კ. ო. მ. მისი დასკვნით, კლოდიუსი „სავსებით დაპოუკიდებელ და ტრიუმფირისადმი თითქმის მტრულად განწყობილ“ ძალას წარმოადგენდა (მით. ნაშ. გვ. 44).

რომლებშიც მონაწილეობას იღებდნენ არა მარტო თავისუფალი ადამიანები, არამედ მონებიც. ისინი მონათმფლობელურ რომში თავისებურ პოლიტიკურ კლუბებს განასახიერებდნენ. მათში შედიოდნენ ხელოსნები, ღარიბები, აზატები და, როგორც ვთქვით, მონებიც. აქ იხილავდნენ მიმდინარე პოლიტიკურ საკითხებს და პოლიტიკური გამოსვლების გეგმებს იმუშავებდნენ. ამას გარდა ყოველთვიური მცირე შესატანის გადახდით მათ უფლება ჰქონდათ, მონაწილეობა მიეღოთ საერთო ტრაპეზებში და სიკვდილის შემთხვევაში მათ ოჯახებს დახმარება ეძლეოდათ. კლოდიუსმა ეს კლუბები არა მარტო აღადგინა, არამედ ახლების დაარსებაც განიზრახა. ციცერონს კლოდიუსის არც ეს მოქმედება დაუტოვებია უყურადღებოდ. მისი თქმით, ამ კლუბებში თავს იყრიდა საზოგადოების ნაძირალები და მონები და კლოდიუსი, თავისუფლების აღთქმით, იზიდავდა მონებს და მათ ბატონებისა და სახელმწიფოს წინააღმდეგ ამხედრებდაო. ურთიერთობა ციცერონსა და კლოდიუსს შორის უფრო მეტად მწკავდებოდა.

მაგრამ, როცა კლოდიუსი დარწმუნდა, რომ მისი პოპულარობა გაიზარდა და ხალხში სახელი მოიხვეჭა, გადაწყვიტა პირდაპირი იერიში მიეტანა ციცერონზე. ამ მიზნით მან წამოაყენა კანონპროექტი, რომელიც გაძევებით ემუქრებოდა ყველას, ვინც გასამართლების გარეშე დასაჯა რომაელი მოქალაქე. ამ კანონპროექტის გარშემო წარმოქმნილი კამათის შედეგად, რომელშიც ცეზარსაც მიუღია ერთგვარი მონაწილეობა, ჩამოყალიბებულ კანონს, ველეუს პატერკულუსის გადმოცემით (II, 45, I), ასეთი სახე მიუღია: „ვინც მოჰკლა რომაელი მოქალაქე გაუსამართლებლად, მას უნდა აღეკვეთოს წყალი და ცეცხლი“ (*qui civem Romanum indemnatum intermissit, ei aqua et ignis interdiceretur*).

ცხადია, კანონი ციცერონის წინააღმდეგ იყო მიმართული. პლუტარქეს სიტყვით, ციცერონი სამართალში მისცეს და განსაცდელში ჩავარდნილმა ციცერონმა, სამგლოვიარო ტანსაცმელში გამოწყობილმა, უბან-უბან სიარული იწყო და ხალხს ემუდარებოდა: დამიფარეთო, მაგრამ უშედეგოდ, დახმარება მან ვერც პომპეუსისაგან მიიღო და მარტოდმარტო დარჩენილმა რომი დასტოვა. ხოლო როცა მისი გაქცევა ცნობილი გახდა, კლოდიუსმა სახალხო კრებაზე გაატარა მეორე კანონი, რომლის ძალითაც ყველას ეკრძალებოდა რომიდან ხუთასი მილის მანძილზე მიეწოდებინა მისთვის ცეცხლი და წყალი და მიეცათ თავშესაფარი. გატარებულ იქნა ციცერონის ქონების კონფისკაცია. კლოდიუსმა ყვე-

ლა მისი აგარაკი დაანგრია, სახლი პალატინზე გადასწვა, მისი ნა-სახლარის ნაწილი საჯარო ვაჭრობით გაყიდა, ხოლო მეორე ნა-წილზე თავისუფლების ტაძარი ააგო (Plut., Cic., 30 — 33; Cicero, Dedomo, 24, 60, App., B. C., II, 15).

ასეთი იყო სენატის მიერ „სამშობლოს მხსნელად“ აღიარებული ციცერონის ხვედრი კათილინარიების შეთქმულების ჩახშობასთან დაკავშირებით.

როცა ციცერონის საწინააღმდეგო კანონი მიუღიათ, პლუტარქეს სიტყვით, (თ. 31), მედართა წოდების თითქმის მთელ შემადგენლობას გადაუცვამს ძაძა და სენატიც შეკრებილა, რათა მიეღო გადაწყვეტილება, რომლის ძალითაც მთელი ხალხი ძაძით უნდა შემოსილიყო და ამით საზოგადო მწუხარება აღენიშნა. მაგრამ კონსულებს წინააღმდეგობა გაუწევიათ და, როცა კლოდიუსი შეიარაღებული რაზმით სენატის შენობის გარემოცვას შედგომია, მრავალი სენატორი გარეთ გამოვარდნილა. მაშასადამე, ციცერონის გაძევებას სენატორებისა და მხედრების წრეში დიდი უკმაყოფილება გამოუწვევია; მისდამი თანაგრძნობა გამოუხატავს აგრეთვე იტალიის მუნიციპალურ დიდკაცობას. ამ ნიადაგზე სენატში მრავლად შესულა პეტიციები, რომ ციცერონი დაებრუნებინათ გაძევებიდან. ამავე დროს, ურთიერთობა კლოდიუსსა და პომპეუსს შორის საგრძნობლად გამწვავებულა. მართალია, პომპეუსი არ დათანხმებულა, ხელი აეღო ცეზართან მეგობრობაზე და სენატის მხარეზე გადასულიყო, მაგრამ იმ ადამიანების სიტყვა დაუჯერებია, რომლებიც კლოდიუსის უდიდესი მტრის ციცერონის უკან დაბრუნებას მოითხოვდნენ. პომპეუსს, დიდი ამაღის თანხლებით, ფორუმზე ციცერონის ძმაც კი გაუყვანია, რომელსაც ხალხისათვის თხოვნით უნდა მიემართა (Plut., Pomp., 49); კლოდიუსი კი ციცერონის დაბრუნების დიდი მოწინააღმდეგე იყო და ყოველგვარ ღონისძიებას ხმარობდა, რომ მისთვის ხელი შეეშალა. მაშინ სენატმა მიიღო გადაწყვეტილება, რომ ყოველგვარი დადგენილების გამოტანას შეაჩერებდა, სანამ ციცერონს გაძევებიდან დაბრუნების უფლება არ მიეცემოდა. ბრძოლა ამ საკითხის გარშემო რამდენიმე თვე გაგრძელდა.

ციცერონის მომხრეებს კლოდიუსისათვის დაუპირისპირებიათ 57 წლის სახალხო ტრიბუნი ტიტუს ანიუს მილონი, რომელიც, აპიანეს თქმით (II, 16), კლოდიუსზე უფრო მეტად უტიფარი ყოფილა. მან კლოდიუსის მაგალითის მიხედვით, გაიჩინა რაზმი, რომლის შემადგენლობაში გლადიატორებიც შედიოდნენ. შინაურმა უფოთმა მოიცვა რომი, კლოდიუსისა და მილონის რაზმებს შო-

რის ხშირი სისხლისმღვრელი შეტაკება ხდებოდა. ბოლოს, 57 წლის 4 აგვისტოს, ციცერონის გაძევების კანონი გაუქმებულ იქნა და მეთექვსმეტე თვეზე იგი რომში დაბრუნდა. გაძევებიდან დაბრუნებული ციცერონისათვის აღფრთოვანებული შეხვედრა მოუწყვიათ. ქალაქის ალაყაფის კარებთან მას აღტაცებით შეგებებიან მოსახლეობის სხვადასხვა წრეები და ბინამდე მიუცილებიათ. სენატში წარმოთქმულ სიტყვაში ციცერონი სიამაყით და თვითკმაყოფილებით აცხადებს: „იტალიამ მხრებზე შესმული შემოყვანა რომშიო“. კრასუსიც კი, რომელიც გაძევებამდე მტრობდა ციცერონს, გულთბილად მიეგება მას და შეურიგდა. მისი სახლი და აგარაკები სახელმწიფო ანგარიშზე აღუდგენიათ (Plut., Cic., 33; Vell. Pat., II, 45; App., B. C., II, 16; Cicero, Pro Sest., 50, 107; 58, 121; Cas. Dio, XXXIX, 9).

პომპეუსის დახმარებით გაძევებული ციცერონი, ამბობს აპიანე, მისივე დახმარებით დაბრუნდაო. რომში დაბრუნების შემდეგ მისი გავლენა დროებით კვლავ თვალსაჩინო გახდა. ციცერონს უსარგებლებია კლოდიუსის რომში არყოფნით, მრავალრიცხოვანი ამაღლის თანხლებით ასულა კაპიტოლიუმზე და დაუმსხვრევია სახალხო ტრიბუნთა ის ფირფიტები, რომლებზედაც დაწერილიყო კლოდიუსის ტრიბუნობაში მიღებული გადაწყვეტილებები (პლუტ., 17).

სხვადასხვაგვარია კლოდიუსის მოღვაწეობის შეფასება თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში. თეოდორე მომზენის აზრით, პუბლიუს კლოდიუსი იყო გავლენიანი, ნიჭიერი და იშვიათი ენერგიის მოღვაწე, რომელიც წაინარქისტებდა და ტრიბუნად ყოფნის დროს ულტრადემოკრატიულ პოლიტიკას ატარებდა⁴. ედ. მაგერი კლოდიუსის მოქმედებაში ხედავს საკუთარი მიზნისა და პოლიტიკის სამსახურს, რომელიც ზოგადად რევოლუციური ხასიათის იყო⁵. მკვლევარი კარკოპინო მასში მხოლოდ ცეზარის „აგენტ-პროვოკატორს“ ხედავს⁶. ნ. მაშკინი, რომელსაც ასეთი და მსგავსი მოსაზრებები აქვს კრიტიკულად განხილული, იმ დასკვნამდე მიდის, რომ კლოდიუსი უპრინციპო პოლიტიკოსი იყო; იგი აღნიშნავს კლოდიუსის ლოზუნგების რადიკალურ ხასიათს, მაგრამ, მისი აზრით, არ შეიძლება იმის დადასტურება, რომ მოძრაობას, რომელსაც ის მეთაურობდა, განმათავისუფლებელ-დემოკრატიული ხასიათი ჰქონდა: ის უფრო ქალაქის რომაელი მოსახლეობის ლუმპენ-პროლეტარული ფენების მოძრაობა იყო რომის სახელმწიფოს კრიზისის პირობებში⁷. უფრო რადიკალურია ს. კოვალო-

ვის შეხედულება: კლოდიუსი იყო „უპრინციპო ავანტურისტი, ლამაზი და სულ ერთიანად გარყვნილი ადამიანი“⁸.

რა თქმა უნდა, იმ დროის რომის საზოგადოებრივი ვითარების გარეშე პუბლიუს კლოდიუსის მოღვაწეობის გათვალისწინება შეუძლებელია. ამ ვითარების გათვალისწინება კი საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ იმ ადამიანის საქმიანობა, რომელმაც თავისი პირადი მიზანი და მოქმედება, გარემოების მიხედვით, ულტრადემოკრატიულ პოლიტიკას დაუკავშირა*.

4. ტეზარი პაღიაში (58 — 56 წწ.)

ნათქვამი იყო, რომ თავის პროვინციაში ცეზარი მხოლოდ მაშინ გაემგზავრა, როცა კატონმა და ციცერონმა რომი დასტოვეს. ვიდრე გავაგრძელებდეთ საუბარს მის მოღვაწეობაზე პროვინციაში, საჭიროა ზოგადად გავითვალისწინოთ ის, თუ რას წარმოადგენდა მაშინ გალია⁹. იმ დროს რომი უკვე მთლიანად ფლობდა ციზალპურ გალიას (*Gallia Cisalpina* — ალპების ამიერმხარის გალია) და ნაწილს ტრანსალპური გალიისას (*Gallia Transalpina* — ალპების იმიერი მხარის გალია). ამ უკანასკნელის უმეტესი სივრცე კი, რომელიც შეიცავდა ახლანდელი საფრანგეთისა და ბელგიის ტერიტორიებს და შვეიცარიისა და პოლანდიის ნაწილებს, ჯერ კიდევ თავისუფალი იყო. გალიის ამ თავისუფალ ნაწილს რომაელები უწოდებდნენ *Gallia comata vel braccata*-ს („ბანჯგვლიან თუ შარვლიან გალიას“) იმის მიხედვით, რომ თავისუფალი გალები გრძელ თმებს ატარებდნენ და შარვლები ეცვათ. მას რომაელები უპირისპირებდნენ რომანიზებულ „ტოგამოსილ გალიას“ (*Gallia Togata*).

* კლოდიუსის მოძრაობას ს. ლ. უტჩინკო ასე გვიხასიათებს: „როგორც კათილინას შემთხვევაში, თუ ვილაპარაკებთ მოცემული მოძრაობის თანამედროვე წყაროებზე, კლოდიუსზე და მის სახელთან დაკავშირებულ ამბებზე ისეთი ცნობები გვაქვს, რომლებიც მხოლოდ მისი უბოროტესი მტრის — ციცერონისაგან მომდინარეობს. ამიტომ ამ ცნობებში ბევრი რამაა მონაყარი, დაუჯერებელი და დამახინჯებული, როგორც დამახინჯებულია თვითონ კლოდიუსის სახე... ორმოცდაათიან წლებში ფართო საზოგადოებრივი აზრი პოპულარების მეთაურად უფრო კლოდიუსს სცნობდა, ვიდრე ცეზარს და ამიტომ კლოდიუსის ტრიბუნობა თავისებური „დემოკრატიული“ რეაქცია იყო ცეზარის მოღვაწეობის მიმართ მისი პირველი კონსულობის დროს, რომელმაც ფართო მასებს იმედი გაუცრუა“. (მით. ნაშ., გვ. 48 — 49).

გალიის ძირითად მოსახლეობას კელტური ტომები წარმოადგენდნენ. სამხრეთით მდინარე გარონასა და პირენეებს შორის ბინადრობდნენ აქვიტანები, იბერიული ელემენტების შემცველი კელტური ტომი; ჩრდილოეთით, მდინარეებს, სექვანასა (სენას) და რეინს შორის დამკვიდრებულან ბელგები, კელტურ-გერმანული ტომი, რომელიც კულტურის ყველაზე დაბალ დონეზე იდგა; ცენტრალურ ნაწილში სენასა და გარონას შორის ცხოვრობდნენ საკუთრივ კელტები, რომლებსაც რომაელები გალებს უწოდებდნენ. ბრიტანიის სანაპიროს მცხოვრებლები კი პრემორიკების, ე. ი. „ნაპირის ადამიანების“ სახელით იყვნენ ცნობილი.

გალია ნაყოფიერი და მჭიდროდ დასახლებული ქვეყანა იყო. მოსახლეობის მეურნეობის საფუძველს მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა წარმოადგენდა. განსაკუთრებული მზრუნველობის საგანი იყო ღვინო, რომელიც მასალით გაჰქონდათ. ამას გარდა ადრე განვითარებულა აქ ვაჭრობა. ჯერ კიდევ ცეზარის ლაშქრობამდე იტალიელი ვაჭრები კარგად იცნობდნენ თავისუფალი გალიის რაიონებს და მათთან სავაჭრო ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ. საქონელი აქედან მდინარეებით გაჰქონდათ და დროთა მსვლელობაში მდინარეებსა და გზაჯვარედინებზე წარმოქმნილან ქალაქური ტიპის გამაგრებული ცენტრები. მათში გარემო მცხოვრებნი თავს იფარავდნენ მტრებისაგან. აქვე ხდებოდა ლაშქართა შეკრება, ეწყობოდა ბაზრობა და სრულდებოდა სარწმუნოებრივი დღესასწაულები. აქვე ცხოვრობდნენ ადგილობრივი ხელოსნები და ბაზრობაზე თავს იყრიდნენ რომაელი და ბერძენი ვაჭრები. როგორც არქეოლოგიური ძეგლები გვიმოწმებენ, ხელოსნობას აქ განვითარების საკმაოდ მაღალი საფეხურისათვის მიუღწევია და კელტებს კარგად აუთვისებიათ ლითონის დამუშავება.

თავისუფალი გალიის მოსახლეობა მრავალ დამოუკიდებელ და ურთიერთშორის მტრულად განწყობილ ტომად იყო დანაწილებული. ეს ტომები განვითარების სხვადასხვა სტადიას განიცდიდნენ. ზოგი მათგანის ცხოვრება ჯერ კიდევ პირველყოფილ-თემურ წყობილებას განასახიერებდა. სხვებს უკვე ემჩნეოდათ ამ წყობილების დაშლის, „მნიშვნელოვანი სოციალური დიფერენციაციისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის პროცესი“. დიდი გავლენით სარგებლობდნენ კელტურ ტომებს შორის ქურუმთა კასტა — დრუიდები. მათ მითვისებული ჰქონდათ ადათის განმარტების უფლება და კელტების საუკუნეობრივი სიბრძნის დაცვა. მხოლოდ დრუიდები სარგებლობდნენ დამწერლობით, რომელიც ბერძნული გრაფიკისაგან მომდინარეობდა, მაგრამ ბერძნული ანბანისა-

გან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა. დრუიდებმა ტაძრები არ იცოდნენ და ღვთისმსახურებას სქელ ტყეებში ასრულებდნენ. მხოლოდ დრუიდებმა იცოდნენ მკურნალობის წესები და ისინივე ზრდიდნენ წარჩინებულთა ახალგაზრდობას. დრუიდები წმინდად იცავდნენ თავიანთი მსახურების წესებს და მოძღვრებას. ცალკეული ტომების სათავეში იდგა გვაროვნული დიდკაცობა, რომლის წრიდან გამოდიოდნენ ტომების მეთაურები, ბელადები, სხვებს თავისი გავლენით და სიმდიდრით რომ აღემატებოდნენ.

გალიის ტომებს შორის თითქმის მუდმივი ომიანობა სუფევდა. ასეთი შეხლა-შემოხლის პროცესში ძვ. წ. II საუკუნეში არვერნების ბელადებმა მოახერხეს რამდენიმე ტომის დაქვემდებარება და საკმაოდ ძლიერი გაერთიანების შექმნა, მაგრამ რომაელების მიერ დამარცხებისა და შიგნით განხეთქილების შედეგად იგი დაიშალა. შემდეგ განსაკუთრებით აღსანიშნავია გელვეტების ტომის მიერ წინანდელი ადგილსამყოფელის გადანაცვლება. ძვ. წ. პირველი საუკუნის პირველ მესამედში გელვეტების ტომმა დასტოვა წინანდელი საცხოვრებელი ადგილი მაინსა და ზედარეინს შორის და ახლანდელი შვეიცარიის დასავლეთ ნაწილში დასახლდა. მათ თან მოჰყვა გერმანელი ტომი, სვებები და ზედარეინის მხარეში შეიჭრა. თვითონ გალიის შიგნით ერთიმეორეს ებრძოდნენ ედუები და სეკვანები. უკანასკნელებმა ედუების წინააღმდეგ ბრძოლაში დასახმარებლად მიმართეს გერმანელი ტომის სვებების ბელადს არიოვისტს. იგი დიდი რაზმით გადავიდა რეინზე და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ დაახლოებით 60 წელს დაამარცხა ედუები. სამაგიეროდ სეკვანებმა არიოვისტს დაუთმეს თავისი მიწების ნაწილი ახლანდელ ელზასში. ედუები რომაელების მეგობრებად ითვლებოდნენ და დახმარებისათვის რომის სენატს მიმართეს. სენატის ჩარევის შედეგად არიოვისტმა შესწყვიტა ედუების წინააღმდეგ საომარი მოქმედება და რომაელების მეგობრადაც კი იქნა აღიარებული. მაგრამ მდგომარეობა მაინც რთული რჩებოდა: ერთი მხრივ, გალების მეზობელ ტომებს გერმანელების შესევა დაემუქრა, ხოლო, მეორე მხრივ, ვინაიდან გელვეტებმა მდინარე გარუმნას შესართავთან გადასახლება გადაწყვიტეს, მათ აუცილებლად უნდა გაეცლოთ რომაელთა სამფლობელოზე.

ასეთი იყო მოკლედ ვითარება გალიაში, როცა ცეზარი თავის პროვინციაში მივიდა. პირველ რიგში მან მიიღო ზომები გელვეტების წინააღმდეგ. ამ მიზნით იგი თავისი ლაშქრით პროვინციის ჩრდილოეთ საზღვრებთან გაჩნდა. ამ გარემოებამ აიძულა გელვეტები, სხვა გზა აერჩიათ და სეკვანებისა და ედუების მხარეებზე

გაეცლოთ. მაშინ ედუებმა დასახმარებლად ცეზარს მიმართეს. ასეთმა მიმართვამ ცეზარს გალიის საქმეებში ჩარევის საბაბი მისცა. მან გადალახა თავისი პროვინციის საზღვრები და 58 წლის ზაფხულში გელვეტებს ბიბრაქტესთან დიდი დამარცხება მიაყენა და მუსრი გაავლო. გელვეტების გადარჩენილი ნაწილი იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო და რომთან ზავი და კავშირი დაედო. შემდეგ ცეზარმა გერმანელი ტომის სვებების წინააღმდეგ დაიწყო მოქმედება. არიოვისტთან ბრძოლა რომ მთელი გალიის საქმედ გაეხადა, ცეზარმა ხელი შეუწყო ბიბრაქტეში გალების ტომთა წარმომადგენლების შეკრებას. მათ თხოვნით მიუმართავთ ცეზარისათვის, დაეცვა ისინი არიოვისტის შეტევებისაგან. ცეზარს არიოვისტისათვის გარკვეული მოთხოვნილება წარუდგენია, მაგრამ უკანასკნელს მის შესრულებაზე უარი უთქვამს. მაშინ ცეზარს მისთვის ომი გამოუცხადებია. ასეთ ძლიერ მოწინააღმდეგესთან ომის დაწყებას ცეზარის ჯარში ერთგვარად საგანგაშო განწყობილება შეუქმნია, მაგრამ ცეზარს თავისი გაბედული ღონისძიებებით ყოველი ასეთი დაბრკოლება გადაულახავს. 58 წლის შემოდგომაზე ცეზარმა, სვებების მტკიცე წინააღმდეგობისა და არიოვისტის ნაცადი ტაქტიკის მიუხედავად, ისინი სასტიკად დაამარცხა ახლანდელი ქალაქ სტრასბურგის რაიონში. ამ გამარჯვებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: რომაელებმა პირველად მიაღწიეს მდინარე რეინს, რომელიც ამიერიდან დიდხანს იყო აღმოსავლეთი საზღვარი რომაელების სამფლობელოსი; მეორე მხრივ, მან თავიდან ააცდინა გალიას გერმანელი ტომების ახალი შემოსევა; მესამე მხრივ, ფრიად განამტკიცა ცეზარის გავლენა ცენტრალურ გალიაში.

ამის შემდეგ რამდენიმე თვე ცეზარი ციხაღბურ გალიაში იმყოფებოდა და პროკონსულის მოვალეობას ასრულებდა, ხოლო 57 წლის გაზაფხულზე 8 ლეგიონით გაილაშქრა ჩრდილოეთ კელტური ტომების — ბელგების წინააღმდეგ. ამ მამაცმა ტომებმა მას ფრიად მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს. ბრძოლა მათთან თითქმის ორი წელი გაგრძელდა და ბრძოლის პროცესში იყო ისეთი საბედისწერო მომენტი, როცა რომაელების ჯარს განადგურება დაემუქრა და თვით მთავარსარდლის სიცოცხლეს დალუპვა მოელოდა, მაგრამ ცეზარის მხედართმთავრულმა ნიჭმა და ბელგებს შორის გამოვლენილმა უთანხმოებამ გადაარჩინა ისინი ამ საშინელ განსაცდელს. ბელგების ყველა ტომი იქნა დაპყრობილი. დამარცხებულ ბელგებს რომაელებმა დააბრალეს, ვითომც ისინი მუხანათურად თავს დაესხნენ მათ და ამ საბაბით, სასჯე-

ლის სახით, მათი წრიდან 53 ათასი კაცი იქნა მონებად გაყიდული. ბელგების დამარცხების შემდეგ ცეზარი მთელი გალიის დაპყრობას შეუდგა და ამ მხრივ მას დახმარებას უწევდნენ მისი ლეგატები. მისმა ერთმა ლეგატმა, პუბლიუს კრასუსმა დაიმორჩილა დასავლეთ გალიის ტომები არმორიკები და აკვიტანები. აჯანყების მოწყობა სცადეს ჩრდილო-დასავლეთმა ტომებმა, რომელთაც ბრიტანების დახმარებით დიდი ფლოტის შექმნაც კი მოახერხეს, მაგრამ ლუარის შესართავთან ცეზარმა ისინი დაამარცხა.

ახლა მთელი გალია დაექვემდებარა ცეზარს და რომის პროვინციად იქნა გამოცხადებული. ცეზარის ასეთმა ბრწყინვალე მიღწევებმა რომში გაოცება და აღფრთოვანება გამოიწვიეს. ამ ლაშქრობის შედეგად უდიდესი ნადავლი ხვდათ რომაელებს, საქონლის, ძვირფასი ლითონების და აუარებელი მონების სახით. თვითონ ცეზარი და მისი ლეგატები ფრიად გამდიდრებული დაბრუნდნენ რომში. მისმა ერთმა ლეგატმა, ტიტე ლაბიენმა იმდენი ქონება შეიძინა, რომ პიცენუმში მთელი ქალაქი ააგო. ჯარისკაცებს, გარდა ნადავლის ნაწილისა, ჯამაგირი გაუორკეცეს, უხვად უზრუნველყოფდნენ სურსათ-სანოვავით და მონებსაც კი ურიგებდნენ. დიდი ქონება შეიძინა თვითონ ცეზარმაც, და ერთი უმდიდრესი რომაელთაგანი გახდა. რომში მან 55 წელს ახალი, საუცხოოდ მოკაზმული ფორუმის აგება დაიწყო („იულიუსის ფორუმი“) და მარტო საჭირო მიწის ნაკვეთის შესაძენად 100 მილიონ სესტერცზე მეტი დახარჯა. პლუტარქე გვიამბობს (Pom., 51): „ამავე ხანებში გალიაში წარმოებულმა ომებმა დიდი სახელი მოუხვეჭა ცეზარს. ასე ჩანდა, თითქოს იგი, რომიდან მეტად მოცილებული, მხოლოდ ბელგებთან, სვეებთან და ბრიტანებთან ბრძოლით იყო გართული; სინამდვილეში კი, სხვებისათვის შეუმჩნეველად და ოსტატურად რომაელ ხალხში შეღწევას ახერხებდა... ოქროს, ვერცხლს, მთელ ნადავლს და სიმდიდრეს, რაც კი იმდენ ომებში მოიპოვა, ცეზარი რომში აგზავნიდა და საჩუქართა და ფულების გაბოძებით ედილებს, პრეტორებს, კონსულებს და მათ ცოლებს ჰქრთამავდაო“.

5. გაითუღებული მდგომარეობა რომში და შეხვედრა ლუკანს

ჩვენ ნაწილობრივ უკვე გავეცანით რომში იმ დროს მდგომარეობის გართულებას. გავლენიანი სახალხო ტრიბუნის კლოდიუს-

სის საწინააღმდეგოდ სენატორების პარტიამ მილონი გამოაყვანა და რომში ციცერონის დაბრუნების საკითხიც დადებითად გადაწყვიტა. თვითონ ციცერონიც ჩაება ბრძოლაში და სენატორთა პარტიის მხარეზე იბრძოდა. ვინაიდან მის დაბრუნებაში პომპეუსმაც მხურვალე მონაწილეობა მიიღო, ამიტომ ციცერონი, ერთი მხრივ, შეეცადა სენატორებთან მის შერიგებას და, მეორე მხრივ, სენატში აღძრა საკითხი პომპეუსის განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვისა, რომის სურსათ-სანოვაგით მომარაგების უზრუნველსაყოფად. საქმე იმაშია, რომ იმხანად რომი სურსათის მხრივ დიდ სიძნელეს განიცდიდა და სასურსათო საგნებზე ფასებმა ფრიად მნიშვნელოვნად აიწია. ციცერონი გვარწმუნებს, ფასებმა განსაკუთრებით აიწია ჩემი დაბრუნების პირველ დღეებშიო. ხალხი ამაში ბრალს კლოდლუსს დებდა. კანონპროექტი, რომელიც კომიციებში ერთმა სახალხო ტრიბუნმა წარადგინა, მიღებულ იქნა და პომპეუსს ხუთი წლით მიენიჭა *imperium maius* და ყველა იმ საქმეთა გაძღოლა, რომლებიც რომის პურით მომარაგებას შეეხებოდა. „შემშლისაგან შევიწროვებულმა რომაელებმა, ამბობს აპიანე (B. C., II, 18), პომპეუსს მიანიჭეს შეუზღუდავი რწმუნებულობა ქალაქის სურსათ-სანოვაგით მომარაგებისათვის და, როგორც წინათ პირატების ლიკვიდაციის დროს, მისცეს მას 20 ლეგატი სენატორთა წრიდანო“. ხოლო 56 წლის აპრილში სენატის დადგენილებით პომპეუსს პურის შესაძენად 400 მილიონი სესტერცი გადაეცა. ეს ამბავი კი პომპეუსის დიდი მოწინააღმდეგის, კლოდიუსის გავლენის შემცირების მომასწავებელი იყო. პლუტარქეს გადმოცემით, „პომპეუსმა სავაჭრო ადგილები პურით აავსო... ამგვარი მომარაგების წყალობით რომაელთა მეზობელ ხალხებსაც კი ჭარბად ჰქონდათ პურიო“ (Pomp., 50).

პომპეუსის ასეთი უფლებამოსილებით აღჭურვის შემდეგ სენატმა თხუთმეტდღიანი პარაკლისი დააწესა იმ გამარჯვებათა აღსანიშნავად, რომლებიც გალიაში ცეზარმა მოიპოვა (Cassius Dio, XXXIX, 25). ყოველივე ეს, თითქოს, ტრიუმფირის შერყეული მდგომარეობის კვლავ განმტკიცების მომასწავებელი იყო. მაგრამ 56 წლის დამდეგში გაიზარდა მის მიმართ როგორც სენატორების, ისე კლოდიუსის ოპოზიცია. როცა ალექსანდრიელების მიერ ეგვიპტიდან გამოძევებული მეფის პტოლემეოსის ავლეტის დასახმარებლად ეგვიპტეში ლაშქრის გაგზავნის საკითხი წარმოიშვა, წამოყენებულ იქნა წინადადება, რომ ასეთი ექსპედიციის ხელმძღვანელობა პომპეუსისათვის დაეკისრებინათ. მაგრამ სენატმა ეს უარყო იმის მომიჯნავეებით, თითქოს ისეთი დიდი კაცი, როგორიც პომპეუსია, შე-

საძლოა განსაცდელში ჩაეარდესო (Plut., Pomp., 49). 56 წელს პუბლიუს კლოდიუსი უკვე ედილის თანამდებობას ასრულებდა და ძალმომრეობაში ბრალდების წაყენებით სამართალში მისცა თავისი დიდი მოწინააღმდეგე და მტერი, მილონი. მისი დაცვა მოინდომა პომპეუსმა. მაგრამ მას ლაპარაკი არ დააცალეს. „უტიფრობითა და თავხედობით აღსავსე ადამიანთა ჯგუფით გარშემოხვეული კლოდიუსი, გვიამბობს პლუტარქე (Pomp., 48), გამოსაჩენ ადგილზე შედგა და თავის მხლებლებს ასეთი კითხვებით მიმართა: „ვინ არის გარყვნილი იმპერატორი? ვინ არის ის მამაკაცი, რომელიც მამაკაცს დაეძებს?“ და ყველა ამ კითხვაზე დამსწრენი თურმე უპასუხებდნენ: „პომპეუსია ეგ კაცი, პომპეუსიო!“ ეს ცნობა იმას გვიმოწმებს, რომ პომპეუსის ავტორიტეტი უკვე ერთგვარ შერყევას განიცდიდა. კვლავ დაძაბული გახდა მისი ურთიერთობა კრასუსთან, რომელიც იმ დროს პოლიტიკურ ასპარეზზე ნაკლებად ჩანდა და არ ერიდებოდა, პომპეუსის წინააღმდეგ ზოგჯერ კლოდიუსისათვის დაეჭირა მხარი. ასეთ ვითარებაში არც ცეზარი დაუტოვებიათ უყურადღებოდ. სენატორთა წრეში წარმოიქმნა ოპოზიცია მისი აგრარული კანონის მიმართ. ციცერონმა, რომელიც თავიდანვე უარყოფითად შეხვდა ამ კანონს, ახლაც მის წინააღმდეგ გაილაშქრა და, მისი წინადადებით, სენატმა გადაწყვიტა, დანიშნულ დროს გადაესინჯა კამპანიაში მიწების დანაწილების საკითხი. მართალია, პომპეუსის თხოვნით, ციცერონი სენატის სხდომაზე არ გამოცხადებულა და ეს საკითხიც აღარ დასმულა, მაგრამ თვით ის ფაქტი, რომ სენატორთა წრეში ცეზარის კანონის გადასინჯვის აზრი წარმოიშვა, იმას გვიმოწმებს, რომ დაიწყო ცეზარის გავლენის შერყევის ცდები. თუ სადამდე მიდიოდა ასეთი ტენდენცია, ამას სხვათა შორის, გვიჩვენებს 55 წლის კონსულობის კანდიდატის (consulatus candidatus) ლუციუს დომიციუს აჰენობარბუსის მუქარა, რომ ცეზარს ჯარს ჩამოვართმევო (Suet., Caes., 24). მოკლედ, ტრიუმვირატი კრიზისს განიცდიდა.

ასეთი ვითარება აიძულებდა ტრიუმვირატის წევრებს, დაეძლიათ მათ შორის წარმოქმნილი უთანხმოება და კვლავ გაემაგრებინათ თავიანთი პოზიციები.

56 წლის გაზაფხულზე ცეზარი ციზალპურ გალიაში იმყოფებოდა და ითვალისწინებდა იმ ღონისძიებებს, რომლებსაც ტრიუმვირატის მდგომარეობა და გავლენა უნდა განემტკიცებინა. რავენაში იგი ინახულა კრასუსმა და შემდეგ ისინი პომპეუსთან ერთად საზეიმო ვითარებაში შეხვდნენ ერთმანეთს ცეზარის საზაფხულო

რეზიდენციაში, ლუკაში. ამ შეხვედრას პლუტარქე ასე აგვიწერს (Pomp., 51): „როცა ცეზარმა ალპები გადმოლაზა და გამოსაზამთრებლად ლუკაში დაიბანაკა, ერთიმეორეზე მიყოლებით გაემართა მასთან კაცთა და ქალთა მრავალი კრებული. აქვე გამოცხადდა ორასი სენატორი... ცეზარის სადგომი ბინის კარის წინ პროკონსულთა და პრეტორთა ასოცი სალიქტორო წკეპლის კონა მოჩანდა“. აქ ტრიუმფირატის წევრებმა შემდეგ შეთანხმებას მიაღწიეს: პომპეუსსა და კრასუსს კონსულობა უნდა მიეღოთ მომავალი 55 წლისათვის, ხოლო ვადის დამთავრების შემდეგ — ხუთი წლით პროკონსულობა, პომპეუსს — ესპანეთში, კრასუსს — სირიაში, ცეზარს კი გაუდიდეს პროკონსულობის რწმუნებულობა ხუთი წლით, მაშასადამე, 48 წლამდე, როცა მას კვლავ უზრუნველყოფილი უნდა ჰქონოდა კონსულობა (Plut., Pomp., 51, App., B. C., II, 17). ასეთი შეთანხმება ტრიუმფირატის ყველა წევრისათვის ხელსაყრელი იყო. მაგრამ შეთანხმებაში გათვალისწინებული პირობების განხორციელება არც ისე ადვილი გახდა. მართალია, კლოდიუსმა შეწყვიტა ტრიუმფირის საწინააღმდეგო მოქმედება, მაგრამ სენატორთა ნაწილმა უფრო გაამახვილა თავისი შეტევები.

რომში დაბრუნებული პომპეუსი და კრასუსი შეუდგნენ კონსულობაზე არჩევნებისათვის სამზადისს. კონსულობის კანდიდატურის წამოყენების ვადა უკვე გასული იყო და ამიტომ არჩევნები მხოლოდ 55 წელს ჩატარდა. ამ თანამდებობის ყველა მაძიებელმა თავის კანდიდატურაზე უარი განაცხადა, გარდა ზემოთ მოხსენებული აპენობარბუსისა, რომელიც, პომპეუსის განკარგულებით, ფორუმზე არ შეუშვეს. საარჩევნო კრებაზე შეიარაღებულ ადამიანთა რაზმიც კი იღებდა მონაწილეობას. ასეთი გზით მიაღწიეს პომპეუსმა და კრასუსმა კონსულებად არჩევას. ამავე დროს პრეტორის თანამდებობაზე ასარჩევად წამოყენებული იყო ტრიუმფირის დიდი მოწინააღმდეგე, კატონ უმცროსი. პომპეუსმა არ დაუშვა მისი არჩევა და მის ნაცვლად პრეტორად გაატარა „თავისი კაცი“ ვატინიუსი.

კონსულებად არჩეულ პომპეუსსა და კრასუსს ევალებოდათ კანონის ხასიათი მიეცათ ლუკაში მიღწეული შეთანხმების ცალკეული პუნქტებისათვის. პირველ რიგში საჭირო იყო საკონსულო პროვინციების პროექტის დამტკიცება. ძალმომრეობისა და მოსყიდვის გზით გატარებულ იქნა სახალხო ტრიბუნის, გაიუს ტრებონიუსის კანონი, რომელმაც დაადასტურა პომპეუსის ხუთი წლით პროკონსულობა ესპანეთში და კრასუსის პროკონსულობა სირიაში ამავე ვადით და პართელებთან ომის წარმოების უფლებით.

გადასაწყვეტი დარჩა ცეზარისათვის პროკონსულობის ვადის გაგრძელების საკითხი, და ორივე კონსულმა წამოაყენეს და გაატარეს ისეთი კანონი (lex Licinia — Pompeia), რომელმაც ცეზარს პროკონსულობის ვადა ხუთ წლამდე გაუგრძელა. საყურადღებოა, რომ ეს კანონი შედარებით მშვიდობიან პირობებში იქნა გატარებული. თუ პლუტარქეს დავუჯერებთ (Caes., 21), ასეთი გადაწყვეტილების წინააღმდეგ გამოსულა და პროტესტი განუცხადებია მხოლოდ კატონის მიმდევარს, ვინმე ფავონიუსს, მაგრამ მისთვის ყურადღება არ მიუქცევიათ. „ზოგს პომპეუსისა და კრასუსის ეშინოდა, ხოლო უმრავლესობამ ცეზარის ხათრით შეიკავა თავი, ვინაიდან იგი სწორედ ცეზარზე დამყარებული იმედებით ცხოვრობდაო“.

კრასუსმა თავისი კონსულობის ვადის სრულ დამთავრებას აღარ დაუცადა და სირიაში გაემგზავრა; პომპეუსმა კი იტალიაში დარჩენა ამჯობინა და თავის პროვინციას ლეგატების მეშვეობით განაგებდა. მაგრამ უკვე 55 წლის ბოლოსთვის რომში პოლიტიკური სიტუაცია იცვლება. 54 წლის კონსულად არჩეულ იქნა ტრიუმვირისათვის არასასურველი დომიციუს აჰენობარბუსი და პრეტორად მათი მთავარი მოწინააღმდეგე, კატონ უმცროსი. ხოლო 54 და 53 წლებში საზოგადოებრივი ურთიერთობა ფრიად გამწვავდა; ხშირი გახდა არჩევნების დროს შეტაკებები და ამომრჩეველთა თავაშეხებული მოსყიდვა. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ტრიუმვირის მომხრეების, ვატინიუსისა და გაბინიუსის სამოსამართლო პროცესები მოსყიდვის ბრალდების წაყენებით. მართალია, ვატინიუსი გამართლდა, მაგრამ გაბინიუსი, მიუხედავად ყოველგვარი ღონისძიების მიღებისა, მხილებულ იქნა.

არეულობამ განსაკუთრებულ გამოვლინებას 53 წელს მიაღწია. 53 წლისათვის კონსულების არჩევა შეუძლებელი გახდა და მათს მოვალეობას ასრულებდნენ დროებითი მმართველები (interreges), რომელნიც ყოველ ხუთ დღეში იცვლებოდნენ. მხოლოდ 53 წლის მიწურულში გახდა შესაძლებელი მომავალი წლის მაგისტრატების საარჩევნო კამპანიის დაწყება. კონსულობაზე თავისი კანდიდატურა წამოაყენა მილონმა, ხოლო პრეტორობაზე — კლოდიუსმა. საარჩევნო ბრძოლა ფრიად მწვავე ფორმებში მიმდინარეობდა. კლოდიუსისა და მილონის მომხრეები თავს ესხმოდნენ ერთიმეორეს და ხოცავდნენ. ერთ დროს გზაზე ერთმანეთს შეხვდნენ კლოდიუსი და მილონი და მათს შორის ხელჩართული ბრძოლა ატყდა, რომლის დროს კლოდიუსი მოკლულ იქნა. ნისი გვამი მრავალრიცხოვან პლებეებსა და მონებს ატრიუმში გადაუსვენებიათ.

და მეორე დილას ფორუმზე გადაუტანიათ. პროცესიაში დიდძალ ხალხს მიუღია მონაწილეობა და სახალხო ტრიბუნებს მილონის საწინააღმდეგო მრისხანე სიტყვები წარმოუთქვამთ, მერე კლოდიუსის გვამი ჰოსტილიუსის კურიაში გადაუსვენებიათ და დასაკრძალავ კოცონზე მოუთავსებიათ. გაჩენილა ხანძარი და კურია განადგურებულა. იმდენად ძლიერი ყოფილა მილონისადმი მტრული განწყობილება და მუქარა, რომ იგი იძულებული გამხდარა თავისი მახლობლებით მიმალულიყო.

იმ დროს წარმოქმნილი მძიმე მდგომარეობის ფართო სურათს გვიხატავს აპიანე (B. C., II, 22): „მილონის თავხედობა იქამდე მისულა, რომ მას იმდენად არა კლოდიუსის მოკვლის პასუხისმგებლობის ეშინოდა, რამდენადაც აღშფოთებდა ის, რომ კლოდიუსს დაკრძალვის დროს ასეთი პატივი მიუძღვნეს. მან შეაგროვა მონებისა და სოფლელების ბრბო, ურიგებდა ხალხს ფულს, მოისყიდა სახალხო ტრიბუნი მარკუს ცეცილიუსი და დაბრუნდა რომს. შევიდა თუ არა ის ქალაქში, ცეცილიუსმა წაიყვანა ის ფორუმზე, სადაც წინასწარ თავმოყრილი იყვნენ მის მიერ მოსყიდული ადამიანები“. მილონს სიტყვა წარმოუთქვამს, რომელშიც უტიფრად მოუხსენებია კლოდიუსი და მისი მომხრეები, რომელთაც დასწევს მისი გვამი და მასთან ერთად კურიაც. როცა ის ლაპარაკობდა, დანარჩენი სახალხო ტრიბუნები და ხალხის შეიარაღებული მოუსყიდველი ნაწილი ფორუმზე შეიჭრა და მილონს, მონურად გადაცმულს, გაქცევით უშველია თავისათვის. დაწყებული მასობრივი მკვლელობა, წარმოქმნილი არეულობით უსარგებლიათ მონებს, დაუწყიათ ძარცვა-გლეჯა და არავითარი დანაშაული სათაკილოდ არ მიუჩნევიათ; მრავალი დღის განმავლობაში მილონი საბაბი გამხდარა ცეცხლისა, ხოცვისა და სხვადასხვა მსგავსი საქმეებისაო.

მაშინ, იმავე აპიანეს გადმოცემით (II, 23), სენატორებს უფიქრიათ, რომ მდგომარეობა დიქტატურის დადგენას მოითხოვსო, მაგრამ ჯერ *Senatus consultus ultimum* გამოუცხადებიათ და სახელმწიფოში წესრიგის აღდგენა ინტერექსის, სახალხო ტრიბუნებისა და პროკონსულ პომპეუსისათვის დაუვალებიათ, მაგრამ მალე დაუნახავთ, რომ ეს ზომა საკმარისი არ არის. მაშინ ცეზარის ყოფილ თანაკონსულს ბიბულუსს, სენატში წინადადება შეუტანია პომპეუსის უკოლეგო კონსულად (*consul sine collega*) დანიშვნის შესახებ იმ პირობით, რომ მას, თავის მხრივ თვითონ დაენიშნა მეორე კონსული. სენატს ეს წინადადება მიუღია და კომიციებსაც დაუდასტურებიათ. პომპეუსის ასეთი უფლებებით აღჭურ-

ეს უდავოდ ეწინააღმდეგებოდა რომის რესპუბლიკის ტრადიციებს: ერთსა და იმავე დროს იგი იყო კონსული, ესპანეთის პროკონსული და რომის სურსათით მომმარაგებელი.

რა ზომები მიუღია პომპეუსს სახელმწიფოში წესრიგის აღსადგენად? სენატთან შეთანხმებით, მას გაუტარებია ორი კანონი: ერთი ფორუმზე მომხდარი ამბების განხილვას გულისხმობდა, მეორე არჩევნების დროს მოსყიდვისათვის სასტიკ სასჯელს ითვალისწინებდა. ამავე დროს მას რომში ჯარები შეუყვანია, ექსცესების თავიდან ასაცილებლად. „მაშინ, აპიანეს გადმოცემით (B. C., II, 25), რომში პომპეუსი ყველაფერი იყო, ვინაიდან სენატის კეთილგანწყობილება მისდამი განსაკუთრებით დიდი იყო, ცეზარის მიმართ ეჭვიანობის გამო... რომიდან გამოძევებულები მიდიოდნენ ცეზართან და არწმუნებდნენ მას, მორიდებოდა პომპეუსს... ცეზარი ამშვიდებდა მათ და აქებდა პომპეუსს“.

თავის მხრივ ოპტიმატები იძულებული ყოფილან კლოდიუსის მკვლელის, მილონის გასამართლებაზე დათანხმებულიყვნენ. თუ კლოდიუსის მოკვლამ საერთო ფართო გულისწყრომა გამოიწვია, მას დაუფარავი სიხარულით შეხვდნენ ციცერონი, კატონი, და ბრუტუსი. ამიტომ სამართალში მიცემულმა მილონმა დამცველად ციცერონი აიყვანა. იმის შიშით, რომ ქალაქში მღელვარება არ დაწყებულყო, სენატმა პომპეუსს დაავალა საქმის გარჩევის ხელმძღვანელობა. როცა ციცერონს ფორუმის გარშემო აელვარებული იარაღი დაუნახავს, ისე შემფოთებულა, რომ ლაპარაკი ძლივსძლივობით დაუწყია. სამაგიეროდ მილონი ვაჟკაცურად წამდგარა სასამართლოს წინაშე (Plut., Cic., 35). ციცერონს თავის თანამებრძოლის მილონის დასაცავად მჭევრმეტყველური და ადვოკატური ხერხებით მდიდარი სიტყვა წარმოუთქვამს (Pro T. Annio Milone). კლოდიუსი მას ისეთ ბოროტმოქმედ ავანტიურისტად დაუხასიათებია, რომელიც რომის რესპუბლიკის წესწყობილებას ძირს უთხრიდა, მილონი კი ყოვლად კეთილშობილ პიროვნებად. ციცერონის ცდას უნაყოფოდ ჩაუვლია: სასამართლოს მილონი დამნაშავედ უცვნია.

ამ მარცხის შემდეგ ციცერონი დროებით ჩამოშორებია პოლიტიკურ მოღვაწეობას. მისი სიცოცხლის ამ პერიოდს მიაკუთვნებენ მის ცნობილ ტრაქტატს — *De re publica*. ტრაქტატი დიალოგის სახითაა დაწერილი და სახელმწიფოს საუკეთესო ფორმაზე მსჯელობას შეიცავს¹⁰. ის განსახიერებია ციცერონის თეორიისა სახელმწიფოს შესახებ. მასში მოცემულია მხოლოდ მისი ლოზუნგები და ხაზგასმულია წოდებათა თანხმობა — კონკორდია.

მას სწამდა, რომ ამ პერიოდში რომის სახელმწიფო იღუპებოდა და უმაღლესი თანამდებობის პირები თავიანთ ღირსებას ჰკარგავდნენ. მაგრამ როგორც მისი წერილებიდან ჩანს, იმედი ჰქონდა, რომ გამოჩნდებოდა ისეთი კაცი, რომელიც სახელმწიფოს თავისუფლებასა და წინანდელ ღირსებას დაუბრუნებდა. ციცერონს ისეთი სახელმწიფოებრივი წყობა მოსწონდა, რომელშიც დაცულია ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოებს შორის წონასწორობა და შეთანხმებული მოქმედება. მოკლედ, პოლიტიკოსის მსგავსად, მას სასურველ წესწყობილებად ისეთი მიაჩნდა, რომელიც, მისი აზრით, სამი საუკეთესო სახელმწიფოებრივი ფორმის — მონარქიის, არისტოკრატიისა და დემოკრატიის თანაბარზომიერი შერევისაგან წარმოდგება. საყურადღებოა მისი მითითება ისეთ სახელმწიფო მოღვაწეზე, რომელიც სახელმწიფოს მძიმე პირობებში, საუკეთესო ადამიანებთან შეთანხმებით გამოვიდოდა მის მმართველად (rector) და გამაზომიერებლად (moderator). ვინ ჰყავდა მხედველობაში ციცერონს? ეს საკითხი ისტორიოგრაფიაში დღემდე საკამათოა. თავის დროზე განმტკიცებული იყო ედ. მაჯერის მოსაზრება, რომ ასეთ პირად ციცერონს პომპეუსი ჰყავდა წარმოდგენილი¹¹. მართალია, ტრაქტატში ციცერონი პირდაპირ არ ასახელებს პომპეუსს და, შესაძლოა, „სახელმწიფოს იდეალურ მოღვაწეთა“ რიცხვში მას თავისი თავიც ჰყავდა წარმოდგენილი, როგორც ამას ნ. მაშკინი ვარაუდობს¹², მაგრამ ციცერონის პომპეუსთან ურთიერთობისა და თვით ტრაქტატში მოცემული ცნობებიდან ნათლად ჩანს, რომ ის პომპეუსზე დიდ იმედებს ამყარებდა და მას ენერგიულად უჭერდა მხარს.

ამ საკითხის განხილვის დროს ჩვენს ყურადღებას იპყრობს აპრიანეს შემდეგი საგულისხმო ცნობა (B. C., II, 20): პომპეუსი შეგნებულად არ ეწინააღმდეგებოდა რომში დაწყებულ არეულობას იმ მოსაზრებით, რომ უფრო საგრძნობი გამხდარიყო დიქტატორის დანიშვნის აუცილებლობა; ბევრი იმ აზრისა იყო, რომ საჭიროა ძლიერი და ამასთან მწყალობელი პირის დიქტატორად დანიშვნა და ასეთ პირად ხასიათის თვისებებით და მოქმედებით პომპეუსს თვლიდნენო. თვითონ პომპეუსი ასეთ წინადადებებს, თითქოს, გულისწყრომით ხვდებოდა, „საქმით კი საიდუმლოდ ყველაფერს აკეთებდა მათ განსახორციელებლად და სახელმწიფოს მმართველობაში განზრახ უშვებდა უწესრიგობასა და ანარქიასო“.

ამავე დროს პომპეუსი თავის მესამე კონსულობის დროს იმდენად დაუახლოვდა სენატორების გავლენიან წრეს, რომ მათი ზეგავლენის ქვეშ მოექცა. მართალია, მასსა და ცეზარს შორის

ურთიერთობა არ შეცვლილა და ცეზარი კმაყოფილიც იყო, რომ მან რომში წესრიგი აღადგინა, მაგრამ მალე მათს შორის ისეთი გაუგებრობა და უკმაყოფილება წარმოქმნილა, რომელსაც ბოლოს მწვავე კონფლიქტის ხასიათი მიუღია. პომპეუსის დაახლოებას ოპტიმატებთან თან სდევდა ცეზარის მტრების მხრივ ოპოზიციური მოქმედების გაძლიერება და 51—49 წლებში კონსულებად ირჩევდნენ მის მოწინააღმდეგე პირებს. ეს კი უკვე ტრიუმვირის გავლენის შერყევას და სამოქალაქო ომის მოახლოებას მოასწავებდა.

მაგრამ რას აკეთებდა ამ დროს სირიაში ტრიუმვირატის მესამე წევრი კრასუსი?

6. კრასუსის ომი პარტაღებთან

კრასუსს განზრახვა ჰქონდა სირიაში ყოფნის დროს, სამხედრო სარდლის სახელი მოეხვეჭა და ისედაც დიდი სიმდიდრე უფრო გაედიდებინა და ამ მიზნით, ომი გაეჩაღებინა პარტელების წინააღმდეგ, თუმცა მათ ამისათვის არავითარი საბაზი არ მიუციათ. პართიას ეკავა კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო და როგორც დამოუკიდებელი სამეფო, ძვ. წ. III საუკუნიდან არსებობდა. რომაელების ურთიერთობა პარტელებთან ჯერ კიდევ 92 წელს დაიწყო, როცა სულამ, რომელსაც კაპადოკიის ტახტზე ტიგრან მეორის მიერ გამოძევებული არიობარზანე უნდა აღედგინა, მოლაპარაკება გამართა პარტელებთან. ზუსტად არ არის დადგენილი ამ მოლაპარაკების შედეგები, ვიცით მხოლოდ ის, რომ პარტელების ელჩი სიკვდილით იქნა დასჯილი იმისათვის, რომ საკადრისი პასუხი ვერ გასცა მოლაპარაკების დროს სულას ქედმაღლურ და გამომწვევ საქციელს. პართიის მეფე ფრაატ მესამემ სცადა დაკავშირებოდა რომაელთა სარდალს ლუკულუსს და თავის მხრივ მოითხოვდა, რომაელებს ეცნოთ მისი პრეტენზიები ევფრატის აღმოსავლეთით მდებარე ყველა მხარეზე. ლუკულუსს მისთვის სიტყვიერი თანხმობა მიუცია.

როგორც ვიცით, 69 წელს ლუკულუსმა აიღო არმენიის სატახტო ქალაქი ტიგრანოკერტა და რომაელთა ლეგიონები ახლოს მიაღწენ პართიის სამეფოს საზღვრებს. ამასობაში სასოწარკვეთილ მდგომარეობაში მყოფმა მითრიდატე ევპატორმა დახმარებისათვის მიმართა ფრაატ მესამეს. მაშინ ლუკულუსის შემცვლელმა პომპეუსმა, გაითვალისწინა რა პარტელების ომში ჩარევის მნიშ-

ვნელობა, ფრაატ III, ზემოთ აღნიშნული მისი პრეტენზიების შესრულების აღთქმით, მოკავშირედ გაიხადა და არმენიის მეფის ტიგრან მეორის წინააღმდეგ გალაშქრებაზე დაითანხმა. ხოლო როცა რომაელებმა ტიგრან-მამის წინააღმდეგ ამხედრებული მისი ძე — ტიგრან უმცროსი დაატყვევეს, მაშინ ფრაატმა პომპეუსს პროტესტი განუცხადა და მოაგონა შეთანხმება, რომლის თანახმად პართიის სამეფოს საზღვრად მდინარე ევფრატი იყო აღიარებული. ფრაატ მესამემ თავისი მოთხოვნების განსამტკიცებლად კორდუენა დაიკავა. პომპეუსმა ფრაატს უხეში პასუხი გასცა და თავის ლეგატს აფრანიუსს უბრძანა დაკავებული მხარიდან მისი ჯარების განდევნა.

პომპეუსის ბრწყინვალე გამარჯვებებისა და ახალი ქვეყნების შემოერთების შემდეგ პართიის უშუალო მეზობლები გახდნენ რომის მოკავშირე სახელმწიფოები — არმენია, კაპადოკია და კომაგენე და აგრეთვე რომის პროვინცია. პართიის მეფე ფრაატ მესამემ ტრაგიკულად დაამთავრა თავისი სიცოცხლე: იგი მოჰკლეს მისმა ვაჟებმა, ოროდემ და მითრიდატემ და მერე ძმებს შორის დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა ტახტის გარშემო. გაიმარჯვა და ტახტი მიისაკუთრა ოროდემ, რომელიც ოროდე მეორის სახელით პართიის მეფე გახდა. მისი ძმა მითრიდატე კი იძულებული გახდა, გაქცეულიყო სირიის მაშინდელ მმართველ ავლუს გაბინიუსთან, იმ იმედით, რომ იგი ტახტის მიღებაში დაეხმარებოდა. გაბინიუსს თავდაპირველად საჭიროდ ჩაუთვლია დახმარების აღმოჩენა და გალაშქრება განუზრახავს, მაგრამ შემდეგ გადაუფიქრია და ეგვიპტეში გამგზავრებულა ალექსანდრიელების მიერ გამოძევებული პტოლემეაიოს ავლეტის სამეფო ტახტზე აღსადგენად. ათი ათასი ტალანტის კრთამის აღებით, იგი გაბინიუსმა, მართლაც აღადგინა ტახტზე, ხოლო მისი მოწინააღმდეგეები მკაცრად დასაჯა. ყოველივე ეს მან სენატთან შეუთანხმებლად მოიმოქმედა და დიდი ნადავლით რომს დაბრუნდა. აქ იგი, როგორც გაკვრით იყო უკვე ნათქვამი, სამართალში მისცეს სათანადო ბრალდების წაყენებით. მან შესძლო მოესყიდა მოსამართლეები და გაამართლეს, მაგრამ სახალხო კრებამ იგი მაინც დამნაშავედ სცნო. პართიაში კი საქმე ისე წავიდა, რომ იქ ოროდეს მეფობა განმტკიცდა.

ასეთი იყო მდგომარეობა პართიის სამეფოში, როცა კრასუსმა, რომელსაც მოსვენებას არ აძლევდა ფიქრი, როგორმე გათანასწორობოდა ცეზარსა და პომპეუსს სამხედრო სახელის მოხვეჭაში, პართიაზე გალაშქრება განიზრახა. პლუტარქე გვარწმუნებს (Crass., 14): კრასუსი „ოცნებობდაო, რომ მის გმირობათა ზღვა-

რი იქნებოდა არა სირია და პართია, მას უნდოდა დაემტკიცებინა, რომ ლუკულუსის გამარჯვება ტიგრანზე და პომპეუსისა — მითრიდატეზე ბავშვური გართობა იყო და თავის იმედებში ის აღწევდა ბაქტრიელებამდე, ინდოელებამდე და მათ იქით მდებარე ზღვამდე“. მოკლედ, „კრასუსის ძველ სენს—ანგარებას, ცეზარის გმირობათა გამო, მიემატა ახალი შეუკავებელი ვნება ტროფეებისა და ტრიუმფისადმი“. მაგრამ იმავე პლუტარქეს თქმით, მისი პართიაზე გალაშქრების პირველი და მთავარი შეცდომა, თვითონ ლაშქრობას რომ თავი დავანებოთ, იმაში მდგომარეობდა, რომ სირიაში თავისი მოქმედებით მან პართელებს საშუალება მისცა, თავდაცვისათვის მომზადებულიყვნენ, ვინაიდან სირიაში ის უფრო კომერციულ საქმიანობას მისდევდა, ვიდრე მხედართმთავრის მოვალეობის შესრულებასო. მას გაუძარცვავს ტაძრები, მათს შორის იერუსალიმის ტაძარი და სასყიდლის მიღებით გაუთავისუფლებია მოკავშირე ქალაქები და მეფეები დამხმარე ჯარების გამოყვანის მოვალეობისაგან (Crass., 16).

54 წლის გაზაფხულზე რომაელების ჯარები კრასუსის მეთაურობით მესოპოტამიაში შეიჭრნენ და შედარებით ადვილად შესძლეს რამდენიმე პუნქტის დაპყრობა. ამ პირველი წარმატების შემდეგ კრასუსი საზამთროდ ისევ სირიაში დაბრუნდა. კრასუსის განკარგულებაში იყო შვიდი ლეგიონი და რამდენიმე ათასი დამხმარე მეომარი. ამასთან ერთად მას მოკავშირეების — არმენიის მეფის არტავაზდ მეორისა და ზოგიერთი სხვის დახმარების იმედი ჰქონდა. რაკი პართელებმა დაინახეს, რომ რომაელები მათ დაპყრობით ემუქრებოდნენ თავის მხრივაც იწყეს თავდაცვისათვის მზადება. მეორე წელს კრასუსმა განაახლა შეტევა. რომაელებს ომი მოუხდათ მესოპოტამიის მათთვის უჩვეულო ბუნებრივ პირობებში და ამ გარემოებას თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა მის მსვლელობაში. პართელები ფიქრობდნენ, რომ რომაელები მათზე თავდასხმისათვის აირჩევდნენ გზას ევფრატის გაყოლებით, ამიტომ ოროდენ თავისი ძირითადი ლაშქრით არმენიაში შეიჭრა იმ მიზნით, რომ რომაელებთან არტავაზდის შეერთებისათვის ხელი შეეშალა, ხოლო მესოპოტამიის დაცვა მიანდო თავის სარდალს, სურენს, რომლის განკარგულებაში 11 ათასი აბჯარასხმული ცხენოსანი მეომარი იმყოფებოდა.

მაგრამ კრასუსი ზევმასთან გადავიდა ევფრატზე და ფიქრობდა, მესოპოტამიის ტრამალების გადალახვით, დადევნებოდა სურენის არმიას და მისთვის გამანადგურებელი დამარცხება მიეყენებინა. პართელები პირველად პირდაპირ შეტაკებას თავს არი-

დებდნენ, მაგრამ ქალაქ კარჭეს მახლობლად მოხდა მათი საბრძოლო შეხვედრა რომაელთა ლეგიონებთან. პარტელების ცხენოსანი ჯარი გარს შემოერტყა რომაელებს, მათ უშედეგოდ სცადეს კონტრშეტევაზე გადასვლა. მაშინ კრასუსმა თავის ვაჟს, პუბლიუსს უბრძანა ქვეითი და ცხენოსანი რაზმებით მედგრად შეეტია პარტელებისათვის. პარტელებმა ამ შემთხვევაში გამოცდილ ხერხს მიმართეს: მოულოდნელად უკან დაიხიეს, პუბლიუსის ლაშქარი ტრაქალში შეიტყუეს და, როცა ის ძირითადი ძალებისაგან განცალკევდა, მოტრიალდნენ და მთლიანად ამოხოცეს. ამის დანახვაზე პუბლიუსმა თავის მონას უბრძანა, იგი მოეკლა. რომაელების ლაშქრის ძირითადმა ნაწილებმა კი თავი კარჭეს კედლებს შეათარეს^{12ა}.

კრასუსმა, სრული განადგურების აცილების მიზნით, უშედეგოდ სცადა გზა გაეკათა არტავაზდის სამფლობელოსაკენ. პარტელები რომაელთა მთავარ არმიას შეესივნენ და უწყალოდ უშენდნენ ისრებს. კრასუსი იძულებული გახდა საჩქაროდ უკან დაეხია და ბრძოლის ველზე მრავალი დაჭრილი დატოვა. ჯარმა მოსთხოვა მას, სამშვიდობო მოლაპარაკება დაეწყო პარტელებთან. მოლაპარაკების დროს რომაელების თითქმის მთელი არმია დაიღუპა; ნაწილი — ტყვედ ჩავარდა და მარგიანში იქნა დასახლებული. დაიღუპა თვითონ სამხედრო დიდების მაძიებელი კრასუსიც. კასიუს დიო გადმოგვცემს (XL, 27), რომ კრასუსის მოკვეთილ თავს პირში გადნობილი ოქრო ჩაასხეს, „ვინაიდან კრასუსი, უმდიდრესი ადამიანი, ოქროს არაჩვეულებრივი ხარბი იყო“. სხვა ვერსია შემოგვინახა პლუტარქემ კრასუსის ბიოგრაფიაში: კრასუსის მოკვეთილი თავი და ხელი სურენმა არტაშატში გადაგზავნა, სადაც იმ დროს არმენიის მეფე არტავაზთან სტუმრად იმყოფებოდა პარტელთა მეფე ოროდე. აქ სასახლის კარის თეატრში, გამარჯვების აღსანიშნავად, დადგეს სცენები ბერძენთა ცნობილი მწერლის ევრიპიდეს „ბაქებიდან“. როცა პიესის თანახმად სცენაზე ბაქების მიერ დაგლეჯილი პენთესის თავი უნდა გამოეტანათ, ტრაგიკოსმა იასონმა გამოიტანა კრასუსის მოკვეთილი თავი, რამაც დამსწრეთა წრეში დიდი აღფრთოვანება გამოიწვიაო. ასე მოექცნენ გამარჯვებულები დამარცხებული და თავმოკვეთილი კრასუსის ხსოვნას.

რომაელთა ლაშქრის გადარჩენილ და გაფანტულ ნაწილს თავი მოუყარა კრასუსის კვესტორმა გაიუს კასიუს ლონგინუსმა და მოახერხა სირიაში გადასვლა. მთელ მესოპოტამიას კვლავ პარტელები დაეპატრონენ. მათ ისიც კი შესძლეს, რომ გადავიდნენ ევფრატზე და, რომაელების დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, სი-

რიაშიც გამაგრდნენ. მაგრამ მათ სამეფოში მალე თავი იჩინა შონაურმა მღელვარებამ, რომელმაც აიძულა ისინი, სირია დაეტოვებინათ და კვლავ ევფრატის გადაღმა გადასულიყვნენ. პართელებთან ომში რომაელების დამარცხებას ის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ მან შეარყია მათი მდგომარეობა მცირე აზიაში, სირიასა და პალესტინაში და შეაჩერა მათი შეხედვით წინსვლა ევფრატის მიმართულებით. პართელების სამეფომ არამც თუ შეინარჩუნა დამოუკიდებლობა, არამედ ამიერიდან რომის საგარეო პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა¹³.

7. ცეზარის დაუქობანი გერმანიისა და ბრიტანიაში. გაღების აჯანყება. თავისუფალი გალიის საბოლოო დაპყრობა

ნათქვამი იყო, რომ ცეზარს ხუთი წლით გაუგრძელეს პროკონსულობა გალიაში და ის კვლავ დაუბრუნდა თავისი თანამდებობის შესრულებას. ამჟამად მის მთავარ ამოცანას შეადგენდა ახალი პროვინციის საზღვრების უზრუნველყოფა. 56/55 წლის ზამთარში ორი გერმანელი ტომის — უსიპეტებისა და ტენკტერების ურდოებმა გადმოლახეს ქვედა რეინი¹⁴. მოდიოდნენ ისინი ბავშვებით და ცოლებით ახალი საცხოვრებელი ადგილების მოსაპოვებლად. მათი გადასახლების მიზეზად თვითონ ცეზარი იმას გვისახელებს (Bellum Gallicum, I, 1), რომ ისინი მრავალი წლის განმავლობაში შევიწროვებას განიცდიდნენ მეომარი და მოუსვენარი სვებებისაგან, რომლებიც მათ მიწის დამუშავების საშუალებას არ აძლევდნენ. ცეზარმა მოტყუებით მიიხმო ამ ტომების მეთაურები ვრომცდა მოსალაპარაკებლად და მოულოდნელად ვერაგულად თავს დაესხა მათ და უმეტესი ნაწილი ამოჰლიტა, მხოლოდ მათმა ცხენოსანმა ლაშქარმა მოასწრო რეინის გაღმა გაქცევა და სუგამბრების ტომთან იპოვა თავშესაფარი. როცა ეს ამბავი რომში შეიტყვეს, აღშფოთებულმა კატონ უმცროსმა სენატს წინადადებით მიმართა, „ფიცის გამტეხი“ და „რომაული იარაღის ღირსების შეურაცხმყოფელი“ ცეზარი მტრისთვის გადაეცათ ანგარიშის გასასწორებლად.

ცეზარს კი რეინზე გადასვლა განუზრახავს, რომ „ჩაეგონებინა გერმანელებისათვის, რომელნიც ფრიად ადვილად იჩენდნენ მიდრეკილებას გალიაში გადასვლისადმი, შიში მათი საკუთარი სამფლობელოსათვის და ეჩვენებინა, რომ რომაელების არმიას ეყოფა ძალა და სიმტკიცე რეინის გადასალახავად“ (Bellum Galli-

cum, IV, 16). რეინზე გადასასვლელად ცეზარის ლაშქარს ათი დღის განმავლობაში აუგია ხიმინჯებიანი ხიდი, რომელიც თურმე რომაელთა საინჟინერო საქმის მაღალ მიღწევას წარმოადგენდა და რომლის აღწერილობა თვითონ ცეზარმა დაგვიტოვა (იქვე, IV, 17 — 19). 18 დღე დაჰყო ცეზარმა რეინის მარჯვენა ნაპირზე, სისრულეში მოიყვანა ის, რისთვისაც გადაიყვანა ჯარი, სახელობრ, გერმანელებს შიში ჩაუნერგა, და დარწმუნებული, რომ საკმაოდ მოემსახურა რომაელი ხალხის დიდებას, დაბრუნდა გალიაში და ხიდი დაანგრევინა. შემდეგ ცეზარმა გადაწყვიტა ბრიტანიაზე გალაშქრება, ვინაიდან იქ მოსახლე კელტების ტომები ხშირად ეხმარებოდნენ რომაელების წინააღმდეგ თავის კონტინენტალურ თანამეტომეებს. ცეზარი გვარწმუნებს, რომ მას ფრიად სასარგებლოდ მიაჩნდა თავისათვის, თუნდაც ფეხი შეედგა ამ კუნძულზე, გასცნობოდა ადგილობრივ მოსახლეობას და მოეპოვებინა ცნობები ნავსადგურებისა და გადასასვლელი პუნქტების შესახებ (B, G. IV, 20). 55 წლის შემოდგომაზე ცეზარს ორი ლეგიონით გაულაშქრია ამ კუნძულზე. ადგილობრივ მცხოვრებლებს მისთვის მედგარი წინააღმდეგობა გაუწევიათ და იგი იძულებული ყოფილა, მათთან ზავი დაედო და გამოებრუნებულყო.

მეორე წლის გაზაფხულზე ცეზარმა კვლავ მოაწყო ბრიტანიაზე გაცილებით უკეთესად მომზადებული ლაშქრობა. 800 ხომალდისაგან შემდგარი ფლოტისა და 5 ლეგიონის თანხლებით იგი გადავიდა კუნძულზე. ბრიტანელებმა ჯერ უკან დაიხიეს, მერე კი წინააღმდეგობის გაწევას შეეცადნენ, მაგრამ დამარცხება განიცადეს და რომაელებს დამორჩილდნენ; ცეზარს მძევლები მისცეს და აღუთქვეს ხარკის გადახდა. ბრიტანიაში ცეზარის ლაშქრობის შესახებ პლუტარქე ამბობს (Caes., 23): „ბრიტანელების წინააღმდეგ მიმართული ლაშქრობა ცეზარის სახელოვანი მამაცობის დადასტურებაა. მან პირველმა შეაღწია თავისი ფლოტით დასავლეთის ოკეანეში და მხედრობა ატლანტიკის ზღვაზე გადაიყვანა საომრად. მისი დამორჩილებით რომაელთა ბატონობა მანამდე უცნობილი სამყაროს მიღმაც გადასწია ცეზარმა. იგი ორგზის გადავიდა გალიის სანაპიროებიდან ამ კუნძულზე და იქ წარმოებული მრავალი ბრძოლის შედეგად მტრებს უფრო მეტი ვნება მოუტანა, ვიდრე სარგებლობა თავის მეომრებს. საბრალო და ღატაკ ბრიტანელთ არაფერი ჰქონდათ ისეთი, რაც ნადავლად წაღების ღირსი იქნებოდა. სწორედ ამის წყალობით იყო, რომ ცეზარმა ამ ომის დამთავრების შემდეგ სასურველი შედეგი ვერ მიიღო“.

ამ ამბების შესახებ ცეზარის მოხსენების (relatio) პასუხად რომის სენატმა ოცდლიანი პარაკლისი დაადგინა. სენატის მირივ ასეთი საგანგებო პატივი იმით აიხსნება, რომ ამ წელს ცეზარმა რომაელებს ორი, ამდრომდე უცნობი, ქვეყანა — ბრიტანია და გერმანია აღმოუჩინა.

ამასობაში გალიაში თანდათან ღრმავდება რომაელებისადმი სიძულვილი და მზადდება აჯანყება, რომელმაც 54/3 წლის ზამთარში იფეთქა ბელგების მხარეში. იქ მყოფი რომაელების ექვსი ლეგიონი, ერთმანეთისაგან 'საკმაოდ დაშორებით იყვნენ განლაგებული და ეს გარემოება აჯანყებულებმა კარგად გამოიყენეს. აჯანყების პროცესში მათ გაანადგურეს ორი ლეგიონი და დანარჩენი ლეგიონებიც მძიმე განსაცდელის წინაშე დააყენეს. მაგრამ საკმარისი იყო მათ დასახმარებლად სასწრაფოდ მოსულიყო ცეზარი, რომ ამბოხებულმა ტომებმა მოქმედების ტემპი შეამცირეს და თითქოს მიწყნარდნენ. მაგრამ თავიდან მაინც ვერ აიცილეს დამსჯელი ექსპედიციების სასტიკი თარეში. აჯანყებული ტომებისათვის დახმარება გაუწევია რეინის გაღმიდან გერმანელ ტომს — სვებებს. ამიტომ ცეზარმა მათ წინააღმდეგ დამსჯელი ექსპედიცია მოაწყო, ააგებინა ახალი ხიდი რეინზე, წინანდელის ზემოთ, გადავიდა მდინარეზე და კვლავ შეიჭრა გერმანიაში. მაგრამ სვებებმა რომაელებთან შეტაკებას თავი აარიდეს და უკან დაიხიეს. ცეზარმა ხიდი აღარ დაანგრევინა, მის დასაცავად სამხედრო ნაწილი დატოვა და თვითონ ჩრდილოეთ იტალიაში დაბრუნდა.

გალიაში გარეგნულად თითქოს სრული სიმშვიდე სუფევდა, მაგრამ ფარულად აჯანყება მზადდებოდა. ამბოხებულთა განწყობილებას ასე გვიხატავს თვითონ ცეზარი: აღამიანებმა, რომლებიც „დიდი ხანია სწუხდნენ, რომ რომის ძალაუფლებას დაემორჩილნენ, მეტი თავისუფლებით და გამბედაობით იწყეს რომაელებთან ომის გეგმის შედგენა... მთავარი საქმე იყო — ცეზარი მოეწყვიტათ მისი არმიისაგან, სანამ მათი საიდუმლო გეგმები ცნობილი გახდებოდა და ეს ძნელი არ იყო, ვინაიდან ვერც ლეგიონები გაბედავენ სარდლის იქ არყოფნის დროს საზამთრო ბანაკიდან გამოსვლას, ვერც მხედართმთავარი შესძლებს ლეგიონებთან მიღწევას უსაფაროდ; ბოლოს, უკეთესია ბრძოლაში დავეცეთ, ვიდრე უარი ვთქვათ წინანდელი სამხედრო დიდებისა და წინაპართაგან ნაანდერძევი თავისუფლების დაბრუნების ცდაზეო“ (B. G., VII, 1). პლუტარქეც გვარწმუნებს (Caes., 25), რომ იმ დროს გალიაში თავი იჩინა „ოდესმე მომხდარ ამბოხებათა შორის უდიდესმა და უაღრესად სახიფათო აჯანყების ნიშნებმა. აჯანყების თესლს უკვე

შაკმაოდ დიდი ხანია სთესდნენ გალიის ფრიად წარჩინებული პირნი და მას ყველაზე უფრო მეომარ ტომებში ავრცელებდნენ. ამ ამბოხებას ბევრი რამ ჰმატებდა ძალას: უპირველეს ყოვლისა უამრავი ხალხი, რომელიც ყოველმხრივ შეკრებილიყო და იარაღის ქვეშ იდგა... აჯანყებულთა შორის ყველაზე უფრო მეტად არვერნები და კარნუტები გამოირჩეოდნენო“.

აჯანყება ცენაბუმში (ორლეანში) დაიწყო. ამბოხებულებმა ამოხოცეს იქ მყოფი ყველა რომაელი და ამას თან ისეთი აჯანყება მოჰყვა, რომელიც უდიდესი სისწრაფით ვრცელდებოდა და ღრმავდებოდა. აჯანყებულ ტომებს მეთაურობდნენ გულადი და გამძლე არვერნები, რომლებიც წინათ რომის ერთგულებას იცავდნენ და ახლა რომაელებს თავგანწირვით ებრძოდნენ. საერთო აჯანყების ხელმძღვანელი და სულისჩამდგმელი იყო არვერნების ბელადი, ვერცინგეტორიქსი, ადამიანი კეთილშობილი, მამაცი და ენერგიული. იგი არვერნების მეფედ და მთელი გალიის წინამძღოლად იქნა აღიარებული, აჯანყებამ იმდენად ფართო ხასიათი მიიღო, რომ მას ისეთი ტომებიც შეუერთდნენ, რომლებიც წინათ რომის ერთგულებას იჩენდნენ. სხვადასხვა ადგილას დაბანაკებული რომის ლაშქრის ნაწილები ფრიად მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. მაგრამ სასწრაფოდ გამოძახებული ცეზარი დაუყოვნებლივ გაჩნდა ბრძოლის ადგილას და ჩვეულებრივი ენერგიით და გაბედულობით შეუდგა აჯანყებულთა წინააღმდეგ მოქმედებას. თუ ვერცინგეტორიქსის უახლოეს მიზანს წარმოადგენდა ცეზარის მოწყვეტა ჩრდილოეთის ჯარებისაგან, ცეზარმა თავის მხრივ სასწრაფოდ მოუყარა თავი ჯარებს, აჯანყებულებს რამდენიმე დამარცხება მიაყენა, დასწვა ცენაბუმი, საიდანაც აჯანყების პირველი სიგნალი გაისმა და გარემოიცვა ქალაქი ავარიკუმი, რომელიც ხანგრძლივი ალყის შემდეგ მას დანებდა. აქ რომაელებმა შეუბრალებლად ამოხოცეს 40 ათასამდე ადამიანი, მათ შორის ქალები და ბავშვები.

ამის შემდეგ ცეზარმა თავისი ლეგატი ლაბიენი ოთხი ლეგიონით წარგზავნა პარისიების წინააღმდეგ, რომლებიც კელტების გალიაში მდინარე სეკვანასთან ბინადრობდნენ და რომელთა მთავარი ქალაქი ლუტეცია (პარიზი) იყო. ხოლო თვითონ ექვსი ლეგიონით არვერნების მხარეში შეიჭრა და მათ სატახტო ქალაქს გერგოვიას მიაღება. ვერცინგეტორიქსმა ქალაქში სურსათის დიდი მარაგი შეიტანა და თვითონაც მის კედლებთან გამაგრებულ ბანაკში დამკვიდრდა. ცეზარმა თავისი ძალებით ვერ შესძლო ამ ქალაქის აღება იერიშით და უკან დაიხია. ამ გარემოებამ ისეთი

შთაბეჭდილება მოახდინა გალების ტომებზე, რომ აჯანყება კიდევ უფრო გაფართოვდა და რომს ედუები და შემდეგ ბელგებიც განუდგნენ და ამასთან ერთად რომაელების ლაშქარს ციხალპური გალისაგან მოწყვეტა დაემუქრა. ასეთ საბედისწერო მომენტში ცეზარმა მთლიანად გამოავლინა თავისი იშვიათი სამხედრო ნიჭი და არაჩვეულებრივი ენერგია. ჩრდილოეთ იტალიაში ის შეუერთდა ლაბიენს და გაერთიანებული ძალებით სამხრეთისაკენ დაიძრა, რომ რომის პროვინცია დაეცვა აჯანყებულთა შესევისაგან. გზაზე მათ შეტაკება მოუხდათ ვერცინგეტორიქსის ძლიერ ცხენოსან ლაშქართან, მაგრამ შეტაკება თავდამსხმელთა დამარცხებით დამთავრდა. მაშინ ვერცინგეტორიქსი იძულებული შეიქნა, უკან დაეხია და თავის ძირითად ლაშქრით ალესიაში გამაგრდა. ქალაქი ალესია ბორცვის მწვერვალზე მდებარეობდა. ცეზარმა დაათვალიერა მისი ადგილმდებარეობა და მას ალყა შემოარტყა. ბრძოლა მოპირდაპირეებს შორის გამწვავებულ ფორმებში მიმდინარეობდა. მძიმე პირობებში მყოფმა ვერცინგეტორიქსმა მოწოდებით მიმართა გალების ტომთა წინამძღოლებს, სასწრაფოდ მიშველებოდნენ და დაეხსნათ ის და მისი ჯარი გარემოცვისაგან. მოწოდების საპასუხოდ მას მართლაც მიშველებია 200 ათასამდე მეომარი, მაგრამ, მიუხედავად ყოველგვარი ცდისა, ალესიის გარემოცვის გარღვევა მათაც ვერ შესძლეს და ნაწილი მათი დაიღუპა და ნაწილიც გაიფანტა. ასეთი მარცხით და მის ბანაკში ჩამოვარდნილი შიმშილობით შეძრწუნებული ვერცინგეტორიქსი იძულებული გახდა მტერს დანებებოდა. მას წინასწარ თავის თანამებრძოლთა საერთო კრება მოუწვევია და დამსწრეთათვის ასეთი სიტყვით მიუმართავს: ეს ომი დავიწყე არა პირადი გამორჩენისათვის, არამედ საერთო თავისუფლებისათვის; ვინაიდან აუცილებელია ბედს დავემორჩილო, ჩემს თავს კრების განკარგულებაში გადავსცემ: დე, მან ინებოს არჩევანის მიღება—ან მისი სიკვდილით დააკმაყოფილოს რომაელები ანდა იგი ცოცხლად გადასცეს მათ (Caesar, B. G., VII, 89). და ვერცინგეტორიქსი ცეზარისათვის გადაუციათ. პლუტარქე ასე აგვიწერს ვერცინგეტორიქსის ცეზართან მისვლას (Caes., 27): „ვერცინგეტორიქსმა ყველაზე უფრო ძვირფასი იარაღი აისხა, ცხენი შეკაზმა და ქალაქის ჭიშკრიდან გამოვიდა. მან ჯერ იმ ადგილს შემოურბინა, სადაც კეისარი იჯდა, მერე კი ცხენიდან ჩამოხტა და ცეზარის ფერხთან ღუმილით დაჯდა. ბოლოს, იგი მცველებს გადასცეს, რათა ტრიუმფის გამართვამდე პატიმრობაში ჰყოლოდათ“. მართლაც, იგი დაბოროტილი მიწისქვეშეთში ჰყავდათ პატიმრად და ტრიუმფის შემდეგ სიკ-

ვდილით დასაჯეს. ასე დაამთავრა სახელოვანი სიცოცხლე გალების ტომთა თავისუფლებისათვის მებრძოლმა ვერცინგეტორიქსმა.

მისმა დამარცხებამ საბოლოოდ გადასწყვიტა აჯანყების ბედი. მართალია, გალების ცალკეული ჯგუფები აქა-იქ კიდევ განაგრძობდნენ წინააღმდეგობას, მაგრამ 51 წელს მათი უკანასკნელი კერა იქნა ჩახშობილი და 50 წელს გამარჯვებული ცეზარი ციხალპურ გალიაში დაბრუნდა, სადაც მას დიდი პატივით შეეგებნენ. საყურადღებოა, რომ უკვე 51 წელს საჭიროდ ჩაუთვლია ცეზარს, გამოექვეყნებინა გალიის ომის შესახებ თავისი მემუარები. ამ მემუარებში „გამოჩანს მეტად გამოცდილი სარდალი და ადმინისტრატორი, რომელმაც მოახერხა ფრიად მეომარ და თავისუფლების მოყვარულ მოსახლეობასთან ბრძოლაში დაეპყრო რომისათვის მთელი მხარე და გაეთავისუფლებინა რომი როგორც გალების, ისე გერმანელების წბრივ საფრთხისაგან“¹⁵. მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ საერთოდ ცეზარის მემუარებით სარგებლობის დროს ერთგვარი სიფრთხილეა საჭირო, რაზეც საუბარი ვრცლად სხვა ადგილას გვექნება.

ცეზარის მიერ თავისუფალი გალიის დაპყრობას ძველი რომის ისტორიაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. პლუტარქე გადმოგვცემს (Caes., 15): „ათ წელზე უფრო ნაკლებ დროში, რომლის განმავლობაშიაც იგი ომს აწარმოებდა გალიაში, მან იერიშით აიღო რვაასზე მეტი ქალაქი, დაიმორჩილა სამასი სხვადასხვა ტომის ხალხი და მთელი ამ ხნის მანძილზე ბრძოლა აწარმოა სამ მილიონ კაცთან“. დაპყრობილი თავისუფალი გალია რომაელებს პროვინციად არ გამოუცხადებიათ: გალების ტომთა ნაწილი — ედუები, ლინგონები, რემები მათ რომაელი ხალხის მეგობრებად აღიარეს, მათი უმეტესი ნაწილი კი დაპყრობილებად (*dediticii*) ჩათვალეს. ამასთან ერთად გალიის მცხოვრებლებს ყოველწლიურად 40 მილიონ სესტერცის რაოდენობით ხარკის (*tributum*) გადახდა დაეკისრა. ხარკის აღება ცეზარმა არა რომაელ პუბლიკანებს, არამედ ცალკეულ ტომთა წარმომადგენლებს დაავალა, რაც ადგილობრივი მცხოვრებლებისათვის საგრძნობ შელავათს წარმოადგენდა. რომაელებმა მალე ამ ქვეყანაში თავისი ახალშენების გაყვანა დაიწყეს, ამასთან იტალიასა და მათ შორის სავაჭრო ურთიერთობა უფრო გაფართოვდა და წარმოქმნილი ქალაქები შერეული გალურ-რომაული კულტურის ცენტრები გახდნენ.

8. სამოქალაქო ომის გაჩაღება პომპეუსსა და ცეზარს შორის

ჩვენ ვიცით, რომ ტრიუმვირატის წევრებს შორის ჯერ კიდევ კრასუსის სიცოცხლეში ხშირი იყო გაუგებრობა და უთანხმოება. ამას კარგად გვიხასიათებს პლუტარქე (Caes., 28): „ცეზარს უკვე კარგა ხანია გადაწყვეტილი ჰქონდა პომპეუსის დამხობა და პომპეუსსაც, რაღა თქმა უნდა, ცეზარის განადგურება სურდაო. რაც შეეხება კრასუსს, იგი ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს მათ შორის ჩამოვარდნილ შუღლს და მზად იყო ერთ-ერთი მათგანის დამარცხების შემთხვევაში გამარჯვებულს ჰკვეთებოდა; მაგრამ მოხდა ისე, რომ კრასუსი პარტებთან ბრძოლაში დაიღუპაო“. ცეზარსა და პომპეუსს შორის ურთიერთობის გამწვავებას ყოველგვარად ცდილობდა სენატორთა წოდების უკიდურესი კონსერვატორული ფრთა და, რაც მეტად იზრდებოდა ცეზარის ძლევამოსილება და პოპულარობა, მით უფრო ღრმავდებოდა მათ შორის მტრული დამოკიდებულება და ადვილდებოდა პომპეუსის დაახლოება ოპტიმატებთან. ამ ნიადაგზე 52 — 51 წლებში საფუძველი ეყრება კავშირს სენატსა და პომპეუსს შორის. ცეზარს ფართოდ მიუნიჭებია ციხალპელი მცხოვრებლებისათვის რომის მოქალაქის უფლებები. 51 წლის კონსულს, მარკუს კლავდიუს მარცელუსს, ცეზარის დამცირების მიზნით, განკარგულება გაუცია, ერთი ასეთი მოქალაქე ფიზიკურად დაესაჯათ. ამასთან მას განუცხადებია: „დარტყმა არამოქალაქეობრიობის ნიშანიაო“ და დასჯილისათვის წინადადება მიუცია: „ნაწიბურები ცეზარს უჩვენეო“. მასვე მოუთხოვია, ვადის დამთავრებამდე ცეზარისათვის შემცვლელები გაეგზავნათ, მაგრამ პომპეუსს უარი განუცხადებია, იმ ფარისევლური საბაბით, თითქოს არ ღირს დარჩენილ მცირე ვადამდე შეურაცხყოფა ისეთი ბრწყინვალე ადამიანისა, როგორიც ცეზარიაო. „ამით პომპეუსმა მიუთითა, რომ ვადის გასვლის შემდეგ ცეზარს ხელისუფლება უნდა ჩამოერთვასო“ (App., B. C. II, 26).

ცეზარის მოწინააღმდეგეთა რიცხვი რომში თანდათან იზრდებოდა, მაგრამ მას მომხრეებიც ბევრი ჰყავდა. მათ წრეში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა 50 წლის სახალხო ტრიბუნი სკრიპონიუს კურიონი. ძველი ავტორების — ველეუს პატერკულუსის (II, 48), პლუტარქეს (Pomp., 58) და აპიანეს (B. C., II, 26) გადმოცემით, კურიონი ბრწყინვალე ორატორი, თავდაპირველად ცეზარის დიდი მოწინააღმდეგე იყო, მაგრამ მისგან ქრთამის მიღების შემდეგ (პლუტარქეთი — „ცეზარმა იგი უსაზღვროდ მძიმე ვალები-

დან ამოიყვანა“) მისი ერთგული კაცი გახდა. მაგრამ რესპუბლიკის მიუდგომელი დამცველის როლი რომ გაეთამაშა, გარეგნულად იგი როგორც პომპეუსის, ისე ცეზარის წინააღმდეგ გამოდიოდა.

სენატის ერთ სხდომაზე, როცა ცეზარის მტრები მოითხოვდნენ, რომ მას რწმუნებულებაზე ხელი აეღო, კურიონმა წამოაყენა წინადადება პომპეუსისა და ცეზარის მიერ უფლებამოსილებაზე ერთდროული უარისთქმის შესახებ. სენატმა ეს წინადადება დიდი უმრავლესობით მიიღო. პომპეუსი მაშინ სენატში არ ყოფილა, ხოლო თავმჯდომარეს, კონსულ მარცელუსს განუცხადებია: „გაიმარჯვეთ, რათა ცეზარი გყავდეთ ბატონადო“ და სენატის სხდომა დაუხუროავს (App., B. C., II, 30). ამავე დროს რომში მოულოდნელად ყალბი ხმები გავრცელებულა, ცეზარმა ალბები გადმოლახა და რომზე მოდისო. ამტყდარა დიდი არეულობა და ყველა შიშს მოუცავს. ამის გამო მარცელუსს უთქვამს: „თუ მე ხელს მიშლიან საერთო დადგენილებით მოვაწყო საქმე სახელმწიფოს სასარგებლოდ, მაშინ მე როგორც კონსული ჩემი სახელით მოვაწყობ მასო“. სენატთან ერთად მისულა იგი პომპეუსთან და მისთვის ჯარების სარდლობა დაუკისრებია. სახალხო ტრიბუნი კურიონი ამის შემდეგ სასწრაფოდ წასულა ცეზართან.

ცეზარი ამ დროს იტალიის მოსაზღვრე რავენაში იმყოფებოდა, მან გულთბილად მიიღო კურიონი და კმაყოფილება გამოთქვა რომში მისი მოქმედების გამო. კურიონი მას ურჩევდა, ჯარები შეეგროვებინა და რომზე გაელაშქრა. ცეზარი კი საჭიროდ თვლიდა, მოპირდაპირეებთან შერიგების ცდები ჩაეტარებინა და ამ მიზნით რომში თავის მომხრეებს ურჩევდა, დაერწმუნებიათ ყველა, რომ იგი უარს განაცხადებს ყველა პროვინციასა და ჯარზე და შეინარჩუნებს მხოლოდ ორ ლეგიონს და ილირიას ციხალპურ გალიასთან ერთად, ვიდრე კონსულად არ იქნება დანიშნული. როცა სენატმა ცეზარის ასეთი წინადადების წინააღმდეგ გაილაშქრა, მაშინ ცეზარმა სენატს წერილი გაუგზავნა, რომელიც კურიონმა წაიღო და გამოაქვეყნა სენატის სხდომაზე 49 წლის 1 იანვარს. წერილში ცეზარი ჩამოთვლის თავის დიდ დამსახურებას და თანამობას აცხადებს, დაშალოს თავისი ჯარი, თუ პომპეუსიც ამასვე ჩაიდენს; წინააღმდეგ შემთხვევაში პირდაპირ აცხადებს, რომ შესძლებს თავის და სამშობლოს დაცვას (App., B. C., II, 32). ამ წერილის მოსმენის შემდეგ სენატორთა უმრავლესობა შემარიგებლად იყო განწყობილი. კერძოდ ციცერონი, რომელიც ახლ ახლახან კილიკიიდან დაბრუნდა, სადაც ის პროკონსული იყო, მთელი ძალდონით ცდილობდა მოწინააღმდეგენი დაეზავები-

ნა. მაგრამ უკიდურესმა ოპტიმატებმა თავისი გაიტანეს, მათ პომპეუსიც მიემხრო და სენატმა გამოიტანა დადგენილება, რომლის ძალით ცეზარს ევალებოდა, უახლოეს დროში უარი ეთქვა თავის რწმუნებულებაზე, გადაეცა ის დანიშნულ შემცვლელისათვის და გაეშვა ჯარები, წინააღმდეგ შემთხვევაში ცეზარი სამშობლოს მტრად გამოცხადდებოდა. სენატის ამ დადგენილებას ცეზარის მომხრე სახალხო ტრიბუნებმა, მარკუს ანტონიუსმა და კვინტუს კასიუსმა ვეტო დაადეს, ინტერცესიოს უფლების გამოყენებით. უნდა გვახსოვდეს, რომ სენატის დადგენილების წინააღმდეგ ტრიბუნის ინტერცესიოს შემთხვევაში სამი შედეგი იყო შესაძლებელი: ან სენატის დადგენილება ითვლებოდა გაუქმებულად, ან ცდილობდნენ ტრიბუნების დარწმუნებას, რომ ინტერცესიო უკან წაეღოთ ანდა კონსულებს ენიჭებოდათ უფლება, ინტერცესიოს მიუხედავად, გაეტარებინათ სენატის დადგენილება. მოცემულ შემთხვევაში ოპტიმატებმა ანგარიში არ გაუწიეს ტრიბუნების უფლებებს და უკვე 7 იანვარს სენატმა რესპუბლიკა განსაცდელში მყოფად გამოაცხადა და პომპეუსს იტალიაში ჯარების შეგროვება დაავალა. ასეთი გადაწყვეტილების გატარებას დიდად შეუწყვეს ხელი 49 წლის კონსულებმა, ცეზარის მოწინააღმდეგეებმა, ლუციუს კორნელიუს ლენტულუსმა და გაიუს კლავდიუს მარცელუსმა. სახალხო ტრიბუნებს ანტონიუსსა და კვინტუს კასიუსს კი პომპეუსის ჯარისკაცებმა შეურაცხყოფა მიაყენეს და ისინი, გადაცმული მონების სახით, ცეზართან გაიქცნენ რავენაში.

როცა მათ ცეზარს შეატყობინეს რომში მომხდარი ამბები, ის დაიძრა რომისაკენ და მიაღწა მდინარე რუბიკოს, „რომელიც მისთვის გადაცემულ საგამგებლო მხარეს იტალიისაგან საზღვრავდა“. აქ დიდხანს ფიქრობდა იგი, გადაელახა თუ არა რუბიკონი. შემდეგ წარმოთქვა ცნობილი ფრაზა, „წილი ნაყარიაო“ (*alea jacta est*), გადავიდა მდინარეზე და დაიკავა ქალაქი არიმინუმი. ასე დაიწყო დიდი სამოქალაქო ომი, რომელმაც რომის მთელი სამფლობელო მოიცვა. პროკონსულ ცეზარის ჯარით შესვლა იტალიაში კანონის საწინააღმდეგო მოქმედება იყო, მაგრამ ის თავს იმართლებდა, რომ „პროვინცია მან გადმოლახა არა ბოროტ მოქმედებათათვის, არამედ იმისათვის, რომ თავი დაეცვა მტრების მხრივ აბუჩად აგდებისაგან, რომ აღედგინა თავის ღირსებაში სახალხო ტრიბუნები, რომლებიც უღმერთოდ იქნენ მოქალაქეთა წრიდან განდევნილი, რათა გაეთავისუფლებინა თავისთავიც და რომაელი ხალხიც ოლიგარქოების ხროვის კირთებისაგან“ (*Bellum civile*, I, 22).

ცეზარის რუბიკონზე გადმოსვლა მისი მოწინააღმდეგეებისათვის სრულიად მოულოდნელი იყო და ამ განსაცდელს მოუმზადებელი შეხვდნენ. იტალიაში პომპეუსს არ მოეპოვებოდა ისეთი სამხედრო ძალა, რომელსაც ცეზარის ჯარების მოძრაობის შეჩერება შეეძლო. ამიტომ პომპეუსი, ორივე კონსული და სენატორთა უმრავლესობა რომიდან გაიქცა და ბრუნდიზიუმიდან საბერძნეთში გადავიდა. გაქცეულებმა ვერ მოასწრეს თან წაეღოთ სახელმწიფო ხაზინა (ერარიუმი) და ის მხოლოდ დაბეჭდეს. ცეზარის მხარეზე გადავიდნენ იტალიაში დარჩენილი ჯარები პომპეუსისა.

აქვე, ზედმეტი არ იქნება, გავეცნოთ მეგრძოლი მხარეების ძალთა თანაფარდობას. ამ მხრივ დიდ დახმარებას გაგვიწევს ციცერონის მიერ გადმოცემული ცნობები¹⁶. როგორც ჩანს, ცეზარს მხარს უჭერდნენ მხედართა წრე და პლებსი როგორც რომში, ისე იტალიის ქალაქებში და, რაც მთავარია, ძლიერი და საუკეთესოდ გაწვრთნილი არმია. პლებსის ის ნაწილი, რომელიც წინათ კლოდიუსისა და კატილინას მიმდევართა რიგებში იბრძოდა, იმედოვნებდა, რომ ცეზარი გააუქმებდა სავალო ვალდებულებათ და მდგომარეობას შეუმსუბუქებდა, ხოლო მეომრები ცეზარისაგან დიდ ნადავლსა და მიწის ნაკვეთების დარიგებას მოელოდნენ. პომპეუსის შესახებ კი გავრცელებული იყო ხმა, რომ იგი აღმოსავლეთში შეგროვებული ჯარებით და ფლოტით იტალიის გარემოცვას და უცხოელების მიერ მის დარბევას აპირებსო.

იტალიის გლეხობა და საშუალო შეძლების მოქალაქეები მზად იყვნენ იმას მიმხრობოდნენ, ვინც მშვიდობასა და მათი ქონების ხელშეუხებლობას უზრუნველჰყოფდა, მაგრამ მათს წრეშიც ძლიერი იყო ოლიგარქოსებისა და მდიდრების ბატონობის წინააღმდეგ მიმართული განწყობილება და ამიტომაც ისინი უფრო ცეზარისაკენ იხრებოდნენ.

როცა ცეზარი იტალიას დაეუფლა, მან შესწლო თავისკენ მიეზიდა მიწის მფლობელები და შეძლებული მოქალაქეებიც იმით, რომ არ გამოუცხადებია მათთვის საშიში პროსკრიპციები, პირიქით, სასტიკად გმობდა სულას რეჟიმს და თავის ლოზუნგად „ლმობიერებას“ აცხადებდა¹⁷.

ჰყავდა ცეზარს მრავალი მომხრე პროვინციებშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს გალების ტომთა მესვეურები, რომლებიც მას მეომრებსა და სურსათს აწვდიდნენ. მას მხარს უჭერდა აგრეთვე სავაჭრო ქალაქთა უმრავლესობა ილირიკაში, დალმაციაში, ესპანეთსა და აფრიკაში.

ვის ემყარებოდა პომპეუსი? მის დასაყრდენს წარმოადგენდა სენატორთა მმართველი წრე და იტალიის მსხვილი მიწათმფლობელები. მისი მთავარი იმედი იყვნენ რომისაგან დამოკიდებული მეფეები და ცალკეულ ტომთა მესვეურები. აღმოსავლეთის პროვინციებმა და თრაკიის მეფემ მას დამხმარე ჯარი და ფლოტი მოაშველეს, ხოლო ნუმიდიის მეფე იუბასთან მან ჯერ კიდევ ომის დაწყებამდე კავშირი დადო და მას რომაელი ხალხის „მეგობრისა და მოკავშირის“ ტიტულიც კი მიანიჭა. წარჩინებული წოდება დალმაციასა და ილირიკაში, რომელიც გლეხების სასტიკ ექსპლოატაციას ეწეოდა და ზღვის პირის ქალაქებთან მტრულ განწყობილებაში იყო, აგრეთვე მხარს უჭერდა პომპეუსს. მრავალი მომხრე ჰყავდა მას კელტიბერების არისტოკრატიაშიც, რომლის გული მან ჯერ კიდევ სერტორიუსთან ბრძოლის დროს მოინადირა¹⁸.

ასეთი იყო მოკლედ მებრძოლი ჯგუფების ძალთა თანაფარდობა.

ცეზარი რამდენიმე დღით შევიდა რომში, უმთავრესად ერა-რიუმის გახსნისათვის. პლუტარქეს თქმით (Pomp., 62), ცეზარმა ხაზინიდან იმდენი ფული ამოიღო, რამდენიც სჭირდებოდა, მაგრამ „იგი ყველას ლმობიერად ექცეოდა და ამშვიდებდა“ და, „როცა ცეზარის ასეთი ლმობიერების ამბავი რომში შეიტყვეს, მოქალაქეებს შვება მიეცათ და ზოგიერთი ლტოლვილიც კი უკან დაბრუნდაო“ (Caes., 34). ამგვარად, არ გამართლდა ცეზარის მოწინააღმდეგეთა წინასწარმეტყველება, რომ იგი რისხვად მოველინებოდა რომის მცხოვრებლებს. რომი დაუბრუნდა საქმიან ცხოვრებას და მთავრობის დაწესებულებებმაც კი დაიწყეს მოქმედება. რომში მან დროებით მმართველად 78 წლის კონსულის ვაჟი, მარკუს ემილიუს ლეპიდუსი დატოვა და „სულ რაღაც სამოცი დღის განმავლობაში, სისხლის ღვრის გარეშე, ცეზარი მთელი იტალიის ბატონ პატრონი შეიქნა“ (Plut., Caes., 35).

ამის შემდეგ ცეზარი ესპანეთში გაემგზავრა, სადაც პომპეუსის მთავარი ძალები იყვნენ თავმოყრილი. იგი ფიქრობდა, პომპეუსის ლეგიონებზე თავდასხმით, თავიდან აეცდინა მათი იტალიაზე შემოტევა. გზაზე მას გაჩერება მოუხდა მასილიასთან, რომელმაც დახმარებაზე უარს უთხრა და თავის მხრივ ნეიტრალიტეტის დაცვა განიზრახა. ცეზარმა ამ ქალაქის გარემოცვისათვის სამი ლეგიონი დატოვა და თვითონ კი ესპანეთისაკენ გაეშურა. „მას გადაწყვეტილი ჰქონდა, პომპეუსის ლეგატები, აფრანიუსი და ვარონი, ესპანეთიდან გაეძევებინა, იქაური ჯარები და პროვინციები დაემორჩილებინა და მერე პომპეუსის წინააღმდეგ დაძრულიყო

ისე, რომ ზურგში აღარც ერთი მტერი არ ჰყოლოდა დატოვებულ“ (Plut., Caes., 36). როცა ცეზარმა გალიიდან მაშველი ჯარი მიიღო, ებროს ჩრდილოეთით, ქალაქ ილერდასთან მან დაამარცხა პომპეუსის ჯარები, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი დაწებდა მას და შემდგომ კი ასევე მოიქცნენ შორეულ ესპანეთში მყოფი ჯარებიც. სულ რაღაც 40 დღის განმავლობაში პირენეების ნახევარკუნძულზე მისვლიდან, ცეზარმა მიაღწია იმას, რომ პომპეუსის ჯარების ერთი ნაწილი მის სამსახურში დარჩა ესპანეთში, მეორე ნაწილი კი სამსახურიდან დაითხოვა. ილერდასთან გამარჯვებამ უზრუნველყო ცეზარის ხელისუფლება ესპანეთში. მან გააუქმა პომპეუსელების მიერ გატარებული ღონისძიებები, კერძოდ მოსახლეობაზე დადებული კონტრიბუციები და დაუბრუნა ადგილობრივი არისტოკრატიული პარტიის წინააღმდეგ მებრძოლ მცხოვრებლებს ჩამორთმეული მიწები. ამას გარდა ქ გადესს — რომის მოქალაქის, ხოლო ქ. ტარაკონს ახალშენის უფლებები მიანიჭა.

ესპანეთიდან დაბრუნებისას 49 წლის შემოდგომაზე ცეზარმა აიღო ქალაქი მასილია, რომელიც ურჩობისათვის დასაჯა იმით, რომ წარუკვეთა დამოუკიდებლობა და ტერიტორიის დიდი ნაწილი ჩამოართვა. რაც შეეხება რომის დასავლეთ პროვინციებს, სიცილიამ და სარდინიამ ცეზარს მორჩილება გამოუცხადეს და მის მხარეზე გადავიდნენ. აფრიკაში კი ცეზარმა სკრიბონიუს კურიონი გაგზავნა ორი ლეგიონით. კურიონის ეს ექსპედიცია აფრიკაში მარცხით დამთავრდა. ნუმიდიის მეფე იუბამ პომპეუსის აფრიკაში დარჩენილ მომხრეებთან ერთად გაანადგურა მისი ჯარი. კურიონმა გადარჩენა არ მოინდომა და იარაღით ხელში დაიღუპა. ამის შემდეგაც აფრიკა ხანგრძლივად დარჩა პომპეუსის მომხრეთა მთავარ ბურჯად.

49 წლის ნოემბერში ცეზარი რომს დაბრუნდა და დიქტატორად იქნა გამოცხადებული. „მან სამშობლოდან გაძევებული ხალხი უკან დააბრუნა, სულას დროს გაუბედურებულ რომაელთა შვილები პატივში აღადგინა და ვალთა სარგებლის ნაწილობრივი გაუქმებით მოვალეთა მდგომარეობა შეამსუბუქა. ცეზარმა ამის მსგავსი სხვა რამდენიმე პოლიტიკური ღონისძიება მიიღო კიდევ და თერთმეტი დღის შემდეგ დიქტატორობაზე უარი სთქვა. მან თავისი თავი სერვილიუს ისარიკუსთან ერთად კონსულად გამოაცხადა და მთლიანად ომს მიეცა“ (Plut., Caes., 37. შეად. App., B. C., II, 45). 49 წლის ნოემბერში ცეზარი საბერძნეთს გაემგზავრა.

ამასობაში პომპეუსის გარშემო მეტად დიდმა ძალამ მოიყარა თავი. მის განკარგულებაში იყო რომაელთა 9 ლეგიონი და

მრავალი დამხმარე რაზმი რომის აღმოსავლეთ მოკავშირეებიდან. მრავლად მოიყარეს მასთან თავი ემიგრანტებმაც. „მისი ფლოტი ყოველმხრივ უძლეველი ჩანდა. ის ხუთას საბრძოლო ხომალდსა და აურაცხელ მსუბუქ და საზვერავ კანჯოს შეიცავდა. პომპეუსის შვიდათასიანი მხედრობა საუკეთესო რომაელებისაგან და იტალიელებისაგან შესდგებოდა“ (Plut., Pomp., 64). პომპეუსის ძლიერი ფლოტი ადრიატიკის ზღვაზე ბატონობდა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის მთელი დასავლეთი სანაპირო მის ხელში იყო. როგორც შეიარაღებული ძალებით და სურსათის მომარაგებით, ისე ძლიერი ფლოტით უპირატესობა პომპეუსს ეკუთვნოდა, თუმცა ცეზარის ჯარი უკეთ იყო გაწვრთნილი და დისციპლინირებული. ამას გარდა პომპეუსს ზურგი მყარი არ ჰქონდა. საკმე იმაშია, რომ მოსახლეობა პომპეუსელებისაგან ძალზე მეტად მძიმე კონტრიბუციების გადახდით იყო შეწუხებული. ოპტიმატები სარგებლობდნენ საომარი მდგომარეობით და აღიდებდნენ სავახშო პროცენტებს. ზოგიერთმა მდიდარმა ქალაქმა, მათ შორის პერგამონმა, ჯარისკაცებისაგან დიდი დარბევა განიცადა. მაშინ, როცა ცეზარის ეპირში გადმოსვლისას ეპირის, მაკედონიის, ეტოლიისა და თესალიის რომაელმა და ბერძენმა მოქალაქეებმა მისდამი კეთილგანწყობილება გამოიჩინეს, ელჩების შემწეობით მასთან ურთიერთობა დაამყარეს და მისი გარნიზონებიც კი შეუშვეს თავიანთ კედლებში.

48 წლის იანვარში ცეზარი დაიძრა ბრუნდიზიუმიდან, ზღვა გადალახა და ჯარი ნაწილ-ნაწილად გადაიყვანა, რადგან პომპეუსის ფლოტი ხელს უშლიდა. მოპირდაპირეთათვის ცეზარი მოულოდნელად ილირიის ქალაქ აპოლონიაში გაჩნდა. პლუტარქეს გადმოცემით (Pomp., 65), ცეზარმა ერთხელ კიდევ ოსტატურად სცადა პომპეუსთან დაზავება. მან პომპეუსს შესთავაზა შემდეგი პირობები: ისინი ერთმანეთს უნდა შეხვედროდნენ და შეხვედრის მესამე დღეს ორივეს უნდა დაეშალა მხედრობა, მერე მეგობრობის ფიცი მიეღოთ და იტალიაში დაბრუნებულიყვნენ. უფრო ვრცლად და შედარებით სხვა რედაქციით ეს პირობები მოცემული აქვს თვითონ ცეზარსაც (Bellum Civile., III, 10). მისი გადმოცემით, ორივეს სამხედრო შეკრებაზე ფიცი უნდა მიეღო, რომ უახლოეს სამ დღეში გაუშვებენ თავიანთ მხედრობას, დაჰყრიან იარაღს და უარს განაცხადებენ იმ რესურსებზე, რომლებზეც ემყარებიან, რომ ორივე დაკმაყოფილდება რომაელი ხალხისა და სენატის განაჩენით, მათ შორის სადავო საკითხების შესახებ. მაგრამ, როგორც ჩანს, პომპეუსს ცეზარის მიერ წამოყენებული პირობები მის მორიგ ფანდად ჩაუთვლია.

პომპეუსელთა მთავარი ბაზა დასავლეთ სანაპიროზე იყო ქალაქი ილირიაში დირაქიუმი (ძველად ეპიდამნი). როცა პომპეუსს ცეზარის გადმოსვლა შეუტყვია, მაკედონიიდან პირადად წასულა და დაუკავებია ეს პუნქტი. ცეზარმა კი ვერ შესძლო მისი აღება. მთელი ზამთარი ორივე მეზობელი ერთიმეორის პირდაპირ იდგა და ცეზარი ვერ ბედავდა, რაიმე მოქმედება დაეწყო, სანამ იტალიიდან დამხმარე ძალა არ მიიღო. მაშინ ცეზარი გამხნევდა და პომპეუსი ბრძოლაში გამოიწვია. პომპეუსი ფრიად ხელსაყრელ ადგილზე იყო დაბანაკებული და ხმელეთით და ზღვით სავსებით საკმაო მომარაგებას ღებულობდა. ცეზარს კი თავიდანვე არ ჰქონდა კარგი მომარაგება, ხოლო შემდეგ ხანებში სურსათის ნაკლებობამ იგი მეტის-მეტად შეაწუხა. პომპეუსის სიმაგრეებთან ცეზარი ხშირად აწყობდა ერთგვარი წარმატებით ცალკეულ შეტაკებებს. მაგრამ ერთი ასეთი ბრძოლის დროს მან დამარცხება განიცადა და კინალამ ბანაკი დაჰკარგა (Plut., Caes., 39). პომპეუსმა კი ბოლომდე ვერ ისარგებლა ამ გარემოებით და ცეზარს საშუალება მისცა აპოლონიისაკენ დაეხია. ამის გამო ცეზარს მოსწრებულად უთქვამს: „დღევანდელ დღეს გამარჯვება მტრის მხარეზე იქნებოდა, მას რომ გამარჯვების შემძლებელი წინამძღოლი ჰყოლოდა“.

აპოლონიიდან ცეზარი თესალიისაკენ დაიძრა. როგორც ჩანს, აქ მას ბრძოლისათვის უკეთესი პირობები ეგულებოდა: წინათ აქეთ წარმოგზავნილი ჰყავდა ჯარის ნაწილები სურსათის შესაგროვებლად და, მაშასადამე, მხედრობის სურსათით მომარაგება უკეთესად მოეწყობოდა და, რაც მთავარია, აქ მას შეეძლო იტალიიდან ხმელეთით მოსულ დამხმარე ჯართან შეერთება და თავისი ძალების გადიდება. ცეზარი მისთვის ჩვეულებრივი სისწრაფით მოძრაობდა. პომპეუსი და მისი მრჩეველები კი ფიქრობდნენ, რომ დირაქიუმთან განცდილი დამარცხების შემდეგ ცეზარი ადვილად ვერ მოახერხებდა მდგომარეობის გამოსწორებას და ამიტომ პომპეუსის ჯარები შედარებით ნელა მოძრაობდნენ ცეზარის ლაშქრის უკან და ხელი ვერ შეუშალეს ცეზარის მიერ ცალკეული სამხედრო ნაწილების გაერთიანებას. გადამწყვეტი ბრძოლა ცეზარსა და პომპეუსს შორის მოხდა 48 წლის ზაფხულში სამხრეთ თესალიაში ქ. ფარსალოსთან. პომპეუსმა ამ ბრძოლაში სრული დამარცხება განიცადა და სასოწარკვეთილი კუნძულ ლესბოსზე, ქ. მიტილენაში გაიქცა, მაგრამ დიდხანს არც იქ დარჩა, ჩაჯდა ხომალდში და ცოლსა და უმცროს ვაჟთან ერთად ეგვიპტეს მიაშურა. იმედი ჰქონდა, რომ მის მიერ ნაამაგარი პტოლემეაიოს ავლეტის

მემკვიდრე მას თავშესაფარს მისცემდა. ეგვიპტელებმა მას ნებჲ დართეს ნაპირზე გადმოსულიყო და მის ხომალდთან ნავიც კი გაგზავნეს, მაგრამ როცა პელუზიონთან ნავი ნაპირს მიუახლოვდა, ის მუხანათურად მოჰკლეს ცოლისა და ვაჟის თვალწინ. ასე დაამთავრა სიცოცხლე 58 წლის ასაკში რომის ერთმა გამოჩენილმა მხედართმთავარმა და სახელმწიფო მოღვაწემ, რომელსაც მუდმივი პოლიტიკური მერყეობა და ცვალებადობა ახასიათებდა.

აპიანე, რომელიც ცეზარისა და პომპეუსის ბრძოლას დაწვრილებით გვიამბობს (B. C., II, 59 — 86), გადმოგვცემს, რომ პომპეუსის მკვლელებმა მოინდომეს ცეზარისათვის გადასაცემად შეენახათ პომპეუსის მოკვეთილი თავი და დარწმუნებული ყოფილან, რომ ცეზარი მათ დიდ მადლობას გადაუხდოდა, მაგრამ ცეზარმა ისინი ღირსეულად დასაჯა ვერაგობისათვის. პომპეუსის გვამი ვილაცას დაუმარხავს სანაპიროზე და დაუყრია უშნო ბორცვი, რომელზედაც უცნობ პირს შემდეგი ეპიტაფია დაუწერია: „პატარა ბორცვი ფარავს აქ იმას, ვინც ტაძრებს ფლობდაო“. რომის იმპერატორს ადრიანეს (117 — 138) უნახავს ეს საფლავი, წესრიგში მოუყვანია და თვითონ პომპეუსის გამოსახულება გაუსწორებია. რომში დაბრუნებული ცეზარი კი გულგრილად ვერ უცქეროდა პომპეუსის დამხობილ ქანდაკებებს და ისინი კვლავ კვარცხლბეკებზე აღმართვინა. ამაზე ციცერონს უთქვამს: „ცეზარმა პომპეუსის ქანდაკებათა აღდგენით საკუთარ ქანდაკებებს გაუმაგრა ძირიო“ (Plut., Caes., 57).

საყურადღებოა, რომ ციცერონს რომელიც უფრო მეტად ემხრობოდა პომპეუსს და მას თან გაჰყვა რომიდან გაქცევის დროს, ფარსალოსთან ომში ავადმყოფობის გამო მონაწილეობა არ მიუღია. ხოლო როცა პომპეუსი გაქცეულა, კატონს, ვის ხელთ დირაქიუმში დიდი ჯარი და ფლოტი დარჩენილა, ციცერონისათვის მთავარსარდლობა დაუვალეზია. ციცერონს უარი უთქვამს და განუცხადებია, რომ ამიერიდან მათთან ერთად ომში საერთოდ მონაწილეობას არ მიიღებს. ამის გამო იგი კინალამ არ მოუკლავთ (Plut., Cic., 39).

აქვე უნდა გვახსოვდეს, რომ პომპეუსის სიკვდილი სრულებითაც არ მოასწავებდა ამ საბედისწერო სამოქალაქო ომის დასასრულს. პირიქით, ცეზარის წინ კვლავ იდგა პომპეუსის მომხრეებთან ბრძოლის გაგრძელების აუცილებლობა (ალექსანდრიის ომი, ომი პომპეუსის მომხრეებთან აფრიკასა და ესპანეთში). მხოლოდ მუდთან ბრძოლის შემდეგ იქნენ საბოლოოდ დამარცხებული ცეზარის მოწინააღმდეგენი. ყოველივე ამაზე საუბარი ქვემოთ გვექნება.

9. ცეზარი ეგვიპტეში და ეგვიპტეში აღმოსავლეთის ომი. შარიაჰის განადგურება

როცა ცეზარმა შეიტყო, რომ პომპეუსი ეგვიპტეში გაიქცა, დაედევნა მას და ხომალდით რამდენიმე დღის მოგზაურობის შემდეგ გადავიდა ეგვიპტის სატახტო ქალაქ ალექსანდრიაში. მაგრამ პომპეუსს მან, რასაკვირველია, ვეღარ მიუსწრო: როგორც ვიცით, აქ ნხოლოდ მოკლული პომპეუსის თავი მიაჩნდა მას (App. B. C., II, 89). ეგვიპტე ამ დროს დიდ შინაგან არეულობას განიცდიდა ტახტის გარშემო ატეხილი ბრძოლის გამო. საქმე იმაშია, რომ 51 წელს გარდაიცვალა ეგვიპტის მეფე პტოლემეაიოს XI ავლეთი და ტახტზე ავიდნენ მისი შვილები, 17 წლის ქალიშვილი კლეოპატრა და მცირეწლოვანი ვაჟი, პტოლემეაიოს XII დიონისე, კლეოპატრას ძმაც და მეუღლაც. ძმასა და დას შორის ატყდა ბრძოლა ხელისუფლებისათვის, რომელმაც ნამდვილი ომის ხასიათი მიიღო. პტოლემეაიოს დიონისეს მეტი მომხრე აღმოაჩნდა და მან გაიმარჯვა, კლეოპატრა კი სირიაში იქნა გაძევებული.

ცეზარს მხედველობაში ჰქონდა პომპეუსელებთან ბრძოლის სიძნელეები და მისი წარმატებით დამთავრებისათვის დიდი სახსრები ესაჭიროებოდა. ამ სახსრების მოპოვებას კი მდიდარ ეგვიპტეში ფიქრობდა. ამიტომ მან მოიმიზეზა, ერთი მხრივ, ეგვიპტელების მიერ პომპეუსის მოკვლა, მეორე მხრივ, პტოლემეაიოს ავლეთის დარჩენილი ვალები რომის სახელმწიფოს წინაშე და ეგვიპტის მმართველობას დიდძალი თანხის გადახდა დააკისრა. ამ მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად ეგვიპტელები იძულებული იყვნენ დაეთმოთ სატაძრო სამკაულები და სამეფო სასახლის საუნჯენი. ასეთი უდიდესი გადასახადის გაღებამ ცეზარის სასარგებლოდ ალექსანდრიელებში დიდი უკმაყოფილება წარმოქმნა.

ამას დაერთო ისიც, რომ კლეოპატრამ მოახერხა სირიიდან დაბრუნება, სასახლეში გამოჩენა და ცეზარის განსაკუთრებული ყურადღების მიპყრობა. მშვენიერ კლეოპატრას სხვადასხვა დროს დიდად მოუხიბლავს ზოგიერთი წარჩინებული რომაელი და ცეზარმაც განიცადა ამ ახალგაზრდა დედოფლის ტრფიალი. სვეტონიუსი (Caes., 52) გვარწმუნებს, რომ ცეზარს დედოფალთან ყველაზე მეტად კლეოპატრა ჰყვარებია და მისგან ვაჟიც კი ჰყოლია, რომლისათვის ცეზარიონი უწოდებიათ. პლუტარქეს თქმითაც (Caes., 49), ცეზარი დატყვევებული ყოფილა კლეოპატრას სიმკვირცხლით, მოქცევით და სიკოხტავით და მისგან შესძენია ვაჟი, რომლისთვისაც ალექსანდრიელებს ცეზარიონი დაურქმევიათ. მაგრამ, რა

თქმა უნდა, ცეზარისთანა გამოცდილ და შორსმჭვრეტელ პოლიტიკურ მოღვაწეს კლეოპატრასთან ურთიერთობაში იმდენად არა მიჯნურობა იტაცებდა, რამდენადაც შორსგამიზნული ჩანაფიქრის განხორციელება. ამიტომ ცეზარმა მედიატორის როლი იკისრა და მოქიშპე დისა და ძმის შერიგება განიზრახა. მისივე თქმით (Bell, Civ., 107), ის დარწმუნებული იყო, რომ უფლისწულებს შორის დავის გადაწყვეტა ექვემდებარება რომაელ ხალხსა და მის კონსულს და ეს მით უფრო ეხება მის თანამდებობას, რომ მის წინანდელ კონსულობაში, ხალხისა და სენატის დადგენილებით, მათს მამასთან, პტოლემაიოს XI ავლეტთან კავშირი იქნა დადებული; ამიტომ, მისი აზრით, მეფე პტოლემაიოს დიონისემ და მისმა დამ, კლეოპატრამ, თავისი ჯარები უნდა გაუშვან და დავა ლეგალური გზით გადასწყვიტონ და არა იარაღით.

სამეფოს, მეფის მცირეწლოვანობის გამო, განაგებდა საჭურისი პოთინე, რომელიც აღშფოთებულა, რომ ცეზარი მეფეს სამართალში იწვევს თავის საქმის დასაცავადო. მას ფარულად გამოუწვევია ჯარი პელუზიონიდან და მის სარდლად დაუნიშნავს სამეფოს ჯარების უფროსი აქილა. მაშასადამე, იმიტომ, რომ ცეზარმა ძმაც და დაც ეგვიპტის მეფედ გამოაცხადა და ტახტზე დაამკვიდრა, კარისკაცების გავლენიან ჯგუფს, ალექსანდრიელების უმრავლესობა რომ ემხრობოდა, მის წინააღმდეგ ძლიერი აჯანყება მოუწყვია, რომელიც ნამდვილ ომად გადაქცეულა. ეს ომი ალექსანდრიის ომის სახელით არის ცნობილი (Bellum Alexandrinum). რომაელი მეომრებისა და ცეზარის სიცოცხლე უდიდეს საფრთხეში ჩავარდნილა. ეს ომი (48 — 47) სპეციალურად აგვიწერა ერთმა ძველმა ავტორმა, რომლის ვინაობა სადავოა. თუ თვითონ ცეზარს დაუჯერებთ, ამ ომის წინ ალექსანდრიაში სამასათასამდე მარტო თავისუფალი ადამიანი ითვლებოდა. ცეზარის განკარგულებაში კი სულ მხოლოდ სამი ათასი ლეგიონერი და 800 მხედარი იმყოფებოდა.

აჯანყებული ალექსანდრიელები და პტოლემაიოსის ჯარები გარს შემოერთყნენ ცეზარს და კლეოპატრას სამეფო სასახლეში. ცეზარმა ასეთი მძიმე განსაცდელის პირობებში სასწრაფოდ მოუხმო დამხმარე ჯარებს აღმოსავლეთ პროვინციებიდან. მაგრამ მათ მოსვლამდე ექვსი თვე გავიდა და ამ ხნის განმავლობაში ცეზარი არა ერთხელ მღვარა საშინელი საფრთხის წინაშე. პლუტარქეს მოთხრობით (Caes., 49), პირველი საფრთხე ის იყო, როცა რომაელები წყალს კინალამ არ მოწყვიტეს იმით, რომ საწყლე არხები მტრებმა ჩახერგეს. მეორე საფრთხე იმაში მდგომარეობდა,

რომ მტერმა განიზრახა, მისთვის ფლოტისაკენ მიმავალი გზა გადაეჭრა. ამ საფრთხის თავიდან ასაცდენად ცეზარი იძულებული გახდა, ცეცხლი გამოეყენებინა. მის მიერ დანთებული ხანძარი გავრცელდა და ალექსანდრიის შესანიშნავი ბიბლიოთეკის ნაწილიც შთანთქმა. მესამე ხიფათი ცეზარს ფაროსთან გადახდა. რას წარმოადგენდა ფაროსი და რაში მდგომარეობდა ეს საფრთხე?

ეგვიპტის სატახტო ქალაქი ალექსანდრია ორ მთავარ ნაწილად იყოფოდა, ერთი იყო ბრუხეიონი სამეფო შენობებით და მეორე რაკოტიდა. ნავსადგურს ჰქმნიდა ისარა ლოხიასი და ალექსანდრიის ჩრდილოეთით მდებარე კუნძული ფაროსი. მასზე აღმართული იყო ფრიად მაღალი კოშკი, რომელიც ხუროთმოძღვრების ღირსშესანიშნავ ძეგლს წარმოადგენდა. ამ კოშკსაც კუნძულის სახელის მიხედვით ფაროსი ეწოდებოდა. აქ გამართული შეტაკების ჟამს ცეზარი მიწაყრილიდან პატარა ნავში ჩახტა და თავის შემოართა დასახმარებლად გაეშურა. ეს შეამჩნიეს ეგვიპტელებმა და ცურვით მას ყველა მხრიდან მიუახლოვდნენ. საშიშ მდგომარეობაში მყოფმა ცეზარმა ზღვაში გადახტომით უშველა თავს და ვაივაგლახით ნაპირზე გავიდა.

ამასობაში ცეზარს დამხმარე ძალები მოეშველნენ და მან შესძლო ქალაქიდან გასვლა და მათთან შეერთება. ის შეტევაზე გადავიდა და ნილოსის დელტაში მტერს გამანადგურებელი დამარცხება მიაყენა. ამ ბრძოლაში მრავალი ეგვიპტელი დაიღუპა. რაც შეეხება მეფე პტოლემეაიოს დიონისეს, იგი უგზო-უკვლოდ დაიკარგა. ასეთი გამარჯვების შემდეგ, 47 წლის მარტში ცეზარი ალექსანდრიაში დაბრუნდა, რომლის მცხოვრებლებმა მას სრული მორჩილება განუცხადეს. ცეზარმა მეფის უფლებებში აღადგინა კლეოპატრა, ქალაქში ძლიერი გარნიზონი დატოვა და ეგვიპტეში 9 თვის ყოფნის შემდეგ დასტოვა ეს მხარე და სირიაში გაემგზავრა.

ამის შემდეგაც ცეზარი კიდევ სამი წელი ებრძოდა პომპეუსელებს. პომპეუსელებმა მრავლად მოიყარეს თავი და გამაგრდნენ მცირე აზიაში, აფრიკასა და ესპანეთში. აღმოსავლეთში ცეზარის მოწინააღმდეგეთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა პომპეუსის მიერ ბოსფორის მეფედ დაყენებული, მიმის მოლალატე, ფარნაკი. ჯერ კიდევ ფარსალოსთან ბრძოლამდე იგი შეიჭრა მამამისის ყოფილ სამეფოში, პონტოში და დაიკავა ამ სამეფოს წინანდელი სატახტო ქალაქი სინოპი. ალექსანდრიის ომის დროს მან აიღო რომაელების ერთგული ქალაქი ამისი და მისი მცხოვრებლები მონებად აქცია. დაიპყრო მან აგრეთვე მცირე არმენია და

თავს დაესხა კაპადოკიას. დაამარცხა მან ცეზარის ლეგატი დომიციუსი და მერე დაიკავა ბითვინია.

სირიაში საქმეების მოწესრიგების შემდეგ ცეზარი სასწრაფოდ დაიძრა ფარნაკთან საბრძოლველად და ქალაქ ზელასთან დიდი ბრძოლა გაუმართა. ბრძოლის დროს ცეზარმა წარმოსთქვა: „ნუთუ ეს მამისმკვლელი დაუყოვნებლივ არ მიიღებს თავის სასჯელსო“? მერე მოახტა ცხენს, პირველი შეტევისთანავე გააქცია ფარნაკი და ირონით წამოიძახა: „ოი, ბედნიერო პომპეუსო! მაშ, ჩანს, იმისათვის გთვლიდნენ შენ დიდად და გიწოდეს დიდი, რომ შენ ამ კაცის მამის, მითრიდატეს დროს ასეთ ადამიანებს ებრძოდო“. ფარნაკზე ასეთი სწრაფი გამარჯვების ამბავი ცეზარმა სენატს სამი სიტყვით აცნობა: „მიველ, ვნახე, დავამარცხეო“ (Veni, Vidi, Vici; App., B. C., II, 91). დამარცხებული ფარნაკი კი პანტიკაპეონში გაიქცა, სადაც ის მოჰკლა მის მიერ ბოსფორის სამეფოს მმართველად დატოვებულმა მხედართმთავარმა ასანდროსმა¹⁹.

ამის შემდეგ ცეზარი იტალიაში გადავიდა და რომში დაბრუნდა.

10. მღვთაქაობა რომში. ომი პომპეუსთან აფრიკასა და ესპანეთში. ცეზარის საბოლოო გამარჯვება

სამოქალაქო ომის გაჩაღებასთან ერთად მთელ იტალიაში დაეცა კრედიტი, როგორც ამას გვიმოწმებს თვითონ ცეზარი (B. C. III, 1). ფულის ღირებულება დაეცა, ფასებმა აიწია და შეწყდა ვალების გადახდა. კრედიტორები კი კატეგორიულად მოითხოვდნენ მევალეებისაგან სესხად მიღებული თანხების სრულ დაბრუნებას. ამ ნიადაგზე მრავალ გაუგებრობას ჰქონდა ადგილი. კრედიტის აღდგენის მიზნით, ცეზარს ჯერ კიდევ 49 წელს შემდეგი ღონისძიება გაუტარებია: იმ შემთხვევაში, თუ მოვალეს არ შეეძლო ვალის გადახდა, განსაკუთრებულ შუამავლებს (სამედიატორო-სასამართლოებს) უნდა შეეფასებინათ მისი მიწის ნაკვეთი და მოძრავი ქონება ომამდელი ღირებულების მიხედვით და ამის შესაბამისად დაეკმაყოფილებინათ კრედიტორები. ამასთან ერთად ყველას აეკრძალა, ჰქონოდა ხელთ 60 ათასზე მეტი სესტერცის ოქროს თუ ვერცხლის მონეტა, დანარჩენი ფული ტრიალში უნდა ყოფილიყო მოხმარებული. ამით წარმოქმნილი დეპრესია დაძლეულ იქნა და კრედიტი აღდგენილი. მაგრამ ასეთმა ღონისძიებამ ვერ

დააკმაყოფილა ვერც კრედიტორები და ვერც მოვალეები. იტალიაში მოვალეები უაღრესად მღელვარე განწყობილებას განიცდიდნენ და ვალების კასაციას მოითხოვდნენ.

ასეთ მდგომარეობასთანაა დაკავშირებული ცეზარის აღმოსავლეთში ყოფნის დროს პრეტორ მარკუს ცელიუს რუფუსის მოღვაწეობა რომში. ვინ იყო რუფუსი? ცნობილი ორატორი, ციცერონის მოწაფე და მეგობარი, ერთ დროს ცეზარს ემხრობოდა და მისგან პრეტურა მიიღო, მაგრამ ქალაქის პრეტორი გახდა არა ის, არამედ ტრებონიუსი და ამით უკმაყოფილო დარჩა. მან ხელი მოჰკიდა მოვალეების საქმეს (Caesar, B. C. III, 20, — 22; Liv., Per., 111; Cass. Dio, XLII, 22 — 25); თანამდებობის შესრულების დაწყებისთანავე თავისი სამოსამართლო სავარძელი მან ქალაქის პრეტორის სავარძლის გვერდით დადგა და ყველას დახმარება აღუთქვა, ვინც კი ქონების შეფასებისა და ვალების გადახდის შესახებ აპელაციას შეიტანდა. მაგრამ ასეთები თითქმის არ აღმოჩნდნენ. მაშინ ცელიუსს გამოუქვეყნებია კანონ-პროექტი, რომელიც აუქმებდა პროცენტებს და ვალების გადახდისათვის ექვსწლიან ვადას აწესებდა. ამ კანონპროექტის წინააღმდეგ გაულაშქრიათ კონსულ სერვილიუსს და სხვა მაგისტრატებს და ცელიუსს ის უკან წაუღია.

სამაგიეროდ მას უფრო რადიკალური შინაარსის კანონპროექტი გამოუქვეყნებია, რომელიც ყველა სავალო ვალდებულებას აუქმებდა და ბინის დამქირავებელთ ერთი წლის ჭირისაგან ათავისუფლებდა. მან მოაწყო ტრებონიუსზე თავდასხმა და განდევნა იგი ტრიბუნიდან, ამის გამო, კონსულ სერვილიუსის მოხსენებით სენატმა ცელიუსი თანამდებობიდან გადააყენა. მისმა კანონპროექტმა მმართველ წრეებში დიდი აღშფოთება გამოიწვია და ის იძულებული გახდა, რომიდან გაქცეულიყო. მაშინ მან ფარულად შიკრიკი გაუგზავნა მასილიაში თავის მეგობარ მილონს, რომელიც, როგორც ვიცით, 52 წელს რომიდან იყო გაძევებული კლოდიუსის მოკვლისათვის, და იტალიაში მიიწვია. დაბრუნებულ მილონთან მან კავშირი დადო და ის გაგზავნა მონა მწყემსების ასაჯანყებლად. საერთოდ ცელიუსმა და მილონმა მრავლად მოუყარეს თავი თავის გარშემო შეუძლო მოვალეებს და უკმაყოფილო ელემენტებს და იქამდეც კი მივიდნენ, რომ სოფლის მონებს ერგას-ტულუმების კარებს უღებდნენ და ათავისუფლებდნენ. მაგრამ მათი მოქმედების გარშემო წარმოქმნილ ბრძოლაში ორივე დაიღუპა: მილონი მოკლეს ეტრურიის ქალაქ კოსასთან, ხოლო ცელიუსი — ბრუტიების ქ. თურიასთან.

როგორ ახასიათებდა ცეზარი ცელიუს რუფუსის მოძრაობას? იგი აღნიშნავდა: „ამგვარად, ეს ფართო გეგმები, რომლებმაც კანონიერ ხელისუფალთა მოუცლევლობის გამო იტალიაში საკმაოდ დიდი მღელვარება გამოიწვიეს, სწრაფად და ადვილად იქნენ ლიკვიდირებული“. მაგრამ ცელიუს რუფუსის მოძრაობის დამარცხებით ბრძოლა ვალეების კასაციისათვის არ შეწყვეტილა. 47 წლის სახალხო ტრიბუნმა, პუბლიუს კორნელიუს დოლაბელამ კვლავ წამოაყენა კანონპროექტი, რომელიც ვალეების გაუქმებასა და ქალაქში მცხოვრებ დამქირავებელთა ბინის ქირის გადახდისაგან გათავისუფლებას შეიცავდა. რომის მთელმა პლებსმა ამ კანონპროექტს მხურვალედ დაუჭირა მხარი. მოწინააღმდეგეთ ხმის მიცემისათვის რომ ხელი არ შეეშალათ, მათ ფორუმისაკენ მიმავალ გზებზე ბარიკადები აღმართეს. მაშინ ცეზარის მიერ ქალაქში მმართველად დატოვებულმა, ცხენოსანი ჯარის უფროსმა მარკუს ანტონიუსმა, რომელიც წინათ პომპეუსს ემხრობოდა, მერე ცეზარის მხარეზე გადავიდა, რომის ქუჩებში ნამდვილი ხელჩართული ბრძოლა გამართა და სახალხო კრება გარეკა. ბრძოლაში 800-მდე კაცი დაიღუპა. ამას გარდა აფრიკაში პომპეუსელების გაძლიერებასთან დაკავშირებით ნობილიტეტისა და ცეზარის მოქმედებით უკმაყოფილო ელემენტების წრეში კვლავ აღორძინდა იმედი, რომ ცეზარი დამარცხდებოდა. როცა ყოველივე ეს ცეზარმა შეიტყო, სასწრაფოდ გამოეშურა რომისაკენ.

ასეთი იყო მდგომარეობა რომში, როცა 47 წელს აღმოსავლეთიდან დაბრუნდა ცეზარი. ასეთ პირობებში ცეზარისათვის ცხადი გახდა, რომ მისი მთავარი დასაყრდენი მხოლოდ პლებსი შეიძლებოდა ყოფილიყო. ხოლო როგორ უყურებდა ცეზარი რომის თავისუფალი მოსახლეობის დაბალი ფენების ბრძოლას მევახშე-კრედიტორების წინააღმდეგ და ვალეების კასაციის პრობლემას? ძველი პოპულარული ისტორიკოსი კასიუს დიო (155 — 235) ამ კითხვაზე ასე გვიპასუხებს (XLII, 50): „ცეზარს არ გაუტარებია ვალეების კასაცია, როგორც ეს პლებსს სურდაო. იმპერატორების ეპოქის მწერალი სვეტონიუსიც (75 — 160) გვარწმუნებს (Jul., 42), რომ ცეზარმა ვერ გაამართლა მისგან მოსალოდნელი იმედი ვალეების გაუქმებისაო. თვითონ ცეზარი კი ერთ ადგილას ამბობს (B. C. III, 20). „რა თავხედობაა და რა უტიფრობა თავს მოვალედ ცნობდე და ამავე დროს ცდილობდე, შეინარჩუნო შენი ქონება ხელშეუხებელიო!“ მაგრამ როგორც შორს არ უნდა ყოფილიყო ცეზარი ვალეების კასაციისაგან, მას მაინც არ შეეძლო გვერდი აეხვია სავალ საკითხის მოწესრიგებისათვის. ამიტომ რომში

დაბრუნების შემდეგ მან უკმაყოფილება არ გამოთქვა ანტონიუსის მიმართ, მის მიერ დოლაბელას წინააღმდეგ მიღებული ზომების გამო, მაგრამ არც დოლაბელა გააძევა იტალიიდან და, თუ კასიუს დიოს დავუჯერებთ (XLII, 30), მას მფარველობასაც კი უწევდა.

მეორე მხრივ, მან აღადგინა მოვალეთა ქონების ომამდელი ღირებულების მიხედვით შეფასების წესები და აღადგინა მოვალეების მიერ გადახდილი პროცენტები ვალის ანგარიშში ჩაერიცხათ. არ დავიწყებია ცეზარს ქალაქის ღარიბი მოსახლეობის ის ნაწილიც, რომელიც მდიდრების მრავალსართულიან სახლებში ქირით ბინადრობდა. სვეტონიუსის გადმოცემით (Jul., 38), ცეზარმა ერთი წლით გაათავისუფლა ბინის ქირის დავალიანებისაგან ის მცხოვრებლები, ვინც რომში ბინის ქირას წლიურად 2 ათას სესტერცამდე და იტალიის ქალაქებში 500 სესტერცამდე იხდიდა. იგივე სვეტონიუსი გვარწმუნებს (Jul., 42), რომ ცეზარმა იმ მიზნით, რომ ღარიბ მოქალაქეთათვის სამუშაოს შოვნა გაეადვილებინა, დაავალა მესაქონლეებს, რათა თითოეულ მათგანს მწყემსებად აეყვანათ ისინი ერთ მესამედზე არანაკლები რაოდენობით. საერთოდ ცეზარი მოხერხებულად უქმნიდა რომის ღარიბ მოსახლეობას ილუზიას, რომ იგი მათი ერთგული დამცველია. თუმცა ამ მიმართულებით მის საქმიანობას ბევრისათვის ოდნავ შესამჩნევი ორმაგობა ახასიათებდა: ერთი მხრივ, იგი ცდილობდა ღარიბთათვის სასურსათო და ფულად დარიგებათა რაციონის გადიდებას, ხოლო, მეორე მხრივ, მანვე შეამცირა 320 ათასიდან 150 ათასამდე იმ მოქალაქეთა რიცხვი, როლებიც ყოველთვიურად იღებდნენ უფასო პურს (Suet., Jul., 41, Cass. Dio, XLIII, 21). ამასთან ცეზარი ხალხს დემოკრატიზმის დამცველად და პოპულარების პარტიის ლიდერად ევლინებოდა, თუმცა მმართველობის უკანასკნელ წლებში არ მოერიდა, კვლავ აეკრძალა ის კვარტალური კოლეგიები, რომლებიც დემოკრატიზმის ბურჯს წარმოადგენდნენ.

რომში ყოფნის დროს ცეზარმა ლეგიონების მნიშვნელოვანი ამბოხება განიცადა. მისი საკმაოდ ვრცელი აღწერილობა დაგვიტოვა აპიანემ (B. C. II, 92 — 94). ეს ლეგიონები კამპანიაში იყვნენ დაბანაკებული აფრიკაში გასალაშქრებლად. მოედანზე თავმოყრილი ჯარისკაცები ყვირილით მოითხოვდნენ დაპირებული ჯილდოების დაუყოვნებლივ დარიგებასა და სახლებში გაშვებას. მათს უმრავლესობას ცეზარის ძველი მოლაშქრენი შეადგენდნენ, რომელნიც გულგატეხილნი იყვნენ დაპირებათა შეუსრულებლობით და ფრიად მღელვარედ გამოხატავდნენ თავიანთ უკმაყოფი-

ლებას. ისინი რომისაკენ დაიძრნენ და გზაზე ორი სენატორიც კი მოჰკლეს, რომლებიც მათ დასამშვიდებლად იყვნენ გამოგზავნილი. ხოლო როცა მათთან მოვიდა ცეზარის მიერ მივლინებული ისტორიკოსი სალუსტიუს კრისპუსი, გააფთრებულმა ჯარისკაცებმა ისიც კინალამ მოჰკლეს. მხოლოდ მაშინ, როცა მათ წრეში მოულოდნელად გაჩნდა თვითონ ცეზარი და ჩვეული სიმშვიდით, თავდაჭერით და თავისებური მჭევრმეტყველური სიტყვით მიმართა ამბოხებულ მეომრებს, ისინი დამშვიდდნენ და წესრიგი აღვილად იქნა აღდგენილი.

როცა ცეზარმა რომში მოაწესრიგა საქმეები, ექვსი ლეგიონით აფრიკაში გაილაშქრა. აფრიკაში ამ დროს თავმოყრილი იყო პომპეუსელების მთავარი ძალები, რომელთაც ცეზარის დაუძინებელი მტრები — ლუციუს სციპიონი და პორციუს კატონი მეთაურობდნენ. აქვე იყვნენ პომპეუსის სიმამრი, ცეცილიუს მეტელუსი, ცეზარის ყოფილი ლეგატები ესპანეთში — პეტრეუსი და აფრანიუსი, აგრეთვე ცეზარის ყოფილი ლეგატი ლაბიენი, რომელმაც მას უღალატა სამოქალაქო ომის დასაწყისშივე, პომპეუსის შვილები გნეიუს უმცროსი და სექსტუსი და მრავალი სხვა. მოძრაობის იდეოლოგი იყო პორციუს კატონ უმცროსი, ხოლო მოკავშირე და დამხმარე ნუმიდიის მეფე იუბა. პომპეუსელებს აქ ცალკე ახალი სენატიც კი შეუქმნიათ სამასი წევრისაგან, რომელიც ქალაქ უტიკაში იკრიბებოდა. აფრიკაში პომპეუსელების განკარგულებაში იყო მნიშვნელოვანი ფლოტი, საკმაოდ დიდი არმია და ფართო სამხედრო მარაგი.

პირველი შეტაკება ცეზარისა პომპეუსის ჯარებთან კინალამ საბედისწერო დამარცხებით დამთავრდა. ამ შეტაკებას აპიანე ასე აგვიწერს (B. C. II, 95): ცეზარს დაუპირისპირდნენ სციპიონის თანაშემწეები, ლაბიენი და პეტრეუსი და მასზე დიდი გამარჯვება მოიპოვეს, გააქციეს მისი ჯარი და სდევნიდნენ მას სიამაყით და ათვალწუნებით, სანამ დაჭრილმა ცხენმა ლაბიენი არ გადმოაგდო; პეტრეუსმა კი იმ მოსაზრებით, რომ „ნუ წავართმევთ ჩვენს მხედართმთავარს სციპიონს გამარჯვებას“, დაწყებული შეტევა აღარ განაგრძო. მან ცეზარს საშუალება მისცა, სრულ წესრიგში მოეყვანა თავისი ჯარები და შეემზადებინა მეომრები სპილოებთან მათთვის უჩვეულო ბრძოლისათვის. ამავე დროს მან ნუმიდიის მეფის იუბას წინააღმდეგ გამოიყენა მავრეტანიის მეფე ბოკხუსი, რომელმაც დაიკავა იუბას რეზიდენცია ცირტა, რამაც აიძულა იუბა სასწრაფოდ გაბრუნებულიყო და სციპიონს მხოლოდ 30 სპილო დაუტოვა. ცეზარის მეომრებს კვლავ დაუბრუნდათ საომარი სიმბნევე

და გაბედულება. 46 წლის აგვისტოში თაპსუსთან ცეზარის ქვეითი ჯარი თავს დაესხა პომპეუსელებს, როცა ისინი ბანაკს იგებდნენ. სატყორცნი ჭურვებით შეშინებული მტრის სპილოები შეკრთნენ და თავისიანებსვე დაერივნენ. წარმოიქმნა დიდი განგაში. პომპეუსელებმა იარაღი დაჰყარეს და მხოლოდ შებრალებას ითხოვდნენ. მაგრამ ცეზარის გააფთრებული მეომრები არავის ზოგავდნენ და განუკითხავად სპობდნენ.

ამავე დროს ცეზარის მეორე არმიამ გაანადგურა იუბა და დაეპატრონა ნუმიდიას. იუბამ თავი მოიკლა. ასევე მოიქცა პომპეუსელთა მეთაურების უმრავლესობა. კატონ უმცროსმა, რომელიც ვერ შეურიგდა ცეზარის გამარჯვებასა და რესპუბლიკის დამხობას, უტიკაში თავის მოკვლით დაამთავრა სიცოცხლე. ამიტომ მას შერჩა ისტორიაში „კატონ უტიკელის“ მეტსახელი. მთელი უტიკელი სენატის წევრები ტყვედ ჩაუვარდა ცეზარს და მისი ბრძანებით სიკვდილით იქნენ დასჯილი. მხოლოდ ლაბიენმა და პომპეუსის ვაჟებმა — გნეიუსმა და სექსტუსმა ესპანეთში გაქცევით უშველეს თავს. ნუმიდია რომის პროვინციად გამოაცხადეს და მას „ახალი აფრიკა“ (Africa Nova) უწოდეს, ხოლო მისი მმართველობა სალუსტიუს კრისპუსს ჩააბარეს. ძველი რომის ცნობილი ისტორიკოსი სალუსტიუს კრისპუსი (86 — 35) მტერი იყო პომპეუსის და მისი პარტიისა. 50 წელს იგი გამოაძევეს სენატიდან, მაგრამ ცეზარმა აღადგინა იგი თავის წოდებაში და საპასუხისმგებლო დავალებებს აკისრებდა. ამ ომში იგი პროპრეტორის რწმუნებულებით იყო აღჭურვილი და ახლა პროვინცია „ახალი აფრიკის“ მმართველად დაინიშნა პროკონსულის უფლებებით.

ცეზარის ეს ომი აფრიკაში „აფრიკის ომის“ (Bellum Africanum) სახელითაა ცნობილი.

46 წლის ივლისში ცეზარი რომში დაბრუნდა და ზედიზედ ოთხი ტრიუმფი გადაიხადა: გალებზე, ეგვიპტეზე, თარნაკზე და ნუმიდიაზე. „ამ ტრიუმფებშიო, ამბობს აპიანე (B. C. II, 102), ფულად იყო 65 ათასი ტალანტი და 2822 ოქროს გვირგვინიო“. უხვად დაუჯილდოებია ცეზარს თავისი ჯარისკაცები: თითოეული მათგანისათვის მიუცია 5 ათასი ატიკური დრახმა, ცენტურიონებისათვის — ორჯერ მეტი, ხოლო ტრიბუნისა და ცხენოსანი ჯარის უფროსისათვის — ცენტურიონებზე კიდევ ორჯერ მეტი. ამას გარდა დაუსაჩუქრებია პლებეები და მოუწყვია საერთო ასპარეზობა.

მაგრამ ცეზარის გამარჯვება მოპირდაპირეებზე სრული არ იქნებოდა, თუ ის ბოლოს არ მოუღებდა ესპანეთში პომპეუსელების ბატონობას. ესპანეთში ამ დროს ცეზარის წინააღმდეგ დიდ

მზადებაში იყვნენ გნეიუს და სექსტუს პომპეუსები. აფრიკაში დამარცხების შემდეგ მათ დაიკავეს ბალეარის კუნძულები და შემდეგ გადავიდნენ ესპანეთის ხმელეთზე. მათ მიემხრო აფრიკის ჯარების გადარჩენილი ნაწილი, შორეული ესპანეთის მმართველი მათ განდევნეს და ისე მჭიდროდ დაუკავშირდნენ ლუზიტანებსა და კელტიბერებს, რომ მათგან ძლიერი ადგილობრივი არმია შეჰქმნეს. აპიანე მოგვითხრობს (B. C. II, 103): „უფრო მეტად მამაცები კი, რომელთაც მოახერხეს აფრიკიდან გამოქცევა, შეერთდნენ ესპანეთში. ერთი ჯარი, ამგვარად, იმათგან შედგებოდა, რომლებიც მეთაურებთან ერთად მოვიდნენ აფრიკიდან და ფარსალოსიდან, ხოლო მეორე—თვითონ იბერებისა და კელტიბერებისაგან, ღონიერი და მუდამ საომრად გამზადებული ხალხისაგან. აგრეთვე მრავალრიცხოვანი მონები იბრძოდნენ პომპეუსის მხარეზე. ოთხი წელი მიმდინარეობდა ამ ჯარის გაწვრთნა და ის მზად იყო თავგანწირული ბრძოლისათვის“.

ვინაიდან ცეზარის ლეგატები ვერას გახდნენ პომპეუსელებთან ბრძოლაში, ამიტომ 46 წლის ბოლოს თვითონ ცეზარი გაემგზავრა ესპანეთში საუკეთესო ჯარებით და 27 დღე მოუწია იქ მისვლას. 45 წლის მარტში მუნდასთან (კორდუბთან) მან ფრიად მძიმე ბრძოლა გადაიტანა და მისმა 8 ლეგიონმა დაამარცხა მოპირდაპირის 13 ლეგიონი. პლუტარქეს გადმოცემით (Caes., 56), „ბრძოლის შემდეგ თავის კარავში დაბრუნებულმა ცეზარმა მეგობრებს უთხრა: „მე ხშირად შემხვედრია ბრძოლა გამარჯვებისათვის, დღეს კი ჩემი საკუთარი სიცოცხლის შენარჩუნებისათვის ვიბრძოდი“. ამდენად ძნელი ყოფილა ბრძოლა მუნდასთან. „რაც შეეხება პომპეუსის შვილებსო, განაგრძობს პლუტარქე, იმათგან უმცროსი ვაჟი (სექსტუსი) გაიქცა, ხოლო უფროსის (გნეიუსის) თავი რამდენიმე დღის შემდეგ დიდუფსმა ცეზარს მიაართვა“. სექსტუს პომპეუსის გარდა, რომელმაც ჩრდილოეთ ესპანეთში გაქცევით უშველა თავს, პომპეუსელების ყველა მეთაური დაიღუპა.

45 წლის სექტემბერში ძლევამოსილი ცეზარი რომს დაბრუნდა და ზეიმით გადაიხადა მეხუთე ტრიუმფი. მის დაბრუნებას აპიანე ასე აგვიწერს (B. C. II, 106): „ცეზარმა, დაამთავრა რა საფსებით ეს სამოქალაქო ომები, რომს მიაშურა და ყველას ისეთი შიში და თავისადმი დიდება შთაუწერა, რომელიც არავის არასოდეს ჰქონებიაო“. თუ რა აუარებელი ადამიანი უმსხვერპლია პომპეუსსა და ცეზარს შორის ამტყდარ სამოქალაქო ომს, ამას გვაცნობს იგივე აპიანე, როცა აღნიშნავს (B. C. II, 102): „გატარებულ იქნა ამ დროს მოსახლეობის აღწერა და აღმოჩნდა, რომ

მისი რაოდენობა ომამდელი რაოდენობის ნახევარს შეადგენდა. ამდენად დაზარალდა რომი შინაომისაგანო“.

ასე დამთავრდა ეს დიდი სამოქალაქო ომი, რომელმაც მრავალი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა და რომლის პროცესში ძველი რესპუბლიკური წყობილების სრული შერყევა გამოვლინდა. ბრძოლას ერთპიროვნული ხელისუფლებისათვის ართულებდა აჯანყებები იტალიასა და პროვინციებში და მღელვარება ჯარებში, დიდად მწვაავდებოდა სოციალური ბრძოლა, ღრმავდებოდა სამეურნეო დაქვეითება და მორიგ საკითხად ისმებოდა სამხედრო დიქტატურის დადგენა²⁰. მაგრამ მას შემდეგაც კი, როცა ცეზარმა ასეთი დიქტატურა სინამდვილედ აქცია, რესპუბლიკურ ოპოზიციას ფარხმალი არ დაუყრია, საკმაოდ ხანგრძლივად განაგრძობდა ბრძოლას და ტერორისტულ აქტებსაც არ ერიდებოდა, ვიდრე მონარქისტულმა ტენდენციებმა გამარჯვება არ მოიპოვეს.

კონსტიტუციური ნებართვის დათმობა

1. თავისი დიქტატორი: კონსტიტუციის შემოღება და თავისი მოქმედება

მუნდასთან გამარჯვების შემდეგ ცეზარი რომის სახელმწიფოს ერთპიროვნული მმართველი გახდა. არც ერთ მის წინამორბედს ისე ღრმად არ დაუარღვევია რომის რესპუბლიკური ტრადიციები, როგორც ცეზარს, რომლის მთავარ მიზანს რომის მონარქიად გარდაქმნა წარმოადგენდა.

ჯერ კიდევ 49 წელს, როცა ცეზარი ესპანეთიდან რომს დაბრუნდა, მიენიჭა მას დიქტატორის ხელისუფლება. მაგრამ მაშინ ეს თანამდებობა მან მხოლოდ 11 დღე შეინარჩუნა, 48 წლის კონსულად არჩევის შემდეგ მასზე უარი განაცხადა და პომპეუსთან საბრძოლველად გაემგზავრა. ამის შემდეგ ის ორჯერ იყო დიქტატორად არჩეული: 48 წელს, ვადის დაუდგენლად, და 46 წელს ათი წლის ვადით, ხოლო 44 წელს, სიკვდილის წინ, რომის სენატის დადგენილებით მას უკვე მუდმივი დიქტატურა (*dictatura perpetua*) მიეკუთვნა.

ვიდრე ამ თემაზე საუბარს გავაგრძელებდეთ, საჭიროდ მიმაჩნია, გავითვალისწინოთ, თუ რა ხასიათისა იყო ცეზარის დიქტატურა და რა საფუძვლებს ემყარებოდა. ამ საკითხის გარშემო ჩვენი დროის ისტორიოგრაფიაში უფრო ის შეხედულებაა გაბატონებული, თითქმის ცეზარი იმავე საფუძვლებს ემყარებოდა, როგორცაც სულა. გავეცნოთ ზოგიერთ ასეთ მოსაზრებას. ნ. მაშკინის თქმით, „როგორც სულას დროს, დიქტატურა ტარდებოდა არა

ტრადიციული მნიშვნელობით, „არამედ“ აკანონებდა ერთპიროვნულ მონარქიულ ხელისუფლებას¹. ს. კოვალიოვის აზრით, თავისი ხელისუფლების იურიდიულ დასაბუთებაში ცეზარი „სულას კვალს ზისდევდა“².

უფრო ვრცლად მსგავს აზრს გამოთქვამს თ. მომზენი. ეს დიქტატურა, ამბობს იგი, არ იყო ძველებური კონსტიტუციის დიქტატურა, არამედ სულას ტიპით დადგენილი უმაღლესი ექსტრა-ორდინალური თანამდებობა, რომელიც მხოლოდ სახელით ემსგავსებოდა ძველ დიქტატურას და მის რწმუნებულობას განსაზღვრავდა არა კონსტიტუციური განაწესი, არამედ სახალხო კრების დადგენილება, „რომელმაც ხელისუფლების მატარებელს ეძლეოდა სპეციალური დავალება, შეედგინა კანონების პროექტები და გარდაექმნა სახელმწიფოებრივი წყობილება და ამისათვის მას ენიჭებოდა იურიდიულად ც-შეუზღუდავი უფლებამოსილება, რომელიც აუქმებდა ხელისუფლების რესპუბლიკურ დანაწილებას“³. ამ ოციოდე წლის წინათ მკვლევარმა უ. ვილკენმა გამოაქვეყნა სპეციალური ნარკვევი⁴, რომელშიც დამარწმუნებლად გაარკვია ცეზარის დიქტატურის საფუძვლების განსხვავება სულას დიქტატურისაგან. ამ მხრივ პირველ რიგში ის უნდა აღინიშნოს, რომ ცეზარის 49 წლის დიქტატურა, რომელსაც მომზენი „ეფემერულს“ უწოდებს, სავსებით დროებითი ხასიათისა იყო და სჭირდებოდა მას უმთავრესად მისთვის სასურველი პირების კონსულებად არჩევის გასატარებლად. ამიტომ ცეზარის ამ დროებით დიქტატურას მხოლოდ განსაზღვრული ღონისძიების გატარება ჰქონდა მიზნად. რატომ უნდა, განსხვავებული მოცულობისა და შინაარსის იყო ცეზარის მუდმივი დიქტატურა და ამ მხრივ იგი, რასაკვირველია, სულას უბრალო გამგრძელებლად ვერ ჩაითვლება. იგივე მომზენი გვარწმუნებს: „დაკვირვებული მეთვალყურისათვის საჭირო არ არის იმის მტკიცება, რომ ცეზარს მხედველობაში ჰქონდა, დაემყარებინა სახელმწიფოში უმაღლესი ხელისუფლება არა მხოლოდ რამდენიმე წლით ან როგორც პერსონალური თანამდებობა განსაზღვრული ვადით, სულას მსგავსად, არამედ როგორც ძირითადი და მუდმივი ორგანო“⁵.

დიქტატურის გარდა ცეზარის ხელში გადადის უმნიშვნელოვანესი მაგისტრატურების შეთავსება და მასვე მიაერთმევენ მთელ რიგ საპატიო ტიტულებს. ხუთი წლით სენატმა მას მიანიჭა უფლება, ერთდროულად დაეკავებინა კონსულის თანამდებობა; 48 წელს მიაკუთვნეს ტრიბუნის ხელისუფლება (*tribunicia potestas*) სიკვდილამდე, რაც მის პიროვნებას შეუხებელს ხდიდა, თუმცა ჩვეულებ-

რევ სახალხო ტრიბუნების არჩევნებიც გრძელდებოდა; 46 წელს მასვე დაეკისრა ზნეჩვეულების პრეფექტურა (*praefectura morum*), რომელიც მას არსებითად ცენზორის უფლებებს ანიჭებდა: ცენზორს აგრეთვე უწოდეს „სამშობლოს მამა“ (*parens patriae*) და ეს ტიტული მას ხალხის თვალში საღვთო შარავანდედით მოსავდა; ჩვენ ვიცით, რომ 63 წლიდან ცენზორი უმაღლესი პონტიფექსი (*pontifex maximus*) იყო და, მაშასადამე, სარწმუნოებრივი ორგანიზაციის მეთაურად ითვლებოდა; მასვე ეკუთვნოდა ტრიუმფატორის ტანსაცმლის მუდმივი ტარების უფლება და ყოველივე ეს მის ხელისუფლებას სარწმუნოებრივ ელფერს აძლევდა.

მაგრამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ცენზორის ხელისუფლების გათვალისწინების საქმეში მისთვის იმპერატორის ტიტულის მინიჭებას. ცნობილია, რომ რესპუბლიკის პერიოდში ძლევამოსილ სარდალს მეომრები ჩვეულებრივად იმპერატორად აცხადებდნენ და თავდაპირველად ის ამ ტიტულს გამარჯვებიდან რომში ტრიუმფის გადახდამდე ინარჩუნებდა. წინათ ნხოლოდ სულამ შეინახა ეს ტიტული სიკვდილამდე. თავისთავად იბადება კითხვა, თუ როგორი მნიშვნელობით და შინაარსით უნდა გავიგოთ ცენზორისადმი მიკუთვნებული ტიტული იმპერატორისა? არსებობს მოსაზრება, რომ ცენზორს მიეცა უფლება საკუთარი სახელისათვის მიემატებინა წოდება „იმპერატორი“, „რაც ხაზს უსვამდა მის სიცოცხლეულ კავშირს ჯართან“ (*Всемирная история, II, გვ. 386*). ამ საკითხზე უფრო გრძელ დასკვნას გვაძლევს ნ. მაშკინი, რომელსაც ამ შემთხვევაში უფრო მისაღებად მიაჩნია ტერმინი „*imperator*“ *praenomen*’-ის (წინასახელის) სახით წარმოგვიდგინოს. „არ არსებობს, ჩვენი აზრით, ამბობს იგი, საფუძველი, რომ ამ „სახელ-ტიტულში“ დავინახოთ მითითება უმაღლეს ხელისუფლებაზე, იმაზე, რომ ცენზორი მატარებელი იყო *imperium maius*’ისა, რომ საპატიო ტიტული „*imperator*“ გადაიქცა ტერმინად, რომელიც კომპეტენციის სფეროზე მიგვიითითებს“⁶.

მაგრამ ასეთი მოსაზრება ეწინააღმდეგება სვეტონიუსისა და კასიუს დიოს მიერ შემონახულ ცნობებს, რომლებზეც მითითებებს არაერთხელ ვხვდებით თანაქედროვე ისტორიოგრაფიაში. სვეტონიუსის გადმოცემით (*Jul., 77*), ცენზორი ამტკიცებდა თურმე: „რესპუბლიკა არაფერია, მიოლოდ უმინაარსო სიტყვაა, უსხეულო და ბრწყინვალეებას მოკლებული. სულა პოლიტიკაში ბაღლი იყო, რაკი ნებაყოფლობით მოიხსნა თავიდან დიქტატურაო“ (*nihil esse rem publicam, appellationem modo sine corpore et specie. Sullam nescire litteras, qui dictaturam deposuerit*). კასიუს დიო კი გვარწმუნებს (*LIII, 17*), რომ რომის ძბრძანებლები საერთოდ

იმპერატორის წოდებას იღებდნენ მეფისა და დიქტატორის ტიტულებისაგან განსასხვავებლად, იმ მიზნით, რომ მიეთითებინათ თავიანთი ხელისუფლების სისრულეზეო.

მკვლევარი მომზენიც, ერთი მხრივ, იმპერატორის ახალ ხელისუფლებას სახელმწიფოებრივი სამართლის თვალსაზრისით იმ უფლებრივ მდგომარეობას აღარებს, რომელიც პროკონსულებსა და კონსულებს ქალაქის ფარგლები გარეშე ენიჭებოდათ, ხოლო, მეორე მხრივ, მას ასეთ უფლებამოსილებაზე მაღლა აყენებს იმით, „რომ ის არ იყო შეზღუდული არც დროით, არც ადგილით, იყო სიცოცხლეული და ამასთან თვით ქალაქზეც ვრცელდებოდა... ერთი სიტყვით, იმპერატორის ეს ახალი ხელისუფლება სხვა არა იყო რა, თუ არა უძველესი ეპოქის აღდგენილი სამეფო ხელისუფლება“⁷.

ჩვენის აზრით, ცეზარის მიერ მიღებული იმპერატორის წოდება არსებითად არა მარტო პრენომენსა და საპატიო ტიტულს წარმოადგენდა, არამედ უმაღლეს ხელისუფლებაზე მითითებას. ამ მხრივ მისაღებად უფრო ს. კოვალიოვის მსჯელობა უნდა მივიჩნიოთ. მართალია, მისი აზრითაც იმპერატორის ტიტული ცეზარის სახელის შემადგენელი ნაწილი, მისი პრენომენი გახდა, მაგრამ ამასთან ერთად იგი საფუძვლიანად შენიშნავს: „ხოლო ეს იყო არა მარტო სახელი: თვითონ ცეზარმაც, თანამედროვეთაც და შთამომავლობამაც იწყეს ტერმინში „იმპერატორ“ უმაღლესი, კერძოდ, სამხედრო ხელისუფლების მატარებლის ცნების ჩართვა. როგორც იმპერატორი, ცეზარი „იმპერიუმის“ მატარებელი გახდა. ასეთი მნიშვნელობით გადავიდა ეს ტერმინი მის მოადგილეებზე“⁸.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ცეზარის მონეტებზე, განსაკუთრებით უფრო გვიანდელ დროს, დიქტატურის წოდების გვერდით უმეტესად იმპერატორის ტიტული გვხვდება და ზოგიერთ მის კანონშიც იგი იმპერატორის სააელწოდებითაა მოხსენებული. ცნობილია, რომ 44 წელს სენატის დადგენილებით, მონეტებზე ცეზარის გამოსახულების ამოჭრა იწყეს. ეს პირველი შემთხვევა იყო რომის ისტორიაში, როცა მმართველს მის სიცოცხლეშივე გამოსახვდნენ მონეტებზე. ასეთი მონეტების საკმაო რიცხვმა მოაღწია ჩვენამდე. ზოგიერთ მათგანზე ვხედავთ ცეზარის თავს დაფნის გვირგვინით შემკულს, ხოლო მონეტის რევერსზე წარმოდგენილია ქალღმერთი ვენერა, რომელიც კვერთხს ეყრდნობა და მარჯვენა ხელში გაძარჯვება უკავია. ამასთან დაკავშირებით უნდა მოვიგონოთ სვეტონიუსის ცნობა მამიდისადმი მიმართული ცეზარის სიტყვის შესახებ (Jul., 61, რომ დედის მხრივ იგი მამიდამისის იულიას საგვარეულო მეფეებისაგან შთამომავლობს, ხოლო მამის

მხრივ უკვდავ ღმერთებს უკავშირდება; ამასთან იულიუსების საგვარეულო, რომელსაც მამიდამისი ეკუთვნოდა, ვენერასაგან მომდინარეობს. აქედან გასაგებია, თუ რატომ არის გამოსახული მონეტაზე ცეზართან ერთად ვენერაც. მართალია, თვითონ ცეზარმა არ დაგვიტოვა მსჯელობა თავისი ხელისუფლების სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით გამართლების შესახებ, მაგრამ უდავოა, რომ თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად იგი მოხერხებულად სარგებლობდა იულიუსების საგვარეულოს „ღვთაებრივი წარმოშობით“. კასიუს დიოს თქმით (XLIV, 4), ამ მიმართულებით საქმე იქამდე მისულა, რომ ცეზარს თურმე პირდაპირ იუპიტერ იულიუსს უწოდებდნენ და მისთვის და შეწყალების ქალღმერთისათვის ცალკე ტაძრები აუგიათ. საერთოდ ჯერ კიდევ სიცოცხლეში იულიუს ცეზარი გაღმერთებულად ითვლებოდა.

საყურადღებოა აგრეთვე იმ დროის ისეთი მონეტები, რომლებზეც დედამიწის სფეროს გამოსახულება გვხვდება. ეს გამოსახულება მსოფლიო ბატონობის სიმბოლიკას უნდა წარმოადგენდეს და ამ მხრივ შემთხვევითი არ იყო, რომ ცეზარი თავის იდეალად ალექსანდრე მაკედონელს სთვლიდა. არც ის უნდა ყოფილიყო შემთხვევითი, რომ ცეზარის მოკვლის წინ რომში გაჩნდა კლეოპატრა და მისი ქანდაკება ვენერა მშობლის ტაძარში აღმართეს. ამასთან ერთად უნდა გვახსოვდეს, რომ ძველი დროიდან კაპიტოლიუმზე იმ მეფეების 7 ქანდაკება იდგა, რომელთაც ისტორიული ტრადიცია იხსენიებდა; ცეზარმა განკარგულება გასცა, იქვე მათ გვერდით აღემართათ მისი საკუთარი მერვე ქანდაკება. ცეზარისადმი მოწიწებისა და მოკრძალების გარეგანი ნიშნები ფართოდ ვლინდებოდა იმდროინდელ რომში. ამავე დროს ძველი წყაროები მოგვითხრობენ, თუ რა უპატივცემობით შეხვდა ცეზარი სენატის წევრებს, როცა ისინი მასთან მივიდნენ მუდმივი დიქტატურისა და სხვა პატივის მინიჭების მისალოცავად (Suet., Jul., 78, App., B. C., II, 107, Nic. Dam., II). აპიანე ამ ამბავს ასე გადმოგვცემს: სენატმა კონსულების მეთაურობით, — ამასთან თითოეული მიდიოდა მისთვის შესაფერი თანმიმდევრობით, — „მიართვა მას დადგენილება ზემოაღნიშნულ პატივთა შესახებ. იგი მათ მიესალმა, ხოლო არ წამოდგა არც მაშინ, როცა ისინი მას მიუახლოვდნენ, არც მაშინ, როცა მის ახლოს იდგნენ; ამით მან ახალი საბაბი მისცა იმათ, ვინც ბრალს იმაში სდებდა, რომ განზრახვა აქვს მეფე გახდესო. ცეზარმა მიიღო ყველა შეთავაზებული ტიტული, გარდა ათწლიანი კონსულობისა და უახლოესი წლის კონსულებად

დანიშნა თავისი თავი და ანტონიუსი, ცხენოსანი ჯარის უფროსი, ხოლო მის ადგილას—ლეპიდუსი“.

იგივე ავტორი გადმოგვცემს ცეზარის მეფედ გამოცხადების რამდენიმე ცდას. მაგრამ მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა შემთხვევა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 44 წლის 15 თებერვალს. ამ დღეს, მოგვითხრობს აპიანე (B. C. II, 109), ცეზარი იჯდა ფორუმზე ოქროს სავარძელში და ლუპერკალიებს* უცქეროდა; მასთან მიიღბინა ანტონიუსმა და მისი თავი სამეფო გვირგვინით შეამკო, მაყურებლების ნაწილი ამას ტაშისკვრით შეხვდა, უმრავლესობამ კი დაიკვნესა. მაშინ ცეზარმა გადმოიგდო დიადემა. ანტონიუსმა კვლავ დაადგა, ცეზარმა კვლავ გადმოიგდო. როცა ხალხმა შეამჩნია, რომ ცეზარი მტკიცე უარზე იდგა, მხიარული ყვირილი ასტეხა და ცეზარის მოქმედებას იწონებდაო. სვეტონიუსის თქმით (Jul., 79), ცეზარმა არამც თუ უკუაგდო სამეფო გვირგვინი, არამედ ბრძანა წაეღოთ ის კაპიტოლიუმზე იუპიტერის ტაძარში. აპიანეს და სვეტონიუსის მსგავს ცნობებს გვაწვდის პლუტარქეც (Caes., 61): ოქროს სავარძელში მჯდომარე ცეზარს ანტონიუსმა დაფნის გვირგვინით მოკაზმული სამეფო დიადემა გაუწოდა; „ამაზე კანტი-კუნტად და ისიც წინასწარ მომზადებული ტაშისცემა გაისმა. ცეზარმა გვირგვინი აირიდა; ახლა კი მთელმა ხალხმა დასცხო ტაში. მერე ისევ მიართვა ანტონიუსმა ცეზარს გვირგვინი; ტაში ისევ რამდენიმე კაცმა დაუკრა; ხოლო როცა ცეზარმა კვლავ აირიდა დიადემა, ტაშისცემა კვლავ მთელმა ხალხმა ასტეხა... ცეზარმა ბრძანა გვირგვინი კაპიტოლიუმში წაეღოთ“.

განსხვავებულ ცნობას გვაწვდის ნიკოლოზ დამასკელი (XXI); იგი გვარწმუნებს: როცა ანტონიუსმა ცეზარს მეორედ დაადგა დიადემა, ხალხი თავის ენაზე (ე. ი. ლათინურზე) ყვიროდა: „გაუმარჯოს მეფესო!“ მაგრამ როცა ცეზარს კვლავ არ მიუღია დიადემა და უბრძანებია ის კაპიტოლიუმზე იუპიტერის ტაძარში წაეღოთ, ხალხი ახლაც ტაშს უკრავდაო⁸⁰. ადვილად დასაშვებია, რომ ღმსწრეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მართლაც ესალმებოდა ცეზარს როგორც მეფეს, რასაც არც აპიანე უარყოფს.

ამრიგად, ცეზარმა თითქოს უკუაგდო სამეფო გვირგვინი, მაგრამ, როგორც ძველი წყაროები შეთანხმებულად მოგვითხრობენ (App., B. C. II, 110, Plut., Caes., 60, Suet., Jul., 79, Cass.

* *Lupercalia*—ძველრომაული დღესასწაული ღმერთის ფავნის (*Lupercus*) პატივსაცემად, რომელიც ტყეების მფარველად და ჯოგების მცველად ითვლებოდა.

Dio, XLIV, 15), როცა ცეზარს პართელებზე გალაშქრება განუზრახავს, კვლავ გავრცელებულა ხმები, რომ სიბილას* წიგნების წინასწარმეტყველებით პართელების დამარცხებას რომაელები მხოლოდ მაშინ შესძლებენ, თუ მათ წინააღმდეგ წინამძღოლად მეფე ეყოლებათო. ამიტომ ზოგიერთი კვლავ მოითხოვდა ცეზარის მეფედ გამოცხადებასო.

მაგრამ, ვიდრე ცეზარის თავგადასავალზე საუბარს გავაგრძელებდეთ, საჭიროა ზოგადად მაინც გავეცნოთ მის მოღვაწეობასა და საქმიანობას რომის ერთპიროვნულ მბრძანებლად ყოფნის დროს.

ცეზარი მრავალი წლის განმავლობაში პოპულარების ბელადად გამოდიოდა და მათი დახმარებით მიაღწია უმაღლეს ხელისუფლებას. მერე გაამართლა თუ არა მან პლებისის იმედები, განსაკუთრებით ვალების კასაციის საქმეში? უკვე იყო ნათქვამი, რომ ცეზარის ბატონობის დროსაც რომის საზოგადოებრივი ცხოვრების ფრიალ მტკივნეულ საგანს ვალების საკითხის მოწესრიგება წარმოადგენდა. ნათქვამი იყო, რომ ცეზარმა ამ მხრივ ვერ გაამართლა მასზე დამყარებული იმედი და იმით დაკმაყოფილდა, რომ სვეტონიუსის თქმით (Jul., 42), ძალაში დატოვა ის წესი, რომლის თანახმად მოვალის ქონება ფასდებოდა სამოქალაქო ომამდე არსებული ღირებულების მიხედვით და ასეთი შეფარდებით აკმაყოფილებდა ის კრედიტორებს; ამის გარდა ვალის ანგარიშში უნდა ჩაერიცხათ კრედიტორებისათვის გადახდილი პროცენტები. ამით, სვეტონიუსის აზრით, კრედიტორები დაახლოებით ერთი მეოთხედით დაზარალდნენ. არ დავიწყებია ცეზარს ღარიბების მიერ ბინის ქირის გადახდის საკითხიც, მაგრამ აქაც, როგორც ვიცით, მან კომპრომისული ღონისძიება გაატარა (Suet., Jul., 38): აპატია ბინის ქირის ერთი წლის დავალიანება იმ ღარიბებს, რომლებიც რომში წლიურად 2 ათას სესტერცზე, ხოლო იტალიის ქსლაქებში 500 სესტერცზე ნაკლებ ქირას იხდიდნენ. სოფლის ღარიბი მოსახლეობის ინტერესების დაცვის თვალსაზრისით, საყურადღებოა ცეზარის ღონისძიება, რომლის მიხედვით მან მესაქონლეებს დაავალა, რათა მათ მწყემსების ერთ მესამედზე არა ნაკლები თავისუფალ სრულწლოვან მოქალაქეთაგან აეყვანათ (Suet., Jul., 42). მართალია, ცეზარმა 320 ათასიდან 150 ათასამდე შეამცირა იმ პლებეების რიცხვი, რომელთაც უფლება ჰქონდათ სა-

* Sibylla—ძველი ბერძნებისა და რომაელების წინასწარმეტყველი, მავლის მარჩიელი ქალი.

ხელმწიფოსაგან უფასოდ მიეღოთ პური და ზოგიერთი სხვა პროდუქტები, მაგრამ ათი მოდიუმი პურისა და ათი გირვანქა ზეითუნის გარდა ღარიბებს დაურიგა სამას-სამასი სესტერცი და დამატებით კიდევ ასი სესტერცი ღარიბების დაგვიანებისათვის (Suet., Jul., 38). მიწათმოქმედების განვითარების მიზნით უნდა ყოფილიყო გატარებული ცეზარის კანონი, რომელიც ზღუდავდა იმ თანხებს, რომლებიც შეიძლებოდა ხელთ ჰქონოდათ ცალკეულ პირებს, (არა უმეტეს 15 ათასი ოქროსა და ვერცხლის დენარისა) და აგრეთვე ის ფართო პროექტები, რომლებიც მიზნად ჰქონდათ ამოშრობასა და გზების გაყვანას ისახავდნენ. რომში უსახლკარო და უმუშევარი ღარიბების რიცხვის შემცირებისა და მათთვის საარსებო საშუალებათა მიცემის მიზნით ცეზარს იტალიის გარეშე ახალშენებში გადაუყვანია 80 ათასამდე კაცი. ახალშენები იქნა დაარსებული კართაგოსა და კორინთოს ადგილას, ესპანეთში, სამხრეთ გალიაში, მაკედონიაში, შავი ზღვის სამხრეთ ნაპირზე და სირიაში.

ასეთ ღონისძიებებთან ერთად ცეზარი ზოგიერთ ისეთ განკარგულებასაც სცემდა, რომლებიც პლებისს წინააღმდეგ იყო მიმართული და ოპტიმატების სულისკვეთებას უფრო შეესაბამებოდა. ასე, მაგ., მან დაშალა, სვეტონიუსის თქმით (Jul., 42) ყველა კოლეგია, იმათ გარდა, რომლებიც ძველად იყო დაარსებული. ჩვენ კი გვახსოვს, რომ კლოდიუსის კანონით კოლეგიები რომში დემოკრატიზმის ბურჯად გადაიქცნენ. მიუხედავად ცეზარის ასეთი და სხვა მსგავსი ღონისძიებებისა, რომელი პლებისს მას მაინც იმედით შესცქეროდა და მისგან რადიკალურ რეფორმებს მოელოდა. თვითონ ცეზარიც ბოლომდე სარგებლობდა დემოკრატიული ფრაზოლოგიით და გარეგანი დემოკრატიზმით: სადაც და უბრალოდ ხვდებოდა ის ყველას და მოთმინებით ისმენდა საჩივრებსა და თხოვნებს.

იტალიაში დაბრუნებულმა ცეზარმა მოპირდაპირებისადმი შეწყალება (clementia) გამოიჩინა, პროსკრიპციებისათვის არ მიუმაართავს და თითქმის ყველა გამოჩენილი პომპეუსელი არამცთუ შეიწყნარა, არამედ ბევრი მათგანი დააწინაურა. მაგრამ მათ მხოლოდ ფორმალურად სცნეს ყოვლადძლიერი დიქტატორის ხელისუფლება და გარეგნულად მას ფეხქვეშ ეგებოდნენ, მაგრამ გულში მისდამი დიდ მტრობასა და სიძულვილს ატარებდნენ.

შეირიგა მან მარკუს ტულიუს ციცერონიც, მოწყალედ მიიღო და წარსული დავიწყებას მისცა. მაგრამ ციცერონს, პლუტარქეს სიტყვით (Cic., 40), სახელმწიფო მოღვაწეობისათვის თავი მიუწებია და თავისუფალ დროს იმ ახალგაზრდებს ამეცადინებდა,

რომელთაც ფილოსოფიის შესწავლა სურდათ. უმეტესად იგი ტუსკულუმში ცხოვრობდა თავის მამულში და აქედან მეგობრებს სწერდა: ოდისევსის მამის ლაერტეს ცხოვრებას ვეწევით.

ცეზარს უყურადღებოდ არ დაუტოვებია ოპტიმატების ის პროექტები, რომლებიც იმდროინდელ რომში ზნეჩვეულების განმტკიცებას გულისხმობდა, და თავის მხრივ ფუფუნებისა და გარყვნილების წინააღმდეგ სასტიკი კანონები გამოუცია. სვეტონიუსის გადმოცემით (Jul., 43), ცეზარს ჩაუშლია ერთი სენატორის ქორწინება, მხოლოდ იმიტომ, რომ მას ცოლად შეურთავს ორი დღის წინათ ქმარს გაყრილი ქალი. უკრძალავდა იგი ხალხს ტახტრევანით სარგებლობას, ძოწეული ტანისამოსისა და თვალმარგალიტის ტარებას, ზოგიერთი პირის გამოკლებით, რომელთაც მათი ტარების უფლება ჰქონდათ მხოლოდ განსაზღვრულ დღეებში. სასურსათო ბაზრების გარშემო მას დაუყენებია ზედამხედველები, რომელთაც თვალყური უნდა ედევნებინათ, რომ არავის შეეძინა აკრძალული პროდუქტები; ლიქტორები და ჯარისკაცები დადიოდნენ კერძო სახლებში და მიჰქონდათ ისეთი პროდუქტების მარაგი, რომლებიც ჭამაში ფუფუნების აკრძალვის კანონს ეწინააღმდეგებოდა.

განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდა ცეზარი პროვინციების მმართველობის მოწესრიგებისა და ადგილობრივ მცხოვრებთა უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესების საქმეში. იგი უზვად ურიგებდა რომაული და ლათინური მოქალაქეობრიობის უფლებებს არა მარტო კერძო პირებს, არამედ მთელ ქალაქებსაც. ციზალპური გალიის თემებს მან მიანიჭა რომის მოქალაქის უფლებები და მალე ციზალპური გალია უკვე არა პროვინციად, არამედ იტალიის ნაწილად ჩაითვა. რომის მოქალაქის უფლებები მიენიჭათ აგრეთვე ესპანეთის ცალკეულ ქალაქებს, თავისუფალი გალიის ბევრ მცხოვრებს, ხოლო ლათინური უფლებები—სიცილიის, ნარბონის გალიისა და ესპანეთის მკვიდრთ. ასეთი პოლიტიკა და ფართო კოლონიზაცია დიდად უწყობდა ხელს ამ მხარეების რომანიზაციას.

პროვინციებში მმართველობის მოწესრიგების თვალსაზრისით საყურადღებოა მისი ღონისძიებები გადასახადების აკრეფის სისტემის შეცვლის დარგში. ჯერ კიდევ კონსულად ყოფნის დროს, 59 წელს ცეზარმა გამოსცა პროვინციებში გამოძალკათა საწინააღმდეგო კანონი (lex Julia de repetundis), რომელიც რომაელ მოხელეებს გამოძალვისათვის სასტიკი სასჯელით ემუქრებოდა. ამ კანონს თავისი მნიშვნელობა მთლიანად არ დაუკარგავს რომის იმპერიის არსებობის მანძილზე. ამასთან ერთად ცეზარმა გააუმჯობესა საგადასახადო პოლიტიკა: ბევრ პროვინციაში პირდაპირ

გადასახადების აკრეფის უფლება ჩამოერთვა პუბლიკანებს და უშუალოდ ადგილობრივ თემთა წარმომადგენლებს გადაეცა, ცეზარის აგენტების ზედამხედველობით. საიჯარო სისტემა დარჩა მხოლოდ არაპირდაპირი გადასახადების დარგში. ბევრი თემი სავსებით ან ნაწილობრივ თავისუფლდებოდა გადასახადებისაგან. ცეზარმა პროვინციების მმართველებს ჩამოართვა აგრეთვე სამხედრო ხელისუფლება და დაუტოვა მხოლოდ სამოსამართლო და სამოქალაქო ადმინისტრაცია და ისიც მისი კონტროლის ქვეშ, პროვინციების ჯარების სათავეში კი თავისი ლეგატები დააყენა, პროპრეტორის წოდებით, ხოლო პროვინციების მმართველებად თავის მახლობელ ადამიანებს ნიშნავდა.

იტალიის მოსახლეობის ინტერესების თვალსაზრისით უდავო მნიშვნელობა ჰქონდა ცეზარის მუნიციპალურ კანონს (*lex Julia municipalis*). ჩვენამდე მოღწეული სახით იგი შეიცავს ქალაქების მმართველობის ზოგიერთი მხარის მოწესრიგებას, მუნიციპალური საბჭოსა და ადმინისტრაციის შემადგენლობის გარკვევას და ცენზის წარმოების წესებს.⁹ კანონით ქალაქის მოსახლეობას ენიჭება ავტონომია ადგილობრივი საკითხების გადაწყვეტაში; არჩევნები თავისუფალია და რომაელთა ხელისუფლება მათში არ ერევა, მაგრამ უპირატესობა ყოფილ სამხედრო პირებს ეკუთვნის: განსაზღვრული ვადის გასვლის შემდეგ ჯარიდან დაბრუნებულ პირებს შეეძლოთ გამხდარიყვნენ დეკურიონები და მაგისტრატები, დაწესებულ ოცდაათწლიან ასაკზე უფრო ადრე, ხოლო უპატიოსნო საქციელისათვის ჯარიდან გამოგდებული პირები ჰკარგავენ პასიურ საარჩევნო უფლებებსაც. აღსანიშნავია, რომ კანონში არის მუხლები, რომლებიც რომს შეეხება. როგორც ჩანს, ცეზარი რომს მიაკუთვნებდა მხოლოდ სახელმწიფოს მთავარი ქალაქისა და მონარქის რეზიდენციის მნიშვნელობას. ძველად თურმე ისეთი ხმაც კი იყო გავრცელებული, თითქოს ცეზარს განზრახვა ჰქონდა სატახტო ქალაქი ალექსანდრიაში ან ილიონში გადაეტანა.

შეიტანა ცეზარმა ცვლილებები სახელმწიფო აპარატშიც; სენატის წევრთა რიცხვი მან 900-მდე გაზარდა. სენატის ახალ წევრებად დაინიშნენ მხედართა წოდების პირები, იტალიის მუნიციპალური არისტოკრატიის წარმომადგენლები, დამსახურებული სამხედრო პირები და ზოგიერთი პროვინციელიც. სპეციალისტების მიერ ჩატარებული ანალიზის შედეგად დადგენილია, რომ ახალ სენატორთა წრეში მთავარი ადგილი ეკუთვნოდათ მხედრებს და მათ შვილებს, მათ მიჰყვებოდნენ იტალიის მუნიციპალური არისტოკრატიის წარმომადგენლები. იტალიეებიდან იყვნენ გამოსული აგ-

რეთვე ის ცენტურიონები, რომლებმაც ცეზარის დროს სენატორულ რანგს მიაღწიეს.¹⁰ სვეტონიუსის გადმოცემით (Jul., 41), ცეზარმა გაზარდა პრეტორთა, ედილთა, კვესტორთა და სხვა მეორეხარისხოვან მაგისტრატთა რიცხვი; მის დროს ირჩევდნენ 40 კვესტორს, 8 ედილს და 16 პრეტორს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ზოგიერთი პლებეურ-სენატორული გვარი პატრიციების წოდებას მიაკუთვნა, ამით მან ერთგვარად ასიამოვნა ძველ გამოჩენილ სენატორულ ოჯახებს და, მეორე მხრივ, თითქოს თავისთვის აღიდგინა ტრადიციით რომაელი მეფეების კუთვნილი უფლება¹¹.

ცეზარის დიქტატურის დროს სახალხო კრება, რასაკვირველია, განაგრძობდა არსებობას, მაგრამ იგი უმეტეს ნაწილად მისინება-სურვილის შემსრულებელი იყო და მორჩილად ასრულებდა მის წინადადებებს. ცეზარი უსაზღვროდ სარგებლობდა ასარჩევი პირების კანდიდატურის რეკომენდაციის უფლებით და არჩევნები არსებითად დანიშვნებად გადაიქცა. იყო ცალკეული ცდები ზოგიერთი სახალხო ტრიბუნის მხრივ, ხმა აემალლებინათ ცეზარის მოქმედების წინააღმდეგ, მაგრამ ცეზარი ადვილად ახერხებდა მათ თავიდან მოცილებას იმავე კომიციების საშუალებით.

ფართო და მრავალფეროვანი იყო ცეზარის ღონისძიებები, რომლებიც მან გაატარა თუ მხოლოდ დასახა ძველი რომაელების ცხოვრების სხვადასხვა მხარის შესაცვლელად. გატარებულ ღონისძიებათა შორის აღვნიშნავთ კიდევ მხოლოდ ორს: ოქროს მონეტის დამკვიდრებასა და კალენდრის რეფორმას. ცეზარის დროიდან რომში რეგულარულად იჭრებოდა ოქროს მონეტა და რომაული ოქროს დენარი მთელ დასავლეთში გახდა ერთიანი მონეტა. რაც შეეხება კალენდარს, სვეტონიუსის თქმით (Jul., 40), მან შეასწორა კალენდარი, რომელიც პონტიფიქსების შეცოდებათა წყალობით არეული იყო. სახელგანთქმული ეგვიპტელი მათემატიკოსის სოზიგენის დახმარებით ცეზარმა 45 წლის პირველი იანვრიდან შემოიღო ახალი წელთაღრიცხვა, ეგრეთწოდებული იულიუსის კალენდარი, რასაც თავის დროზე დიდი კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა.¹² ჯერ კიდევ პლუტარქე აღნიშნავდა (Caes., 59), რომ ცეზარის მიერ კალენდარის მოწესრიგებამ ფრიად დიდი სარგებლობა მოიტანაო. მაგრამ ამავე დროს, მისი თქმით, ცეზარისადმი მტრულად განწყობილ პირთა წრეში ამ საქმისადმიც ბრალდების საბაბი უპოვიათ: ორატორ ციცერონისათვის ერთ კაცს უთქვამს: „ხვალ ზეცაზე ღირა (თანავარსკვლავედი) ამოვაო“. „ღიახ ამოვა, უპასუხებია ციცერონს, თანახმად განკარგულებისაო“. „ისე გამოდიოდაო, დაასკვნის პლუტარქე, თითქოს ცეზარი აუცი-

ღებლობით გამოწვეულ კალენდრის გადახალისებას ძალდატანებით ახვევდა თავზე ადამიანებსო“.

აქვე უნდა მოვიგონოთ, რომ ცეზარის განკარგულებით რომში პირველად იწყეს სენატისა და სახალხო კრების დადგენილებათა გამოქვეყნება, რაზეც საუბარი თავის ადგილას გვქონდა.

დიდ ყურადღებას აქცევდა ცეზარი ქალაქ რომის კეთილმოწყობას. მის მიერ რომში აგებულ იქნა იულიუსის ფორუმი, თეატრი, ტაძრები, საჯარო ბიბლიოთეკა. სააღმშენებლო ურთიერთობის გასაადვილებლად მას განზრახული ჰქონდა კორინთოს ყელის გათხრა, ოსტიას გაფართოება და საერთოდ მთელი რიგი გრანდიოზული ღონისძიებების გატარება. მაგრამ მათი განხორციელება ვეღარ მოასწრო.

ცეზარის ერთპიროვნული ხელისუფლებით უაღრესად უკმაყოფილო ელემენტებმა მის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყვეს. გაჩნდნენ პოლიტიკური პამფლეტები და ანტიმონარქიულმა პროპაგანდამ ადგილი თეატრშიც ჰპოვა. შემონახულია ერთი მსახიობის, მხედართა წოდების წევრის, ლაბერიუსის გამოსვლა: „Porro, Quirites, libertatem perdimus“ („ჰოდა, კვირიტებო, თავისუფლებას ჩვენ ვეთხოვებით!“)¹³. ძველი წყაროების მიხედვით ცეზარის საწინააღმდეგო ოპოზიცია უმთავრესად სენატორთა წრეში განვითარდა და თანდათან შეთქმულების ხასიათი მიიღო. შეთქმულებაში ოთხმოც კაცამდე მონაწილეობდა; მათში იყვნენ ნაწილობრივ ის პომპეუსელები, რომლებიც ცეზარმა შეიწყნარა და დიდი თანამდებობებიც მიანიჭა, ნაწილობრივ ის ცეზარელები, რომლებიც რესპუბლიკელების ბანაკში გადავიდნენ. შეთქმულების მთავარი ორგანიზატორები იყვნენ მარკუს იუნიუს ბრუტუსი, დეციმუს იუნიუს ბრუტუსი და გაიუს კასიუს ლონგინუსი. მოძრაობის იდეოლოგიად ითვლებოდა მარკუს იუნიუს ბრუტუსი, რომელსაც ფილოსოფიით გატაცება ხელს არ უშლიდა, ყოფილიყო შეუბრალებელი მევახშე. ის ჯერ პომპეუსის მხარეზე იბრძოდა, ხოლო ფარსალოსთან ბრძოლის შემდეგ ცეზარის მხარეზე გადავიდა. ზოგიერთები თითქმის იმასაც კი ფიქრობდნენ, გადმოგვცემს ადამიანე (II, 112), რომ იგი ცეზარს შვილად ერგებოდა, ვინაიდან როცა ბრუტუსი დაიბადა, მას კავშირი ჰქონდა მის დედასთანო და ამიტომ თავის მხედართმთავრებს უბრძანა, ყოველგვარი საშუალებით გადაერჩინათ იგი ფარსალოსთან ბრძოლაში. ბრუტუსი არამცთუ გადარჩა, არამედ იმასაც კი მიაღწია, რომ ერთ დროს გალიას განაგებდა, ხოლო 44 წელს პრეტორი იყო, ძველად იგი, ერთი მხრივ, თავისუფლებისა და რესპუბლიკის სიმბოლოდ ჰყავდათ

წარმოდგენილი, მეორე მხრივ კი მას უდიდეს ბოროტებად სთვლიდნენ. თუ ახალი საუკუნეების მიჯნაზე პოეტი დანტე მას იუდა ისკარიოტელთან ერთად ჯოჯოხეთში ათავსებს, საფრანგეთის რევოლუციის მეთაურები მასში თავისუფლებისათვის თავდადებულ მებრძოლს ხედავდნენ.

როცა ბრუტუსმა და კასიუსმა დაინახესო, ამბობს აპიანე (II, 114), რომ შეთქმულთა რიცხვი საკმარისია და მეტის მიზიდვა საჭირო აღარ არისო, ურთიერთშორის ხელშეკრულება დადეს ფიცის მიუღებლად და მსხვერპლის შეუწირავად, ხოლო არც ერთ მათგანს მაინც უკან არ დაუხევია და გამცემი არ აღმოჩენილაო.

როცა ცეზარმა მზადება იწყო პართელებზე გასალაშქრებლად და რომში ფართოდ გავრცელდა ხმა, თითქოს კუმის წინასწარმეტყველი ქალის, სიბილას წიგნების მიხედვით პართელების დამარცხება მხოლოდ მეფეს შეუძლიაო, შეთქმულებმა დააჩქარეს ცეზარის მოკვლა და ამ განზრახვის შესასრულებლად აირჩიეს სენატის სხდომა მარტის იდუსში (15 მარტს). შემონახული ცნობების მიხედვით ხმებმა შეთქმულების შესახებ ცეზარის ყურამდეც მიაღწია და ის, თითქოს, არაერთხელ გააფრთხილეს მეგობრებმა და მეუღლემ მოსალოდნელი საბედისწერო საფრთხისაგან, მაგრამ მან ყოველივე ამას ყურადღება არ მიაქცია და წავიდა სენატის სხდომაზე ეგრეთწოდებულ პომპეუსის კურიაში. ნიკოლოზ დამასკელი გადმოგვცემს ბრუტუსის წამაქეზებელ სიტყვებს (XXIII): „რას ამბობ, ცეზარო! ნუთუ შენ, ეგოდენ დიდი, დაუთმობ ქალის სიზმრებსა და ვიგინდარების შეგონებათ, არ გამოხვალ სახლიდან და ამით შეურაცხყოფ შენ მიერვე მოწვეულ სენატს, რომელმაც შენ ეგოდენი პატივი დაგდო? გამიგონე მე, უკუაგდე სიზმრების ყოველი ახსნა და გამომყევი მეო...“ ამ სიტყვებმა ის დაარწმუნეს და წავიდაო¹⁴.

როცა ცეზარი კურიაში შედიოდა, მას მიაწოდეს წერილი, რომელიც აფრთხილებდა მოსალოდნელი თავდასხმის შესახებ, მაგრამ მას წერილი არც კი გაუხსნია. 44 წლის 15 მარტს მას თავს დაესხნენ მახვილებით შეიარაღებული შეთქმულები, მრავალი ჭრილობა მიაყენეს და მოკლული ცეზარი პომპეუსის ქანდაკების წინ დაეცა. ასე ჩავიდა სამარეში ძველი ისტორიის ერთი ფრიად გამოჩენილი სარდალი და სახელმწიფო მოღვაწე, იშვიათი ნიჭის, ფართო თვალთახილვისა და მაღალი კულტურის ადამიანი, რომელსაც მიზნად რომში ელინისტური სახის მონარქიის დამკვიდრება ჰქონდა დასახული. იგი მოჰკლეს, მაგრამ ამას თან არ მოჰყოლია რესპუბლიკის აღდგენა და მონარქიული წყობილების განმტ-

კიციების პროცესი მხოლოდ ოდნავ შენელებული ტემპით მიმდინარეობდა.

ძველი ავტორები ფართოდ გვისურათებენ ცეზარის მოკვლის პირობებს. პლუტარქე ამას ასე მოგვითხრობს (Caes., 66): „ცეზარის ერთგული და ფრიად დიდი ღონის პატრონი ანტონიუსი ბრუტუს ალბინუსმა ამ დროს სენატის გარეთ გააჩერა და განგებ გრძელი საუბარი გაუმართა. შევიდა თუ არა ცეზარი შენობაში, სენატი პატივისცემის ნიშნად ფეხზე წამოდგა. ბრუტუსის გარშემო თავმოყრილი შეთქმულნი ორ ნაწილად გაიყვნენ. ერთნი ცეზარის სავარძელს ამოუდგნენ, მეორენი კი პირისპირ შეხვდნენ ცეზარს და ტულიუს ციმბერთან ერთად ამისი განძევებული ძმის პატიების თხოვნა დაუწყეს და სავარძლამდე ამ თხოვნით მიაცილეს, ცეზარი სავარძელში ჩაჯდა და შეთქმულთა თხოვნა უკუაგდო; მაგრამ ისინი არ მოეშვნენ და კიდევ უფრო მეტის დაჟინებით მოითხოვდნენ თავისას. ცეზარი ამაზე განრისხდა და აბეზარი მთხოვნელები სათითაოდ გაჰკიცხა. მაშინ ტულიუსმა ორივე ხელი სტაცა მას ტოგაში და იგი კისერზე ჩამოაღლიტა. ეს უკვე თავდასხმის ნიშანი იყო... ამასობაში ყოველმა შეთქმულმა იშიშვლა მახვილი ცეზარის მოსაკლავად და ისე შემოერტყნენ მას გარს, რომ საითაც კი არ მიაბრუნებდა თავს იგი, ყველგან მახვილს აწყდებოდა, რომელსაც მას სახესა და თვალებში არტყამდნენ“. როცა ცეზარს მახვილ-ამოწვდილი ბრუტუსი დაუნახავს, ბერძნულად წარმოუთქვამს: *καὶ σὺ, τέκνον* („შენც, ჩემო შვილო?“ (Suet., Jul., 82)¹⁵). ხოლო შემდეგ თავზე ტოგა წამოუხურია და წინააღმდეგობა შეუწყვეტია. შეთქმულებს განზრახვა ჰქონდათ მოკლული ცეზარის გვამი გადაეგდოთ ტიბრში, ჩამოერთმიათ ქონება და გაეუქმებინათ ყველა ამისი განკარგულება, მაგრამ კონსულ მარკუს ანტონიუსისა და ცხენოსანი ჯარის უფროსის ლეპიდუსის წინაშე შიშით ეს ვერ გაუბედნიათ (Suet., Jul., 82).

2. მკვლელობა რომში

ნიკოლოზ დამასკელის გადმოცემით (XXVIa), ცეზარის მკვლელებს წინასწარ ამოურჩევიათ თავისი მიზნისათვის ბევრი გლადიატორი, რომლებიც დაუყენებიათ პომპეუსის გალერეაში თეატრსა და კურიის შენობას შორის. ისინი შეუმზადებია დეციმუს ბრუტუსს ვითომც რაღაც სხვა მიზნისათვის... ნამდვილად კი ეს იყო მომზადება მკვლელობისათვის, რათა შეთქმულთ თანაშემწეები

ჰყოლოდა იმ შემთხვევაში, თუ ცეზარის დამცველები რაიმეს განიზრახავდნენ.

მისივე სიტყვით (XXV), რომის ქუჩებსა და მოედნებზე, ცეზარის მოკვლის შემდეგ, წარმოუდგენელი ყვირილი ამტყდარა. ზოგი ამბობდა, გლადიატორები სენატორებს ხოცავნო, სხვები გაჰკიოდნენ, ცეზარი მოჰკლესო. დაბნეულობა გრძელდებოდა, ვიდრე ყველამ არ დაინახა მკვლელები და მათ შორის ბრუტუსიც, რომელიც ხალხს ამშვიდებდა: არაფერი ცუდი არ მომხდარაო. მკვლელების სიტყვების ზოგადი აზრი კი ის იყო, რომ მათ მოჰკლეს ტირანი.

ზოგადად ასეთსავე სურათს გვიხატავს აპიანეც (B. C., II, 118—119). მისი თქმითაც გლადიატორებმა, რომლებიც დილიდანვე შეიარაღებული იყვნენ სანახაობის საჩვენებლად, ახლა თეატრიდან სენატის გალავანთან მიირბინეს, თვითონ თეატრი კი დაცარიელდა, ვინაიდან მაყურებლები შიშმა მოიცვა და ყველა გარბოდა; ყველა საქონელი დაიტაცეს, ყველა კარებს ხურავდა და თავდასაცავად ემზადებოდაო... საერთოდ რომში ისეთი ალიაქოთი ამტყდარა, რომ ხალხი უდიდეს მღელვარებას მოუცავს და საერთო არეულობაში ზოგიერთი სენატორი დაჭრილა, ზოგიც მოუკლავთ.

რას აკეთებდნენ იმ დროს ცეზარის მახლობელი პირები, განსაკუთრებით 44 წლის კონსული მარკუს ანტონიუსი და ცხენოსანი ჯარის უფროსი ემილიუს ლებიდუსი? ნიკოლოზ დამასკელი გვარწმუნებს (XXVI), რომ მეგობრები, რომლებიც მკვლელობას ესწრებოდნენ, მიმოიფანტნენ, სხვები თავიანთ სახლებში მიიმალნენ. კერძოდ, ანტონიუსი 15 მარტს შეთქმულებმა სენატის შესასვლელთან განზრახ შეაჩერეს და, როცა ცეზარს თავს მახვილებით შეიარაღებული შეთქმულები დაესხნენ, დახმარების ნაცვლად მან გაიძრო კონსულის სამოსელი და გაქცევა ამჯობინა. იმავე დღეს ღამით კი მან თავისთან გადაატანინა ცეზარის მთელი ქონება, დოკუმენტები და ძვირფასეულობა, ვითომც უფრო საიმედო ადგილას დაცვის საბაბით (App., B. C. III, 16—17).

რაც შეეხება ლებიდუსს, მან პირველმა დაიწყო ლაპარაკი ცეზარის მოკვლისათვის შურისძიებაზე და ანტონიუსს ერთად მოქმედებაში შეუთანხმდა, ქალაქში ჯარი შეიყვანა და ფორუმი დაიკავა.

ცეზარის მკვლელებს განუზრახავთ, სენატში სიტყვა წარმოეთქვათ, მაგრამ იქ არავინ დარჩენილა, ამიტომ მონებით და გლადიატორებით გარშემორტყმულებმა დასტოვეს პომპეუსის კურია და ფორუმის გავლით კაპიტოლიუმისაკენ გაეშურნენ, გზაზე ისინი

გაჰყვიროდნენ, რომ მოჰკლეს მეფე და ტირანი და მოუწოდებდნენ ხალხს, აღედგინათ მამა-პაპათა წყობილება, იგონებდნენ ძველ ბრუტუსს და ძველ რომაელებს, რომლებმაც აგრეთვე შეთქმულება მოაწყვეს ძველი მეფეების წინააღმდეგო. მაგრამ, „როცა ხალხი შეთქმულებს არ გაჰყვა, ისინი დაიბნენ და შეშინდნენო, გვარწმუნებს აპიანე (App., II, 119)¹⁶. მაშინ შეთქმულებს კაპიტოლიუმის დაკავება და გამაგრება გადაუწყვეტიათ და გზადაგზა გაჰკიოდნენ, რომ საერთო თავისუფლების საქმე ჩაიდინეს (Nic., Dam., XXV).

მეორე დღეს, 16 მარტს ფორუმზე მივიდა პრეტორი ლუციუს კორნელიუს ცინა, რომელმაც ჩამოიგლიჯა პრეტორის განმასხვავებელი ნიშნები, ვითომც იმ საბაბით, რომ არ სურს ატაროს ისინი, ვინაიდან ტირანისაგან აქვს მინიჭებული. „ცეზარს მან ტირანი უწოდა, მის მკვლელებს—ტირანის მკვლელები, ყოველივე მათ მიერ ჩადენილს ქება-დიდება შეასხა, როგორც იმის მსგავსს, რაც მათი წინაპრების მიერ იყო შესრულებული და წინადადება შეიტანა ეს ადამიანები, როგორც კეთილისმყოფელნი. კაპიტოლიუმზე მიეწვიათ და დაეჯილდოვებინათ“ (App., B. C., II, 121).

შემდეგ ფორუმზე გამოცხადებულა დოლაბელა, რომელიც თვითონ ცეზარის მიერ იყო კონსულად დანიშნული წლის ბოლოსთვის (consul suffectus). მიუხედავად არსებული წესებისა, ის უკვე კონსულის სამოსში იყო გამოწყობილი და კონსულის ნიშნებს ატარებდა. იგი ყოველგვარად ჰკიცხავდა იმას, ვისგანაც ეს ნიშნები ჰქონდა მიღებული. ის ირწმუნებოდა, თითქოს სავსებით უთანაგრძნობდა ცეზარის მოკვლას და მხოლოდ შემთხვევით არ მიუღია მასში ფიზიკური მონაწილეობა. ზოგიერთი თურმე იმასაც ამტკიცებდა, რომ მან წინადადება წამოაყენა ცეზარის მოკვლის დღე ისევე ვიდრესასწაულოთ, როგორც ქალაქის დაბადების დღეო (App., B. C., II, 122, Cass., Dio, XLIV, 22).

ბოლოს მოედანზე მისულან სენატორებით და გლადიატორებით გარშემორტყმული მეთაურები შეთქმულებისა—კასიუსი და ბრუტუსი. აქ კასიუსსა და ბრუტუსს დამსწრეთათვის სიტყვით მიუმართავთ, რომელსაც აპიანე სხვადასხვა ადგილას გადმოგვცემს (B. C., II, 122, 137 შმდ.). ისინი მიმართავდნენ მათ მოწოდებით, მიებაძათ იმ წინაპრებისათვის, მეფეები რომ განდევნეს, რომლებიც სახელმწიფოს განაგებდნენ ცეზარივით არა ძალადობით, არამედ კანონით რომ იყვნენ არჩეულიო. ამასთან ერთად მათ წინადადება წამოუყენებიათ, გამოეწვიათ პომპეუს დიდის ვაჟი სექსტუს პომპეუსი, რომელიც ესპანეთში ჯერ კიდევ იბრძვის დემოკრატიისათვისო, და აღედგინათ თანამდებობაზე ცეზარის მიერ გადაყე-

ნებული ტრიბუნები. მაგრამ სასურველ შედეგს ვერ მიაღწიეს. ხალხის განწყობილება სულ უფრო ცეზარელებისაკენ იხრებოდა და ეს მით უმეტეს, რომ, როგორც ნიკოლოზ დამასკელის ცნობიდან ჩანს, ცეზარელების ძალებმა ფორუმი დაიკავეს და უკვე შეტევაზე გადასვლისათვის ემზადებოდნენ.

ასეთი გაურკვეველი მდგომარეობა აიძულებდა მოპირდაპირე ჯგუფებს როგორც ცეზარელებს, ისე მოწინააღმდეგეთ, თავიანთ ურთიერთობაში რაიმე კომპრომისი გამოენახათ. ძველი წყაროების ცნობით (App., B. C., II, 126, Cass. Dio., XLIV, 2, Plut., Cic., 42), შეთანხმდნენ, რომ 17 მარტს ანტონიუსი, როგორც კონსული, სენატს მოიწვევდა. სენატის სხდომა შედგა დედამიწის ქალღმერთის ტაძარში. სხდომას თავმჯდომარეობდა ანტონიუსი. დაიწყო ხანგრძლივი კამათი. შეთქმულთა უკიდურესი ფრთა მოითხოვდა, ცეზარის ტირანად გამოცხადებას და ბრუტუსისა და კასიუსისადმი მადლობის გამოცხადებას მისი მოკვლისათვის. ეს კი იმას მოასწავებდა, რომ უნდა გაეუქმებინათ ცეზარის ყველა განკარგულება, რაც ბევრი ადამიანისა და დაწესებულების ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. ამის გარდა, ცეზარის ტირანად გამოცხადების შემთხვევაში მისი გვამი ტიბრში უნდა გადაეგდოთ, სენატის წევრებმა კი იცოდნენ, რომ ამას რომის პლებსი არასოდეს შეურიგდებოდა. მაშინ სენატის სხდომაზე კომპრომისული წინადადებით გამოსულა ციცერონი. პლუტარქეს ცნობით (Cic., 42), ცეზარის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში ციცერონს მონაწილეობა არ მიუღია, თუმცა ბრუტუსის ყველაზე უფრო ახლობელი მეგობარი იყო და აწმყოთი უკმაყოფილო ისე ნატრობდა წინანდელ წესრიგს, როგორც არავინო... მას შექმნილ მდგომარეობასთან შეხამებული სიტყვა წარმოუთქვამს.

რას წარმოადგენდა ციცერონის კომპრომისული წინადადება? იგი მოუწოდებდა სენატის წევრებს, გამოეჩინათ შესაფერი სიბრძნე, მოეგონებინათ ათენელების მოქმედება შინაბრძოლების დროს და გამოეცხადებინათ ამნისტია და საყოველთაო მშვიდობა. მის მიერ ნახმარი ბერძნული სიტყვა *ἄμνηστια* კი პატივებას, დავიწყებას გულისხმობდა. მაშასადამე, მისი წინადადებით, ცეზარის მკვლელები ყოველგვარი სასჯელისაგან უნდა გაეთავისუფლებინათ და სამაგიეროდ უნდა დაემტკიცებინათ ცეზარის არა მარტო სიცოცხლეში გატარებული ყველა განკარგულება, არამედ ის ღონისძიებებიც, რომელთა განხორციელებას ის აპირებდა. ამ მხრივ, პირველ რიგში ვეტერანების ის ახალშენები უნდა ვიგულისხმოთ, რომელთა მოწყობა ცეზარს ჰქონდა განზრახული. ციცერონის ეს წი-

ნადადება იქნა მიღებული და მოპირდაპირეთა შორის ერთგვარი შერიგება მოხდა. იმავე სხდომაზე მიიღეს ცეზარის სახელმწიფო ხარჯზე დაკრძალვის წინადადება.

ვიდრე ცეზარის ნეშტს ფორუმზე მიასვენებდნენ, ცნობილი გახდა ცეზარის ანდერძი. ქონების უდიდესი ნაწილი ცეზარს თავის დისწულის შვილის ოქტავიანესთვის უანდერძებია და იგივე გამოუცხადებია თავის შვილობილად. ქონების დანარჩენი ნაწილი მას ოქტავიანეს სხვა ნათესავებისათვის დაუტოვებია. იმ შემთხვევაში, თუ ცეზარის რომელიმე მემკვიდრე ამაზე უარს განაცხადებდა, სამემკვიდრეოს მარკუს ანტონიუსი და დეციმუს ბრუტუსი უნდა დაპატრონებოდნენ. ხალხზე ცეზარის ანდერძის იმ ნაწილმა მოახდინა განსაკუთრებული შთაბეჭდილება, რომელშიც რომის უღარიბეს მოქალაქეებს 300—300 სესტერცი ჰქონდათ ნაანდერძევი. საყურადღებო იყო ისიც, რომ „რომაელ ხალხს მან უანდერძა ტიბრის ირგვლივ გაშენებული თავისი ბაღები“ (Suet., Jul., 83, App., B. C., II, 143, Cass. Dio, XLIV, 35).

ცეზარი დაკრძალეს 20 მარტს. მის დაკრძალვას და მასთან დაკავშირებულ ამბებს ფართოდ აგვიწერენ ძველი ავტორები, განსაკუთრებით აპიანე (B. C., II, 142 შმდ.). როცა ცეზარის ნეშტი ფორუმზე მიუსვენებიათ, იქვე მრავლად მოუყრია თავი შეიარაღებულ ადამიანებს. დაკრძალვაზე ცხარე სიტყვა წარმოუთქვამს ანტონიუსს: „არაღირსეულია, მოქალაქენო, ასეთი ადამიანის გვამთან საქები სიტყვა მარტო მე წარმოვთქვა, განუცხადებია მას. იგი მთელ სამშობლოს უნდა წარმოეთქვა. ის, რასაც ჩვენ თანაბრად, სენატიც და მასთან ერთად ხალხიც, მისი გმირობით აღტაცებულები, ახდილად გამოვთქვამდით ჯერ კიდევ მის სიცოცხლეში, ამას აღვნიშნავ მე არა როგორც თავის, ე. ი. ანტონიუსის სიტყვას, არამედ, გგულისხმობ, როგორც თქვენ ხმასო“. ანტონიუსის ამ ანტისენატორულმა მგზნებარე სიტყვამ, რომელშიც ის ხაზს უსვამდა ცეზარის დამსახურებათ და მსმენელებს მოაგონებდა მისდამი მიცემულ ფიცს, და ღრმად ჩამწვდომმა დამკრძალავმა საგლობლებმა ხალხზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. განზრახული ჰქონდათ ცეზარის გვამი კაპიტოლიუმზე წაესვენებინათ, მაგრამ ამას წინააღმდეგნენ ქურუმები და დამკრძალავი კოცონი ფორუმზე მოაწყვეს. და როცა ხალხმა დაინახაო, გვიამბობს პლუტარქე (Cic., 42), ფორუმზე გამოტარებული ცეზარის გვამი და როცა ანტონიუსმა ყველას დაანახვა მახვილებით დაცხრილული ცეზარის წამოსასხამი, რისხვამორეული ხალხი ფორუმზევე შეუდგა შეთქმულთა ძებნასო. სხვათა შორის ხალხმა დაგლიჯა სახალხო ტრიბუნი

ცინა, რომელიც იმ პრეტორ ცინად მიიღო, რომელმაც ცეზარის სიკვდილის შემდეგ, როგორც ნათქვამი იყო, ზიზლით უარჰყო თავისი რწმუნებულობა. შემდეგ ჩირაღდნებისათვის უტაცნიათ ხელი და მკვლელების სახლების დასაწვავად დაძრულან. შეთქმულებს წინასწარ მიუღიათ საჭირო ზომები, მაგრამ მაინც იძულებული გამხდარან, ქალაქი დაეტოვებინათ.

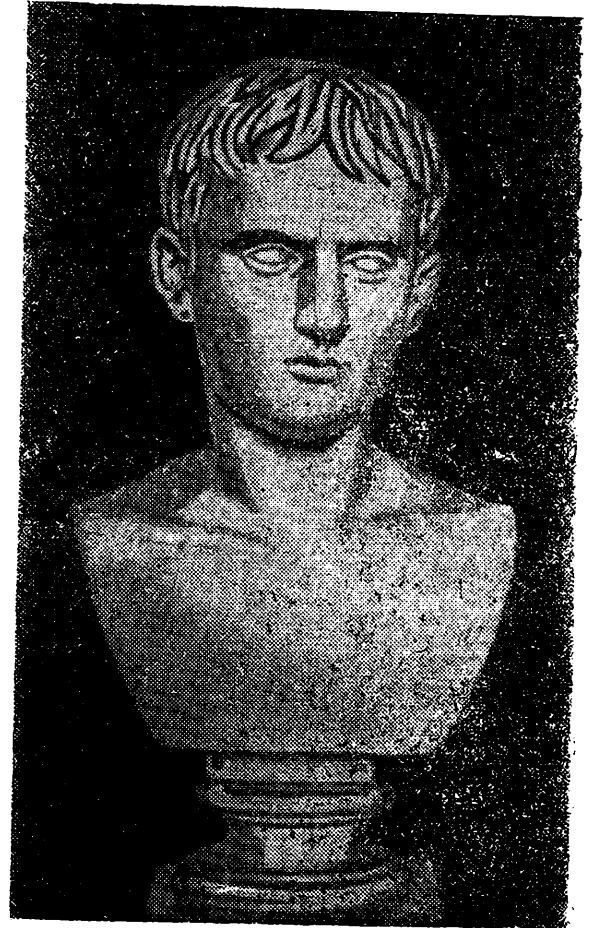
ცეზარის დაკრძალვის დროს მომხდარ არეულობასთან დაკავშირებით უნდა გავეცნოთ ვინმე ჰერმოფილეს, იგივე ამაციუსის მოქმედებას. ვინ იყო ეს ჰერმოფილე-ამაციუსი? მის შესახებ აპიანე გადმოგვცემს (B. C., III, 2): „იყო ვინმე ამაციუსი, ყალბი მეტსახელით მარიუსი. ის თავს მარიუსის შვილიშვილად ასალებდა და ამისათვის ხალხის განწყობილებით სარგებლობდა“. არსებობს ძველი ცნობა, თითქოს იგი ბეითალი (equarius medicus) იყო. შესაძლოა, იგი წარმოშობით ბერძენი იყო და მოხერხებულად სარგებლობდა რომში წარმოქმნილი ვითარებით. ერთ დროს იგი ცეზარს რომიდან გაუძევებია. მაგრამ ცეზარის მოკვლისა და დამარხვის შემდეგ ამაციუსი დაბრუნებულია რომში და გადაჭარბებულ მწუხარებას გამოთქვამდა ცეზარის მოკვლის გამო. ამაციუსსა და მის მრავალრიცხოვან მიმდევრებს მიზნად დაუსახავთ ცეზარის გარშემო სარწმუნოებრივი ხასიათის მოძრაობა შეექმნათ და მისი კულტი დაედგინათ. ამ მიზნით აუგიათ სამსხვერპლო, რომელზეც ცეზარს, ვითარცა ღმერთს, მსხვერპლს სწირავდნენ, და აღუმართავთ სვეტი წარწერით „სამშობლოს მამა“. „ამ სვეტთან, სვეტონიუსის გადმოცემით (Jul., 85), ხალხი დიდი ხნის განმავლობაში მსხვერპლს სწირავდა, აღთქმას სდებდა და აწესრიგებდა დავას, იფიცავდა რა ცეზარის სახელს“. ამ კულტის თაყვანისმცემელთა შორის მრავლად ყოფილან მონები, გააზატებულები და რომის მოქალაქეთა უკიდურესი დემოკრატიული წრის წარმომადგენლები. მათში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკუთვნოდათ აგრეთვე იმ უცხოელებს, რომელთა შესახებ სვეტონიუსი გადმოგვცემს (Jul., 84): „სახალხო გლოვის გამოთქმას თავის წუხილს უერთებდა მრავალი უცხოელი, თითოეული ხალხი თავის რიგზე, განსაკუთრებით იუდეელები, რომლებიც მთელი ღამეების განმავლობაში მიდიოდნენ დანაცრეხული ადგილების სანახავად“. ცრუმარიუსის მოძრაობის მონაწილეთა აზრით, ცეზარის მკვლელებმა ჩაიდინეს მძიმე სახელმწიფო დანაშაული, დაარღვიეს ფიცი, მოჰკლეს სამშობლოს მამად აღიარებული კაცი და ამიტომ სასტიკად უნდა დაისაჯონო. ამაციუსს უფრო გაბედული და თავზე ხელაღებული ელემენტებისაგან ცალკე რაზმი შეუდგენია, რომელიც რისხვად ევლინებოდა თურმე

ცეზარის მკვლელებს, რომელთა ნაწილი ქალაქიდან გაქცეულა, ნაწილი საგამგებლოდ გადაცემულ პროვინციებში წასულა და მხოლოდ ის ნაწილი, რომელსაც სამსახურის გამო არ შეეძლო წასვლა, რომში დარჩენილა. არის ცნობა, თითქოს ცრუ-მარიუსს სენატორების ამოხოცვაც კი ჰქონდა განზრახული. რომში წარმოქმნილი არეულობის გამო ზოგიერთ გამოჩენილ სენატორს რომი დაუტოვებია და თავიანთ მამულში შეუფარებია თავი. ასევე მოქცეულა ციცერონი, რომელიც თავის ტუსკულანუმის მამულში წასულა და იქიდან ადევნებდა თვალყურს რომის ამბებს. ანტონიუსს დაუპატიმრებია ცრუ-მარიუსი და, ყოველგვარი გასამართლების გარეშე, სიკვდილით დაუსჯია. ამას მის მიმდევრებში დიდი მღელვარება გამოუწვევია. ეს მოძრაობა საბოლოოდ ჩაუქვრია იმ დოლაბელას, რომელიც რამდენიმე წლის წინათ თვითონ მეთაურობდა დავალიანებულ ღარიბებს მეგანშეებისა და ბინის სასტიკ გამჭირავებელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. მისი ბრძანებით დაუნგრევიათ ზემოდასახელებული სვეტი, ცრუ-მარიუსის მომხრეებიდან თავისუფალი ადამიანები ტარპეის კლდეზე გადაუჩეხიათ, ხოლო მონები ჯვარზე გაუკრავთ. 44 წლის 27 აპრილს იქნენ საბოლოოდ დამარცხებული ამაციუსის უკანასკნელი მომხრეები.

3. მეოჩა ზაიუშვიკაში

რომში ასეთი გართულებული მდგომარეობის გამო ანტონიუსი თანდათან უახლოვდება სენატორთა პარტიის ზომიერ ფრთას და მასთან საერთო ენის გამონახვას ცდილობს. მაგრამ რესპუბლიკელები მაინც ფიქრობდნენ, რომ ადრე თუ გვიან დასჭირდებოდათ ბრძოლა ანტონიუსთან, ვინაიდან ის დიქტატორად ფიქრობს გახდომასო. ამიტომ, რომ მთლიანად გაეთანტა ასეთი ეჭვი, ანტონიუსმა გაატარა კანონი, რომლის ძალით ყველას ყოველგვარ მდგომარეობაში სამუდამოდ ეკრძალებოდა, აღეძრა ვისმესთვის დიქტატურის მინიჭების საკითხი ან თვითონ მიეღო იგი. ვინც ამ დადგენილებას დაარღვევდა, მისი მოკვლა პირველ შემხვედრსვე შეეძლო დაუსჯელად (App., B. C., III, 25). თვინიერ ამისა, იგი, ერთი მხრივ, მეგობრულად მიმართავს ციცერონს და ცდილობს მისი გულის მოგებას, ხოლო, მეორე მხრივ, წამოაყენა წინადადება ესპანეთიდან სექსტუს პომპეუსის გამოწვევის, ჩამორთმეული ქონების ანაზღაურებისა და რომის ფლოტის უფროსის თანამდებობაზე დანიშვნის შესახებ. ასეთი მისი მოქმედებით გაკვირვებულ-

მა სენატმა სიამოვნებით და ქების შესხმით მიიღო ეს წინადადება (App., B. C., III, 4). სენატის დადგენილებით ანტონიუსს საგამგებლოდ დაენიშნა მაკედონია, ხოლო დოლაბელას—სირია. ამასთან ერთად ანტონიუსს მიენიჭა უფლება ჰყოლოდა თავის ნებაზე შედგენილი ექვსათასიანი დამცველი რაზმი (App., იქვე, III, 5). რაკი სენატმა ცეზარის ყველა განკარგულება დაადასტურა, ანტონიუსმა ამის საფუძველზე დანიშნა სენატის ახალი წევრები და პრივილეგიები მიანიჭა პროვინციებსა და ვასალურ სამეფოებს. მაგრამ სენატორთა პარტიასთან დაახლოების გამო პლებეებსა და ვეტერანებში საგრძნობლად შეირყა ანტონიუსის ავტორიტეტი, აგრეთვე ვერც სენატორთა პარტიის უმრავლესობაში მოიპოვა მან ნდობა. ცნობილია ციცერონის თქმა: „ტირანი დაემხო, მაგრამ ტირანია ცოცხლობს“; „ხე მოჭრილია, მაგრამ არა მოთხრილი“; „ჩვენ არ შეგვეძლო მისი მონები ვყოფილიყავით, მაგრამ მისი უბის წიგნაკის მონები კი გაეხდითო“¹⁷. ასეთი იყო მდგომარეობა რომში, როცა იტალიაში მოვიდა ცეზარის ანდერძით მის მემკვიდრედ აღიარებული 19 წლის ახალგაზრდა ოქტავიანე.

სურ. 10. ოქტავიანე
ახალგაზრდობაში

ვინ იყო იგი? ცეზარის დის იულიას ასულის ატიას ვაჟი. ცეზარის სიკვდილი მან შეიტყო ილირიაში, სადაც იგი თავის განათლებას ამთავრებდა. იგი გამოემგზავრა იტალიაში, მაგრამ, ვიდრე რომში წავიდოდა, გადასწყვიტა, თავისი შემდგომი მოქმედების გასარკვევად, წინასწარ ზოგიერთ გამოჩენილ პირს მოლაპარაკებოდა. ბრუნდიზიუმში იგი შეხვდა ცეზარის მრავალ ერთგულ ვეტერანს, ხოლო ნეაპოლში მისგლისას—ციცერონს. როგორც ჩანს, ოქტავიანეს ციცერონზე კარგი შთაბეჭდილება მოუხდენია და მას აზრი დაბადებია, იგი თავისი გეგმის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. რომში ჩამოსვლისას ოქტავიანეს ალტაცებით შეხვდნენ პლებეები, მეომრები და ვეტერანები.

პლებეებს იმედი ჰქონდათ, რომ იგი გაანადღებდა ცეზარის მიერ თითოეული მათგანისათვის ანდერძით დატოვებული 300 სესტერცის დარიგებას, ხოლო მეომრები და ვეტერანები იმედოვნებდნენ, რომ მიიღებდნენ ფულად საჩუქრებსა და მიწის ნაკვეთებს. ოქტავიანეს ხალხისათვის სიტყვით მიუმართავს და აღუთქვამს, რომ შეუდგება მემკვიდრეობის მიღებას უმთავრესად იმ მიზნით, რომ გაანადღოს ანდერძით გათვალისწინებული ქველმოქმედება.

პლუტარქე შედარებით ვრცლად გვიამბობს (Cic., 45) ოქტავიუსსა და ციცერონს შორის დამყარებულ ურთიერთობას და აღნიშნავს, რომ ციცერონი მასთან დააკავშირა უწინარეს ყოვლისა ანტონიუსისადმი მიმართულმა ზიზღმა და, მეორე მხრივ, სუსტმა ხასიათმა დიდებისაკენ სწრაფვაში. ამიტომ ბრუტუსს უთქვამს: ციცერონი, ემსახურება რა ანტონიუსის შიშით ოქტავიანუსს, ცხადია, სამშობლოს თავისუფლებისათვის კი არ იღწვის, არამედ კეთილ ბატონს იძენს თავისთვისო. ანტონიუსი, პირიქით, ქედმაღლურად და უკმაყოფილოდ შეხვდა ცეზარის მემკვიდრეობის პრეტენდენტს და მათს შორის მალე პირადი ქიშპობაც დაიწყო. ანტონიუსმა იმაშიც კი შეუშალა ხელი ოქტავიუსს, რომ კურიატულ კომიციებში გაეტარებინა ცეზარის მიერ მისი შვილად აყვანის აქტი. თავის მხრივ ოქტავიანეს, რომელიც თავს მაინც გაიუხს იულიუს ცეზარს უწოდებდა, ანტონიუსის საწინააღმდეგო აგიტაციის გაწევას იწყებს და მას ბრალს სდებს, ერთი მხრივ, იმაში, რომ იგი შეურიგდა ცეზარის მკვლელებს, მეორე მხრივ, პლებსს მოაგონებდა იმ როლს, რომელიც მან, როგორც ცხენოსანი რაზმის უფროსმა, თავის დროზე შეასრულა (Cass. Dio, XLV, 6).

გამწვავდა ანტონიუსის ურთიერთობა სენატთანაც. ანტონიუსი ცდილობდა, თავისი მდგომარეობა ცეზარის ჯარებსა და ვეტერანებზე დამყარებით განემტკიცებინა და ამ მიმართულებით მან მათთვის სასარგებლო რამდენიმე კანონი გაატარა. მათ შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა აგრარულ კანონს, რომელიც მისმა ძმამ სახალხო ტრიბუნმა ლუციუს ანტონიუსმა გაატარა. კანონში ვეტერანებისათვის დაუნაწილებელი სახელმწიფო მიწებიდან ნაკვეთების დარიგება იყო გათვალისწინებული (Cass. Dio, XLV, 9). სენატის გამოჩენილ წევრებს კი, პირიქით, მიზნად ცეზარელების გავლენისაგან სახელმწიფოს სრული განთავისუფლება ჰქონდათ დასახული. განსაკუთრებით გაამწვავა მდგომარეობა ანტონიუსის მიერ კომიციებში გატარებულმა კანონმა „პროვინციათა გაცვლის შესახებ“ (lex de permutatione provinciarum). ამ კანონით დეციმუს ბრუტუსს საგამგებლოდ ეძლეოდა მაკედონია, ხოლო

ანტონიუსს ორივე გალია. გალიას ანტონიუსისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ მხრივ, რომ მის მმართველს შეეძლო სრულ მორჩილებაში ჰყოლოდა იტალია და თვითონ რომიც. ბრუტუსმა ეს კანონი თავისთვის მიუღებლად ჩასთვალა და მისი სავალდებულო ხასიათი არ სცნო. სენატში წარმოქმნილ ანტონიუსის საწინააღმდეგო ოპოზიციას სათავეში ჩაუდგა ციცერონი, რომელსაც იგი რესპუბლიკის ყველაზე უფრო დიდ მტრად მიაჩნდა. მიუხედავად შორსმჭვრეტელი ბრუტუსის წინააღმდეგობისა, ციცერონი საჭიროდ სთვლიდა, ოქტავიანე სენატთან დაეახლოვებინა და ანტონიუსთან ბრძოლაში გამოეყენებინა, ოქტავიანე ადვილად დათანხმდა ასეთ კავშირზე და თავის გადაწყვეტილებას ვეტერანების წინაშე იმით ამართლებდა, რომ მას ანტონიუსი მტრულად ეპყრობა და, როგორც კი მას გადააყენებენ, იგი დაუყოვნებლივ გამომჟღავნებს თავის სულისკვეთებას და მოითხოვს „მამის“ მკვლელების სასტიკ დასჯას. ის მოგზაურობდა ცეზარის ახალშენებში, უხვად არიგებდა ფულს, კარგი მოპყრობით და ყურადღებით იზიდავდა ყველას და წარმატებით აგროვებდა ჯარებს მოსალოდნელი გადამწყვეტი ბრძოლისათვის.

ასეთ პირობებში ანტონიუსმა მოიწვია 44 წლის 1 სექტემბერს სენატის სხდომა, რომელზეც გადასაწყვეტად დასვა ცეზარის სარწმუნოებრივი თაყვანისცემის შესახებ წინადადების დამტკიცება. რომში დაბრუნებული ციცერონი სენატის ამ სხდომას, ვითომცდა დაღლილობის გამო, არ დასწრებია. ანტონიუსს უნდოდა, იგი ძალით მიეყვანა სხდომაზე, მაგრამ ასეთი ნაბიჯის გადადგმისაგან თავი შეიკავა. ციცერონს შეუტყვია ანტონიუსის ასეთი განზრახვა და თავი შეურაცხყოფილად უგრძნია. ცეზარისადმი სარწმუნოებრივი პატივის მინიჭება სენატს დაუმტკიცებია. მეორე დღეს სენატის სხდომა გაგრძელებულა. ამ სხდომას ციცერონი უკვე დასწრებია, ანტონიუსი კი არა. ამ სხდომაზე ციცერონმა წარმოთქვა ანტონიუსის წინააღმდეგ მიმართული პირველი სიტყვა. სულ ციცერონს ანტონიუსის საწინააღმდეგო 14 სიტყვა წარმოუთქვამს, რომლებისათვისაც მას, დემოსთენეს მიბაძვით, „ფილიპიკები“ უწოდებია (*Orationes Philippicae in M. Antonium*). ეს სიტყვები შესანიშნავი ორატორის გედის თავისებურ სიმღერას წარმოადგენს. მათში გაისმის 44—43 წლების ამბავთა გამოძახილი, მაგრამ მათ ნათლად ამჩნევია ციცერონისათვის ჩვეული ტენდენციურობა, თავისი როლის გაზვიადებით წარმოდგენა და, პირიქით, მოპირდაპირეთა დამცირება და ამიტომ მათში მწვავე ინვექტივა სჭარბობს.

თავის პირველ „ფილიპიკეში“ მას ჯერ კიდევ თავშეკავებულად გაულაშქრია ანტონიუსის წინააღმდეგ, არ უარუყვია ზოგიერთი მისი დამსახურება, მაგრამ მისთვის ბრალი დაუდია კონსტიტუციის დარღვევასა და ჯარისკაცებისა და ვეტერანებისათვის სრული თავაშეებულების მინიჭებაში; ცეზარის მკვლელები კი სამშობლოს განმათავისუფლებლად (*patriae liberatores*) გამოუცხადებია. ამ ნიადაგზე ანტონიუსსა და მას შორის თავისებური პაექრობა გამართულა. სენატის ერთ მომდევნო სხდომაზე, რომელსაც ციცერონი კვლავ არ დასწრებია, ანტონიუსს პასუხი გაუცია ციცერონის პირველ ფილიპიკეზე. მას, თავის მხრივ, ბრალი დაუდია ციცერონისათვის უმადურობასა და მრავალი ბოროტმოქმედების ჩადენაში. ციცერონს მისთვის პასუხი გაუცია გამომწვევი პამფლეტით, რომელიც მეორე „ფილიპიკედაა“ ცნობილი და რომელშიც ანტონიუსს მძიმე ბრალდებები აქვს წაყენებული.

მდგომარეობა რომში სულ უფრო მწვავედებოდა. ოქტავიანუსი, სენატის ნებართვით, სასწრაფოდ შეუდგა ჯარების შეგროვებას. აპიანე ასე გადმოგვცემს ხალხისადმი მიმართულ მის სიტყვას (B. C., III, 41—42): „მან განაცხადა, რომ ის ყოველთვის იქნება სამშობლოს მსახური და მისი მორჩილი მოქალაქე, ახლა კი მზად არის ანტონიუსის წინააღმდეგ დაიძრას. თქვა ეს და კრება დაშალა“. რა შთაბეჭდილება მოუხდენია მის სიტყვას? ჯარისკაცების უმრავლესობას იმედი ჰქონია, რომ გახდებოდნენ ანტონიუსსა და ოქტავიანუსს შორის შერიგების მოწმენი და, როცა ეს იმედი არ გაუმართლდათ, ბევრ მათგანს რომი დაუტოვებია, დარჩენილან მხოლოდ ისინი, ვისაც სამხედრო სამსახურთან დაკავშირებული გამორჩენა და აღთქმული დასაჩუქრების განაღდება იზიდავდა.

ციცერონი კვლავ დაულალავად ილაშქრებდა ანტონიუსის წინააღმდეგ. დეკემბერში მან სენატში წარმოთქვა თავისი მესამე „ფილიპიკე“, რომელშიც ქებადიდებით მოიხსენია ოქტავიანე და მომავალი კონსულები, ხოლო ანტონიუსი სამშობლოს მტრად და ტირანად დაახასიათა. მალე მან სიტყვით მიმართა აგრეთვე ხალხს—წარმოთქვა მეოთხე „ფილიპიკე“, რომელშიც, მსმენელებზე რომ უფრო მეტი შთაბეჭდილება მოეხდინა, ანტონიუსი სპარტაკსა და კატილინას შეადარა. მაგრამ, მიუხედავად მისი ყოველგვარი ცდისა, ანტონიუსი მაინც კონსულად რჩებოდა. ციცერონი კი არ სცხრებოდა და ანტონიუსის წინააღმდეგ გამოსვლებს განაგრძობდა.

43 წლის დასაწყისში ანტონიუსი გაემგზავრა ციხალპურ გალიაში, რომ თავისი პროვინციის გამგებლობას შედგომოდა. მაგ-

რამ დეციმუს ბრუტუსი მას არ დაემორჩილა და მუტინაში ჩაიკეტა. 43 წლის აპრილში ამ ადგილის მახლობლად მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა, რომელშიც ანტონიუსი დამარცხდა და დაიხია ნარბონის გალიაში, სადაც შეუერთდა იქ მდგომ ლეგიონების ჯარებს. მათვე მიემხრნენ დასავლეთ პროვინციებში ჯარების მეთაური ცეზარელები. ანტონიუსის დეკნა სენატმა არა ოქტავიანეს, არამედ ბრუტუსს მიანდო. საერთოდ სენატორების პარტიამ მუტინასთან გამარჯვება ანტონიუსის სრულ დამარცხებად და ცეზარელების საბოლოო განადგურებად ჩათვალა, იგი სამშობლოს მტრად გამოაცხადა და დამოკიდებულება ოქტავიანესადმიც თანდათან საგრძნობლად შესცვალა. ციცერონიც კი, რომელიც ჯერ კიდევ აქებდა მას, უკვე გულგრილად უყურებდა მის საქმიანობას (App., B. C., III, 74, Cass. Dio, XLVI, 40). გასაგებია, რომ სენატის ასეთმა დამოკიდებულებამ შესცვალა ოქტავიანეს განწყობილებაც. აპიანე მიგვითითებს (B. C., III, 80), რომ იგი შეურაცხყოფილი იყო იმით, რომ მის ნაცვლად ანტონიუსთან ომის წინამძღოლობა დეციმუს ბრუტუსს მიანდევს, მასხრად აიგდეს და ზიზღით უარი უთხრეს ტრიუმფზე. უარი უთხრეს მას აგრეთვე მუტინასთან ბრძოლაში მონაწილე მეომართა დასაჩუქრებაზე და დაცინვით შეხვდნენ რომში მის მიერ წარგზავნილი ცენტურიონების წინადადებას მის კონსულად არჩევის შესახებ.

რაკი ოქტავიანე დარწმუნდა, რომ სენატმა კონსულად არჩევაზე კატეგორიულად უარი განუცხადა, სათავეში ჩაუდგა 8 ლეგიონს და ცენოსან ჯარს და რომზე გაილაშქრა. ამ ნიადაგზე შექმნილ მდგომარეობას აპიანე ასე აგვიწერს (B. C., III, 89): როცა რომში ოქტავიანეს მიახლოების ცნობა მისულა, ამტყდარა საშინელი არეულობა და პანიკა; ყველა უწესრიგოდ გარბოდა სხვადასხვა მიმართულებით, ზოგიერთები კი ქალაქგარეთ აგზავნიდნენ ცოლებს, ბავშვებს და ძვირფას ნივთებს ანდა მათ იქვე სანდო ადგილებში მალავდნენ; სენატი უმაგალითო შიშს განიცდიდა, მით უმეტეს, რომ თავის განკარგულებაში მზად არ ჰყავდა სამხედრო ძალა და ერთმანეთს უსაყვედურებდნენ, რომ თავის დროს ყურადღება არ მიაქციეს ოქტავიანეს მოთხოვნებს. ოქტავიანემ ქალაქი უბრძოლველად დაიკავა. ამის შემდეგ კურიატულმა კომიციებმა დაამტკიცეს ცეზარის ანდერძი მისი შვილების შესახებ.

მალე ოქტავიანე კონსულად იქნა არჩეული და პირველ რიგში გაატარა კანონი, რომლის ძალით ცეზარის მკვლელებს აღეკვეთათ „წყალი და ცეცხლი“. ეს კანონი, ოქტავიანეს კოლეგის კვინტუს პედიუსის მიხედვით, lex Pedia-ს სახელითაა ცნობილი. ბრალდე-

მულნი სასამართლოში არ გამოცხადებულან, ამიტომ დაუსწრებლად იქნენ გასამართლებული და მისჯილთა შორის იყო ის დეციმუს ბრუტუსიც, რომელიც წინათ ოქტავიანეს მოკავშირედ ითვლებოდა. გაუქმებულ იქნა აგრეთვე სენატის დადგენილებანი ანტონიუსისა და ლეპიდუსის წინააღმდეგ. ეს უკვე ერთგვარი გზის გაწმენდა იყო ანტონიუსთან შერიგებისათვის, რომელსაც მისი ჯარებიც დაჟინებით მოითხოვდნენ. ასე შემზადდა ნიადაგი ანტონიუსის, ლეპიდუსისა და ოქტავიანეს შეხვედრისათვის.

შეხვედრა მოხდა 43 წლის ნოემბერში ჩრდილოეთ იტალიის ქალაქ ბონონიის მახლობლად. აპიანეს თქმით (B. C., IV, 2), ორი დღის განმავლობაში დილიდან საღამომდე თათბირობდნენ ისინი და ასეთი დადგენილება მიიღეს: ოქტავიანეს ხელი უნდა აეღო კონსულობაზე და სამივეს—ანტონიუსს, ლეპიდუსსა და ოქტავიანეს უნდა მინიჭებოდათ განსაკუთრებული ხელისუფლება, ახალი საგანგებო მაგისტრატურა სახელმწიფო საქმეთა წესრიგში მოსაყვანად. ეს შეთანხმება მეორე ტრიუმვირატის სახელით გახდა ცნობილი. გადაწყდა პროვინციების მმართველობა შემდეგნაირად გაენაწილებინათ: ანტონიუსს—მთელი გალია, ლეპიდუსს—ნარბონის გალია და ოქტავიანეს—აფრიკა. შეთანხმების მთავარ მიზანს კი იტალიაში დარჩენილ მოპირდაპირეებთან სასტიკი და გამანადგურებელი ბრძოლა წარმოადგენდა. მეორე ტრიუმვირატის წევრებმა გამოიყენეს სულას ძველი, ნაცადი ხერხი და მიმართეს პროსკრიპციებს. პირველი ასეთი სია, რომელიც 17-მდე ადამიანს შეიცავდა, რომში გადაუგზავნეს კონსულ პედიუსს. სიამ თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა რომში სენატორებსა და მათ მახლობელ პირებს.

ნოემბრის დასასრულს ტრიუმვირატის წევრები საზეიმო ვითარებაში პირადად გამოცხადდნენ რომში. აქ სახალხო ტრიბუნმა პუბლიუს ტიციუსმა კომიციებში გაატარა კანონი (lex Titia), რომლის ძალით ტრიუმვირს ხუთი წლით შეუზღუდავი ხელისუფლება მიენიჭა (38 წლის 1 იანვრამდე). დაიწყო საშინელი პოლიტიკური მკვლელობები. აპიანეს გადმოცემით (B. C., IV, 8—11), ტრიუმვირის საპროსკრიპციო განცხადება ასეთი სიტყვებით იწყებოდა: „მარკუს ლეპიდუსი, მარკუს ანტონიუსი და ოქტავიანე ცეზარი, რომლებიც არჩეული არიან სახელმწიფოს მოსაწყობად და წესრიგში მოსაყვანად, ადგენენ შემდეგს: ბედასლი ადამიანები, მიუხედავად მათდამი, მათი თხოვნით, გაწეული შებრალებისა, ვერაგები რომ არ აღმოჩენილიყვნენ და მტრები არ გამხდარიყვნენ, ხოლო შემდეგ თავიანთ მწყალობელთა წინააღმდეგ შეთქმულებიც, არ მოეკ-

ლათ გაიუს ცეზარი, რომელმაც ისინი იარაღით დაამარცხა, მაგრამ თავისი გულშემატკივრობით შეიწყალა, თავის მეგობრებად გაიხადა და ყველა საპატიო თანამდებობითა და საჩუქრებით აავსო, ჩვენც იძულებული არ ვიქნებოდით, ასე სასტიკად მოვქცეოდით იმათ, ვინც ჩვენ შეურაცხვეყო და სახელმწიფოს მტრებად გამოგვაცხადა. ახლა კი, ვხედავთ რა ჩვენს წინააღმდეგ მათ შეთქმულებას და ვითვალისწინებთ გაიუს ცეზარის მიერ განცდილ ბედს, ვრწმუნდებით, რომ მათი საძაგლობა არ შეიძლება ჰუმანურობით იქნას დაოკებული, ამიტომ ჩვენ ვამჯობინებთ, მტრებს დავასწროთ, ვიდრე თვითონ დავიღუპოთ. დე, ნურვინ ჩასთვლის ამ აქტს უსამართლოდ, მკაცრად თუ გადაჭარბებულად; მან მხედველობაში მიიღოს, რა განიცადა გაიუს ცეზარმა და განვიცადეთ ჩვენ თვითონ... არავინ არ უნდა მისცეს მათ თავშესაფარი, დამალოს, სხვა ადგილას გაგზავნოს ან ფულით თავი მოასყიდვინოს; ყველა, ვინც იმაში იქნება მხილებული, რომ მან იხსნა ისინი, ან დახმარება აღმოუჩინა, ანდა იცოდა მხოლოდ ამის შესახებ, ჩვენ არ მივიღებთ მხედველობაში არავითარ მომიზეზებასა და თხოვნას და შევიტანთ მათაც საპროსკრიპციო სიებში. მოკლულთა თავები მოგვიტანონ ჩვენ და ჯილდოდ მიიღებენ თითოეულისათვის—თავისუფალი ადამიანები 25 ათას ატიკურ დრახმას, მონები კი 10 ათასს და თავიანთი ბატონების მოქალაქეობრივ უფლებებს, ასეთივე ჯილდო ენიშნებათ დამსმენთ. არც ერთი ჯილდოს მიმღები ჩვენ ჩანაწერებში არ იქნება შეტანილი და მათი სახელი უცნობი დარჩება“¹⁸.

ისეთი საშინელი მდგომარეობა წარმოიქმნა, რომ ბევრი სიამოვნებით იგონებდა სულას დიქტატურას. ზოგიერთი განწირული ცდილობდა გაქცევით ეშველა თავისათვის, მაგრამ ყველგან დაძრწოდნენ შეიარაღებული რაზმები და გულმოდგინედ ეძებდნენ საპროსკრიპციო სიებში შეტანილ ადამიანებს. სიებში პირველი ადგილი ეჭირათ ცეზარის მკვლელებს, ტრიუმვირის პირად მტრებს და ცალკეულ მდიდარ პირებს, რომელთა ქონება სამხედრო საჭიროებას უნდა მოხმარებოდა. ტრიუმვირის მოწინააღმდეგეთა უმრავლესობა იტალიის ფარგლებს გარეშე იმყოფებოდა, მაგრამ ცნობილი ორატორი ციცერონი, ანტონიუსის მთავარი მოწინააღმდეგე, იტალიაში იყო. დაუძინებელ მტერს, ანტონიუსს კატეგორიულად მოუთხოვია მისი სიაში შეტანა. პლუტარქეს თქმით (Cic., 46), პირველი ორი დღის განმავლობაში ოქტავიანე თავგამოდებით იბრძოდა ციცერონისათვის, მაგრამ მესამე დღეს დათმობაზე წასულა და იგი გაუწირავს. ციცერონის მოკვლის პირობებს ვრცლად გადმოგვცემს აპიანე (B. C., IV, 19—20). როგორც ჩანს, ციცერონი

გაქცეულა, მაგრამ ზღვაზე მგზავრობის დროს იძულებული გამბ-
დარა ნაპირზე გადმოსულიყო. აქ ერთ მეჩექმეს, იმ კლოდიუსის
კლიენტს, რომელიც ციცერონის უსასტიკესი მტერი იყო, მისი
ადგილსამყოფი უჩვენებია ცენტურიონ ლენატუსისათვის. ის და-
დევნებია ციცერონს, გადმოუგდია საკაცედან და მოუჭრია თავი,
მოუკვეთია აგრეთვე ის ხელი, რომლითაც ციცერონმა თავისი
„ფილიპიკები“ დასწერა. დაუყოვნებლივ ზოგი ცხენით, ზოგი გე-
მით გაეშურა ანტონიუსისათვის ამ ამბის შესატყობინებლად. ლე-
ნატუსს შორიდან უჩვენებია მისთვის ციცერონის მოკვეთილი თა-
ვი და ხელი. ანტონიუსს იგი უხვად დაუჯილდოებია, ციცერო-
ნის თავი და ხელი კი ხანგრძლივად ყოფილა გამოკიდებული ტრი-
ბუნის წინ ფორუმზე, საიდანაც წინათ იგი ჩვეულებრივ ხალხს
სიტყვით მიმართავდა „და ამის სანახავად უფრო მეტი ხალხი
მოდიოდა, ვიდრე წინათ მის მოსასმენადო. ამბობენ, რომ ანტო-
ნიუსი სადილობის დროს ციცერონის თავს მაგიდაზე სდებდა
ხოლმე, ვიდრე არ გაძღა ამ საზიზღარი სანახაობითო“. ციცერო-
ნისადმი ასეთ უტიფარ დაცინვას კასიუს დიო იმასაც უმატებს,
რომ ანტონიუსის ცოლმა ფულვიამ თურმე მოკლული ციცერონის
ენა ქინძისთავით დაჩხვლიტა (Cass. Dio, XLVII, 8).

ასე დაამთავრა თავისი მშფოთვარე და წინააღმდეგობით
სავსე სიცოცხლე სახელგანთქმულმა რომაელმა ორატორმა და
მოღვაწემ. პროსკრიპციების მსხვერპლი გახდა მისი ძმაც და მრავალი
მახლობელიც.

გარდა პირდაპირი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეებისა, სას-
ჯელს ვერ ასცდნენ ისეთი პირებიც, რომელთა სიმდიდრე ტრიუმ-
ვირის ყურადღებას იპყრობდა. დავასახელებთ რამდენიმე მაგა-
ლითს. სიაში იყო შეტანილი ის ცნობილი ვერესი, რომლის გასა-
მართლებაზე ციცერონმა თავის დროზე შესანიშნავი სიტყვა წარ-
მოთქვა. ანტონიუსს დიდად მოსწონებია მისი ბრინჯაოს ჭურჭელი.
სვეტონიუსი გვარწმუნებს (Aug., 70), რომ ავგუსტუსს უსაყვედუ-
რებდნენ უზომო სიყვარულს ძვირფასი ჭურჭლეულობისადმი და
კორინთული ვაზებისადმი. აგრეთვე კოჭაობის თამაშით გატაცე-
ბასა და ჟინსო. აპიანეს თქმით (B. C. IV, 29), ვინმე რუგუსს
მშვენიერი სახლი ჰქონია ანტონიუსის ცოლის, ფულვიას მეზობ-
ლად. ფულვიას სდომებია მისი ყიდვა, მაგრამ პატრონი თანახმა
არ ყოფილა. ახლა კი მას სახლი მისთვის საჩუქრად მიუერთმევია,
მაგრამ პროსკრიპცია მაინც თავიდან ვერ აუცდენია. მისი მოკვე-
თილი თავი ანტონიუსისათვის მიუტანიათ და მას ის ცოლისათვის
გადაუგზავნია, რომელსაც თავის მხრივ, იგი თავის სახლის წინ

მოუთავსებია. ვფიქრობ, მოტანილი მაგალითები საკმარისია და ამაზე საუბარს აღარ გავაგრძელებთ. ამასთან უდავო ყურადღების ღირსია ის ცნობა, რომელიც აპიანემ შემოგვინახა (B. C., IV, 39). ამ ცნობის მიხედვით ჯარისკაცები, რომელთაც ხელში უვარდებოდათ პროსკრიბირებული პირები, მათ ათავისუფლებდნენ და გაქცევის საშუალებას აძლევდნენ, თუ მათგან უფრო მეტ ჯილდოს მიიღებდნენ, ვიდრე ტრიუმვირისაგან ჰქონდათ აღთქმული. ასე, მაგ., ვინმე აცილიუსი მათ დიდ დასაჩუქრებას შეპირებია, თუ სიკვდილს გადაარჩენდნენ. მის მეუღლეს ისინი უხვად დაუსაჩუქრებია იმისათვის, რომ აცილიუსისათვის ხომალდი დაუქირავებიათ და სიცილიაზე გადაუყვანიათ. სხვა მრავალი საშუალებისა და ხერხისათვის მიუმართავთ პროსკრიბირებულებსა და მათს ოჯახებს, რომ როგორმე გადაერჩინათ თავი საშინელი განსაცდელისაგან. თუ სადამდე აღწევდა ამ დროს ჯარისკაცების თავხედობა, ამას აპიანე ასე გვისურათებს (B. C., IV, 35): „ვინაიდან ტრიუმვირი თავის მოღვაწეობაში მხარდაჭერას მხოლოდ ჯარისკაცებში პოულობდა, ამიტომ უკანასკნელნი მათგან მოითხოვდნენ მისჯილთა სახლებს, მათ მიწებს, ვილებს ანდა მთელ ქონებას; სხვები დაჟინებით მოითხოვდნენ მათ შვილებად აყვანას გამოჩენილი პირების მიერ; იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც არაპროსკრიბირებულთაც კი ჰკლავდნენ და სძარცვავდნენ“. ტრიუმვირი იძულებული გამხდარა დისციპლინის აღსადგენად ღონისძიებები მიეღო. მაგრამ არსებითად დაუპატიმრებიათ და ჯვარს გაუკრავთ მხოლოდ რამდენიმე მონა, რომლებიც ჯარისკაცების ტანსაცმელში ყოფილან გამოწყობილი და, მათთან ერთად ჩადიოდნენ ბოროტებას.¹⁹ გარდა პროსკრიპციებისა, ტრიუმვირმა სამხედრო ხარჯების დაფარვის მიზნით ყოველ მოქალაქეს იტალიაში დააკისრა განსაზღვრული ტრიბუტის გადახდა. დღემდე საკამათოა, თუ რა რაოდენობისა იყო ეს ტრიბუტი, მაგრამ უფრო მიღებულია მისი ქონების ერთი მეათედი რაოდენობით განსაზღვრა.

ყოველივე ამასთან ერთად ტრიუმვირი არ იფიწყებდა ცეზარის მოგონებასა და მისი სახელის უკვდავყოფას. აპიანეს გადმოცემით (B. C., II, 148), ცეზარის შვილობილმა ოქტავიანემ თავიდანვე თავის მამობილს ღვთაებრივი პატივი მიაგო, ხოლო შემდეგ რომის სენატმა და ხალხმა 42 წლის 1 იანვრის კანონით (lex Rufrena) ოფიციალურად სცნო ცეზარის გაღმერთება. 1 იანვარს ტრიუმვირმა მის წინაშე ფიცი მიიღო და ფიცის მიღება ყოველწლიურად მეორდებოდა. თვეს, რომელშიც ცეზარი დაიბადა, იულიუსი — ივლისი უწოდეს. ცეზარის დაბადების დღე დღესასწაულად დაა-

წესეს, ხოლო მისი მოკვლის დღე—გლოვის დღედ. მისი გამოსახულება გამოჰქონდათ სხვა ღმერთების ქანდაკებებთან ერთად (Cass. Dio, XLVII, 18—19).

4. ბრძოლა პროვინსიებში: ფილიპი: ბრძოლა პეიზიასთან

როცა ტრიუმვირატის წევრები თავის მოპირდაპირეებს ებრძოდნენ და პროსკრიპციებში იყვნენ გართული, მათი მდგომარეობა პროვინციებში ფრიად საშიში გახდა. აქ რესპუბლიკელები დიდი ენერგიით ემზადებოდნენ ცეზარელებთან საბრძოლველად. სარდინია და სიცილია სექსტუს პომპეუსს დაემორჩილნენ. მასთან გარბოდნენ აგრეთვე პროსკრიპირებულები და მონები. რაც შეეხება აღმოსავლეთ პროვინციებს (სირიას, აზიას, საბერძნეთსა და მაკედონიას), ილირიიდან დაწყებული ისინი ბრუტუსისა და კასიუსის ხელში აღმოჩნდნენ. ადგილობრივი მოსახლეობისადმი ყოველგვარი ძალადობის გამოყენებით მათ შესძლეს დიდი თანხებისა და სამხედრო ძალების შეგროვება. ბრუტუსი ჯერ ილირიასა და მაკედონიაში მოქმედებდა, კასიუსი კი სირიაში, მერე ისინი შეერთდნენ და თავის ძალებს თავი მოუყარეს ქ. ფილიპისთან მაკედონიაში და აქ გამაგრდნენ. მათ წინააღმდეგ დაიძრა ცეზარელების ლაშქარი ანტონიუსისა და ოქტავიანეს წინამძღოლობით. ბრუტუსმა და კასიუსმა განიზრახეს პირდაპირი ომისაგან თავი შეეკავებინათ და მოწინააღმდეგეთა გარშემო ისეთი პირობები შეექმნათ, რომ ისინი დამშევით დაემარცხებინათ. მაგრამ ანტონიუსმა ისინი აიძულა, ომში ჩაბმულიყვნენ. მოხდა ორი გადამწყვეტი ბრძოლა. პირველში ანტონიუსმა გაიმარჯვა და კასიუსმა თავი მოიკლა. მეორეში, პირველი მარცხის შემდეგ, აგრეთვე ოქტავიანემ გაიმარჯვა და ბრუტუსმაც თავი მოიკლა. მათი ფლოტის ნაწილი სექსტუს პომპეუსთან წავიდა, მეომართა უმრავლესობა კი ტრიუმვირის მხარეზე გადავიდა. ასეთი მარცხი რესპუბლიკელებისათვის საბედისწერო აღმოჩნდა, მაგრამ არც ტრიუმვირის მდგომარეობა იყო მტკიცე (App., B. C., IV, 104—137).

ფილიპისთან ბრძოლის შემდეგ, აპიანეს გადმოცემით (B. C., V, 3), ოქტავიანემ და ანტონიუსმა საზეიმო მსხვერპლწირვა შეასრულეს და ჯარს დიდი ქება მიუძღვნეს. პირველი გაემგზავრა იტალიაში მეომრებისათვის მიწის ნაკვეთების დასარიგებლად და ახალშენებში მათ დასანაწილებლად, ხოლო მეორე—აღმოსავლეთ პროვინციებში საჭირო ფულადი თანხების შესაგროვებლად. აპია-

ნეს თქმით (B. C., V, 3), ამასთან ერთად მათ მოუხდენიათ პროვინციების ახალი დანაწილება: ლეპიდუსს ლალატი დასწამეს და ჩამოართვეს პროვინციები. მას ოქტავიანესთვის უნდა გადაეცა ესპანეთი, ხოლო ანტონიუსისათვის ნარბონის გალია. შემდგომში კი ის შეიწყნარეს და სამართველოდ მისცეს აფრიკა.

ანტონიუსი გაემგზავრა აღმოსავლეთში, რომ შეეგროვებინა, როგორც ვთქვით, საჭირო სახსრები პართელებზე გასალაშქრებლად. მდგომარეობა რთული იყო. სამოქალაქო ომებმა ადგილობრივი ქალაქები ფრიად დააზიანა. ანტონიუსი შეეცადა აქაური საქმეების მოწესრიგებას. იგი კილიკიაში იმყოფებოდა, როცა მასთან მივიდა ეგვიპტის მეფე-ქალი, იშვიათი სილამაზით დაჯილდოებული და განათლებული კლეოპატრა. ანტონიუსს მასთან წინასწარ მოციქულები ჰყავდა წარგზავნილი, რომელთაც იგი უნდა გამოეწვიათ იმ ბრალდების გასაბათილებლად, თითქოს იგი კასიუსს ემხრობოდა. თავის გასამართლებლად კლეოპატრა მასთან მივიდა კილიკიაში. პლუტარქე დიდი სენტიმენტალობით გვიხატავს ანტონიუსის ბიოგრაფიაში მათს შეხვედრას. კლეოპატრამ მთელი თავისი ჭკუა, გამოცდილება და ქალური სიტუარტე გამოიყენა, რომ ანტონიუსი მოეხიბლა, მოეჯადოვებინა და თავისი ზრახვების განმახორციელებლად გაეხადა. და, უნდა ითქვას, რომ თავის საწადელს მიაღწია. აპიანეს გადმოცემით (B. C., V, 9), რაც არ უნდა მოეთხოვა კლეოპატრას, ის უყოყმანოდ უსრულებდა. ასე, მან მოაკვლევინა, კლეოპატრას თხოვნით, მისი და არსინოა, რომელიც მილეტში იმყოფებოდა არტემიდა ლევკოფრიენის ტაძარში. იგი კლეოპატრას თან გაჰყვა ალექსანდრიაში, სადაც აპიანეს თქმით (B. C., V, 11), კერძო პირის სახით ცხოვრობდა, ალექსანდრიის ქუჩებში ბერძნულად გამოწყობილი ჩნდებოდა და სახლიდან მიდიოდა მხოლოდ ტაძრებსა და გიმნასიებში ან სწავლულებთან სასაუბროდ. დროს ატარებდა ბერძნებთან და კლეოპატრასთან, რომელსაც, უდავოდ, მთელ თავის დროს მიუძღვნიდა. თავისი მოვალეობა მას მხოლოდ მაშინ მოაგონდა, როცა იტალიაში ახალი სამოქალაქო ომი ატყდა და აღმოსავლეთ პროვინციებს პართელები შეესივნენ.

ფილიპისთან ბრძოლის შემდეგ ოქტავიანე იტალიაში დაბრუნდა. მდგომარეობა იქ უადრესად მძიმე იყო. რამდენიმე ათეული ათასი ვეტერანი მიწის ნაკვეთების დარიგებას ელოდა. ამავე დროს იტალიას ზღვიდან სექსტუს პომპეუსის მიერ ალყა ჰქონდა შემორტყმული და სურსათ-სანოვავის მხრივ დიდ გაჭირვებას განიცდიდა. ოქტავიანემ პირველ რიგში ჯარისკაცების მიწის ნაკვე-

თებით დაკმაყოფილება განიზრახა. დაიწყო 16 ქალაქის ტერიტორიის კონფისკაცია ვეტერანების დასახლებისათვის. კონფისკაცია ფრიად ტლანქ პირობებში მიმდინარეობდა: მცხოვრებლებს ართმევდნენ არა მარტო მიწებს, არამედ მონებსა და ინვენტარს. შეუბრალებლად ერეკებოდნენ მათ მათი მამულებიდან და მათ მიმართ ვეტერანები ისე იქცეოდნენ, როგორც ნამდვილი დამპყრობლები. უტიფრად ითვისებდნენ წინანდელი მფლობელების ქონებას და მათდამი მტრულ ურთიერთობას ააშკარავებდნენ. ბუნებრივია, რომ ასეთი მოპყრობა და დარბევა იტალიის მოსახლეობაში უდიდეს უკმაყოფილებასა და მღელვარებას იწვევდა. ტრიუმვირსა და კერძოდ ოქტავიანეს წყევლა-კრულვით იხსენიებდნენ და კიდევ ემუქრებოდნენ.

იტალიის მოსახლეობის ასეთი განწყობილებით ისარგებლეს მარკუს ანტონიუსის ძმამ, ლუციუსმა და ცოლმა ფულვიამ. ლუციუსს 41 წელს კონსულის თანამდებობა ეკავა. ისინი მოქმედებდნენ არსებითად როგორც ანტონიუსის აგენტები; აგიტაციას ეწეოდნენ ოქტავიანეს წინააღმდეგ და ამტკიცებდნენ, რომ მისი ბრალია ყველა ბოროტება და ძალმომრეობა, რომელთაც ადგილი აქვს იტალიის მოსახლეობის მიმართ; უპირისპირებდნენ მას ანტონიუსს, რომელიც, მათი თქმით, როგორც კი დაბრუნდება, უარს იტყვის თავის რწმუნებულებაზე და თავისუფლებას აღადგენსო. სავარაუდოა, ფულვიას ასეთ მოქმედებაში იმასაც ჰქონდა მნიშვნელობა, რომ იგი გულდამწვდებით ვერ უყურებდა მისი ქმრის ხანგრძლივ ყოფნას მშვენიერ კლეოპატრასთან და სურდა, მისი დაბრუნება დაეჩქარებინა. ლუციუსს კი აპიანე ისე გვისურათებს (B. C., V, 19), თითქოს ის დემოკრატიის მომხრე იყო და ტრიუმვირის ხელისუფლებით უკმაყოფილო. „მიწათმფლობელთ, რომელთაც მიწები ჩამოართვეს და რომლებიც გავლენიან მოქალაქეებს დახმარებას სთხოვდნენ, ამბობს იგი, ლუციუსი ერთი იღებდა სახლში მათ და დახმარებას აღუთქვამდა; ისინიც, თავის მხრივ, აღუთქვამდნენ, რომ მას ყველაფერში დაეხმარებიან, რაც არ უნდა უბრძანოსო“.

ლუციასა და ფულვიას გარშემო თავი მოუყრიათ უკმაყოფილო ელემენტებსა და მეომრებს. ერთ დროს ლუციუსს მცირე ხნით რომიც კი დაუკავებია, მაგრამ მერე იძულებული გამხდარა ჩრდილოეთით დაეხია და ეტრუსკულ ქალაქ პერუზიაში გამაგრებულიყო. ქალაქს ოქტავიანემ ისეთი ალყა შემოარტყა, რომ მალე იქ შიმშილობა დაიწყო. აპიანეს გადმოცემით (B. C., V, 35), ლუციუსს აღურიცხავს სურსათი და აუკრძალავს იქიდან მონებისა-

თვის რამის მიწოდება, ამავე დროს მას უბრძანებია, თვალყური ედევნებიათ, რომ ისინი ქალაქიდან არ გაქცეულიყვნენ და მტრებისათვის არ შეეტყობინებინათ გარემოცულთა მძიმე მდგომარეობა. მონები გროვად დაეხეტებოდნენ თვით ქალაქში და ქალაქის კედელთან, მიწაზე ეცემოდნენ შიმშილისაგან და იკვებებოდნენ ბალახით თუ მწვანე ფოთლებით; მკვდრებს, ლუციუსის ბრძანებით, მოგრძო ორმოებში მარხავდნენ, რადგან შიშობდნენ, რომ გვამების დაწვას მტერი შეამჩნევსო. გარემოცულები იძულებული გახდნენ, იარაღი დაეყარათ. ეს ომი, აპიანეს თქმით (B. C., V, 34), ხალხისათვის ფრიად მძიმე ყოფილა. „ამ დღეებშიო, ამბობს იგი, რომში ხალხი ახდილად სწყევლიდა ომსაც და გამარჯვებასაც, იმიტომ რომ პურს ამარაგებდნენ მხოლოდ ჯარისკაცებისათვის; ხალხი კი პურის ძებნაში კერძო სახლებში იჭრებოდა და ძარცვავდა ყველაფერს, რასაც კი ნახულობდაო“. გამარჯვებულმა ოქტავიანემ აჯანყებულთა მხარეზე გადასული სენატორები და მხედრები სასტიკად დასაჯა, ხოლო ლუციუს ანტონიუსს აპატია და ნება დართო ძმასთან წასულიყო, მაგრამ მან ესპანეთში გამგზავრება ამჯობინა. მისი ძმის ცოლი კი საბერძნეთში გაიქცა და იქ გარდაიცვალა. დამარცხებული ლუციუსის ჯარისკაცები გამარჯვებული ოქტავიანეს მხარეზე გადავიდნენ. აპიანე გადმოგვცემს (B. C., V, 46—47), რომ ოქტავიანე აპირებდა თურმე მათს გაკიცხვასა და შეშინებას, მაგრამ მისმა ლაშქარმა დაჟინებით მოსთხოვა მათი შეწყნარება და იძულებული გამხდარა განეცხადებინა: „ვუთმობ თქვენს სურვილს, ეპატიოთ მათ დანაშაული ყოველი სასჯელის გარეშეო“.

მაგრამ მალე მდგომარეობა კვლავ გართულდა. 40 წელს ეგვიპტიდან დაბრუნებული ანტონიუსი შეუთანხმდა დომიციუს აპენობარბოსს, რომელიც რესპუბლიკელების ფლოტით მიემხრო მას, და სექსტუს პომპეუსს. წარმოიქმნა ოქტავიანეს საწინააღმდეგო კოალიცია. გადამწყვეტი ბრძოლა ბრუნდიზიუმთან უნდა მომხდარიყო. მაგრამ ახლაც ჯარისკაცებმა აიძულეს თავიანთი სარდლები ურთიერთშორის კვლავ შეთანხმებულიყვნენ. მოხდა ეგრეთწოდებული ბრუნდიზიუმის შეთანხმება და ომებით განაწამებ იტალიის მცხოვრებლებს იმედი დაებადათ, რომ ხანგრძლივი მშვიდობიანობა დამყარდებოდა. კვლავ იქნა გატარებული პროვინციების გადანაწილება: ოქტავიანეს ერგო დასავლეთი პროვინციები, ანტონიუსს აღმოსავლეთი პროვინციები, ხოლო ლეპიდუსს ისევ აფრიკა დარჩა.

ოქტავიანემ და ანტონიუსმა პირობა დადეს, რომ ერთი-მეორეს დაეხმარებოდნენ სექსტუს პომპეუსსა და პარტელებთან ბრძოლაში. მოხდა მათს შორის დამოყვრებაც: ანტონიუსმა ცოლად შეირთო ოქტავიანეს და ოქტავია.

5. კუჭაოლის შეთანხმება; ბრძოლა ოქტავიანესა და სექსტუს კლავდიუს შორის

ბრუნდიზიუმში დამყარებული შეთანხმების შედეგად იტალიაში მშვიდობიანობა არ დამყარებულა. სექსტუს პომპეუსთან მრავლად გარბოდნენ პროსკრიპციებით შეშინებული ოპტიმატები და მასთან თავშესაფარს ჰპოულობდნენ გაქცეული მონებიც, რომელთაც ის ჯარსა და ფლოტში ღებულობდა. სარდინიასა და სიცილიაზე მისი მეთაურობით წარმოიქმნა ისეთი თავისებური სახელმწიფო, რომელიც იტალიის ნაპირებს არ ასვენებდა და ფრიად აძნელებდა რომში პურის შეტანას. ამიტომ დიდად იმატა ფასებმა როგორც პურზე, ისე პროდუქტებზე, რაც უაღრეს უკმაყოფილებას იწვევდა მოსახლეობაში და ზრდიდა ტრიუმვირის საწინააღმდეგო განწყობილებას. ამასთან ერთად ტრიუმვირს დიდი სახსრები ესაჭიროებოდა და ახალ გადასახადებს აკისრებდა ისედაც ღონეგამოცლილ მცხოვრებლებს. აპიანე ამბობს (B. C., V, 67): „რომი განიცდიდა შიმშილს, ვინაიდან აღმოსავლეთიდან ვაჭრებს აკავებდა შიში პომპეუსისა და სიცილიის წინაშე, დასავლეთიდან კი — ის გარემოება, რომ სარდინია და კორსიკა აგრეთვე პომპეუსის ხელში იყვნენ; აფრიკიდან პური არ მოდიოდა, ვინაიდან იგივე მტრები ბატონობდნენ ზღვის ორსავე ნაპირზე. რომში ყველა პროდუქტზე აიწია ფასებმა და, ვინაიდან გასაჭირის მიზეზს ბელადების ურთიერთისადმი მტრობაში ხედავდნენ, ამიტომ მათ კიცხავდნენ და მოითხოვდნენ მათ შერიგებას პომპეუსთან“. თვინიერ ამისა შემოუღიათ მათ ახალი გადასახადები მონებსა და მემკვიდრეობაზე. ასეთ ღონისძიებას ხალხი აღშფოთებით შეხვედრია და თავისი აღშფოთება ფრიად მღელვარე ფორმებში გამოუთქვამს. ოქტავიანეს უცდია ხალხის დაშოშმინება, მაგრამ უშედეგოდ. მას დახმარებია ანტონიუსი, მაგრამ მასაც ქვეებით გამასპინძლებია აბობოქრებული ხალხი. მაშინ დასახმარებლად გამოუწვევიათ შეიარაღებული რაზმი. დაწყებულია ხელჩართული ბრძოლა. „სახურავებიდან მოისმოდაო, ამბობს აპიანე, ქვითინი და კივილი... როცა ბრბო გაიფანტა, გვამები წყალში გადაყარეს, რომ მათს შესახედაობას გა-

ღიზიანება არ გამოეწვია. მაგრამ სამწუხარო იყო იმის დანახვა, თუ როგორ ამოცურდებოდნენ ზევით გვამები და როგორ ხდიდნენ მოკლულებს ჯარისკაცები და მათთან შეერთებული ქურდები ყოველივე საუკეთესოს და როგორ მოჰქონდათ თავის ნადავლად“ (იქვე, 68).

ასეთი მდგომარეობის გამო ოქტავიანე და ანტონიუსი იძულებული გახდნენ მოლაპარაკება დაეწყათ სექსტუს პომპეუსთან. მათი შეხვედრა მოხდა 39 წელს პუტოლში. შეხვედრას თან მოჰყვა შეთანხმება, რომლის პირობები შემოგვინახეს ძველმა ავტორებმა (App., B. C., V, 72—73; Cass. Dio, XLVIII, 36; Vell. Pat., II, 77). ამ შეთანხმების თანახმად ომი სწყდებოდა და ვაჭრობის თავისუფლება მყარდებოდა: სექსტუს პომპეუსი ცნობილ იქნა საზღვაო ძალების სარდლად; მას საგანმგებლოდ გადაეცა სიცილია, სარდინია, კორსიკა და აგრეთვე პელოპონესი და აღუთქვეს მისი მამის ჩამორთმეული ქონების ღირებულების ანაზღაურება. სამაგიეროდ მას აღარ უნდა მიეღო გაქცეული მონები და ვალდებული იყო რომისათვის წესიერად მიეწოდებინა პური. იმ გაქცეულ მონებს, რომლებიც მის ჯარში მსახურობდნენ, თავისუფლება ენიჭებოდათ, ხოლო იმ პირებს, რომლებიც პროსკრიპციებს გაექცნენ და მასთან შეაფარეს თავი,—პატიება და სამშობლოში დაბრუნების უფლება, იმათი გამოკლებით, ვინც ცეზარის მკვლელობაში იყვნენ ბრალდებულნი.

ამ შეთანხმებამ რომში დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია; ფიქრობდნენ, რომ სამოქალაქო ომს ბოლო მოეღო და განაწამები მოსახლეობა შედარებით თავისუფლად ამოისუნთქავდა. მაგრამ ასეთი იმედი არც ეხლა გამართლდა. გართულებული იყო მდგომარეობა აღმოსავლეთ პროვინციებშიც. პართელებმა ისარგებლეს რომში შექმნილი ვითარებით და დაიკავეს მთელი სირია და აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ანტონიუსის სარდალმა ვენტილიუს ბასუსმა 39 წელს მათ საგრძნობი დამარცხება მიაყენა, მაგრამ მათი შემოსევის შიში მაინც არსებობდა. ამიტომ ანტონიუსმა აღმოსავლეთში გალაშქრება გადასწყვიტა. 39/38 წელი მან ოქტავიასთან ერთად ათენში გაატარა, რომ ძალები მოეკრიფა პართელების წინააღმდეგ. მას მიზნად ჰქონდა დასახული ცეზარის როლი შეესრულებინა და კრასუსის დაღუპვისათვის პართელებისათვის სამაგიერო მიეზღო. მისი თანხმობა ოქტავიანესთან, თითქოს, ურყევი ჩანდა: იმ დროის მონეტებზე მას ოქტავიანესთან ერთად აღბეჭდავდნენ. რაც შეეხება სექსტუს პომპეუსს, მასა და ოქტავიანეს შორის მალე წარმოიშვა და გაღრმავდა კონფლიქტი. პომპეუს უმცროსი კვლავ

განაგრძობდა გაქცეულ მონათა ფართოდ მიღებას, რაც მონათმფლობელთა წრეში დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. ერთი ძველი ავტორის თქმით, მას უწოდებდნენ „თავისი მონების მონას და გააზატებულების გააზატებულს“ (Vell. Pat., II, 73).

რა თქმა უნდა, პომპეუსი თავშესაფარს აძლევდა გაქცეულ მონებს არა იმდენად მათდამი კეთილი განწყობილების გამო, რამდენადაც თავისი ჯარების შევსების მიზნით და ზოგიერთ შემთხვევაში არც მათს ჯვარზე გაკვრას ერიდებოდა, მაგრამ უდავოა, რომ გაქცეული მონები ამ მდგომარეობით თავისებურად სარგებლობდნენ. პომპეუსი კვლავ აძნელებდა იტალიის პურიით მომარაგებას. თვინიერ ამისა, თუ თავდაპირველად მას ისეთ მოღვაწედ სთვლიდნენ, რომელიც ტრიუმფირისაგან გაათავისუფლებდა იტალიას და რესპუბლიკას აღადგენდა, ახლა მასაც უნდობლად უყურებდნენ.

ოქტავიანეს პირველი შეტაკება პომპეუსთან მარცხით დამთავრდა, მან ვერ შესძლო სიცილიის დაუფლება. ამიტომ იძულებული გახდა, ანტონიუსთან ახალი შეთანხმებისათვის მიეღწია. ანტონიუსი მომხრე არ იყო პომპეუსთან ომისა და ამიტომ მათ შორის კვლავ უთანხმოებამ იჩინა თავი. როცა 37 წლის გაზაფხულზე ანტონიუსი იტალიაში დაბრუნდა, ისინი ერთმანეთს შეხვდნენ ტარენტში და ურთიერთშორის შეთანხმების ნიადაგზე 5 წლით კიდევ გააგრძელეს თავიანთი საგანგებო რწმუნებულობა. შეთანხმდნენ იმაშიც, რომ ოქტავიანე პომპეუსთან ბრძოლას გააგრძელებდა და ანტონიუსს მისთვის გადაუცია 130 ხომალდი, ხოლო ოქტავიანე, თავის მხრივ, მას შეპირებია, რომ პართელებზე გალაშქრებისათვის მიაშველებდა 20 ათას მეომარს (App., B. C., V, 95).

ოქტავიანემ სექსტუს პომპეუსთან ომისათვის დიდი მზადება ჩაატარა, ფლოტი მნიშვნელოვნად გააძლიერა, მის სათავეში მარკუს აგრიპა ჩააყენა და 36 წელს ბრძოლა განაახლა. მან დახმარება მოსთხოვა ლეპიდუსს და მანაც თავისი სახმელეთო ძალებით მონაწილეობა მიიღო ომში. ორ საზღვაო ბრძოლაში—მილესა და მოლოხოხოსთან სექსტუს პომპეუსმა გამანადგურებელი დამარცხება განიცადა, მცირე აზიაში გაიქცა და იქ მილეტში მოკლულ იქნა 35 წელს, ანტონიუსის ბრძანებით.

ასეთი გამარჯვების შემდეგ ლეპიდუსმა განიზრახა სიცილიის მისაკუთრება, მაგრამ ამას წინააღუდგა ოქტავიანე. მისი მეომრების უმრავლესობა ოქტავიანეს მხარეზე გადავიდა და მან ადვილად შესძლო, ჩამოერთმია მისთვის ტრიუმფირატის წევრის წოდება და პროვინციები. ამრიგად, ოქტავიანე მთელი დასავლეთის

ბატონ-პატრონი გახდა. ახლა მას უნდა დაემტკიცებინა, რომ სექსტუს პომპეუსს ებრძოდა ვითომც გაქცეული მონებისა და მეკობრეების ასალაგმავად. ამ მიზნით მას, აპიანეს თქმით (B. C., V, 131), „ყველა ბანაკში დაუგზავნია დახურული წერილები ბრძანებით, რომ გაეხსნათ ისინი ერთსა და იმავე დღეს და შეესრულებინათ ის, რაც მათში ეწერა. ისინი კი შეიცავდნენ ბრძანებას იმ მონების შესახებ, რომლებიც არეულობის დროს გაიქცნენ და მონაწილეობას იღებდნენ სამხედრო მოქმედებაში, მონების, რომელთათვის პომპეუსმა გამოითხოვა სენატისა და ხელშეკრულებით ბოძებული თავისუფლება. ერთ დღეს შეიპყრეს ეს მონები და რომში მიიყვანეს, სადაც ოქტავიანემ ისინი წინანდელ მფლობელ რომაელებსა და იტალიელებს თუ მათ მემკვიდრეთ დაუბრუნა; ასევე მოიქცა ის სიცილიის მონათა მიმართაც. ის მონები კი, რომლებიც არავინ მიიღო, მან სიკვდილით დაასჯევინა იმ ქალაქების მახლობლად, საიდანაც ისინი გაიქცნენო“; დაბრუნებულთა რიცხვი 30 ათასს უდრიდა, ხოლო სიკვდილით დასჯილთა რიცხვი — რამდენიმე ათასს.

სექსტუს პომპეუსზე გამარჯვების შემდეგ ოქტავიანეს მდგომარეობა განსაკუთრებით განმტკიცდა. შენელდა მეკობრეების თავდასხმები იტალიაზე, სავაჭრო მიმოსვლები განახლდა, პურზე ფასმა დაიკლო და შიმშილი შეწყდა.

6. ანტონიუსი აღმოსავლეთში; ანტონიუსსა და ოქტავიანეს შორის ურთიერთობის მძაფრი გამწვავება; ანტონიუსის დამარცხება და სიკვდილი

ტარენტში ოქტავიანესთან ახალი შეთანხმების შემდეგ ანტონიუსი თავის ცოლ ოქტავიასთან ერთად აღმოსავლეთისაკენ გაემგზავრა, მაგრამ გზაზე მას დასცილდა და ოქტავია რომს დაბრუნდა. ანტონიუსმა ანტიოქიაში გაიწვია კლეოპატრა და მასთან კავშირი არამცთუ აღადგინა, არამედ, რომის სამართლის დარღვევით, ოქტავიას ოფიციალურად არ გაჰყრია, ამავე დროს კლეოპატრასთან დაქორწინება ზეიმით გადაიხადა და განაცხადა, რომ უძღვნის მასა და მის შვილებს ლიბიას, სირიას, ფინიკიას, კილიკიას და ჯერ კიდევ დაუპყრობელ პართიას. ჩვენ ვიცით, რომ ანტონიუსისა და კლეოპატრას ურთიერთობამ სიტყვაკაზმულ მწერლობაშიც ჰპოვა მხატვრული გამოსახულება. მაგრამ, რა თქმა უნდა, მათს შორის არა მარტო ტრფიალსა და გატაცებას ჰქონდა ადგილი, არამედ

თითოეულ მათგანს საკუთარი პოლიტიკური მიზანი ჰქონდა დასახული. კლეოპატრას სურდა გავლენიან და ძლევამოსილ რომაელ სარდალზე დამყარებით აღედგინა ლაგიდების სამეფო თავის წინანდელ ფარგლებში, ანტონიუსი კი ფიქრობდა პართელებთან ბრძოლაში ფართოდ გამოეყენებინა ეგვიპტელი მეფეების ამოუღვეელი სახსრები.

35 წლის გაზაფხულზე ანტონიუსი დიდ არმიას ჩაუდგა სათავეში და პართელების წინააღმდეგ ლაშქრობა დაიწყო. მისი ეს ლაშქრობა საკმაოდ ვრცლად აგვიწერეს ძველმა ავტორებმა, განსაკუთრებით კასიუს დიომ (XLIX, 26—41) და პლუტარქემ (Ant., 38—40). როგორი იყო იმ დროს პართელების სამეფოს შინაგანი მდგომარეობა? იქ მეფე ოროდი ტახტიდან გადადგა და ის თავის ვაჟს ფრაატ IV-ს გადასცა. უკანასკნელმა თავისი 30 ძმა მოაკვლევინა. ამ ნიადაგზე სამეფო შინაურმა დინასტიურმა ბრძოლამ მოიცვა. ანტონიუსს იმედი ჰქონდა, რომ ლაშქრობაში მას დაეხმარებოდნენ პართიისაგან დამოკიდებული მეფეები და კერძოდ არმენიის მეფე არტავაზდი. ანტონიუსმა ლაშქრობის გზად აირჩია არმენიის მთები, საიდანაც მიდიაში ჩავიდა და ალყა შემოარტყა მის სატახტო ქალაქს ატროპატენა—ფრაასპს. მაგრამ აღვილობ-რივმა მცხოვრებლებმა მას მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს და მის ლაშქარს მოსვენებას არ აძლევდნენ პართელების ჯარებიც. ამიტომ ის იძულებული გახდა, ქალაქისათვის ალყა მოეხსნა და მეომართა დიდი დანაკლისით უკან დაბრუნებულიყო. რომის სენატს კი მოხსენება გაუგზავნა, რომ ლაშქრობა წარმატებით ჩაატარა.

34 წელს მან კვლავ მოაწყო ლაშქრობა, ახლა უკვე არმენიაზე, სადაც მას თითქმის არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია. მან ბრძანა, მეფე არტავაზდი შეეპყრათ, როგორც მეფისათვის, ვერცხლის ბორკილები დაედოთ და ალექსანდრიაში გადაეგზავნათ. ეს ლაშქრობა ანტონიუსმა ისე ჩათვალა, ვითარცა დიდი გამარჯვება და, წინააღმდეგ მიღებული წესებისა, ალექსანდრიაში ბრწყინვალე ტრიუმფი გადაიხადა. ეგვიპტეში ანტონიუსი იქცეოდა არა როგორც რომაელი პროკონსული, არამედ ვითარცა ნამდვილი აღმოსავლელი დესპოტი. კლეოპატრა მან დედოფალთა დედოფლად, ხოლო მისი ვაჟი ცეზარისაგან ცეზარიონი მეფეთა მეფედ გამოაცხადა და კლეოპატრას სხვა შვილებიც აამაღლა და სხვადასხვა მხარეების ბოძებით დააჯილდოვა. მისი ასეთი მოქმედების შედეგად ეგვიპტის სამეფო იმდენად გაიზარდა, რომ გასცილდა თავის პირვანდელ საზღვრებს. ანტონიუსის ყოფნა და საქმიანობა ალექ-

სანდრიაში ფართო ყურადღებას იპყრობდა ჯერ კიდევ ძველი ისტორიკოსებისა და მწერლებისას.

ანტონიუსი ფიქრობდა პართელებზე გალაშქრების განახლებას, მაგრამ მასა და ოქტავიანეს შორის ჩამოვარდა სრული განხეთქილება. 32 წლის 1 იანვარს დამთავრდა ტრიუმფირის რწმუნებულობის ვადა. ანტონიუსის მომბრეებმა სცადეს, მისი მოქმედების სრული გამართლება და, პირიქით ოქტავიანეს წაუყენეს პირდაპირი ბრალდებები. მაგრამ ოქტავიანემ მოპირდაპირე მხარე აიძულა ასეთ შეტევაზე ხელი აეღო, ხოლო 32 წლის ორივე კონსულს და 300 სენატორს ნება მიეცათ დაეტოვებინათ რომი და ანტონიუსთან გაქცეულიყვნენ (Cass. Dio, L, 1). ამასობაში ანტონიუსმა ოქტავიას ოფიციალურად განქორწინება გამოუგზავნა. ოქტავიანემ კი ხელთ იგდო და გამოაქვეყნა მისი ანდერძი, რომელშიც ის სურვილს გამოთქვამდა, რათა იგი დაემარხათ ალექსანდრიაში კლეოპატრასთან ერთად და ადასტურებდა მის მიერ მიღებულ ღონისძიებათ მისი შვილების მიმართ (Cass. Dio, L, 2). მაშინ სენატის დარჩენილმა ნაწილმა და სახალხო კრებამ მას ჩამოართვა ტრიუმფირის უფლებამოსილება და ოფიციალურად ომი არა მას, არამედ კლეოპატრას გამოუცხადა; ვითომც იმ საბაბით, რომ მან რომაელი ხალხის საკუთრება მიითვისა.

როცა ამ ამბავმა ანტონიუსის ყურამდე მიაღწია, მან სასწრაფოდ მიაღებინა ერთგულების ფიცი თავის რომაელ ჯარებს და აღმოსავლელი მოკავშირეების ლაშქარს. ასევე მოიქცა ოქტავიანეც როგორც იტალიაში, ისე დასავლეთ პროვინციებში. იმ დროს ანტონიუსის მიერ გამოშვებული მონეტების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მის განკარგულებაში იყო 30 ლეგიონი: მონეტების ერთ გვერდზე გამოსახული იყო სამხედრო ხომალდი, მეორეზე კი ლეგიონის ნიშანი. ძლიერი იყო აგრეთვე მისი ფლოტიც. ოქტავიანეს ძალები შედარებით უფრო მცირე იყვნენ, მაგრამ მათი ორგანიზაცია და ბრძოლის უნარიანობა უკეთესი იყო და ფლოტსაც პირველხარისხოვანი სარდალი აგრიპა მეთაურობდა. თვინიერ ამისა აღსანიშნავია ის მონეტა, რომლის ერთ გვერდზე გამოსახული იყო მშვიდობის ქალღმერთი და მეორეზე ოქტავიანე ლეგიონერის ტანსაცმელში. თითქოს ისე გამოდიოდა, რომ ოქტავიანე იყო იტალიაში მშვიდობისა და თანხმობისათვის მებრძოლი ჯარისკაცი.

გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა 31 წლის 2 სექტემბერს ეპირში აქც იუმის კონცხთან. ბრძოლა რამდენიმე საათს გაგრძელდა. კასიუს დიოს და პლუტარქეს გადმოცემით, დასაწყისშივე კლეო-

პატრამ თავის ფლოტიტურთ დასტოვა ბრძოლის ასპარეზი და აფრიკისკენ დაიძრა. მას თან მიჰყვა ანტონიუსიც. ჯარების დარჩენილი ნაწილები ჯერ განაგრძობდნენ ბრძოლას უსარდლოდ, მერე კი ოქტავიანეს მხარეზე გადავიდნენ. ოქტავიანემ ამ ჯარების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაითხოვა, თვითონ ათენში გადავიდა და იქიდან კუნძულ სამოსზე. მაგრამ იტალიაში ვეტერანების წრეში მღელვარება ატყდა და მათ დასამშვიდებლად ოქტავიანე დროებით უკან დაბრუნდა. ვეტერანებს მან მიწები დაურიგა და დაამშვიდა; აღსანიშნავია, რომ დასარიგებელი მიწის ნაკვეთები მან არა წინანდელი კონფისკაციის გზით მოიპოვა, არამედ ქალაქებისაგან შესყიდვის საშუალებით.

ამასობაში ანტონიუსი ალექსანდრიაში დაბრუნდა. იგი სასოწარკვეთილებამ მოიცვა და მთლიანად გადავარდა თავაშვებულ ქეიფობაში. მან თავისთან შეაგროვა იმედდაკარგული ემიგრანტი ახალგაზრდობა და შექმნა ეგრეთ წოდებული „სიუნაპოტანუმენების“ (ერთად სიკვდილის მსურველთა) საზოგადოება. ოქტავიანემ კი, სამოსზე დაბრუნების შემდეგ, მოინახულა მცირე აზია და სირია, რომელიც მის მხარეზე გადავიდა, და 30 წლის ზაფხულში ეგვიპტეზე გაილაშქრა. ანტონიუსი შეეცადა ალექსანდრიასთან მისთვის წინააღმდეგობა გაეწია, მაგრამ მისი ჯარები მტრის მხარეზე გადავიდნენ. მაშინ მან თავი მოიკლა. კლეოპატრა კი შეეცადა მდიდარი საჩუქრებით მოესყიდა ოქტავიანე, მაგრამ უშედეგოდ, ხოლო როცა მას ჩაუვარდა ხელში, ამ დაუდევარმა ქალმა-მბრძანებელმა ერთხელ კიდევ სცადა თავისი მომხიბვლელობის ძალა ოქტავიანეზეც გამოეცადა, მაგრამ, რაკი დარწმუნდა, რომ იგი მას რომში გაგზავნას უპირებდა ტრიუმფში მონაწილეობის მისაღებად, მანაც თავი მოიკლა, გადმოცემით შხამიანი გველის კბენინებით. ოქტავიანემ მოაკვლევინა როგორც ცეზარიონი, ისე კლეოპატრას უფროსი ვაჟი, ანტონიოს ანტულუსი, ხოლო კლეოპატრას დანარჩენი შვილები ანტონიუსისაგან აღსაზრდელად აიყვანა ოქტავიანე.

ოქტავიანე ზეიმით შევიდა ალექსანდრიაში და ეგვიპტე რომის სახელმწიფოს ნაწილად გამოაცხადა. მდიდარი ნადავლით მან უხვად დააჯილდოვა თავისი მეომრები და თავისი თავი მთელი ეგვიპტის მიწა-წყლის უმაღლეს მესაკუთრედ აღიარა. ამიერიდან ეგვიპტეს დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა რომის პურიტ უზრუნველყოფის საქმეში. 29 წლის შემოდგომაზე ოქტავიანე რომში და-

ბრუნდა და სამდღიანი ბრწყინვალე ტრიუმფი გადაიხადა. ის გახდა რომის სამფლობელოს ერთპიროვნული და შეუზღუდავი უმაღლესი მმართველი.

ასე დამთავრდა რომში დიდი სამოქალაქო ომები და რესპუბლიკურმა წყობილებამ ადგილი ახალ პერიოდს დაუთმო, რაზეც საუბარი ძველი რომის ისტორიის მესამე ნაწილში გვექნება.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

¹ აპიანე ყველგან ციტირებულია თარგმანით—Аппиан, Гражданские войны, перевод с греческого под редакцией С. А. Жебелева и О. О. Крюгера, 1935.

² ამ ცნობების შესახებ იხ.—С. И. Ковалев, История Рима, 1948, გვ. 317—319; Всемирная история, გვ. 344—345, 349.

³ ციტირებულია კოვალევიტ, გვ. 318.

^{3a} Всемирная история, გვ. 349—351.

⁴ К. К. Зельин, Помпей Трог и его произведение „Historiae Philippicae“ (ВДИ, 1954, 2), გვ. 185.

⁵ ამ მხრივ საყურადღებოა Н. Fuchs, Der geistige Widerstand gegen Rom in der Alten Welt, Berlin, 1938.

⁶ მოტანილია ზელინით, მოხს. ნაშ., გვ. 186.

⁷ ალ. შერეტელი, მარკუს ტულიუს ციცერონი. 1959, გვ. 51—60.

⁸ მათ შესახებ ა. ი. ნემიროვსკის კრიტიკული სტატია (ВДИ, 1954, 2. გვ. 111—114).

⁹ Всемирная история, II, გვ. 351; С. И. Ковалев, 335—336.

თავი პირველი

¹ ძვ. წ. II ს. მონათა მოძრაობის გაშუქებაში გამოყენებულია შემდეგი ლიტერატურა: თ. მომზენის, ბ. ნიზეს, ი. ნეტუშელის, ვ. სერგეევის, ს. კოვალევიტის, ნ. მაშკინის, ვ. დიაკოვის რომის ისტორიის ზოგადი კურსების გარდა:

О. О. Крюгер, Рабские восстания II—I вв. д. н. э. как начальный этап революции рабов („Изв. Гос. Акад. Ист. мат. культ.“, вып. 90, 1934, გვ. 378—400).

С. А. Жебелев и С. И. Ковалев, Великие восстания рабов II—I вв. д. н. э. в Риме („Из истории античного общества“, Изв. г. Акад. ис. мат. культ. 1934, вып. 101, გვ. 139—180);

- К. Бюхер, Восстания рабов 143—129 гг. до р. Х., 1924;
 А. В. Мишулин, Спартакосკოე восстание, М., 1936 (დართულია ქვეს წყაროების თარგმანი).
 А. П. Дьяконов, О хронологии первого восстания рабов в Сицилии (ВДИ, 1940, №№ 3—4).
² Крюгер, მით. ნაშ., გვ. 365.
³ დიოდორე აქ და ქვემოთ ციტირებულია მიშულინით, Спартак, научно-популярный очерк, 1947, გვ. 40.
⁴ Жебелев и Ковалев, მით. ნაშ., გვ. 145.
⁵ К. Бюхер, მით. ნაშ., გვ. 51.
⁶ Всемирная история, II, გვ. 322; Юлькина, О., Пергамский декрет 133 года до н. э. (ВДИ, № 4, 1947).
⁷ ჰელიო-პოლიტების მოძრაობას საკანდიდატო დისერტაცია მიუძღვნა კვეზერელმა - კოპაძემ, Восстание гелиополитов, автореферат, Тбилиси, 1955.

თავი მეოცე

- ¹ ლიტერატურა გარდა ზოგადი კურსებისა:
 Э. Фельсберг, Братья Гракхи, Юрьев, 1910.
 Д. Гримм, Гракхи, их жизнь и общественная деятельность, Биографический очерк, СПб, 1894.
 Ф. Штерн, К оценке деятельности Тиберия Гракха. Сборник статей в честь проф. В. П. Бузескула, Харьков, 1914.
 С. И. Протасова, Борьба общественных идеалов в Риме в эпоху Гракхов (Сбор. „Из дал. и близк. прошлого“, 1923).
 А. Г. Бокщанин, Попытка аграрных реформ и социальная борьба в римской республике в конце II в. д. н. э. („Преподавание истории в школе“, 1954, № 4).
 Ed. Meyer. Untersuchungen zur Geschichte der Gracchen (კრებული—„Kleine Schriften zur Geschichtstheorie und zur wirtschaftlichen und politischen Geschichte des Altertums“, 1910, S. 381—440).
² პლუტარქე ყველგან დოც. აკ. ურუშაძის თარგმანითაა ციტირებული („პლუტარქე რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები“, I, ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტება დაურთო აკაკი ურუშაძემ).
³ მაგ., Д. Кончаловский, Критика данных Аппиана и Плутарха о причинах гракховского аграрного движения (Сб. „Из дал. и близк. прошлого“, 1923).
⁴ В. И. Кузищин, О латифундиях во II веке д. н. э. О толковании 7-ой гл. 1 кн. „Граждан. войны“ Аппиана (ВДИ, 1960, № 1).
⁵ Г. Шрот, О рентабельности сельского хозяйства в Риме (ВДИ, 1959, № 2, გვ. 62).
⁶ Всемирная история, II, გვ. 253.
⁷ Martin Schanz, Geschichte der römischen Litteratur, I, 2, München, 1909, S. 336.

⁸ იხ. М. Сергеевко, Земельная реформа Тиберия Гракха и рассказ Аппиана (ВДИ, 1958, № 2, გვ. 150—156).

⁹ პროფესორმა სერგეენკომ პლუტარქეს ბიოგრაფიაში რამდენიმე ვერსია გაარკვია: პირველი ტიბერიუსისადმი კეთილგანწყობილია და მიზნად დასახული აქვს არა იმდენად მისი დაცვა, რამდენადაც მის მტრებზე იერიში; მეორე ვერსია თვითონ ტიბერიუსის დაცვას წარმოადგენს იმ მტრული ტრადიციის წინააღმდეგ, რომელიც სენატორთა პარტიას შეუქმნია (М. Сергеевко, Три версии в плутарховой биографии Тиберия Гракха, ВДИ, 1956, № 1).

¹⁰ Od., I, 47.

¹¹ Н. А. Машкин, Принципат Августа, 1949, გვ. 12—14; С. Л. Утченко, Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения республики, М., 1952, გვ. 20 შმდ.

¹² Всемирная история, II, გვ. 356.

¹³ Т. Моммзен, История Рима, II, русск. пер. 1937, გვ. 102.

¹⁴ Benedictus Niese, Grundriss der römischen Geschichte, 1923, S. 174.

¹⁵ Фельсберг, დას. ნაშ., გვ. 96.

¹⁶ Моммзен, გვ. 102.

¹⁷ Шрот, დასახ. ნაშრ., გვ. 64.

¹⁸ Zierer, Die Äcker des Altertums, München, 1954, S. 98 (შროტი).

¹⁹ იხ. М. Л. Гаспаров, Новая зарубежная литература о гражданских войнах в Риме (ВДИ, 1959, № 2, გვ. 206—207).

²⁰ ედ. მაქერს აპიანეს ცნობა გაუგებრობაზე დამყარებულად მიაჩნია, და ფიქრობს, რომ ფლავუსი სრულებითაც არ ყოფილა აფრიკაში (Untersuchungen..., S. 19, Anm., 5).

²¹ იხ. Машкин, История Рима, 1956, გვ. 227; В. Niese, S. 178, Anm., 3.

²² С. И. Ковалев, История Рима, 1948, გვ. 366.

²³ А. Heuss, Der Untergang der römischen Republik und das Problem der Revolution (Hist. Zeit., 182, 1956); იხ. М. Л. Гаспаров, Новая зарубежная литература о гражданских войнах в Риме, გვ. 203.

²⁴ R. E. Smith, The Failure of the Roman Republic, Cambr., 1955 (ეს ცნობაც მოცემულია გასპაროვის დასახელებული ნარკვევით).

²⁵ Н. А. Машкин, История древнего Рима, გვ. 227.

²⁶ Всемирная история, II, გვ. 357.

თავი მეცამედი

¹ ლიტერატურა: ძირითადად რომის ისტორიის ზოგადი კურსები.

² უფრო ვრცლად—С. И. Ковалев, История Рима, გვ. 369—370.

³ Н. А. Машкин, История Рима, გვ. 229—230.

¹ ციტირებულია მიშულინით, Спартак, Научно - популярный очерк. 1947, გვ. 53—54.

² B. Niese, Grundriss der röm. Geschichte, S. 186, Всемирная история, II, გვ. 359, А. В. Мишулин, Спартак, გვ. 55.

³ С. И. Ковалев, История Рима, გვ. 389.

⁴ სათანადო ლიტერატურა პირველი თავის შენიშვნებშია გათვალისწინებული.

^{5, 6} მოტანილია მიშულინით, გვ. 59, 60.

⁷ მკვლევართა შორის გლავციას ტრიბუნობის თარიღიც საკამათოა: 111, 109, 104, 101 წლ.

⁸ მკვლევარი პიგანიოლი ფიქრობს, რომ ეს კანონი გლავციამ შეიტანა არა ტრიბუნად, არამედ პრეტორად ყოფნის დროს (A. Piganiol, Sur la nouvelle table de bronze de Tarente, „Comptes - rendues de l'Académie des Inscriptions, 1951, გვ. 58—63.

⁹ იხ. М. Л. Гаспаров, Новая зарубежная литература о гражданских войнах в Риме (ВДИ, 1959, 2, გვ. 206).

¹⁰ იხ. С. И. Ковалев, История Рима, გვ. 387.

¹¹ Т. Моммзен, История Рима, II, 1937, გვ. 197.

¹² С. Л. Утченко, Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения республики, 1952, გვ. 243 შმდ., დამატება, რომელიც მის მიერვეა თარგმნილი; თუმცა ჯერ კიდევ მოიპოვებიან ისეთი მკვლევარები, რომლებიც ამ წერილის სინამდვილეს უარყოფენ.

¹³ Всемирная история, II, გვ. 361.

¹⁴ С. И. Ковалев, გვ. 393.

¹⁵ Н. А. Машкин, გვ. 240.

¹⁶ История древнего мира, под редакцией В. Н. Дьякова и Н. М. Никольского, 1952, გვ. 593—594.

¹⁷ მკვლევარი Н. Meyer გვარწმუნებს, რომ მოკავშირეთა სახელმწიფოში უმაღლესი ორგანო იყო არა სენატი, არამედ საერთო სახალხო კრება (Die Organisation der Italiker im Bundesgenossenkrieg, „Historia“, 1958, 7, S. 74—79).

¹⁸ იხ. М. Л. Гаспаров, ВДИ, 1959, 2, გვ. 208—209.

თაზი მეხუთე

¹ ცნობილია, რომ აპიანეს „რომის ისტორიის“ (Ρωμαϊκά) მეთორმეტე წიგნში მითრიდატეს ომების ისტორიაა (Mithridatica) მოცემული. ის შეიცავს ისტორიული ამბების მიმოხილვას თითქმის ორმოცი წლის მანძილზე. მართალია, საკმაოდ ვრცლად ეხება ამ ამბებს პლუტარქე სულას, ლუკულუსისა და პომპეუსის ბიოგრაფიებში და მოკლე ცნობებს გვაწვდის მათ შესახებ ზოგიერთი სხვა ანტიკური მწერალიც (პოსიდონიოსი, ფლორუსი, ევტროპიუსი, იუსტინე, ემენონი, ოროზიუსი და სხვ.), მაგრამ ყველა მათგან შედარებით აპიანეს ცნობები უფრო ვრცელი და თანმიმდევრულია. რუსულად მითრიდატიკა უთარ-

უმნია ს. პ. კონდრატიევი (ВДИ, 1946, 4). თარგმანში ზოგიერთ ადგილას სიზუსტე არ არის დაცული და ის უნაკლოდ ვერ ჩაითვლება. ქართულ ენაზე აპიანეს „მითრიდატეს ომების ისტორია“ ჩინებულად თარგმნა თ. ყაუხჩი-შვილმა და მას საუფრადღებო წინასიტყვაობა წარუმიძღვარა (თბილისი, 1959); ციტატები აპიანედან ყველგან ამ თარგმანით იქნება მოტანილი. ქართულ ენაზე მითრიდატეს ისტორიას პირველი კარგად გამართული მეცნიერულ-პოპულარული ნაშრომი მიუძღვნა დოცენტმა ლ. სანიკიძემ—„პონტოს სამეფო“ (თბილისი, 1956). მითრიდატეს შესახებ დღემდე კარდინალურ ნაშრომად ითვლება 1890 წელს პარიზში გამოსული მონოგრაფია თეოდორე რეინაკისა (Theodore Reinach) *Mithridat Eupator, roi de Pont, რომლის ერთგვარ შევსებას წარმოადგენს მისი გერმანული თარგმანი—Reinach Th., Mithridate Eupator, König von Pontos. Mit Berücksichtigungen und Nachträgen des Verfassers deutsch von A. Goetz, Leipzig, 1895.* საერთო ლიტერატურა, გარდა ზოგადი კურსებისა: იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 1951; „საქართველოს ისტორია“, I, თბილისი, 1958. Меликишвили, Г. А., К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959; Манандян, Я. А., Тигран Второй и Рим в новом освещении по первоисточникам, Ереван, 1943; А. И. Амиранашвили, Иверия и римская экспансия в Азии, (ВДИ, 1938, № 4); К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в. до н. э.—VI в. н. э., М.—Л., 1959; В. Ф. Гайдукевич, Боспорское царство, М.—Л., 1949; Жебелёв, С. А., Ольвия и Митридат Евпатор (Сборник „Ольвия“, под ред. Н. И. Ячменова), т. I, Киев—Львов, 1940; იგივე, Последний Перисад и скифское восстание (ВДИ, 1938, № 3);

² Всемирная история, II, стр. 364;

³⁻⁴ იქვე.

⁵ მოცემულია პლუტარქეს, აპიანეს ცნობებით და კოვალიოვისა და ნიხეს ზოგადი კურსებით.

⁶ Всемирная история, II, стр. 366;

⁷ Моммзен, Истории Рима, II, 1937, გვ. 345.

⁸ Н. Машкин, История Рима, 1956, стр. 254.

⁹ Martin Schanz, Geschichte der römischen Litteratur, Münch., 1909, S. 189, 197.

⁹ ალ. წერეთელი, მარკუს ტულეუს ციციერონი, თბილ., 1959, გვ. 32 შმდ.

თავი მმმმსმ

¹ Всемирная история, II, გვ. 367.

² ციტირებულია ალექსეევის თარგმანით (ВДИ, 1939, 2).

³ Theodor Mommsen, Römische Geschichte, III, Berlin, 1909, S. 37 (ციტატი მოტანილი აქვს კოვალიოვსაც).

⁴ А. В. Мишулин, Спартак, 1950, გვ. 69—70.

⁵ Th. Mommsen, op. cit., S. 84.

⁶ Мишулин, გვ. 131.

⁷ История древнего мира, под редакцией Дьякова и Никольского, 1952, გვ. 621.

⁸ Н. А. Машкин, История Рима, გვ. 271.

⁹ Ben. Niese, Grundriss der römischen Geschichte⁵, S. 221.

თაზი მეზიდე

¹ საერთო ლიტერატურა მეექვსე თავშია დასახელებული.

² იხ. ლ. სანიკიძე, პონტოს სამეფო, გვ. 91 შმდ., Я. А. Манандян, Тигран Второй и Рим, стр. 173.

³ პლუტარქეს ტექსტში მოხსენებული ალბანები და იბერები ტიგრანისაგან დამოკიდებული იყვნენ, თუ მოკავშირეები? ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ისინი გამომხაურებიან მითრიდატესა და ტიგრანის მოწოდებას რომის აგრესიული პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ, მათთვის მხარი დაუჭერიათ და მიშველებიან (ქართველი ერისტორია³, გვ. 3). პროფ. გ. მელიქიშვილი ასე განმარტავს ამ საკითხს: „სრულებით არ არის გამორიცხული იბერიის თუ ალბანიის ერთგვარი პოლიტიკური დამოკიდებულება არმენიისაგან, რომელიც ტიგრან II დროს თავის ძლევამოსილების ზენიტში იმყოფებოდა. ხოლო ეხმარებოდნენ რა არმენებს მათს ქვეყანაში შემოჭრილ რომაელებთან ბრძოლაში, იბერები და ალბანები უწინარეს ყოვლისა თავიანთ მხარეებს იცავდნენ, რადგან რომაელების შემოჭრის საფრთხე მათაც დამუქრებია“ (К истории древней Грузии, გვ. 323).

⁴ ლ. სანიკიძე, მოხ. ნაშრ., 181 შმდ.

⁵ Я. А. Манандян, Маршруты Понтийского похода Помпея и путь отступления Митридата в Колхиду (ВДИ, 1940, № 3—4, გვ. 99).

⁶ საყურადღებოა აპიანეს ცნობა იბერების შესახებ: ზოგს იბერები ევროპელ წინაპრებად მიაჩნია, ზოგს კი კოლონიტებად, ზოგსაც თანამოსახელეებად, „რადგან არც ზნე აქვთ არაფრით მსგავსი და არც ენა“ (§ 101).

⁷ როგორ უნდა გავიგოთ აპიანეს ეს ცნობა? პროფ. გ. მელიქიშვილის განმარტებით, ევფრატის სათავეების შორიახლოს „უკვე იწყებოდა ტერიტორია, რომელზეც ცხოვრობდნენ იბერები“ (К истории..., გვ. 327), მაგრამ ძნელია გადავწყვიტოთ, ეს იბერები გამოდიოდნენ როგორც იბერიის მეფის ჯარი, თუ როგორც ადგილობრივი მცხოვრებლების ლაშქარი (იქვე, შენ. 15).

⁸ სავსებით მართალია თ. ყაუხჩიშვილი, როცა გულუბრყვილოდ თელის აპიანეს ახსნას კოლხიდაში პომპეუსის გამგზავრების მიზეზებისას.

⁹ გ. მელიქიშვილი, К истории..., გვ. 329. აქვე საჭიროდ მიგვაჩნია შედარებით ვრცლად შევხვით დოც. ნ. ლომოურის შეხედულებას პომპეუსის იბერებთან და ალბანელებთან შებრძოლების შესახებ (ხელნაწერი „ამიერკავკასიის ხალხთა ბრძოლა რომის წინააღმდეგ ძვ. წ. I ს-ში“).

იგი ერთმანეთს ადარებს ამ საკითხზე შემონახულ ცნობებს პლუტარქესთან (Ром., 34) და დიონ კასიუსთან (XXXVII, 1—3) და დასკვნის: „ამრიგად, პლუტარქეს და დიონ კასიუსის ცნობებით, პომპეუსმა პონტოში დამარცხებულ მითრიდატეს კოლხეთში არ მისდია, ჯერ არმენია დაუმორჩილებია და მხოლოდ ამის შემდეგ შეხვედრია ბრძოლა ალბანელებთან და იბერებთან. ამ უკანასკნელთა დალაშქვრის შემდეგ გადასულა იგი კოლხეთში“.

• სრულიად სხვაგვარია, მისი დაკვირვებით, აპიანეს ცნობები (Mithr., გვ. 103—104).

„აპიანეს თხრობა სავესებით ეწინააღმდეგება, ანბობს იგი, „პლუტარქეს და დიონ კასიუსის გადმოცემას, ეს უკანასკნელები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ პომპეუსმა მითრიდატეს დამარცხების შემდეგ მართალია დააპირა კოლხეთისაკენ დადევნება, მაგრამ კოლხეთში არ მისულა და არმენიაზე წამოვიდა (Plut., „Pomp.“, § 33, გვ. 115—116; Cass. Dio, XXXVI, 50). შემდგომი ამბებიც სულ სხვაგვარად არის აღწერილი პლუტარქესა და დიონ კასიუსთან. ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ პლუტარქეც და დიონ კასიუსიც პომპეუსის შებრძოლებას ალბანეთთან და იბერებთან ორ სხვადასხვა და დროით ერთიმეორისაგან დაშორებულ (ალბანეთთან ზამთარში, იბერებთან გაზაფხულზე) ფაქტად მიიჩნევენ, აპიანე კი ამ ორი ხალხის რომაელებთან ერთობლივ ბრძოლაზე მოგვითხრობს. საინტერესოა ისიც, რომ აპიანესთან აღნიშნული ორი დეტალი პლუტარქეს და დიონ კასიუსსაც მოეპოვებათ.

ავტორის საბოლოო დასკვნა ასეთია:

„გადარებთ რა ერთმანეთს ერთი მხრით აპიანეს და მეორე მხრივ დიონისა და პლუტარქეს აღწერილობებს, ჩვენ სრულიად გადაჭრით ვანიჭებთ უპირატესობას უკანასკნელთა ცნობებს. აშკარაა, რომ პლუტარქეს და განსაკუთრებით დიონ კასიუსს ბევრად უფრო ვრცელი, დაწვრილებითი და სრული აღწერილობის შემცველი წყაროები (შესაძლოა, უშუალოდ ამ ლაშქრობათა ანგარიშები) ჰქონდა ხელთ, ვიდრე აპიანეს.

ამას ისიც უნდა დაემატოს, რომ თავისთავადაც ძნელი დასაჯერებელია, რომ პომპეუსს გაქცეული მითრიდატეს ასე შორს დევნა და მით უფრო ამიერკავკასიაში სეირნობა დაეწყო იმ დროს, როცა მას ზურგში დაუმარცხებელი, მძლავრი მოწინააღმდეგე, მითრიდატეს მოკავშირე—ტიგრან II ჰყავდა. ცხადია, უფრო დამაჯერებელია, რომ მან ჯერ ტიგრან II-ის შემორიგება-დამორჩილებით, არმენიაში ჯარის ჩაყენებით (აფრანიუსი) ზურგი გაიმავრა და მხოლოდ მერე გაემართა ახალი ქვეყნების (იბერიის, ალბანიის, კოლხეთის) დასალაშქრავად. და ბოლოს, ჩვენს ვარაუდს სტრაბონის მოკლე მითითებაც ამაგრებს: სტრაბონი აღწერს რა იბერიაში შემოსასვლელ გზებს, აღნიშნავს: „ხოლო არმენიიდან (შემოსასვლელი) არის მტკვრის (კიროსის) ვიწროებზე და არაგოისაზე, ვიდრე ერთმანეთს შეერთვის (ეს მდინარეები)... ამ შემოსასვლელებით ისარგებლა პირველად პომპეუსმა, როცა ის არმენიიდან მოდიოდა“... (Strabo, XI, 3, 5). როგორც ჩანს, სტრაბონი პირდაპირ ამბობს, რომ პომპეუსი იბერიაში არმენიიდან შემოვიდა, რაც სავესებით ეთანხმება პლუტარქეს და დიონ კასიუსის ცნობებს და უარყოფს აპიანეს ვერსიას. ზემოაღნიშნულის გამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აპიანეს განსხვავებული ცნობა შედეგია მის მიერ სხვადასხვა წყაროთა აღრევისა ან რაიმე არასანდო წყაროთა სარგებლობისა და იგი არ შეიძლება საიმედოდ მივიჩნიოთ. ამიტომაც ჩვენ სრულიად უსაბუთოდ მიგვაჩნია პროფ. გ. მელიქიშვილის ცდა ერთგვარად შეუთანხმოს ერთიმეორეს ეს განსხვავებული ცნობები და აპიანეზე დაყრდნობით ივარაუდოს, რომ იბერთა და ალბანელთა საერთო თავდასხმას რომაელებზე მართლაც ჰქონდა ადგილი, მხოლოდ არა არმენიაზე პომპეუსის ლაშქრობის წინ, არამედ მის შემდეგ (Г. А. Меликшвили, К истории древней Грузии, 1959, გვ. 325—327). განსხვავებულ წყაროთა ცნობების ასეთი ხელოვნური შეერთება ჩვენ შესაძლებლად არ მიგვაჩნია.

¹⁰ ამის შესახებ ვრცლად—ლ. სანიკიძე, გვ. 93—94, გ. მელიქიშვილი, გვ. 324—325, საქართველოს ისტორია, გვ. 61.

¹¹ დღემდე ზუსტად არ არის გარკვეული, რომელი მდინარეა ამ სახელწოდებით ნაგულისხმევი.

¹² მოცემულია ძირითადად ჩემი „მარკუს ტულიუს ციცერონით“. კატილინას შეთქმულების შესახებ ქართულ ენაზე გვაქვს: ციცერონისა და ცეზარის ბიოგრაფიები (აკ. ურუშაძის თარგმანი), გ. გოზალიშვილის „ძველი ისტორიის ქრესტომათია“, I, გვ. 153—178; 179—192; II, გვ. 193—198; დოც. შ. აბრამიძის ნარკვევი—„კატილინას შეთქმულება“ (ცალკე ამონაბეჭდი, ქუთაისი, 1947 წ.).

¹³ Suetonius, vol. I, De vita Caesarum libri, editit M. Jhm, Lipsiae, 1908, I, 9; პროფ. გ. გოზალიშვილი, ძველი ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1958, დვთაებრივი იულიუსი, გვ. 199—237.

¹⁴ სალუსტიუსისა და დიონ კასიუსის მიერ გამოთქმული აზრები ვრცლად აქვს გამოყენებული გ. გოზდევს, Заговор Катилины, Academia, 1934; ციტატები იქიდანაა ჩვენ მიერ მოტანილი.

¹⁵ ამ საკითხს საბჭოთა კავშირში უკანასკნელ დროს ცალკე ნარკვევი, მიუძღვნა პ. გურვიჩმა—Цицерон и lex Servilia agraria (ВДИ, 1949, № 2, стр. 241—250).

¹⁶ ციცერონის სიტყვები ძირითადად ციტირებულია პროფ. ზელინსკის თარგმანით (М. Т. Цицерон, Полное собрание речей, СПб, 1901).

¹⁷ Theodor Mommsen, Römische Geschichte, Berlin, 1909, III, S. 183—184.

¹⁸ კასიუს დიოს გადმოცემით, კატილინას უბრძანებია, მოეკლათ ვილაც ბიჭი, რომლის შიგნეულზე, თითქოს, თვითონ მიუღია ფიცი და დამსწრეთაც მისთვის მიუბაძავთ. (XXXVII, 30,3).

¹⁹ Mommsen, op. cit. S. 189—190.

თაზო მერაზი

¹ Н. А. Машкин, Принципат Августа, гв. 21, 24.

² იქვე, გვ. 23.

³ Th. Mommsen, ციტ. ნაშ., გვ. 214.

⁴ იგივე ვრცლად ეხება მისი მოღვაწეობის სხვადასხვა მხარეს—Römische Geschichte, III, S. S. 218—219, 308—309, 336—337.

⁵ Ed. Meyer, Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompeius, Stuttgart—Berlin, 1922, S. 107.

⁶ Н. А. Машкин, Принципат Августа, стр. 35.

⁷ Н. А. Машкин, იქვე, გვ. 33, 35.

⁸ С. И. Ковалев, История Рима, гв. 444.

⁹ А. И. Георгиевский, Галлы в эпоху Юлия Цезаря, М., 1865; Машкин, История Рима, стр. 292—295; Ковалев, История Рима, стр. 445—446; В. Niese, S. 231—232.

¹⁰ Martin Schanz, ციტირ. ნაშრ., გვ. 342—346;

Машкин, Принципат, стр. 46—52.

¹¹ Ed. Meyer, op. cit., S. 180.

¹² Н. А. Машкин, ციტირ. ნაშრ., გვ. 50.

- ¹² ბოკშანი ა. გ., Битва при Каррах (ВДИ, 1949, №4).
- ¹³ პართელებსა და კრასუსის ომზე—Всемирная история, II, стр. 430—438, მაშკინისა და კოვალევის რომის ისტორიის ზოგადი კურსები.
- ¹⁴ გერმანიასა და ბრიტანიაში ცეზარის ლაშქრობათა შესახებ ცნობები ვრცელადაა მოცემული თვითონ ცეზარის „გალიის ომში“ (Bellum Gallicum), რომლის კარგ თარგმანს რუსულ ენაზე წარმოადგენენ: „Записки Юлия Цезаря и его продолжателей“. Перевод и комментарий акад. М. М. Покровского, М.—Л., 1948 და „Гай Юлий Цезарь“. „Записки о войне с галлами“. С введением и комментариями С. И. Соболевского. М. 1946—1947.
- ¹⁵ М. Покровский, Юлий Цезарь (ხემათ დასახელებული—„Записки Юлия Цезаря и его продолжателей“, стр. 475). ვინც ფართოდ დაინტერესდება ცეზარის სამხედრო მოქმედებით, მივუთითებთ შემდეგ სპეციალურ ნაშრომზე: G. Veith, Geschichte der Feldzüge C. Caesars, Wien, 1906.
- ¹⁶ რომის ისტორიის ამ მღელვარე პერიოდის შესახებ კარგ ცნობებს გვაწვდის ხარკოვის უნივერსიტეტის ყოფილი პროფესორის პ. არდაშევის ნაშრომი „Переписка Цицерона, как источник для истории Юлия Цезаря от начала столновения последнего с сенатом до его смерти“ М., 1890.
- ¹⁷ Всемирная история, II, гл. 383.
- ¹⁸ იქვე.
- ¹⁹ Каллистов Д. П., Этюды из истории Боспора римского времени (политические взаимоотношения Рима и Боспора при царях Фарнаке и Асандре (ВДИ, 1938, № 4).
- ²⁰ იხ. Н. А. Машкин, Принципат Августа, гл. 58.

თავი მეცხრე

- ¹ Н. А. Машкин, Принципат Августа, стр. 64.
- ² С. И. Ковалев, История Рима, стр. 464—465.
- ³ Th. Mommsen, Römische Geschichte, III, S. 479.
- ⁴ U. Wilcken, Zur Entwicklung der römischen Dictatur (Abhand. d. Preuss. Akad. d. Wissenschaften, Phil.—hist. Kl., 1940, 127); Машкин, Принципат, гл. 65, შენ. 206.
- ⁵ Mommsen, S. 480.
- ⁶ Машкин, Принципат, стр. 65.
- ⁷ Mommsen, ციტ. ნაშ., გვ. 482.
- ⁸ С. И. Ковалев, ციტ. ნაშ., გვ. 465.
- ⁹ ნიკოლოზ დამასკელი რუსულ ენაზე თარგმნა ავტორების კოლექტივმა (იხ. ВДИ, 1960, № 4, დამატება).
- ¹⁰ მის შესახებ—მაშკინი, ციტ. ნაშ., გვ. 89—91.
- ¹¹ იქვე, გვ. 100.
- ¹² იქვე.
- ¹³ ალ. წერეთელი, ძველი რომი, I, გვ. 248—251.
- ¹⁴ მაშკინი, გვ. 108.
- ¹⁵ ციტირებულია რუსული თარგმანით.

¹⁵ სხვა ვერსიით ლათინურად: „et tu, Brutus!“.

¹⁶ ცეზარის მოკვლის შემდეგ რომში წარმოქმნილი მდგომარეობის შესახებ დაწვრილებით იხ. Н. А. М а ш к и н, Социальное движение в Риме в первые дни после смерти Цезаря („Вестник МГУ“, 1947, № 5), Г. А. Ц в е т а е в а, Народные волнения в Риме после убийства Юлия Цезаря (ВДИ, 1947, № 1).

¹⁷ C i c e r o, *Ad Attic.*, XIV, 9, 2; V, 4, 2; XIV, 14, 2. იხ. Письма Марка Туллия Цицерона, III, 1951.

¹⁸ აპიანე გვარწმუნებს, რომ ეს საპროსკრიპციო განცხადება მან ბერძნულიდან ლათინურად გადმოთარგმნა.

¹⁹ თავის დროზე ყველა ზემოთმოყვანილ ცნობას ყურადღება მიაქცია ნ. მ ა შ კ ი ნ მ ა (Принципат, გვ. 185 შმდ.).

- აბრამიძე შ. 300
 აგამემნონი 113
 აგრიპა მარკუს 287, 290
 აღრიანე იმპერატორი (117—138) 240
 აღჭერბალი (ნუმიდიის მეფის მასინისას შვილიშვილი) 62, 63, 64
 ავგუსტუსი 279.
 ავლუს ნუნუსი 78
 ავლუს პოსტიმუს ალბინუსი 64, 65
 აზელიონი ავლუს სემპრონიუს (პრეტორი) 90
 ათენიონი 75, 76, 77
 აკვილიუს მანიუსი, აქვილიუს მანიუსი, კონსული 24, 101
 ალბინუს ბრუტუსი 265
 ალექსანდრე მაკედონელი 256
 ალექსევეი 297
 ამაციუსი (პერმოფილე) 270, 271
Амиранашвили А. И. 297
 ანიუს მილონი 208, 215, 216, 218, 220, 245
 ანტიოქოს კომაგენელი 173
 ანტიოქოს III 5, 18
 ანტიოქოს XIII (აზიატიკოსი) 159, 172
 ანტონიუსი (ტრიუმვირი) 246, 247, 257, 265, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 285, 286, 287, 289, 290, 291
 ანტონიუს გაიუს 186
 ანტონიუს ლუციუს (ტრიბუნი) 273
 ანტონიუს მარკუსი (99 წლის კონსული, ტრიუმვირის პაპა) 156
 ანტულუს ანტონიოსი 291
 აპიანე (ისტორიკოსი) 3, 4, 25, 26, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 46, 47, 50, 51, 52, 54, 58, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 112, 113, 114, 115, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 131, 133, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 151, 153, 155, 157, 158, 165, 166, 167, 169, 170, 173, 174, 180, 184, 192, 194, 196, 204, 208, 209, 215, 219, 220, 221, 232, 240, 247, 248, 249, 250, 256, 257, 263, 264, 266, 267, 269, 270, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 288, 293, 296, 297, 298, 299, 302
 აპულეუს სატურნინ ლუციუს 78
 არდაშევი პ. 301
 არიობარზანე 100, 137, 173, 222
 არიოვისტი (გერმანელი ტომის სკეების ბელადი) 212, 213
 არისტარქე 173
 არისტეონი 110, 111
 არისტობულე (იუდეველთა მეფე) 172, 173, 174

არისტონიკე (აჯანყების მესვეური
პერგამოსში) 8, 21, 22, 23, 24,
37, 38

არისტოტელე 110

არტაგი (არტოკი) 170, 171

არტავაზდ II 224, 225, 289

არტოკე (ალბანთა მეფე) 170

არქელაოსი (მითრიდატეს სარდალი)
102, 110, 111, 114, 173

ასანდროსი 244

ატალე ფილომეტორი 34, 35

ატალოს III 22, 156, 173

აქეუსი 18

აქვილიუს გაიუსი 77

აჰენობარბუს დომიციუსი 216, 217,
218

ბ

ბარტოჩინი 78

ბესტია ლუციუს 192

ბესტია (სენატორი) 87

ბიუხერი კარლო 17

ბლოსიუსი (ფილოსოფოსი) 29, 37

ბოკხუსი (მაგრიტანიის მეფე) 66, 67,
158, 248

Бокщанин А. Г. 294, 301

ბრუტუს დეციმუს იუნიუსი 263,
264, 265, 266, 268, 269, 273,
274, 276, 277, 281

ბრუტუს მარკუს იუნიუსი 130, 131,
220, 263, 267

Бузескул В. П. 294

Бюхер К. 294

გ

გაბა ე. 93

გაბინიუს ავლუსი 137, 152, 153,
192, 218, 223

Гайдукевич В. Ф. 297

Гаспаров М. Л. 295, 296

Георгиевский А. И. 300

გვოზდევნი 300

გოზალიშვილი გ. 300

გრაკუსები 3, 25, 26, 28, 56, 57,
58, 59, 60, 77, 83, 84, 85, 122

გრაკუსი გაიუსი 28, 29, 24, 37, 39,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,

50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
63, 69, 85, 121, 204

გრაკუსი ტიბერიუსი 4, 25, 26, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
55, 56, 80, 295

გრაკუსი ტიბერიუსი სემპრონიუსი 5,
28 -

Гримм Д. 294

გურვიჩი პ. 300

დ

დამოფილე 16, 17, 18

დანტე (პოეტი) 264

დარიუსი 137, 138

დემოსთენე 274

დიაკოვი ვ. ნ. 293, 296, 297

დიოდორე სიცილიელი 15, 16, 17,
18, 19, 20, 21, 33, 47, 50, 72,
73, 75, 76, 294

დიონ კასიუსი, დიო კასიუსი (ისტო-
რიკოსი) 164, 170, 180, 198, 202,
225, 246, 247, 254, 256, 264,
267, 268, 279, 281, 282, 289,
290, 298, 299, 300

დიოფანე მიტილენელი 29, 37, 78

დოლაბელა . პუბლიუს კორნელიუს
246, 247, 267, 271, 272

დომიციუს აპენობარბიუს 118
დრუზუს მარკუს ლივიუსი 50, 52,
57, 84, 85, 86, 87

დრუზუს მარკუს ლივიუსი უმცრო-
სი 83, 109
Дьяконов А. П. 294

2

ევდემე პერგამონელი 34, 35
ევმენე II (პერგამონის მეფე) 22
ევნუსი 17, 18, 19, 20
ევრიპიდე 225
ევტროპიუსი (ისტორიკოსი) 173, 296

ეკვიციუსი 80
ემილიუს ლეპიდუს მარკუსი 124,
129, 130, 134, 135, 147, 148,
149, 236, 257, 265, 266, 276, 277,
282, 284, 287

3

ვალერიუს ფლავუსი 111, 112, 120
ვარგუნტეუს ლუციუს 190
ვარინიუს პუბლიუს 141
ვარონი იხ. ტერენციუს ვარონი
ვატინიუს პუბლიუს 205, 217, 218
ველეუს პატერკულუსი (ისტორიკო-
სი) 47, 207, 232

ვერესი გაიუს კორნელიუს 9, 148,
279
ვერცინგეტორიქსი (არვენების ბელა-
დი) 229, 230
Veith G. 301
ვილკენი უ. 253
Wilcken U. 301

ზ

ზელინსკი 300

Зельин К. К. 293

ი

იამბულე 23
ისარიკუს სერვილიუსი 237
იუბა (ნუმიდიის მეფე) 236, 237, 249
იუგურთა 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
80, 91

იუდაცილიუს გაიუს 88, 92
იულიუსები (გვარი) 147, 153, 203,
214, 256, 263
იუსტინე 296

კ

კალპურნიუს ბესტია 64
კალპურნიუს ბიბულუს 202, 204,
219
კალპურნიუს პიზონი, კათილინას
შეთქმულების წევრი 180
კარბო გაიუს პაპირიუს, 131 წლის
სახ. ტრიბუნი, 120 წლის კონსუ-
ლი 38, 39, 110, 116, 117, 118
119
კარკოპინო 206, 209
კასიუს ლონგინუს გაიუსი 225, 263

კასიუს კვინტუს 234
კათილინა ლუციუს სერგიუსი 175,
176, 177, 178, 179, 183, 184,
185, 186, 187, 188, 189, 190, 191,
192, 193, 194, 196, 197, 199,
206, 235, 275, 300
Каллистов Д. П. 301
კვეზერელი-კოპაძე 294
კვინტუსი (ციცერონის ძმა) 195
კვინტუს ლუკრეციუს ოფელა 121
კლავდიუს აპიუსი 29, 30—31, 34,
38

კლეონი 19, 20
 კლეობატრა VII (ეგვიპტის დედო-
 ფალი) 241, 242, 243, 256, 282,
 283, 288, 289, 290, 291
 კლოდიუს პუბლიუსი სახ. ტრიბუნი
 199, 200, 205, 206, 207, 208,
 209, 210, 214, 216, 217, 218,
 219, 220, 235, 245, 259, 279
 კოვალიოვი ს. ი. 56, 209, 253, 255,
 293, 294, 295, 296, 300, 301
 კოკევიანუს კასიუს დიო (155—235)
 163
 კონდრატიევი ს. პ. 295
 Канчаловский Д. 294
 კორნელია 28, 29, 39, 44, 147, 153
 კორნელიუს გაიუსი 190
 კორნელიუს დოლაბელა 148
 კორნელიუს ეპიკადუსი 125

კორნელიუს ლენტულუსი 143, 191,
 192, 193, 195, 234
 კორნელიუს სციპიონ ემილიანუსი
 5, 27, 28, 29, 30, 34, 38, 39,
 42, 57, 62, 65
 კორნელიუს სციპიონ ლუციუსი 91,
 248
 კორნელიუს სციპიონ ნაზიკა 34,
 36, 37
 კოტა ლუციუს აგრელიუსი 151,
 158, 719,
 კრასუსი 175, 176, 179, 180, 200,
 201, 202, 209, 214, 216, 218, 222,
 223 224, 225, 232, 286
 კრიქსოსი 140, 143, 144
 Крюгер О. О. 293, 294
 კუზიშჩინი ვ. 26, 294

ლ

ლელიუს გაიუს უმცროსი 27, 29
 ლენტულუს ბატიატე 139
 ლივიუს ტიტე (ისტორიკოსი) 13, 14,
 15, 17, 22, 202
 ლიცინიუს გაიუს მაცერი 148
 ლიცინიუს კრასუს მარკუსი 116, 144
 ლიცინიუს კრასუს პუბლიუს 23
 ლიცინიუს მურენა ლუციუს 155,
 186, 188
 ლიცინიუს მუციანე 30, 32
 ლიცინიუს ნერვა 72—73, 74

ლომოური ნ. 298
 ლუკულუსი 77, 97, 113, 146, 157,
 158, 159, 160, 162, 164, 165, 172,
 222, 224, 296
 ლუტაციუს კატულუს კვინტუსი 70,
 130
 ლუციუსი (მარკუს ანტონიუსის ძმა)
 283, 284
 ლუციუს გელიუსი 143
 ლუციუს ვალერიუს ფლავუსი 108

მ

მაკაველოა დინასტია 172
 მამილიუს ლიმეტანუსი 65
 მანილიუს გაიუსი (სახალხო ტრი-
 ბუნი) 66, 161, 163, 188, 189,
 190, 191
 მარიუსი 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72,
 77, 78, 79, 80, 81, 89, 91, 104,
 105, 107, 108, 116, 119, 147, 153,
 175, 176
 მარიუს უმცროსი 116, 117, 119,
 120, 147

მარცელიუსი იხ. კლავდიუსი
 მარციუს ფილიპუს ლუციუსი 59,
 85, 86, 109
 მასივა 64
 მასინისა (ნუმიდის მეფე) 62, 64
 მასტანაბალი 62, 67
 მაშკინი ნ. 57, 209, 221, 252, 254,
 293, 295, 296, 297, 298, 300, 301,
 302
 მაზარე (მიტრიდატეს შვილი) 137,
 157, 159, 166, 168
 მაფერი ედ., Meyer Ed. 209, 221,
 234, 295, 300

Манандян Я. А. 297, 298
 მეგალიდა 16, 17, 18
 მელიქიშვილი გ. 297, 298, 299
 მემიუს გაიუსი 64, 80
 მემნონი 296
 მეტელუსი იხ. კეცილუს მეტელუსი
 მეტელუს კვინტუსი 188
 მეტელუს ნუმიდელის 82
 მითრიდატე VI ევპატორი (პონტოს მეფე) 8, 24, 90, 92, 94, 95, 96,

97, 98, 99, 100—114, 123, 125, 133—138, 150—152, 162—175, 222, 224, 244, 296—299.
 მიშულინი ა. 141, 294, 296, 297
 მომზენი თ., Mommsen Theodor 41, 44, 58, 81, 124, 135, 141, 184, 187, 194, 203, 206, 209, 253, 255, 293, 295, 296, 297
 მუმიუსი 144
 მუციუს სცევოლა 30

ბ

ბემბროვსკი ა. ი. 293
 ბეპოტუს კეცილუსი 198
 ბერონი ტიბერაუს კლავდიუსი 196
 ბეტუმილი ა. ვ. 293
 ნიზე, Niese Benedictus 41, 293, 295, 296, 297, 298

ბოკომედე II 72, 99
 ბოკომედე III ფილოპატორი 100, 101, 156
 ბოკოლოზ დამასკელი 257, 264, 265, 266, 268, 301
 Никольский 296, 297

გ

გაბიუსი ლუციუსი 50, 53, 54, 55, 63, 65
 გარესტე ლუციუს ავრელიუსი 42
 გაროდე 223, 225, 289
 გაროზიუსი პავლე 15, 21, 141, 296
 გაროზი (ალბანის მეფე) 172

გეტა (გეტაიანეს და, ანტონიუსის ცოლი) 285, 290
 გეტაიანე 269, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291
 გეტაიუს გნეიუსი 107, 108
 გეტაიუს მარკუსი 32, 33, 34, 44

დ

დანეციუსი 27
 დანიუსი კარბო 68
 დანიუს მუტილუს გაიუსი 89
 დელიუსი 277
 დერისადე V (ბოსფორის მეფე) 98
 დერპერნა მარკუსი 23, 98, 109
 დეტრეუსი 248
 დეტუს პუბლიუს ავტონიუსი 175, 179
 დიგანოლი 78, 296
 დიზონი იხ. კალპურნიუსი
 დიუს მეტელუსი 92
 დლატონი (ფილოსოფოსი) 110
 დლუტარქე 6, 25, 26, 27, 28, 29,

30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 63, 91, 105, 106, 111, 117, 118, 124, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 140, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 156, 158, 159, 160, 161, 165, 168, 170, 171, 172, 174, 177, 185, 188, 190, 191, 192, 198, 199, 201, 203, 205, 207, 208, 209, 214, 215, 216, 217, 218, 223, 227, 228, 230, 231, 232, 236, 238, 241, 242, 250, 259,

262, 265, 268, 269, 273, 278,
282, 289, 290, 294, 296, 297,
298
პოლიბიოსი 4, 27, 29, 221
პომპეია (ცეზარის ცოლი) 199
პომპეუს გნეიუს დიდი 118, 130,
135, 136, 145, 146, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174,
175, 180, 181, 182, 200, 201,
202, 203, 204, 207, 208, 209,
215, 217, 218, 219, 220, 221,
222, 223, 224, 232, 233, 234,
235, 236, 237, 238, 239, 240,
241, 244, 248, 249, 250
პომპეუს გნეიუს უმცროსი 248, 249,
250
პომპეუს გნეიუს სტრაბონი 90, 91,

პომპეუს კვინტუს რუფუსი 104, 105
პომპეუს სექსტუსი 248, 249, 250,
267, 271, 281, 282, 284, 285,
286, 288
პომპედიუს სილო კვინტუსი 88—
89, 92
პორციუს კატონ მარკუსი 187,
196, 205, 210, 240, 248
პორციუს კატონ უმცროსი, „კატონ
უტიკელი“ 204, 206, 217, 218,
226, 248, 249
პოსიდონიოსი 15, 296
Покровский М. М. 301
Протасов С. И. 294
პტოლემეაიოს IV ფილოპატორი 29
პტოლემეაიოს XI ავლეტი 215, 223,
239, 241, 242
პტოლემეაიოს XII დიონისე 241, 242,
243
პუბლიუს კლონიუსი 74

ჟ

Жебелев С. А. 293, 294, 297

რ

რაბირიუს გაიუსი 81, 183
რეინაკი თეოდორე 297
რუბრიუსი 49, 53, 127
რუპილიუს პუბლიუსი 20

რუტილიუს ლუპუს პუბლიუსი 89,
90
რუტილიუს რუფუსი (ისტორიკო-
სი) 42, 57, 82, 85

ს

სავმაკი 98, 99
სალვიუსი 74
სალუსტიუს კრისპუს 8, 64, 83, 121,
142, 148, 170, 177, 179, 180,
184, 185, 188, 189, 191, 194, 195,
197, 248, 249
სანიკიძე ლ. 297, 298, 299
სატურნინი 77, 79, 80, 81, 82, 104,
182
სემპრონია (ტიბერტიუსის და) 29, 39
სემპრონიუს აზელიონი (ისტორიკო-
სი) 42

სერგეევი ვ. 56, 293
სერგილიუს გალვაცია გაიუსი 77, 78,
80, 86, 171, 183
სერგილიუს რულუსი 180, 181, 182,
183, 186, 203
სერტორიუს კვინტუსი 69, 108, 118,
129, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
147, 152, 155, 236
Сергеев М. 295
სვეტონიუსი Suetonius, იმპერატო-
რების ეპოქის მწერალი 139,
179, 195, 241, 246, 247, 254,

255, 257, 258, 259, 260, 261,
279, 300
სიბილა (ძველი ბერძნებისა და რომაელების წინასწარმეტყველი, მომავლის მარჩიელი ქალი) 192, 258, 264
სილანიუს იუნიუსი 186, 188 195, 196
სკალარდი 10
სკლური 97
სკრიპონიუს კურიონი 232, 233, 237
სმითი, Smith R. E. 57, 66, 80, 295
სოზიგენი (სახელგანთქმული ეგვიპტელი მათემატიკოსი) 261
Соболевский 301
სპარტაკი 10, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 275, 294, 296
სტატილიუსი 192, 193
სტრაბონი იხ. პომპეუს გნეუს

ბ

ბარქვინიუს ლუციუსი 194
ბელეზინი 116, 117
ბერენციუს აფრიკელი პუბლიუს 27, 45
ბერენციუს ვარონ მარკუსი (მწერალი) 202, 236
ტიგრანი 110, 136, 137, 138, 155, 157, 158, 159, 161, 164, 165, 166, 167, 172, 222, 223, 298, 299

უ

ურუშადე აკ. 294, 300

ფ

ფაბიუს მაქსიმუსი 5, 48
ფავონიუსი 218
ფანიუს გაიუსი 52
ფარნაკ პირველი 95, 98, 169, 173, 241, 243, 244

სტრაბონი
სულა კორნელიუსი 66, 67, 69, 89, 91, 97, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 134, 137, 147, 148, 149, 150, 151, 155, 156
სულა (დიქტატორი) 176, 177, 178, 182, 192, 200, 222, 235, 237, 252, 254, 277, 278
სულა პუბლიუს კორნელიუს (ყოფილი დიქტატორის ძმისწული) 175, 179
სულბიციუს გალბა სერვიუსი 5
სულბიციუს რუფუსი 104, 106, 186
სურენი (სარდალი) 224, 225
სცევოლა კვინტუს ლუციუსი 82

ტიგრან უმცროსი 167, 168, 173, 223, 224
ტომკვატუს მანლიუსი 179
ტრებონიუს გაიუსი 217, 245
Тревер К. В. 297
ტრიფონი 74, 75, 76
ტულიტანუს გაიუსი 38
ტულუს ლუციუს ვოლკაციუსი (66 წლის კონსული) 178
ტულუს პოსტილიუსი 106

უტჩენკო ს. ლ. 203, 206, 210, 295, 296

Фельсберг Ф. 294, 295
ფლავიუს ფიბრია 112, 113, 114
ფლავიუს ფლავუსი 36, 38, 50, 51, 53, 54, 61, 85
ფლორუსი 17, 296

Vogt 203

ფრაატი (პართელთა მეფე) 164, 167,
168

ფრაატ III 222, 223

ფრაატ IV 289

კ

ქრიზოგონე 120, 127

ქსერქსე (სპარსეთის მეფე) 137, 138

ყ

ყაუხჩიშვილი თ. 297, 298

შ

Schanz Martin 294, 297, 300

შროტი გ. 46, 294, 295

Штерн Ф. 294

ც

ცეზარი იულიუს 65, 125, 131,
147, 148, 153, 175, 176, 179,
180, 183, 194, 195, 196, 199,
200, 201, 202, 203, 204, 205,
206, 207, 208, 209, 210, 211,
213, 214, 215, 216, 217, 218,
220, 221, 222, 223, 224, 226,
227, 228, 229, 230, 231, 232,
233, 234, 235, 236, 237, 238, 239,
240, 241, 242, 243, 244, 245, 246,
247, 248, 249, 250, 251, 252, 253,
255, 256, 257, 258, 259, 260, 262,
263, 264, 265, 266, 267, 268,
269, 270, 271, 272, 273, 274,
275, 276, 278, 280, 286, 300,
301, 302

ცეზარი ლუციუს 89, 90

ცეზარიონი (კლეოპატრას შვილი ცე-
ზარისაგან) 241, 289, 291

ცეთეგუს კორნელიუსი 190, 191,
193, 194, 195

ცელიუს რუფუს მარკუსი 245, 246,
279

ცეპიონი 79

ცელერი კვინტუს მეტელუს 197

ცეცელიუს მარკუს 219

ცეცელიუს მეტელუსი 66, 80, 116,
117, 135

ცეცელიუს მეტელუს ცელერი 205

ცეცელიუს მეტელუსი (პომპეუსის
სიმამრი) 248

Цветаева 302

Zieger 295

ცინა 108, 109, 110, 118, 127, 131,
147, 153

ცინა (სახალხო ტრიბუნი) 269, 270

ცინა (პრეტორი) 267, 270

ციცერონი მარკუს ტულიუს 9, 28,
39, 41, 42, 43, 47, 81, 107, 126,
127, 148, 161, 177, 178, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187,
188, 189, 190, 191, 192, 193,
194, 195, 198, 202, 205, 206,
207, 208, 209, 210, 215, 220,
221, 233, 235, 245, 259, 262,
268, 271, 272, 273, 274, 275,
276, 278, 279, 293, 297, 300

ცრუ-მარიუსი (იგივე ჰერმოფილე-
ამაციუსი) 271

ცრუ-ფილიპე 8

წერეთელი ალ. 293, 297, 301

ჰ

ჰავახიშვილი ივ. 297, 298

ჰ

ჰანიბალი 5, 134

Heuss A. 295

ჰერმოდოლე-ამაციუსი (იგივე ცრუ-მარიუსი) 270

ჰიემპსალი 62, 63

ჰიპოკრატე 15

ჰირკანე (მაკავეელთა დინასტიიდან) 172, 173

ჰოისი ა. 56

ჰოლლო 10

ჰომეროსი 38

ჰორტენზიუსი 161

Ю

Юлькина 294

Я

Ячменев Н. И. 297

II. გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი

ა

აგრიგენტი 19

აღრიატიკის ზღვა 110, 116, 238

ავარიკუმი 229

აზია 9, 24, 37, 47, 48, 82, 100, 101, 102, 103, 104, 109, 113, 114, 134, 136, 147, 156, 159, 161, 162, 166, 175, 281, 286

ათენი 9, 103, 110, 111, 286, 291

ალბანია 100, 170, 172, 299

ალესია 230

ალექსანდრია 3, 111, 241, 242, 243, 282, 289, 290, 291

ალპები 60, 61, 62, 67, 68, 70, 122, 123, 134, 143, 144, 166, 210, 217

ამასტრისი 158

ამიერკავკასია 170, 299

ამისი 243

ამისო 157, 158

ანაიტის მხარე (არმენიის უკიდურეს დასავლეთ მხარეში — აკილისენეში) 170

ანკონა 110

ანტიოქია 288

აპოლონია 99, 238, 239

აბულია 14, 85, 87, 88, 92, 143, 146, 182, 188

არაგოსი 299

არაუზიონი 68, 69, 73

არაქსი 159, 167

არდაგანი 166

არვერნების მხარე 68

არიმინუმი 234

არმაზციხე 171

არმენია 136, 138, 158, 159, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 222, 223, 224, 289, 299

არმენიის ზეგანი 100

არპინუმი 65

არსანია 159

არტაქსატა, არტაშატი 159, 160, 167, 225

ასკულუმი 86, 91, 92

ატიკა 21, 77

ატლანტიკის ზღვა 227

ატროპატენა — ფრასპი 289
აფრიკა 5, 29, 51, 59, 63, 65, 66,
79, 106, 118, 131, 136, 149, 178,
179, 235, 240, 243, 244, 246,

247, 248, 249, 277, 282, 284,
285, 291, 295
აკვე-სექსტიე 70

ბ

ბაგინეთი 171
ბაგრადასი 66
ბალეარის კუნძულები 62, 250
ბალკანეთის ნახ. კუნძული 238
ბელგია 210
ბეოტია 110, 111, 112
ბიბრაქტე 213
ბითონია 23, 72, 95, 99, 100, 134,
156, 157, 161, 172, 244
ბოვიანუმი 91

ბონონია 277
ბოსფორის სამეფო 97, 98, 99, 109,
112, 137, 141, 157, 166, 168,
173, 243, 244
ბოსფორის სრუტე 163
ბრიტანია 211, 226, 227, 228, 301
ბრუნდიზიუმი 115, 174, 175, 200,
235, 238, 272, 284, 285
ბრუტიუმი 49, 144, 145, 188
ბუგი 97

გ

გადესი 237
გალატია 99, 134, 164
გალია 9, 58, 67, 68, 69, 70, 79,
193, 197, 204, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 226, 227, 228, 229, 231,
237, 274, 277

გარგანუსი (მთა) 143
გარონა (მდ.) 211
გარუმნა (მდ.) 212
გერგოვია 229
გერმანია 226, 228, 301
გორდიენე 167, 168, 173

დ

დალმაცია 235, 236
დარდანი 114, 136, 137, 138, 155
დასავლეთ გალია 214
დელოსი, კუნძული 21, 77
დიდი არმენია 100, 167
დიმე (აქაია) 154

დიოსკურია 166
დირაქიუმი (ძველად ეპიდამნი) 239,
240
დნებრი 97
დუნაი 62

ე

ებრო 132, 237
ეგეოსის ზღვა 24, 102, 103, 113,
158
ეგვიპტე 29, 111, 173, 175, 215, 223,
239, 241, 242, 243, 282, 284,
289, 291
ეგზეა 112
ეგროპა 166, 169
ეგფრატი, 99, 165, 166, 168, 222,
223, 224, 225, 226, 298
ელზასი 212

ეპირი 5, 8, 109, 110, 111, 238, 290
ესპანეთი 6, 9, 29, 60, 62, 65, 68,
70, 118, 131, 132, 134, 145,
150, 155, 179, 200, 217, 220,
235, 236, 237, 240, 243, 244,
248, 250, 252, 259, 260, 267,
271, 282, 284
ეტოლია 238
ეტრურია 14, 29, 86, 107, 116, 130,
188, 191, 193, 197, 245
ეფესო 23, 102, 112, 174

ვეზუვი 140, 141

ვერცელუსი 70

ზ

ზელა რეინი 212

ზელა 244

ზევგმა 224

თ

თავისუფალი გალია 226, 231, 260

თესალია 111, 238, 239

თაპსუ 249

თრაქია 102, 112, 141, 166, 236

თეოდოსია 98, 169

თურია 144, 245

ი

იბერია 100, 131, 170, 171, 299

86, 88, 90, 92, 93, 99, 107, 108,

იერუსალიმი 169, 172, 173, 224

109, 115, 116, 117, 118, 119,

ილერდა 237

121, 122, 124, 130, 134, 138,

ილიონი 113

140, 143, 146, 147, 166, 169,

ილირია, ილირიკა 38, 62, 205, 233,
235, 236, 238, 239, 272, 281

177, 180, 183, 196, 203, 206, 208,

209, 218, 231, 233, 234, 235,

236, 238, 239, 244, 245, 246,

247, 251, 259, 260, 272, 274,

277, 278, 280, 281, 282, 283,

284, 285, 287, 288, 290, 291

ინდოეთი 170

იუდეა 172, 173

იონიის ზღვა 145

იუნონია 49, 51, 52, 53, 57

იტალია 20, 26, 31, 35, 37, 45, 46,
49, 50, 56, 58, 59, 60, 61, 62,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 84, 85,

კ

კაბეირა 157

კასპიის ზღვა 159, 222

კავკასიონი 170

კატანა 18, 19, 24

კალაბრია 87

კელტების გალია 229

კალატი 99

კვიპროსი 205, 206

კამპანია 73, 87, 88, 89, 91, 103,
116, 139, 141, 142, 180, 203,
216, 247

კიზიკოსი 9, 156, 157

კაპადოკია 9, 23, 99, 100, 101, 134,
137, 138, 158, 161, 164, 173,
222, 223, 244

კილიკია 15, 100, 151, 153, 156,
233, 282, 288

კილიკიის სოლოი (პომპეიოპოლისი)
154

კაპუა 49, 73, 109, 139, 140, 146,
188

კიმერიის ბოსფორი 97, 159

კირნოსი (იხ. მტკვარი)

კართაგო 5, 13, 14, 15, 29, 52, 53,
57, 59, 62, 67, 259

კოლხეთი, კოლხიდა 99, 112, 166,
170, 171, 172, 298, 299

კომაგენე 223

კარინთია 68

კომანი 158, 173

კარპე 225

კორდუენა 223

კორინთო 259, 263
კორსიკა 285, 286
კორფინიუმი 88
კოსა 245

კრეტა 151, 155, 156
კტეზიფონი 164
კუმე 29

ლ

ლამფსაკოსი 157
ლაციუმი 13, 116, 117
ლეკასი 23
ლემნოსი 157
ლესბოსი 113, 239
ლიბია 288

ლილებეუმი 75
ლუარა 214
ლუკა 217
ლუკანია 87, 92, 144, 145
ლუტეცია (პარიზი) 229

მ

მაგნეზია 5, 115
მავრეტანია 66, 67, 106, 131, 248
მაზაკა 137
მაინი 212
მაკედონია 4, 8, 102, 109, 111, 112,
145, 166, 186, 238, 259, 272, 273,
281
მარგიანი 225
მარსის ველი 117, 124, 125
მასილია 61, 70, 236, 237, 245
მეოტიის (ტბა) 166
მესობოტამია 138, 164, 173, 224
მესანა 19, 77
მიდია 289
მიზია 157
მილანი 70
მილე 287

მილეტი 9, 282, 287
მინერვია 49
მინტურნა 21, 88
მიტილენი 113, 239
მოდეა 143
მოლოხოსი 287
მორგანტინე 74
მტკვარი, კიროსი, კირნოსი 170, 171
მუთული 66
მუნდა (კორდუბი) 240, 250
მუტინა 130, 131, 143, 276
მცირე აზია 8, 23, 37—38, 81, 94,
95, 99, 100, 101, 102, 103, 112,
113, 115, 155, 172, 226, 243,
287, 291
მცირე არმენია 99, 165, 243
მცხეთა 171

ნ

ნარბო 58, 61
ნარბოს გალია 61, 205, 260, 276,
277, 282
ნეაპოლი 97, 272
ნეფტუნია 49
ნიკომედია 157
ნილოსი 243
ნიმფეონი 169
ნოვოროსიისკი 97

ნოლა 88, 91, 92, 103, 104, 107
ნორბა 13
ნორეია 68
ნორიკუმი 68
ნუმანცია 29, 30, 34, 38, 62, 65
ნუმიდია 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67
236, 248, 249
ნუტერია 88

ო

ოლბია 97, 98
ოლთისი 166
ორქომენოსი 112

ოსტია 107, 152
ოსკა (უესკა) 132, 133, 135

პ

პადუსი 70
პალატინი 127
პალესტინა 226
პანტიკაპეონი 97, 98, 141, 168, 244
პართია 100, 222, 223, 224, 288, 289
პარიონი (მიზიის ნავსადგური) 157
პაფლაგონია 23, 95, 99, 100, 101, 134, 158, 173
პელოპონესი 286
პელორი 171
პელუზიონი 240, 242
პერგამონი, პერგამონის სამეფო 34, 35, 156, 238
პერგამოსი 8, 21, 22, 23, 24, 37, 47, 95, 101, 113, 114
პერუზია 281, 283

პიდნა 6
პირენეები 58, 211
პირენეის ნახევარკუნძული 62, 237
პირეუსი 110, 111
პისტორია 197
პიტანე 113
პიცენუმი 91, 188, 214
პონტოს სამეფო, პონტო 8, 90, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 113, 114, 123, 133, 134, 157, 159, 161, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 182, 243, 298
პრენესტე 14, 116, 117, 139, 189
პროპონტიდა 113
პუტეოლა 285, 286

რ

რავენა 216, 234
რეინი 61, 68, 211, 212, 213, 226, 227, 228
როდანი 61
როდოსი 102, 103
რომი 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146,

147, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 169, 171, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 256, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 286, 288, 289, 290, 291
რონა, რონე 68, 69, 70
რუბიკონი 122, 234, 235

ს

საბერძნეთი 10, 15, 100, 103, 110,
111, 112, 115, 148, 235, 237, 281,
284
საკრიპორტუ 116
სალაპია 182
სალერნუმი 88
სამოსი 9, 291
სამნიუმი 87, 89, 91, 117, 131
სამსუნი 157
სამხრეთ გალია 68, 259
სარდინია 5, 9, 42, 47, 118, 130,
237, 281, 285, 286
საფრანგეთი 210, 264
საქართველო 94
სეკვანა, სეკვანა, სენა 211, 229
სელეგია 173
სენა იხ. სეკვანა
სეტია 13, 14
სვეტონიუსი 270
სინორეგი (სინორია) 165

სინოპი, სინოპე 95, 99, 157, 159,
169, 182, 243
სინუესი 21
სიპონტი 182
სირაკუზი 15, 74
სირია 5, 8, 15, 100, 159, 168, 172,
173, 217, 222, 223, 224, 226,
241, 243, 244, 259, 272, 281,
286, 288, 291
სიცილია 5, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 18,
19, 20, 21, 22, 25, 27, 31, 47,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 118, 145,
148, 149, 237, 260, 280, 281, 285,
286, 287, 288
სმირნა 23
სოფენე 100, 167, 168, 173
სტაბიე 88
სტრასბურგი 213
სტრატონიკეა 24
სუთული (ციხე) 65

ტ

ტავრიდა 97
ტავრომენიონი 20
ტავროსი 159
ტამანის ნახევარკუნძული 97
ტარაკონი 237
ტარენტი 5, 49, 78, 287, 288
ტიბრი 268, 269

ტიგრანოკერტა (ტიგრანოპოლისი)
138, 159, 222
ტიოხი 158
ტრანსალპური გალია 210
ტრიოკალა 74, 75, 76
ტროა 157

უ

უმბრია 86

უტიკა 248

ფ

ფაზისი 166, 171
ფანაგორია 169, 173
ფარნაკია 158
ფაროსი (კუნძ.) 243
ფარსალო 239
ფარსალოსი 240, 250

ფეზულე 188, 192
ფილიპი 281, 282, 288
ფინიკია 163
ფოკეა 23
ფრეგელე 50, 53
ფრიგია 101

ჟ

ქალკედონი 156
ქართლი 171
ქერონეა 111
ქერჩის ნახევარკუნძული 97

ქერსონესი 169
ქვედა რეინი 226
ქიოსი 9, 112

ყ

ყირიმი 169

შ

შავი ზღვა 94, 97, 100, 103
შავიზღვისპირეთი 99

შვეიცარია 210, 212
შუა აზია 170

ჩ

ჩრდილოეთ იტალია 91, 228, 230

ც

ცენაბუმი (ორლეანი) 229
ციზალპური გალია 91, 123, 143,
205, 210, 213, 216, 230, 231,

233, 260, 275
ცირტა 63, 64, 248
ცირცეი 13

ხ

ხაიასი 99
ხერსონესი 97, 98

ხმელთაშუა ზღვა 151, 152, 153, 170
ხოტენე 166

ჰ

ჰარმოზიკე (ასე უწოდებდა სტრა-
ბონი არმაზციხეს) 171
ჰელესპონტი 114, 156

ჰენა 16, 17, 18, 19, 20, 21
ჰერაკლეა 74, 158
ჰოლანდია 210

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

მონათა მოძრაობა ძვ. წ. II ს-ის მეორე ნახევარში

1. სიცილიის მონათა პირველი აჯანყება
2. აჯანყება პერგამოსის სამეფოში

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

რომაელი პლემბის აგრარული მოძრაობა და ძმები გრაკუსები

1. გრაკუსების მოძრაობის წანამძღვარები
2. ტიბერიუს გრაკუსი და მისი მოღვაწეობა
3. გაიუს გრაკუსი და მისი რეფორმები
4. გრაკუსების მოღვაწეობის ისტორიული მნიშვნელობა და შემდგომი ცვლილებები აგრარულ საკითხში

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

რომის საგარეო პოლიტიკა ძვ. წ. II ს. ბოლოში

1. ომი იტალიის ჩრდილოეთით
2. ომი ნუმიდიის მეფე იუგურტასთან
3. კიპრებისა და ტევტონების შემოსევა, მარიუსის სამხედრო რეფორმა, უდიდესი განსაცდელის თავიდან აცილება

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე

საზოგადოებრივი ბრძოლის განახლება რომში

1. სიცილიის მონათა მეორე აჯანყება
2. დემოკრატიული მოძრაობის აღმავლობა; სატურნინი და გლავცია
3. სახალხო ტრიბუნი ლივიუს დრუზუს უმცროსი და მოკავშირეთა ომი

თ ა ვ ი მ ე ზ ე

გართულება აღმოსავლეთში და სოციალური ბრძოლის გამწვავება რომის სახელმწიფოში

1. პონტოს მეფე მითრიდატე VI ევპატორი	94
2. სოციალური ბრძოლის გამწვავება რომში	103
3. პირველი ომი მითრიდატეს წინააღმდეგ	110
4. სულას დაბრუნება რომში და მწვავე სამოქალაქო ომის გაგრძელება	115
5. სულას დიქტატურა	118

თ ა ვ ი მ ე ე ქ ვ ს ე

რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობის პერიოდი

1. ლებიდუსის გამოსვლა და სერტორიუსის ომი	129
2. მითრიდატეს მეორე ომი რომაელებთან (83—82)	136
3. მონათა უდიდესი აჯანყება სპარტაკის მეთაურობით (74—71 წწ.)	138
4. სულამდელი კონსტიტუციის აღდგენა	147
5. მეკობრეების თარეში და პომპეუსის ბრძოლა მათთან	151

თ ა ვ ი მ ე შ ვ ი დ ე

რომის საგარეო და შინაგანი მდგომარეობა ძვ. წ. I საუკუნის სამოციან წლებში

1. მითრიდატესთან მესამე ომის პირველი ეტაპი	155
2. მითრიდატესთან მესამე ომის უკანასკნელი ეტაპი	163
3. რომის შინაური მდგომარეობა და კატილინის პირველი შეთქმულება	175
4. სერვილიუს რულუსის აგრარული კანონპროექტი	180
5. კატილინას „მეორე“ შეთქმულება	183

თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე

რომის შინაგანი და საგარეო მდგომარეობა ძვ. წ. I საუკუნის სამოციან და ორმოცდაათიან წლებში

1. პირველი ტრიუმვირატი	199
2. ცეზარის კონსულობა	202
3. კლოდიუსის ტრიბუნობა	205
4. ცეზარი გალიაში (58—56 წწ.)	210
5. გართულებული მდგომარეობა რომში და შეხვედრა ლუკაში	214
6. კრასუსის ომი პართელებთან	222
7. ცეზარის ლაშქრობანი გერმანიასა და ბრიტანიაში. გალების აჯანყება. თავისუფალი გალიის საბოლოო დაპყრობა	226
8. სამოქალაქო ომის გაჩაღება პომპეუსსა და ცეზარს შორის	232

9. ცეზარი ეგვიპტეში და ეგრეთწოდებული ალექსანდრიის ომი. ფარნაკის განადგურება	241
10. მდგომარეობა რომში. ომი პომპეუსელებთან აფრიკასა და ესპანეთში. ცეზარის საბოლოო გამარჯვება	244

თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ე

რესპუბლიკური წყობილების დაცემა

1. ცეზარის დიქტატურა; რესპუბლიკელების შეთქმულება და ცეზარის მოკვლა	252
2. მდგომარეობა რომში	265
3. მეორე ტრიუმვირატი	271
4. ბრძოლა პროვინციებში; ფილიპი; ბრძოლა პერუზიასთან	281
5. პუტეოლის შეთანხმება; ბრძოლა ოქტავიანესა და სექსტუს პომპეუსის შორის	285
6. ანტონიუსი აღმოსავლეთში; ანტონიუსსა და ოქტავიანეს შორის ურთიერ- თობის მძაფრი გამწვავება; ანტონიუსის დამარცხება და სიკვდილი შენიშვნები და დამატებები	288 293
საძიებლები	303